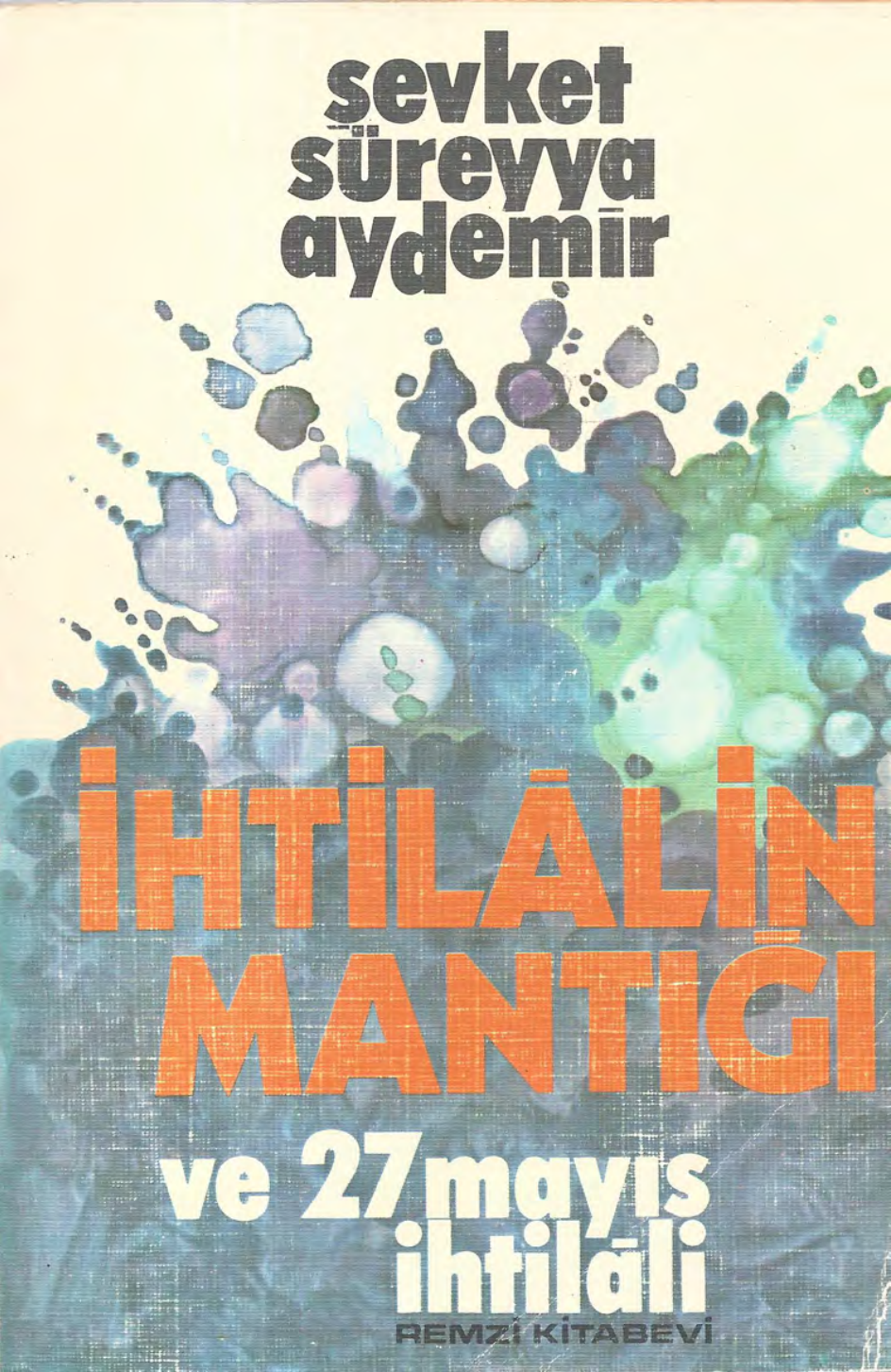
şevket süreyya aydemir

İHTİLÂLİN MANTIĞI

ve 27 mayıs ihtilâli

REMZİ KİTABEVİ

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

İHTİLÂLİN MANTIĞI

İHTİLÂLİN MANTIĞI

Yazan :

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

3. Basım

REMZİ KİTABEVİ

ANKARA CADDESİ, 93 - İSTANBUL

İHTİLÂLİN MANTIĞI

Birinci basım: 1973
İkinci basım: 1976
Üçüncü basım: 1985

REMZİ KİTABEVİ A.Ş. Yayınları
Dizgi, Baskı ve Cilt: EVRİM MATBAACILIK LTD.
Cağaloğlu, S. Mescit S. 3 - İstanbul, 1985

ÖNSÖZ

Bu kitabın adı, *İhtilâlin Mantığı*'dır. Bu kitapta İhtilâlin Mantığı, 27 Mayıs İhtilâlinin problemleri ile işlenmeye çalışılmıştır. Çünkü 27 Mayıs İhtilâli, Türkiye Cumhuriyetinin yakın tarihinde, *ihtilâl* kavramını yansıtan, ilginç bir olaydır.

Bu kitap, ihtilâl denilen olayların, ne övgüsü, ne yergisidir. Bu kitapta ihtilâl, bütün biçimlerde yer alan, *sosyal olaylar* olarak, objektif ve bilimsel açıdan incelenmektedir. Ülkemizde 27 Mayıs İhtilâli de, bu tür olaylardan biridir.

İhtilâl, bir sosyal olay olunca, demek ki bir *macera*, bir *avantür* değildir. O halde bu kitap, inceleme ve araştımalarında, başka hiç bir şey söyleyemese de, yalnız bu gerçeği belirtebilse, sanıyorum ki, gene de faydalı sayılabilir. Çünkü ülkemizde, hele son yıllarda, gelişigüzel ruh eğilimleri, her türlü Sosyal Mantık ve Determinizmden uzak, bir gençlik macerası haline gelmiştir. Bu manzarayı gösteren, ama evvelâ gençliğe, hatta hayat pahasına mal olan bu toplum dışı atılışların, *İhtilâlin Mantığı*'nda biraz açıklanması bulunacaktır.

Şunu da kaydedelim: Bu eser, bir amatörün, bir yazı heveslisinin, kişisel görüş ve hükümlere kendini verişi değildir. Bu kitapta, memleketimizde cereyan etmiş olup, çeşitli mahkemelerde çeşitli sahneler yaratan olayların akışına katılmış genç insanları hor görmek, onları, her esen rüzgâra kapılmış yapraklar gibi gören bir hafiflik de yoktur. Tersine olarak, sayıları ihmal edilemeyecek olan, bir kısmı hayatlarını, bir kısmı da hayat boyunca veya uzun süreler için hürriyetlerini kaybeden Türk çocuklarının acısını, yalnız bir vatandaş olarak da değil, bir Baba olarak da ruhunda hisseden bir Yazar'ın duygululuğu vardır.

Bir Yazar ki, bu gençlerin yaşlarındayken aynı ağrılardan geçmiştir. Gene onlar gibi, Olağanüstü Mahkemelerde, Olağanüstü Hükümlere mahkûm olmuştur. Bir defasında da Ağırceza Mahkemesinde Cumhuriyet Savcısı, onun için en ağır cezayı istemiştir.

Fazla olarak da o, Çağımızın en geniş ve en kanlı ihtilâlinin geçtiği topraklarda, hem bu ihtilâlin rüzgârları ile savrulmuştur. Hem bu ihtilâlin Öncülerini ve Sözcülerini görmüş, dinlemiştir. Onların Parti saflarında, aktif olarak yer almış, sonra da, bu yeni hareketin, Fikir,

Teori, Felsefe ve Dünya Görüşünü bilimsel olarak kavramaya çalışmıştır (1).

Öyle bir dünyayı telâkki tarzı ki, onun diyalektik ve tarihî materyalizmi, onun için, bütün eylemlerin dışında, bugün de bilimsel bir Felsefî sistemdir. Bir, tarihî izah metodudur. Bu sistem onu, aktif yıllarında, mahkemelere, mahkûmiyetlere sevk etmiştir. Ama teorik bir formasyonun iyi ve determinist kavrayışı, yani *İhtilâlin Mantığı* ile, hiç bir zaman, son yıllardaki gençlik hareketlerinde şahidi olduğumuz, Mantık, Teorik, Fikir ve Toplum dışı hareketlere yönelmemiştir. Kaldı ki bu tür atılışların, ne Reformist Sosyalizmin Evrimsel Tarihinde, ne İhtilâlci Sosyalizmin Demokratik Gelişme Çağında, örneği yoktur.

Anarşizme gelince? XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlangıç yıllarında, Rusya ile, daha ziyade İspanya yarımadası ve Latin ülkelerinde nice verimsiz atılışları görülen ve tarihte, hiç bir olumlu iz ve yankı bırakmayan Anarşik çıkışların ise bilimsel ustaları ve onların teorileri, günümüzden en az 100 yıl geride kalmıştır.

Son yıllarda, bazı Avrupa memleketlerinde ve gençlik arasında dalgalanmaları görülen, sonra da silinip giden Üniversite ve sokak gösterileri ile, memleketimizde patlayan gençlik hareketlerinin ise, ne nedenleri, ne jeopolitik şartları arasında bir benzerlik yoktur.

27 MAYIS İHTİLÂLİ

Bu kitabın adı, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*'dir demiştik. Ama biz, 27 Mayıs konusunu *İkinci Adam* adlı eserimizin üçüncü cildi ile, Menderes'in Dramı adlı eserimizde de ele almıştık. Onun için bu eserimizle onlar arasında bazı bağıntılar ve *tekrar*'lar olacak, ama bunlar, çeşitli açılardan, birbirlerini tamamlayacaklardır. Bu açıklayıcı ve tamamlayıcı durumu, burada belirtmeliyiz.

Sonra 27 Mayısın, ihtilâle hazırlanma, örgütlenme ve karar safhaları zayıftı. Teşkilât bakımından *başsız* görünür. Belirli ve merkezî bir eylem ve karar mercii yok gibidir. İhtilâli geçekleştiren şartlar sezilmiş, ama işlenmemiştir. İhtilâl sonrasının hedefleri, ihtilâle katılanlara rehber olacak ve *yön* tayin edecek şekilde, ifade edilmemiştir.

Ama ne var ki, 27 Mayıs İhtilâli; bütün bunlara rağmen kaydettiği gelişmeler, yarattığı atmosfer ve getirdiği müesseseler bakımından, verimli, tipik, karakteristik bir ihtilâlin, başlıca özelliklerini taşır.

---

(1) Bu hayat hikâyesinin ve olayların, ayrıntılı safhaları *Suyu Arayan Adam* isimli eserimizde verilmiştir.

Bu sebeple ve öyle sanıyorum ki, bu ihtilâlin hatıra ve hikâyesi, bizim tarihimizde daima yaşayacaktır. Onun, fikir hayatımızda yarattığı canlılık, hareketlilik, daima anılacaktır. Sosyal yapımıza getirdiği haklar, yahut kısaca, çağdaş Türkiye'ye sunduğu *Anayasa* ve bu Anayasa'nın hazırlanışına katılan genç önderlerin olgun idealizmi, Atatürk'ün, Cumhuriyeti emanet ettiği genç neslin muzaffer bir imtihanıdır. Bu imtihan, itibar ve haysiyetini daima muhafaza edecektir. Nice bozgunculuklara, nice inkârlara rağmen...

Gerçi bütün tarihî hamleler gibi, 27 Mayıs İhtilâlinin de şansı ve fütuhatı kadar, aksaklıkları, yetersizlikleri de bu ihtilâlin kaderini incelerken önemlidir. Şu veya bu icraatındaki isabetlilik payı ile, kadrosuzluk, karar ve beyanlardaki çelişmeler, memlekette mevcut, yahut iktidar dışı edilen siyasî kudretlere karşı tutum ve davranışlardaki görüş farkları ile, bütün bunlara hâkim olan gerçek anlamda Lidersizlik, elbette ki çok yönlerden tartışılabilir...

Ama düşünmeli ki, 27 Mayıs İhtilâli, ne bu iş için önceden hazırlanmış bir parti veya siyasî örgütün, ne de bu örgüte önceden rehber olan bir icraat sistemiyle, fikirler manzumesinin, yahut bir ideolojik atılışın hikâyesidir. Onun, meselâ 1952'de patlayan Mısır İhtilâlinde olduğu gibi, daha bayrağını açar açmaz, arkasından bütün milletin sürüklenebileceği hâkim hedef ve sloganları da yoktur. Meselâ, Mısır'ı İngiliz işgalinden kurtarmak, bütün itibarını kaybetmiş bir Krallık sistemi ile, parazit aristokratlar sürüsünden ülkeyi temizlemek ve nihayet, Nil vadisindeki adaletsiz toprak sistemini yıkarak, Mısır köylüsünü toprağa kavuşturmak gibi. Görünüyor ki, Mısır ihtilâlcilerinin önünde, hedefler açık ve bütün halkı sürükleyiciydi.

Aynı suretle ve daha önce, İstiklâl Savaşını açan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önlerinde de çıkılan yolculuğun hedefleri belliydi:

— Vatanı düşman işgalinden kurtarmak,
— Bunun için, Kuva-yı Milliye'yi âmil, yani icracı olarak kullanmak,
— Ve böylelikle de, Millî İradeyi hâkim kılmak...

Bu formülde, Millî Kurtuluş Hareketimizin, bütün stratejisi dile gelir.

Halbuki 27 Mayıs İhtilâli sadece, toplum yapısında biriken bir gerginliğin, bu gerginliği gören bir Kadro eliyle, bir hareket gücü haline getirilişiydi. Şu halde Darbe ve Tasfiye, asıl zirvede olacaktı. Yani 27 Mayıs İhtilâli, toplum yararına, toplum için, ama halkın üstünde ve halka rağmen bir hareket olacaktı.

İhtilâlin şartları ise, toplumun bütün yapısında birikmiş, ama asıl zirvede olgunlaşmıştı. Parlamento, Hükümet, Siyasî Partiler, Üniversite, Basın ve Tarafsız Aydınlar, tam bir tedirginlik içindeydiler. Ve düşünebilen herkes görüyordu ki, memleket artık bir patlamaya gebedir. İhtilâlin çanları, her an çalabilir... Gerçi halkın kalabalığı, toplum yapısında biriken tehlikeli çelişkileri, toplum yapısında beliren çatlakları ve bu çelişkilerle çatlakların, yarın bu toplumu sürükleyebileceği iç buhranları görmek istemiyordu.

Çünkü bu kalabalık, 1950 sonrasının ve 1950-1960 arasında gelişen bazı şartların, uyuşturucu rahatlığı içinde görünüyordu. Bu şartlar, bu kitapta da işlenecektir. Ama ne var ki, siyasî nizam, artık hastaydı. İktidarı ellerinde tutanlar ise, bu hastalığı, bir siyaset olarak savunuyorlardı...

İşte bu şartlar içinde, yüksek kumanda kademelerine de sokulmuş olan dar, fakat genç ve cesur bir asker kadrosunun, hayatlarını ortaya koyarak, mülkün kaderine el atışlarında, yiğitçe bir anlam vardır.

Bu kitapta biz, işte bu el atışla açılan 27 Mayıs İhtilâli ile, *"İhtilâlin Mantığı"*nı dile getirmeye çalışacağız. Ama bunun için evvelâ, İhtilâl ve Mantık kavramları üzerinde durmak gerekecektir. Yani aslında, birbiri ile bağdaşmaz görünen bu iki kavram arasındaki determinist bağıntıyı kurmak icap edecektir. Eğer bu bağıntı veya illiyet kurulamazsa, hükümlerimizin silsilesi, dayanaksız kalabilir. Şu halde ilk önce, İhtilâl ile Mantık kavramları arasındaki bu bağıntıyı kurmaya çalışalım...

Ankara - Bahçelievler — *Şevket Süreyya AYDEMİR*

BİRİNCİ KISIM

Mantık Nedir?

Toplum, tablatın bir parçasıdır. Tablatın bir parçası olan toplum, tabiatta olduğu gibl, kendisinde var olan ve hiç bir zaman ardı arası kesilmeyen değişme'nln, dalma içindedir.

Ama toplum içinde insan; tabiatın, gören, düşünen ve hayal kurabilen bir yaratığı olduğu için, yalnız maddenin kanunlarına tabi olmakla kalmaz. Görür, düşünür, hayal eder ve hükümlere de varır. Böylece de, hem Toplumu, hem Tabiatı değiştirir.

İşte Mantık; bu düşüncenin kanunları ile, bu hükümler arasındaki ilişki, bağıntı, yahut illiyetleri araştıran, usul'ün, bilgi'nin ve şey'in adıdır.

I

MANTIK NEDİR?

Mantık bilgi koludur. Bir düşünce, usul ve sistemidir. Aslında, Felsefenin bölümleri arasına girer. Felsefe gibi Mantık da, deneysel olmayan ilimler alanında yer alır. Matematik kesinlikler arz etmez. Çünkü Mantık, gerçi bir bilim koludur; ama aslında, bilimselden önce, düşünsel bir ameliyedir. Yani, bir *zihin* terkibidir. Hükümleri zaman içinde ve zamana göre de değişir. Şunun için ki, bu hükümler, yahut Mantık kategorileri, ne kadar bilimsel prensiplere dayansa da, nihayet bir *değerlendirme* işidir. İyi'ye doğru'ya, hayr'a yönelen; iyi'yi doğru'yu, hayr'ı arayan bir *zihin* terkibidir. O halde Mantık, hem bir *zihin* ilmidir, hem de bir *teleolojik* bilgidir. Yani, bir gaye arayan, bir gaye'ye yönelen ve bu yönelişi hareket noktası olarak alan bir ilim. Daha doğrusu, arayış ve hükme varışlarda, hem bir vasıta, hem bir gaye ilmidir. Düşüncelerimizi işletir ve *hakikat* sandığımız şeyleri ararken bir vasıta ve gaye ilmi.

İyi ama, iyi'nin doğru'nun, hayr'ın ölçüleri nedir? Bu ölçüler, tarihin akışı içinde, bütün zamanlar ve bütün toplumlar için müşterek değerler olabilirler mi? Elbette ki hayır! O halde Mantık, insanoğlunun, zaman içinde işleyen bilinç ve idrakinin (anlayış ve kavrayış), zamanın şartlarına göre değişen bir değerlendirme işlemidir.

Fakat, şartlar ve ölçüler ne kadar değişse de, bu değişen şartlar içinde bu ilim kolunun işleyebilmesi için elbette ki bazı değişmez görünen prensipler konmuştur:

(a) Bir şey, ne ise odur. Her şey, kendisinin aynıdır.
(b) Bir şey aynı zamanda, hem var, hem yok olamaz. Bir şey aynı zamanda, hem doğrulanıp, hem inkâr edilemez.
(c) Her şeyin, bir varolma sebebi vardır.
(ç) Sebepsiz bir olay olamaz.
(d) Varolan her şeyin bir amacı (gayesi) vardır, vb...

Klasik Mantık, bu ve benzeri hareket noktalarını, arayış ve varışlarında *usul* veya *prensipler* olarak alır. İşte bu prensiplerle işleyen

Mantık sistemine, *Klasik Mantık* diyoruz. Çünkü, az ileride göreceğiz ki, başka bir Mantık ekolü de vardır: Çelişmeler (Tezatlar) Mantığı!.. Bu sistem, bu prensiplerden en esaslı olanlarının aksini savunur. Meselâ, «Bir şey, hem öyledir, hem değildir...» gibi.

Şu halde ve çağdaş bilimde, başlıca iki Mantık sistemi veya sistemler grubu vardır. Bunun birincisi, Klasik Mantık'tır, ki buna Şeklî (Biçimsel) Mantık, ya da Formel Mantık da denilir. Diğeri de Tezatlar Mantığı. Ama gene de bu iki Mantık ilminin gelişmesi, aynı tarihî kökten gelir. Zaman içinde, tıpkı Felsefede ve onun diğer kollarında olduğu gibi, yeni ve ayrı *usul* ve *akımlara* ayrılır. Zaman içinde ve bilgi alanındaki bu gelişmeler ise, elbette ki insanoğlunun düşünceler alanındaki arayıcı ve yaratıcı gücünün, mutlu bir şanslılığıdır.

Yani tarih boyunca, bütün bilgi kollarında olduğu gibi, Mantık alanında da devamlı arayışlar, terkipler olmuştur. Elbette ki bundan sonra da olacaktır. Çünkü insanoğlu, gerek Fizik âleminde, gerek Ruh ve Düşünce alanlarındaki buluş ve varışlarını, daima ilerletcrek formülleştirmeye çalışmıştır.

Nitekim Klasik Mantık, bilhassa XVI. ve XVII. yüzyıllardan başlayarak, durmadan sınırlarını genişletmiştir. Evvelâ ve gene Aristo'ya dayandırılan, fakat dondurulan Ortaçağ Skolastiği, analiz (tahlil) ve deney usulleriyle parçalanmıştır. Sonra Bilimler Âlemi yeni bir işleme tabi tutularak ilimler daha geniş olarak tasnif edilmiştir. Bu tasniflerde *usul* meseleleri genişlemiştir. Neticede, deneycilik, hatta fizik ilimleri dışına da taşarak, Çağdaş Psikoloji ve Sosyal İlimler, bugünkü bilimselliklerine kavuşturulmuştur. Kabul etmek lâzımdır ki, bu gelişmede, Klasik Mantık başlangıcından hareket eden çalışmaların, bilim âlemine, büyük katkıları olmuştur.

Mantıkta, daha ilkçağda ve bu çağın Felsefe ve Sosyal Bilimlerinin (Meselâ, Siyaset Bilgisinin) doğuş safhaları ile beraber, bilimselleştirilmeye başlanmıştır. Mantık Bilgisi alanında bu bilimselleştirmenin ilk Kurucusu ve Hocası, İsa'dan önce IV. yüzyılda yaşayan Aristo'dur (Aristoteles). Çeşitli bilim kollarında ilkçağa damgasını vuran Aristo, Mantık İlminin de öncüsü, terkipçisi, derleyicisidir (İ.Ö. 384-322).

Aristo, Mantık İlimine, «Gerçeği bulmaya yarayan araç» anlamına gelen *Organon* adını vermişti. Daha sonra ve onun izinde yürü-

yenler, bu bilgi koluna, *Logic* yahut bugünkü ilim dilinde kullanılan *Logique* adını verdiler (1).

Aristo'ya göre, Mantığın bir gayesi vardır. Mantık, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, gayesi olan, gayeye yönelen, yani *Teleolojik* bir bilgidir. Bu böyle olunca da bu ilim, insanın hayrına yönelen bir araştırma ve terkip metodu olmalıydı: En iyi'yi, en doğru'yu, en hayırlı olanı aramak!.. Aristo'nun kurduğu Klasik, yahut Şeklî (Formel - Biçimsel) Mantığın gayesi de budur (2).

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Şeklî Mantığa göre; bir şey, bir hüküm, hem yanlış, hem doğru; hem iyi, hem fena; hem "evet", hem "hayır" olamaz. Şeklî Mantık, bu esasa göre tanımlanır. Bu noktadan hareket edilince de *gerçek* olan, bu Şeklî Mantığa uyandır. Çünkü bu sistemde gerçek; doğru düşünen *zihin*'in vardığı neticedir.

Fakat, acaba Şeklî Mantığın, bu esastan hareket edilerek varılan bütün hüküm ve neticeleri aynı derecede doğru mudurlar? Buna, "Evet!" demek elbette ki güçtür. Çünkü bu takdirde biz, bütün zamanlar ve toplumlar için geçerli birtakım *mutlak hakikatler*'i, peşinen kabul etmek zorunda kalırız. Evet, bütün zamanlar ve bütün toplumlar için geçerli mutlak hakikatler! ..

Ama meselâ, Dinler, Rejimler, Ahlâk, Sosyal Kategoriler ve benzerî alanlarda, bütün zamanlar ve bütün toplumlar için geçerli ve bütün şartlar içinde gerçek, yahut iyi ve doğru olan böyle kıymet ölçüleri veya müesseseler bulabilir miyiz? Elbette ki, hayır! O halde, iyi veya fena, doğru veya yanlış kavramları da, zaman ve toplumlar için, daima değişecektir. Yani Mantık kuralları da, zamanın akışı içinde, medeniyetten medeniyete, toplumdan topluma değişir. Meselâ, İslâm

---

(1) Eski Yunancada *Logos:* Konuşma bilimi. Logistikos: Düşünerek konuşan. *Zoon logistikon:* Konuşan hayvan, yani insan. *Logariazmos:* Hesaplama, hesap yapma. *Analgi:* Mukayeseli düşünce. Tertip ve terkipler yapmak. Birbirine benzer konular arasında mukayeselere ve tertiplere girişmek.

(2) Aristo Mantığı, İslâm Felsefesine ve Medrese Kültürüne de yüzyıllarca hâkim oldu. Medreselerde okutulan Aristo Mantığına "Isagoci Mantığı" denilirdi. Isagoci sözü, *giriş* anlamına gelir. Ve bu söz, Aristo'nun talebelerinden Porphiriyus'un (İ.Ö. 304) de yazdığı *Isagoji* isimli eserine verdiği isimdir.

İran düzeninde, geçici nikâh (siga, yahut nikâh-ı mitâ) vardır. Bu müessese, zamanın Mantığına göre, meşru, doğru ve akla uygundu. Bundan 30-40 yıl öncesine kadar yaygın olan bu müessese, belki bugün de devam etmektedir. Gene meselâ, aynı suretle Kölelik; daha XVIII. yüzyıl sonuna doğru Birleşik Amerika'da ve Fransız İhtilâli ile «İnsan Hakları Beyannamesi»nde reddedildiği halde Afrika'nın bazı köşe bucaklarında, belki hâlâ sürdürülmektedir. Ama ne var ki, bu ve benzeri kalıntılar, er geç değişip gidecektir. Yani, bir medeniyet ve nizamda doğru olan, tabiî görülen müesseseler, zamanın akışı içinde, dayanaklarını kaybedeceklerdir. Yanlış, haksız, geçersiz sayılacaklardır...

O halde Mantık ilminin çarkları, her zaman geçerli, mutlak ve ebedî hakikatler değil, zaman ve şartlara göre değişen *gerçekler* için işlemektedir. Fizik âleminde veya Pozitif ilimler alanında deneylerin doğrulayacağı tabiat kanunları için, her zaman doğru, mutlak buluşlara varılsa bile, Sosyal Bilgiler alanında ve manevî ilimlerde *gerçek* bildiğimiz şeyler, ister istemez relatif (izafî), yani, bağlı olduğu nesne veya şartlarla değişirlik halinde olacaklardır. Gerçi, Şeklî Mantık kavramını, en basit ifadesiyle şöyle tanımlamak mümkündür:

> *«Mantık; gerçeğe varmak ve yanlışlara düşmemek için gerekli kuralları bildiren ilim...»*

Bu gerçeğe ulaşmak için Şeklî Mantık, doğru düşünen, tam ve mükemmel bir insan *zihni*'ni esas alır. Şu halde Şeklî Mantık, *akılcılık* noktasından hareket eder. Böyle olunca da Mantık, bir akıl ve zihin ilmidir. Klasik Mantıkçılar buna, İlimlerin İlmi adını da verirler. İyi ama, acaba akıl ve zihin, şartların ve olayların değerlendirilmesinde her zaman tam bir ölçü müdür? Buna, evet diyebilir miyiz? Elbette hayır! Çünkü aklı her şeyde öne alırsak, toplum denilen varlığın yarattığı nice kavram ve müesseseler, meselâ en başta Din'ler ve Din İnancaları ortadan kalkar. Çünkü insanoğlunun, muhayyilesi ile beslediği bu kavram ve müesseselerin yapısında, akıl ölçüleri, yahut aklın ve zihnin gerçekleri ön planda gelmezler. Çünkü din ve din inancaları, metafizik müesseselerdir. Bunlarda akıl ölçüleri, meselâ deneyler kullanılmaz. Bu alanda, Mantık değil, Mantık ötesi kombinezonlar işler.

ÇELİŞKİLER MANTIĞI
(Tezatlar Mantığı)

Yukarda ve kısaca özetlediğimiz Mantık kavramı ile bu alanda, insanoğlunun düşünce ve muhakemelerine yüzyıllarca hâkim olan, bugün de hâkimiyetini az çok sürdüren Formel Mantık üzerindeki beyanları yeterli sayarak, şimdi de Diyalektik Mantık veya Çelişkiler Mantığı üzerinde kısaca duralım. Çünkü bu kavramların daha geniş incelenmesi, bu kitabın konusu değildir. *İhtilâlin Mantığı* eserimizde biz bu bahse, sadece, İhtilâl ve Mantık arasında bir bağıntının kurulması ve dolayısıyle, İhtilâl ve Mantık kavramları arasında determinist bir illiyet veya karşılıklı etki bağıntısı kurabilmek için değinmiş bulunuyoruz.

Çünkü toplumsal bir olay olan İhtilâl de, nihayet bir Mantık ve Zaruret'e dayanacaktır. Aksi takdirde, ihtilâl dediğimiz Sosyal-Siyasal Sıçrama, bu bağıntıdan yoksunsa, zaten havada kalır. Varlığın hikmeti bulunmaz.

Bunun için şimdi biz, gene yukarda işaret ettiğimiz gibi, Formel Mantıktan sonra, Diyalektik Mantık kavramı üstünde de kısaca durmalıyız. Tezatlar, yahut Çelişmeler Mantığında esas, maddenin hareketidir. Tabiat, yahut *doğa;* tümü ile madde olduğu gibi, Toplum ve toplum içinde *insan* da, maddenin, yani tabiatın, kâinatın bir parçasıdır. O halde toplum da, toplum içinde insan da, maddenin *hareket* kanunlarına tabidir. Bu kanunların esasında ve yerine göre, hareketin özü olan *enerji birikimi,* dinamik kudret birikimi, güç birikimi, fikir birikimi, kısacası *birikim*'ler yatar.

Yani tabiatta ve toplumda, maddenin gözle görünür veya görünmez olan hareketinin hasılası olan bu *birikim,* gerek tabiatta, gerek toplumda, gene ayrıca hareketi, yahut *hareketin kendisini* yaratır. Böylece, bir *hal* veya *vaziyeti,* başka bir hal veya *vaziyete* çevirir. Başka bir deyimle, tabiatta veya toplumda, bir *keyfiyet*'i, diğer bir *keyfiyet*'e dönüştürür. İşte bu dönüştürme, yahut, bir keyfiyetten (nitelikten) diğer bir keyfiyete (niteliğe) dönüş, hem bir birikmenin sonucudur, hem de, gözle görünür veya görünmez sıçramalar şeklinde olur. Uzun veya kısa, ama *kesin birikme*'ler neticesinde, göze görünen veya

görünmeyen şekilde cereyan eden bu *sıçrama* veya *anî* değişmelere, *katastrof* hali de diyebiliriz.

Ama aslolan şudur ki, bu birikmelerin, sıçramaların hepsi, birtakım *şartlar*'ın neticesidir. Şartlar tamam olunca, hal ve keyfiyet değişir. Şartlar tamam olmamışsa, yani *madde*, yahut *toplum*, yahut *insan;* doğurmaya yaratmaya, bir *keyfiyet*'ten bir *hal* ve *keyfiyet*'e geçmeye hazır değilse, bu keyfiyet değişimi için yapılacak bütün müdahale ve girişimler, ancak *zorlama*'dan ibaret kalır. Netice vermez. Çünkü *madde* veya *toplum*, böyle bir keyfiyet, yani nitelik değiştirmesine *gebe* değildir. Meselâ, ancak 100 ısı derecesinde buhara dönüşecek olan suyu, aynı basınçta daha aşağı bir ısı derecesinde buhara çeviremeyeceğimiz gibi...

ÜÇ OLUŞ SAFHASI

Bu kısa açıklamalardan görünüyor ki, Diyalektik Mantık, yahut Çelişkiler Mantığı, Formel Mantıktan, tamamen ayrı ve başka bir sistemdir. Çünkü, Diyalektik Mantık, maddenin hareketi esasına dayanır. Böylece de, hem tabiatın, hem toplumun ve dolayısıyle insan ruhunun birikim ve değişim kanunlarını kendi çerçevesinde toplar. Hareket ise, enerjinin, güçlerin karşılıklı, yani birbirine zıt, birbiri ile çelişkili karşılaşmalarının hasılasıdır. Bu çelişmeler varsa, tabiatta ve toplumda, sıçramayı doğuracak olan birikim tamamlanır. Aksi takdirde, keyfiyet değişikliği, evrimsel bir cereyan takip eder.

Yani bu *birikim*, öyle bir *evrim* akışı içinde gelişir ki, biz, tabiat veya toplumdaki oluşumları, yahut şekil değiştirmelerini, bazen dönüm noktalarının bile farkına varmadan izleriz. Meselâ, bir ülkede Sanayiin gelişmesini, ama sanayi alanında sosyal ilişkilerin düzenlenmesini, buhranların önlenmesini ve bu ülkenin diğer ülkelerle ekonomik ve politik ilişkilerinin, buhranlara varan çelişkiler yaratmayacak şekilde düzenlendiğini farz edelim. Bu takdirde o ülkede, birikim ve çelişkiler gene olacaktır. Ama bu birikim ve çelişkilerde, buhranlara varan ve sıçramalarla paralel katastroflar yerine, *evrimci* bir keyfiyet değişikliği, birtakım aşamalarla, sürüp oluşabilecektir. Meselâ, İngiltere tarihinde; hem nizamın ihtilâllere varmayan evrimsel gelişmesini, hem İngiltere İmparatorluğunun, politik tasfiyesiyle, Commonwealth

şeklinde, 26 devletin topluluğuna varan oluşları, bu *evrimsel* gelişme yolu ile nitelik değişmesinin bir örneği olarak verebiliriz. Fakat şimdi biz gene, Mantık bahsine dönelim. Diyalektik Mantıktaki üç safha veya aşamayı da özetleyerek, asıl konumuza geçelim...

Diyalektik Mantık'ta birikim ve değişim, üç *hal* veya *safha*'da izlenir: Tez, Antitez, Sentez (1).

Tez; tabiatta veya toplumda, bir halin, bir keyfiyet veya niteliğin *hareket* noktası olarak mütalaa edilir. Antitez; çelişkilerin veya çelişkili güçlerin, bu hareket noktası veya ilk *hal* üzerindeki karşıt tesirleridir. Bu etki veya tesirlerin birikimiyledir ki, ilk hal veya keyfiyet bozulur. Ve yeni bir hal veya keyfiyet bozulur. Ve yeni bir hal ve keyfiyete inkılâp eder. Evvelâ, Doğal bir madde üzerinde, basit bir örnek verelim: Suyun buhara dönüşümünde, su hali, bir *tez*, bir hareket noktasıdır. Isı işe müdahale edince, suda bir ısı birikimi başlar. Bu birikim, su dediğimiz madde üzerinde karşı tesirlerini gösteren Antitez'lerdir. Bunlar birikir. Isı 100 dereceye ulaşır. Ve su birden buhara dönüşür. Bu nokta; sıçrama veya katastrof noktasıdır. Ondan sonra su, artık su değildir. Buhar olmuştur. Yani, bir keyfiyet, başka bir keyfiyete dönmüştür. Tabiatta bu birikim ve değişim, bütün madde veya kâinat üzerinde, kendi hal ve tabiatına göre, durmadan sürer, gider. Hatta bir Atom'un içindeki sonsuz vaziyet değişmelerinde, yani sonsuz harekette de olduğu gibi. Yukardaki bu örnek bir bakışta basit gibi görünür, ama uyuyan bir volkanın birden patlayışına varan

---

(1) Diyalektik Mantık da, Diyalektik sistemini eski Yunan Felsefesinden, yani Aristo Mantık Biliminden aldı. Ama bunu, başka bir biçimde kullandı. Hatta Aristo Mantığının bir gelişmesi olan İslâm Mantık İlminde de, üç esas *oluş* safhası aynen alınmıştır. Ancak, Diyalektiğin karşılığı, İslâm Felsefe ve Mantığında *Cedel*'dir. Cedel sistemindeki üç safha veya aşamayı da, çağdaş Diyalektik Mantık Bilimindeki karşılıkları ile, aşağıda veriyoruz:

1. Mevzu (Tez).
2. Mevzuun nakîzi (Antitez).
3. Terkip (Sentez).

İslâm Felsefesinde bu terimler, başka kelimelerle de kullanılmıştır. Örneğin: Nefy-i inkâr, ya da Nakiz-i nakîz... gibi.

birikim ve sıçrama ile, suyun buhara dönüşü arasında, diyalektik kanuniyet bakımından bir fark yoktur.

Şimdi toplum alanından da bir örnek verelim: İlkçağda esaret (kölelik) sistemi, ebedî, doğru, haklı sayılan bir düzendi. Eflatun bile (İ.Ö. 429-347), tasvir ve hayal ettiği Devlet sisteminde, esirleri hak dışı bırakıyordu. Ama bugün, ilkçağ anlamında bir esaret müessesesi yoktur. Niçin? Şunun için ki: Yüzyıllar boyu esirlerle esir sahipleri arasında, gizli, aşikâr sürüp giden çatışmaları, meselâ Roma'da patlayan Spartakus İsyanını (ölümü: İ.Ö. 71) bir tarafa bıraksak bile, yüzyılların akışı boyunca insanların efkârında, esaret düzenine karşı reaksiyonlar belirdi. Nihayet, Amerika Birleşik Devletlerinde patlayan Bağımsızlık Savaşı (1776-1783) ve bunun beslediği kölelik aleyhtarı hava, köleliğe karşı açılan savaşlar, çıkarılan Hürriyet Beyannamesi, Fransız İhtilâli'nin 28 ağustos 1789'da «İnsan Hakları Beyannamesi»ni ilân edişi, zaman içinde bir sıra gelişmelerdi ki, sonunda esaret (kölelik) düzeni, tarihe karışıp gitmiştir. Yüzyıllarca süren bu oluş içinde, sıçramalar, patlamalar, ihtilâllerle; için için gelişen tekâmül (evrim) safhaları birbirlerini tamamladı. Böylece de, hiç kesilmeyen bu oluşlar, yahut antitezler zinciri içinde, kölelik sisteminin, bazı kalıntıları yaşasa bile, tarih sahnesinden silinişi tamamlandı.

Aynı surette; Derebeylik dediğimiz nizam da, yüzyıllarca süren birikimlerden sonra, nihayet Fransız İhtilâli'nde ve 4/5 ağustos 1789 gecesi ilân edilen «Derebeyliğin Kaldırılması» fermanıyle tarih dışı edildi. Böylece de Derebeylik sistemine karşı yüzyıllarca işleyen antitezler, bir senteze vardılar. Bir sosyal keyfiyet (nitelik) diğer bir sosyal keyfiyete dönüşerek, büyük bir tarihî gelişme, kendi akışını formülleştirdi. Ondan sonra artık bu müessesenin, diğer ülkelerde de itibarını kaybetmesi ve bu ülkelerde de Derebeyliğin er geç silinmesi mukadderdi. Nitekim öyle oldu. Tarih sahnesinden bu örnekleri, istediğimiz kadar çoğaltabiliriz...

NETİCELER

Bu özetlemelerden çıkarabileceğimiz neticeler şunlardır:

(a) Bir Mantık ilmi vardır. Bu ilim, bir düşünce, tahlil ve hükümlendirme metodudur. Kökleri; ilkçağın Felsefe sistemlerine kadar iner.

(b) Ama bu ilim veya metot, tarihin akışı içinde, insanoğlunun dünya görüşü genişlerken, yeni aşamalar da kaydetti. İlk köke bağlı kalmakla beraber, evvelâ eski Mantık bilimi üstünde tefsirler (yorumlar), sonra da, yeni bir Mantık sistemi şeklinde gelişmeler oldu.

(c) Böylece, XIX. yüzyılda Avrupa'da, eski Formel Mantığın yanında, bir de Hegel Mantığı veya Diyalektik Mantık gelişti. Bu sistem, Formel Mantıktan ayrıydı.

(ç) Formel Mantık; akıl ve zihin terkibi olduğu halde, Diyalektik Mantık veya Çelişkiler Mantığı, maddenin hareketine dayanan konularda, determinist prensiplere bağlandı. «İyi veya fena, doğru veya yanlış» gibi gayecilik *temelinden ayrılarak, Şartların zaruretine dayandı. Konu, maddenin hareketine taalluk ediyorsa, çelişkiler prensibi hükümlere hâkim oldu. Yani Formel Mantığa göre bir şey veya bir hal, ya iyi, ya fena, ya doğru, ya yanlış, ya evet, ya hayır olabilirken, Formel Mantık'ta, hem iyi hem fena, hem yanlış, hem evet hem hayır olabildi. Daha doğrusu bu sistemde «iyilik veya fenalık, doğruluk veya yanlışlık» gibi hedef veya amaca yöneliş (1) bir tarafa bırakılarak, şartlar neyi ifade ediyorsa, maddenin, toplumun hareketi neyi zarurî kılıyorsa o, Mantık'ın icabı olarak alındı:*

(d) Böylece, Diyalektik Mantık veya Çelişkiler Mantığı, bir akıl *veya* zihin *terkibi olmayıp, hükümlerini olayların hedef ve gayesine göre değil, objektif şartların ve zaruretlerin kanuniyetlerine göre veren, determinist bir sistem olarak gelişti.*

---

(1) İslâm Felsefe ve Düşüncesinde, hatta Formel Mantığın ve bu arada İslâm Hukukunu ifade eden Fıkıh ilim ve ahkâmının, hem yanlışlıklardan korunması, hem *hükümlerin* (ahkâmın) muhafaza ve müdafaası için ayrı bir ilim kolu da doğmuş, işlenmiştir. Bu ilmin adı, «İlm-i Hilâf»tır. Bizde bunu derleyen ve bu isimde bir eser yazan zat, Değerli bir Bilgin, derin bir Araştırıcı olan, rahmetli Müderris, İzmirli İsmail Hakkı Beydir.

Biz de bu eserimizde, ele aldığımız konuyu, yani *«27 Mayıs İhtilâli ve İhtilâlin Mantığı»* konusunu, bu ölçüler dahilinde işlemeye çalışacağız...

Çünkü, Formel Mantığa göre, İhtilâl ve Mantık kavramları arasında bir bağıntı, yahut determinist bir illiyet kurmaya imkân yoktur. Formel Mantık, iyi'yi veya kötü'yü, doğru'yü veya yanlış'ı arar. Halbuki İhtilâl, ne iyidir, ne de fena. Eğer şartlar tamam olursa ve toplum bir ihtilâle gebeyse ihtilâl olur. Bu şartların tamam oluşu veya olmayışı ise, akıl veya zihin terkipleriyle değerlendirilebilecek bir ameliye, yani sübjektif bir kategori değildir. Bir sosyal gerilim, bir şartlar ve çelişkiler birikimidir. Eğer şartlar tamamsa, bizim onun üzerindeki «iyi veya fena», yahut da «doğru veya yanlış» şeklindeki takdir ve mütalaalarımızın, gerçek bir etkisi yoktur.

Bütün bu sebeplerledir ki, Formel Mantığın ölçüleri, bir sosyal patlamanın, meselâ, bir ihtilâlin değerlendirilmesinde, uygun bir ölçü olarak yeterli değildir. Ama Diyalektik Mantık; bu ölçüleri değil, toplum yapısındaki çelişkileri, olgunlaşan birikimleri, gerilimleri ele alarak, konuyu bir sosyal patlama, yani, maddede hareketin kanunları ile inceler.

Bizim bu eserde konumuz mademki, böyle bir toplum hareketidir. O halde bu hareketin değerlendirilmesinde en tahlil ve terkipçi metot, elbette ki Diyalektik Mantık, yani çelişkilerin kanuniyeti olacaktır. Biz de bu metodu benimsiyoruz. Ele aldığımız bütün sosyal konularda olduğu gibi...

ESER VE ORTAM

Çünkü, İhtilâl varlık âleminde, Maddenin bir hareketidir. Bu madde, *toplum*'dur. Şu halde ihtilâl, *sosyal*, yahut *toplumsal* bir harekettir. Toplum ise, maddenin, yani âlemin bir parçasıdır. Bu parça, *insanlar*'la *insanlar* arasındaki ilişkilerden kurulmuştur. Bu ilişkiler, durmadan değişir. Bu değişmeler bizim irademiz dışında, ama gene de bizim müdahalemizle şekilleşir. Hem toplumun yapısında, hem sosyal oluşların temelinde ise, her toplumun, o aşamadaki Teknik-Ekonomik sisteminin veya seviyesinin (düzeyinin) asıl itici güç olduğu şüphesizdir. Meselâ, çağdaş kapitalizmi, buharın kullanılışından, buhar gücü-

nün sanayic tatbikinden (Teknolojik İnkılâptan), İşçi sınıfının teşekkülünden, Elektrik ve daha sonra da Elektronik uygulamalardan nasıl ayırabiliriz.

Fakat toplum deyince, insanlarla insanlar arasındaki ilişkiler deyince, bütün bu olup bitenlerin, bu toplumsal hareketin içine, *insan* denilen yaratık, elbette ki en aktif unsur olarak girer.

Çünkü toplum denilen kompleks, bu insan denilen yaratığın, hem eseri, hem ortamıdır. İnsan olmazsa, toplum olmaz. Toplumsal hareketler dediğimiz oluşları yaratan ve bir yere kadar onlara hâkim olan da insandır. Çünkü bütün yaratıklardan farklı olarak o, düşünen, tahayyül eden, kendi kendini tamamlayan, isteyen ve inşa eden bir güçtür. Şu halde onun, olayların akışında, şartların yaratılışında ve bulunduğu düzene göre, daha başka bir düzeni düşünmesinde ve bunun için de zaman zaman bu şartlara müdahalesinde, bir çeşit sosyal yetkisi vardır.

Ama bu işleyiş, yöneliş ve müdahaleler, ya şartların olgunluğuna uyar, yahut uymaz. İşte bu noktadadır ki, Diyalektik Mantık, bu hareket ve girişimi, iyi veya fena olduğuna göre değil, mevcut şartlara ve bu şartların olgunluk derecesine göre değerlendirir. Biz de bu eserimizde, 27 Mayıs İhtilâli'ni ve bu hareketin belirttiği veya kapsadığı problemleri, bu açıdan incelemeye çalışacağız.

İhtilâl Nedir?

İhtilâl, ne iyidir, ne de fena. İhtilâl, toplum yapısında birlken çellşmelerin bir gün patlayışıdır. Bunun lçln iyi veya fena olduğuna göre değil, ama şartlar tamam olduğu için ihtilâl olur.

Işte, şartların tamam oluşu lle, ihtilâl arasındakl bu zaruret, bağıntı veya illiyettir kl, tarihî determinizm açısından, İhtilâlin Mantığını teşkil eder.

Bu bakımdan 27 Mayıs İhtllâli, şartları tamam olan bir İhtilâldl. Onun ardından, günümüze kadar gelen ihtilâl çaba, teşebbüs ve tasavvurları lse, ancak macera hevesleri niteliğini taşır.

II

İHTİLÂLLER ÇAĞI

Çağımız, büyük ihtilâller çağıdır. Aynı zamanda, büyük evrimler ve terakkiler çağı olduğu gibi.

Çünkü bu çağ, zaten bir büyük ihtilâlle başlar: 1789 Fransız İhtilâli. Nasıl ki aynı zamanda, nice evrimlere ve terakkilere yol açan büyük keşifler de, gene çağımızın eseridirler.

Meselâ Fransız İhtilâli, bu ihtilâle öncülük eden düşünürlerin oluşturdukları yeni *değer*'leri, yeni *fikir*'leri, insanlık âlemine yayarak, bunların uygulanmalarını gerçekleştirdi. İlâhî haklar yerine, tabiî hakların kabulü, feodal hak ve müesseselerin itibarlarını kaybedişi, ortaçağ kalıntısı sosyal sınıflar yapısının çöküşü, yeni bir Orta Sınıfın, yahut Burjuvazinin ön planda hâkim duruma yükselişi, hep çağımızın oluşları arasındadır. Bu oluşlar, ya ihtilâller, ya da onların yol açtığı evrimler şeklinde, çağımızın dokusunu örmüşlerdir...

Hem birtakım ihtilâllere yol açan, hem toplumların yapılarını değiştiren temel faktörler, yani Teknolojik-Ekonomik icat ve gelişmeler de, gene çağımızın eseridir. Bu gelişmelerdir ki çağımızda, günümüze kadar sürüp giden nice değişimlere, birikimlere, sıçramalara, ihtilâllere, savaşlara yol açmışlardır. Nitekim insanlık bugün de, bu oluşların ve çelişkilerin çarkları arasında haşır neşir olmaktadır. Yani çağımız, yalnız ihtilâllere yol açan bir eylem yüzyılı değil, aynı zamanda sıçramalara da gebe olan, doğurgan bir yüzyıldır da...

Çağımızın bu gelişmelerini, bir fikir vermiş olmak için şöyle özetleyelim :

(a) *Ekonomik-Teknolojik alanda* buhar gücü*'nün icadı ve sanayie uygulanması, Fransız İhtilâline yol açan fikirler ve bu ihtilâlin akışı ile beraber yürümüştür.*

(b) *Buharlı sanayiin doğuşu, bir taraftan bu sanayii elinde toplayan ve güçlü bir sermaye birikimini başaran yeni bir sı-*

nıfın, yani sermayedar sınıfın teşekkülüne meydan vermiştir. Diğer taraftan da, el tezgâh sanayiinin yıkılmasıyle işlerini kaybeden, müstakil iş ve tezgâh sahibi olmaktan çıkan, mülkiyetsiz kol işçisi haline gelen, yeni bir sınıfın doğuşunu zarurî kılmıştır.

(c) Böylece de, bir tarafta Sermayedar sınıfın, diğer tarafta İşçi sınıfının karşılıklı sosyal kuvvetler şeklinde yer almalarını zarurî kılan Kapitalizm Rejimi, gene çağımızın bir gelişmesi olarak yerleşmiştir.

(ç) Kapitalizmin yarattığı bu yeni sınıfların aralarındaki çelişkiler, bir taraftan Kapitalist, yahut Sermayedar sınıfın, fikir ve ideoloji alanında da cihazlanmasını sağlarken, diğer taraftan karşı sınıfın da ideologlarını, bilgilerini ortaya atmıştır. Böylece kapitalist âlem, her iki sınıfın da, kendi yapılarına ve çıkarlarına göre, iktisadî ve siyasî teşkilâtlanmalarını zarurî kılmıştır. Sermayenin gittikçe merkezleşmesini, güçlenmesini hedef alan Ticarî, Sınaî Malî teşekküller yanında, İşçi Sendikaları, Sendika Federasyonları, Sınıfsal Siyasî Partiler, Sınıfsal Basın, Yayın ve nihayet Grev, Lokavt, Kollektif Anlaşmalar sistemi de, zaman içinde gelişmiştir. Bu arada, Reformist Sosyalizm, İhtilâlci Sosyalizm, Bilimsel Sosyalizm'in çeşitli yorumlamaları, uygulamaları ve nihayet sınıf kavgaları, ihtilâlci rejimler. İlk Sosyalist devletlerin kuruluşunun da, çağımızın gelişmeleri arasında olduğunu biliyoruz.

(d) Ama bu çağdaş çelişkiler, yani Kapitalist nizamın iki gücünü teşkil eden Sermayedar ve İşçi Sınıfları arasında cereyan eden Mücadeleler yanında ve dünya ölçüsünde diğer bir çelişme de, insanlığın kaderini etkilemiştir. Bu da, dünyanın büyük kudretlerini teşkil eden sanayici devletlerin kendi aralarında gelişen yayılma ve istilâ hırsıdır. Mal sürümü alanları, yani pazarlarla, hammadde kaynakları üstünde meydan alan Emperyalist mücadeleler ve bunların hızının, meselâ İkinci Dünya Savaşında olduğu gibi, nasıl vahşî şekiller aldığını biliyoruz.

(e) Ama çağımızın çelişki ve mücadeleleri, yalnız bu iki büyük kavgadan, yani çağdaş sınıflar çekişmesi ile, büyük devletler arasındaki Emperyalist kavgalardan da ibaret değildir. Bu iki büyük çelişkinin yanında, bir üçüncü çelişki daha var ki, Birinci ve hele İkinci Dünya Savaşlarından sonra, Çağdaş Kapitalizm ve Emperyalizmin, dünya ölçüsünde bir antitezi olarak, çağımızın kapitalist ve emperyalist düzeninin karşısında, daha şimdiden zaferini kabul ettirmiş bulunmaktadır. Bu da, makinelerin icadı ile başlayan ve Batı Avrupa'nın sanayici birkaç ülkesinde merkezleşen metropoller sistemi karşısında, iktisadî istiklâllerini tamamen, siyasî istiklâllerini de kısmen kaybetmiş olan sömürge ve yarı sömürgelerin açtıkları Millî Kurtuluş Savaşlarının, Birinci Dünya Savaşından sonra, ilk ve muzaffer öncüsü olarak, bütün yarı veya tam sömürge ülkelere, bu kurtuluş mücadelesinin örneğini vermiştir...

Demek ki çağımız, hem teknolojik inkılâpları, hem de inkılâpların davet ettiği toplum değişmeleri ile, tarihin en büyük çelişkilerinin, ihtilâllerin, savaşların ve aynı zamanda en evrimsel hamlelerin, bir arada, birbiri içinde geliştiği en dikkate değer, en önemli çağ olarak tarihte yer alır. Şimdi bu çağ, bir de Elektronik-Atomik inkılâplar safhasına girmek, yahut yeni bir çağ dönemine ulaşmakla, yakın gelecekte, bugünden tahmini kabil olmayan yeni teknik-sosyal atılışlara da sahne olacaktır. Biz; buharın keşfi, makinelerin icadı, daha sonra elektrik gücünün insanlığın emrine girmesiyle meydan alan ve şimdi de, Elektronik-Atomik kudretlerin eklenmesi ile yeni bir çağa açılan tarihî devrin insanları olarak, tarihin en hareketli, en doğurgan aşamalarını yaşamakta bulunuyoruz.

O halde, çağımızın ve devrimizin bu oluşları içinde ve bütün bunları anlamaya çalışarak kendimizi tamamlayacağız. Bu hareketler içinde, bizim bu eserde konu olarak aldığımız ihtilâller de, çeşitli şekil ve nedenleri ile yer almıştır. Ve elbette ki, çeşitli şekil ve nedenleri ile, gene de yer alacaktır. Şu halde, eserimizin mihver konusu olan 27 Mayıs İhtilâli ve bu arada İhtilâlin Mantığı bahsine girmeden önce, biraz da, İhtilâl Kavramı ve bunun çeşitleri üzerinde durmalıyız.

Çünkü tarihte, ihtilâl değil, çeşitli ihtilâller vardır. Ve bunlar, hem şekilleri, hem nedenleri ile, birbirlerinden ayrılırlar. Ülkemizin yaşadığı 27 Mayıs İhtilâli ise, bu ihtilâl türleri ve bölüntüleri arasında, bu atılımlardan yalnız biridir.

İHTİRAS VE HEVES!

Biz, toplumun kendisinde var olan ve hiç bir zaman kesilmeyen bir yapı değişikliğinin, daima içindeyiz. Bu değişim, toplumun hem temel yapısındaki teknik-teknolojik düzeni, hem bu düzene bağlı olan iktisadî ilişkileri ve müesseseleri kapsar. Hem hukuk, siyaset, sanat kurallarını içine alır, hem de bilim yapısı ile, fikir, zihniyet moral değerlerini yansıtır.

Kısacası; Sosyal, yahut Sosyo-Ekonomik yapıda hiç bir *hal*, müessese, fikir ve *değer* yoktur ki, bu ardı arası kesilmeyen değişme seyri içinde yer almasın. Tıpkı, bütün kanunları ile tabiatta da olduğu gibi... Ancak, bu daimî olan *hal*, keyfiyet (nitelik) veya *değer* değişmeleri, hem doğada, hem toplumda, bazen kendini hissettirmeden, sakin görünüşlü bir birikim ve evrim şeklinde gelişir. Evrimsel bir akış içinde oluşur. Bazen de, bu ebedî hareket içindeki birikimler, daha doğrusu içten gelen güç, kudret çelişkileri öyle gerginlik noktalarına varırlar ki, o zaman, sıçramalar, patlamalar şeklinde gelişir. O andaki *hal* ve *keyfiyet*, bu anî değişmelerle, başka bir *hal* ve *keyfiyet*'e çevrilir. Kim bilir nice zamanlardan beri biriken şartların, çelişkilerin, gerginliklerin; artık zirve noktasına varmaları ile meydana gelen bu anî patlamalardır ki, toplum yapısında, *ihtilâl*'leri yaratırlar.

Şu halde İhtilâl; evvelâ içtimaî bir hadise, yani toplumsal bir olaydır. Bir toplum olayı, yani *insanlarla insanlar* arasındaki ilişkilerin bir şeklidir. Mevcut *hal* ve *nizam*'a karşı anî ve cebrî bir müdahale veya isyan olmak vasfı ise, onun ayırt edici vasfıdır.

Şu halde İhtilâl; toplum dediğimiz canlı *yığınlaşma* içinde, bir harekettir. Fakat evrimsel değil; ayaklanma, patlama şeklinde bir hareket olmak itibarıyle, aslında bir sebepler ve şartlar birikmesinin eseridir. Bu bakımdan da, tarihî determinizmin, hem konusu, hem bir sonucudur ve dolayısıyle, *kaçınılmaz* görünür. Çünkü, sebepler ve şartlar tamam olursa, ihtilâl olur. Ama bu noktada biraz durmak lâzımdır.

Evvelâ hemen şunu belirtmek gerekir ki, hiç bir ihtilâli tek sebebe bağlamak kabil olmadığı gibi, İhtilâl denilen sosyal olayı, tek bir tip içinde görmek ve mütalaa etmek de imkânsızdır. Demek ki, ihtilâlin gelişmesinde, tek bir sebep değil, bir *sebep*'ler zinciri olduğu gibi, adına ihtilâl dediğimiz sosyal olaylar alanında da, tek bir ihtilâl değil kendisini davet eden sebeplere, sosyal faktörlere göre değişen, çok çeşitli ihtilâller vardır. O halde ve bu bakımdan, İhtilâl'i, tek bir tarife, tek bir tanımlamaya bağlamak da, elbette ki kabil değildir.

Onun içindir ki biz de, az yukarda ihtilâli tarif ve ifade edecek bir formül ararken, bu formülün kapsamını, ancak onun *sosyal* bir olay olmak hali ve niteliği içinde aldık. Bu hali ve niteliği doğuran şartları da, ancak bir sosyal birikim, yani biriken sebeplerin ve şartların zirve noktasına varışı ile çerçeveledik.

Kaldı ki, her ihtilâl girişimi veya olayı da, mutlaka ihtilâl vasfını taşımaz. Çünkü ihtilâl, her toplumda, her canı isteyen ihtiras adamının, yahut her "ihtilâlciyiz" diyen ihtiras veya taşkınlık gruplarının, her istedikleri zaman, kendi hava ve heveslerine göre, uyandırmak istedikleri bir *karışıklık* demek de değildir. Çünkü ihtilâl; şahsî arzu, eğilim veya kararların değil, objektif zaruretlerin ve şartların neticesidir. Bu da ancak, toplum yapısında bu şartların birikmesi, toplumun bir ihtilâle *gebe* olması ve dolayısıyle, ihtilâli hem beklemesi, hem benimsemesi ile tahakkuk eder.

Şu halde bir ihtilâlin şartlarının birikmesi, toplumun veya toplumdaki bazı güçlerin, bir ihtilâlin şartlarını ve kaçınılmazlığını *idrak* etmiş olması, ayrıca bir temel şarttır. Bir ihtilâl için, toplumda belirmesi, güçlenmesi gereken *ruhî* hal veya zihniyet, hem bir idrak, hem bir özlem haline almalıdır. Eğer şartlar tamam olmamışsa, yahut da ihtilâl özlemi, şu şahıs veya bu grubun sübjektif arzu, heves veya heyecanından ibaretse, o takdirde bir ihtilâl girişimi, hatta geçici olarak muzaffer olsa bile, toplumun benimseyişi dışında kalacaktır.

Biz, daha ileride ve ilgili bahislerde, bu konu ve meselelere gereği kadar değineceğiz. Bu şartlar ve problemler, hatta bu esere konu olarak alınan 27 Mayıs İhtilâli'nin akışı ve meseleleri içinde de, ayrıca işlenecektir.

O halde burada, ihtilâl kavramı üzerindeki bu özetlemeleri ye-

terli sayarak şimdi de, bu kavramın kapsadığı tür ve şekilleri kısaca işaretlemek yerinde olacaktır. Bunun için önce, *tarih* içinde ihtilâl olay ve örneklerinden de kısaca bahsedelim. Çünkü ihtilâller, bütün çağlarda ve bütün toplumlarda olagelmiştir. Öyle görünüyor ki, çağımızda ve belki daha sonra da, gene nice toplumlarda ihtilâller olacaktır. İnsanoğlu, kendi toplum ve yaşantısında sosyal çelişkilerin çözümlerini, kör kuvvetlerin değil, *aklın* ve determinist gerçeklere dayanan bir *düzenleme*'nin kontrolü altına alamadıkça?..

Çağlar Konuşuyor!

Daima İnsan vardı. Ve insan, daima bir toplum yaratığıydı. Toplum doğunca da, insanın, insanla mücadelesi başladı.

Çünkü, ilk toplum çekirdeği ile beraber, ilk menfaat, hâkimiyet, baş olmak, yahut, baş eğmemek kavgaları da başlar. Kutsal kitaplarda bile insanın öyküsüne bir kavgayla girilir: Habil'le Kabil'in, ölüm-kalım savaşı....

III

TARİHTE İHTİLÂLLER

İhtilâllerin tarihi, insan uygarlığının tarihi kadar eskidir. Hatta denebilir ki ihtilâller, uygarlıkla beraber başladı. Nitekim aşağıda, bizden 5.000 yıl önceye yaklaşan ve hem şartları, hem sloganları ile, bazı ülkelerin günümüzdeki problemlerini de yansıtan çok manalı bir sosyal ihtilâlin, tabletlerden izlenilen hikâyesini vereceğiz.

Bu ihtilâl, ilkçağda, Mezopotamya'da Sümerler ülkesinde, zamanımızdan önce 4750-4725 yılları arasında cereyan eden *Urukagina* ihtilâlidir (1). Bilindiği gibi Mezopotamya, şimdi Irak sınırları içinde kalan ve Fırat-Dicle ırmakları ile sulanan sahadır. İnsanoğulları tarihinde ilk büyük uygarlıklar, bu alanda belirdiler, şekillendiler. Bu uygarlık hareketinin ilk öncüleri, Sümer, Elam, Akat ülkeleri halklarıdır. Öyle görünüyor ki bu ülkeler, ilk uygarlıkların da vatanıdır.

Zamanımızdan *beşinci binyıl*'ın başında, bu ülkelerde, devlet şeklinde sosyal yaşantı teşekkül etmişti. Gerçi her devlet, kendi sahaları içinde diğer Site veya Bölge devletlerini birleştiriyordu. Ama *sınıflı* bir toplum yapısı ve bu sınıflılığın iç çelişkileri, bu halkların yaşantısına hâkimdi.

Sosyal piramidi vücuta getiren sınıflar kademesinin zirvesinde, *Monarşi* ve onun tabiî dayanağı olan *Feodalite,* yahut büyük toprak sahipliği geliyordu. En başta, ülkenin büyük Kral'ı ve sonra, ona tabi Site ve Bölge kralları vardı. Bu sınıfın altında, ama zaman zaman Krallık Kudretini de etkisi altına alan, bazen onun yerine geçen Rahipler, yani eğer tabir doğruysa, Tapınak Oligarşisi, ülkenin en güçlü kudretlerinden biriydi. Askerler, tabiî hem Kral'ın, hatta bazen aynı güçle Tapınak Oligarşisi'nin yanında veya emrinde yer alıyorlardı.

---

(1) Uzun ve kısa kronolojiye göre, bu tarih, bazen değişik verilir. Bu suretle bazı tarihçiler bu hareketi günümüzden 3450 yıl önceye kadar yaklaştırırlar.

Meselâ, Sümer ülkesinde, orduya asker almak işlerini dahi devlet adına bir süre rahipler idare ediyorlardı. Piramidin bu tabakasının altında da, küçük toprak sahibi çiftçiler, ticaret erbabı, esnaf ve en alt kademede de işçiler, fakir köylüler geliyorlardı.

Sümer, Elam ve daha sonra gelişen Akad halkları içinde Sümerler, çağın ve bölgenin en hâkim kudretini teşkil ettiler. O kadar ki, bir aralık bunların hükümranlık sahaları, tâ Akdeniz kıyılarına kadar uzandı. Asur ve Babil devletleri o zamanlar, henüz yoktu. Yahut teşekkül halindeydiler. İran'da da önemli ve kudretli varlık işaretleri göremiyoruz. Bu sebeple Asurların, insanlık tarihinin ilk güçlü uygarlığını yaratmış olmaları mümkündür. Nitekim, az çok çağdaş uygarlıklar olan Sümer ve Mısır'dan, hangisinin daha eski olabileceği, bugün hâlâ tartışma ve araştırma konusu olarak görünmektedir. Şimdilik Sümer uygarlığının eskiliği, daha kuvvetli görünmektedir.

Sümer Krallığının merkezi Lagaş şehriydi. Bu şehir, Hai kanalı üzerine düşüyordu. Zaten bu ülkelerde su kanalları, en büyük tesisler ve kamusal yatırımlardı. Çünkü ülke, tarım ülkesiydi. Balıkçılık ve ticaret, daha sonra gelirdi. Bu kanallar sistemi, bilhassa, Kral Antemena zamanında çok genişledi. Fakat bu Kraldan sonra, Monarşi zayıfladı ve Tapınaklar Hiyerarşisi gittikçe kuvvetlendi. Her şehrin veya Prensliğin bir tanrısı vardı. Ningirsu, Lagaş'ın büyük tanrısı sayılıyordu. Bu gücü ise, Tapınak Rahipleri ve bunların başı olan Lagaş Patesi'si, insafsızca sömürüyorlardı. Nitekim Antemena ölünce, yerine geçen Enanatum II. devrinde, Lagaş dinî hiyerarşisinin Başrahibi Enatarzi, bütün siyasî-idarî kudretleri elinde topladı. Nihayet kendisini, Lagaş Kralı ilân etti. Urnini sülâlesi sona erdi. İşte o zaman Lagaş'ta ve Sümer'de, korkunç bir soygun ve zulüm devri açıldı. Tapınak Patesi'leri, yani Başrahipliği saltanatının bu aşırı zulüm, soygun, ahlâksızlık ve istibdadı neticesindedir ki, halktan biri olan Urukagina, gene halkın başına geçerek, isyan bayrağını açtı. İhtilâl başladı. Ve ihtilâl muzaffer oldu. İnsanlık tarihinin kaydettiği ilk ve sosyal hedefleri ile sloganları belli olan ihtilâl budur. İsa'dan 2775 ve zamanımızdan 4748 yıl önce...

Tarihçi bu durumu şöyle hulâsa eder:

«Bıraktığı tabletlerden, demokrat ve hürriyetperver bir zat olduğu anlaşılan Urukagina, rahipler idaresini devirdikten son-

ra, onlar zamanında çığırından çıkmış olan idare makinesini tanzim etti. Papaz idaresi altında Lagaş sitesinin, ne acıklı bir düzeye indiğini, kendisinin, halkı kurtarmak ve yükseltmek için ne gibi reformlar yaptığını, nasıl kanunlar kurduğunu bize haber veren, bizzat Urukagina'dır. Bu ihtilâl kahramanının tabletlerinde, kendisinden evvel memlekette hüküm süren zulümlere, yolsuzluklara ve kendisinin yaptığı reformlara, yeniliklere dair verdiği bilgilerin doğruluğu, Tello'da keşfedilen ve hesaplara ait halk tabletlerinin bildirdikleriyle de doğrulanmaktadır. Bu tabletlerde biz, İsa'dan önce üçüncü binyıl başlarında, Sümer sitelerinden birinin, askerî, ailevî, sosyal ve dinî bakımdan hakikî hayatını gösteren, paha biçilmez kıymetlerle karşılaşıyoruz.

Bütün devlet nüfuz ve kuvvetini ellerine alan rahipler, artık hiç bir şeyden çekinmediler. Bu kitabede rahiplerin, büyük memurlarla birleşerek, memleketin sanatkârlarını, çiftçilerini, sürü sahiplerini ve bütün halkı nasıl soydukları, acıklı ve edebî bir dille ve etraflıyle tasvir edilmektedir. Bundan anlıyoruz ki, bunlar, halkın meyve bahçelerini, balık dalyanlarını ve göllerini, verimli tarlalarını, zorla ellerinden almışlardır. Esnaftan aldıkları eşyanın bedellerini ödememişlerdir. Ölenlerin eşyalarını zaptetmişlerdir. Tapınaklara ait gelirleri, sefahet yolunda israf etmişlerdir. Hukukî ve dinî hükümleri ve bilhassa boşanmalara ait davaları zorbaca kendi çıkarlarına kullanmışlar, ahlâksızlığı meşru kılmışlardır. İşte bu Rahip Krallardan Lugalanda devrindeydi ki, Urukagina, halkın başına geçerek hâkimiyeti eline aldı. Islahatçı ve kanuncu Urukagina bu suretle ve bir ihtilâl yolu ile zulüm ve istibdadı, halkın üzerinden kaldırdı.» (1).

Urukagina, ne dinin ve Tapınakların, ne de Monarşi nizamının aleyhindeydi. O, bu müesseselerin istibdat ve zulmüne karşı ayaklanmıştı. Nitekim ihtilâl sonunda halk onu, Sümer tahtına çıkardı. Ta-

(1) Henri de Genouillac'ın, ***Tablettes Sumeriennes Archaiques*** (1909) eserine göre, Prof. Şemseddin Günaltay'ın ***Yakın Şark Tarihi*** eserinde, Cilt I. Elam ve Mezopotamya kısmı, s. 262-268, ***Yakın Şark Tarihi***'nin birinci cildi.

pınaklar da nizama konuldu. Nice tesisler meydana getirdi. Saltanatı galiba 8 yıl kadar sürdü. Çünkü eski hâkimiyetlerini kaybedenlerin ihaneti durmadan işliyordu. Bütün çağlar boyunca olduğu gibi, İktidarlarını kaybeden müstebitler, yeniden eski hâkimiyetlerini kurabilmek için, yabancı ülkelerin hâkimleriyle, kendi ülkeleri aleyhine birleştiler. Hep birden, Lagaş üzerine yürüdü. Her cepheden hücuma uğrayan halkçı idare, yenildi. Ama arada Lagaş da yerle bir oldu. Urukagina, bu harabeler arasında söndü. Sümer, azametini kaybetti. İhtilâl sonrasında ise, Urukagina'nın kendi davasını ve halk için zaferini anlatan hikâyesi, gerçek bir İhtilâl Beyannamesi gibi, tabletlerde, bize kadar ulaştı.

İnsanlık tarihinin bu ilk ve bütün şartları tamam olan ihtilâl hareketi üzerinde, bu sebeple biraz fazla durduk. Şimdi konumuza devam edebiliriz...

YUNANİSTAN'DA OLANLAR

İnsanlık tarihinin, zamanımızdan kırk sekiz yüzyıl kadar önce cereyan eden bu ilk büyük ihtilâlinden sonra, çeşitli memleketlerde, çeşitli ihtilâller yaşandı. Bunların, nedenleri ve çeşitleri ayrı ayrıdır. Meselâ Yunanistan'ın Isparta krallığında meydana gelen bir saltanat kavgasında, hem genç bir Kralın, hem onun Annesinin ve Büyükannesinin öldürülüşü, aynı zamanda bir rejim kavgası niteliği taşır. Olay, İsa'dan önce 241 yılında cereyan eder. O tarihte Anayasaya göre, Isparta'yı iki Kral idare ediyordu. Bunlardan Kral Agis, henüz 20 yaşındayken Krallığa seçilmişti. Ama akıllı, bilgin, Felsefe ve Hikmet anlayışları olan, soylu, zengin bir gençti. Toprağının tümünü, hazinesinin de yarısını halka bağışlamıştı. Ama Agis'in bu halkçılığı ve üstün vasıfları, hem diğer Kral Leonidas'ı, hem Eforlar Meclisi denilen soylu, varlıklı hâkimler kurulunu tedirgin ediyordu. Çünkü Agis'in getireceği reformlar, kendilerinin de aleyhine olabilirdi.

Hulâsa Agis'e karşı hareket başladı. Agis yakalandı. Fakir halk, Agis'in tarafındaydı. Ama Agis, vatanında kendi yüzünden bir iç savaş istemiyordu. Kaderine boyun eğdi. Eforlar Meclisi önüne çıkarıldı. Hem kendisi, hem onun yetiştiricileri olan Annesi Agistrata ile, Anneannesi Arşidamia'nın boğularak öldürülmeleri kararı alındı. Hep-

si cesaretle cellâtlarının önüne çıktılar. Agis'in, kendisi için ağlayanlara son sözleri şunlar oldu:

«Ağlamayı bırak dostum, doğru olmayan, haksız bir karar sonunda ölüyorum. Bunun için de, katillerimden, daha iyi bir insanım...»

Annesi Agistrata da, kendisi boğulmadan önce, oğlunun cesedini kucakladı ve şöyle konuştu:

«Yumuşak bir insan olman ve insanları sevmen, hepimizi felâkete sürükledi...»

Sonra, kalabalıklara karşı haykırdı:

«Ölümümüzün, Isparta'nın kurtuluşuna yararlı olmasını dilerim!..»

Ama, tarihçiler öyle yazarlar ki, Isparta'nın yıkılışının tohumları, bu cinayetlerle atılmıştır. Agistrata'nın, oğlunun cesedi önünde, onun insanları sevmesinden bahsedişi, iktidar ve ihtilâllerin ruhiyatı bakımından, galiba çok manalar taşır...

DEMAGOG PİZİSTRAT

Tanrılar ülkesi Yunanistan'ın, İktisadî yapısındaki büyük değişiklik, İsa'dan 700 yıl kadar önce ve Yunanlıların Akdeniz, Karadeniz kıyılarında, pek çok ticaret kolonileri kurmaları ile başlar. Bu sayededir ki Yunanlılar, Fenikelilerden daha güçlü bir yayılma hızı ile zenginleştiler. Bu değişiklik, tabiî olarak Yunan toplumunun sosyal yapısını etkiledi. Belirgin sınıfların türeyişi ve iktidar kavgalarını da keskinleştirdi. Bu kavgalarda, tarihin her devrinde ve bütün ülkelerde olduğu gibi, İktidar makamlarını ele geçirmek veya İktidarda etkili olmak, elbette ki zaferin en emin şartıydı. Böylece Yunanistan'da, evvelden beri, «Toprağa bağlı kalanlarla, denizlere açılanlar arasındaki amansız mücadele, Elen ülkelerini kana boyadı. İrili ufaklı yüzlerce darbe, yüzyıllar boyu sürdü gitti. Usul basitti: Birkaç tahrikçi öne düşerdi. Bir kısım halkı ayaklandırıp, elde mızraklarla, önemli kişilerin evleri basılırdı. Hasım liderler öldürülür, veya sitenin dışına sürülürdü. Darbe birkaç saat içinde tamamlanır ve iktidar el değiştirirdi...»

Burada tasvir edilen nitelikte olaylar, ihtilâllerin, daha ileride değineceğimiz *darbeler* kategorisine girerler. Bu darbeler, eski Yunanistan'da olduğu gibi, Siteler İçi Darbelerden, çağdaş devletlerdeki Hükümet Darbelerine kadar, çeşitli ölçüler gösterirler. Şimdi gene, eski Yunanistan hikâyelerine gelelim...

Bu Site İçi Kavgaları önlemek içindir ki, Yunanistan'ın ünlü kanun koyucusu Solon, meşhur kanunlarını yaptı. Ve sonra da, hiç bir menfaat ve siyaset zümresi ile ilgili olmayan bu akıllı ve faziletli insan, bu kanunların yürüyeceğine güvenerek, 10 yıl için vatanını terketti. Ama Yunanistan'a döndüğü zaman, Atinalılar, gene boğaz boğazaydılar.

İşte Pizistratus, o günlerde sahnedeydi. (İ.Ö. 600 yılına doğru doğmuştu, 527'de öldü). Pizistratus bir askerdi. Zaferler kazanmıştı. İyi bir soydandı. Ama Atina'da soylular, artık itibarlarını kaybetmişlerdi. O halde, başka bir yükseliş yolu aramalıydı. Askerî hizmetlerde de bulunmuştu. Faziletli kanun yapıcısı Solon'un yeğeniydi. Ama ne var ki Pizistratus, bayağı bir ihtiras adamı ve tipik bir *demagog*'du. Demagog'un ise vasfı, samimiyetsizliktir. Demagog; sokak kalabalıklarının akıllarına değil, hislerine, kolay harekete getirilebilir komplekslerine hitap ederek, onları peşinden sürükleyen adamdır. Bu böyle olunca da, Demagog'un, girmeyeceği kılık ve yapamayacağı oyun yoktur. Pizistratus da böyle biriydi.

Halk içinde, halkla beraber, onların dostu, halk için kurtuluş yolları düşünen, bu uğurda kendini feda edercesine çaba harcayan biri olarak görünüyordu. Her demagog gibi o da, her şeyi kolayca vaat ediyordu. Ama muhakkak ki büyük vasıfları vardı.

Pizistratus'un vaatlerinin sonu yoktu: Toprak reformu yapılacaktı. Halka toprak dağıtılacaktı. Haklar ve imtiyazlar, hep halkın olacaktı. Borçlar affedilecekti. Vergiler affedilecekti.

Bir taraftan da, iktidardakilere kur yapıyordu. Görünüşü inandırıcıydı: Ağır başlı, ciddî, fakirlerin dostu, alçak gönüllü ve her yolsuzluğun karşısında olan Solon'un da yeğeni...

Yunan asıllı büyük tarihçiler, Pizistratus'un görünüşündeki üstün vasıfları da çok güzel tasvir ederler. Ama bu vasıfların arkasında, hem tarihin en tipik demagogu, hem bir devlet adamı Pizistratus yatmaktadır...

Pizistratus, nihayet vaktin geldiğini düşünür. Sahneye çıkar. Onun Yunan tarihinde, üç hükümet darbesi vardır. Hepsi de birbirinden tiyatral tertipler içinde düzenlenir. Birincisinde (İ.Ö. 561), üstü başı parça parça, yüzü gözü kan içinde, halkın karşısına çıkar ve ağlayarak haykırır:

«— *Atinalılar! Bakın şu benim halime! Düşmanlarım beni kırlarda gezerken ne hale koydular. Ben ki, hayatını vatana vakfetmiş bir halk dostuyum!..*» vb.

Halbuki, kendisini bu hale koyan, gene kendisidir. Ne ise, peşine düşenlerle Akropol işgal edilir. Ama, iş pek tutmaz. Bir süre sonra Atina'dan kaçar. İkinci darbe de oldukça başarısızdır (İ.Ö. 555). Bu sefer dağlara çekilir (İ.Ö. 441'de). Üçüncü darbenin sahneye konuluşu, hem daha oyunlu, hem daha tertiplidir. Dağlar bölgesinde keşfettiği gerçek bir Yunan güzelini Tanrıça Athena kıyafetine sokar. Bir zafer arabasına bindirir. Atina'da çarpışan Partilerle zaten temastadır. Hatta bir defasında, bir Parti Reisinin kızı ile de evlenir. Biraz asker de toplar. Ve bir gün Atina'ya, önde zafer arabasını süren Tanrıça Athena'nın eteğine yapışarak girer. Sokaklarda halk, Tanrıçanın karşısında diz çökmekte ve çığırtkanlar, Pizistratus'u tanrılaştırarak etrafı gürültüye boğmaktadırlar. Hulâsa darbe muvaffak olur. Borçların affı, toprak yağması gibi gösterişler de olur. Ama bu sefer de Pizistratus bir titan ve müstebit kesilir. Halkın dalgalandırılan taşkınlıkları da o hale gelir ki, artık bunu Diktatör de pek önleyemez olur. Fakat Pizistratus'un iyilikler ve fenalıklarla çelişmeleri iktidarı da ölümüne kadar sürer (İ.Ö. 527).

Pizistratus'un bu çelişkili iktidarı faydasız geçmemiştir. Çünkü bir taraftan onun Demagog'luk tarafı işler. Şımartılan kalabalıkları doyurmak için bazı hallere göz yummak zorunluğu vardır. Meselâ, toprak dağıtımı işlerinde haksız el koymalar, adam öldürmeler, hatta bazen kütle halinde öldürülüşleri de olur. Ama halkın dostu olduğu, Atina'ya hizmetleri de inkâr edilemez. Atina'yı yeni ve anıtsal yapılarla güzelleştirir. İlk büyük Millî Kitaplık Atina'da, onun zamanında kurulmuştur. Homeros'un destanlarını derleyip toplatmıştır. Eski Yunan sanatkârlarının eserleri, şiirleri, besteleri, gene onun himmetiyle canlandırılmıştır. Atina'yı genişletmiş ve hatta bazı tarihçilerin

yazdıkları gibi, Atina'nın muhteşem geleceğini o hazırlamıştır. Halkın onu, «Milletin babası» olarak benimsediği de doğrudur. Hulâsa Pizistratus, ilkçağın, hem düzenbaz, hem yüksek vasıflı, dikkate değer bir darbecisi, ihtilâlcisidir...

İRAN'DA BİR SOSYAL REJİM TARTIŞMASI

Şimdi gene ilkçağdan başka bir misal verelim. Bu misali, Yunan tarihçisi ve dünyada tarihçiliğin babası sayılan Herodot'tan alıyoruz. Herodot, Ege kıyılarımızdaki Halikarnas'lı (Bodrum)dur. (İ.Ö. 484-425). Herodot, çok seyahat etti. Gittiği yerlerde, tarihî bilgi namına ne bulduysa topladı. Ve devrine göre tarihte, titiz bir disiplin içinde çalıştı.

O tarihte Doğu'nun en büyük devleti İran'dı. Sınırları Hindistan'dan Ortaasya'ya ve Afganistan'dan Mısır'a, hatta Libya'ya kadar uzanıyordu. Bir aralık Habeşistan'ın da istilâsına çalışıldı. Dara zamanında ise İran orduları, Doğu Balkanlardan başka, Ukrayna'ya kadar yayılmıştı. İran'ın bu ihtişam devri, zamanımızdan 2.500 yıl öncelerine rastlar.

İran'da, tam bir Doğu despotizm sistemi hüküm sürmüştür. Yani bütün iktidar Hükümdarındı. Hükümdar demek, her şey demekti. İsa'dan önce 520 yıllarına doğru İran'da, Keykavus, hükümdarlık tahtında bulunuyordu. İran tarihinin büyük hükümdarlarından biri olan Keyhüsrev, oğlu Keykavus'a, muazzam ve ihtişamının zirvesinde bir devlet bırakmıştı. Fakat Keykavus'un dengesi, pek yerinde değildi. Zalim, muvazenesiz, vehimli biriydi. Nitekim Hükümdar bir gün, kardeşi Bardiya'yı da öldürtmüştü. Fakat halk arasında, onun öldürtüldüğü değil, bir avda kaybolduğu haberi yayıldı.

Bu durumu fırsat bilen İran rahipler veya kâhinler zümresi, bir gün İran'ın merkezi olan Sus'ta bir oyuna giriştiler. Baş Kâhin, kendi kardeşini, kaybolan Bardiya meydana çıktı ve memleketine döndü, diye ilân ederek, İran tahtına geçirdi. O sırada Keykavus, Mısır'da bulunuyordu. Bu haber, İsa'dan önce 521'de, Nil sahillerindeki Keykavus'a erişti. Tabiî derhal ülkesine hareket etti. Ama o sırada ve bir kaza sonucunda, Keykavus da öldü. Ölürken cinayetini de itiraf etti.

İran'da ise sahte hükümdar, sarayına kapanarak, saltanatını sürdürmeye çalışıyordu. Fakat bu sahtelik, soylular arasında artık bilinmeye başlamıştı. Bu durum karşısındadır ki bazı İran Prensleri, sahte Bardiya'ya karşı, gizli bir darbe komitesi kurdular. Bir ihtilâl hazırlığına giriştiler. Komite üyeleri, 7 Prensten meydana geliyordu. Netice şu oldu ki, darbe muvaffakiyetle sona erdi. Hem sahte hükümdar, hem onun saltanatını tertipleyen Kâhinler bu tertiplerini hayatlarıyle ödediler. Ama bu sefer de ortaya, bir Hükümdarlık ve hatta Rejim meselesi çıktı: Evet, kim Hükümdar olacaktı? Ve idare şekli ne olmalıydı?.. Çünkü şimdi ortada, hepsi de tahtta hak dava edecek 6-7 kişi vardı. İşte bu safhadadır ki, tarihin nakilleri çeşitlidir. Ama bizi asıl ilgilendirecek olan, Tarihçi Herodot'un, çok ilginç bir rejim tartışması sahnesidir. Herodot şöyle anlatır:

«Büyük Kyrus'tan (Keyhüsrev) sonra Pers tahtına geçen düzmece Semerdis'i, ülkenin ileri gelenlerinden yedi kişi, bir düzen kurup öldürdüler. Beş gün sonra ve heyecan yatışınca, bunlar durumu tartışmak için toplandılar. Bu toplantıda konuşmalar yapıldı. Bazı Yunanlı yurttaşlarımız, bu konuşmaların gerçekten yapıldığına inanmazlar. Ama, gerçekte yapılmıştı. İlk konuşmacı, Otanes'ti. Pers ülkesinde, Demokratik hükümetin kurulmasını savundu. Şöyle dedi:

— Bence, aramızdan birinin mutlak iktidarı alması zamanı artık geçmiştir. Monarşi, boş bir şey değildir, ama iyi bir şey de değildir. İktidar gururunun, Kambises'i nelere sürüklediğini biliyorsunuz. Aynı şeyin, Magus'ların (Kâhinlerin) davranışlarındaki etkisini de gördünüz. Monarşi, bir kimsenin, herhangi bir sorumluluk veya denetim olmaksızın, dilediğini yapması demektir. Böyle olunca da, sağlam bir ahlâk sisteminin içine nasıl yerleştirilebilir? Böyle bir mevkiye yükseltilen insanların, en iyisi bile kötüleşir. Her şeyi, eskiden gördüğü gibi göremez olur. Monarşinin karakteristik kötülükleri, hasetle, kibirdir, gururdur. Hasettir; çünkü bu, doğal bir insan zaafıdır. Kibirdir; çünkü servet ve iktidarın aşırılığı, o kişiyi kendisinin, insandan fazla (insanüstü) bir yaratık olduğu kanısına götürür. Bu iki zaaf, her türlü kötülüklerin, temel sebebidir. Her ikisi de, doğaya

(tabiata) aykırı, şiddete ve vahşete yol açar. Gerçi mutlak iktidarın, ona sahip olan insan, her şeye de hâkimdir ilkesine dayanarak tarifi gerekince, haset'e yer bırakmaması lâzımdır. Ama kralların, uyruklarına karşı davranışlarının gösterdiği gibi, gerçekte durum böyle değildir. Onlar, uyruklarından, değerli (yahut seçkin) olanların, kendi başlarına (yahut yalnızca) yaşamalarını bile kıskanırlar ve kötülerden zevk alırlar. Etraflarındaki laf taşıyıcıları, her zaman dinlemeye hazırdırlar. Sonra krallar, hükümdarlar, bütün insanların en tutarsızlarıdır. Onlara ancak makul bir saygı gösterirseniz, önlerinde yeterince alçalmadığınız için kızarlar. Önlerinde kendinizi alçaltırsanız, sizden, fazla yaltaklanan bir dalkavuk diye nefret ederler. Hem bu söylediklerim, söylenmesi gerekenlerin hepsi değildir. Krallar; geleneklerin yapısını ve yasaları çiğnerler. Kadınları, kendi zevklerine hizmet etmeye zorlarlar. İnsanları, yargılamadan öldürtürler. Bunu bir de, halkın yönetimi ile karşılaştırın: O, adların en güzeliyle, İsonomia, *yani yasaların önünde eşitlik adıyle anılır. Sonra, iktidarı elinde tutan halk, kralların yaptıkları şeylerden hiç birini yapamaz. Bir Halk Hükümetinde bir yönetici seçme (kur'a) ile olur. Ve vazifelerindeki hareketlerinden sorumlu tutulur. Bütün sorular, açık tartışmaya sunulur. Bu sebeplerden ötürü ben, Monarşi'yi bırakıp, halkı iktidara geçirmeyi öneriyorum. Çünkü Devlet, zaten Halk demektir...»*

Herodot, Otanis'in söylediklerini böyle nakleder. Sonra, yedi kişi arasındaki tartışmanın nakline devam edilir:

«Otanis'ten sonra, Megabyzus konuştu ve Oligarşiyi savundu:

— Monarşinin kaldırılması için söylediklerinde, Otanis'le anlaşıyorum. Fakat o, siyasal iktidarı halka vermemizi isterken, yanılıyor. Çünkü, kütleler, beceriksiz bir yığındır. Hiç bir yerde, onların arasında olduğundan daha çok bilgisizlik, sorumsuzluk ve şiddet gösteremezsiniz. Bir kralın, katilce keyfinden kaçıp da, ayaktakımının, eşit ceberutluğuna tutulmak, dayanılmaz bir şey olurdu. Kral, hiç değilse, bilinçle, bilerek ve isteyerek hareket eder. Ayaktakımı böyle yapmaz. Çünkü ona, neyin haklı, neyin

haksız olduğu öğretilmemiştir ki? Halkın, bu gibi şeyler üstünde hiç bilgisi yoktur. Kütlelerin kafasında, belirli düşünceleri bulunamaz. Bütün yapabilecekleri, körlemesine siyasete dalmak ve önlerine çıkan her şeyi, kabarıp sel olmuş bir nehir gibi, silip süpürmektir... Onun için, bırakalım halk, Pers ülkesinin düşmanlarını yöneltsin, Pers ülkesini değil. Biz kendimiz, belli bir sayıda, memleketin en iyi kişilerini seçelim ve siyasî iktidarı onlara verelim. Bizler de, onların arasında oluruz. En iyi kişilerin, en iyi siyaseti yürütmelerini beklemek tabiîdir.»

Dara, konuşanların üçüncüsüydü:

«— Ben, dedi, Mebagyzus'un kütleler üstüne bütün söylediklerini destekliyorum. Fakat, Oligarşi ile ilgili olarak söylediklerini kabul etmiyorum. Düşündüğümüz üç yönetim biçimini, Monarşi'yi, Demokrasi'yi, Oligarşi'yi alın. Ve her birinin, kendi türü içinde en iyisi olduğunu farz edin. Bana kalırsa, üçüncüsü, öteki ikisine rahatlıkla yeğinlenir. Tek Yönetici; bundan iyisini bulmak mümkün değildir. Yeter ki, bu iş için, en iyi adam olsun. Yargılanması karakterine uygun, halk üstünde egemenliği, her türlü yakınmanın ötesinde olsun. Düşmanlara ve hainlere karşı alacağı tedbirler, öteki yönetim biçimlerinde olabileceğinden, daha kolaylıkla gizli tutulabilecektir. Bir Oligarşide, birçok adamın kamu hizmetinde sivrilmek için yarışmaları olgusu, şiddetli kişilik çalışmalarına yol açmadan olamaz. Her biri; üste çıkmak ve kendi önerilerinin uygulandığını görmek isterler. Böylelikle de, dövüşürler. Kişisel kavgalar, açık ayrılıklara, sonra da kan dökülmesine yol açarlar. İşler bu duruma girince, tek çıkış yolu Monarşiye dönmektir. Bu da, Monarşinin en iyi olduğunun, açık bir kanıtıdır. Demokrasiye gelince? Orada da yolsuzluklar kaçınılmazdır. Fakat bu durumda, kamu hizmetlerinde yapılacak yiyicilikler, özel çatışmalara yol açmaz. Ancak, yakın kişisel birleşmelere götürür: Hizmet sorumluları kafa kafaya verirler ve karşılıklı olarak, birbirlerini desteklerler. Şu, ya da bu kimsenin, halkın savunucusu olarak ortaya çıkıp da, kendi çıkarlarına işleyen klikleri dağıtmasına kadar, bu böyle sürer gider. Savunucu olarak ortaya atılan neylemi, ana kütlenin hay-

ranlığını kazandırır. Sonunda, çok geçmeden de, iktidar mutlaka ona teslim edilir. Bütün bunlar, en iyi yönetim biçiminin, Monarşi olduğuna bir başka delildir. Özetlemek için sorayım: Özgürlüğümüzü nereden aldık? Onu bize kim verdi? Bu, Demokrasinin mi bir sonucudur, yoksa Oligarşinin mi? Bizi, tek bir kişi özgür kıldı, onun için ben de diyorum ki, bu yönetim biçimini saklayalım. Sonra, bize geçmişte hizmet eden eski yasaları değiştirmekten de geri duralım. Bunlara dokunmak, bizi ancak felâkete götürür.

Üç konuşmada konuşulanlar bunlardı. Söz almayan dört kişi de bu sonuncuya oy verdi...» (1).

Bu sahne aynen böyle mi geçmiştir? Ve Despotik Monarşi sistemi yeniden tercih edilerek, Dara'nın saltanatı öyle mi kurulmuştur? Buna ihtimal verilemez. Nitekim Herodot da, kendi naklettiği bu sahneyi biraz gölgeler. Yani, bazı Yunanlıların, İran'da böyle bir tartışma yapılabileceklerine inanmadıklarını kaydeder.

Ama gerçek ne olursa olsun, biz burada, ilkçağın en büyük saltanatının kaderi ile ilgili, büyük bir ve hatta iki darbe şeklinde ihtilâlin hikâyesini görmekteyiz. Gene zaman sınırları içinde kalan ve çeşitli nedenlerle, çeşitli şekiller gösteren daha nice darbe ve ihtilâllerin misallerini verebiliriz.

---

(1) Tarih bilgisinin kurucusu ve «Tarih Babası» olarak kabul edilen Herodot, Anadolu'da, Halikarnas şehrinde (Bodrum) doğdu. Herodot'un tam doğum tarihi bilinmez ama, İsa'dan önce 484 yılında, yani 480-490 aralarında doğmuş olmasında birleşilir. Tarihinin, hiç olmazsa bazı kısımlarını, İsa'dan önce 430'da yazmış görünür. Mezarı Bodrum'da bulunmuştur. Herodot'un geniş bilgisinde, onun çok seyahat etmesi etkili olmuştur. İsa'dan önce 24 yılında ölmüştür. Herodot, tarihini 9 kitap halinde yazmış ve bu kitaplar İngilizceden çevrilerek, Tan Matbaasında bastırılmıştır. Bir de Tarık Dursun K. tarafından «seçme parçalar» 1969'da, Altın Kitaplar Yayınevince basılmıştır. 1973'te Müntekim Ökmen bu temel tarih eserinin tam çevirisini yapmış ve Remzi Kitabevi tarafından *Heredot Tarihi* adıyle basılmıştır.

KÖLELİK DEVRİNDE KÖLE İHTİLÂLLERİ

İlkçağın, İsa'dan önceki yüzyıllarından, daha nice ihtilâller veya ayaklanmalar vermek mümkündür. Fakat bu eserin konusu ihtilâller tarihi değildir. Yalnız, İhtilâlin Mantığı denilince, İhtilâl kavramı gibi bazı karakteristik ihtilâl veya ayaklanmalardan da tipik misaller vermek zorunlu olduğu için, bu bahiste biz de, bu tipik misallerden bazıları üzerinde duruyoruz.

İlkçağın karakteristiklerinden biri de, elbette ki, *kölelik* nizamıdır. Köle, ancak bir mal kıymeti ifade ederdi. Köle, bütün varlığı, gücü ve istidatlarıyle, efendisinin malıydı. Ve onun mallarının envanteri içinde sayılırdı. Köle, alınır, satılır, değiştirilebilir, başkalarına hediye olarak da verilirdi. Tıpkı cansız mal gibi. Kölenin yalnız vücudu değil, canı, ruhu ve istidatları da efendisine aitti. Kölenin evlâtları da köle doğarlardı. Tabiî dünyanın en büyük devletlerinde ve en zengin ülkelerinde, en çok köle bulunurdu. Roma İmparatorluğu ise, ilkçağda dünyanın, en geniş kısımlarına yayılmıştı. Aynı zamanda zengin bir devlet olduğu için, İmparatorluk topraklarında köleler, âdeta köle orduları teşkil edecek kadar çoktu. Çünkü bütün bu ülkelerin ilk vazifesi, Romalılara ve onların dostlarına, müttefiklerine köle yetiştirmekten ibaretti.

Böylece, ilkçağın ve belki de bütün tarihin en büyük uygarlığı ile de en yerli temel müesseselerinden biriydi. Ama Roma'da köleler sınıfı, bu büyük imparatorluğun uçsuz bucaksız ülkelerinden ve kaynaklarından akıp gelen köle selleri Roma'da, âdeta bir köleler ordusu yaratmıştı. Bir gün bu ordu, elverişli bulduğu bir zamanda, elbette ki baş kaldıracaktı. Çünkü bir zaman gelmişti ki, Roma'daki kölelerin sayısı, Roma vatandaşlarının sayısını birkaç misli aşmıştı. Ve bunlar için tam bir hürriyet, hiç bir zaman elde edilemez bir nimetti. Çünkü her köle, vücudunda, köleliğin dağlanmış damgasını taşırdı.

Bunun içindir ki, İmparatorluğun bazı bölgelerinde zaman zaman köleler ayaklanmaları oldu. Ama bunlar, hep kanlar içinde bastırıldılar. Meselâ, İsa'dan 187 yıl önce İtalya'da Apoli'deki köle ayaklanmasında yedi bin kadar köle öldürüldü. Gene İsa'dan 134 yıl önce Sicilya'daki köle ayaklanmasında öldürülen köle sayısı, 20.000'i buldu. Ayaklanma iki yıl kadar sürmüştü. Gene Sicilya'da ve İsa'dan

104 yıl önceki ayaklanmada, bütün bir köle ordusu, son neferine kadar imha edildi. Gene İsa'dan 133 yıl önce Bergama'da patlayan köleler isyanında ise, isyancılar muzaffer olmuş, hatta bir de «Güneş Devleti» kurmuşlardı. Başları ve kölelerin kurtarıcısı Aristonikos, evvelce köleyken, şimdi kölelerin efendisi oluyordu. Ama yetişen Roma ordusu, bu güneşi söndürdü. Ve Roma'ya getirilen Aristonikos, törenlerle idam edildi.

Köle isyanları nedir? Köle isyanları, toptan intiharlardır. Bunlar, elbette ki, açık bir sınıf kavgası karakteri de taşırlar: Kölelerle, köle sahipleri, yani efendiler arasındaki kavga! Ama bu kavgada köle, tam bir çaresizlik bunalımı içindedir. Çünkü karşısına çıkıp mücadele etmek istediği kudret, yalnız köle sahipleri değildir. Aynı zamanda bir rejim ve bir müessesedir. Bu rejim ve müessese ise, yalnız kendi çevresinde değil, bütün çağa, yani çağdaş nizama hâkimdir. Bu sebeple de, köle, başlattığı isyanda, aynı zamanda yalnız kendi çağının, nizam ve müesseselerine karşı çıkmış demektir. Karşısında yalnız kendi efendisi değil, çağın bütün hâkim kudretleri vardı. Bu sebeple de köle isyan veya ihtilâllerinde, ihtilâlci kölelerin şansı, daha baştan kaybedilmiş demektir...

İsa'dan önce önemli köle ayaklanmaları, hep Roma İmparatorluğu topraklarında baş göstermiştir. Bunun başlıca sebebi, o devirde bu İmparatorluğun, dünyanın en büyük köle devleti oluşundaydı. Yani daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bütün köle pazarlarının Roma'ya açık oluşundandı. Bu ayaklanmaların bazılarını, gene daha yukarda işaret etmiştik. Fakat ayaklanmaların en önemlisi ve tarihte en büyük iz bırakanı, şüphe yok ki, Spartaküs hareketidir.

Spartak, yahut Spartaküs de bir köleydi. İsa'dan önceki yüzyılda, Roma'da yaşıyordu. Tarihte en büyük köle ayaklanmasının başına geçişi ve gerçek bir ihtilâlin lideri olarak yükselişi, İsa'dan önce 73. yıla rastlar. O sırada Spartaküs, kendisi gibi köle olan 73 arkadaşı ile beraber, Roma arenasındaki savaşlar için Gladyatör yetiştiren bir köle tüccarının işlettiği eğitim yerinde çalıştırılıyordu.

Gladyatör, bir çeşit ölüm güreşçisi, ölüm savaşçısı demektir. Roma'da bu tür eğlenceler, halkın en sevdiği sahnelerdi. Arenada ölesiye çarpıştırılırlardı. Bu Gladyatörleri besleyip yetiştiren, bu ölümlere

hazırlayan, bu işin ticaretini yapan esirciler vardı. İşte Spartaküs ve 73 arkadaşı, böyle bir esirci evinde, yaklaşan ölümleri için yetiştiriliyorlardı.

Spartaküs, aslen Trakyalıydı. Bir savaşta Romalılara esir düşmüş, Roma'da köle olarak satılmıştı. Onun da vücuduna, kızgın köle damgası vuruldu. Bir aralık, satıldığı sahibinin yanından kaçtı. Ücretli asker oldu. Ama bu, kısa sürdü. Köleliği meydana çıktı. Gladyatörler yetiştiren bir esirciye satıldı. 73 arkadaşı ile beraber, sıkı bir kontrol altında yetiştirilmeye başlandı. Spartaküs, işte bu 73 arkadaşı ile bir gün arenaya çıkarılacak, orada ve halkın gözü önünde bunlar, birbirlerini öldüreceklerdi. Spartaküs, bu kader karşısında, arkadaşlarını isyana teşvik etti. Onları, diğer köleleri de harekete getirerek Roma'da, hatta bir başka düzen yaratılması işine kandırdı. Çünkü köle Spartaküs'ün, üstün ve güçlü vasıfları vardı. Spartaküs ilk isyan bayrağını bu 73 arkadaşı ile açtı. Fakat çevresinde, pek çabuk bir köle ordusu belirdi. Roma ilk defa ve köleler karşısında yeniliyordu. Kısa bir zaman içinde 40.000 köle, onun emrinde toplandı. Romalılar Güney İtalya'yı Spartaküs'e bırakmak zorunda kaldılar.

Spartaküs, Plütark'ın yazdığı gibi, «Güçlü, kuvvetli, zeki, ağır başlı, üstün kabiliyetli» bir lider, sosyal ıslahat girişimleri de yapan bir ihtilâlci olarak belirdi. İsa'dan önce 71 yılına kadar sahnede kalabildi. Parlak zaferler de kazandı. Ama Roma İmparatorluğunun toprakları ve kaynakları sonsuzdu. Spartaküs'ün başarıları ise Roma için, bir ölüm-kalım davası haline gelmişti. Nihayet, Roma'nın diğer ülkelerinden de getirilen birliklerin savaşa katılmasıyle Spartaküs yenildi. Muharebe meydanında can verdi. Ama bütün tarihlerde Spartaküs, saygıdeğer bir icraatçı, kölelik nizamına karşı haklı mücadele eden biri ve kölelerin kurtarıcısı olarak anılır.

Spartaküs hareketi, ilkçağın, sosyal bakımdan da çok ilgi çekici olaylarından biridir. Kaldı ki, Spartaküs'ün ölümünden sonra da Roma, büyük ihtilâller ve darbeler gördü. Katilina İsyanı, hele Sezar'ın öldürülüşü gibi. Ama bunların üzerinde ayrıca durmayacağız. Aynı devirde, diğer ülke ve bölgelerde de başka ihtilâl olayları görüldü. Hatta İsa'nın meydana çıkışını, Kudüs'te çarmıha gerilişini, daha sonraları Yahudilerin Roma'ya karşı bir nevi kurtuluş mücadelesi şek-

lindeki ayaklanışlarını (İ.S. 70. yıl) bu arada zikredebiliriz. Roma'nın sukutu ile ise, bildiğimiz gibi, ilkçağ sona erer. Ama daha önce ikiye bölünen Roma İmparatorluğunun, merkezi Bizans (Istanbul) olan Doğu Roma İmparatorluğu kısmı, daha 1000 yıl yaşayacaktır. Ve ihtilâller tarihinin nice kanlı sahnelerine şahit olacaktır. Öyle ki, Bizans tarihi biraz da, ya saray darbelerinin, Hanedan ihtilâllerinin, yahut Din adına karışıklıkların, mezhep kavgalarının, siyasî isyanların, hele askerî darbelerin; hulâsa ardı arası kesilmeyen ihtilâllerin tarihidir diyebiliriz. Bunların her biri, nice zulüm ve kan sellerine mal oldu. Meselâ Justinyanus'un saltanatında alevlenen Maviler-Yeşiller kavgasında (İ.S. 170) ve yalnız bir günde, Istanbul Hipodromunda (Sultanahmet meydanı) 30.000 kişi can verdi (Nika İsyanı).

Ortaçağda bu ihtilâller, darbeler, ayaklanmalar tarihine, Müslüman Doğu da katılır. Hem de ardı arası kesilmeyen nice örnekleriyle... Düşünmeli ki bu darbeler, Peygamber Muhammet'in ölümünden hemen sonra, hem de dinin beşiği ve İslâmın merkezi olan Medine'de başlamıştır.

İslâm dininin davetçisi ve kurucusu Peygamber Muhammet'ti. İsa'dan sonra 570 yılında Arabistan'ın Mekke şehrinde doğdu. 632 yılında Medine'de öldü. 40 yaşında, artık çevresini dine daveti başlamış, yani Peygamberliği belirmişti. Mekke ve Hicaz halkı putlara tapıyorlardı. Muhammet'in daveti ise, Atalarından saydığı ve tek Tanrı'ya inanışa dayanan İbrahim Peygamberin dinine yöneliyordu. Kendisine ilk inanan, eşi Hatice oldu. Sonra da çevresinde küçük bir azınlık. Fakat yeni hareket, Mekke'de artık yadırganıyordu. Bu gizli dine bağlananların, artık Mekke'yi terk etmeleri gerekti. Medine'ye göç kararı verildi. Hepsi 150 kadar olan Müslümanlar, Peygamber dahil olmak üzere, küçük kafileler halinde Mekke'yi terk ettiler. Medine'ye yerleştiler. İslâm tarihinde *Hicret* diye anılan ve ondan sonra tarih başı olan bu tarihî göç, 12 temmuz 622 cuma gününe rastlar. Daha sonra, Peygamberin davet ve mücadeleleri, Muhammet'in ölümüne kadar İslâmın çetin fakat muzaffer gelişmesi, yayılması ve yerleşmesi şeklinde cereyan eder. İslâmın sınırları, hemen bütün Arap yarımadasını kapsamıştı. Ama bu, yalnız İslâm dininin bir yayılışı değildi. Müslümanlık şeklinde, yeni, müdevven, yani derlenmiş top-

lanmış bir dünya ve ahiret dinin, bütün hükümleri ve şekilleri ile doğuşu ve kuruluşuydu. Bütün anlamı ile denilebilir ki, tarihte hiç bir din, inancaları, hükümleri ve şekilleri, hem iman, hem mücadele ve din uğrunda cihat ve savaş slogan ve organları ile, böyle bir bütün halinde tebliğ ve tatbik edilmiş değildir.

Bu böyle olunca da, Müslümanlığın, Peygamberden sonra da hızla ve eski dünyanın hatta en uzak ülkelerine kadar yayılacağı tabiîydi. Çünkü İslâmlık, hem Doğuda komşu imparatorluk İran'daki Mazdeizm kültürüne ve orada hâkim olan Despotik Feodalizme, hem de, kuzeydeki komşu imparatorluk Doğu Roma saltanatına ve orada hâkim olan Saray-Kilise ve Ordu Oligarşisine bakarak, çok daha sade ve ilericiydi. Halkın günlük hayatı, devlet mükellefiyetleri ve Din-İnanca serbestliği bahsinde halka, o zamana kadar görülmemiş bir *haklar* nizamı getiriyordu. Peygambere göre, *bilgi* ve *akıl*, her zaman, cehaletten ve nakilcilikten üstündü (1). Nitekim Muhammet'in ölümünden 30 yıl sonra İslâmlık, Ortaasya'dan Batı Afrika'ya kadar uzanmış, yerleşmiş bulunuyordu (2). Bu arada, Müslüman devletinin, Peygamberden sonra Halifeliği iki yıl kadar süren Ebubekir'le, Halifeliği 10 yıl, 6 ay süren ve insanlık tarihinde bir başka misali gösterilemeyen *Ömer* gibi iki üstün ve idealist devlet adamına sahip oluşu, bu dinin, büyük şansıydı (3).

---

(1) Bu konuda ve diğer esaslar arasında, Prof Muhammed Hamidüllah'ın *İslâmda Devlet İdaresi - The Muslim Conduct of State* isimli eseri. Çeviren: Kemal Kuşçu, 1963. Ve İslâm Felsefesi açısından, Elmalılı Hamdi Efendi: *Metâlip ve Mezâhip Mukaddimesi.*

(2) Bu konuda, çeşitli İslâm tarihleri ile beraber, ayrıca: T. V. Arnold: *İntişâr-ı İslâm (İslâm'ın Yayılışı Tarihi).* Çeviren: M. Halil Halit. 1343 (1927).

(3) Ebubekir, Mekke'ye göre hal ve vakti yerinde sayılmakla beraber, işi, pazarlarda bez-dokuma satıcılığıydı. Halife seçilişinin ertesi günü de gene böyle sokağa düştü. Fakat çevresi ona, artık sokakta bez satmak yerine, camaatin, işleriyle uğraşması gerektiğini hatırlattılar ve kendisine Beytülmal'dan (Hazine'den) küçük bir maaş bağladılar. Halife Ömer'in zanaatı, duvarcılıktı. Onunla geçinirdi. Ölümünde, sayılmaya değer hiç bir şeyi kalmamıştı. Halbuki, İran'dan Afrika'ya kadar fethedilen ülkeler-

Ama o kadar kısa zamanda, bu kadar geniş ülkelere yayılan Müslüman devletinde de, kısa zamanda, şahsî ihtirasların harekete gelmesi, iktidar mücadelelerinin alevlenmesi, iç savaşların ve dolayısıyle isyanların, ayaklanmaların, ihtilâllerin meydan alması, elbette ki kaçınılmazdı. Böyle olunca da, görüş ayrılıkları ile karşı hareketler, denebilir ki, Muhammet'in ölümünden hemen sonra başladı... Çünkü yeni fetihler, yenilen imparatorluklar ülkelerinde karşılaşılan âdetler ve müesseseler, bu fetihlerde sivrilen, eski çöl yaşantısıyla bağıntıları kopan yeni fatihlerin oralarda karşılaştıkları zengin hayat tarzı, bunları, basit, sade din devletinden, ihtişamlı dünya saltanatlarına çekiyordu.

Nitekim Halife Ömer gibi, ondan sonra gelen Osman da, Ali de, hançer ve kılıç altında can verdiler. Ve Ümmiye oğullarından Muaviye, Hicret'in 41'inci, yani milâdî 661 yılında Halifeliği elde ederek, Şam'da Emevî devletini kurdu.

İşte İslâm tarihinde bu neticeye çıkan yol, İslâmın kuruluş ve yayılış devrinde, bir sıra darbelerden, ihtilâllerden geçer. Ömer'den sonra Halife olan Osman, Medine'de, 656 haziranında, şehirde meydan alan bir ayaklanma ve evine yapılan baskın sırasında öldürüldü. Bu, bir iktidar kavgasıydı. Ve ondan sonra İslâm devletinde İktidar, artık kılıçla tayin edilir hale geldi. Peygamberin hem damadı, hem amca oğlu olan, İslâmın yerleşmesinde büyük hizmetleri geçen Ali, Osman'ın yerine Halife oldu ama, bu vaziyet, çeşitli itirazlar ve dolayısıyle sert tepkiler doğurdu.

Ve bu şartların yarattığı hava içindedir ki, Hilâfeti rahat geçmedi. Ve iktidarın beş yıl sonra Muaviye'ye devri ve din devletinin dünya devletine dönerek, Medine'nin de merkezliğini kaybedişi, çetin ve kanlı iç savaşlar yolu ile oldu.

---

den gelen ganimetler, Medine'de devlet ambarlarını dolduruyordu. Peygamberin de vefatında kalan malı, elbiseleri, iki kilim, bir çarşaf, birkaç su kabı, tarak, makas, misvak (diş temizlemek için ucu püskülleştirilmiş bir nebat dalı) ve kendinden sonraki Halifelere bıraktığı bir mühürden ibaretti. Bu kurucular, kendi yaşantıları ile, kendilerinden sonrakilere örnek olmak istiyorlardı...

Ondan sonra İslâmlar arasında, bin bir şekilde cereyan eden din, iktidar veya hanedan kavgaları, isyanlar, ayaklanmalar, ihtilâller sürdü gitti. Şam'da merkezleşen Emevî saltanatı, milâdî 750'nci yıla kadar sürdü. O tarihte yıkıldı. 750'nci yılda saltanat, Emevîlerden Hâşimî soyuna geçti. Bağdat, yeni Abbasî devletinin merkezi oldu. Emevî hanedanından intikam ise o kadar kanlı oldu ki, hayattaki Emevîler tamamen öldürüldükten başka, Emevî Halifelerinin Şam'daki mezarları da açılarak, kemikleri dağıtıldı. Yakıldı: Ayaklar altında çiğnendi. (Bir Halifeninki müstesna).

Ama bununla beraber, İslâmlık durmadan genişliyor, yayılıyordu. Doğuda Çin Türkistan'ından, Batıda Atlas denizine, Avrupa'da İspanya'ya ve kuzeydeki Pirene dağlarına, Anadolu'ya kadar İslâm uygarlığı, Greko-Romen Felsefe temelini de benimseyerek, mikst bir İran-Arap ve Yunan-Roma temeli üzerinde, şahsiyetli bir yeni Kültürü olarak yerleşti. Irak (Bağdat), Buhara, Şam, Kahire, Kırvan (Fas), Kortoba (İspanya) gibi kültür merkezleri yaratıldı. Ama darbeler, ayaklanmalar, ihtilâller de, durmadan kendi kanunlarını yürüttüler. Zaman oldu ki, zenginliğin, kültürün ve uygarlığın merkezi olan Bağdat'ta, iktidardan düşürülmüş üç Halife, gözlerine mil çekilmiş olarak aynı zamanda, Bağdat camilerinin kapılarında dileniyorlardı...

Fakat ortaçağın, en dikkati çekici hareketleri, köylü ayaklanmalarıdır...

KÖYLÜ İSYANLARI

Ortaçağın en karakteristik sosyal hareketleri, köylü isyanlarıdır. Bu arada dinî baskıların Batıda en çok yoğunlaştığı devre, gene ortaçağdır. Çünkü bu çağda Batıda, hem cismanî Derebeylik, hem Kilise Saltanatı, iktidarın zirvelerine varmıştı. Batıda Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra ve ateşli silahların, bilhassa top'un askerî araç olarak kullanılmasını, topların ise, ancak Krallar ve Krallıklar tarafından edinilebilmesinin, idarî santralizasyonu, yani merkezî iktidarları güçlendirdiğini biliyoruz. Krallıklar güçlenince, onların vazgeçilmez tâbi ve tamamlayıcı unsurları olan Derebeylikler ve asalet (soyluluk) sistemi de, tabiatıyle kuvvetleniyordu. Tanrısal kudretin, yani Tanrı'nın ve ilâhî hakların Krallar, yeryüzünde temsilcileri oluyorlardı.

Kilise bu nizamın, hukukî savunucusuydu. Tabiî; Krallar ve Derebeyler, kendisine baş kaldırmadıkça... Böylece, ilkçağ köleliğinin yerini bu kez, yerleşik olarak, toprak köleliği almış bulunuyordu. Toprak kölesi, bir bakışta hukuken hürdü, ama iktisaden esir ve toprağa bağlı, hazır bir işgücü haline getirilmişti. İşte köylü ayaklanmaları, yer yer, zaman zaman, bu nizama karşı bir protesto hareketiydi. Spartaküs hareketinden ayrı, ona benzemeyen bir sosyal sınıf kavgasıydı. Çünkü köylü sınıfı, yerleşikti. Aile sahibiydi. Belirli ve terk edemeyeceği bir toprak parçası üstünde çalışıyordu. Ayrıca, biraz da mülkiyet sahibiydi. Bu sebeplerle onun davaları, belli ve sınırlıydı. İstediği nihayet, bir zerre reformdu. İktidar ve hâkimiyet davası gütmüyordu. Yaptığı, bir kurtuluş mücadelesi değildi. Bir parça da, insan hakkı istiyordu...

Köylü isyanlarının, daha ziyade ortaçağda ve Batı ülkelerinde görüldüğünü kaydetmiştik. Çünkü tam anlamıyle Feodalizm-Derebeylik, o çağda ve asıl Batıda gelişmişti. İmparatorlardan başlayarak Kralara, Prenslere, Kontluklara ve daha çeşitli kademelere göre, belirli haklar ve vazifelerle örgütlenmiş ve Feodalite sisteminde, her kademe birbirine ve köylü hepsine karşı tabiydi.

Müslüman Şarkta ise, böyle bir kademeleşme yoktu. Meselâ Osmanlı devletinde toprağın genel sahipliği Padişaha aitti. Padişah bu toprağı, Şehzadelerine, Vezirlerine, Kumandanlara, Askerlerine, ancak geçici mülkiyet şeklinde verirdi. Daha doğrusu onlara, bu toprakların ancak işletilmesini emanet edebilirdi. O da, toprağı, dilediği zaman geri alabilmek kaydı ile. Meselâ yıllık geliri 100.000 akçeyi bulan toprak bölümleri, *Has* adıyle Şehzade veya Vezirlere tahsis olunur, yahut da bazı Has'lar, Padişah adına işletilirdi. Yıllık geliri 20.000 - 100.000 arasındaki bölümler Zeâmet, daha aşağı gelirli bölümler de Timar olarak Askerlere ve kısmen de Sivillere tahsis olunurdu. Ama toprak, çiftçinin malıydı. Tahsis alanlar ise, kendilerine gösterilen köylerin, bölgelerin iç düzenine müdahale edemeden, yalnız önceden belirtilen vergi ve gelirleri toplamakla yetiniyorlardı. Bu sebeple ve İmparatorluk idaresinin güçlü olduğu, mütegallibe güruhu ile Âyan denilen yerli Beylerin ve Hanedanların sivrilmek imkânı bulamadıkları devirlerde, Anadolu ve Rumeli'de, Derebeylik türeyemedi.

Yalnız, yukarda kaydettiğimiz Has, Zeâmet, Timar sisteminin uygulanmadığı Arabistan, Irak gibi bölgelerle, fetihten sonra Kürt

Emirlerinin ve Ferman sahibi Kürt Beylerinin idaresine terk edilip, sadece yıllık bir vergi (Salyâne) almakla yetinilen eyaletlerde, kalıntıları bugünlere kadar süren Derebeyler yaşayabildi. Yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) sonra ise, 1274 (1858) Arazi Kanunu ile, toprakta şahsî mülkiyet sistemi kabul edilerek, ona göre bir Tapu tesciline başlandı.

Bu kısa değinmelerden sonra, şimdi gene özetle, ortaçağda, Batıdaki köylü isyanlarına geçebiliriz...

KILIÇ VE KAN KONUŞUYOR! (1)

Avrupa'da köylü isyanlarının hareketli devri, XIV. ve XV. yüzyıllara rastlar. Bu isyanlarda köylü sınıfı ile, o yüzyıllarda artık gelişmeye başlayan şehirlerdeki *esnaf* ve küçük ticaret zümrelerini, yani Burjuvaları, çok defa, aynı safta görürüz. Çünkü bu iki sosyal tabakanın ikisi soylulara, yani tahtların, kalelerin, şehirlerin sahipleri olan Kral-lara, Prenslere, Kontlara ve nihayet Kiliseye karşı bağımlı durumdaydılar. Köylüler, içlerinden bazıları hürriyetlerini Prensten satın alsa bile, bu hürriyetine güvenemezdi. Burjuva ise, gerçi köle değildi. Ama hür de değildi. Emeğinin karşılığından eline ne geçerse, bunun büyük bir kısmını, hem de karşıdakilerinin dilediği gibi, Soy veya Kilise iktidarına ödemek zorundaydı. Lonca kayıtları ve şehirlerarası ticaret kısıntıları ise, ayrıca engelleyiciydi...

İşte o zaman Fransa sınırları içinde sayılan ve şimdi Hollanda topraklarına düşen Flander topraklarında ve XIV. yüzyılın başlarında, bu yüzden sıkıntılar son haddine varmıştı. Çünkü bu bölgede, köylülerin birçoğu soylulardan özgürlüklerini az çok satın almışlardı. Şehirlerdeki esnaf ve ticaret erbabı da, bilhassa İngiltere ile az çok ticaret imkânları bularak bir nevi ticaret hürriyetine erişmişlerdi.

---

(1) Köylü isyanları hakkında tarihî bilgiler ve tarihî edebiyat zengindir. Bu arada Max Beer'in ***Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumî Tarihi*** isimli 5 ciltlik eseri, olayların sosyal değerlendirilmesi açısından, ayrıca önem taşımaktadır. İlk çevirisi Cumhuriyetin ilk yıllarında Maarif Vekâleti tarafından yaptırılmıştır (1929).

Fakat, köylülerin ellerinden çıkmakta olduklarını gören soylular, Fransa Kralı Philip'in gölgesine sığınarak, elden çıkan imtiyazlarının geri alınmasını istediler. İlk büyük köylü ayaklanması bunun üzerine başladı. Hatta 1302'de, Burjuvaların da desteklemeleriyle, Krala karşı köylü-şehirli zaferini kazandılar. Ama derlenip toparlanan Kral ve Soylular, 1304'te, halk cephesini yenilgiye uğrattılar.

Çünkü Kralın ve Soyluların ellerinde; kaleler, kiliseler, daha iyi silahlar, askerler, şövalyeler ve hepsinden daha etkili olarak da hile, aldatış, yalan ve ihanet ağları vardı. Bunların bazı misallerini aşağıda vereceğiz. Ama gene de, köylü isyanları tamamen bastırılamadı.

1323'de güçlü bir isyan dalgası başladı ve 1328'e kadar, kanlı safhalar halinde sürdü. İsyancılar hem Krala ve Soylulara, hem de onların yardımcısı, koruyucusu kesilen Papa'ya karşı mücadele zorundaydılar. Çünkü Papa, ayaklanan köylüleri ve burjuvaları, Hıristiyanlığın o zaman en keskin silahı olan Aforoz'a çarptırıyordu. Yani, onları din dışı, kilise dışı ilân etti. Krallığın bütün imkânları da harekete getirilince, yalnız 1823'de, 10.000 kadar köylü ve esnaf, Kralcıların ellerinde can verdiler.

Ama Fransa'nın başına da birtakım gaileler açılmıştı. Ortaçağın "100 Yıl Savaşı" olarak adlandırılan yıpratıcı kavgası, Fransa-İngiltere arasında bu sırada başladı. Hatta Fransa Kralı Jean, 1356'da İngilizlere esir düştü. Fransa'da da Köylü-Burjuva hareketi alevlendi. Paris bir aralık halkın eline geçti. Paris'in içinde, soylularla esnafın kanlı boğazlaşma hareketleri görüldü. Compiégne, Vendée taraflarında şatolara hücum edildi. Etienne Marcel adında esnaftan biri, gerçek bir Lider olarak Paris'te sivrildi. Jacquerie denilen köylü ayaklanmaları, en kanlı sahnelerini veriyor ve binlerce köylü bu arada ölüyorlardı. Köyler yakılıyor, insanlar ateşe atılıyordu. Bir İngilizin yazdığı gibi, Fransa'da soylular, Fransız halkına, Fransa'nın can düşmanı olan İngilizlerden daha zalim davranıyorlardı. İsyanların sonu, halkın kesin yenilgisiyle bitti.

İngiltere'ye gelince? Orada da 1382'de geniş Köylü-Şehirli ayaklanmaları başladı. Bu ayaklanmalarda John Ball isminde bir papaz, gerçek bir halk Lideri olarak sivrildi:

«Âdem Baba çift sürer ve Havva Ana yün eğirirken, bu Soylular neredeydi?..»

diye, halkın anlayacağı vaızlar veriyordu. İngiltere'nin güney ve doğu bölgelerini kaplayan ayaklanmalar, nihayet isyancıların Londra'ya girişleri ve Kral Richard II.'yi ayaklarına getirişleriyle zafere ulaştı. Kral, her istenileni veren, uyrukları arasında köleliği kaldıran bir Ferman yayınlamaya razı oldu. Ayaklananları yatıştırdı. Ama Kral ve Soylular için, her vasıta meşruydu. Halk yatışınca Kral ve Soylular, derhal toparlandılar. Kaleler, silahlar, askerler onların elindeydi. İsyan bölgeleri vahşî bir şekilde tarandı. John Ball ve diğer halk önderleri öldürüldüler. Vaat ettiği reformlar yerine, şimdi Kralın buyruğu şuydu:

«Kölesiniz, köle olarak kalacaksınız, hem de, eskisinden daha kötü şartlar altında yaşayacaksınız!..»

Öyle de oldu...

XV. yüzyılın başlarında, Çekya'da, Bohemya'da da ayaklanmalar görüldü. Halk, hem Alman boyunduruğuna, hem Soyluların zulmüne, hem Kilise baskısına ve Din adına işkencelere karşı savaşıyordu. Yani burada, ihtilâl, hem sosyal nizama karşıydı, hem millî, hem dinîydi. Bir din Reformist'i olan Çekyalı Jean Huss da, o sıralarda 1415'de, Konstans şehrinde yakılmıştı. Bu ayaklanmalar da halktan büyük kayıplara, halkın kan içinde ve kılıç altında dize getirilmesine mal oldu.

1525'de Almanya'da, Munzer köylü isyanları başladı (1490-1525). Tarihlerde önemli yer alan bu isyanların da sonu, halkın yenilgisi, kan selleri içinde yere serilişi ile bitti. Thomas Munzer, yahut Muntzer, aynı zamanda Almanya'da Anabaptistes tarikatının da kurucusuydu. Bir köylü köle değil, isyancı köy ve şehir halkına önder olan bir reformistti. Fakat halk, bu harekette de kuvvete yenildi.

Ortaçağın bu tür hareketleri hakkında daha başka misaller ve sahneler de nakledilebilir. Fakat bu ihtilâllerin tafsilâtıyle verilmesi, bu kitabın konusu değildir. Ama, Avrupa'da ve bu arada Çekya-Bohemya'da din namına yürütülen zulümlerin, Almanya'da Martin Luther'in zuhuruna ve güçlenmesine etki yaparak, Roma'ya, Papalığa karşı memnuniyetsizliği güçlendirdi ve böylece Almanya'da Protestanlığın doğuşuna ve yerleşmesine etkili olduğu ifade edilebilir.

DİNÎ İHTİLÂL

Papalık idaresinin soysuzlaşmasına, Katolik baskısının Batıda bir zulüm halini almasına karşı ilk ve büyük reaksiyonun Almanya'da belirdiği malumdur. Bu reaksiyon, Almanya'da Martin Luther'in harekete getirdiği direnişle, Protestanlığın doğuşunu sağladı. Luther'in hareketini, gerek yarattığı dalgalanmalar, gerek doğurduğu neticelerle bir *din ihtilâli* olarak vasıflandırmakta hata olmasa gerektir.

Luther, 1483'te Eisleben'de doğdu. Bir köylünün oğluydu. Erfurt Üniversite veya Medresesinde Felsefe tahsil etti. Fakat sonradan kendini İlâhiyata verdi. Papaz oldu. 1511'de Roma'ya gitti ve kafası işte bu seyahatte allak bullak oldu. Papalığın merkezi Roma'da, en başta din soysuzlaştırılmıştı. Papa sarayı tam bir lüks, israf ve sefahat içinde yüzüyordu. Verilen paraya göre cennet, parça parça satılıyordu. Her satılan parça için alıcıya bir makbuz (tapu) veriliyordu. Yalınayak, başı kabak çarmıha gerilen İsa'nın güya yeryüzünde vekili olan Papa, kadifeler, ipekliler, altınlar içinde yüzüyordu.

Luther, Almanya'ya dönünce, direnişini ortaya koydu. 95 maddelik bir Reform beyannamesi ile Roma'ya ve Katolikliğe karşı çıktı. Katolikliğin getirdiği ve aslında dinle ilgisi olmayan nice yerleşmiş doktrinleri, usul ve âdetleri reddetti. 1520'de Papa, Luther'i aforoz ediyordu. Ama Luther, bu aforoz belgesini de herkesin önünde yaktı. Artık bütün köprüler atılmıştı. Din ihtilâli, hem ilân edilmiş, hem yaygınlaşmıştı. Gerçi müesses Kilise, Almanya'da da onun karşısına çıkıyordu. Meselâ Luther, 1521'de Vorms Meclisi huzuruna çağırılmış, ama bu Meclis önünde de görüşlerini, kanaatlerini savunmaktan çekinmemişti. Bunun üzerine Meclis, onu vatandaşlıktan çıkardı.

Fakat Luther yılmadı. Bir süre, bir Prensin himayesinde, gizli bir çalışma devrine girdi. Bu arada, İncil'i Almancaya çevirdi. Ve bu çalışması, büyük neticeler doğurdu. Dini; halkın anlayışına ve bilincine yerleştirmiş oluyordu. Aynı zamanda, Katolikliğin karşısına, yeni, sade ve aklın hâkimiyetini ön planda yürüten Protestanlığı koymuş oluyordu. Bir süre sonra bu yeni yolu ve dinî inançlarını, Alman halkına yaymaya başladı. Aynı zamanda bir edebiyatçı olan Luther'in bu getirdiği esaslar, yeni Hıristiyanlığın Protestanlık kolu olarak, ama çetin çalışmalar, direnişler ve mücadeleler sonunda, artık yerleşiyor-

du. Kabul etmek lâzımdır ki, bu reformda ve başarıda, kutsal kitabın halk diline çevrilip halk tarafından benimsenmesi, duaların, ibadetlerin halk dilinde yürütülüşü, halkın, hiç anlamadığı Latince yerine, kendi dili ve anlayışı ile Tanrı'ya yönelişi, insanlık tarihindeki büyük hareketlerden biri olmuştur. Çünkü ezbere ve anlamadan ibadet yerine, halkın kendisine hitabeden millî dilin ve anlaşılır bir inancanın benimsenmesi, din ile halkın şuur ve idrakini birleştirmiş oluyordu. Bu hareket tarihte, insanoğlunun büyük aşamalarından biri olan *Reform* olarak anılır. Ve böyle hareket, İslâm âleminin ve o meyanda Osmanlı İmparatorluğunun, benzerini yaratamadığı bir hamle olarak, bizim geri kalmışlığımızın sebeplerinden biri sayılır.

JEAN WICLEF

Luther'den, onun yarattığı hareketten ve Reformdan bahsederken, kısaca da olsa, Jean Wiclef'in adını ve hizmetini anmazsak, hata etmiş oluruz. Çünkü İhtilâller ve İnkılâplar da, nihayet *fikirler*'in eseridir. Gerçi her ihtilâl ve inkılâp birer aksiyondurlar. Eylemdirler. Aksiyonlar ise, toplum içinde birikimlerin sıçrama derecesine gelişi, yani *şartların tamam oluşu* ile gerçekleşme sahasına girerler, tahakkuk ederler. Ama şartların tamam oluşu da yetmez. Bu şartların anlaşılması, değerlendirilebilmesi, yani kavranışı da lâzımdır. Bu ise, bir *zihin ameliyesi*'dir. Bir *fikir terkibi*'dir. Fikirlerin görünür veya görünmez müdahalesi olmayan bir sosyal aksiyon, yahut eylem, imkânsızdır. Her İhtilâl ve İnkılâp, nihayet bir fikirler temelinin veya manzumesinin, harekete gelip örülüşünden başka bir şey değildir. İşte Jean Wiclef, Reform İnkılâbının fikir cephesini hazırlayanlardan biri olarak tarihte yerini almıştır.

Jean Wiclef (yahut, Wycliffe), bir İngiliz ilâhiyatçısıydı. 1330'da Hipswell'de doğdu. O da bir Din Reformcusuydu. O da, İncil'i İngilizceye çevirdi. Halkın, kendi dinlerini, kendi dillerinden öğrenmelerini istiyordu. Papaların ahlâk düşkünlüklerine ve Papalığın baskılarına tamamen karşıydı. Tıpkı Luther gibi. Ama Wiclef'in bir de teorik araştırıcılığı ve düşünürlüğü vardı. Hatta kendisi bu bakımdan, ilâhî bir misyon, bir merkezî iktidar taraflısıydı. Ama Feodalitenin aleyhindeydi. Aradan Derebeyler nizamı kalkınca da, köylünün,

nasıl bir nizam altında örgütlcneceği, onu cidden meşgul ediyordu. Böylece Wiclef, hem bir Din Reformcusu, hem bir Dünya Nizamcısı olarak sahnedeydi. Bu dünya nizamı araştırıcılığı onu, XIV. yüzyılda, bir nevi Hıristiyan Sosyalizmine kadar götürdü. Şimdiki Sovyet Kolhozlarına bazı bakımlardan benzeyen "köy birlikleri"ni savunuyordu. Wiclef, bir taraftan İngiliz kilisesini Papa Katolikliğinin haysiyet kırıcı hâkimiyetinden kurtarmak, İngiltere'yi özgür bir Merkezî Monarşi'ye kavuşturmak, diğer taraftan da, köle halindeki İngiliz köylülerini Derebeyler esaretinden kurtararak, hür üreticiler haline getirmek yolunda, durmayıp düşünüyordu. Bir Kilise İstiklâli için zemin ve şartlar az çok oluşuyordu. Ama, Derebeylik, hiç de zayıflamış değildi. Ateşte yakılan Bohemyalı John Huss'un tesiri altında kaldığı da sezilir. Bu din kurbanının ise, Reform çağının büyük siması olduğunu biliyoruz.

Wiclef, aynı zamanda bir bilgindi. Akademik kariyer sahibiydi. Bakaloryasını 1356'da Merton Kolejinde yaptı (Oxford). 1360'da Ballior Koleje Hoca oldu. Ve diğer kolejlerde çalıştı. O da arada Roma'ya gitti ve Papalığın halini gördü. Böylece de Papa'nın hışmına uğradı. Rafızî (Dinden çıkan, dine karşı gelen) sayıldı. Ve 1377'de Papa, 1382'de ise, gene Papa'nın papağanı durumundaki Liyon Din Meclisi tarafından mahkûm edildi. Ama o, yolundan dönmedi. 1384'de öldüğü zaman, gene bu yolun üstündeydi. Luther, John Huss, John Ball, Wiclef ve benzeri Reform davacıları bize şunu gösterirler ki, mesleğinin üstüne yükselip, gittikçe soysuzlaşan Kiliseye yukardan bakabilen Din Adamları, Dinin, ancak yararlı sözcüleri ve ıslahatçılarıdırlar. Doğu, bu anlamda mücadelecıler vermekte çok kısır kaldı.

ÇAĞDAŞ İHTİLÂLLER

Tarihte İhtilâller ve İnkılâp Mücadeleleri faslını, alabildiğine uzatmak ve derinleştirmek, elbette ki mümkündür. Ama bu yolun, bizim burada, sadece karakteristik bazı misaller vermekle yetinmemiz gereken bu eserin konusu olmadığını tekrarlamalıyız. Bunun için, bu bahse son vermek için şimdi yalnız, çağımızın akışına derinden etki yapan iki önemli İhtilâl veya İnkılâp ile, önceden düşünülemeyen, fakat bilhassa yanlış yürütülen yabancı etkenlerin yarattığı bir ikti-

dar kanserinin, yani Hitler Faşizminin hikâyelerine de kısaca değinerek, bu faslı kapatalım.

Önce Fransız İhtilâli üzerinde duralım. Tarihte *Yeni Zamanlar* olarak adlandırılan çağ dönemi, Fransız İhtilâli ile başlar. Daha doğrusu Fransız İhtilâli, bu ihtilâlden çok önce başlayan *Fikirler Akımı*'nın, bir sıçrama noktası olmuştur. Çünkü bu ihtilâli, bu fikirler akımından ayırmak, koparmak kabil değildir. Ama biz konuya, önce bu ihtilâli işaretleyerek girelim.

Fransız Büyük İhtilâlinin resmî başlangıç günü 14 temmuz 1789 olarak kutlanır. Fakat bu inkılâba temel olan fikir hareketlerinin gelişmesi çok öncelere uzanmaktadır. Ö fikirler ki, yalnız Fransız İhtilâlini değil, çağımızı da hazırlayan fikirlerdir. Bu fikirlerin doğuşunu ve şekilleşmeye başlayışını, hatta Rönesans'a kadar uzatabiliriz. Çünkü Fransız İhtilâli, nihayet, Kralların ve Kilisenin, Tanrı'dan gelen haklara dayandırılan *İlâhî Haklar* nizamı yerine, *Tabiî Haklar* anlayışının, aksiyon haline getirilişidir. Bu tabiî haklar görüşünün ve inanışının ilk sezileri ise, en azından, ortaçağın son buluşuna ve dolayısıyle Rönesans'ın yerleşme çağına kadar iner. Çünkü Rönesans aslında, insanın kendine ve tabiata dönüşü, insanın kendini buluşu, Skolastik duvarlarının yıkılışıdır. Bu gelişme bile, daha yukardaki sayfalarda bazı önderlerini verdiğimiz misallerle, hatta, en az XIV. yüzyıldan başlar. XVI. yüzyılda ise, insan hakları davası, artık eylemlere dönmüştü. Meselâ, daha yukardaki bahiste kendisinden bahsettiğimiz ve Almanya'daki köylü isyanlarına öncülük eden Aydın Din Adamı ve Reformcu Thomas Münzer (1490-1525) şöyle konuşuyordu:

> *«Beyler, efendiler, daima hakları olan istekleri ileri süren yoksul insanların alâkalarını ve umutlarını, hep, öteki dünya cennetine, öteki dünyada gerçekleşecek eşitliğe çevirdiler. Yoksul insanların inancından, onları, boyunduruk altında tutmak için yararlandılar. Oysa, Tanrı'nın saltanatı bu dünyada kurulacaktır. Hak ve eşitlik umudu, bu dünyada gerçekleşecektir. Ne bu dünyada cin ve şeytan vardır, ne öbür dünyada cennet ve cehennem...»*

Kaldı ki, çok daha önceleri, meselâ ilkçağda bile Tabiî Hukuk, hatta Roma Hukuku ve bu hukuk üzerinde derlemeler yapan bazı

Kilise Babalarınca da işlenmiştir. Max Beer, *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*'nin ikinci cildinin birinci bölümünde şöyle yazar:

> *«Tabiî Hukuk anlayışı, Romalı Hukukçuların ve Kilise Büyüklerinin yazılarından, bu yazıları toplamış olan İzidor ve Séville'in aracılığıyle Hıristiyan Kilisesine geçti.»*

Ama ne de olsa Kilisenin Tabiî Hukuk anlayışı, çağdaş anlayıştan farklıydı. Meselâ Çağdaş Anlayışın kapsadığı ve Fransız İhtilâlinin Baş Prensip kıldığı, «İnsan hür doğar, hür yaşar, hür ölür» kapsamı ile, kölelik devirlerinin anlayışını, birbirleri ile bağdaştırmak zordur. Onun için, biz gene Çağdaş Anlayışa ve Fransız İhtilâli ile, çağımızı hazırlayan fikirlerin gelişmesine kısaca değinelim.

BİR ÇAĞ DÖNEMİ

Fransız İhtilâli, gerek sebepleri, gerek neticeleri bakımından, sözün tam anlamı ile, *çok cepheli*'dir. Çok cepheli bir ihtilâl ise, tarihin pek fazla kaydetmediği, onu doğurmaya ve taşımaya kudreti olan büyük toplumların işidir. Tarihin, ancak çağ dönemlerinde meydana gelir. Ve Çağ'a yeni fikirler, yeni değerler getirir. Fransız İhtilâli, gelişmelerinde görülen çeşitli zikzaklara rağmen, bu tür ihtilâllerden biridir. Onun içindir ki Fransız İhtilâline, hatta bir İhtilâl değil de, Fransız Büyük İnkılâbı demek daha doğru olsa gerektir. Nitekim tarihler de onu, Avrupa dillerinde İhtilâl sözünden başka ve İnkılâp anlamına gelen ayrı bir kelime olmadığı için, Fransız Büyük İhtilâli olarak adlandırırlar. İşte bu Büyük İhtilâl, yeni bir tarih çağının, yani *Yeni Zamanlar* denilen ve son çağı takip eden bir yeni çağın başlangıcı sayılır...

Fransız İhtilâli; hem bir *Mantık*, yani *Akıl* ve *Zihniyet İnkılâbı*'dır. Hem, gene sözün tam anlamıyle, bir *Sosyal İnkılâp*'tır. Bu Sosyal İnkılâp kavramına, ekonomik, politik ve psikolojik kavramların hepsi girer...

Evvelâ bir Mantık İhtilâlidir. Çünkü, kendinden önce doğan, gelişen ve kökleri tâ derinlere inen bir *Fikirler* hareketinin, önder ihtilâlcileri ve genellikle Fransız aydınları arasında benimsenerek, bir aksiyon halinde gelişidir. Nitekim bu fikirlerin tam olarak şekilleştiği, yayıldığı XVIII. yüzyıl, tarihte, *Aydınlanma Çağı* olarak adlandırılır.

Bu akımın büyük fikir yapıcıları ve önderleri, kendilerinden önceki felsefî akımlardan esinlenmiş olsalar da, asıl Fransa'da ve İhtilâl öncesinde yetiştiler. Bu fikir çağının karakteristiği, fikirler sisteminde *Akıl*'ın en etkili *temel değer* olarak alınışıdır. Yani, bu anlayışa göre, bir kategori, bir nizam ve bir *Nas,* yani düstur, akla uygunsa doğrudur. Akla uygun değilse, yanlıştır. Değersizdir. Değiştirilmelidir. XVIII. yüzyıl *Aydınlatıcıları,* Akıl'ın hâkimiyetine dayandırılan bu temel görüşlerini; toplumları, Akıl'a uymayan nizam ve müesseselere karşı *İhtilâl hakkı*'na kadar götürdüler. Onun için bu çağa *Tenkitçi* (Eleştirici) *Çağ* da denilir. Tenkide uğrayan, insanın doğuştan gelen *Hak*'larına ve dolayısıyle *Akıl*'a aykırı olan nizam ve müesseselerin başında ise, elbette ki Krallığın *İlâhî* hakları ile, Kiliseler nizamının benimsediği ve Tanrı adına temsil ettiğini savunduğu Din Saltanatı veya Otoritesi geliyordu...

Tenkitçi Çağın veya Aydınlanma Çağının ilk Filozofu, daha gerilere inmezsek, İngiliz filozofu Locke (1632-1704) olarak bilinir. Fransız Aydınlatıcıları, Onun fikirlerinden esinlenmiş görünürler. Onu takibeden ve onun izinde yürüyen filozoflar ve aydınlar, Locke'un, İngiliz milletinin Realist ve Pozitivist ruh yapısından gelen açık tenkitçiliğini, özellikle Fransa'da geliştirdiler. Ve Fransa'da Tenkitçi, Aydınlatıcı Çağ'ı açtılar.

Fransız İhtilâlinin Fikir Öncüleri, Aydınlatıcıları denince akla, hemen şu isimler gelir: Montesquieu (Monteskiyo, 1689-1755), Jean Jacques Rousseau (Jan Jak Russo, 1712-1778), Diderot (Didero, 1713-1784), Condorcet (Kondorse, 1743-1794), Voltaire (Volter, 1694-1778) vb... Bunlardan Monteskiyo, diğer eserleri arasında bilhassa *Kanunların Ruhu* isimli eseriyle (1) çağımıza bir fikir anıtı vermiştir. Bu eser, makul ve meşru bir Monarşi'yi tutmakla beraber, Monarhların, yani Hükümdarların, ilâhî haklara dayandırdıkları saltanatlarını sarsar. Russo, bir yarışma olarak yazdığı *Sosyal Mukavele* isimli eseri ile, tenkitçi çağın, en etkili düşünürü olmuştur. Bu eser, haklar eşitliğini, düşünce ve siyasette hürriyeti savunur. İnsanların hür doğup,

(1) Eski harflerle ve *Ruh-ül Kavanin,* yeni harflerle Kanunların Ruhu ismiyle dilimize çevrilmiştir.

hür yaşamaları gibi, ihtilâlin, «İnsan Hakları Beyannamesi»ne esas olan görüş ve fikirlerin hemen hepsi, *Sosyal Mukavele*'de savunulur (2).

Didero denilince, akla *Ansiklopedi* gelir. *Ansiklopedi,* bilgilerin kapısını, hür ve çağdaş zaviyeden, her okur yazara açıyordu. İlimlerin fazla derinliğine inmeden, her isteyen, dünyada olup bitenleri, *Ansiklopedi*'den öğrenebilirdi. Bir de şu vardı ki, 1789 İhtilâli, hem Fransa'nın üzerine dikkatleri çekmişti, hem de Fransızca, artık bir kültür dili, dünya aydınlarının dili olmak yoluna girmişti. Onun için, Didero'nun *Ansiklopedi*'si, yalnız Fransızlar için değil, diğer Avrupa ülkeleri için de bir mektep vazifesi gördü. Yabancı Hükümdarlardan bile bazıları, yeni fikirlere ve hareketlere karşı sempati duymaya başladılar. Prusya Kralı Fredrik, bunlardan biriydi. Rusya sarayı ve Rus soyluları ile aydınları için ise, Fransızca artık, konuşma ve edebiyat dili oluyordu.

Didero, çağının Fransız düşünürleri ile de beraber çalışarak, 1751'den 1772'ye kadar 21 yıl, *Ansiklopedi* üzerinde uğraştı. Monteskiyo, d'Alambert, Russo, Volter gibi zirve düşünürlerden başka, 160 kadar Fransız aydın ve düşünürü, *Ansiklopedi*'ye yazı yazmıştır. Didero'nun kendisi de, güçlü bir Felsefeciydi.

Ansiklopedi, o zaman, Fransa'nın kültür ve bilgi alanında o kadar etkili oldu ki, Fransız İhtilâlinin öncüleri, müjdecileri olan bu ünlü düşünürlerle, onların çevresinde çalışan aydınlar, tarihte, umumî bir deyimle, bugün de, *Ansiklopedistler* olarak anılırlar. 1789 İhtilâli, bu fikir hazırlıkları ile, hem Fransa'yı, hem Batı dünyasını etkiledi. Aynı zamanda bir Avrupa kıtası devleti olan Osmanlı ülkesi ise, bütün bu olup bitenlere kulaklarını tıkayan, gözlerini kapayan tek Avrupa ülkesiydi. Bu şaşılacak duygusuzluk ve kendi kabuğuna kapanış, Osmanlı İmparatorluğunun, yalnız o tarihlerden sonraki, fikir, kültür ve siyaset hayatına, bu arada, Tanzimat devrinin kaderine ve gidişatına damgasını vurmakla kalmamıştır, hatta bugünkü dünya görüşlerimizde bile, hâlâ hızını alamayan bir fikrî yetersizlik şeklinde etkilerini sürdürmektedir.

Bu sebeple ve Fransız İnkılâbının diğer etkenleri ile genel akışı-

(2) Bu eser de dilimize çevrilmiştir.

na da kısaca göz atmadan önce, 1789 Hareketinin Türkiye'deki resmî değerlendirilmesi üzerinde biraz duracağız...

KAPALI VE UYUYAN BİR DEVLET

1789 İhtilâli alevlendiği zaman, Osmanlı tahtında III. Selim vardı. III. Selim, iyi niyetli, sanatkâr ruhlu, yumuşak huylu bir Padişahtı. Ama zamanı, imparatorluk için çetin şartlar içinde geçiyordu. Yeniçeri ordusu, artık sözün tam anlamı ile bozulmuştu. Ortada ordu değil, gemi azıya almış bir güruh vardı.

III. Selim tahta çıktığı zaman (1788), Devlet, hem Rusya, hem Avusturya ile sonu gelmez, yıpratıcı bir savaş içindeydi. Ordu yorgun, donanma perişandı. Ruslar Tuna'yı geçiyordu. Hazine boştu. Devletin bazı Avrupa bankalarından yapmak istediği borçlanma teşebbüsleri hep reddedilmişti. Bu savaşlarda devletin 330.000 asker kaybettiği yazılır. Arabistan'daki Vehâbî isyanları da bu safhaya rastlar. Savaşların sonu, yenilgiyi kabul eden Antlaşmalarla bitti. Kaldı ki bir süre sonra Fransızların saldırıları ve Yunan İstiklâl Mücadeleleri (Mora isyanı) ile de karşılaşılacaktı.

Osmanlı Avrupasında yaşayan Hıristiyan azınlıklar arasına Milliyetçi akımlar girmişti. Türkiye, bu tür akımlar karşısında seçilecek yolu bilmiyordu. Çünkü biz, bütün çağdaş akınların dışındaydık. Anadolu ve Rumeli'de eski toprak nizamı da, ordu düzeni gibi bozulmuştu. Güçlü türedi ve mütegallibeler olan Âyanlar, Hanedanlaşarak, ülkeyi taksim etmiş gibiydiler. Malî durum çok karışıktı. Devlet adamları ve Ulema zümresi cahildi. Dünyada ve asıl Avrupa'da olup bitenler hakkında hiç bir doğru değerlendirme yapamıyorduk. III. Selim'in iyi niyetlerinden gelen ıslahat arzuları, binbir engelle karşılaşıyordu. Meselâ Yeniçeriyi ilk adımda tasfiye etmemekle beraber onun yanında kurmaya giriştiği «Nizam-ı Cedit», yani Yeni Düzen denilen asker birliklerine karşı 1808'de Yeniçeriler ayaklanmıştır. Bu arada III. Selim'in sarayını da basarak, Padişahı öldürmüşlerdi. Hatta ara yerde, Veliaht Mahmut da öldürülüyordu. Saray kalfası bir kadının tedbiri sayesinde kurtuldu.

İşte Fransız İhtilâli, Osmanlılık bu şartlar içindeyken ve bu Padişah zamanında patlamıştı. Ama bu olan bitenler hakkında, kim-

senin doğru bir bilgisi yoktu. Halbuki İhtilâl ilerliyordu. İlk başarılar kazanılmış, İhtilâlci Fransız orduları, istilâlara başlamışlardı. General Napolyon Bonapart, İtalya'yı da aldıktan sonra, Osmanlı mülkü olan Mısır'ı işgal etmiş, hatta Suriye'ye de saldırmıştı. İşte bu son olaylardan öncedir ki, Padişah, o zaman Dışişleri Nazırı mevkiinde olan (Reis-ül Küttap) Atıf Efendiden, ahval hakkında bir rapor istemişti. Tarihlerimizde bu Rapor, «Atıf Efendi Lâyihası» olarak yer alır. Ve Osmanlı İmparatorluğu arşivinde, Fransız İhtilâlinin, o zamanki Hariciyemize göre, mahiyetini anlatan tek Belge budur (1).

Tanzimat öncesi resmî devlet dilinin en ağdalı üslubu ile yazılan bu Lâyiha'dan buraya, anlaşılabilir tek bir cümle dahi aktarmak mümkün olmayacağı için, yeni dille özetlemeler yapmakla yetineceğiz. Lâyiha'da başlıca, üç bölüm yer alır. Birinci bölüm diyebileceğimiz baş taraf, o zamanın usulü ile, Padişaha ve Devlete dua ile geçer. Sonra, Fransız İnkılâbının, Atıf Efendi açısından anlatılması gelir. Son kısım da, Fransızların giriştikleri muharebeler ve istilâ teşebbüsleri ile, milletlerarası durumlar ve gelişme ihtimalleri anlatılır. Biz burada ancak, Osmanlı İmparatorluğu Dışişleri Nazırı, yahut Bakanı mevkiini işgal eden Reis-ül Küttap Atıf Efendinin, ihtilâl hakkındaki görüşlerini vereceğiz:

> *«Birkaç yıl önce Fransa'da parlayan ve etrafa kötülük ve fenalık saçan Fitne ateşi, uzun yıllardan beri, nice melunların ve dinsizlerin o düşündükleri ve uyandırmaya fırsat kolladıkları, bir uyuyan fitne olduğu, bilenlerce malumdur. Şöyle ki, Volter ve Russo denilmekle maruf ve meşhur olan zındıkların ve onlar gibi kâfirlerin, Allah göstermesin, Peygamberlere küfretmek, bütün dinleri yeryüzünden kaldırmak ve eşitlik ve cumhuriyet zihnini yaymaktan ibaret olan, basit, herkesin anlayacağı nice kitaplar yayarak; yeni olan her şeyde lezzet vardır kaidesince, çocuklara ve kadınlara varıncaya kadar bunları birçok insanlara okutarak, bunları frengi hastalığı, dinsizlik ve fesat şeklinde ya-*

(1) Bu lâyihanın tamamı, ***Cevdet Paşa Tarihi***'nin altıncı cildinin 394-401 sayfalarında verilmiştir. Yalnız ihtilâl hakkındaki görüşü de, Ahmet Rasim'in ***Osmanlı Tarihi***'nin 3. cildinde s. 1264-1269.

yarak, onların itikatlarını bozdular. İhtilâl şiddetlenince de, kiliselerin kapatılması, rahiplerin kovulması, öldürülmesi ile bu melun güruh, güya dünyada tam mutluluğa erişmek davası ile halkı, aslında sözden ibaret olan bu eşitlik ve hürriyet yoluna sevk ettiler. Nice çirkin icraatla, basit halktan Allah korkusunu ve ahiret endişesini kaldırdılar. Utanma ve namus kayıtlarını ayaklar altına alarak, Fransa halkını vahşî hayvanlar haline getirdiler...

Kendilerine saldırılmaması ve kendi nizamlarını muhafaza için de, adına "İnsan Hakları Beyannamesi" dedikleri isyan beyannamelerini, bütün dillere çevirip, her yerde halkı, büyüklerinin ve hükümdarlarının aleyhine isyanlara teşvik ettiler. Ama kendilerine karşı Avrupa devletlerinin müdahale hazırlıklarını görünce de, bin türlü hile ve aldatmaya saparak, kendilerinin, kimsenin mülkünde gözleri olmadıkları yalanlarına baş vurdular...» vb.

Atıf Efendinin Lâyiha'sı bu hava içinde uzar gider. Ama en anlayamadığı ve kafasını yorduğu şey, kılık kıyafetleriyle de alay ettiği Fransız İhtilâl askerlerinin, Avrupa ordularına karşı kazandıkları zaferlerdir. Bu savaşlar üzerinde etrafıyle durmaya çalışır. Böylece, Avrupa'nın o safhadaki siyasî durumunu, kendince özetler. Yakın gelişme ihtimalleri ve bu arada, devletin karşılaşması muhtemel durumların ve tehlikelerin incelenmesini, konuşulmasını önerir. Bilhassa, Hazine boş olduğuna göre, para tedariki için tedbirler aranmasını da kaydeder.

Atıf Efendi Lâyiha'sının esası budur. Bizim ötezlemeye çalıştığımız konu ise bu İhtilâlin, Osmanlı İmparatorluğu idarecilerince değerlendirilme ölçüleridir.

Bu haller karşısında devletin alabildiği tek tedbir, başlıca Avrupa devletleri nezdine, Daimî Elçiler gönderilmesi olmuştur. Fakat bu elçilerin, gittikleri ülkelerin Sosyal-Politik-Askerî durumları ile, dünyanın gidişi ve başlıca meseleleri hakkında, herhangi ciddî bir araştırma ve aydınlatmalarına rastlayamıyoruz. Meselâ, zamanın en mühim merkezleri olan Londra ve Paris'e gönderilen Sefirlerimizin bütün bildirdikleri, eski usul kabul merasimleri tafsilâtı ile, dağıttıkları hediyelerin listelerinden ibarettir.

Hulâsa, Yeni Avrupa ve Fransız İhtilâlinin davet ettiği problemlere karşı Osmanlı İmparatorluğu, kapalı ve uykudaydı. Avrupa' daki Fikir Hareketleri, Fikir Neşriyatı üzerinde Osmanlıcaya, ne Tanzimat öncesinde, ne Tanzimat devrinde, ne de İkinci Meşrutiyetten önceki o karanlık Abdülhamit saltanatı ve temelden çöküntü devrinde, tek eser tercüme edilmiş değildir. Onun için biz, İkinci Meşrutiyete gözlerimizi, 100-150 yıllık bir uykudan uyanan bebekler gibi açtık.

Dünyanın aldığı mesafeden, en az 150 yıl geri kalmıştık. Bu geriliğin ve Abdülhamit devri çöküntüsünün bedelini ise, İkinci Meşrutiyet devrinde, baş döndürücü geriliğimiz, parçalanış ve daha doğrusu, Çöküşümüzle ödedik. Şimdi konumuza devam edebiliriz.

1789 FRANSA'SININ SOSYAL YAPISI

Fransa bir Krallıktı. Ve Fransız Monarşisi, XVII. yüzyılda, hem ihtişamının zirve noktasına ulaşmış, hem de aynı yüzyılda Krallık, geleceğin siyasî ve malî zorluklarını, gene kendi bünyesinde toplamaya başlamıştı. XVII. yüzyıl Fransası denilince, akla tabiî, Güneş Kral, yani XIV. Lui gelir. Babası XIII. Lui öldüğü zaman XIV. Lui henüz çocuktu. 1638'de doğmuştu. 1634'de Kral oldu. Annesinin vesayeti altında yaşadı. Çocukluğu ve ilk gençliği, tam bir saray hayatı içinde geçti. Ama bu yıllarda, talihin kendisine hazırladığı iktidarın büyüklüğünü ve ihtişamını kavradı. 1659'da vesayetten kurtuldu. Krallığı 1715'e kadar 70 yıldan fazla sürdü. 1659'da Nazırlar Meclisinde meşhur sözlerini söyledi:

«Devlet demek, ben *demektir!..»*

Ömrünün çoğu, savaşlarla geçti. Birçok zaferler kazandı. Ama Fransa'nın kaynaklarını da yıprattı. Kendisinden sonra gelen XV. Lui ve XVI. Lui, yumuşak huylu, hareketsiz ve zayıf Krallardılar. İşte bu son Kral XVI. Lui tahttayken Fransa'da 1789 İhtilâli patladı.

O günlerde Fransa, özellikle malî zorluklar içindeydi. Bu zorluklar aslında, tâ XIV. Lui devrinden beri sürüp gelen çeşitli sebeplerin sonucuydu. Yeni vergiler koymaktan başka çare görünmüyordu. Ama halk bezgindi. Konulacak vergiler ağır olacaktı. Bu ağır vergileri

koymakta Kral kararsızdı. O zaman Krala, Etats Genérraux'yu toplantıya çağırması ve kararı, bu Meclise aldırması tavsiye edildi. Etats Genérraux'nun ne olduğunu anlayabilmek için, Fransa'nın sosyal yapısına kısaca göz atmak gerekir.

Fransa Monarşisinde Fransızlar, başlıca üç sınıfa ayrılmış bulunuyordu:

(1) Soylular (Aristokrasi). Bunlar, bütün nüfusun, ancak % 2'si kadardı. Ama bütün toprakların % 25'i onların ellerindeydi. Bunlar, her türlü imtiyazlara sahiptiler. Hiç vergi ödemiyorlardı. Bütün yüksek görevlere onlar atanırlardı. Böylece Noblesse, yani Asalet, Soyluluk, Fransa'nın sosyal yapısında en üst kademeyi teşkil ediyordu.

(2) Ruhban. Yani, Clergé, yahut Din Adamları ve Papazlar. Bunlar da bütün nüfusun ancak, % 1 kadarıydı. Hatta daha da azdı. Ama toprakların % 10'u Kilisenin ve Ruhbanın elindeydi. Bunlar da imtiyazlı bir sınıf teşkil ediyorlardı. Bu sınıf da hiç vergi vermiyordu. Onlar da önemli görevler alabiliyorlardı. Ve kendi içlerinde de, ayrıca sınıflara, derecelere ayrılıyorlardı. Hatta en alt kademe papazları, halkın sefaletine yaklaşan bir hayat yaşıyorlardı.

(3) Halk-Ahali, yahut Tiéers Etats, yani Üçüncü Sınıf. Nüfusun % 97'sini bu sınıf teşkil ediyordu. Köylüler, bu sınıfın içinde yer alıyorlardı. Ama toprağın ancak % 55'i bu sınıfın elindeydi. Diğer artakalan toprak, çeşitli şekillerde bazı özel bölüntülere tabiydi. Üçüncü sınıfın hiç bir imtiyazı yoktu. Bütün vergileri bu sınıf veriyordu. Şehir esnafı, diğer Burjuvalar ve serbest meslek adamları, hep bu sınıfa dahildi. Orduda Kumanda mevkilerini Soylular, Erlik hizmetini de Üçüncü Sınıfın çocukları paylaşıyordu.

İşte Etats Genérraux temsilcileri toplanınca, yeni vergilere bunlar karar verecekti. Kaldı ki bu Meclis, 1614 yılından beri de, hiç toplanmamıştı. Bu kez Kral, Meclisi mayıs içinde toplantıya davet etti. Ve Etats Cerérraux, 5 mayıs 1789'da toplandı. Bu Mecliste Soyluların 285, Ruhbanın 308 ve Üçüncü Sınıfın 621 temsilcisi vardı.

Toplantı, Kralın bir konuşmasıyle açıldı ve anlaşmazlıklar daha baştan meydana çıktı. Evvelâ, Oy Sistemi tartışıldı. Kral ve Soylularla Ruhban, halkın % 90'ından fazlasını temsil eden Üçüncü Sınıfın oylarını tesirsiz kılmak istiyorlardı. Çatışma genişledi. Ama 17 Haziranda Üçüncü Sınıf ayrı bir salonda toplanarak, kendilerini Millî Meclis ilân ettiler. Genel Meclis parçalanmıştı. 9 temmuz 1789'da Millî Meclis kendisini, *Kurucu Meclis* olarak tanıttı (Assemblée Constituante). Kral bu Meclisi, emrindeki ücretli yabancı askerlerle dağıtmaya girişince de, Üçüncü Sınıf temsilcileri ayaklandılar. Sokağa döküldüler. Siyasî mahkûmların hapsedildiği Bastille kale hapishanesine hücum edildi. Halk da ayaklanmış temsilcilerine katılmıştı. Bastille zaptedildi. Bütün siyasî mahkûmlar ve tutuklular serbest bırakıldılar. Fransız İhtilâli artık başlamıştı. Tarih, 14 temmuz 1789...

MÜJDELER GERÇEKLEŞİYOR

Hikâyenin ondan sonrası, olayların kaçınılmaz akışını takibetti. Şartlar tamam olmuş, ihtilâl başlamıştı. Bu patlamada, daha önce özetlediğimiz ve en az yüz yıldan beri gelişen fikir hareketleri ile, Fransa'nın sosyal yapısından ve bu yapıdaki haksızlıklardan, çelişmelerden gelen *birikimler,* artık zirve noktasına gelmişti.

Bu gelişmelere, daha önce Kuzey Amerika'da başlayan ve bu topraklardaki İngiliz idaresine ve sömürgeciliğine karşı yürütülen İstiklâl Savaşının etkileri de eklenmelidir. Bu savaşlara, bir kısım Fransızlar da katılmıştı. 1776'daki Amerikan İstiklâl Beyannamesi ise, Fransızların İnsan Hakları Beyannamesi'ne esas olan bazı temel görüş ve anlayışları, daha önce kendisinde topluyordu. Amerikan İstiklâl Savaşı, İnsanların ve Milletlerin Egemenlik ve Hürriyet esaslarını savunuyordu. Yani, o zamanki Amerika, bugünkünden çok başka bir Amerika'ydı...

Paris'te patlayan ihtilâle gelince? Bastille'nin zaptı ile beraber, Paris Belediye İdaresine de el konuldu. Yeni bir Belediye İdaresi seçildi. Paris, böylece ele geçirilmiş oldu. İhtilâlin ilk yıllardaki dinamik akışında bu Belediye İdaresi ve Paris'in kenar mahalleleri, halkı, en aktif rolü oynayacaktı.

Kurucu Meclisin ilk işi, bir taraftan yeni bir Anayasa hazırlamaktı. 4/5 ağustos 1789 gecesi, Fransa'da Derebeylik-Feodalite sistemi kaldırıldı. Soylular, diğer Avrupa memleketlerine sığınıyorlardı. 28 ağustos *«İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci»* açıklandı. Bu Demeç veya Beyanname'nin birinci maddesi şöyleydi:

(1) İnsanlar, hakları bakımından, hür ve eşit doğarlar ve öyle kalırlar.

Sonra diğer maddeler geliyordu:

(2) Bu haklar: Hürriyet, Mülkiyet, Güvenlik (Emniyet) ve Zulme karşı direnme hakkıdır.

(3) Her türlü Egemenlik, esas olarak Millettedir.

(6) Kanun, umumî iradenin ifadesidir.

(10) Kamu düzenine dokunmadıkça, hiç kimse, siyasî ve hatta dinî kanaatlerinden ötürü kınanamaz.

(11) Her vatandaş, hür bir şekilde, konuşabilir, yazabilir ve yayında bulunabilir...

Bu maddeler böylece birbirlerini takip ederler. Konut dokunulmazlığı, seyahat hakkı, serbest meslek intihabı hakkı, çalışma hakkı ve bütün diğer insan hakları, bu Beyanname iledir ki, Çağdaş İnsanlığın idare ve vicdanına mal ediliyordu. Bu hakların, hatta zamanımızda bile ve birçok ülkelerde hâlâ yerleşme savaşı içinde olduğu ve birçok ülkelerde, hâlâ yerleşemediği malumdur. Ama Lâyiha'da: Melunlar, zındıklar, dinsizler, ahlâksızlar vb. gibi daha nice aşağılatıcı vasıflar yakıştırdığı İhtilâl Öncesi Düşünürlerinin ve Aydınlatıcılarının, çağımıza getirdikleri değerler, artık aksiyon ve müessese olmak safhasına, Fransız İhtilâli ile erişiyordu. Şimdi, biz de dahil, nice ülkelerde insanlık, hâlâ bu mücadelenin içindedir.

ÇELİŞKİLER FİLİZLENİYOR

Tabiî bütün ihtilâller gibi, Fransız İhtilâli de çeşitli kaynaşmalara yol açtı. İhtilâller, gerçi bazı Fikir Bayrakları ve Sloganlarla gelirler. Ama karşılaşabilecekleri bütün muhtemel problemlere karşı, derhal uygulanabilecek, önceden hazırlanmış reçeteler de yoktur. Bu prob-

lemler, olayların akışı içinde ortaya çıkar ve bunlar karşısında Lider veya Yönetici Kadro, doğru ve bazen de yanlış birtakım karşı tedbirler uygularlar. Daha önce düşünülen, ana taktik ve stratejik hedeflerdir.

Meselâ Fransa'da Derebeylik kaldırılmıştı. Ama en büyük Derebeyi olan Kral, hâlâ tahtındaydı. Gerçi Yeni Anayasa'nın hazırlanması üzerine, 14 eylül 1791'de, yani İhtilâlin ikinci yıldönümünde Kral, hem de başına İhtilâlcilerin kukuletasını da giyerek, Anayasa'ya bağlı kalacağı hakkında, Kurucu Meclis önünde sadakat yemini etmişti. Çünkü Anayasa, henüz Krallığı değil, Kralın Mutlak İktidarını ortadan kaldırıyordu. Fakat olaylar da hızla gelişiyordu. Bu selin yaratacağı zikzaklar karşısına kimse set çekemezdi. Monteskiyö'nün prensiplerine göre, Kuvvetler ayrılığı esasına uygun hazırlanan Anayasa, Kralı tahtına, «Allah'ın inayeti ve Milletin arzusu» ile oturtulmuş sayıyordu. Yasama kuvveti, 745 üyeli Meclise aitti. Üyeler, iki dereceli seçimle geliyorlardı. Seçilme, bazı kısıtlamalara tabiydi. Kısacası, Yeni Düzen, bir *Burjuva Demokrasisi*'ydi. Ve tabiî ergeç, Burjuva Demokrasisinin kaçınılmaz çelişkilerini, meselâ Sınıf Kavgalarını da getirecekti. Aynı suretle bu nizamın, Sanayi ve Ticaret geliştikçe, yeni pazarlar ve hammadde kaynakları aramak için, Sömürgecilik çıkmazlarına sapması, bu yüzden, hatta sömürge savaşlarına ve belki de dünya savaşlarına sürüklenmesi mukadderdi.

Ama ilk anda bunlar, İhtilâl için uzak görünen problemler gibiydi. Fakat aradan pek de zaman geçmeyecek ve Napolyon Bonapart isminde Korsikalı bir General, İngilizlerle rekabet edeceğim diye Fransız ordusunu, Mısır'a, hatta Suriye'ye kadar sürükleyecekti. Sonra da Avrupa'da, kanlı istilâ savaşları başlayacaktı. Hulâsa, çelişkiler, ergeç filizlenecekti.

Biz bunları, bu eserin çerçevesi dışında sayarak, Fransız İhtilâlinin hikâyesini şöylece kapatmaya çalışalım:

Fransa, şekilden ibaret bir Krallık rejimi sürdürüyordu ama, bundan hem Kral, hem İhtilâlciler tedirgindi. Nitekim Kral ve ailesi 22 haziran 1791'de Fransa'dan kaçmaya teşebbüs ettiler. Ama Metz civarında yakalandılar. Paris'te Temple Kilisesine kapatıldılar. 22 eylül 1792'de, Fransa'da Krallık kaldırıldı. Millî Meclis, Convention

adını aldı. Kral yargılandı ve 21 ocak 1793'de idam edildi. 16 ekim 1793'de de Kraliçe Marie Antuvanette giyotine verildi.

Ama Avrupa'da Fransa'ya karşı Monarşistlerin anlaşmaları da ilerliyordu. Rusya Çariçesi II. Katerina'nın aktif çalışmaları ile, Avusturya İmparatoru, Prusya Kralı ve Katerina, 27 ağustos 1791'de Almanya'da, Pillnitz Şatosunda toplanmış ve bu şatonun ismi ile anılan, bir Monarşistler İttifakı imzalamışlardı. Fransa'dan kaçan soylu göçmenleri de Fransa dışında teşkilâtlandırıyorlardı. Buna karşılık ilk savaşı Fransa, 20 nisan 1792'de Avusturya'ya karşı ilân etti. Prusya buna, Avusturya'nın müttefiki olarak giriyordu. Bu savaşlar artık, 1815 yılına kadar sürecek ve ancak, 1804'de kendini İmparator ilân ettiren Napolyon'un, 1814'te tasfiyesiyle sona erecektir.

Ama savaşlar, Avrupalı müttefiklerin hesapladıkları gibi gitmedi. İhtilâlci Fransa, her yerde, beklenmedik zaferler kazanıyordu. İhtilâlci birlikler ilk önemli muharebesini, 1792 eylülünde, Kuzey Fransa'da Valmy mevkiinde Brunswik Dukasının kumanda ettiği birliklere karşı verdiler. Bütün Avrupa'da büyük yankılar uyandıran netice, ihtilâlcilerin zaferi oldu. O gün orada bulunan Goethe'nin şu sözleri, büyük manalar taşıyordu:

«Bugünden ve bu yerden sonra, artık yeni bir tarih başlıyor...»

Valmy'den sonra ihtilâlin tarihi, artık savaşların tarihidir. Ama bu arada ihtilâlin, bütün ihtilâller gibi, kaçınılmaz kanunları da işlemeye başladı: Yani, İhtilâl denilen Dev, artık kendi çocuklarını yemeye başlamıştı. Giyotin durmadan çalışıyordu. Terör, ihtilâl düşmanlarına derken, oklarını kendi kahramanlarına karşı da boşaltıyordu. Öyle oldu ki, 1804'de Napolyon, tasfiye edilen Krallığın yerine kendi İmparatorluğunu kurarken sahnede, İhtilâlin kahramanlarından, artık kimse kalmamış gibiydi. Şimdi, başka bir konuya değinelim...

ÖRAZYA!

Çağımız, İhtilâller Çağıdır derken, tabiî yalnız sosyal patlamaları kastetmemek gerekir. Bu ihtilâller, aynı zamanda; teknoloji, inşa, güzel sanatlar, fikirler, toplumun günlük yaşantısı, zevkler ve bütün diğer

hükümleri, hatta bir Batılı düşünürün kaydettiği gibi, seks (cinsî yaşantı) sahalarında da cereyan eder. Ama bunların tümü üzerinde durmak, konularımızın dışında kalır.

Onun için bu bahsi artık, biraz da, Birinci Dünya Savaşı sonunda patlayan ihtilâllerden, İdeolojik bir Rejim değişikliğini hedef tutan ve bunu en sert tedbirlerle, topyekûn gerçekleştirme yolunu seçen çok cepheli bir ihtilâl, yani Rusya'da patlayan İhtilâlci Sosyalizm Hareketinin bazı konularına değinerek kapatalım. Ama bu iş bizi, ister istemez Rus tarihinin ana hatlarına, kısaca göz atmaya mecbur bırakacaktır.

Rus İhtilâlini ve 1917'de patlayan bu ihtilâlin akışı içinde, kısa zamanda karşı kuvvetleri tasfiye edip, tüm teşebbüsü elinde toplayan Bolşevik kanadının bu başarısını anlayabilmek için, Rus tarihini ve o zamanki Rusya'nın toplum yapısını, objektif bir şekilde bilmek ve değerlendirmek şarttır. Çünkü eski Rusya'nın gerçekleri, o ülkeyle en çok boğuşmuş olduğumuz halde yalnız bizim için değil, Batı ülkeleri için de, oldukça meçhuldür.

Yani biz Rusya'yı, bizimle yüzyıllardır giriştiği savaşlarından başka, hiç bir yanı ile tanımadığımız gibi, Batının da Rusya hakkında bilgisi, biraz da Rus edebiyatından geliyordu. Rus edebiyatı, Rus müziği, Rus sanatı, elbette ki çok şeyler ifade edici olmakla beraber, aslında, Rus tarihi ve Rus toplumunun özelliği, Rus ruhu, Rus mistisizmi ve Rus toplumunun gerçek meselelerinin hepsi demek değildir. Rus tarihi ve Rus toplumunun tarihî oluşumu ise, Batı dünyasına bakarak, hakikaten özellikler arz eder.

Şu kadarına değinelim:

Diğer ülkelerde asaletin (soyluluğun) ve ruhanî, yahut kilise despotizminin, o ülkelerin uygarlık tarihinde sahneye çıkış devrelerine göre, ama kökleri insanlık tarihinde en az 5.000 yıla kadar varan bir varlığı ve geleneği vardır. Halbuki Rusya'da, meselâ 1.000 yıl önce bile, bir asalet (Noblesse - Soyluluk) ve bir Kilise (Clergée - Ruhhan) sınıfı, hâkimiyeti yoktu. Bin yıl önceye kadar Ruslar, şimalin orman kuşağı içinde dağılmış, kültürsüz, dinsiz, şehirsiz, devletsiz, Kralsız, asaletsiz ve dolayısıyle de hiç bir şey vaat etmeyen ürkek bir orman halkı halindeydiler. Dilleri de, aynı derecede ilkeldi. 1.000 yıldan önce tarihleri olmayan, eski bir kültür, sanat ve mimarî uygarlığı ile, her

türlü övünme imkânından yoksun olan Rusya'nın, denebilir ki, ancak 1.000 yıllık bir tarihi vardır. Meselâ Moskova'nın kuruluşunun tarihi bile, ancak 850 yıllık bir geçmişe iner. Ünlü Rus tarihçisi Pakrovski'ye göre, Moskova'nın adı bile Fincedir.

Zaten ilk Ruslardan, bugünkü Rusya'nın kuzeybatısındaki Pripet bataklıkları bölgesinde yaşayan önemsiz ve ilkel insanlar olarak bahsedilir (Milâdî. 1.000 yıllarında). Rusya'da ilk devleti kuran da, bir İsveç Prensidir. Önce İlmen gölü taraflarında yerleşen ve Rusları kendilerine tabi kılan Norman-Rurik'lerden Oleg, 882'de Kiyev'i Başkent seçer. Ruslar üzerine yabancı hâkimiyetler sürer gider. Evvelâ Norman-Vareg'ler bölgeye hâkimdir. Sonra artık doğu kavimleri baştadırlar. Zaten bugünkü Rus topraklarının güney sahası olan Ukrayna-Kuzey Karadeniz boyları, tarih öncesinden beri, Doğu'dan Batı'ya göç yollarıdır. Bilhassa IV. - V. yüzyıllarda Hun'lar, Avrupa'ya buralarda akarlar. Sonra, Avar'lar (VI. yüzyılın ikinci yarısı) Hüzar'lar, daha sonraları Vuz'lar, Kumanlar...

XIII. yüzyılda Moğol'ların yayılışı ve yerleşişi başlar. Moğol'ların ve devamının mutlak hâkimiyeti 300 yıl kadar sürer. İlk Rus Frensliği sayılan Moskova Kinyazlığı, ancak Altın Ordu Hanlarından bir nevi kısıtlı egemenlik beratı sağlar. Ama çeşitli Hanlıklar şeklinde Moğol ve Tatar devletleri, hatta XVIII. yüzyıl sonuna kadar yaşayacaktır (Kırım Hanlığı gibi).

Rusların ilk kültür gelişmeleri de geç başladı. Gene İsveç asıllı Prenslerden Vladimir, ancak 988-989 tarihinde Hıristiyanlığı kabul ederek, bu dini kendi uyruklarına yaydı. Bunun hatırası olarak bugün Kiyev'in hâkim bir noktasında, boyundan büyük bir haçı Rus ovalarına doğru yücelten Vladimir heykeli, manalı bir anıttır. Ama Rusların yazı dili, o tarihlerde de henüz yoktu. Ve Grek alfabesine dayanan İslavlaştırılmış Metot-Kiril alfabesi ve dolayısıyle Rus edebî dili, ancak 1.000 yıllarında teşekkül etmeye başladı. Yabancı Hanedanlar ise, yavaş yavaş Ruslaşırlar. İşte Rus Soyluluğu ve Rus Ortodoks Kilisesi, ondan sonra gelişti ve yerleşti.

Hulâsa Ruslarda, derinlere inen bir devlet hayatı, bir kültür geleneği yoktur. Coğrafî durum, yani uçsuz bucaksız Rus ovaları ve Ortaasya stepleri ise, yayılmaya, yerleşmeye gayet müsait olduğu için,

Moğol'lar hâkimiyeti zayıflayıp sona erince, meselâ XVIII. yüzyıldan itibaren Ruslar, boş bir zihin, sıhhatli bir yapı ile, hemen Batı uygarlığına yöneldiler. Daha XVII. yüzyıl başında bile Moskova, yabancı işgali, Polonyalıların hâkimiyeti altındaydı. 1611'de Moskova kurtarıldı. Rusya'da, Kral, I Petro'nun kesin icraat ve müdahaleleri ile, hızlı bir Batılılaşma başladı. Batı'ya açılan pencere olarak Petro (1672-1725), Petersburg (şimdi Leningrad) şehrini kurdu (1703). Bir sıra yenilgilere uğradı, ama yenilgiden yılmayan bir hükümdardı. 10 yaşında Kral olmuş ve kendisini hızla yetiştirmesini bilmiştir. Askerî isyanları bastırdı. Bütün ilkel Rus alışkanlıklarına, tembelliğe, uyuşukluğa karşı çıktı. Her türlü direnişi sindirdi. Çıktığı yolda, oğlunu bile ölüme verdi. Kıyafet değişikliğinden, yaşantı ve Fikir değişikliğine kadar, her alanda aktifti. Takvim değiştirildi. Kadınlar hayata açıldı. Ve I. Petro, bir sıra yenilgilerden sonra, Lehistan ve Kuzey Almanya'da bazı askerî hareketlere girişebildi. Doğu'da ise, istilâ hareketleri başladı. 1825'de ölen I. Petro'dan sonra gelen İmparatorlar arasında, bilhassa I. Aleksandr (1801-1825), Rusya'yı, Batı kültürüne daha ziyade açtı. Ölü bir mazinin, gelenek değeri taşımayan alışkanlıkları ve zayıf müesseseleri altında, pek de zincirlenmemiş olan Ruslar, bir taraftan artık Moğol ve Tatar akınlarının kesildiği Güney Rusya ovalarına doğru serbestçe yayıldılar. Diğer taraftan, kendilerinin kolayca benimsedikleri Batı uygarlık ve askerliğinin, dışında ve uzağında yaşayan Volga ve Ortaasya Emirliklerini, kolayca istilâ edebildiler. Ortaasya'da kılıç ve yiğit kahramanlık, Rusların benimsedikleri tüfeğe, topa, yeni silâhlara ve askerlik stratejisine karşı, yenik ve kudretsiz kalıyordu. Böylece, evvelâ Volga Hanlıkları, sonra da Ortaasya Hanlık ve Emirlikleri, yeni Rus genişlemesi karşısında, ister istemez baş eğiyorlardı. Zaten Karlofça (1699), Pasarofça (1718), Küçük Kaynarca (1774), Ziştov (1790) Antlaşmalarından sonra Osmanlı İmparatorluğu, artık eski Osmanlı Devleti değildi. Gerçi Ruslarla, bu Antlaşmalarından sonra da bir sıra savaşlara girilmiştir. Fakat bu savaşlar, devletin gidişatını, olumlu yönde değiştiremediler.

Hepsi de ancak XVIII. ve XIX. yüzyıla sığan Rus ekspansiyonu, yani genişleme, yayılma ve yerleşmesi, bilhassa Rus aydınlarına ve siyasetçilerine, bir tarihî misyon da telkin etmişti: Örazyacılık!.. Örazyacılık şuydu: Avrupa; Asya'nın bir parçasıdır. Ve kaderi, Doğu Av-

rupa ile Asya'ya hâkim olana bağlıdır. Bu hâkimiyeti ise Tanrı veya Tarih, Rus milletine nasip edecektir...

Kendini, bir tarihi iktidar yorgunluğu içinde hissetmeyen, sonsuz ovalar içinde hareket serbestliği hisseden ve kendinde birtakım tarihî misyonlar sezen Rus ruhuna, tabiatın enginliği ile, toprak ve nüfus zenginliği de katılınca, Örazya ülküsü, çok çekici geliyordu. Şimdi de biz, son Rus İhtilâlini bu şartların açısından kısaca görmeden önce, bir temel kavramı özetlemeliyiz...

JEOPOLİTİK (Geopolitik)

Tarihte ihtilâllerin; toplumların sosyal yapısındaki oluşumlara ve bunların karakterlerine bağlılığını, her vesileyle işaret etmiştik. Yukardaki misalden de belirdiğine göre bu bağlılığa, ihtilâllere sahne olan milletlerin ve ülkelerin *Jeopolitik* etkenlerini de katmakta zorunluk vardır. Nitekim yukardaki Rusya şartlarında biz, bu Jeopolitik etkenleri, bazı cepheleriyle izleyebiliriz. Bu etkenler aşağıda değineceğimiz 1917-1918 Rus İhtilâlinin oluşum şartlarında ve gelişmelerinde de, ayrıca belirtilecektir.

Kaldı ki bu önemli etken, meselâ bizim yakın tarihimizde, 10 temmuz 1908 ihtilâli olarak yer alan İttihat ve Terakki hareketinde de, gene önemle kendini gösterir. Daha ileride değineceğimiz bu ihtilâlin, hem sloganlarına, hem patlayış anına işaret veren de, göreceğiz ki, bu Jeopolitik birikmenin, tam kendisiydi.

Jeopolitik nedir? Jeopolitik, eğer çok cepheli ayrıntılarını bir tarafa bırakırsak, kısaca, Coğrafî-Tarihî şartların tümü ve bunların, toplumun yapısına ve gelişmelerine olan etkileridir şeklinde tanımlanabilir. Meselâ Türkiye'nin bugün, tartışmalı noktalarını ayırırsak, bir taraftan NATO, diğer taraftan CENTO anlaşmaları içinde yer almış olmak durumu, *Jeupolitik* şartların bir zorunluğudur. Bu durumda, evvelâ *Coğrafî* şartlar, yani Türkiye'nin, dünyanın şu bulunduğumuz bölgesinde yer almış olması, elbette ki başta gelir. Çünkü bu bölge hele bütünü ile *Ortadoğu* coğrafyası da göz önüne getirilirse, bugünkü dünyanın ve meselelerinin, bir nevi *kilit* noktasıdır.

Tarihin her devrinde bu bölge, dünya kudretlerinin zaten çelişme ve çatışmalarının düğümlenme noktasıydı. Bu durum, hele İkinci

Dünya Savaşından sonra, yalnız Ortadoğu'da değil, dünyadaki kontrol ve hegemonya mücadelesinin, tam ortasında yer alıyordu.

O halde, bizim istek ve irademizle değil, coğrafî- tarihî şartların etki ve gelişmeleriyle meydan alan bu Jeopolitik durumun biz içinde yoğurulmak mecburiyetindeyiz. Daha önce geçirdiğimiz ve bugün içinde yaşadığımız tarihî şartlar da, yukarda belirtmeye çalıştığımız coğrafî durumun yarattığı neticeleri tamamlamaktadır. Bunların her ikisi de, bizim Jeopolitik kaderimizi damgalamaktadır. O halde biz, irademizin mahsulü olmayan bu şartlar kompleksi içinde, millî stratejimizi değerlendirmek ve ona yön vermek zorundayız.

Meselâ bu stratejinin tayininde, İkinci Dünya Savaşı başlarken, Stalin iktidarının, tarihî Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını tek taraflı olarak hükümsüz ilân etmesi ve Savaşın sonunda ise, bu Antlaşmanın yenilenmesi için Türkiye'den, hâlâ izahı kabil olmayan bir basiretsizlikle, *Üs* ve *Topraklar* istemesi karşısında Türkiyenin, evvelâ 1939'da yeni müttefikler arayıp bulması, 1945'de ise, Birleşik Milletlere de katılarak, yeni müttefikleriyle kader birliği yapması, Jeopolitik durumunun, kaçınılamaz bir icabı olmuştur. Bu misalde, kuzey komşumuz için stratejik bir hata ile, Türkiye için stratejik bir icap ve zorunluk bütün dünya için etkiler yaratıcı, *Jeopolitik* bir *netice*'dir...

Bu misal. Jeopolitik dediğimiz durumun ve kompleksin, sanıyoruz ki, az çok fikir verici bir açıklaması olmuştur. Yaşadığımız yılların akışları içinde yer alan bu misali, gene bizim millî varlığımızla ilgili diğer bir misal ile de aydınlığa kavuşturmakta, gene sanıyoruz ki fayda vardır. Bu misal, yakın tarihimizde Hürriyet'in ilânı olarak bilinen, 10 temmuz 1908 İhtilâlidir...

1908 İHTİLÂLİ VE JEOPOLİTİK

Hürriyet'in ilânı, son Osmanlı İmparatorluğunun sınırları ve Jeopolitik şartları içinde yaşanılan önemli bir Olay veya Hareketin adıdır. Bilindiği gibi, bu İhtilâlin hatırası ve gelişmeleri «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti»nin hatıra ve varlığına sıkı sıkıya bağlıdır (1).

(1) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğuşu, kuruluşu, 1908 ihtilâlinin şartları ve problemleri ile, İmparatorluk tarihinde yarattı-

Osmanlı İmparatorluğu, eski dünyayı teşkil eden üç kıtanın birleştiği sahada, çok önemli bir yer işgal ediyordu. Tarihî bakımdan da, bir İmparatorluk olarak geliştiği için çeşitli ırklara ve milliyetlere mensup, çeşitli bir *Halklar topluluğu* idi. Fransız İhtilâlinden sonra Milliyetçilik akımları, Avrupa'nın her yerini sardığı gibi, bu İmparatorlukta da, ilk önce Osmanlı Avrupasında yaşayan ve Türk olmayan halkları harekete getirmişti. Bunun neticesi olarak başlayan ayaklanmalar sonunda, dış ülkelerin de yardım ve destekleriyle, Osmanlı Avrupasında, Sırplar, Romanyalılar, Bulgarlar, Yunanlılar, arka arkaya, kendi müstakil devletlerini kurmuşlardı. Fakat, 1908'den önceki Osmanlı Avrupasında, gene de çeşitli ve bu arada, Türk olmayan milliyetler yaşıyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra ve 13 temmuz 1878'de bağlanan Berlin Antlaşmasının bize bıraktığı Avrupa sınırları içinde yaşayan, Bulgar, Sırp, Rum gibi bu azınlıklarda milliyetçi akımlar ve kendi ırklarından olan müstakil devletlere katılma çabaları, gittikçe güçlenmişti.

İmparatorluk ise, hem Avrupa kısmında, hem Asya ve Afrika'daki sahalarında, hiç bir kalkınma kaydetmiyordu. Böylece ve zaman içinde, bazı yüzey tedbirlerin de verimsiz kalması üzerine, hem Rumeli'deki bu azınlıklar, hem bu bölge üstünde menfaatler güden yabancı devletler, artık karar günlerinin gelmiş bulunduğu havası içine girdiler. Nitekim bu davada başlıca ilgililer olan İngiltere ve Fransa Hükümdarları, 6 haziran 1908'de, o zaman da Rus işgali altında bulunan Estonya'nın Reval şehrinde buluştular. Tarihe, hiç bir yazılı protokolü geçmemiş olan bu buluşma, gene tarihte «Reval Mülâkatı» olarak anılır.

Buluşma, dünya basınında ve halkoylarında, çeşitli yorumlara, yakıştırmalara yol açtı. Bu arada Rumeli'de yaygınlaşmış olan gizli İttihat ve Terakki merkezlerinde ve önderlerinde ise bu buluşma, kesin olarak, Rumeli'nin Taksimi kararının alınması şeklinde yorumlan-

---

ğı ve karıştığı hareketler, Liderleri, Şahsiyetleri ve nihayet, Birinci Dünya Savaşındaki tutum ve davranışlarıyle, Cemiyet'in ve Liderlerinin Son'ları, ***Makedonya'dan Ortaasya'ya - Enver Paşa*** isimli üç ciltlik eserimizin, kronolojiye göre her üç cildinde, etraflıca verilmiştir.

dı. Derhal harekete geçilmesi kararlaştırıldı. Meselâ 12 haziranda Binbaşı Enver Bey, apoletlerini sökerek, Selânik'in Vardar kapısından ayrıldı. Makedonya dağlarının yolunu tuttu. Hürriyet için isyan bayrağını açmaya, tek başına kararlıydı.

Aynı günlerde Manastır vilâyetinin Resne merkezinden Kolağası (Önyüzbaşı) Niyazi Bey de, maiyetine katılan 200 kişi ile silâhlanarak dağa çıktı. Bunları diğerleri takip ettiler. Istanbul'da Abdülhamit, Rumeli'den yapılan baskılara, Manastır'da ihtilâlcilere karşı çıkacak kuvvetlere kumandan tayin edilen Şemsi Paşanın, Mülâzım (Teğmen) Atıf isminde gerçek bir kahraman tarafından öldürülüşü, sarayı dize getirdi. Ve böylece, 10 temmuz 1907'de Meşrutiyet iade olunarak, Hürriyet'in ilânı dediğimiz hadise tamamlandı (1).

İşte bu gelişmede biz gene, Jeopolitik dediğimiz Coğrafî-Tarihî şartlar kompleksinin, tam bir işleyişini görüyoruz. Yani, Coğrafî şartların hazırladığı, Tarihî şartların tamamladığı ve zorladığı bir Sosyo-Politik gelişmenin, tam karşısındayız.

Çünkü, Osmanlı devleti, o işgal ettiği bölgede değil de, meselâ Hint Yarımadasında olsaydı, elbette ki, başka türlü Jeopolitik olaylar ve kanuniyetlerle karşılaşacaktı. Ama tarihinde, bir Reval Mülâkatı ve onun davet ettiği 1908 İhtilâli, şüphe yok ki, yer almayacaktı...

Sanıyoruz ki şimdi, konumuza dönebiliriz. Son ele aldığımız konu ise, Çağdaş İhtilâllerden 1917 Rus İhtilâlinin özel şartları ve karakteristiğiydi...

RUS İHTİLÂLİ İÇİN ZEMİN

Rus tarihinin ve Rus sosyal yapısının, diğer Avrupa ülkelerine bakarak özelliklerini, daha önce ve ana hatları ile özetlemeye çalışmıştık. Görmüştük ki Ruslar, tarih sahnesine, en geç çıkan toplumlardan biridir. Avrupa'nın gelişmesinde itici güç olan Greko-Romen kültürün, uzun yüzyıllar dışında kalmışlardır. Ama XVIII. yüzyılda Avrupa ile Ortaasya'nın arasına girip, Ostaasya, hatta İran'la Avrupa'nın bağıntısını kesmişlerdir. Tıpkı, XVIII. yüzyıla kadar da, Rusya'nın güney

(1) Bu olayların ve şartların gelişmesi, ***Makedonya'dan Ortaasya'ya - Enver Paşa*** isimli eserimizin birinci cildinde, etraflı ve ayrıntılarıyle işlenmiştir.

ovalarını, Karadeniz'in kuzeyindeki sahraları, ya göç (Hunlar, Avarlar, Hazerler, Kumanlar... vb.) ya yerleşme ve talan (Moğollar, Tatarlar) ya istilâ sahaları olarak kullanan ve Rus olmayan kavimlerin, Rusları kuzey ormanları içine sürerek, onları oralarda, dağınık, ilkel ve yoksul bir kapalılık (tecerrüt) içinde yaşamaya mecbur kılmaları gibi...

1.000 yıl önce ise Rusların, henüz dinleri ve alfabeleri dahi olmadığını da kaybetmiştik. Ormanlar, toprak saltanatına elverişli olmadığı için, bu bölgelerde Beylikler, Krallıklar da kurulamamıştı. Rusların kuzeybatı ve batıya doğru açılışlarını ise, İsveçliler, Normanlar, Cermenler önlüyordu. İslavların bir imkân bulup, meselâ Tuna havzasına, Balkanlara göçleri de, bir istilâdan ziyade Bizans topraklarında bir sığınak bularak; Normanların, Gotların, Finlerin baskılarından kurtulmak içindi. Sırp, Bosniyak ve benzeri İslavlarla, daha sonra ve V. yüzyılda göçen Volga Bulgarları gibi — ki, bunlar VII. ve VIII. yüzyılda İslavlaştılar ve Hıristiyanlaştılar — göçleri de, ilk başta bu karakteri taşıyordu.

Bu göçlere katılmayıp, anavatanları olan Kuzeybatı Rusya ormanlarında, bilhassa Pripet bataklıkları havalisinde kalan Ruslar ise, oralarda, dağınık, ilkel hayatlarına devam ediyorlardı. İlk devletin Kiyev'de ve 882'de, Kuzeyli Norman-Vareg'ler tarafından kuruluşu ve 988-989 tarihinde bu yabancı sülâleden Vladimir'in Hıristiyanlığı kabul ederek topraklarındaki Rusların da ona uymalarını daha önce kaydetmiştik. Bunları da düşünürsek, Rusların o tarihden sonra, ancak 1.000 yıllık bir tarihi olduğu, bir daha meydana çıkar. Hatta I. Petro'nun Batı'ya yönelişinden sonra, ki gerçek devletleşmeyi alırsak Rusların, ancak 300 yılı doldurmayan bir tarihleri olduğunu söylemekte bir mübalağa yoktur. Hatta asıl Batıya yönelişi ve Batılılaşmayı, Fransız İhtilâli kendi zamanına rastlayan I. Aleksandr ile başlatırsak, o takdirde bu devre, daha da kısalır.

Lâkin, daha önce de işaret ettiğimiz bu Sosyal-Politik, daha doğrusu Jeopolitik faktörler dolayısıyledir ki, Ruslar, geçmişin birtakım tutucu ve ayak bağlayıcı alışkanlık ve müesseselerinin uyuşturucu kayıtları altında pek de bunalmamış oldukları için, Batı'ya açıldıkları zaman, orada ne buldularsa onları, yorulmamış bir dimağ ve sıhhatli bir varlıkla, tereddütsüz aldılar. Benimsediler. Batı askerliğini, Batı

denizciliği, Batı ilimleri, edebiyatı, Batı Üniversiteleri ve Batı yaşantısı, olduğu gibi Rus hayatına girdi. Moğol kontrolleri devresinde kısmen belirip, bu kontrolleri ve Tatar istilâlarını izleyen yüzyıllarda yerleşen Feodal sistem ve Kilise ise, bu yeniliklere hiç de karşı gelmiyordu. Zaten ilk Feodallar, yani Boyarlar, daha Korkunç İvan devrinde (1533-1584) sindirilmiş ve çok kurban vermişlerdi. Demek ki Feodalitenin engelsiz gelişmesinin de Rusya'da, ancak Moğol ve Tatar hâkimiyeti ile, onu takibeden Hanedanlık devrinde, yani ancak birkaç yüzyıllık bir tarihi vardır.

Ama ne var ki, Batı hayatının Rusya'ya girişinden sonra, Soylular güçlendiler. Yeni hayata uydular. Meselâ Almanya'da olduğu gibi Rusya'da da Sanat, Musiki ve Tiyatro, evvelâ Şatolarda gelişti. Himaye gördü. Zaten toprak köleliği de vardı. Ve Soylular, kölelerine hemen hiç bir şey ödemeden, büyük gelirler sağlıyorlardı. Bu yüzden, Soylular zengindi. Kölelik ise, ancak 1861'de kaldırıldı. Aydınların halka yönelişi (Narodniçestvo - Halkçılık) o tarihten sonra başlar.

Rus istilâları ve İmparatorluğun büyümesi ise, Rus toplumu içinde, kalabalık ve güçlü bir askerler, askerî şöhretler tabakası yarattı. Bu istilâların açtığı pazarlar ve yerli-yabancı yatırımların, özellikle XIX. yüzyılda hızla artışı, sanayi ve ticaretin gelişmesi de, zengin bir orta sınıfın, Burjuvazinin gelişmesine yardım etti. Bu arada, şeker kralları, çay kralları, kumaş kralları, bankalar ve faizciler türedi. Şehirler hızla genişlediler. Petersburg, her haliyle büyük bir Avrupa şehri oldu. Hanedan ve saltanat aristokrasisi, bu gelişmeye uyarak güçlendi.

İşte, çağımızın büyük ihtilâllerinden olan 1917 İhtilâli Rusya'da bu ortam içinde patladı. Bu ihtilâl patladığı zaman Rusya'da sınıflar belirmiş, fikir ve sanat, Batı düzeyine erişmişti. 1914-1918 Dünya Savaşı ise, bir ihtilâl için Rusya'ya, gerekli zemini hazırladı...

Çünkü bu savaş, bir Millî Savaş, bir Memleket Savunması Savaşı değildi. Meselâ Türkiye'den toprak ve Boğazları almak için, emperyalist bir savaştı. Halbuki Rusya'nın, toprağa ihtiyacı yoktu. Onun ihtiyacı, sosyal ıslahata, demokratik bir Meşrutiyete ve nihayet, demokratik bir Cumhuriyeteydi. İmparatorluğu teşkil eden ve Rus olmayan milletler ise, istiklâl, yahut ilk adımda hiç değilse, hak ve eşitlik istiyorlardı.

RUSYA'DA BEKLENEN İHTİLÂL?

Rusya'nın şartları, İhtilâlin kendisi kadar dikkati çekici olduğu için, bu şartlar üzerinde biraz durduk. Çünkü burada değindiğimiz veya değinmediğimiz şartlardır ki, Rusya'nın bir ihtilâle gebe olduğunu, çok daha önceden açığa vuruyordu. Özellikle, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Rus edebiyatı, bu gelecek ihtilâlden haberler verir. Âdeta sahneler nakleder. Meselâ Turgenyev, *Bir Avcının Hatıraları* isimli eserinde, bir toprak beyinin şatosunda ve bir akşam çayı sırasında, geleceğe ait öyle bir sahne canlandırır ki, bu sahne 1917-1918'de, kim bilir nice şatolarda belki aynen cereyan etmiştir. Rus Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Maklakov da, 1914 ağustosunda Savaş ilânı kararına imza koyarken, şöyle yakınmıştı:

«— Bu savaşın sonu Rusya için, ancak ihtilâldir...»

Öyle de oldu. Demek ki şartlar hazırdı.

Ama öyle sanıyorum ki, Rusya'nın beklediği ihtilâl, bir Bolşevik İhtilâli değildi. Beklenen nihayet, Reformcu bir Demokrasi, İngiliz usulü Monarşi, yahut belki bir Cumhuriyet olabilirdi. Beklenen, Despotik usullerin, Çarlık terörünün ortadan silinmesi, Sibirya kamplarının boşaltılması toprak reformu kilise topraklarının millîleştirilmesi, İşçi-İşveren ilişkilerinin düzenlenmesi, iş hukuku ve nihayet, *Barış* ve *Ekmek*'ti.

Halbuki ne oldu? Olan şuydu ki, bunların hiç biri tahakkuk etmedi. Halbuki, 1918 başlarında artık, savaşın Rusya için hiç bir şey vaat etmediği belliydi. Moral düşkündü. Türk müdafaası karşısında Çanakkale'nin aşılamaması ve Müttefiklerin, Çanakkale suları ile, Gelibolu yarımadasında işgal ettikleri toprakları boşaltıp gitmeleri, Rusya'ya bu yandan, her türlü yardım ümidini suya düşürmüştü. Baltık üzerinden yardım, emniyetli değildi. Tehlikelerle doluydu. Nitekim İngiltere Harbiye Nazırı Lord Kiçner, bu yol üzerinde gemisi torpillenerek sulara gömüldü.

Açlık, Ortaasya'da isyanlar, orduda kaçaklık, saray çevresinde bile savaşın neticelerine karşı şüphe ve ümitsizlik almış yürümüştü. Saray kadınları arasında ve hele İmparatoriçenin üzerinde büyük etkilere sahip olan, fakat ayrı barış telkininde bulunan Papaz Rasputin, bu hava içinde öldürüldü. Fakat hâlâ gerçeği değerlendiremeyenler

de vardı. Savaş sürdürülüyordu. Şartlar her gün Çarlığın biraz daha aleyhine işliyordu.

Nihayet 8 mart 1917'de, Petersburg sokaklarında kanlı gösteriler başladı. Sokaklara dökülenler, önce, «Ekmek!» diye bağırıyorlardı. Ama bu istek pek çabuk, «Hürriyet!» naralarına döndü. 10 martta durum, ihtilâl şeklini aldı, 12 martta ise, Rusya'nın 1905'de Japonlara yenilişinde uyandırdığı karışık devrinde olduğu gibi, bir Halk Konseyi kuruldu ve bu teşekkül, hükümetin görevlerini devir aldığını ilân etti.

14 martta, eski hükümet çekildi. Liberal nitelikte *geçici* bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin başında, Prens Luvov isminde bir soylu ve büyük bir toprak sahibi vardı. Zamana uygun ve halkın benimseyebileceği hükümet ise, elbette ki bu değildi. Yalnız hükümette bir Bakan dikkati çekiyordu. Bu Bakan, bir avukat ve tanınmış bir politikacı olan 42 yaşlarındaki Kerenski'ydi.

Kerenski, Sosyal Revolusyoner, yani İhtilâlci Sosyalist Partisinin de Başkanıydı. Millî Müdafaa Nazırlığını almıştı. Partisinin yıllarca sürdürdüğü fikir ve program savaşı ise, özellikle, toprak ıslahatı ve reformu üzerindeydi. Demek ki bu beklenen reformu, Kerenski yaptıracaktı.

Ama bu ümit, pek çabuk suya düştü. Çünkü bu ihtilâlci avukata, Kabineye girince, nedense bir Napolyon kompleksi gelmişti. Toprak reformunu değil, «Sonuna kadar savaş»ı ilân ediyordu! Sonuna kadar savaş, neye mal olursa olsun, Savaş! Ama böylece de, Kabinenin ergeç akıbeti, artık belli olmuştu...

16 martta, Çar II. Nikola tahtından çekildi. Yerine geçirilen Grandükün saltanatı ise, ancak bir gün sürebildi. Kerenski, temmuzda, bir askerî taarruz emretti. Netice başarısızdı. Fakat bu taarruzda, on binlerce insan kaybedildi. Kerenski, halkın, savaş değil, barış ve ekmek istediğini hâlâ anlamıyordu. Petersburg'da yeni ayaklanmalar başladı. Prens Luvov, Başbakanlıktan çekildi. Fakat bu değişiklik Barışçı bir Kabine beklenirken, Kerenski bu sefer de, Başvekil oldu. Ortada artık İmparator da olmadığı için, Kerenski bu sefer kendini, eski «Bütün Rusların Çarı» gibi, Rusya'nın, tek söz sahibi mevkiinde gördü. Tabiî gene taarruz hayallerine daldı. Ama aslında, bu devletin ve hükümetin *şekli* bile belli değildi.

Bu şartlar altında, Kornilov adında bir General, Diktatörlük tesisi teşebbüsüne girişti. Başarı kazanamadı. Bunun üzerine 14 eylülde Kerenski, Cumhuriyet ilân etti. Ama artık, ne cephelerin, ne ülkenin, eler tutar yerleri kalmamıştı. Ortada ne devlet ne hükümet kalmıştı. Cepheler çözülmüştü.

Bu hava içinde Kerenski, bu sefer kendisi bir Askerî Diktatörlük kurmak çabasına düştü. Fakat muvaffak olamadı. Tarih, 5 kasım 1917...

Demokratik sayılmaları gereken güçler ve Partilerle Askerî şahsiyetler ise, bütün bu yersiz, başarısız, hiç kimsenin benimsemediği *kaos*, yani boşluk içinde, yıpranıp gidiyorlardı.

Artık tutunacak ve ümit beklenecek güçleri böylece eriyincedir ki, aslında, sayıları ve örgütleri itibariyle önemli görünmeyen, fakat Demokratik cephenin misyonunu kavrayamayışı ve olayların akışı içinde eriyişinden faydalanan siyasî bir grup, yani Bolşevik Partisi, 7 kasım 1917'de, kendini iktidarda olarak ilân etti. Bu darbede sloganları, «*Barış ve Ekmek*»ti (1).

Rusya'da 1917 martında başlayan ve Rus Çarının tahtından çekilmesiyle, Çarlığın tarih sahnesinden silinişini sonuçlandıran Demokratik İhtilâl çabası, her bakımdan hazır olan şartlarla, iyi değerlendirilemeyen, hatta ters değerlendirilen bu şartların, bu defa, başka dönüm noktalarına yol açan hikâyesinden ibarettir.

ŞANSLI BİR İHTİLÂL

Bu bahse son verirken, zamanımızın, bir de şanslı bir ihtilâline değinelim. Bu ihtilâl, Mısır İhtilâlidir. Bilindiği gibi Mısır İhtilâli, 22/23 temmuz 1952'de, bir askerî darbe şeklinde başladı. Ama bu darbenin altında ve temelinde, yalnız itibarsız bir Krallık idaresine karşı,

(1) Bu darbede iktidarın intikalini *Suyu Arayan Adam* isimli eserimizde anlatırken, o tarihte Rusya'da Bolşevik Partisi üyelerinin sayısını 80.000 kadar olarak yazmıştım. Fakat çok daha sonra ve Stalin devri Bakanlarından Mikoyan bir hatırasında, bu darbe günlerinde Parti üyeleri sayısının, ancak 17.000 kadar olduğunu, bizzat Lenin'den dinlediğini yazar.

genç Subaylar kadrosunun, bir bakışta göze çarpan başarı ihtimali ve şansı yoktu. Hatta bu ihtilâl için bütün şartların *hazır* ve *tam oluşu* da, şansların hepsi demek değildi. Asıl, ihtilâl sonrası hedef, slogan ve zaferlerin de, bütün stratejik konu, muhteva ve istikametleri de, daha önceden ve ihtilâlcilerin kendi uzun ve meşakkatli çabalarıyle de değil, tarihî akışların oluşu içinde, kendiliğinden hazırlanmış bulunuyordu.

Bu sebeple ve olağanüstü kabiliyet ve ileri görüşlülüklere ihtiyaç kalmaksızın, sadece temiz ve disiplinli bir önderler kadrosu, mevcut ve meydanda olan şartları harekete getirerek, bu stratejik hedefleri kolayca fethedebilirdi. Ve mücadelesinde, halkın hemen bütününü, yanında ve yardımında bulabilirdi. Nitekim öyle de oldu...

Bu ihtilâli hazırlayan ve kaçınılmaz kılan şartlar neydi? Bunların en önemlilerini şöylece sayabiliriz:

(a) Çürümüş, itibarsızlaşmış, kimse tarafından savunulamaz bir Krallık sistemi ve hanedanı,

(b) Zalim, soyguncu, adaletsiz bir toprak düzeni. Hemen hepsi de asıl Mısırlı olmayan bir toprak oligarşisi, yahut Paşalar, Beyler sistemi,

(c) Bu adaletsiz oligarşinin tekelinde olan ve az sayıda yerli politikacıların tekelinde işleyen bir idareciler hâkimiyeti ve onların emrinde bir bürokrasi.

(ç) Ülkede bulunan ve stratejik noktaları ve bu arada Süveyş Kanalını işgali altında tutan bir yabancı ordu. Ve böylece, sürüp giden bir sömürge - yarı sömürge nizamı,

(d) Haysiyeti, Kral tarafından, yahut sömürgeci işgal ordusu tarafından her vesileyle zedeleyen Mısırlı Subaylar kadrosu...

Hatta bu beş faktörü veya gerçek durumu, üç esas kategori içinde de mütalaa edebiliriz:

(1) İtibarsız bir Hanedan,
(2) Adaletsiz toprak nizamı,
(3) Yabancı bir işgal ordusu...

O halde ihtilâl, millî bünyeyi emen bu üç azgın ahtapota karşı olacaktı. Hedef belliydi. Ve bu hedef üzerindeki hareket, milletin he-

men bütününün tasvibini, desteğini sağlayabilirdi. İhtilâlin aslî şartları olan ve ihtilâlini ergeç davet etmesi tabiî bulunan, fakat hepsi de, gelecek ihtilâlin yararına kendi kendine işleyen bu faktörler ise ihtilâl öncesinde kendi çelişkilerinin, illetlerini, zaten kendileri ortaya sermişlerdi. İhtilâlcilerin bunlara karşı, hatta uzun, çetin, tehlikeli propagandaları bile lâzım değildi. Onlar kendileri, hem ihtilâli, hem milletin kin ve hiddetini, zaten gereği kadar biriktirmiş ve kendi üzerlerine çekmiş bulunuyorlardı.

İşte bu hazır zemin üzerindedir ki, Mısırlı Genç Subaylar Kadrosunun, karşı davranışları başladı. Bu başlangıç, kolayca bir ihtilâl dalgasını estirdi. Bu başlangıçta hareket işaretini, denebilir ki, Kralın kendisi verdi. Çünkü bilhassa ordunun ve subayların zaten bunaldığı, hiddet ve ruhen isyan halinde oldukları bir hava içinde Kral Faruk, başka bir kocadan boşanmış olan bir kız kardeşine koca seçtiği İsmail Şirin adında, neslen Mısırlı olmayan, fakat kolayca, bütün rütbeleri ve nişanları almış bulunan, gösterişçi bir Saray Paşasını, Kabineye Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) ve Orduya, kendi adına Başkumandan olarak tayin ediyordu. Halbuki diğer taraftan, Harp Okulu Kumandanı ve Orduda sevilmiş, muvazeneli, mütevazi bir şahsiyet olan General Necip'in, Kahire Subaylar Kulübüne Başkan seçilmesi gibi basit ve normal bir olayın, şiddetle karşısına çıkıyordu. Bu iki davranışı da hataydı. Zaten işlense de, işlenmese de, kaçınılmaz neticeleri değiştirmeyecek olan hatalardı bunlar. Artık bardak zaten taşacaktı. Ve herhangi bir damla, onu taşırabilirdi...

O halde şimdi olayları, ana hatları ile özetleyelim: Önce çağımızın çok dikkate değer ve benzeri ülkelerden yalnız Mısır'ın yetiştirebildiği bir Şef ve gerçek bir Lider olan, Cemal Abdülnasır'ın yetişme safhaları üzerinde biraz duralım:

İhtilâl, 22/23 temmuz gecesi başlamıştı. Aktif unsur, Cemal Abdülnasır ve diğer arkadaşlarıydı. Cemal, Albay rütbesindeydi. 15 ocak 1918'de İskenderiye'de doğdu. Ailesi aslen, Yukarı Mısır'ın Assiyut yakınındaki Beni Mûr köyündendi. Dedesi, Fellahlara, yani yarı köle, fakat yerli topraksız köylülere çıkar. Küçük bir memur olan babası, Assiyut kasabası ilkokulundan bir şahadetname alabilmiş ve bu ona, posta idaresinde, küçük bir görev sağlamıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, gene posta memuru olarak İskenderiye'ye atandı. 1917 de,

Yukarı Mısırlı, Muhammed Hamit adında, zengince bir kömür tüccarının kızı Fehime ile evlendi. Ailenin büyük oğlu Cemal, ertesi yıl, bu tüccarın evinde dünyaya geldi.

Babası sık sık memuriyet değiştirdiği için, Cemal'in ilk öğrenim yılları intizamsız geçti. 1923'de babası, çölün sınırında, fakir Katapta köyüne atanmıştı. Cemal, orada ilk öğrenime başladı. Bir yıl ilkokula gidebildi. Bu böyle yürümeyecekti. Onun üzerine, 7 yaşındaki Cemal'i, Çalışma Bakanlığında memur olan amcası Halil Hüseyin'in yanına, Kahire'ye gönderdiler. Orada üç yıllık okula devam etti. Fizik ve kafa bakımından, yaşından fazla gelişmiş, düşünceli, içine kapanık bir çocuktu. 8 yaşındayken, yalnız tatillerde görebildiği annesi öldü. Annesine düşkündü. Yazıldığına göre, annesinin ölümü onun karakteri ve ruhu üzerinde çok etkili olmuştur. Babası ise, kısa süre sonra tekrar evlendi ve oğlundan koptu.

İlkokul 1928'de tamamlandı. 8 yıl süren Orta ve Lise öğrenimini, Kahire'deki Elnada okulunda yaptı. O yıllar, karışık yıllardı. Milliyetçi Vafd Partisi iktidarda olmakla beraber, Anayasa 1930-1935 arasında feshedilmiş ve Kral, yetkileri elinde toplamıştı. İşte genç Cemal, bu hava içinde kendini, millî meselelere ve siyasî düşüncelere, tam manası ile verdi. Kültürü genişliyordu. Meselâ Nasır, Fransız İhtilâlini hazırlayan düşünürlerin eser ve fikirlerini iyi kavramış, aydın bir insan olarak bilinir. Yabancı dillere de önem veriyordu. Bunlardan başka, Mustafa Kamil ve Muhammet Abde gibi, hem Vatanperver, hem Din meselelerinde ileri görüşlü Mısır düşünürleri ile, İslâm dininde yetkili bilginleri de incelemişti. İskender, Sezar, Napolyon gibi tarihî şahsiyetleri de incelemeye düşkündü.

Önce Sosyalist Partisine ve cereyanlarına sempati duydu. 1930'da, klasik sosyalist cereyanlardan hayal kırıklığına uğrayarak, bir Faşist Sosyalizmini savunan Ahmet Hüseyin Partisine girdi. Bunlara, Yeşil Gömlekliler de denilir. Ama bir süre sonra, bu hareketin de, Mısır'ın beklediği hareket olmadığı kanısına vardı. 1935'de kardeşi Hasar el-Naşar'a, şöyle yazıyordu:

> *«Haysiyet nerede? Milliyetçilik nerede? Gençliğin faaliyeti diyebileceğimiz şey nerede? Hiç biri ortada yok! Ulusumuz, mağara adamları gibi, derin bir uyku içinde. Bunları, kendi du-*

rumlarının bile farkında olmayan bu sefil yaratıkları kim uyandıracak?..»

Hulâsa, Mısır'ın birtakım problemleri vardı. Ve daha niceleri gibi bir genç adam, kendini ve misyonunu arıyordu. 1935-1936'da Nasır, genç öğrencilerle İngiliz polisi arasındaki, bazı çatışmalara da katıldı. Bunların birinde, bir tabanca kurşunu, alnını sıyırıp geçti. Ölümle arasındaki mesafe, bir santimden azdı. Ama kader, Nasır'ın yaşamasını istiyordu. Ve bir misyon adamı, büyük bir tarihî vazife için seçilen bir Fellah torunu, hayat yolunda yürüyüşüne devam etti.

1936'da, bir İngiliz-Mısır Anlaşması imzalandı. Bunu Vafdis Liderler başarı, fakat genç Milliyetçiler yetersiz olarak karşıladılar. Ama ortada gene de bir kazanç vardı. Ve bu madde, Nasır ve arkadaşlarının, bir gün atılacakları ihtilâle zemin hazırlayacaktı. Bu madde, Mısır ordusunun İngilizler için, artık bir sömürge teşekkülü değil, bir *müttefik* olduğu esasını getiriyordu. Gerçi Dünya Savaşında bu kayıt yürümeyerek İngilizler, Mısır ordusunu silahsızlandıracaktı. Ama ne de olsa, artık bir Mısır ordusunun varlığı ve kadrosu kabul olunuyordu. İşte bu Anlaşma uyarıncadır ki, İngilizlerin de desteği ile Mısır'da, halktan gençler için bir *Askerî Akademi* açıldı. Nasır ve arkadaşları bu Akademide yetişecek, hem ihtilâlde, hem bugün, Mısır'ın kaderini ellerinde tutacaklardır. Meselâ, bugün Nasır'ın yerini alan Enver Sedat ile, ihtilâlin bütün asker öncüleri, bu okulun yetiştirmeleridir. Göze çarpan da şuydu ki, bu Akademiyi çoğunlukla Halk çocukları doldurdu. Soylulardan olanlar, azınlıktaydı. Kaldı ki bunların da bir kısmı bugün de adları geçen İhtilâlcilerdir. Şimdi tutuklu olmasına rağmen, Mustafa Sabri gibi...

Nasır, Akademiye 1937'de girebildi. Arada 6 ay kadar da Kahire Üniversitesinde Hukuk'a devam etmişti. Temmuz 1938 de Teğmen olarak Üniversiteyi bitirdi. Ondan sonra ve İhtilâle kadar devam eden askerlik hayatı normal terfilerle geçti. Önemli olan, onun Akademide, gelecek ihtilâlin öncüleri olan asker arkadaşları ile tanışması, yakınlaşmasıydı. Bu arkadaşlık Ordu hayatında da devam etti. Bu suretle Kahire Askerî Akademisinin, bizdeki Erkânı Harbiye Mektebi (Kurmay Okulu) gibi, memleketin siyasî hayatında önemli vazifeler alanlara kaynak olmak gibi bir vasfı vardır. Daha ilk ordu

günlerinden başlayan ordu içi örgütlenmede Nasır, aktif rol oynadı. Onun ilk vazife yeri olan Sudan'da çalışırken, Kahire'de gizli örgütlenmeye rehberliği Enver Sedat yapıyordu. Bu tür Reform veya İhtilâl örgütleri ise Mısır'da, artık çeşitli ve yaygındı. Nasır, *İhtilâlin Felsefesi* isimli eserinde, İhtilâlci özlem ve teşebbüslerini de anlatır, ama kan dökülmesine karşı da çıkar.

15 mayıs 1945'te İngilizler, Filistin'in bağımsızlığını tanıdılar. Yahudiler, İsrail devletini kurdular. Bu hadise, Arap ihtilâl ve milliyetçiliğinde de bir dönüm noktası oldu. Araplar için artık, Ebedî denilebilecek bir mücadele hedefi doğmuştu. Nasır, 12 mayısta Kurmay sınavını bitirmişti. Binbaşılığa terfi etti. 16 mayısta da, müstakbel İhtilâl Öncülerinden, arkadaşları Zekeriya Muhittin ve Abdülhakim Amr ile beraber, Sina cephesinde, İsrail sınırında Gazze'ye atandılar. Gazze, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunun, İngilizlerle, ciddî, kanlı, ama zaferle biten muharebelerinin hatıralarını yaşatan bir yerdir. Ondan sonra İsrail'le savaş, Mısır milliyetçi subayları için de bir mektep oldu. Yüzyıllar, yani Mısırlıların en az 2.000 yıldan beri yaşadıkları yabancı hâkimiyetleri, milletin, daha doğrusu, bir taraftan yeni yeni Milletleşmekte olan Mısırlıların, savaş istidadını eritmişti. İsrail'in kuruluşu üzerine Mısır devleti ordusuna, İsrail'e girmek emrini verdi ama, savaş başarısızlıkla sonuçlandı. Ve neticede, Mısır-İsrail «Ateşkes!» Anlaşmasının imzalandığı ocak 1949'a kadar her şey, Mısırlılar ve genç subaylar için, haysiyet kırıcı geçti. Ve bu subaylar, bütün başarısızlıkların suçunu. Krala, Hükümete, hatta işi ihanete kadar vardıran bazı Kral adamlarına yüklediler. İşte 1952 İhtilâlinde bu İsrail yenilgisi de, genç subayların kafalarında, ihtilâlin ve Krallığa karşı nefretin, ayrı ve sürükleyici bir nedeni oldu...

İhtilâl için 5 ağustos tarihi kararlaştırılmıştı. Ama bazı sebeplerle ihtilâlin 22/23 temmuz gecesi Kahire'de başladığını kaydetmiştik. Genç subaylar arasında en yüksek rütbeli olarak, ancak Albaylar ve bunlar arasında Cemal Abdülnasır vardı. Fakat hiç olmazsa General rütbesinde biri lâzımdı. Bu sebeple, adı o zaman az duyulmuş olan ve daha sonra Nasır tarafından tasfiye edilen General Necip akla geldi. Necip, başlangıçta ihtilâlcilerin dışındayken, 23 temmuz saba-

hının erken saatlerinde vazifeye çağrıldı. Necip, daveti kabul etti. Bizde Cemal Gürsel'in davet edilişinde olduğu gibi. O andan itibaren de General Necip, İhtilâl'in yahut Millî Birlik Komitesi'nin ve dolayısıyle Devletin Fiilen Başkanı oldu. Cemal Abdülnasır, onun yardımcısı olarak belirdi. Hükümetin kuruluşu ve Kralla ilk temaslara, sivil bir politikacı olan Mahir Sit Paşa memur edildi.

İşlerin ondan sonrası, artık İhtilâlin ve Reformların gelişmesinin tarihidir. Bunlar üzerinde ayrıntılarıyle durmasak da olur. Çünkü hedefler, daha önce kaydettiğimiz gibi, zaten belliydi:

— *Krallığın tasfiyesi,*
— *Toprak reformu,*
— *Zaten gayri millî olan Soylular, Paşalar saltanatının ortadan silinmesi,*
— *İngilizlerin Mısır'dan (Süveyş Kanalından) çekilmesini sağlamak,*
— *Kanalın millileştirilmesi,*
— *Ordunun yeniden teşkili ve orduda savaş, ruh ve heyecanının yaratılması, Halk yaşantısında değişiklikler,*
— *Nihayet, İsrail'le savaş ve İsrail'in çökertilmesi... vb.*

Bunların üzerinde durmayacağız. Yalnız şu kadarını kaydedeceğiz ki, İsrail'le savaş ve İsrail'in çökertilmesi bahsi, tamamen ve daima Mısır'ın aleyhine işlemişti. Çünkü aslında, Mısır halkının, bu gibi savaşlar için olgunlaşması, daha doğrusu milletleşmesi gerekiyordu. Diğer alanlarda başarılar sağlandı. Bir süre sonra da General Necip'in tasfiyesiyle Şeflik, Nasır'ın elinde toplandı. Ve iktidar, ilk kadrosunu uzun yıllar muhafaza edebilmek kudretini gösterdi. Makul ve kademeli aşamalarla yürütülen Reformlarla, Yarı Sömürgelikten Millî İstiklâle geçiş, bütün Arap ülkeleri arasında, bilinçli, fakat ihtilâle sadık bir evrimciliğin, en başarılı misalini Mısır'da vermiştir. Nasır, ilk günden ölümüne kadar, şahsî hayat ve yaşantısında, kaynağına ve halka titizlikle bağlı kalan bir üstün insan olarak görünür. Kendini ilâhlaştırmayan bir Halkçılığın, övünülecek misalini verir. Bu arada onun, 1956'da İngiliz ve Fransızların, Süveyş Kanalının devletleştiril-

mesi gibi, en meşru bir hakka karşı yaptıkları tipik emperyalist saldırıya, — ki, buna İsrail de katılmıştır — karşı davranış ve direnişi, büyük bir karakter vasfıdır.

Tarih içinde ihtilâllerin bazı karakteristiklerini veren bu bahsimize burada son vererek, şimdi diğer bir bahse geçebiliriz...

İhtilâller ve Rejimler

Her toplum, nasıl kendi tarihinin ve Jeopolitik ortamının koşulları içinde şekilleşip kendi nizamını yaratıyorsa, her bir bir sosyal hareket ve yapı değişmesi olan İhtilâller de, kendilerini doğuran koşulların hasılası olarak, kendilerine özgü nitelikler arzederler. Örneğin, bir Köleler İhtilâli ile bir Din İhtilâlinin, yahut çağdaş bir Rejim Ayaklanmasının, benzer şekilleri yoktur...

IV

İHTİLÂLİN ÇEŞİTLERİ

Eserimizin bu *Birinci* kısmında, İhtilâl ve Mantık kavramları ile, bunlar arasındaki ilişkiler üzerinde durduk. Ayrıca da, «Tarih İçinde İhtilâller» konusunu gereği kadar belirttik. Şimdi de «İhtilâllerin Çeşitleri» üzerinde de bir özetleme yapmak yerinde olacaktır. Fakat ihtilâl, bir sosyal nizamın yetersizliğine karşı bir eylem, bir reaksiyon olduğuna göre, evvelâ bu sosyal nizamları temsil eden Devlet şekillerini de özetlemek gerekir. Çünkü bu tür her reaksiyonla, kendisine karşı olan eylemler arasında, bir bağıntı vardır.

İhtilâllerin çeşitleri derken de şunu kaydedelim ki, ne kadar ihtilâl eylemi varsa, o kadar da eylem çeşidi vardır. Çünkü her ihtilâl, gerek hazırlayan Şartlar, gerek ona girişen Kadronun dünya görüşü, kültür vasfı, ve irade gücü ile, Olayları doğru değerlendirebilme kapasitesi bakımından, ayrı bir eylem ve imkânlar manzumesi içinde gelişir.

Meselâ yukarda verilen misalden de gördük ki, kaçınılmaz bir ihtilâle gebe oluşu ve şartların tamlığı bakımından Çar Rusyası, bu ihtilâle girişenlere kucak açmış gibiydi. Halbuki ne oldu? Barış, ekmek ve toprakla, iş hayatında Reform bekleyen bu ülkenin başına, ihtilâlle beraber, Rusya'nın en büyük toprak sahiplerinden Prens Luvov getirildi. Luvov, her sözün başında:

«— Ben kimseye, bir karış toprak vermem!..»

diye direniyordu. Kabinede tek söz sahibi görünen Kerenski:

«— Sonuna kadar savaş!..»

diye haykırıyordu. Petersburg'da ise İşçi Konseyi, yeni hükümetin, en ağır saldırı hedefi oluyordu. Halbuki, zaten kaybedilmiş olan savaşın Barış'a ulaştırılabilmesi, halkın tutumunda, bazı değişiklikler kaydedebilirdi.

Demek ki İhtilâllerin şekillerinin de, bir beliriş ve bir yöncliş kanunu var. Ve bu arada, şu istikameti takip etmesi lâzım gelen bir gelişmenin, bu istikamete yön alması da mümkün olabiliyor.

Bu noktayı belirttikten sonra, şimdi ve kaba ölçülerle bu tür sosyal eylemleri tarihte, şöyle sınıflandırabiliriz:

(1) İhtilâller,

(2) İnkılâplar...

Birinci grubu da, gene iki kategoriye ayırmak mümkündür:

(1) Darbeler,

(2) İhtilâller...

Bu son ayrıntıdaki Darbeler'i de ikiye ayırmalıyız:

(a) Müdahaleler,

(b) Darbeler...

Bu sınıflandırma, daha da ayrıntılara inebilir. Fakat biz bu noktada kalalım.

İhtilâlin zemini, genel olarak, elbette ki toplumun yapısıdır. Toplumun Hukukî-Siyasî düzenini ise, elbette ki, Devletin şekli teşkil eder. Devletin ve Devletin şekli de, elbette ki çok çeşitlidir. O halde şimdi de, ilk önce, bu Devlet şekillerini kısaca belirtmeliyiz. Çünkü Devlet:

(1) Yasama,

(2) Yargı,

(3) İcra

kuvvetlerini kendinde temsil eden ve bu *haklar* ve *kuvvetler* manzumesi üzerine kurulan *sosyal varlık*'ın adıdır. Bu bakımdan dünya yüzündeki toplumlar:

(a) Kendi Devlet müessesesine sahip olan,

(b) Kendi Devlet müessesesine sahip olmayan toplumlar

olarak da ikiye ayrılabilir. Sömürgeler kendi devletlerine sahip olmayan ülkelerdir. Sömürge halkları, kendinin olmayan bir devlet reji-

minin idaresi, daha doğrusu, *Dikta*'sı altındadırlar. Yarı sömürgelerde ise İktidar, yerli toplumla, toplumun, hem *ekmek* hâsılasını, hem de, adına devlet yetkileri dediğimiz ve *Egemenlik* nizamının ifadesi olan kanun ve kaynakları, yabancı ve kontrolcü diğer bir kudretle paylaşılır.

Meselâ, egemenliğinden önce Hindistan, Endonezya veya daha nice ülkeler, birer sömürgeydiler. Hindistan'da hâkim kudret olan İngiltere'nin, Endonezya'da hâkim kudret olan Hollanda'nın, bu ülkeler üzerinde yetki ve iktidarları *mutlaktı*. Birinci Dünya Savaşından sonra bir İngiliz Generali, kendi bölgesindeki bazı davranışlarını hoş görmediği için, şehrin ana caddesindeki bir İngiliz karakolunun ve bu binaya çekilen İngiliz bayrağının önünden halkın, dizleri üstünde ve yerlerde sürünerek geçmelerini emretmişti. Kadın erkek, çoluk çocuk, bu emre uyduruldular. General ise, İngiltere'de kahramanlaştırıldı. Ama bu sefer de iş, dünya efkârı ile bazı sağduyulu İngilizler üzerinde tepkiler yaratınca, gerçi Kumandan emekliye ayrıldı. Fakat bu sefer de İngiltere'de bazı organlar General lehine bağış defterleri açtılar. Ve ona, zengin bir hayat sağladılar.

Çin'de olanlardan birçok misaller vermek de mümkündür. 1854' de Çin hükümetinin Afyon ithalâtını ve kullanılışını yasaklamak teşebbüsü üzerine, İngiltere ve Hollanda'nın Çin'e saldırdıklarını ve adına «Afyon Savaşı» denilen savaşı açarak, Çin gümrüklerini zorla açtırdıklarını biliyoruz. Çin'in bazı büyük şehirlerinde, büyük parklara «Buraya köpekler ve Çinliler giremez!» diye levhalar astırdıkları malumdur.

Demek ki Yarı Sömürgelerde millet, kendi toprakları üstünde, kendi Devlet müessesesi olsa dahi, egemenlik hakkından mahrumdur. Aynı surette ve gene bir Yarı Sömürge olan son Osmanlı İmparatorluğunda devlet yetkileri, yabancı güçlerle paylaşılıyordu. Devletin, iktisadî istiklâlinin dayanaklarının başında gelen Gümrük Tarifeleri üstünde egemenlik hakkı yoktu. Kapitülasyonlar, nice kayıtlar koyuyordu. Gümrük istiklâli gibi, yabancılar üstünde Yargı İstiklâlinden de yoksunduk. Gelir kaynaklarımızın birçoğu, yabancıların elindeydi.

Meselâ tütün gelirleri, yabancılar tarafından tahsil edilirdi. Ve bunun gibi daha pek çok egemenlik kısıtlamalarını sayabiliriz (1).

Hindistan'da milyonlarca insan kaybına mal olan büyük kıtlık ve açlık yıllarının, İngiltere'nin Hindistan'dan en çok buğday çektiği yıllar olduğu bilinmektedir (2).

Kendi devlet müessesesine sahip olan toplumlarda da *Devletin şekli* çok çeşitli olmakta ve bu çeşitlilik, o ülkelerdeki sosyal eylemlerin şartlarında ve karakterinde, ayrıca etkili olmaktadır. Biz burada, hem Devlet kavramı, hem de Devlet şekilleri üzerinde geniş tanımlamalara girmeyeceğiz. Ancak ve kaba bir sınıflandırmayla Devlet yapılarını, sosyal, politik ve ekonomik yapılarına göre kısaca şöyle sıralayabiliriz:

(a) Despotik Monarşiler,
(b) Şartlı (Meşrutî) Monarşiler.

Bunlardan Despotik Monarşiler de, bazı ayrı tipler kaydederler:

(a) Otokratik Monarşiler (Hükümdarın mutlak iktidarı),
(b) Teokratik Monarşiler (Hükümdarın ve Devletin, klerikal, yahut dinî nüfuz ve otorite altında bulunuşu).
(c) Plütokratik Monarşiler (Bunlarda, Aristokrasi, Ruhban ve Askerler, müşterek bir iktidar nizamını sürdürürler).

Şartlı Monarşilere gelince? Bunların en karakteristik olanı, Parlâmenter, yani Meşrutî Hükümet sistemleridir. Bu devletlerde de, kuvvetler birliği, yahut kuvvetler ayrılığı, Tek Meclisli, Çift Meclisli gibi hükümet sistemleri görülebilir. Bazı Oligarşik - Askerî Devlet şekilleri de vardır. Meselâ eski Sömürgeci İngiltere'nin devlet yapısı, aslında Oligarşiktir. Yani bilhassa Ekonomik menfaat güçlerinin kontrolüne dayanan ve dünya sömürüsünü de askerî güçlerle yürüten, bir Oligarşik-Askerî karakter taşıyordu.

---

(1) *Tek Adam* isimli üç ciltlik eserimizin «Bir yarı müstemleke oluşun hikâyesi».

(2) Dr. Roy: *Değişen Hindistan.* (Bu eserden bu bahisler, vaktiyle Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde tarafımdan yayınlanmışsa da, gerek kitap ve gerekse bu gazeteler şimdi elimde yoktur).

Bugünkü İngiltere'de Devlet Nizamı ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasının yarattığı ve askerî işgal altındaki sömürgeler yerine, krallığın ancak şekilden ibaret işaretini taşıyan, fakat ekonomik menfaatler çerçevesinde birleşen, çoğu da Cumhuriyet Nizamını sürdüren bir Commonwealt nizamdır ki, bunu da, yeni bir şekil olmak üzere belirtmeliyiz. Bu arada, askerî iktidarla Kilisenin ve Falanj denilen bir nevi *milis* güçlerinin, Krallık adı altında birleşimini ifade eden, fakat aslında Krallık olmayan Franko İspanyasını da, kendine mahsus despotizmi ile, Monarşiler arasında saymak gerekmektedir. Bir Monarşi, formülü ki, *Otokratik*, yani *Şahsî*'dir. Ve her halde, birtakım katastroflara gebe görünmektedir...

Cumhuriyet şekillerine gelince? Yaşadığımız çağ döneminde en yaygın hükümet şekli olan *Cumhuriyet* tiplerini saymak, artık oldukça zorlaşmıştır. Çünkü bu Cumhuriyet deyimi içinde, sayılamayacak kadar ve birbirinden farklı Cumhuriyet tipleri, zamanımızda, aynı gök kubbe altında yaşayıp gitmektedirler. Fazla olarak bunların hepsi de kendilerini, *Demokratik* sayarlar. Bu sebeple zamanımızda, Cumhuriyet Rejimi değil, Cumhuriyet Rejimleri vardır.

Bu bakımdan, bu Cumhuriyet rejimlerini, şöyle bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür:

(1) Otokratik Cumhuriyetler (Şahsî Diktatörlük Cumhuriyetleri - Güney Amerika'da),

(2) Plütokratik Cumhuriyetler (Bir kısım aile veya nüfuz gruplarının hâkim olduğu Cumhuriyetler - Güney Amerika'da misalleri var),

(3) Halk Cumhuriyetleri (Sovyetler Birliği, Çin, Yugoslavya gibi Komünist ülkelerde uygulanan idare şekilleri),

(4) Oligarşik Cumhuriyetler (Siyasî Oligarşinin, İktisadî Oligarşinin, Askerî Oligarşinin, bazen de Dinî Oligarşinin, bazen birli, ikili veya üçlü olarak, yahut da müştereken yönettikleri Cumhuriyet idareleri).

(5) Oluş halinde ve henüz nizamlarını bulamamış Cumhuriyetler (Afrika'daki Kabile Devletleri veya Asker Reisler sistemi),

(6) Batı anlamında Tipik Demokratik Cumhuriyetler.

Bütün bunları, daha da ayrıntılı şekilleri ile tasnif etmek mümkündür. Batı Avrupa'nın, meselâ Batı Almanya gibi Yabancı sermaye ve yatırımlarla kaynaşmış ve Oligarşik görünüşlü yapısını da belirtmek şartı ile bu ülkeyi Tipik, Çağdaş, Demokratik Cumhuriyet olarak sayabiliriz.

Daha yukarda da işaret ettiğimiz gibi, İhtilâllerin bir taraftan Jeopolitik sebepler, diğer taraftan da İç İdare şekilleri, yahut Rejimlerle bağıntılarını bir daha tekrarladıktan sonra, Tarih içinde ihtilâllerin verdiği misallere dayanarak, şimdi de bu ihtilâlleri, verdiğimiz sınıflandırmalara göre, kısaca tanımlamaya çalışalım.

İHTİLÂL VE İNKILÂP

Şunu tekrar edelim: İhtilâl, bir rejimin sosyal yapısında derin, devamlı ve uzun süreler içinde gerçekleşebilecek değişiklikleri hedef almayan, sadece mevcut iktidarın tasfiyesiyle, Anayasa ve bazı temel kanunların değiştirilmesi ile yetinen Hareket'in adıdır. Bu değişikliklerin tahakkukundan sonra rejim, kendi yapısı içinde devam eder. Anayasa bir Parlâmento ve Çok Partili nizamsa, yeni seçimlere gidilir. Böylece de rejimin Normal-Evrimsel akımı sürdürülür. Meselâ Türkiye'de 27 Mayıs İhtilâli, önceden bu kadarı da düşünülmemekle beraber, ilk andaki *darbe* vasfından hızla sıyrılarak böyle bir İhtilâl karakter ve gelişme kaydetti. Darbeden İhtilâle bu dönüşün karakteristiklerini ileride vereceğiz.

İnkılâplar ise; ya bir müdahale, ya bir ihtilâl ile başlamakla beraber, akış ve gelişmelerinde, Toplum yapısının, bütünü ile ve zaman içinde değişimini ifade eder. Bu toplum nizamından, diğer bir toplum nizamına intikali, hatta bu intikal için de, çeşitli aşamaları içine alan hareketler olarak vasıflanır.

İnkılâplarda, hem Kadro değişir, hem Rejim, Anayasa ve temel kanunlar, baştan başa değiştirilirler. Toplumun yapısı, başka bir toplum yapısına dönüşür. Hatta denebilir ki, İnkılâplar başlarlar, ama bitmezler. Çünkü, zaman içinde İnkılâbın akışı, hatta ilk İnkılâpçı Kadrolar toprağa karıştıktan sonra da, ileri-geri nice aşamalar içinde, önceden dahi her dönemi düşünülemeyen nice safhalar halinde sürer gider.

Meselâ, Türk Millî Kurtuluş Hareketi, bir İnkılâp'tı. Bugün de hâlâ, kendi evrimsel akışı içindedir. Engellere, inkârlara, hatta ihanetlere rağmen bu akış sürmektedir.

Devam eden gelişmenin ise, Millî Kurtuluş Hareketi Önderlerinin, hatta Atatürk'ün dahi tarif ve izah etmediği iniş çıkışlar kaydetmekte olduğu aşikârdır. Ama bu zikzakların hiç biri, beklenmeyen şeyler de sayılamaz. Meselâ, bunlara küçük misaller olmak üzere, İnkılâbımızın gençlik çağında belirtilmiş bazı gerçekleri, biraz aşağıda nakledeceğiz. Ama şimdi, özetlemelerimize devam edelim.

Yukarda temas olunan ve inkılâp niteliği taşıyan misale, örneğin Mısır'daki Nasır Hareketini de katabiliriz. Bu hareket, bir ihtilâl ile başlamış, fakat çeşitli zikzaklara rağmen, gayesi, Mısır toplumunun, zihniyeti ile beraber sosyal; yani Ekonomik, Hukukî, Siyasî yapısını da tümüyle değiştirmek olan gelişme ve akışlarında, bugün de devam etmekte bulunmuştur.

Aynı suretle ve 12 mart 1917'de Rusya'da, önce Petersburg şehrinde başlayan ihtilâlin, kendi akışı içinde ve bilhassa 7 kasım 1917' den sonra, kendi cinsinden bir inkilâp olarak hâlâ sürdürüldüğünü işaret edebiliriz. 1911'de Çin'de, Yu-an-Şi-Kay'la başlayan hareketin de, nice şekiller ve aşamalar kaydettikten sonra, bugün hâlâ ve ilk önderlerin hiç beklemediği şekiller içinde dalgalandığını belirtmekte hata olmasa gerektir.

Yalnız burada ve verdiğimiz İhtilâl-İnkılâp ayırımında yürütebildiğimiz kıyaslamalar hakkında şunu tekrar edelim: Batı dillerinde İhtilâl ve İnkılâp kavramlarını ifade edici ayrı kelimeler yoktur. Her iki kavram Révolution sözü ile ifade edilir. Ama bizde İnkılâp sözü, lügat manası ile de, sadece darbe veya müdahaleyi değil de, devamlı bir değişikliği ifade etmekte olduğu için, bu konudaki tasnif dilimizde, faydalı ve açıklayıcı bir mana taşımaktadır.

MÜDAHALE NEDİR?

Şimdi, *Müdahale, Darbe* ve *İhtilâl* arasındaki farkı biraz daha verelim. Müdahale, ne bir darbe, ne de bir ihtilâldir. Müdahalede bir yapı değişikliği de olmaz. Hatta bazen, iktidar da değişmez. Parlamento devam eder. Müdahale sadece; gidişattan memnun olmayan müdahaleci

güçlerin, gidişatta gerekli gördüklerini ifade ettikleri bazı davranış değişikliklerini dikte etmelerinden ibarettir. Bu müdahaleci güç ise, tabiî Ordu olabilir. Çünkü temsil ettiği Silâhlı Kuvvetlerledir ki, bu Diktasını destekleyebilirler.

Son yıllarda bunun tipik örneğini, Güney Amerika'da, Uruguay Silâhlı Kuvvetleri vermiş, yahut başlatmıştır. Şöyle ki:

Uruguay; darbeler kıtası olan Latin Amerika ülkelerinden biridir. Bu ülkeler arasında, demokratik geleneğe sahip olan iki devletten biri olarak da sayılır (Uruguay ve Şili). 3 milyon kadar nüfusu vardır. Ordu, Politikadan daima uzak kalmıştır. Aşırı soldan aşırı sağa kadar bütün akımlara temsil hakkı tanınmıştır. İdare, daima sivil hükümetlerin elinde olmuştur. Cumhurbaşkanı Juan Maria Bordarberry, 1972 martında iktidara gelmişti. O günlerde memleketin en önemli meselesi, gerilla örgütünün girişimleriydi. Yeni Cumhurbaşkanı, bunlara karşı ordunun yardımını istedi.

Ordu; hükümet ve siyaset işlerine ayrıca müdahale etmeden, sadece bu örgütün sindirilmesinde rol aldı. Ahval oldukça duruldu. Hareketler kontrol altına alındı. Ama bu arada asker yöneticiler ister istemez, hükümet idaresindeki bazı zayıf tarafları ve bozuklukları da öğrenmiş oldular. Meselâ fiyatlar, iki yıl içinde yüzde yüz artmıştı. Çeşitli bozukluklar vardı. İktidarda bulunan Colorado Partisine mensup birçok parlamenterlerin bazı yolsuzluklara karıştıklarını da gördüler. Bunların bir kısmının mahkemelere sevk edilmelerini de sağladılar. Ama bu arada yolsuzluklar, birbiri ardından ortaya döküldü. Bu dökülüş, bazılarının hoşuna gitmedi. Cumhurbaşkanının, Millî Savunma Bakanlığına getirdiği 73 yaşındaki Antonio da, ordunun siyasete sürüklendiğinden yakınıyordu.

Fakat artık gidişatın içyüzünü öğrenmiş olan Ordu, Devletin ve Toplumun hasta noktalarını biliyordu. Bunun üzerinedir ki, şubat 1973'de, gene de işe el koymadan, Kara ve Hava Kuvvetleri Kumandanları, Hükümete, 17 maddelik bir Reform isteği sundular. Deniz Kuvvetleri Kumandanı, bu isteğe katılmamıştı. Cumhurbaşkanı, evvelâ direnmek istedi. Fakat çok geçmeden deniz birlikleri de, diğer ordu cephesine katıldılar. Hulâsa, Başkanın ve Hükümetin direnişi, ancak bir hafta sürebildi. Garip görünen şu oldu ki, bu istekler listesinde bazı ilerici Reformlar yer alıyordu. Bundan sonrası için orduya,

bazı kontrol imkânları istcniyordu. Fakat bu müdahalede, Parlamento da, Hükümet de gene yerinde kalmıştı. Yani Müdahale, gene Müdahale sınırları içinde kalıyordu. Bir hafta içinde Reisicumhur, şartları kabul ettikten sonra, radyo ve televizyonda yaptığı konuşmada,

> *«Silâhlı Kuvvetlerin, yüreklilik ve yeteneklerini defalarca ispat ettiklerini ve bu nedenle de, onların ulus yaşamının dışında kalamayacaklarını göz önüne alarak, kendilerine istedikleri yetkilerin verildiğini»*

ilân ediyordu. Bu yetkiler arasında, yolsuzluk, rüşvet, haksız çıkarcılık, nüfuzunu kötüye kullanmak ve benzeri suiistimal yapanları, parlamenterler dahi olsalar mahkemelerinde, ordunun da bir Askerî Temsilci (Hâkim) bulundurmak yetkisi de vardı... İşte, Uruguay'da son Askerî Müdahalenin şekli ve hikâyesi buydu. Ama ne var ki, Ordu da artık Müdahale sınırını aşan, Darbe'ye ve hatta belki de İhtilâl'e çıkabilecek bir yol kavşağına varmıştı. Atılacak yeni bir adım, onları Darbe'ye, hatta İhtilâl'e götürebilirdi. Nitekim öyle oldu. Ve Ordu, mayıs 1973 sonunda bu adımı da attı ve iktidara el koydu.

12 MART MÜDAHALESİ

İhtilâl şekli taşımayan ve yukarda verdiğimiz Uruguay misalini andıran bir Ordu Müdahalesi, 12 mart 1971'de, Türkiye'de görüldü. İktidarda Adalet Partisi vardı. Bu parti, 27 mayıs 1960'da, bir Askerî darbe ile devrilen Demokrat Parti İktidarının bir yenileşmesi gibiydi. Daha doğrusu durum, kamu efkârında böyle görünüyordu. Bu mirasçı, iktidarı daha kurulduğu günden beri, işine geldiği gibi kullanıyordu. Hakikatte, Demokrat Parti şahsiyetlerinin siyaset sahasına dönebilmeleri için her kapıyı kapamak, ama halkoyunda ve gereken ahvalde, Demokrat Parti'nin mirasçısı gibi görünmek, A.P. nin siyasetinde bir manivelâ gibi işletiliyordu.

Adalet Partisi'nin kuruluşunun da garip bir hikâyesi vardı: Bu partiyi yaratan, onun kurulabilmesi için her türlü yardımları yapan, Demokrat Parti'yi devirip, siyasetçilerini Yassıada'ya gönderen Millî Birlik İktidarı idi. Bu iktidarın, Cumhurbaşkanlığına da yükselttiği Orgeneral Cemal Gürsel, Adalet Partisi'nin kuruluşunu her suretle destekledi. Partinin başına da, arkadaşlarından bir Emekli Generali (Ragıp Gümüşpala) geçirtmişti.

İşte bu partidir ki, 1961 Anayasasının kabulünden sonra, önce birtakım Koalisyon Kabinelerinde yer almış, arada örgütlenmesini tamamlamıştı. Başkanı olan Generalin ölümünden sonra başına, sivil bir mühendis olan Süleyman Demirel'i geçirmiş, 1965 seçimlerinde ise, tek başına iktidara gelmişti.

Fakat partinin 1965-1971 iktidar devresi, bizim yakın tarihimiz için, birçok yönleriyle dikkati çekicidir. Ve incelenmeye değer. Fakat bu konu, bütünü ile bizim bu eserimizin çerçevesi dışında kalır.

Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki: Bu idarenin söz sahipleri, bir taraftan Demokrat Parti'nin bütün iktidarı boyunca birbirinden ayıramadıkları Halka Yöneliş ile Demagojiyi, yani halkı sokağın diliyle, kendi peşlerinden sürüklemeyi, kendi partileri için de, bir nevi siyasî prensip haline getirmişlerdi. Diğer taraftan da, galiba Başkanlarının mizacından sirayet eden ve bir Psiko-Somatik huy haline gelen garip, ama tehlikeli bir *gamsızlık* ve *vurdumduymazlık* halini, kendilerine âdeta mizaç olarak benimsemişlerdi. Böyle olunca da ve olayların aynı zamanda kanlı gelişmeleri içinde, devletin bütün hâkim müesseseleri, hızla itibarlarını kaybediyorlardı.

Bazen öyle oluyordu ki:

«— Devlet var mıdır, Hükümet var mıdır?»

soruları, haklı olarak ruhları ve vicdanları işgal ediyordu. Üniversite gençliğinin tedirginlikleri ilk önce, Üniversite içi meseleler, imtihan vesaire davaları halinde başladı. Fakat sonra Üniversitelerde öğrenim intizamını kaybetti. Hoca ve öğrenci ilişkileri karıştı. Karşılıklı güvensizlik havası, Fakülteleri sardı. Diğer taraftan Üniversite gençliğinin çeşitli isim ve kavramlar altında parçalanmaları da âdeta teşvik görüyordu. Mitinglerde, sahnelerde, eylem alanlarında ise, Üniversite ve Fakültelerle ilgisi dahi olmayan, ama söz meydanlarında her biri birer siyasî pehlivan gibi dolaşan şüpheli insanlar, hiç bir sorumlu makam tarafından engellenmeden, diledikleri taşkınlıkları tahrik ediyorlardı.

Cemaat-ı Kübrâ namazları, Kutsal Cihat davetleri, Han, Hakan masalları, Edirne'den Erzurum'a kadar yakında dalgalanacakları müjdelenen yeşil bayraklar edebiyatı, alabildiğine yayılıyordu. Camilerdeki vaazların aldığı ortaçağ tahrikçiliği ve Din adına ortaya dökülen,

ama dinin reddettiği cehalet şahlanıyordu. Taksim, Konya, Kayseri toplu olayları, Adıyaman meydanlarından harekete getirilen karanlık tertipler, hazırlanan facialarin habercileriydiler. Hükümet ise, gene sessizdi (1).

İş bununla da kalmamış, pek çabuk silâhlar da patlamıştı. Öğrencilerin, Öğretmenlerin, Hâkimlerin protesto yürüyüşleri ise iktidar için, ancak bir espri vesilesi oluyordu:

«— Yürümekle kaldırımlar aşınmaz!..»

Öldürülen gençlerin, basılan yurtların sayıları da, durmadan artıyordu. Ve bu cinayetlerden, kimse mesul olmuyordu..:

HAZİN BİR KAVRAM KARIŞIKLIĞI

Bir taraftan çağ düşmanlığı, ve cehalet, gittikçe azıyor, şahlanıyordu. Din eğitimi için açılan, ruhsatlı-ruhsatsız okulları, camileri, meydanları «Cihat!» haykırışları kaplıyordu. Tarihte "Cihat"ın gerçek manası da kötüye kullanılıyordu. Diğer taraftan, hazin bir kavram karışıklığı, bir nevi korunma sloganları içinde, Üniversitelerin genç çevrelerini sarıyordu. Böylece de iş, pek çabuk, bir silâhlanma çabasına döküldü. Yapılan çıkışların, baskınların, öldürülen gençlerin sorumlularının bulunmaması, havayı gittikçe sertleştiriyordu. Hükümet ise her gün biraz daha ilgisizleşiyordu. Siyasî iktidar sözcüleri, gittikçe daha gamsız görünmekteydiler. Hatta bu konuda yayınlanan bazı ajan hatıraları, doğru veya yanlış, bu tertiplerin, bazı yetkililerin bilgileri dahilinde yapıldığı şüphesinin uyanmasına sebep oluyordu.

Silahlanma yoluna dökülen bir kısım gençlerin davranışları ise cidden şaşırtıcıydı. Bazı Üniversite gençleri, Türkiye'den güneye, daha çok Ürdün, Filistin gerillalarının nüfuzunda olan Komando bölgelerine kaçıyorlardı. Oralarda silahlı hareketlere karışıyorlardı. Daha sonra Türkiye'ye, gene kaçak yolu ile silahlar soktukları, zaman zaman açıklanıyordu. O Ürdün ve Filistin sahaları ki, Birinci Dünya Savaşında son Türk askerlerinin, İngilizlerin emrine giren Müslüman Araplar tarafından, toptan öldürüldükleri alanlardır. Meselâ, Hicaz-Filistin-Suriye demiryolunun geçtiği *Gor Çukuru* gibi...

---

(1) Bu Adıyaman gösterileri ve benzerî olaylar hakkında, Metin Toker'in *Sağda ve Solda Vuruşanlar* eseri. (1972).

Bu Gor Çukuru, İngiliz casusu ve gerilla teşkilâtçısı Lavrens'in hatıralarında askerlerimizin pusuya düşürüldükleri, trenlerin uçurulduğu, kanlı baskın sahaları olarak anlatılır. O askerler ki, yalnız Anadolu'nun son evlâtları değil, Mustafa Kemal'in de orada, son askerleriydi. Peygamberin sülâlesinden geldiklerini haykıran Hicaz Şerifi ve oğulları ile adamlarının, Anadolu askerinin savunduğu Mekke'de, İngiliz silahları ile, Mekke Hastanesindeki hasta ve yaralılara kadar yürüttükleri toptan öldürmeler, o kanlı Şeria Vadisi, şimdi Türkiye' den oralara giden Üniversiteli Türk gençlerinin, Komandolarla işbirliği yaptıkları yerler oluyordu.

Memleketimizde Üniversite içi masum birtakım düzenleme istekleri ile başlayıp, hükümetin ilgisizliği ve toprağa düşen gençler karşısındaki duygusuzluğu ile bir nevi korunma havasına bürünen silahlı eylemler böylece, gittikçe yoğunlaşıyordu. Tahrikçi ajanların varlığı iddiası ile, gittikçe gerçeğe yaklaşıyordu. O günlerde, üç gençlik teşekkülü sözcülerinin, Radyoda, yani bütün memleket karşısında bir tartışmalarını dinlemiştik. Radyoda, Milliyetçi Gençler Birliği, Dev-Genç ve Sosyal Demokrasi Gençlik örgütü olarak takdim edilen teşekküllerin temsilcileri konuşuyor, tartışıyorlardı. Netice şu oldu ki, Milliyetçi Gençler Birliği ile Dev-Genç temsilcileri, işi bir nevi silahlı hesaplaşma zorunluğuna bağladılar. Hükümetten gene herhangi bir uyarma ve önleme müdahalesi gelmedi. Yani, silahla hesaplaşacak olanlar, bu hesaplaşmada, serbest bırakılıyorlardı.

Bu böyle olunca da, tarafların kendilerine silahla beraber, birtakım fikrî dayanaklar veya İdeolojik bağıntılar aramaları kaçınılmazdı. Korkunç bir kavram karışıklığı da böyle başlıyordu: Biz Komünistiz, biz Marksistiz, biz Leninistiz, biz Maoistiz, gibi akım benimseyişleri, hakikatte bu gençlerin davranışları ile bağdaşmayan bir aldanış oluyordu. Çünkü bu sayılan akımların mücadeleleri tarihinde ve Demokratik Mücadele safhalarında, haraç almak, adam kaçırmak, adam öldürmek, silahlı, bombalı atılımlar, şehirlerde, yahut dağda gerillacılık gibi eylemlerin misali yoktu... Anarşizm ise tarihte, tam yüz yıl geride kalmıştı. Güney Amerika ülkelerinde olup bitenler ile ise Türkiye şartlarının, hiç bir benzerliği mevcut değildi.

O halde bu eylemler, bu manzara, bu gidişat neydi? Kendi görüş ve değerlendirmelerimize göre, öyle sanıyorum ki, gidişatın bu

şekli alışı şöyle izah edilebilir: Bu hal, iktidarı ve sosyal müesseseleri, kaygusuz insanlar elinde gittikçe itibarsızlaşan bir toplumda, gençliklerinin taşkın hayatiyetlerini yaşayan, ama bu hayatiyeti, Fakültelerinde kendilerini yetiştirmek yoluna kanalize edemeyen bir neslin bir kısım mensuplarının, hem gençlik gururlarına, hem kolay ve «anladık» sandıkları, hakikatte kavranmamış birtakım standart terimlerin hayal ve heyecanlarına, nefislerini kolayca terk edebilmeleri halidir.

Ama bu hal, bir taraftan onları tedirgin eden, müsamaha ve destek gören, nerede ve nasıl beslendikleri hakkında da çeşitli söylentiler dolaşan karanlık, gerici dalgalara karşı bir direniş niteliği taşımakta veya öyle tarif edilmektedir. Diğer taraftan da, Üniversite gençliğinin, bugün de kâbusu olan istikbal emniyetsizliği, sokakları dolduran işsiz aydınlar kalabalığı, bu genç dimağlarda kolayca, içinde yaşadıkları rejimi yetersiz görmek, diğer taraftan da, çağdaş ideoloji ve akımları, kavramadan benimsemek ve bunlarda, aradıkları, yahut tasavvur ettikleri çıkış yolunu, kendi eylemleriyle bulacakları ümidini güçlendirmekteydi.

Kaldı ki zamanımızda, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde olup bitenlere, bu olup bitenlere karışanların dahi göremediği, perde arkası çeşitli örgüt ve etkenlerin de karışmaları ihtimali daima mevcuttu.

Biz, bu olaylar hakkındaki görüş ve fikirlerimizi, bu olayların akışı içinde, daima açık olarak yayınladığımız için, 12 Mart Müdahalesine yol açan hava üzerinde burada, daha fazla durmayacak, ama bu eserin sonunda bu konuya, ayrıca yer vereceğiz (1).

---

(1) Birkaç yıldan beri ve her pazartesi, Cumhuriyet gazetesinin ikinci sayfası başında yer alan uzunca makalelerimizde, yukarda değindiğimiz olayların ve şartların kendi açımızdan ve değerlendirmelerine, daima yer verilmiştir. Daha 12 Mart'tan önce, gerek millî müesseselerin itibarsızlaştırılması, gerek iktidarın gamsızlığının doğurabileceği neticeler, gerek Üniversite Olayları bu yazılarda incelenmiştir. Geleceğe ait tahminlerimiz ise, olayların akışıyle ne yazık ki doğrulanmıştır.

İhtilâle Çıkan Yol

27 Mayıs Darbesi, bir iktidarın Devrilişi ve Darbe'nin, hızla, İhtilâle dönüşüdür. Bu iktidar, Demokrat Parti iktidarıdır. Ama, Demokrat Parti İktidarı da, diğer bir iktidarın devamıydı: Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının...

O halde, ne olmuş ve nasıl olmuştu ki, Millî Kurtuluş Hareketi'nin başını çeken ve Cumhuriyeti kuran Cumhuriyet Halk Partisi, bir gün iktidardan çekilmiş ve bu Cumhuriyetin ilânından ancak 27 yıl sonra memleket, hem de Ordunun eliyle, bir İhtilâle sahne olmuştu?

Bu soru, problemli bir sorudur. Ve onu cevaplandırabilmek için konumuza, biraz daha gerilerden ve C.H.P. iktidarının bazı aşamalarının kısa hikâyelerinden girmek, daha aydınlatıcı olacaktır...

V

PROBLEMLİ SORULAR?

Niçin bir 27 Mayıs İhtilâli oldu? Niçin bir İhtilâl yaşadık? Bu İhtilâl hangi düğümleri çözdü, hangi çıkmazlarda düğümlendi? Ve bugün neredeyiz? Bunlar öyle sorulardır ki, *Dünden öncesi*'nin *Dün*'ün ve *Bugün*'ün, *Nice kader tayin edici şartları*'nı ve nice aşamalarını kendilerinde toplarlar.

O halde ve şimdi eserimizin bu bahsinde, 27 Mayıs Darbe ve İhtilâline çıkan yolun hikâyesine girerken, bu soruların üstünde biraz durmalıyız. Ama bu yolda adımlarımıza biraz daha belirli basamak taşları bulabilmek için, sorularımızı daha genişçe sıralamaya çalışalım. Şöyle ki:

— Yiğitçe bir İstiklâl Savaşı ile, bu savaşı da içine alan, bütün sömürge ve yarı sömürgelere örnek olacak eylemler ve prensipler getiren Millî Kurtuluş Hareketi bir gün, hem de bu İstiklâl Savaşının icra gücünü temsil eden Ordunun eliyle, niçin bir İhtilâl yapmak zorunluğu ve vazifesi karşısında kaldı? Hem de bu savaşın ve Kurtuluş Hareketinin öncülüğünü yapmış olan bir Kahramanın, son nefesini verdiği günlerin üstünden, henüz 22 yıl geçmeden?

Acaba, kurulan düzen ve bırakılan miras, hemen 22 yıl sonra bir ihtilâli davet edecek şartlara mı gebeydi? Yoksa, bırakılan ve devralınan millî yapı, çağın hızlı akışı içinde bazı direksiyon *hataları mı yaşadı? Eğer öyleyse, biz asker sivil, günalu hepimizin, bütün Türk Aydınlarının boynuna olan bir yetersizlik ve başarısızlık devri mi yaşadık?*

Yahut öyle değil de, Atatürk'ün dünyanın hızlı gidişi içinde, vasiyeti olan:

«Batı uygarlığına yetişmek ve medenî dünya milletleri içinde, lâyık olduğumuz şerefli yeri almak» bahsinde, Millî Kurtu-

luş Hareketinin aslî prensip ve gayelerini saptıracak, bazı hatalar mı işledik? Böylece de, Türk toplumunun yapısını, Atatürk'ün de ruhunu sarsacak zaaflara, sosyal çelişkilere mi sürükledik?..

Bunlar, öyle sorulardır ki, eğer bugünün söz ve kalem sahibi olan nesli, bunları açıkça sormaz ve buluşlarını açıklamazsa, yarınki nesiller bizim neslimizi, bizim tahmin edemeyeceğimiz kadar yereceklerdir...

Bu soruların sorulması ve cevaplarının araştırılarak, Türk Demokrasisinin şu gelişme aşamaları veya aynı zamanda bazı çelişki ve tıkanıklıkları içinde bugünkü aşamaya nereden ve nasıl geldiğimizin araştırılması şarttır. Hangi noktada bulunuyoruz? Hangi muhtemel istikametlere açılabiliriz? Bunları düşünmek için de, üzerlerinde durmak lâzımdır. Hatta, esas konumuzun sınırlarını, biraz aşmak pahasına olsa da...

Biz de böyle yapacağız. Biraz da, Milletimizin hareket noktası olan oldukça uzak yılların, yani inkılâbımızın gençlik yıllarının havasına dönerek, o günlerin üzerinde ve havasında esen rüzgârlardan bazı akımlar vereceğiz. Sonra da, oluşları en kısa hatları ile özetleyerek, *dün*'den öncesinin manzarasını çizmeye çalışacağız. Böylece de, *dün*'e, yani *İhtilâle çıkan yol*'un ilk şartlarına, yahut ilk basamak taşlarına erişerek, bu yolu izlemeye gayret edeceğiz.

İNKILABIMIZIN GENÇLİK ÇAĞI

Evvelâ, şunları kaydedelim:

Bizi saran ve toplum yapımızı teşkil eden şartları, başlıca iki temel üzerinde toplayabiliriz:

(1) Bu şartların birincisi, cemiyetle tabiatın (toplumla doğa'nın) ilişkilerinden gelen şartlardır. Bunlara başlıca, Teknolojik *şartlar diyebiliriz. Tabiata hükmümüzü, ancak insan beyninin ve emeğinin yaratığı bu teknik-teknolojik güçlerimizle ve bu güçlere sahip olabildiğimiz nispette tahakkuk ettiririz.*

(2) İkinci kısım şartlar da, insanın tabiatla mücadelesinde, diğer insanlarla meydana gelen, yani, insanlarla insanlar ara-

sında şekilleşen ilişkilerdir. Bunlara da Sosyal *şartlar ve ilişkiler diyoruz.*

O halde, toplumların doğuşu, ilerlemesi veya gerileyişi, kısacası davalarının temeli, bu Teknolojik-Sosyal ilişkilerin şekline, düzenine bağlı oluyor demektir.

Bu ilişkilere; örfler, âdetler ve kanunlarla, siyasal teşkilâtlandırma gücümüze göre düzen verebiliriz. Ama bir de *Fikir* var. Yaşadığımız ortam ve şartlar içinde, kafamızın, yahut bedenimizle ruhumuzun, bu şartları *idrak* ederken, hem onları izah, hem onlara yön tayin edebilmek için formülleştirdiği *zihin* faaliyeti var. Haydi buna da, *Doktrin* veya *İdeoloji* diyelim. Evet, İdeoloji. Yahut, Tanrı'nın bize en üstün terkip gücümüz ve *Mantık* malzememiz olarak bağışladığı *Fikir* hareketi! İnkılâbımız tabiî, ilk adımlarından beri, bazı fikir arayışlarının, yoğruluşlarının içindeydi. Gerçi bunlar, bir *Doktrin,* yahut İdeoloji niteliğinde sistemleştirilmiyordu. Ama kanatımızca bu İnkılâp hamlesi daha ilk adımlarından ve şekilleşmelerinden başlayarak, bir Doktrin'e, bir İdeoloji'ye zemin olabilecek *fikir* prensiplerini, adım adım yoğuruyor, doğuruyordu...

O halde bu İnkılâp hamleleri, safha safha aşamalarını kaydederken, aynı zamanda ve Asker-Sivil Türk aydınının iman, bilinç ve heyecanı ile, *fikir* denilen soy, kutsal ve yenilmez mucizeyi de işleyerek, hem inkılâbımızı *izah* etmeli, hem de bunun Doktrin ve İdeolojisini sistemleştirmeliydi. Acaba, işte bu büyük, yaratıcı ve millî yapımızı güçlendirici arayış ve yoğruluşa atılabildik mi? Yani inkılâbımız, sistematik bir fikirler yoğruluşu hareketine, gereğince ulaşabildi mi? Sanıyorum ki hayır!

Gerçi Atatürk 1923'te, Cumhuriyetin ilânına hazırlanır ve yeni Devletin ilk siyasî teşekkülü olan Halk Partisini kurarken, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun:

— *Pekiyi ama Paşam, bu Partinin Doktrini yok?*

sorusunu, şöyle cevaplandırmıştı:

— *Elbette olmayacak oğlum. Eğer bir Doktrine bağlanırsak, hareketi dondururuz!..*

Bu cevabında, sanıyorum ki iki ihtimali kastetmiş olabilirdi:

(1) Bir Cumhuriyete gidiyoruz. Bir Parti kuruyoruz. Bu Cumhuriyet nasıl olsa, Batı Demokrasilerinin, tâ Fransız İhtilâline (1789) ve onun müjdecilerine ulaşan Fikir hazinesini benimseyecektir.. Halk Partisi de, bu Doktrin temeli üstünde gelişecektir.

Yahut da:

(2) Bir Millî Kurtuluş Hareketinin içindeyiz, Anti Emperyalist ve Batı sömürücülüğüne karşı Anti Kapitalist olan bu çağdaş ve kendine özgü hareket, bırakalım, kendi Doktrin ve İdeolojisini, kendi akışı içinde, kendisi yaratsın...

O zaman bu ikinci ihtimal, belki daha akla yakındı. Çünkü Atatürk, İnkılâbımızın gençlik çağında, bu tür Fikir ve İdeoloji gayret ve çalışmalarını, manevî, fakat dikkatli ilgileri ile korumuş manen teşvik etmiştir.

Nitekim şimdi burada, bu İdeolojik fikir araştırma ve sistemleştirme çabalarından bazı parçalar vereceğiz. Ve bunlara niçin girdiğimizi de, az ileride açıklayacağız:

«Fikir hareketi ve fikir arayışı, yaşamak ve yaratmak kudret ve kabiliyetinde olan toplumların ve insanların işidir.

Sosyal yapısı (iç bünyesi) çölde kalan eski bir İsrail kabilesinin mekanizması kadar basit ve iptidaî bir toplumda, fikir hareketi *yoktur. Çağın akışına ayak uyduramamış bir din hiyerarşisi, her şeyi hiç değişmeyen ebedî hakikatlere bağlayan skolastiği altında donmuş ve terakkiden kalmış bir Ortaçağ toplumu, fikir hareketi doğuramaz...*

Fikir hareketi vermeyen, durduğu noktada kalan, yeni fütuhat peşinde koşmayan, yeni ilhamlar aramayan bir durgun toplumun havasında ise, ancak bozuluş ve dağılış unsurları beslenebilirler.

Bizim toplumumuza gelince? Biz, inkılâbımız ilerledikçe ve derinleştikçe, onun nazarî (teorik) niteliği ve İdeolojik esasları etrafında yürüyen fikir araştırma ve hareketlerinin de, genişleyeceğine ve derinleşeceğine inanıyoruz.

İdeoloji; bizi saran toplum şartlarının, bizim dimağımıza yansıması ve bu yansımaların (inikasların) belirli formüller, doktrinler şeklinde ifadesidir» (1).

İşte böylece, bir toplumun formülleştirilmiş, fikri, doktrini, ideolojisi, o toplumu saran *sosyal* ve *teknolojik* şartların, o toplumun yararına en uygun şekilde değerlendirilmesi ve istikametlendirilmesi oluyor. Jeoloji, bu yolda formülleştirilen *fikir* sistemleridir. Devlet gücünün, millî veya *sosyal* siyasetin Anayasa, temeli de budur. Buna, Devlet Doktrini de diyebiliriz. Evet, bazen toplumlar, inkılâpçı bir akış içinde bulunurlar. Nitekim, İstiklâl Savaşından sonra Türkiye, böyle bir devrim veya oluşum içindeydi. Böyle şartlar içinde ise bir Şef veya önder, millî iradenin temsilcisi olur. Nitekim ileride göreceğiz ki, bir toplumda *Önder* denilen, *Şef* denilen üstün şahsiyetin esas vasfı da böyle görüş ve kavrayış yüceliğine erişebilmiş olmak vasfıdır. Yani: Olayları en iyi değerlendirmek, en ileriyi görmek ve olaylara en doğru *yön* tayin edebilmek vasfı...

Şimdi, yukarda özetlediğimiz şartlar bakımından, Türk İnkılâbının gençlik çağında, bu inkılâbın niteliği nasıl görülüyordu? Bunu özetleyelim. Bu görüş, elbette ki *şahsî*'dir. Ama sanıyorum ki o yıllarda, bu inkılâbın akışı içinde yaşayan aktif aydınların görüşlerini de oldukça aksettirebilecek niteliktedir. Çünkü, bu sıra inkılâpların içinden oluşan o devrin müşterek havası, dar bir çerçeve içinde kalmış olsa bile, bu inkılâpların izahı için, zihinde bir münevverlik heyecanı yaşatıyordu. Yani, geniş ve yaygın muhitleri kapsamasa da, aydınların bu inkılâbı güçlendirme gayretleri güçlüydü. Şu satırları okuyalım:

«Bizim İdeolojimiz, yukarda belirttiğimiz ve toplumumuzun içinde yaşadığı Teknik, Sosyal ve Ruhî şartların gelişme istikametlerini, bu toplumun yararına en uygun şekilde ifade ederek formülleştirmektir.

Fakat şu da var ki, fikir arayışı ve fikir hareketi, kaynakları kuruyan ve yosunlaşan bir suyun, artık hissolunmaz akışı gi-

(1) Ş. S. Aydemir: İnkılâbımızın İdeolojisi - İnkılâp ve Kadro. Kadro Dergisi yayını. İlk baskısı 1932. Son baskısı: Ankara. 1968.

bi sessiz sedasız cereyan etmez. Fikir arayışı, bu arayışa yol gösteren ve prensipleri birbirleriyle çelişmeyen bilimsel bir usul elde bulundukça, yani arayış soysuzlaşmadıkça, fikir hareketinin şiddetinden toplum, ancak istifade eder. Yoksa, fikir hareketinden korkan toplum, ancak kendine uygun ve kendine özgü olan bir dünya görüşünü bulamayan, kendi İdeolojisini yapamayan, ideolojik fikir temellerinden yoksun olan toplumdur.

Biz inanıyoruz ki, Türk İnkılâbı kendi İdeolojisini işleyecek, derleyecek (tedvin edecek) tir. Ve Türk toplumunun dünya görüşü, başka hiç bir sosyal sistemin ve dünya görüşünün karşısında, zayıf, elverişsiz ve onlara karşı savaşmaktan çekingen kalmayacaktır...»

Şahsî, yani kendi açımızdan olmakla beraber devrin, çok yaygın olmasa da, inkılâpları benimseyen ve onların akışı içinde aktif yerlerini alan bir kısım aydınların da görüş ve inanışlarını aksettirdiğini sandığım bu fikirler, Türk İnkılâbının akışı içinde gereği gibi işlenebildi mi? Sanıyorum ki hayır! Yani, bu işleme, araştırma ve formülleştirme yetersizlikleri, bu inkılâbın derinleşmesine, kökleşmesine, prensiplerinin gereği gibi benimsenmesine, ciddî engeller doğurdu. Bu hazin bir gerçektir. Hatta bunun izlerini, bugünkü çelişkili gelişmelerde ve politik soysuzlaşmalarda bile görmek mümkündür. Bugün adına *Bunalım* denilen hava sıkıntısı da bunun bir belirtisi olsa gerektir. Çağın akışındaki Sosyal-Teknolojik ve Fikrî Dinamizme ayak uyduramayışı da, bu faktörler arasında sayabiliriz. Ama biz, konumuza devam ederken, daha birkaç parça ile gene inkılâbımızın gençlik çağına, yani 1930'lara dönelim...

Meselâ şu satırları okuyalım:

«Türkiye, bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmadı. Geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz yıkılış veya şahlanma manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilâl yaşadık. Bu ihtilâl, inkılâbımızın, gayesi değil, vasıtası*'dır.*

İnkılâbımız, bu ihtilâl safhasında dursaydı, kısır kalırdı. Halbuki o, genişliyor, derinleşiyor. O, henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. Bu tesviye edilmiş, temizlenmiş, düzeltilmiş zemin üstünde, yarınki Türk toplumunun kendine

özgü ve kendine uygun, yani taklit olmayan, ama nümune olan yapısı kurulabilmek için, inkılâbımızın genişlemesi ve derinleşmesi lâzımdır.

İnkılâp, taraftsız bir nizam değildir. Onun içinde yaşayanların, taraftar olsunlar veya olmasınlar, onun akışına ve şartlarına uymaları lâzımdır.

İnkılâp, ona taraftar olmayanların iradelerinin, ona taraftar olanların iradelerine, kayıtsız şartsız bağlanması demektir.

İnkılâbın irade ve menfaati, inkılâbı duyan, yürüten; azlık, fakat şuurlu bir avangard'ın, azlık, fakat ileri ve disiplinli bir Kadro'*nun iradesinde temsil olunur. Bu Kadro, inkılâbın realitesinden çıkarılan ve onun akışına uygun bir şekilde izah edildikçe şekilleşen, formülleşen, teorileşen prensipleri kendine şuur (bilinç) edinir.*

İnkılâbın realitesinden çıkarılan ve onun akışına uygun bir şekilde izah edildikçe formülleşen bu prensipler sisteminin ana hatları etrafında, taklit ve stratejik zikzaklar yapılabilir, fakat ricat*'lar yapılamaz...»*

Bu ilk problemlerin devamı, bunların verildiği eserimizde, Çağın ve bu çağ içinde Türkiye'nin ana meseleleri ile; Eğitim davası, Köy davası, Sanayileşme ve alt yapı davalarına kadar inilerek ele alınır. Bu arada, «Millî İnkılâbımızın İdeolojisi» ile «Millî Kurtuluş Hareketimizin Ana Prensipleri» de formüllere bağlanır;

«Türk Millî Kurtuluş Hareketi, ne bir Faşist rejimidir, ne de bir Sınıf Diktatörlüğü nizamıdır. Bunların, ne hareket noktaları, ne gelişme istikametleri, ne de gayeleri itibarıyle, inkılâbımızın, müşterek hiç bir yönü yoktur. Biz inkılâp davamızda, ne örnek alacağımız, ne adapte olacağımız, diğer bir rejim ve inkılâp şeklini aramak ihtiyacında değiliz. İnkılâbımızın bütün prensiplerini, rejimimizin bütün unsurlarını, ancak kendi inkılâbımızın tarih içinde öncülüğünden, yapısından ve niteliklerinden çıkarabiliriz.

Gerçi, milletin yarattığı bu inkılâbın özlüğüne, soyluluğuna, milletin yaratıcılık kudret ve kabiliyetine inanmayan bedbahtlar bulunabilir. Fakat, onları da olayların seli içinde kör

birer taş parçası gibi yuvarlanmaktan kurtarmak, gene İnkılâpçının görevidir. Onların da, içine karışmak zorunda kaldıkları, fakat gereği gibi değerlendiremedikleri bu inkılâbımızın, insan uygarlığı tarihindeki müstesna yerine ve önemine inandırmak lâzımdır...»

Hakikaten de, bir inkılâbın baş döndürücü akışı içinde, onun tarihî zorunluğunu ve önemini kavrayamayanların, kendilerini, bu olaylar seli içinde gittikçe yalnız, dayanaksız hissetmeleri mümkündü. Şu satırları da okuyalım:

«Çünkü, bu inkılâbı içinde duymayan, onun yaratıcılık kudretine inanmayan, inkılâbımızın, her gün yeni bir fetih *ve terakki içinde gelişmesini görmeyen ve inkâr edenler vardır.*

Olayların baş döndüren akışını, kendi küçük ruhlarının, bir damla suyu andıran durgunluğu içinden seyredip de, başlarında sükun uykuları duyanlar, inkılâbın bu yaratıcı akışından bıkanlar ve yorulanlar bulunabilir. Onlar, bir köprüden geçer gibi ve bir köprüden geçmek için katıldıkları bu inkılâp kervanına, bir an bile kendilerini vermeden yoruldular. Düştükleri yol, kendi görüş ufuklarını çoktan aştı. Şimdi onlar, kendi ruhlarının yetiştiği ve alıştığı cihanı özlüyorlar.

Halbuki, bizi o cihandan ayıran köprüler, çoktan yıkılmıştır...»

Fakat onları da yadırgamamak lâzımdır. Çünkü inkılâbın rüzgârı ve bu rüzgârı yaratanlar, besleyenler, eğer bu «kervana katılanlar»ın ruhlarına kendi dinamizmlerini üfleyememişlerse, bundan, biraz da İnkılâbın Kadrosu kendini sorumlu tutmalıdır. Çünkü bu netice de, biraz da inkılâpçının kendi yetersizliği etkilidir. Şu satırları da verelim:

«Fikir sistemi yaratılamamış, itici bir güç olarak prensiplere bağlanamamış bir inkılâbın akışında ve bu sebeplerle, öyle bir an gelir ki, o inkılâbın idealisti olan genç inkılâpçı dahi bazen, artık inkılâbın önünde koşmaktan kalır ve inkılâbın peşine takılır.

Artık kendi görüş, müdahale, irade ve içtihadı dışında akmaya başlayan olaylar selinin arkasından sürüklenmeye başlar. Bu, gemi azıya alan kendi eserinden, kendisi de korkar. Kendi eseri denilebilecek inkılâbın bu gidişinden, artık kendisi de memnun değildir. Artık eseri kendisinin değil, kendisi eserinin mukadderatına tabidir...» (1)

İşte bazen, inkılâpçının kendisini de rüzgârına katan bu netice var ya, işte bu netice, bizzat kendi eserini kendisi formülleştiremeyen, işlenmiş bir Fikir Sistemine bağlayamayan inkılâpçının, kendi suçu ve günahıdır. Türk İnkılâbı, ne yazık ki bu kendini bırakışın, çeşitli misalleriyle doludur.

Bu son kısımda ve İnkılâpçı Türkiye'nin 1930'lardaki, yani bürokrasinin ve ruh yorgunluğunun içinde henüz yenilmediği, henüz zincire vurulmadığı günlerinin havasından bazı şeyler naklettiğimiz bu eserimiz, ayrıca Kadrosunu ve Kriteryumlarını, Prensiplerini yaratıp, onları şuur edinen bir Kadroya sahip olmadığı takdirde, bu inkılâbın karşılaşacağı kaçınılmaz akıbetlere de yer verir. Bu akıbette,

«Parlamentonun itibarını kaybedişi, soysuz particilik oyunları, soyguncu bir Liberalizm çabası ve hepsine damgasını vuran bir Oligarşi*'nin müsrif ve kumarbaz saltanatı»*

ihtimalleri bu eserimizde, neticeleri ile işaretlenmiştir. Bu eserimizde, İhtilâle çıkan yol'u izlemeye girişirken, niçin küçük bir sapma yaptık? İnkılâbımızın Gençlik Çağı'na niçin girdik. Bu çağın havasından, daha doğrusu, inanış, ümit ve heyecanlarını yansıtan davalarından niçin bazı parçalar aldık?

Bunun cevabı, gene bu konuya girerken ortaya attığımız bir soruda işaretlenmiştir.

— Türkiye bir inkılâp yaşadı. Fakat bu inkılâbın, umum tarih içinde yerini, çağımıza getirdiği değerleri, kendine özgü ve bütün bize benzer ülkelere örnek olacak nitelikteki temel prensiplerini, inkılâbımızın akışı içinde, işleyip, araştırıp, formülleştirebildik mi? Hayır!..

---

(1) İnkılâp ve Kadrodan.

O halde biz böylece de, bize özgü ve ne taklit, ne de ithal malı olan millî bir düzenlenme yerine, kendimizi, Batının binbir iç çelişkileri ile kader birliğine verdik. Doğu ile ise, şimdi daha iyi anlıyoruz ki, bir tarih ve bünye birliği içinde değildik...

Atatürk'ün:

«— Batı Uygarlığına yetişmek ve medenî milletler arasında, lâyık olduğumuz şerefli yeri almak»

sloganını da, yetersiz ve çıplak değerlendirdik. Halbuki Atatürk bu hedefleri gösterirken Batı; dünyanın yüzde doksanını sömürge veya yarı sömürge şeklinde sömüren, refahını, saltanatını, ihtişamını bu sömürü düzeni içinde kuran, sürdüren, bir dünya İmparatorluğu idi. Sınıf kavgaları, Oligarşik yapı, sömürge harpleri, Batı üstünlüğünün hasta düzeni idi. Hatta ilk sınıflar harbi ve onun doğurduğu sınıf diktatörlüğü devleti, dünyayı üç karargâha da ayırmıştı: 1. Sömürgeci kapitalizm, 2.Millî Kurtuluş hareketleri ki, bunu o zaman biz temsil ediyorduk. 3. Sosyalist dünya ihtilâli devleti...

Bu bölüntüde bizim yerimizi Atatürk, elbette ki, ne sömürgeci Kapitalizm ve Emperyalizmin safında, ne de Dünya İhtilâli cephesinde göstermiş olamazdı... O, «Biz, bize benzeriz!» demekle, Türkiye'nin, yerini ve özelliğini belirtmişti. Kastettiği uygarlık elbette ki, insanoğlunun müşterek sermayesi olması lâzımgelen ve gene insanoğlunun, tarihöncesinin ilk mağaralarındaki ilkel keşiflerinden başlayarak, bizlere ve çağımıza kadar erişen müşterek teknoloji ve kültürdü. Şerefli mevki ancak ve ancak, bunları benimsemek ve onlar üstünde yürümekle alınabilirdi. Yoksa *Batı Oligarşisi*'sine teslim olmak, elbette ki, millî kurtuluş hareketimizin ana prensipleri ile çelişirdi.

Halbuki ne oldu? Olan şu oldu ki, İnkılâpçı devrin ve bu devrin, artık *yorulan son kahramanları*'nın ardından Türkiye, Yerli ve yabancı müsrif bir *Oligarşi*'ye kendini, direnişsiz kaptırdı. Ve bu Oligarşi, en inanılmaz soysuzlaşmaları ile, millî yapımıza yerleşti. Anayasalara ve her şeye rağmen...

27 Mayıs İhtilâli de aslında, demokrasi yolunda ve Oligarşiye karşıydı. Ama, o safhada da, ondan sonra da illet, açık ve bilimsel ifadelerini bulamadan, fikirleri karıştırdı ve gidişatı değiştirecek yerde, bunalıma çevirdi...

DÜNÜN, BUGÜNÜN VE YARININ TEMELİNDE YATAN

O halde şimdi şu soruyu soralım:

— *Acaba, aslında Anti Emperyalist olan, asırlarca* Kapitülasyon *kayıtları altında yaşamış ve en az yüzyıllardan beri de Avrupa'nın, Osmanlı sanayi ve ekonomisini kökünden tahrip ederek, ülkeyi bir yarı sömürgeye döndüren Metropol Sermayedarlığına karşı çıkan Türk Millî Kurtuluş hareketini, bir Batı taklitçiliğine kaptırmadan, kendine özgü bir Millî Ekonomi sistemi içinde geliştirmek mümkün olmaz mıydı? İnsanoğlunun, tarih boyunca yarattığı* teknik *ve* teknolojik *buluşlarla, gene insanoğlunun tarih boyunca ürettiği, kültür hazinelerini, demokrasi yerine Oligarşiye kaçmayan bir Sosyal Devlet halinde benimseyemez miydik?..*

Çağın, sosyal çelişkileri, soysuzlaşmış sanat alanları ile, basın ve yayın spekülasyonlarındaki tükenmişliklerine kapılmadan, siyaset *ile din'i ticaret metaları haline getirmeden, Dış ve İç Dış Oligarşinin kozmopolitliğinin dışında kalamaz mıydık?..*

İnkılâbımızın Gençlik Çağında bu sorular, yazılmış, tartışılmıştır. Bir *Millî Kurtuluş Rejimi,* yani ne taklit, ne ithal malı olan, ama çağımıza yeni değerler getiren, bize özgü ve bize benzer ülkelere de örnek bir nizam, özlenmiştir. Ama, az çok özellikleri ile bunu tehakkuk ettirebildik mi? Hayır! O halde bu ülkü, bir hayal oyunu, bir fantazi miydi? Elbette değil! Bunu gerçekleştirmek için ve Atatürk gözlerini dünyaya yumduktan sonra, hiç olmazsa iki gayretin, sivil ve asker Türk aydın kuşakları tarafından yürütülmesi mümkün olmaz mıydı:

(1) Atatürk'ü devam ettirmek,

(2) Atatürk'ü ikmal etmek, tamamlamak. Ve onu, yalnız klasik anlamda bir Cumhuriyetin kurucusu olarak değil, çağımıza yeni değerler getiren ve bu değerlerle yeni bir çağdaş rejimin yaratılabilmesi için gerekli Fikir ve Hukuk unsurlarını da bize bağışlayan bir Çağ Önderi olarak yaşatmak!

Bu gayretler sarfedilebildi mi? Yani biz, Atatürk'ü devam ettirdik, onu *ikmal* edebildik mi? Hayır! Ama bu yapılabilir, bu inkılâp tamamlanabilir miydi? Sanıyoruz ki evet!..

O halde şunu da soralım:

— *Bu gafletin, bu idrak yetersizliğinin bedelini nasıl ödüyoruz?*

Cevap şudur:

— *Dünkü, bugünkü ve yarınki kavram karışıklıkları ve adına Bunalım dediğimiz ruh ve nefes darlıkları ile...*

Dünün, bugünün ve yarının temelinde yatan kaybımız, sanıyorum ki büyüktür. Bu kısa sapmadan sonra, şimdi, olayların akışına devam edebiliriz...

DEMOKRASİ ÖNCESİ

İhtilâle çıkan yol üzerinde yürürken, 27 Mayıs İhtilâlinin, Demokrat Parti iktidarını tasfiye ettiğini, ama bu iktidarın da, Cumhuriyet Halk Partisinin bir devamı olduğunu, bir daha hatırlatalım. Şu halde Demokrat Partinin, kendinden önceki iktidarı bir gün ve ezici bir seçim üstünlüğü ile arka plana itmesinin sebeplerini kısaca değerlendirmekle, elbette ki bazı şartlar aydınlanacaktır. Bu şartların kısaca belirtilmesi ise, yalnız Demokrat Partinin seçim zaferini değil, iktidarı devralmakla, yüklendiği tarihî vazifeleri, şansını ve tarihî misyonu kavramak bakımından da faydalı olacaktır. Çünkü Demokrat Partinin *Son*'u veya akıbeti, bu tarihî vazife veya Misyon'un başarılıp başarılamamış olmasıyle, sıkı sıkıya alâkalıdır.

Bunun için şimdi burada, Demokrat Partinin devraldığı iktidar devrinin, yahut diğer bir benzetişle, *Demokrasi Öncesi*'nin, aydınlatıcı bazı hal ve şartlarına kısaca göz atalım.

Bilindiği gibi Halk Partisi, «Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bir *istihâlesi*, yani Nitelik Değiştirmesi'dir. Cemiyet, ilk defa, Erzurum Kongresinde (23 temmuz - 10 ağustos 1919) ortaya atılan ve Sıvas Kongresinde (4-12 eylül 1919) Millî bir genişlik alan iki ana prensibe dayanıyordu:

(a) Kuva-yı Milliye'yi âmil,
(b) İrade-i Milliye'yi hâkim kılmak...

Birinci prensip, milletin kendi gücü, kendi gayretiyle düşmanlara karşı çıkmak ve bir Millî İstiklâl Savaşı yürütmek, başarmak hedef ve kararını ifade ediyordu. İkinci prensip de, hem bu İstiklâl Savaşının, hem memleketin sevk ve idaresinde Milletin, kayıtsız şartsız hâkimiyetini kabul ediyordu. Böylece de, daha o zaman bu prensiplerle bir yeni devletin ilk temel taşlarını atıyordu.

İşte 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bu fikir ve eylemlerin icabı ve aşaması olarak kuruldu. Ama bu yeni devletin adı yoktu. Büyük Millet Meclisi Hükümeti ismi, bu Meclis açılırken ve çeşitli isimler üzerinde tartışmalar sonucu konuldu. Ve belliydi ki, geçiciydi.

Çünkü bu yeni *Rejim*'in niteliği neydi? Bu bir Cumhuriyet miydi? Bir gün Istanbul kurtarılınca, Saltanat rejimine mi dönecekti? Yoksa, Birinci Millet Meclisi içinde beliren ve birisi Mustafa Kemal Paşanın direktifleriyle kurulan, biri gizli ve üçü açık veya maskeli dört Komünist Partisinin, şu veya bu şekilde gelişmeleri ile yarın memleket, bir Şûralar Nizamını mı kabul edecekti? Çünkü bu alanda yalnız Komünist Partiler kurulması girişimleri ile kalınmamıştı, Şûralar biçiminde bir seçim ve idare kanunu dahi yapılmış, ama yürütülmemişti. Kaldı ki, Komünist Partileri denilen bu teşekküllerin hiç biri, temelden, halktan gelmiyordu. Hiç biri, ne halk, ne de İdeoloji temeline oturamamıştı. Bunlar, çeşitli sebep ve zaruretlerle düşünülmüş, birtakım çıkış yolları arayışıydı. Nitekim, bu teşekküllerden en güvenilir görünen ve Mustafa Kemal Paşanın destekler göründüğü «Türkiye Komünist Partisi»nin Ankara'dan Moskova'ya gönderilen ve Milletlerarası Komünist Birliği (Komintern) ile temas kurmakla görevli temsilcilerine (Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Hariciyeci Fuat Carım) buna hiç lüzum olmadığı anlatılmıştı. Anti-emperyalist mücadelede aynı nitelikte mücadeleler yürüten bu iki devlet arasında, işbirliği ve yardımlaşmanın tabiî zarurî olduğu bildirilmiş, ama Türkiye'deki bu teşekkül, Birliğe alınmamıştı (1).

(1) Bu konuda «Tek Adam» isimli eserimizin II. cildinde, yeterli bilgi vardır.

Zaten kısa sürede, bu Komünist Partileri dağıtıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimi, Cumhuriyetin ilânına kadar (29 ekim 1923) kendi özel vasfında devam etti.

Cumhuriyet ilân olduktan, yani İstiklâl Savaşı sona erip, 1923'te Halk Partisi de kurulduktan (7 Eylül 1923) sonra Türkiye, artık Tarih ve Siyaset Hukuk ve Literatüründe, şekli ve yeri belli olan, Cumhuriyet şeklinde bir Siyasî Rejime artık sahip bulunuyordu. 15 mayıs 1950'de Demokrat Parti İktidarı, işte bu rejimi getiren, kuran, temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi'nden almıştı.

İyi ama, bu Cumhuriyet Rejimi, nasıl bir Cumhuriyet Rejimi idi? Ve Demokrat Parti, bu seçim zaferi ile, acaba nasıl bir devlet nizamı devralıyordu. Tarih ona, bu zaferi ile, nasıl bir siyasî vazife yüklüyordu? Yani Demokrat Parti'nin, acaba bu zafer ve iktidarında, tarihin ona yüklediği, ondan beklediği bir tarihî vazife ve bir tarihî *misyon* var mıydı? Bunlar öyle sorulardı ki, şimdiye kadar Demokrat Parti Kurucu ve Önderleri ile, önde gelen yöneticilerine, böyle bir sorunun sorulmadığını sanıyorum. Ama ne var ki, bu sorular, bizim bu eserimizin, *stratejik* problemlerinden biridir. Çünkü, daha aşağıda işleyeceğimiz gibi, eğer Demokrat Parti Liderleri, devraldıkları iktidarı, yalnız kalabalıkların bir zaferi değil de eğer, tarihimizde yeni bir *aşama* ve kendilerini de bu aşamanın, büyük sorumluluklar yüklenen vazifelileri olarak idrak ve idare edebilselerdi, kanaatim şudur ki, Atatürk'ten sonra ve aradan henüz 22 yıl geçmişken, Türkiye'de bir 27 Mayıs İhtilâli olmazdı. Gerçi iktidarlar gene değişirdi. Hükümetler, gene nöbet değiştirirdi. Ama, hem Tarih Felsefesi, hem Toplum Hayatı bakımından nihayet, bir olağanüstü sarsıntı, *bir katastrof* demek olan *İhtilâl*'le karşılaşılmazdı. Yahut, bu iktidar değişimi, alışılanlar dışında ve günlük politika sınırlarını aşan bir şey ve bir dönüm noktası olduğu da düşünülerek, yeni iktidarın siyaseti bir *hınç* temeline değil, Muhalefetin normal denetimini de tabiî gören bir *işbirliği*'ne dayasalardı bile, çok şeyler kurtulurdu. Ve *son*, başka türlü olurdu. Şimdi gene, biraz geriye dönelim.

Büyük Millet Meclisi Rejimi, yani bu Meclisin devlet idaresi tarzı, elbette ki *geçici* bir rejimdi. Devlet idaresi şekilleri arasında, böyle bir devlet biçimi yoktu. Bu devlet şekli olağanüstü şartların doğur-

duğu, İstiklâl Savaşının ve onu takip eden Cumhuriyet öncesi devrin, geçici bir ihtilâl nizamıydı. Nitekim, zamanın Başvekili İsmet Paşa böyle ifade ediyordu...

İşte bu rejim, Cumhuriyet idaresine döndü. Ama İhtilâl ve İnkılâplar devri, henüz bitmemişti. Yeni girilen devrin davaları, problemleri, girişilecek inkılâpların nerelerden başlayıp, nerelere varacağı üzerinde ise, İstiklâl Savaşını başaran Asker ve Sivil Önderlerle Basın ve Aydınlar arasında bir görüş birliği yoktu.

Çünkü İstiklâl Savaşı boyunca hedef birdi ve müşterekti: Düşmanı vatandan kovmak... Ama ya sonraki işler ve hedefler? Bunlar, her ilgilinin, her düşünenin, hatta her vatandaşın kafasında, başka başka cevaplandırılabiliyordu. Meselâ, henüz vakitsiz doğan bir çocuk olan ve doğmasıyle kapatılması arasında çok bir zaman geçmeyen ilk, Çok Partili Demokrasi çabası olan «Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»ni kuranlarla, onların yıllardır silah ve fikir arkadaşları olan Mustafa Kemal ve çevresi arasında gergin rüzgârlar esiyordu. Çünkü, ülkemizin gerekleri ve olayların akışı, çok partiye değil, *Otoriter* bir düzene idi. Bu *Otoriter* nizam «Kanun demek, *ben* demektir» şeklinde bir Şef sistemi olamazdı. Ama meşruluk müesseselerini adım adım yerleştirerek, fakat devletin ve rejimin *yön* tayin edici mevkiinde ve icraatında, üstün söz sahibi olan bir Şef Sistemi, şarttı. Böyle bir Şefi de İstiklâl Savaşı ve zafer, memlekete vermişti: Mustafa Kemal... O halde, söz onundu. Batmış bir gemiyi kurtarmıştı. Bu geminin artık, boyasını da o vuracak, adını da o koyacaktı...

Cumhuriyeti takip eden ve tâ 14 mayıs 1950'ye, yani Demokrat Parti'nin seçim zaferine kadar süren bu Rejim'in vasfı şu oldu: Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Devlet Rejimi... 14 mayıs 1950'de, işte bu nizam sona erecekti. 14 mayıs 1950 bu bakımdan yakın tarihimizde, bu rejimin, yani *Kahramanlar Devri*'nin *son*'u oluyordu...

Demokrat Parti böylece, yalnız bir iktidar kazanmış olmuyordu. Bu şartlarla, yeni bir devrin, yeni ve büyük bir tarihî *aşama*'nın da, öncüsü ve icracısı oluyordu.

Atatürk ve İsmet Paşa devirlerine bu anlamda, *Demokrasi öncesi* veya *Demokrasiye geçiş* devri denilirse, pek hata edilmiş olmaz. Demokrasiyi, çok cepheli edebiyatından tecrit ederek, en basit anlamıyle,

Çok Partili Parlamento nizamı veya rejimi olarak alırsak, işte bu Çok Partili Parlamentarizm ülkemizde, Demokrat Parti tarafından kurulacaktı. Demokrat Parti tarafından işletilecekti. Bu kuruluşla işleyiş, ya Türkiye Cumhuriyeti denilen ve Kurtuluş Mücadelesi ile, Tarihî yapısında, başka benzer milletlere de örnek özellikler taşıyan çağdaş devlet, 14 mayıs zaferi ile, alındığı yerden ya daha ilerilere götürülecekti. Yahut da bu tarihî miras, şahıs kaprisleri, gidişatı görüş yetersizlikleri, inkârlar, hınçlar, düşmanlıklar ve millî kurtuluş hareketinin soyluluğundan gelişigüzel kaçmalarla soysuzlaştırılacaktı. Yani, böylece, Demokrat Parti, aldığı mirasın ruhî ve nazarî asaletine ayak uyduramayarak, tarihin kendisine nasip ettiği bir *misyon*'u değerlendiremeyecekti.

Evet, tarihte bazen öyle anlar, yahut öyle geçiş safhaları olur ki, o an veya safhada, o zamana kadar, hatta şuuraltında (bilinçaltında) biriken, uyuyan bütün şikâyetler, memnuniyetsizlikler, kızgınlıklar birden mecrasını bularak ortaya çıkarlar. O güne kadar ki her kırıklık veya kızgınlığın bir sorumlusu bulunur. Bu sorumlu, o gün artık iktidarını kaybeden eski güçtür. Bu bir Hükümdar mı olur, bir Şef, bir Reis veya bir Parti mi olur, bunun önemi yoktur. Gerçi bu güç, mesnedini kaybettiğine göre, her halde birtakım düşüş sebepleri vardır. Belki birtakım yenemediği zorluklar, yahut birtakım hatalar, onu kalabalıkların gözünden düşürmüştür. Ama düşenin hatası; suçu olsun veya olmasın, kalabalıktan herkesin kafasında o güne kadar birikmiş neler varsa, bunların hepsinin sorumluluğu, hemen o düşenin, o eski *Efendi*'nin üzerine yükletilir.

Kütlelerin ruhiyatından bahseden inceleme ve eserlerde, bunun bin bir misali verilir (1). Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının ezici bir seçim zaferi önünde yenilişi, iktidarını kaybedişi de böyle oldu. Halk Partisi birden, hatta bazı çevrelerde, Saltanatın yerine Cumhuriyetin ilân edilişi de dahil olmak üzere, herkesin mizacına göre, eski günlerin, bütün işlerinin sorumlusu, suçlusu haline geldi. Eğer bu ik-

(1) Meselâ, İkinci Meşrutiyet aydınlarının, çok etkisi altında kaldıkları ve bilindiğine göre çok dillere çevrilen şu eser, bunlardan biridir: Dr. Gustave le Bon - *Psychologie des Foules*. Çeviren: Dr. Abdullah Cevdet.

tidardan düşüş, İnönü devrinde değil de, Atatürk sağ olup da onun zamanında olsaydı, bu, daha kızgın bir hava içinde, gene böyle olacaktı.

Bu böyle olunca da, elbette ki bir tarafta kolay kazanılan bir zafer sarhoşluğu, köylerin, kentlerin sokaklarına kadar yayılarak bu sarhoşluk, kalabalıkların başlarını döndürecekti. Diğer taraftan, hayal kırıklıkları, ruh kırgınlıkları, reaksiyonlar da zaman içinde güçlenecekti. Gerçi, bu oluş birden ve tez zamanda belirmeyecek, belki kendini belli edemeyecekti. Ama çelişkiler, birikimler, muhalefet direnişleri ve nihayet, tarihimizin de geleneğinin icabı ile, evvelâ *Ordu*' da dertleşmeler, kıpırdanmalar derken, gidişata kesin karşı çıkış bir gün, belki de bir *İhtilâl* şeklinde patlayacaktı. Nitekim öyle oldu.

İşte bu İhtilâl, ona çıkan yolun *son,* yahut *varış* noktasıdır. Ama biz, o noktaya gelmek için, daha gerilerden biraz daha yol almalıyız...

İKTİDAR YORGUNLUĞU

Şimdi burada evvelâ, Demokrat Parti iktidarına zemin hazırlayan ve daha yukarda, kolay bir Seçim Zaferi olarak işaretlediğimiz 14 mayıs öncesi devrinin şartlarını ve başlıca karakteristiklerini özetleyelim. O şartlar ve karakteristikler ki, onların oluşumu ve etkileri, hatta İmparatorluğun parçalanışına ve Anadolu'da direnişlerin belirmelerine kadar uzanır. Ama biz bu kadar gerilere gitmeyeceğiz ve o kadar derinlere inmeyeceğiz.

Fakat 14 mayıstan önceki devir dediğimiz ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının, kaçınılmaz yorgunluğunu oluşturan başlıca şartlara da, kısaca göz atacağız. Bunlar ne kadar bilinen şeyler olsa da...

İlk önce şu gerçeği belirtmeliyiz: Osmanlı İmparatorluğunun tarihi, önce şanlı istilâların, savaşların, sonra ileri-geri dalgalanmaların ve nihayet, hem coğrafî alanda, hem iktisadî-siyasî düzende gerilemelerin tarihidir. Bu tarihî hikâyede, daha İmparatorluğun ihtişam zirvesinde başlayan devlet yapısı bozukluğu, hele Celâlî isyanları, karışıklıkları ve temelde bozukluklar, önemli safhalardır. Daha sonra ülkede başlayan Âyan ayaklanmalarını ve nihayet, önce Avrupa Türkiyesinde gelişen ve azınlıkların Bağımsızlıkları ile sonuçlanan Nasyo-

nalist hareketleri bunlara eklemeliyiz. Arap toprakları ile, Doğu Anadolu'daki isyan ve ayaklanmalar, Berlin Kongresinden sonra canlanan Ermeni meselesi de, bu zincirlemelere ilâve edilebilir. Bütün bu gelişmelere; adı *Tanzimat* olan ve Batıya dönüş hareketi olarak bilinen, ama Batıdaki uyanış edebiyatından, hele XIX. yüzyılda Batıda şahlanan Makine İnkılâbı ile, sanat ve edebiyat şenliğinden hiç bir nasip almayan kısır devri de, ayrıca, çöküş tarihimize eklemeliyiz. Bütün bu parçalanmalarla, kültür çöküntüsünü, II. Abdülhamit devri gibi bir uyku, eriyiş, son nefese yaklaşış süreci ile, yani kara bir talihsizlikle de tamamlarsak, tarihimizin akışını, biraz tasvir etmiş oluruz.

İşte 1908 Genç Türkler İhtilâli, kendisinden evvelki devirden, böyle çökmüş, bitmiş, kurtuluş ümidi artık şüpheli, yaygın, ama kağşamış bir devlet devraldı. Böyle olunca da, Meşrutiyet devrinin tarihi, kopmalar, ardı arası kesilmeyen savaşlar, isyanlar, siyasî sorumsuzluklar ve nihayet son bir savaşla, İmparatorluğun dağılışı tarihinden ibaret kaldı. Hele bu son savaş, arada bilhassa Anadolu ve Trakya Türklerinin kan selleri içinde eriyip gidişinin trajik manzarasını vermekle beraber, genç bir Kumanda ve İdareci neslinin gösterdiği idealist gayret ve mukavemet hakikaten, her türlü ölçüler üstünde sahneler yarattı. Eğer Genç Türkler, İkinci Meşrutiyeti ellerindeki bu potansiyeli değerlendirerek, sonu gelmez savaşlara değil de, realist ve çağın akışına uygun ıslahata yöneltebilselerdi, hem büyük insan kayıplarının az çok önlenebileceği, hem de bazı şeylerin kurtarılması mümkün olacağı yolunda düşünceler uyandırmaktadır. Ama bu Sosyo-Politik İdrak (Anlayış), Genç Türkler öncü kadrosunda görülmedi...

Bu kısa tabloyu şunun için çizdik ki, işte İstiklâl Savaşı ve Millî Kurtuluş Hareketi, İmparatorluğun bu son ve kanlı dramına, gerek kumanda mevkilerinde, gerek idare makamlarında ön planda yer alan genç kadronun, giriştiği ve başardığı büyük hareketin adıdır. İstiklâl Savaşını bu kadro yürüttü. Anadolu'da yeni bir devleti, bu kadro kurdu. İnkılâplara bu kadro girişti. Halk Partisi'ni de bu kadro teşkilâtlandırdı. Barışı da bu kadro kazanmış, imzalamıştı. Ve önlerinde yapılacak, daha nice işler ve inkılâplar vardı.

Ama onların kurtarabildiği ve devraldıkları ülke, baştan sona bir harabeydi. Topraklar yorgundu. Bütün son nesil boyunca isyanlar, savaşlar içinde erimiş olan Türk halkının, artakalan kısmı da, yorgun, bitkin ve savaşlardan bıkkındı. Hazine tamtakırdı. Bütün Anadolu'da, tek bir fabrika bacası tütmüyordu. Tek bir ampul yanmıyordu. Adına şose denilebilecek, tek kilometre yol yoktu. Tek bir silo, tek bir ambar yoktu. Her şey çökük ve tükenikti.

Hazine diye bir şey de yoktu. Kâğıt üzerinde ve yıllık geliri 90.000.000 kâğıt lira kadar hesaplanan bir bütçe ile işe girişiliyordu. Ticaret ve sermaye sıfırdı demek, en doğrusudur. Hulâsa, yorgun, bitkin, yolsuz, parasız, pulsuz, yıkık, harap ve hepsi de çoluk çocuk, genç, ihtiyar ancak 11-12 milyon kadar sayılan bir nüfus, daha doğrusu bir insan kalıntısı ile işe başlanıyordu. Ve bize arka çıkacak, yardım edecek, sermaye ve silah verecek, yol yapacak, banka açacak, fabrika kuracak, şehirler inşa edecek, yiyecek giyecek sağlayacak ve sonra da bu verdiklerini, kalkınacak bir ekonominin fazla üretiminden ödeyeceğimiz, müttefikimiz ve bize bu alanlarda işbirliği yapacak, dostumuz yoktu.

İstiklâl Savaşının en sıkışık zamanlarında ve kendi ülkesinde patlayan açlıktan insanlar yaprak gibi dökülürken, dişinden artırabildiği silahını, parasını bize de veren kuzey komşumuz ise o yıllarda artık, gerçi iç ve dış savaşları sona erdirmişti ama, o da kendi derin yaralarını sarmakla meşguldü. 1930 ağustosunda Sıvas demiryolunu açışında, Başvekil İsmet Paşa şöyle konuşuyordu:

> *«— Bize, yabancı sermaye yardımı kabul etmiyorsunuz diyen kim? Tanınmış bir yabancı bankadan ve yalnız 10.000.000 lira borç almak istedik. Ama onlar da bizden, kapitülasyon kayıtlarının iadesini istediler...»*

Kısacası, işte bu yorgun halk, bu yorgun topraklar üstünde, Teğmenliklerinden, Yüzbaşılıklarından beri savaşlar, isyanlar, Eşkıya takipleri ve en sonunda da, çöken bir İmparatorluğun bütün hataları, suçları, yoklukları ve borçları omuzlarına yüklenmiş bu yeni devletin Asker Şefleri ile, Genç ve Sivil İdarecileri, bu şartlar içinde, *millet*'le karşılaşıyorlardı. Ve bu milletten, yeni asker, yeni fedakârlıklar, yeni zahmetlere katlanış, yeni vergiler isteyeceklerdi. Artık kapitülasyon-

lar da kalkıp, memleket kendi gümrük tarifelerini uygulayacağı için, şimdi, Abdülhamit devrinde olduğu gibi, iki kuruşa şeker, iki kuruşa gazyağı, dört meteliğe amerikanbezi de alamayacaklardı. Meselâ Samsun'da Çinhindi pirinci, Merzifon pirincinden daha ucuza satılmayacaktı. Edirne'de Istanbul'da, hatta Eskişehir'de, Rus veya Amerikan unu satılamayacaktı. Kömürümüz İngiltere'den, makarna İtalya'dan, fesimiz, külâhımız Avusturya'dan gelmeyecekti. Dişimizi sıkacak, yollar, demiryolları, fabrikalar yapacaktık. Mektepler, hastaneler açacak ve fazla olarak da, topumuzu, tüfeğimizi dışarıdan parayla alacağımız, yeni bir ordu kuracaktık. Tâ, kendi savaş sanayiimizi kendimiz kuruncaya kadar. Hazinemiz boştu ama, yürekler, ümitler ve yeni bir genç neslin heyecanı genişti. Hem işte bu şartlar içindeydi ki, yeni devlet, bütçesinin en sağlam, yani % 25 gelir kaynağı olan Aşar vergisini, köylünün üstünden kaldırmış ve gelirini % 25 daha eksiltmişti ki buna, köylünün kendisi de şaşmıştı.

Anadolu kendisi mağaralarda yaşar, yarasına merhem bulamazken, eski Osmanlı Devletinin, saraylarına, israflarına, Vezirlerin, Paşaların debdebe ve ihtişamına harcanmış yabancı borçlarının ödenmesi de, yeni devletin üstündeydi. Çünkü Avrupa, hele Fransız sarrafları Lozan'da:

«— Alacaklarımızı kabul edip ödemezseniz, biz bu barış masasını derhal terkederiz!»

diye, sakallarını hiddetle titretiyorlardı. Evet, ödeniyordu. Öyle oluyordu ki, mesele 1930 yılı bütün gelir bütçemiz iki yüz küsur milyon lirayken, yabancı alacaklılar için bütçeye 49.000.000 lira konmuştu. Halbuki o yıl, bütün Maarif bütçemiz 3.500.000, bütün Bayındırlık bütçemiz 17.000.000 ve bütün Millî Savunma bütçemiz, ancak 30.000.000 liraydı.

İşte, muzaffer Cumhuriyetin, bu tür bütün yükünü ve sorumluluğunu omuzlarında taşıyan Atatürk ve Atatürk sonrası Halkçılarının, içinde yaşadıkları şartlar bunlardı. Ve bütün bunların sıkıntısı, elbette ki halkın omuzlarındaydı.

Ama iş, bununla da kalmadı. Halk Partisi iktidarının, tam başını toplayıp, biraz nefes alabilecekleri bir zamanda, İkinci Dünya Savaşı ufuktan göründü. Savaşların kahramanı ve mülkün ümit ışığı

Atatürk ise, yatakta ve hastaydı. Bir İkinci Dünya Savaşına girmemenin, mantıklı ve soğukkanlı başarısı, İsmet İnönü'nün eseridir. Ama savaş devri, bütün dış yolları kesecek, dahilde zorlu tedbirlere baş vurulacaktır. Yer yer ağır sıkıntılar çekilecek ve bunlar da elbette ki halkın sırtına yüklenince, başka baş vuracak kapı olmadığı için halk, bütün sıkıntıların sebebini, Halk Partisi'nin üzerine atıp, ondan yüz cevirecekti. Halk Partisi ise artık, hakikaten yorgundu. Evet, bir iktidar yorgunluğu!..

İsmet İnönü, arkasına baktığı zaman hatırlıyordu ki, kendisi henüz 22 yaşında bir Kurmay Yüzbaşı olarak Edirne'de aktif hayatına başladığı günden beri, kendi başına ve kendisi için, tek bir dakika ayıramamıştır. Meselâ, daha o yaşta ve 11 temmuz 1908'de Edirne'de Genç Türkler İhtilâli başladığı zaman, İkinci Ordu ve bölgesinin bütün sivil ve askerî işleri, yani iktidar, gizli bir İhtilâl Komitesinin Üyesi ve Başkanı olarak, onun ellerine geçmişti.

Ya sonrası? Karşı ayaklanmalar, ordu karışıklıkları, 31 Mart İsyanı, Yemenler, Doğu Anadolu'da, Suriye'de sonu gelmez muharebeler. İstiklâl Savaşında bir Kurmay Albayken, yeni devlet kurulunca, hem Kabine üyesi, hem Garp Cephesi Kumandanı olarak yüklenilen sorumluluklar. Çekilen çileler, kazanılan zaferler. Mudanya'da Mütareke Komisyonunda Delegedir. Lozan'da Türk Dışişleri Vekili olarak Barış Komisyonunda da Türk Heyeti Başkanı olarak, dünya galiplerinin karşısına çıkar. Nice dayanılmaz çileler, hatta ihanetler. Hem de henüz 38 yaşındadır.

Ve sonra? Uzun bir Başvekillik devresi ki, bir ateşten gömlektir. Nihayet, en büyük dayanağının ölümü, İkinci Dünya Savaşı, ülkenin ve devletin varlığının bir küçük zara bağlı kaldığı günler. En sonunda da bir karar: Rejim, çok partili Demokrasiye dönecektir.

«— Bu en az zararla, ancak benim hayatımda olursa olur!»

Ve kaderini, bütünü ile teraziye atar!..

Evet, bu girişim, belki erkendir, belki gençtir. Ama mutlaka yapılacaktır. İnönü, Başvekil Şemsettin Günaltay'dan, tam Demokratik bir Seçim Kanunu ister. Yabancı Uzmanlara da danışılır. Ve daha bu kanun maddeleri hazırlanırken görülür ki, önümüzdeki ik-

tidar, bir Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı olmayacaktır. Yeni İktidarın sahibi ise, artık bellidir. *Demokrat Parti!* Ve bunun kurucuları, İnönü'nün eski arkadaşları ve Partisinin, önde gelen mensuplarıdır. 27 yıllık olaylardan, kalkınma veya kuruluş sıkıntılarından, savaş kısıntılarından, köyde emeği değerlendiremeyen düşük fiyatlardan, ziraî sefaletten, geri kalmışlıktan, kredi ve sermayesizlikten onlar da sorumludurlar. Ama bütün bunlardan yakınan halk, yeni seçimlerde onları, atılırcasına bekler. Yolsuzluk, gelirsizlik, işsizlik, fakirlik, dış sermaye akımlarının yokluğu, hulâsa her şeyin suçlusu, şimdi İnönü ve onun saflarında kalanlardır. Kader ve yenilgi çanları, artık Halk Partisi için çalmaktadır. Ama bu çanlar, belli ki yakında, yeni Partinin zafer çanları olacaktır. Halk Partisinin birçok ileri gelenleri ise hâlâ, eski besteleri gevelerler. Halbuki hesaplaşma günü artık gelmektedir...

ŞUURALTI OYNAŞIYOR!

Ama Halk Partisi'nin aleyhine olan, Halk Partisi'nin suçları değildi. Hiç yoktan yeni bir devlet kurmanın ve bu kuruluşta ancak, milletin zaten tükenmiş gibi görünen son takatına dayandırmanın yorgunlukları da henüz unutulmamıştı. Arada, kendi yağıyle kavrulmanın sıkıntılı hatıraları da vardı. Bir de İkinci Dünya Savaşı yıllarının kısıntı ve sıkıntıları ile beslenen rüzgârları düşünmeliyiz. Hulâsa Demokrat Parti iktidarına zemin hazırlayan faktörler arasında, halk kalabalıklarının, o güne kadar şuuraltı (bilinçaltı) depolarında uyuyan bütün birikintiler, kımıldamaya, kaynaşmaya başladı.

Cahil köy imamı ile, o güne kadar beklediği ve hakkı olan saygıyı, ilgiyi; jandarmadan, hükümet idarelerinden göremeyen, daima hakir görülen köy muhtarlarına, ihtiyar heyeti adamlarına, köy ağalarına, sokak ve siyaset çığırtkanlarına kadar bütün güçler, yeni seçimler için, Halk Partisi ve İsmet Paşa aleyhine seferber olmuşlardı. Yalnız o günlerin, o yılların değil, 27 yıllık bütün eski defterlerin hesapları, ortaya dökülmektedir...

Hele köy, kasaba, şehir kahvelerinde, şaşılacak kadar konuşkan, becerikli, kandırıcı, halk yahut sokak hatipleri türemişti. Bunlara o günün Halk Liderleri de diyebiliriz. Yalnız kahvelerde, evlerde değil, pazarlarda, mitinglerde, otobüslerde, minibüslerde; yeni

partinin müjdesi, rüzgâr, hatta fırtına gibi esiyordu. Bu türeyen hatiplerin çoğu, galiba Pir Aşkına çalışıyorlardı. Ama yürüttükleri bu fırtına, belliydi ki tesirsiz kalmıyordu. Şu da çok dikkati çekiyordu ki, bu ortaya atılanların, bu hatipler, müjdeciler ordusunun beyanları, davetleri, halkın şuurundan, aklından ziyade, hislerine, uyuşmuş, gerilere itilmiş alt duygularına, yani bilinç altınaydı. Hatta bazen, birtakım işaretler, birtakım esrarlı sözler:

«— Biraz bekleyin, neler göreceksiniz!..»

cinsinden müphem, dumanlı vaatler veya bilinmeyen geleceklerden haber verişler şeklindeydi. Hatta cemaatin yüzlerine derin derin bakışlarla, uzun, esrarlı, manalı sükutlar, bu yeni usul halka yönelişin, başarılı taktikleri arasındaydı. Artık, kendisine yukardan bakılışlara, beylik hitaplara doymuş, kentlerde, köylerde, yalnız karşılama ve uğurlama figüranları olarak kullanılmaktan bıkmış insanlar için, bu yeni halka yöneliş, manalıydı, çekiciydi. Halk, buna muhtaçtı.

Bu tür hatiplerden birini tanırdım. Ankara doğusundaki Kayaş vadisinde, bir toprak damım vardı. 1950 seçim öncesinin hareketli günleriydi. Civar köylüler tetikteydi.

«— Efendi, köycek Demirgırat olduk gâri...»

sözlerini hemen, her geçenden dinlerdim. Ortada bir de "Cebecili Hoca" türemişti. Adı Zeynelabidin'di. Yahut öyle tanınırdı. Bana da uğrar, süt içer, ayran içer ve her gelişte yeni fütuhatını haber verirdi. Dinlerdim. Tipik bir Demagog ve usta bir propagandacıydı. Eski İstiklâl Mahkemelerinin, topladığı sindirdiği din ticaretçilerinden biriydi.

Eğer orada başka dinleyenler de varsa, daha da hızlı konuşurdu: Celâl Bayar'ın sarayına, kolunu sallaya sallaya girermiş. Bayar uykuda bile olsa, kapısını açar, odasına dalarmış. Menderes onu kapılarda karşılar, kapılara kadar uğurlârmış, vb...

Öyle sanıyorum ki bütün bunlara, köylüler de inanmazdı. Ama o:

«— Efendi, bunlara böyle konuşacaksın. Atatürk, köylünün aklına hitabederdi. Halbuki sen, köylüye, masallar anlatacaksın. O, masallara inanır...»

der, dururdu.

İşte bu Zeynelabidin Hoca bir gün, yanında da birkaç köylüyle gelmiş. Beni odamda bulamayınca bahçeye dalmış. Ona dereboyunda yakalandım. Bir şehri zapteden Fatih gibi mağrurdu, muzafferdi. Haberini müjdeledi:

«— Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün işi bitti efendi! Aha, köylüleri topladım. Tepeye çıkardım. Söyleyin bakalım dedim, şu Enstitü binalarının planı neye benziyor? Şu baştaki bina, şu yana doğru uzanan, sonra şu sağa, sola kıvrılan binalar?.. Onlar evvelâ bir şey anlamadılar. Ama sonra anlattım. İspatladım: Bu binaların dağılışı, Orak-Çeçik biçimindedir! dedim. Göreceksin, bu köylerden Halk Partisi, bir tek oy alamaz...»

Söylenen deli saçmasıydı ama, kullanılan silah keskindi. Sonradan söylendiğine göre de, Halk Partisi'ne Hasanoğlan'da bir tek oy çıkmış. O da Muhtarınmış. Muhtarın bayanı bile oyunu, "Demirgırat"a vermiş! Hem bu söylenti, galiba doğruydu...

O günler öyle günlerdi ki, Ticanî Şeyhi geçinen Pilavoğlu'nun, bizim köye gelip köy berberine kestirdiği sakalından, iki tarafta iki kişinin, aşırı bir hürmet ve âdeta ibadet eder gibi, dualar okuyarak uçlarından tuttukları ipek örtüye dökülen kıllar, civar köylere, tel tel satılırdı. Köylerde Ticanîler de çoğalıyordu. Nitekim sonra bunlardan bir grup, Yenişehir'de Atatürk'ün heykeline güpegündüz saldırdılar. İçlerinden henüz yirmi yaşlarında ve İstasyonda gişe memuru bir delikanlı, toplantı halindeki Millet Meclisine girip, orada balkondan ezanlar okudu. Kimdi bu Pilavoğlu? Cahil denecek bir ortaçağ düzenbazı.

Civardaki Karapürçek köyünde şunları anlattılar: Bir cuma günü Pilavoğlu, âdet olan gösterişli karşılamalar içinde köye gelir. Cemaatı dere kenarına toplayıp cuma namazını kıldırır. Sonra halka sorar:

«— Bu namazı nerede kıldık?

— Burada, dereboyunda kıldık efendi.

— Hayır! Ama siz körsünüz, görmediniz. Biz namaza el bağlar bağlamaz, cemaatça uçtuk. Kâbe'ye vardık. Namazımızı orada kıldık. Ama siz cahiller, siz nadanlar, toptan cehennemlikler, bunu göremediniz. Çabuk tövbe, istigfar edin!..» vb...

Bunu bana anlatan komşu köylüleri tanırdım. Temiz, bozulmamış eski Oğuzlardı. Ama Yemen'de, Balkan Harbinde, seferberlikte, Anadolu Savaşında, hemen bütün genç çocuklarını şehit vermişlerdi. Hepsi de ona inanmışlardı.

«— Efendi, diyorlardı, biz essahtan cahalız. Uçmuşuk, Kâbe'ye varmışık, Hacı bile olmuşuk da haberimiz yok!..»

POLİTİK VE PSİKOLOJİK CEPHE

O halde karşılaşılan mesele, yalnız çok partili bir Parlamento nizamına geçiş ve normal bir seçim hikâyesi değildi. İmparatorluğun parçalanışı, Anadolu'da İstiklâl Savaşı, Millî Kurtuluş Hareketi, çeşitli inkılâpçı müdahaleler, ortaya çıkan insanüstü bir Şef'in tartışılmaz otoritesi ile arka plana itilen, bilinçaltına gizlenen nice ilkel hisler, çağdışı özlemler, kinler, garazlar, tatminsizlikler, şimdi hep birden dışarıya vurmaktadır. Bu arada, Lozan sonrası yalnızlığın, dünya iktisat buhranının, sermayesizliğin ruhlarda yarattığı darlıklar da canlanacaktır. Nihayet, İkinci Dünya Savaşının yarattığı bütün kısıntıların, yoklukların, sıkıntıların sorumlusu da, Halk Partisi olarak suçlanacaktır.

Millî Kurtuluş Mücadelesi ve Reformlar devresinde yenilmiş, safdışı edilmiş nice fitneler, nice saltanatçı Padişahı özleyeceklerdir. Din tüccarları, köy köy dolaşarak, sanki son 27 yılda din elden gitmiş gibi, şimdi dine dönüldüğünü müjdeleyeceklerdir. Düzmece Şeyhler, Tarikatçılar, cemaatı bir göz açıp kapamada Kâbelere uçuracaklardır. Vaktiyle 31 Mart İsyanındaki ilişkilerinden kurtulmak için Harp Divanına, kendisinin hem cahil hem deli olduğunu raporlarla ispatlayıp, bir de, "İki Musibet Mektebinin Şahadetnamesi" yani tımarhaneden ve hapishaneden belgeler de yayınlatan (1) eski "Bedi-üz Zaman Said-i Kürdî" isminde biri, şimdi "Said-i Nursî" adı ile ortaya atılıp, âdeta bir din içinde din akımı örgütlenecektir. Anadolu'da yeşil takke, çok yerde şapkanın yerini alacak, insanlar daha çocuk denecek yaşlarda sakal bırakarak, bunları yapmayanlar, kâfir sayılacaklardır.

---

(1) *İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi. Bedi-u Zaman Said-i Kürdî (Said-i Nursî).* (1325/1909).

Böylece; biraz da kendiliğinden türeyen gönüllü demagoglar ve propagandacılar ordusu, birden köylere, kasabalara yayılacaktır. Şehirlerde; çoğunun yazıhanesi işlemeyen birtakım avukatlar, dava takipçileri, kanunsuz faizciler, yahut işsiz güçsüz mirasyediler arasında, yakın günlerin neler vaat ettiğini sezenler, bu yeni akım veya gelişmeleri, istikametlendirmeyi bileceklerdir. Netice de, köylerde Jandarmadan, Başkentte Bakanlara kadar, bütün bir idare veya iktidar kadrosunu etkileri altına almaktan gelen bir gurur şahlanışı, nice ilkel atılışları besleyecektir.

Yeni Parti Şeflerine gelince? Öyle görünüyordu ki bunlar, bazen çesaretin, bazen ürküntünün, bazen Öncülük ve Şeflik gururunun, fakat genellikle, artık eski sistemin ömrünü tamamladığı sezisinden gelen sürüklenişlerin içine dalacaklardı. Hem tereddüt devresi kolay ve çabuk atlatılacaktı. Çünkü zaman, onlar için çalışıyordu. Söz, onların olacaktı. Güçleri, kuvvetleri, yalnız yeni Parti defterlerine Üye olarak adlarını yazdıranlar değildi. Memleketi bir hava gibi saran, daha yukarda belirtmeye çalıştığımız, birbirini tutmaz, ama hepsi de mevcut iktidara karşı çıkan, onu yıpratmak, yıkmak için ayaklanan, coşan bilinç ve bilinçaltı dalgalanmaları, yahut yeni canlanan rüzgârlar, onlar için esiyordu.

Bu arada, Ankara'da ortaya atılan yeni Şeflerle, Istanbul, İzmir gibi merkezlerde harekete katılan aydın kişiler arasında da, ilk günlerde açığa vurulmamakla beraber, çok geçmeden kendini gösteren, ruh ve mizaç çelişkileri de güçleniyordu. Çünkü vaktiyle, İstiklâl Savaşının başından beri, yeni girişimlerin, yeni oluşların, Cumhuriyet Kuruluşunun ve yeni Rejimin başları, öncüleri, ama şimdi yeni partinin kurucuları, sözcüleri olan kimseler, hep Ankara'daydı. Istanbul ve nice taşra merkezlerinin Demokratları ise, bu Ankara grubu tekeline, açığa vurulmayan, ama kafalarda daima yaşayan bir yabancılık hissi içinde kaldılar. Halbuki yeni Parti, biraz da bu tekelcilik geleneğini yıkarak, siyaseti bütün memlekete yaymak ve bütün memleketten, yeni önderler yaratmak için düzenleniyordu.

O halde, bu merkezler için, vakit gelmiş demekti. Şu veya bu Ankaralı önder ve siyasetçinin koltuğuna sığınmadan, bu yeni harekette Istanbul ve diğer merkezler, demek ki, kendi söz sahiplerini ön plana atabileceklerdi. Demek ki taşranın aydınları da, hemen bu

partide ve ön saflarda yerlerini almalıydılar. Öyle de oldu. Meselâ Istanbul'da ünlü Avukat Kenan Öner ve benzerleri gibi şahsiyetler bir aralık bu yeni gelişmenin önderleri gibi göründüler. Ama bu hesaplar ve ümitler çabuk açık verdiler ve kenara itildiler...

Çünkü Ankara, Ankara'ydı. Yeni teşekkülün önderleri de, Ankara profesyonel politikacılığının geleneği içinde yetişen, onu temsil eden Ankaracılardı. Bunların safında yer alınabilir, ama onlarla eşit konuşulamazdı. Bu bir kanun değildi. Ama bir gelenek, bir mizaç meselesiydi.

Nitekim Ankara'nın bu geleneği dışından gelen, fakat yeni partinin sıradan adamları değil de, yeni partide önde gelen söz sahipleri ve yarının efendileri olmak hayal ve davası ile kendi kendilerini aldatan taşra şöhretleri kısa zamanda, ayaklarını hakikatın toprağına bastılar. Tez zamanda ortadan silindiler. Yeni Şeflerin safında sıradan adamlar olmaya razı olmayan politikacılarla, parti içinde, meselâ lafta kabına sığmaz, ama işte, icrada bir şey vaat etmeyen Osman Bölükbaşı gibi kütle hatipleri, az zamanda yeni partinin saflarından uzaklaştırıldılar. Ya silindiler, unutuldular, yahut da, ayrıca talihlerini denediler. Fakat siyasette verimsiz, tesirsiz kaldılar. Yeni partide ve saflarda Ankara hegemonyası ve önderlik geleneği, daha ilk seçimde (1946) yerleşti. Sonuna kadar da sürdü, gitti. Yani Tek Parti rejimi ve disiplini, Demokrat Parti'de de, ve aslında 1923'ten beri süregelen geleneğin bir devamı olarak yürütüldü. Bu bakımdan eski Halk Partisi iktidarı ile; yeni Demokrat Parti arasında, denebilir ki fark yoktu. Gene, Cumhurbaşkanı Başvekile ve Parti ile Meclise müessirdi. Gene bir Başvekil, Kabinede ve Parti Grubu ile Mecliste, tek söz sahibi oldu. Gene Mebuslarla Parti teşkilâtı bir üstün otoriteye bağlandı. Ama ne var ki, memlekette siyaset, köylere kadar girmişti. Köy siyasî Liderleri belirdi. Ve halk, iki karargâha ayrıldı. Halka dönük siyaset alanında, muhakkak ki önemli aşamalar kaydedildi. Bu konulara ileride, ayrıca geleceğiz...

SOSYO-EKONOMİK FAKTÖRLER

Yukardaki özetleme ve değinmelerimizde, Demokrat Parti iktidarına zemin hazırlayan şartlar üzerinde dururken, daha ziyade, toplum

psikolojisi ve bu arada, bilinçaltında uyuyan, olumlu-olumsuz etkenlerin su yüzüne çıkışını belirtmeye çalıştık.

Ama; Tek Parti, Tek Şef ve siyasetin ancak hükümet işi sayılması gibi, aslında *otoriter* bir nizamdan, Çok Partili bir aşamaya geçişi değerlendirmek için bu belirtmeler yetersizdir. İşin bu Politik-Psikolojik cephesi gibi, bir de Sosyo-Ekonomik temeli var. Eğer bu temel veya faktörler üzerinde de kısaca durmazsak, görüş ve incelemelerimiz eksik kalır.

Sosyo-Ekonomik yapı nedir? Basit cephesi ile bu soru, şöyle cevaplandırılabilir: Sosyal kategori, yahut *Sosyal* dediğimiz kavram, bu eserin birinci kısmında her vesile ile özetlediğimiz gibi, *insanlar*'la *insanlar* arasındaki çeşitli *ilişki*'lerin tamamı demektir. O halde, sosyal nitelikteki *olaylar, gelişmeler* ve *müesseseler,* ancak insanlarla insanlar arasında, yani *toplum* içinde vücut bulurlar. Örneğin, Dil gibi, Aile gibi, Devlet gibi, Hukuk, Sanat, Siyaset, Savaş yahut örneğin Ekonomik ilişki ve müesseseler, Sosyal niteliktedirler.

Böylece de Sosyal İnsan, bir Toplum (Société) yaratığıdır. Toplum dışında, tek başına yaşadığını varsayacağımız bir yaratık, bir *insan*'dır, bir birey, bir individu'dur ama, bir sosyal varlık değildir. Onun ne dili, ne ailesi, ne müesseseleri olabilir. Hulâsa sosyal insan, bir düzen (ordre), hem de karışık bir düzen (ordre complexe) içinde yaşar. Ve bu düzen, durmadan değişir. O halde *toplum* dediğimiz karmaşık varlık içinde, insanlarla insanlar arasındaki ilişki ve müesseseler de, durmadan değişecektir. Bu ilişkiler ve müesseseler, tek türlü müdür? Hayır. Bunlar da kendi aralarında, çeşitli bölümlere ayrılırlar. Meselâ en başta, insanın ve dolayısıyle toplumun, hayat ve bekâsını (devamlılığını) sağlayan üretim ilişkilerini alalım. Bunlar, tarih öncesinin en ilkel çağlarındaki, en ilkel işbirliğinden, meselâ, kabilece avcılık kaidelerinden başlayarak gelişmişlerdir. Bu avcılık, elbette ki çok ilkel de olsa, birtakım av, yahut üretim araçlarını ve *usul*'lerini gerekli kılıyordu.

İşte; toplumun hayat ve devamına yönelen bu ilişkiler, üretim, geçinme ilişkileri, yahut kısaca *Ekonomik* ilişki ve müesseselerdir. Çünkü ilkel kabilede herkes, bu usul ve kaidelere, yani müesseseleştirilen yaşantı biçimine uymalıdır ki, kabilenin ve dolayısıyle toplumun hayatı devam edebilsin...

Bir toplumda, bütün üretim ilişki ve müesscselerini içine alan ve zaman içinde gelişen bu ekonomik müessese veya ilişkilerin yanında, Din müesseseleri, Savunma müesseseleri, Hukuk ve Devlet müesseseleri, bu arada Aile, Dil, Sanat, Örf ve Âdet müesseseleri de vücut bulacaktır. Hulâsa ekonomik ilişkiler, toplumun temel yapısıdır. Ekonomik zihniyet, onun üzerinde gelişir.

Bu açıklayıcı özetten sonra konumuza dönersek, şu sorunla karşılaşırız:

«— Acaba, iktidar değişiminden önce, Ekonomik Şartlar, Halk Partisi aleyhine mi işliyordu? Demokrat Parti'nin, kolayca iktidarı alışında, Ekonomik Şartlar da, bir faktör, bir etken olmuş mudur?»

Soruya hemen cevap verebiliriz:

«— Elbette!»

Çünkü, halkın bıkkınlığında, bungunluğunda, iktisadî hayattaki darlık, verimsizlik, yetersizlik, elbette ki etkiliydi. Daha doğrusu, halkın psikolojik hal, reaksiyon ve depresyonlarında, artık hareketsizlik derecelerine varan bu darlığın ve yetersizliğin, Halifecilik, Tarikatçılık, Din adına kışkırtmalar yanında, asıl *temel etken* olduğunu kabul etmekte, bir hata olmasa gerektir.

Halk Partisi'nin 27 yıllık iktidarının bu darlık ve yetersizliğinin bütün suç ve vebalini, Halk Partisi'nin ve onun Şef, Yönetici ve Sorumlularının omuzlarına yükletmek ise, haksızlık olur. Bu konudaki tarihî şartlar ve kaçınılmaz zorunluklar üzerine burada, biraz eğilmek gereklidir sanıyorum. Aksi takdirde ve yalnız, bir Siyasî Gelişme olan seçim ve iktidar değişikliği üzerinde kalırsak, bizim yakın tarihimizin, hem Sosyo-Politik, psikolojik, hem Sosyo-Ekonomik bir aşaması, hatta Rejimde bir yapı değişmesi demek olan bir hareketi, gereği gibi değerlendirmiş olmayız...

Bu konuyu işlerken, hemen şunu belirtelim:

Halk Partisi iktidarının Ekonomik alanda, iktidarını kaybedinceye kadar sürüp giden halsizliği, yetersizliği, daha ziyade tarihî şartların neticesidir. Bu neticede, kendi tutum ve davranışlarının etkileri de olmakla beraber, yeni devletin kuruluş şartlarından, kuruluş ça-

ğından ve devraldığı mirastan gelen etkenler, âdeta yenilemeyecek gibiydi. Bu şartların başında, yeni devletin, eski İmparatorluktan devraldığı İktisadî-Siyasî mirası hatırlamak gerekir.

Öyle bir miras ki, daha eski devirleri bir tarafa bıraksak bile, en az 1908 Genç Türkler İhtilâlinden beri ardı arası kesilmeyen kopmalar, savaşlar, iç ayaklanmalarla doludur. Hepsinden ağırı olarak da, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ile, onu da izleyen o çetin, o son Türklerin, son topraklarda son çabası olan İstiklâl Savaşı yeni devlete İmparatorluktan, ancak bir yokluk, bir yorgunluk bırakmıştı.

Yolsuzluk, vasıtasızlık, parasızlık, dostsuzluk ve her varlığı lime lime dökülen bir milletle, bütün kaynakları kurumuş, neredeyse tükenmiş bir vatan. İstiklâl Savaşından sonra, kurtarabildikleri bu vatan parçası üstünde son Türklerin, denebilir ki bütün sermayeleri, kazandıkları son zaferle beslenen bir *Millî Gurur*'dan, kayıtsız bir istiklâlden, geleceğe ümit ile bakmaktan, bütün bunlarla beraber de, çağ anlayışı olan bir Şef'e ve onun emrindeki insanlara ve genç nesle inanmaktan ibaretti.

Ama bunlar yeter miydi? En başta yolsuzluk, memleketin Siyasî-İktisadî bütünlüğünü engelliyordu. Bataklıklar yaygındı. Halk sıtmadan kırılıyordu. Frengi, verem, aşırı çocuk ölümleri, sağlık müesseselerinin yok denilecek hali, mektepsizlik, demiryolsuzluk, kuraklık, hatta açlık ve bütün bunlara eklenen, her biri ile ayrı ayrı uğraşılmak gereken binbir dert, binbir mihnet. Daha önce de değindiğimiz gibi:

Devletin bütün geliri, Batı'daki herhangi üçüncü planda bir Holding gelirinden azdı. Aslında hem aç, hem de çıplaktık. Köylünün giyeceği basma ve amerikan bezi bile dışarıdan geliyordu. Lozan Konferansında istiklâlimiz imzalanmakla beraber, gümrük tarifelerinde, daha beş yıl koruyucu tarife uygulayamazdık. Yabancı borçları ise, imparatorluk devri israfının yüzkarası kalıntısı ve bir mirası olarak, yeni devletin omuzlarına yüklenmişti. Kaldı ki, daha Lozan'ın imzalanmasının üstünden, bir nefes alacak kadar vakit geçmeden, Doğu illerinde bir Şeyhler, Beyler, Ağalar ayaklanması ile karşılaşıldı. Bu isyana Ankara, hatta Çankaya'daki Muhafız Bölüğünü bile göndermek derecesine varan zorluklarla karşı koydu.

Ama iş bununla kalmıyordu. İktisadî alanda ümit, Lozan Konferansının koyduğu gümrük istiklâli kısıntılarından 5 yıl sonra kur-

tularak, yeni sanayileşme hareketlerine, yeni yatırımlara imkân açılmasaydı. Ama tam bu kayıtların sona erdiği bir devrede dünya, bir iktisadî buhran içine yuvarlandı. Lozan Konferansı, 24 temmuz 1923'te tamamlanmış, Antlaşma imzalanmıştı. Beş yıl sonra da, gümrük istiklâlimize kavuşacaktık. Bu 5 yıl doldu. O aradaki iktisadî kalkınma çabaları, elbette ki güçlü olmuyordu. Fakat kısıntı süresi dolup da, yeni ve koruyucu gümrük tarifesinin yürürlüğe girmesinden sonra, 29 ekim 1929'da Nevyork borsasında patlayan buhran, az zamanda dünyayı etkisine aldı. Bir süre sonra, tarımsal ürün yetiştiricisi ve ihracatcısı olan ülkeler de, buhranın fırtınasına yakalandılar. Ziraî mahsul fiyatları neredeyse sıfıra yaklaştı. Halbuki bütün ümit, bir taraftan bu ihracatımızı geliştirerek yatırımlar yapmakta, böylece sağlanacak dövizle de, dahilde sanayileşmeyi hızlandırmaktaydı. Buhranla beraber bu ümit de suya düştü. Buhran ve etkileri, tâ 1933 sonlarına, hatta daha sonraya kadar sürdü.

Dünya İktisat buhranı süresince *Otarşi,* dışarı ile ticarette, her ülkenin ister istemez baş vurduğu bir sistem oldu. Yani, buhrana karşı her ülke, ithalatı mümkün olduğu kadar kısarak, ihracata imkân aramak çarelerini geliştirdi. Kendi kendine yetmek, kendi yağı ile kavrulmak, hatta gereğince ihracat mümkün olmazsa, ithalatı asgariye indirmek yolları arandı. Türkiye de bu çarelere baş vurmak zorundaydı. Böylece, zaten birkaç hammadde ve gıda maddesinden ibaret olan ihracatımız ve bu yoldan döviz tedariki imkânları daraldı. Bu maddelerin fiyatları ile beraber, ihraç miktarları da düştü. Bundan, hem üretici çiftçi, hem devletin vergi kaynakları çok zarar gördü. Zaten yıllar yılı canlanamayan millî ekonomi, bu suretle, yeni bir dar boğaza daha saplandı. Para ile dış ticaret yerine, Takaslar, Kleringler ve benzeri mübadele şekilleri, buhran geçtikten sonra da yürüdü.

İşte, her ne pahasına olursa olsun yerli sanayiin kuruluşu yollarını arayarak, yerli hammaddeyi, bu yerli sanayide işlemek, millî ekonomiye bu yoldan gelişme sahaları açmak hedefi, bu dünya iktisat buhranı devresinde millî siyaset ve millî şuurda yerleşti. Nitekim ilk beş yıllık Sanayi Planı, yahut Programı, bu devrenin mahsulüdür. Bu suretle yeni devlet, yeni bir hamleye yöneliyordu.

Evet, Atatürk devrinde Halk Partisi'nin sicilinde, yahut iktisa-

dî muhasebesinde, bütün yokluklara rağmen, bu iktidarın lehine kaydedilecek önemli hamle ve başarılar da vardır.

İlk hamle, memlekette yeni demiryolu hatlarının inşası ile, millî bir altyapıya yönelişti. Ve buhran başladığı zaman demiryolu, doğu illerine doğru Sıvas'a varmış bulunuyordu (ağustos 1930). Güneydoğuda ayrıca hatlar yapılıyordu. Eski İmtiyazlı Şirketlerin elinden, mevcut demiryolları da satın alınıyordu. Eski Aşar (Ziraî Mahsul) ve Ağnam (Hayvanlar) Vergilerini, inkılâpçı bir kararla 1924'te kaldırılarak, bütçe gelirinin en garantili kalemi olan % 25'i ise birden feda edildi. Hükümetin, bir taraftan yeni demiryolları yapmak ve eski hatları satın almak, diğer taraftan, beş yıllık birinci Sanayi Planı ile, geniş bir yatırım ve kalkınma kararına varmak yolundaki, her ikisi de başarılı bu hamleleri, Halk Partisi iktidarının, cidden önemli ve cesaret verici muvaffakıyetleriydi. Düşünmeli ki bu arada Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Konferansında yüklenmek zorunda kaldığı eski Osmanlı borçları hissesini de, tamamen tasfiye etmiş yüzyılların Kapitülasyonlar esaretinden ise, tümü ile kurtulmuş bulunuyordu.

Kaldı ki, Cihan İktisat Buhranına rağmen, Halk Partisi iktidarının ve İsmet Paşa kabinesinin, 1930-1938 arasındaki şu başarıları da, şaşırtıcı denecek kadar tarihî önem taşır:

— *Devlet bütçesinde, genellikle* denge *sağlanmıştır.*

— *Dış ticarette, genellikle denge sağlanmıştır.*

— *Ödemeler alanında denge sağlanmıştır.*

— *Yeni sanayi planına geçilmiş ve bu alanda Sümerbank (3.6.1933) ile Etibank (14.6.1935) gibi iki büyük Devlet Teşekkülü, yeni Sanayi, Maden ve Enerji sahalarında hem finansman, hem tesis ve işletmecilik işlerini üzerlerine almışlardır.*

— *4 haziran 1937 tarih ve 3202 sayılı kanunla da, Ziraat Bankasının yapısı değiştirildi.*

Hulâsa bütün bunları, hele dış borçların tamamen tasfiyesi ile, yeni Sanayi, Maden-Enerji yatırımlarına geçilmesini, memleketteki yabancı ve imtiyazlı tesis ve işletmelerle, bilhassa Kömür Havzasının millîleştirilmesini, Halk Partisi'nin başarıları arasında saymak gere-

kir. Gerçi bugün bu neticeler, yetersiz gibi görünür. Rakamlar az ve tatminden uzak sayılabilir. Ama düşünmeli ki, bu icraatın hepsi aslında, millî imkân ve emeğin seferber edilişi ile elde edilmiştir. Yani bütün bu işlerde, yabancı sermaye, kredi ve yabancı sermaye iştiraki yoktur denilebilir.

Bu konuda, şu nedenleri belirtmek yerinde olacaktır:

İlk neden şudur ki, Son Osmanlılar olarak tarihin içinden gelip, Cumhuriyeti kuran Genç Türklerin, yani devleti ele alan neslin ruhiyatında, yabancı sermayeye karşı kuşku gayet kuvvetliydi. Hatta, çevresinde yabancı sermaye taraflısı gibi görünmek ürküntüsü, hiç şüphe yok ki bu neslin ruhuna hâkimdi. Çünkü Son Osmanlı Devletinin, en az 200 yıl süren iktisadî çöküntü ve cançekişmesinde, bu İmparatorluğun üzerinde çevrilen bütün oyunlarda, yabancı sermaye ve yarı sömürgeleştirme kombinezonlarının, açık damgaları vardı. Nitekim İsmet Paşanın Lozan'da en büyük savaşı, sınır ve toprak meselelerinde değil, yabancı sermaye davalarında oldu.

Bunun için, yabancı sermaye ilişkilerine karşı ürkekliğe varan bir uyanıklık gayreti, Atatürk ve çevresi için, bir iktisadî ahlâk prensibi gibiydi. Gerçi şu veya bu şartlarımıza göre gelecek yabancı sermayeye kapılarımız açıktır, deniliyordu. Ama, bir taraftan İmparatorluktan intikal eden yabancı teşebbüsler tasfiye edilirken, diğer taraftan yabancı sermaye akışı, elbette ki kolay olmazdı.

Bu bahiste, bir nevi Liberalizm sloganı ile kurulan ve İsmet Paşa iktidarının, mutedil (ılımlı) Devletçiliğine karşı çıkan Serbest Fırka ve onun Lideri Fethi (Okyar) Beye karşı İsmet Paşanın Sıvas Nutkundaki (30 ağustos 1930) sert cevaplarını daha önce vermiştik.

İşte durum buydu. Gerçi Türkiye, bir gün nasıl olsa, ergeç bir Oligarşiye kayacaktı. O zaman yerli oligarhlar, elbette ki yabancı sermayeye kayıtsız şartsız kapılarını açacaklardı. Ama, devir henüz, o devir değildir...

Kısacası, Halk Partisi'nin iktidarı devrinde, Türkiye'ye bir yabancı sermaye akışı olmadı. Dışarıdan önemli istikrazlar, yani borçlanmalar da yapılmadı. Bütün bu devre içinde Türkiye'ye yabancı kaynaklardan gelen veya açılan malî imkânlar, şunlardan ibarettir: Karabük Demir-Çelik Fabrikası ve Zonguldak'ta Çatalağzı Elektrik Santralı için 16.000.000 Sterlinlik kredi. Başvekil İnönü'nün, Mosko-

va seyahatinde sağladığı 8.000.000 altın Rublelik (Dolara eşit) yardım. Kayseri ve Nazilli Dokuma Fabrikaları ile, Ankara otobüsleri ve bazı askerî tank ve araçlar, bu son yardımla sağlanmıştı. Bunlar dışında kısa vadeli küçük bir Amerikan kredisi ile, İkinci Dünya Savaşı içinde açılan, fakat yürütülemeyen 150.000.000 Marklık Alman (Funk) kredisini saymasak da olur. İkinci Dünya Savaşını takibeden devredeki Truman Doktrini ve bunu izleyen Amerikan yardımlarını tabiî ayrı bir açıdan görmeliyiz. Çünkü bunlar, tam anlamı ile ticarî kredi veya sermaye akımı değildi. Bu yardım veya krediler, Halk Partisi iktidarının son devresinde, 1948-1949 yılında başladı. Hibe, Kredi, Endirekt Yardım, Teknik Yardım gibi çeşitli bölümlere ayrılmıştı. Tabiî askerî yardımlar da bu bölümlere giriyordu. Ama derhal belirtmeliyiz ki, Halk Partisi hükümetleri, kendi iktidarlarında, iki yıl kadar bir zaman alan bu Amerikan Yardım veya Kredileri mekanizmasının, ne niteliğini, ne de önemini anlayamadan iktidarı devrettiler. Zaten, askerî-iktisadî bütün kredi ve yardımların son iki yıl içindeki bütün tutarı 390.000.000 Dolardan ibaretti. Onun da bir kısmı, 14 mayıs 1950'den sonraya, yani C.H.P. idaresinin tasfiyesinden sonraya rastlar.

HALK PARTİSİNİN İKTİSADÎ MEKANİZMASINDA, ÇARPIŞAN ÇARKLAR!

Halk Partisi iktidarının 1930'dan sonraki iktisadî faaliyet tablosu, hemen hemen bunlardan ibarettir. Kaldı ki, bu iktidarın iktisadî siyaset uygulamalarında, bazı çarklar da birbirleriyle çarpışıyordu. Meselâ bir taraftan «Sanayii Teşvik Kanunları» çıkarılırken, diğer taraftan, bu gelişmeyi önlemek istercesine, akıl almaz kanun ve nizamname engelleri yaratılıyordu.

Meselâ, «Muamele Vergisi Kanunu» motorsuz sanayi, motorlu sanayi, yani modern işletmeler aleyhine olarak koruyordu. Motorsuz işletmeler, yahut ancak 5 beygirden aşağı güçte ilkel işletmeler vergiden muaftı. Motorlu ve fazla işçi kullanan işletmeler ise vergilendiriliyordu. Bu suretle, hatta motorlu sanayi de vergiden kurtulmak için, garip, gülünç denecek kombinezonlara baş vuruyordu (1).

(1) Bu konuda, İkinci Adam isimli eserimizde örnekler verilmiştir.

Akıl almaz, ama sanayi ve yatırımları önleyen bir devlet tedbiri de «Sürprodüksiyon Nizamnamesi» denilen bir kısıtlama ve kayıtlama tedbiriydi. Bu Nizamnameye göre, bir sanayiin tesisinin kurulabilmesi için, o sanayi sahasında memlekette, bir ihtiyaç fazlası üretim, yani Sürprodüksiyon olmaması lâzımdı. Bu durumu da, İktisat Vekâletinin Sanayi Umum Müdürlüğü tayin edecekti. Sanayi Umum Müdürlüğü, yani Sanayii geliştirme mesele ve muameleleri ile uğraşacak daire ise, gerçek bir perişanlık içindeydi. Ama nice tesis ve yatırım müracaatlarına, sanayide Sürprodüksiyon vardır diye, kesinlikle karşı çıkılıyor, iş engelleniyordu. Görünüşe göre amaç, güya yatırımların gerçek ihtiyaçlara yöneltilmesiydi. Halbuki ortada, ne gerçek ihtiyacın ne gerçek olmayan ihtiyacın sistemli bir takip usul ve mekanizması yoktu. Kaldı ki memlekette, küçük, büyük hiç bir sanayi alanında, zaten Sürprodüksiyon yoktu. Gümrük rıhtımları, en basit sınaî ihtiyaç maddelerinden, hatta kaput bezi, amerikan bezi, basma gibi en harcıâlem dokuma türlerinden, daha nelere kadar, ithal edilmiş denklerle doluydu. Ve memleket aslında, tam bir mal açlığı içindeydi.

Halk Partisi iktidarı devrinin, sınaî kalkınmaya karşı, kendi kendini köstekleme ve zincirleme gafletinin gerçek nedenlerini, daima düşünmüşümdür. Hâlâ da düşünürüm. Fakat, şu veya bu dedikodularla, şu veya bu küçük, ama memleket için temelden zincirleyici oyunları bir tarafa bırakırsak, İç Pazarı dıştan ithalata bu kadar açık bırakan, iç imkânları, ya gizleyen, ya uyutan ve köstekleyen sistematik engellemeyi, gereğince açıklayacak mantık, zaruret ve işaretleri bulamamışımdır. Fakat bu konulara, birçok akıl almaz misaller verilebilir (1).

İdareci vasıflarını, daha önceki eserlerimde de belirttiğim Celâl Bayar'ın, İktisat Vekilliği ve Başvekillik devrelerine rastlayan bu çelişmeli sisteme karşı hem bir Maliyeci, hem bir İktisatçı olan ve İş Bankası kuruculuğu ve işleticiliği dolayısıyle de, muamele ilgilerini bildiği bu çarpışan çarklar veya engelleyici nizamlara neden karşı çıkmadığı yolunda, gerçek ve aydınlatıcı şartları, yayını devam eden hatıralarında bulacağımızı sanıyorum. Bu sebeple burada, Halk Par-

(1) Ş. S. Aydemir: İkinci Adam. cilt. III.

tisi iktidarını tümü ile ilgilendiren bu tür ve daha da sayılabilecek konular üzerinde, ayrıca durmayacağım.

Bu satırlara son verirken, daha Halk Partisi iktidarı zamanında, perde arkasında, daha çok azınlık elemanları ile işbirliği halinde, ama devlet nüfuzunu kullanan, karanlık, maskeli veya maskesiz bir Aferizmin, Halk Partisi iktidarı devrinde de az çok beslendiğini, ayrıca kaydetmeliyiz.

C.H.P. İKTİDARININ SON SAFHASI

C.H.P. iktidarının son safhası deyince, bu devreye, İsmet İnönü'nün, Cumhurbaşkanlığından başlayarak, İkinci Dünya Savaşının sonuna (1945 ortalarına) kadar olan zamanı almak, doğru olur sanıyorum. 1945'ten sonrası, yani 1945 ortalarından 14 mayıs 1950'ye kadar geçen iktidar yılları ise, hem iki partili bir devirdir, hem de iktidarın tam yorgunluk yılları ve halkın, yeni bir iktidarı beklediği günlerdir...

Yukardaki bölüntüye göre, 19 kasım 1938'den, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar olan zamanı da, ayrıca ikiye bölebiliriz:

(a) İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile, onun Millî Şef ve Tek Başkan ilân edildiği günlerden, İkinci Dünya Savaşının başlayışına kadar olan safha,

(b) İkinci Dünya Savaşı yılları...

Bu bölüntüde ilk safha, çok kısa sürmüştür. Dolayısıyle de, İnönü'nün Millî Şef ve değişmez Başkanlık süresi, İkinci Dünya Savaşının memleketimizi saran etkileri, sıkıntıları ve tehlikeleri içinde geçmiştir. Bu safhada, Sosyo-Ekonomik hayat, elbette ki, normal şartlar içinde değildir. Türkiye, geniş dünya pazarlarından kopmuş gibiydi. Yatırımlar, ancak başlanılan devlet teşebbüslerinin, mümkün olduğu kadar tamamlanmasına yönelmişti. Bütçe dardı. Ve dışarıdan, bir malî destek yoktu. Millî parayı dalgalanmalardan korumak gayreti, aslî prensip olarak benimsenmişti. Fiyatları aşırı dalgalanmalardan kurtarmak, bunun için de bazı ana hammade ve gıda maddelerine azamî fiyat tayin etmek, hatta gerekirse el koymak kararları yürürlüktedir. Bu gayret, Başvekil Refik Saydam'ın ölümüne kadar sürer.

Hulâsa, halk darlıkta, sıkıntıdadır. Bu şartlar, elbette ki geniş halk kütlelerinde iktidar lehine bir hava yaratmaz. Ve İnönü idare-

sinin, hatta memleketi savaş dışı bırakmak yolundaki direniş ve gayretleri bile, bu sıkıntı ve kısıntılar karşısında, halkın pek dikkatini çekmez...

Refik Saydam'ın ölümünden sonraki devrede, fiyatlar başıboş bırakılmıştır. Ve sürülerle Hacıağalar yaratmak pahasına da olsa, piyasayı harekete getirmek için baş vurulan bu serbestlik tedbirleri de, genel netice bakımından pek olumlu değişiklikler yaratmaz. Çünkü dünya savaş içindedir. Dünya pazarları kapalıdır. İçeride fiyatların başıboş bırakılması ile, enflasyonun göze alınması pahasına yaratılan spekülatif hareketler, dış ticaretteki kapalılık, yani dünya pazarlarının henüz açılmamış olması dolayısıyle, millî ekonomide önemli sonuçlar vermez. Darlık, gene devamdadır.

Çünkü sınaî üretim, iç piyasanın isteklerini karşılamak bakımından çok yetersizdir. İkinci Dünya Savaşının patlaması ve dünya pazarları ile mübadele ilişkilerinin durması, Cihan İktisat Buhranından sonra uygulanmasına girişilen Planlı Sanayi Kalkınması girişimlerini de durdurmuş gibidir. İkinci Dünya Savaşı içinde, meselâ düşünmeli ki, memlekette düşen ve yerli sanayi üretimi ile sağlanan pamuklu dokuma, nüfus başına ancak 4 metreden ibarettir. Bunun da bir kısmı ordu ihtiyacına tahsis edildiği için, serbest halkın talebine giden kısım, daha da azdır. Bu yetersizlik kısmen, eski el tezgâhlarını canlandırmak suretiyle, ama azamî başarı dahilinde karşılanmaya çalışılmıştır. Bu suretle yılda 70.000.000 metrelik el dokuması üretimi, halk ihtiyacına ve devletin dağıtım tedbirleri ile ihtikârsız intikal ettirilmiştir.

Sonra meselâ, nüfus başına düşen şeker üretimi yılda dört kilodan ibarettir. Halbuki bu miktar, Balkanlarda ortalama on dört, Orta Avrupa'da, örneğin Macaristan'da elli beş kiloydu. Çimento üretimini, yok olarak kabul etmek daha doğrudur (yılda 380.000 ton). Demir-çelik üretimi için ancak Karabük çalışmaya başlamıştı (yılda 300.000 ton). Bütün zeytinyağı istihsali ancak 2.000 ve pamukyağı istihsali 3.500 tondan ibaretti. Petrol üretimimiz yoktu. Raman dağında ve ilk önce büyük ümitler uyandıran petrol bulunuşu, sonra rezervin önemsizliği ile, bir ümit kırıklığına yol açmıştı. Gerek asker, gerek sivil, Petrol-Benzin-Madenî Yağlar ihtiyacımızı, zaten savaş sahası olan Akdeniz yolu ile beklemek zorundaydık. Memleketteki bü-

tün Akaryakıt tankları ise (Beykoz, İzmir'de Albayrak ve İskenderun) ancak 120.000 ton kapasiteydi. Ama bunlar da boştu denilebilirdi.

Savaş yıllarına, gerek askerî, gerek sivil ihtiyaçlar ve stoklar bakımından, *tamamen* hazırlıksız girdiğimiz anlaşılıyordu. Hele stratejik maddelerde bu hazırlıksızlık, inanılmayacak kadar şaşırtıcıydı.

Ulaştırma işi, hazin yetersizlikler içindeydi. İşin en acısı, ekmeksizlik bahsinde karşılaşılan ve yürekler acısı denilebilecek olan durumdu. Çünkü memlekette, hem ulaştırma şebekesi, yahut, bilhassa karayolları bakımından altyapı, yok denecek haldeydi. Hem de Anadolu'da, meselâ Ankara'daki 4.000 tonluk buğday silosu dışında, başka buğday siloları yoktu. Motorlu vasıtalar ise, meselâ Ankara'nın 150 kilometre kadar yakınındaki Cihanbeyli'den, Ankara'ya buğday nakline gereğince imkân vermeyecek kadar kıttı.

İaşe işlerinde, Müsteşar Yardımcısı olarak vazife aldığım zaman, Ankara ve Istanbul da dahil olduğu halde, hiç bir Vilâyet ve merkezde, ne buğday, ne akaryakıt üzerinden stok mevcut olmadığını görmüştüm. Ordu da dahil olduğu halde memleket, bir buçuk günlük, iki günlük gibi karşılıklarla idare ediliyordu. Bazen, bu kadar karşılık da bulunmuyordu. Bu konulardaki hatıralarım hazindir.

Orduda *yem* işi de ağlanacak haldeydi. Avrupa savaşı başladığı zaman, bizde de, seferberlik şeklinde olmasa da, bazı bölgelerde halkın at ve arabaları, orduya alınmıştı. Bu işlemin bir sahnesine, bir vazife gezisi sırasında, Söğüt'te şahit olmuştum. Görevli subaylar, şehrin meydanımsı bir yerine masalarını kurmuşlar, defterlerini açmışlar, işe başlamışlardı. Davullar, zurnalar çalınıyordu. Ortalıkta bir bayram havası esiyordu. Bölgenin insanları, atlarını, arabalarını temizlemişler süslemişler, askere teslim için sıraya girmişlerdi. Hemen bütün atların, yelelerine, kurdeleler, fiyonglar bağlanmıştı. Kuyruklar kurulmuştu. Atlar kişniyor, sabırsızlanıyordu. Arabaların, atların sahipleri, kadınlı erkekli, artık ellerinden çıkacak, ama çocukları, kocaları gibi, atları, arabaları da ordu hizmetine katılacak olan bu heyecanlı günde, küme küme, mallarının başında teslim sıralarını bekliyorlardı.

Görevleri düzenleyen Binbaşı, kendi masasının başında, bana da bir sandalyede yer vermişti. Davullar, zurnalar gittikçe coşturucu oluyordu. Malını teslim eden vatandaşların duygululuğunu, aynı duygululukla yakından izliyordum. Atını, arabasını teslim sırası gelen her vatandaş, evvelâ masanın önüne gelerek, adını, soyadını yazdırıyor, işlemlerini tamamlatıyordu. Bu işler de bitince, hemen hayvanlarının boynuna sarılıyordu, onları gözlerinden öpüyor, yelelerini, sağrılarını okşuyordu. Ailenin kızları, kadınları da, ama hepsinin de gözleri yaşlı, aynı veda sahnesini tamamlıyorlardı. Ondan sonra ve malını orduya teslim eden vatandaşlardan duyulan, hemen hepsi de birbirine benzer sözler şunlardı:

«— Varın, gidin koçlarım, şahbazlarım. Şimdiye kadar bana hizmet ettiniz, şimdi de Devlete hizmet edin. Hakkın helâl olsun Kumandan Bey!»

Bu sahneler, her halde başka yerlerde de böyle cereyan ediyordu. Gerçi devir, motorlu vasıtalar devriydi. Meselâ biz savaşa girersek, Trakya ovalarında bu atlar, arabalarla, o motorlu vasıtalar selinin önünde olacaktık. Hesapsızca pek çok da hayvan alınmıştı. İşte ondan sonradır ki, bu hayvanların yemlenmesi meselesi, birden, en acele meselelerden biri oldu. Bütün bu sıkıntılardan en çok tedirgin olan, elbette ki Halk'tı. Halk, işin, kendi günlük yaşantısı bakımından içinde yuvarlanırken, elbette ki homurdanıyordu. O, Türkiye'nin milletlerarası durumu, daldığı darboğazlar ve günün her saatinde, birden patlayabilecek tehlikeler, daha doğrusu ölüm-kalım davalarından ziyade, bu yaşantının sıkıntılarını kendince yorumluyordu. Ve her şeyi kafasında, nihayet Halk Partisi iktidarının aleyhine kaydediyordu.

BARDAĞI TAŞIRAN BİR VERGİ

İktidar aleyhine biriken bütün bu tedirginlikleri, bir de «Ziraî Mahsuller Vergisi» Kanunu tamamlamıştı. Bu kanuna göre çiftçi, ziraî mahsulünün % 40'ını, belirli bir bedelle devlete teslim edecekti. Mahsul daha önceden, görevlilerinin tarlalarda yapacakları resmî tahminlerle, çiftçi için bir nevi taahhüde bağlanıyordu. Çünkü durum şuydu: Memlekette her gün, halk için 1.000 ve Ordu için gene 1.000 ton olmak üzere 2.000 tonluk ekmeklik-yemlik tahsisine ihtiyaç vardı.

Bunları Toprak Mahsulleri Ofisi toplayacak ve İaşenin emrine göre, Vilâyetlere ve Askerî birliklere teslim edecekti. Vilâyetlere tahsis edilenler, şehirlerin ihtiyacını karşılayacaktı.

Uygulamaya girilirken, ambarlarda mevcut olan ihtiyaç fazlası mallar da beyana tabi tutulmuştu. Hulâsa, karmaşık bir mekanizmanın içine daha giriliyordu. Çünkü memleket ve devlet, ne askerî, ne de sivil alanda ve savaş öncesinde, bir Savaş Ekonomisi için örgütlenmiş değildi (1).

İşte bu yeni kayıtlar da halkta memnuniyetsizliği, en uzak köylere kadar götürdü. Buna ekli olarak, vilâyetler, bölgeler arasında bazı gıda maddelerinin, meselâ yağların serbest nakil ve sevki de kayıt altına alınmıştı. Resmî fiyatlar ise, hakikaten yetersizdi. Fakat başta İnönü olmak üzere Halk Partisi iktidarının baş endişelerinden biri, para fiyatlarını ve dolayısıyle bütçeyi, her ne pahasına olursa olsun sabit tutabilmekti. Para ve fiyatlar bir defa çözülürse, artık işin nerelere varacağı, hakikaten belirsizdi.

İşte o günlerdeydi ki, çantamdaki dosyalarla sabahın erken saatlerinde, evinde ziyarete gittiğim Vekilim Mümtaz Ökmen'i, ayakta, ama yorgun, benzi sapsarı bulmuştum. Daha selâmlaşmadan, söyledikleri şunlardı:

«— Şevket, bu gece hiç uyumadım. Sabaha kadar bu salonla odalar arasında dolaştım, durdum. İçimden gelen arzu hep, hemen şu balkon kapısını açmak ve oradan kendimi, boşluğa bırakmak, atmak oldu...»

Mümtaz Ökmen belki haklıydı. Ama bütün bu yokluklardan, yalnız biz mi, bizim yakın neslimiz mi sorumluyduk? Atalarımız bize, yollar mı, fabrikalar mı, ambarlar mı bırakmışlardı?

Kaldı ki, benim Vekile getirdiğim dosyalar da, hiç iç açıcı değildi. Her gün Toprak Mahsulleri Ofisi, en az 2.000 ton ekmeklik ve Ordu için yemlik alabilmeliydi depolarına. Halbuki son günler öyle gidiyordu ki, bazen günlük alımlar, ancak bir iki yüz tonu buluyor, hatta o kadarını da bulamıyordu. Geceleri rahat uyku uyuyabilen kimdi ki?..

---

(1) Ş. S. Aydemir: *İkinci Adam.* Cilt III.

Sıkıntılar 1942'de, zirve noktasındaydı. Avrupa savaşı gittikçe yayılıyordu. Bizim vaziyetimiz de kritikti. Eğer bir savaşa sürüklenmek zorunda kalırsak, bizi düşmanın askerlerinden, toplarından, tanklarından önce, açlık yenecekti.

Bu hikâyeleri daha çok uzatabiliriz. Ama buna galiba lüzum yoktur. Kısacası, Halk Partisi iktidarının o yıllarda, gidişatına hâkim olduğu bir Siyasî-İktisadî siyasetten ziyade, Sosyo-Ekonomik bir *kaos*'tan, bir boşluktan, aynı zamanda binbir korkulu ihtimaller içinde yuvarlanışından bahsetmek daha yerinde olur. Ama ne var ki, bir kısmı Halk Partisi iktidarının kendi ihmal ve taksiratından gelse de, çoğu, tarihimizin akışından, bizim neslimizin günahı olmayan geriliğimizden, örgütsüzlüğümüzden ve yetersizliğimizden gelen bütün bu gidişatın suçu ve hesabı, halkın ruhunda, birtakım görünmez defterlerin sayfalarına, hep İnönü iktidarının zimmetine yazılıyordu.

Başvekil Refik Saydam'ın o yıl içinde ve son nutku için Istanbul seyahatinde, tam:

«— A'dan Z'ye kadar değiştireceğiz.»

diye konuşmasının hemen ardından ölümü (8.VII.1942), ülkemizin o günlerini ve sonrasını her düşündüğüm zaman kafamda, çeşitli istifhamlar, sorular yaratır.

Doktor Refik Saydam'ın, A'dan Z'ye kadar her şeyi değiştirmeye girişemeden hayata gözlerini kapaması, elbette ki hazin, ama gene sanıyorum ki kaderin, manalı, düşündürücü bir müdahalesi oldu...

SAVAŞ SONRASI KALKINMA PROGRAMLARI

Refik Saydam'ın ölümünden sonra Halk Partisi iktidarı, gene İkinci Dünya Savaşı yılları içinde devam etti. Ama «A'dan Z'ye kadar her şeyi değiştireceğiz» fantomu, artık ortadan silinmişti. İaşe işleri teşkilâtı kaldırıldı. Fiyatlar serbest bırakıldı ve tabiî birden fırladı. Meselâ buğdayda bu fırlayış, birden 7-8 misline vardı. Hacıağalar devri diye anılan devre budur.

Bu arada Dört Vekilden bir Komisyon kuruldu. Komisyonun başı, Maliye Vekili Nurullah Esat Sümer Bey olarak görünüyordu. Komisyonun vazifesi, savaş sonrası için Kalkınma program ve planları hazırlatmaktı. Almanlar henüz Rusyanın içerilerinde bulunuyorlardı.

Savaşın sonu az çok belli olmakla beraber, savaş elbette ki daha nice olaylara, yön değiştirmelere gebeydi. Çalışacak komisyon, Vekâletlerarası bir komisyon niteliğinde olacaktı. Esas görevime devam etmekle beraber, bu komisyonu da yönetecektim.

Hazırlanan çalışma planını, ilgili Vekiller tasvip ettiler. Sonra uzun, yorucu ve bütün işlerin nihayet bir iki kişinin omuzlarına düştüğü mutat çalışmalar başladı. Bir taraftan da savaş sürüyor ve Almanlar aleyhine gelişiyordu. Raporumuz, savaşın sonundan birkaç ay önce bitmişti. Ama çeşitli revizyonlar ve düzenleme çalışmaları sonunda, savaşın Almanya cephesinde sona ermesinden ancak kısa bir süre önce İktisat Vekiline ve dolayısıyle Hükümete sunuldu.

İlk planımızı hazırlarken, bizden istenilen bu önemli çalışmayı, iki bölümde düşünmüştük. Birinci ve geniş bir bölüm Türkiye'nin, son Osmanlılardan başlayan geniş bir İktisat Tarihi niteliğinde olacaktı. O güne kadar yaşanılan iktisadî şartları ve iktisadî hayatın başlıca kollarını, bu kısımda tarihlendirerek, millî arşivimize katmak istiyorduk. Savaş sonrası için düşündüğümüz kalkınma kolları, konuları ve kurulacak üniteler, ayrıca bir Özel Raporda işlenecekti. Bu ünite veya çalışma kolları üzerindeki detaylı araştırma ve avanprojeler de bir taraftan, ilgili İktisadî Devlet Teşekkülü ve Finansman Bankalarınca devamlı işbirliği içinde hazırlanacaktı.

Öyle de oldu. Hatta en sonunda, "nihaî protokoller" Merkez Bankası Umum Müdürü Kemal Zim Sunal'ın Başkanlığında, İktisat Vekili Fuat Sirmen'in de iştiraki ve asıl ilgili İktisadî Devlet Teşekkülleri Uumum Müdürleri ile, keza diğer yetkili temsilcilerin de imzaları ile tekemmül etmiş bulunuyordu. Özel programda yer alan konu ve üniteler üzerinde, alâkalı İktisadî Devlet Teşekkülleri, geniş ve detaylı plan dosyalarını hazırlamıştılar. Meselâ Kırıkkale Bakır Kombinası, Karabük Tevsi Projeleri, Zonguldak limanı, Islah ve İşletme projeleri, İzmir Halkapınar Mensucat Kombinası gibi.

Bu protokol ve dosyaların, şimdi devlet arşivinde mevcut olmadıkları anlaşılmaktadır. Ama bunların, İktisat Vekâletince Başvekâlete sunulduğuna dair olan Başvekâlet tarih ve numaraları, gene Başvekâlet ve Maliye Vekâleti kayıtları eldedir.

C.H.P. ile Demokrat Parti Başkanı arasında, sonradan meydana gelen Meclis tartışmalarında Menderes, bu çatışmaları «1946 Plan-

ları» olarak adlandırır ve kendi açısından eleştirir. Bunların önemi kanaatımca şuydu ki, Halk Partisi iktidarı, daha savaşın sonu belli olmadan «Savaş Sonrası Kalkınma Planları» şeklinde bir hazırlığın yapılmasını düşünmüş ve bu konuda, önemli çalışma neticeleri ortaya konmuştu. Program ve Planlar, gerçi 1960 yılına kadar olan devre için hazırlanmıştı. Ama, hareket noktaları sağlamdı. Sonra çalışma çerçevesi, yalnız Sanayileşme ile de sınırlanmamıştı. Sanayiden başka, İşçiliğin meslekleştirilmesi, İş Hukuku, hatta Gümrük Tarife konularına kadar giriliyordu.

DEMOKRAT PARTİ KURULUYOR

O sıralarda Mecliste, Demokrat Parti'nin kurucu çekirdeği meydana geldi. Parti de kurulduğuna, teşkilâtlandığına göre, iktidar ne kadar yorgun düşse de, demek ki yeni seçimlerde milletin karşısına önemli hazırlık ve vaatlerle çıkacaktı. Halbuki ne 1946, ne de 1950 seçimlerinde İnönü ve Halk Partisi sözcüleri, kendi ellerinde bulunan bu hazineden faydalanmasını bilememişlerdir. Neticede iktidarı, gene de kaybedecek olsalar dahi. Bunun niçin böyle olduğunu ve ellerindeki plan ve programları niçin seçimlerde değerlendirmediklerini, çok daha sonra, İnönü'ye sormuşumdur. Cevap şuydu: Bunları, bana intikal ettirmediler...

Demek ki Halk Partisi son Hükümetleri de, Halk Partisi gibi, hakikaten yorgun ve hatta unutkandılar. O halde söz, artık başkalarınındı. Nitekim öyle oldu. Ve Halk Partisi'nin yerini alan Demokrat Parti iktidarı, sanayileşme konularına, bir süre sonra el koydu. Ama bir program bütünlüğüne dayandırmadan!

«— Biz yapalım, Program arkadan gelsin.»

sözleri, o sıralarda yaygındı. Bu söz; sahibine göre belki doğru, belki yanlıştı. Ama muhakkak ki *Batılıca* bir konuşma değildi...

7 ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin, Halk Partisi ile, halk önünde ilk karşılaşması temmuz 1946 seçimlerinde oldu. Demokrat Parti, 465 Milletvekilliği için 273 aday göstermişti. Bunlardan 62'si seçilebildi. Fakat Parti, seçimleri yolsuz bularak itiraz etti. Nitekim Meclis 12 ağustos normal çalışmalarına başladığı zaman, pek çok seçim itirazları ile karşılaştı. 36 vilâyete ait seçimlere toptan iti-

raz edildi. Ayrıca, 27 itiraz daha vardı. Komisyon, bütün bunları reddetti. Partinin bu devredeki itirazlarında, haklı noktalar olduğu söylenebilir. Meclis 5 ağustosta toplanmıştı. Böylece Cumhuriyet devrinde, seçim yolu ile gelen ilk muhalefet, Parlamentoda yerini almış bulunuyordu.

Seçimler öncesinde ve seçimler sırasında geçen bazı olaylar ve halkın pek açığa vurulmasa da homurtulu hali, Halk Partisi'nin geleceği için cesaret verici değildi. Fakat Halk Partisi, havada beliren bu işaretleri gereği gibi değerlendiremedi. Zaten Partide, bu iki Partili Meclis teşebbüsüne İnönü'den başka içtenlikle destek sağlayan, taraftar olan, denebilir ki kimse yoktu. Paşaya karşı hemen bütün arkadaşları, onlarca bir deneme sayılan bu işin yersiz, vakitsiz, lüzumsuz olduğu kanısındaydılar. Onlara göre, Demokrat Parti'nin çıkışını hoş gören, iyi karşılayan, o cepheye akan halktan kütleler, bir yanılma içindeydiler. Er geç bu hatalarını anlayacaklar, seçtikleri yoldan vazgeçeceklerdi...

Bu ruh hali, büyük bir gafletti. Gerçek şuydu ki, Halk Partisi artık, bir Halk Partisi değildi. Halkla zaten pek de kaynaşmamıştı. Son zamanlarda ise, halktan büsbütün kopmuştu. Halk Partisi sözcülerinin halka karşı davranışlarındaki bir nevi yukardan bakma halleri, dikte eder gibi konuşmaları, köylerde, kentlerde Jandarma, Polis kuvvetleri ile birçok İdare amirlerinin, sanki Partinin temsilcileriymiş gibi davranışları, halkın gözünde artık hoş görülmüyordu. Parti Şefleri de tılsımlarını kaybetmişlerdi.

Hulâsa, halkın şuuraltında (bilinçaltında) yıllar yılı biriken, sebep ve şartları iyi ifade edilmese bile bilinçaltına itilen bütün memnuniyetsizlikler, artık yukarıya vuruyordu. Ve bu dışarı tepen dalgalar, halkın bilinçaltında, son yılların hâlâ zinde yaşayan küçüklük, kırgınlık hatıraları ile de karışarak, şimdi seçimlerdeki mutlak iktidarının zeminini hazırlıyordu. Daha doğrusu, bu seçimler şöyle böyle geçmiş olsa da, ilerideki 1950 seçimlerinde söz ve zafer bayrağı, yeni partinin olacaktı. Hatta her türlü diğer şartlar bir tarafa bırakılsa bile, yalnız bu bilinçaltı içgüdüleri bile, bu zaferi onlara sağlamak için yeterdi...

Kaldı ki İnönü, bu yeni seçimden önce, etrafının gene hoş görmediği, ama sonunda Muhalefet lehine işleyecek bir Stratejik hare-

kette de bulundu. Bu da, yeni ve Demokratik bir Seçim Kanunu hazırlanması için verdiği direktifti. Bu işin son safhası, bir Politikacıdan ziyade, nazik ve uysal bir Tarih Hocası olan, ama İttihat ve Terakki günlerinden beri siyasî gelişmelerin yakın şahidi bulunan Prof. Şemsettin Günaltay'ın Başvekilliği zamanında alındı. Günaltay, yerli ve yabancı bilim adamlarının da yardımıyle bu yeni kanunu, 1950 seçimlerine yetiştirmiştir. Böylece de Demokrat Parti'nin en ürktüğü düzen, yani seçimlerde baskı ve hile ihtimalleri ortadan kalkıyordu. Ve yeni Partiye iktidar, Halk Partisi iktidarının bilgili, şuurlu yollardan yürüttüğü bu hazırlıklarla, artık garantili olarak sağlanıyordu.

TEŞEBBÜS GÜCÜ MUHALEFETİN ELİNDE!

1946-1950 seçimleri arası, Halk Partisi için, hiç bir şey vaat etmeyen bocalamalar içinde geçti. Hatta denebilir ki, daha bu yıllarda teşebbüs gücü, artık Demokrat Parti muhalefetinin eline geçmişti. Teşebbüs, direniş, bir türlü tatmin edilemeyen istekler, hep muhalefetten geliyordu. İktidar bunlara, sadece ayak uyduruyordu. Olaylara yön veren, sanki Demokrat Parti Önderleri Bayar ve Menderes'ti. İktidarın artık hiç bir şey yapmak kudretinde olmadığını, bitkin, âciz halini ve her türlü karar ve hareket kabiliyetinden yoksun olduğunu, açık hava mitinglerinde, halka haykırmaktan çekinmiyorlardı.

Zaten Halk Partisinde de artık, görüş, hareket ve cephe birliği yoktu. Denebilir ki, bu partide, bir tarafta son gücünü harcayan, son çabalarını veren, ama çevresinden ve arkadaşlarından dahi destek görmeyen İnönü vardı. Diğer tarafta da, hiç biri diğeriyle aynı görüş ve davranışta olmayan birtakım insanlar, klikler, grupçuklar! O kadar ki, bir gün gelecek İnönü, bu artık fikir, hedef ve hareket birliği ile beraber, ümitlerini de kaybetmiş olan *yığın*'dan, hatta bir Başvekil bulup Kabine teşkil ettirmek için bile bir dost bulamayacaktır. Gene daha aşağıda göreceğimiz gibi, kendilerine Başvekillik teklif edilen dört tanınmış Halk Partili eski Bakan, hepsi de bu teklife karşı özür dileyecekler ve sorumluluk kabul etmekten kaçınarak, İnönü'yü onlar da yalnız bırakacaklardır.

Bu işler böyle geliştikçe, tabiî İnönü de ümit ve cesaretinden çok şeyler yitirecekti. Bir gün artık açıkça, muhalefetin iktidarı ala-

bileceğini ve kendisinin iktidarı yeni sahiplerine terkedeceğini açıklamak zorunda kalacaktı. Çünkü öyle günler yaşanmıştır ki, İnönü, halk arasında ve herhangi bir yolculukta halktan, alıştığı ilgi ve hatta saygıyı göremediğini fark eder. Ve sonra bu durum, onun Muhalefet Lideri ile yaptığı, bazı olumlu buluşmalar sonunda hava az çok düzelince, halkın da kendisini daha ilgiyle selâmladığını görür. Memnunluğunu başkalarına karşı da açığa vurmaktan çekinmez. Bu ifadelerini de az aşağıda vereceğiz.

Ama bütün bu olup bitenler, ümit ve cesaret kırıcı oluşlar ve gelişmeler arasında, İnönü'yü bütün çevresinden ayıran, onun sebatlı şahsiyet ve karakterine uyan bir işi ve gayreti de vardı. Bu da, daha ilk seçimlerde kendisinin ve partisinin aleyhine işlese bile bu, Batı anlamında demokratik, muhaliflerinin dahi ondan gelen hiç bir şeyi beğenmemelerine rağmen, Halk Partisi milletvekilleri ile beraber aynı düzeyde ve lehte oy verecekleri, 1950 seçimleri öncesindeki *Seçim Kanunu*'dur. Bu, o günün şartlarına ve havasına göre, zor ve dev bir işti. Hem de bu kanunu İnönü hazırlatıp çıkarmasaydı, Demokrat Parti iktidara gelince, böyle bir kanunu çıkarmazdı. Bu görüşümüzün itiraz götürmez dayanağı şudur ki, muhalefet yıllarında en büyük isteği ve davası «Antidemokratik kanunların tasfiyesi» olan Demokrat Parti, iktidara geldikten sonra, bu temel sloganını hemen unutmuştur. Fazla olarak da, mevcut Antidemokratik kanunlara, yeni Antidemokratik kanunlar ve davranışlar eklemiştir. Meselâ Halk Partisi Muhalefete, Radyodan yararlanmak hakkını tanıdığı halde, Demokrat Parti, bu en basit konuşma hakkını tanımamış, Devlet radyosunu, Parti malı haline getirebilmiştir. Bunlara da yerleri geldikçe, özetle değineceğiz. Şimdi, olayların 1946-1950 arasındaki kronolojik akışına, ana hatları ile eğilelim.

Halk Partisi ile muhalefet arasındaki Meclis çatışması, daha yeni dönemin açılması ile beraber başlamış, durmadan da keskinleşmiştir. İlk çatışma konusu, daha önce de kaydettiğimiz gibi muhalefetin, seçimlerde yolsuzluk olduğu yolundaki sert şikâyet ve tepkileriydi. Muhalefete göre, bu seçimler ve dolayısıyle Halk Partisi iktidarı meşru değildi. Gene önce kaydettiğimiz gibi, kurulan Meclis grubu, bu iddiaları, incelemeler sonunda reddeti. Bu karar, doğru veya eksik olabilirdi. Ama konu ve ortaya atılan suçlamalar, muhalefet için öyle

bir propaganda ve mücadele sermayesi idi ki, muhalefet onu, yıllarca kullanabilirdi. Öyle de oldu. İktidarın, halk için kutsal bir hak olan seçimler konusunda bile, hileci, kanun dışı hareketlere baş vuran bir zorba kudret olduğu suçlamaları, Meclis çatısı altından köy ve mahalle kahvelerine kadar, yıllarca çalkandırıldı.

Sonra, 5 ağustos 1946'da yeni Meclis açılınca görüldü ki İnönü, yeni kabinenin teşkili işini, Uzun zaman Parti Genel Sekreterliği yapan, 1946 seçimlerinden önce İçişleri Bakanı bulunan Recep Peker'e vermiştir. Sanıyorum ki bu intihap yerinde değildi. Çünkü yeni Meclis, çok partili bir çalışma devresine ilk defa giriyordu. Mecliste bu sebeple, Batı anlamında bir demokrasi havası esmesi, yerleşmesi lâzımdı. Bu da ancak, soğukkanlı, müsamahalı ve artık karşıda bir muhalefetin varlığını hazm ve kabul edecek, sabırlı bir Başvekilin bulunması ile mümkün olabilirdi. Demokratik Meclis hayatı, böyle yerleşecekti.

Halbuki Recep Peker, İstiklâl Savaşının ilk günlerinden beri kendisini Millî davaya vakfederek önemli sorumluluklar yüklenmişti. İyi hizmetler yapmıştı. Millî hayatta haklı söz sahibi olmuştu. Ama Halk Partisinin *müfrit,* yani aşırı tutumlu ve otoriter bir şahsiyeti sayılıyordu. Etrafında, Kerim İncedayı, Şükrü Sökmensüer, Mümtaz Ökmen ve diğerleri gibi, gene müfrit sayılan bir grupçuğu olduğu da biliniyordu.

Kaldı ki, bazı Şeflik ve Liderlik vasıfları olmasına rağmen, bu vazife ona, hem biraz geç verilmişti, hem de Atatürk'ün son yıllarında biraz da ihmale uğradığı, biraz kenarda bırakıldığı için kırgındı. Sakin olgun, müsamahalı bir ruh hali içinde sayılmazdı. Onun için bu iki Partili Mecliste, daha ilk günlerden başlayarak, yumuşak, yatıştırıcı, yeni Meclis güçlerini birbirlerine yaklaştırıcı bir hava yaratamadı. Ve bu, muhalefetin eline, ayrıca birtakım jestler yapma imkânı ve propaganda kozları verdi. Demokratlar da yeni Meclise, eski Şeflik geleneklerine ve otoriter alışkanlıklara karşı bir hava ve davranış getirerek, daha ilk günden, İnönü yeni devre için de Cumhurreisi seçilince yemin töreninde, mutad geleneğe göre Milletvekilleri onu ayakta alkışlarken, muhalefet mebusları yerlerinden kalkmadılar, Cumhurreisini alkışlamadılar. Bu toplantıda Muhalefetin Cumhurreisi adayı, eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'tı. Fevzi Çakmak

emekli olduktan sonra, her nedense politikaya karıştı. Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olarak Meclise girdi. Ankara'ya gelince, onu, 40.000 kişinin karşıladığı yazılır. Fakat bir süre sonra da, Demokrat Partiden ayrıldı. Bir kısım Milletvekilleri ile beraber, yeni kurulan Millet Partisi Başkanlığını kabul etti. Beyanlarda bulundu. İç geziler yaptı. Hareketleri pek dengeli görmüyordu. 10 nisan 1950'de vefat etti.

Bir süre önce Cihat Baban'ın yazdığı «Politika Galerisi» isimli eserinde nakledilenlerden anlıyoruz ki (1) son zamanlarında ruhî durumu, pek sıhhatli değildi. Meselâ Cihat Baban'a Ankara'dakilere kızgınlığını ifade ederken «Şimdi Erzurum'da olsam, elimde bir Kolordu bulunsa, ben yapacağımı bilirim» gibilerden konuşmaları, bu ruh sıhhatsizliğini açığa vurmaktadır.

Bu arada siyasî gelişmelerin önemli olayı, Mecliste cereyan etti. Ülkede esen rüzgârlar zaten sertti. 25 ekimde Edirne'de Demokrat Parti'nin ilk İl Kongresi toplandı. Gene sert konuşmalar yapıldı. İki parti arasında, sanki, silahsız bir harp hali başlıyordu.

18 aralıkta Mecliste Başvekil Recep Peker, karşı tarafı eleştirirken, Menderes için «Psikopat» sözünü kullandı. Demokratlar Meclisi terkettiler. Ondan sonra İnönü'ye, bir sıra uzlaştırıcı temaslar yapmak düştü. Ve Bayar'la görüşmelerinden sonra muhalefet, ancak 27 aralıkta Meclise döndü.

7 ocak 1947'de Demokrat Parti, Ankara'da Birinci Kongresini topladı. O gün partinin de kuruluşunun birinci yıldönümü idi. Kongreye 906 delege katıldı. Salonda Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi misafirleri için de localar ayrılmıştı. Fakat birkaç Halk Partilinin bir defa ve kısa ziyaretlerinden sonra bu localar, hep boş kaldılar. Kongre ancak, 11 ocak günü sabaha karşı sona erdi. Kongrede her delegeye, dilediği kadar ve dilediği konularda konuşma hakkı tanınmıştı. Onun için bütün konuşmalar, bir nevi içini boşaltma şeklinde ve ileri geri her daldan konuşularak geçti. Meselâ delegelerden biri:

---

(1) Cihat Baban: *Politika Galerisi, Portreler-Büstler* (1970), Remzi Kitabevi.

«— Bu memleket, 23 senedir, kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare edildi»

diye konuştu. Alkışlandı. D.P. önderleri hiç müdahale etmediler.

General Sadık Aldoğan:

«— Yapılacak iş, Anayasayı tadil etmek değil, Anayasaya aykırı kanunları yapan C.H.P.'yi, yaptığı kanunlarla birlikte süpürüp atmaktır»

şeklinde konuştu. Menderes de, 10 ocak günü sabah saat 6'ya doğru şöyle konuşuyordu:

«— Devlet Partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, canısız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır.»

Samet Ağaoğlu'na göre de «Kongreyi bürüyen hürriyet hasreti, şahıs idaresine, zümre hakimiyetine son vermek kararı» için toplanmıştı. Bu Kongre Cumhuriyet tarihinde, ilk açık muhalefet Kongresi olarak, dikkati çekici bir yer alır.

Demokrat Partinin birinci kongresinde kabul edilen «Ana Davalar Komisyonu Raporu» siyasî tarih ve edebiyatımıza, bazı maddeleri itibarıyle, bir «Hürriyet Misakı» olarak geçer. Bu adlandırmanın temel dayanağı Komisyon raporudur.

Raporun getirdiği önemli kararda, bu talepler kabul edilmediği takdirde, Demokrat Partinin, Meclisi terkedip, mücadeleyi milletin içine götürmek tehdidi idi. Bu karar, Ana Davalar Komisyonunun raporunun kabulünü isteyen takrirde, şöyle ifade ediliyordu:

«Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesini, yerine demokratik kanunların kabulünü istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclisi Grubu tarafından verilecek takrir kabul edilmediği takdirde, Meclis Grubunu Meclisten çekerek milletin sinesine dönmek kararını vermeye, Genel Merkezi salahiyetli kılıyoruz. Bu takdirde C.H.P.'yi, kendi kader ve mesuliyetleri ile başbaşa ve büyük hâkim milletle, karşı karşıya bırakıyoruz.»

Ne düşündürücü bir haldir ki, Antidemokratik denilen kanunlar bahsinde bu kadar titiz, hassas ve hatta mücadeleyi, millet içine

götürmek kararında olan Demokrat Parti üç sene sonra iktidara gelecek, ama bu antidemokratik kanunları kaldırma yeminini tamamen unutacaktır. Hatta mevcut Antidemokratik kanunlara, hem Anayasa, hem demokrasiye tamamen aykırı olan yeni kanunlar ekleyecektir. O kadar ki, bu kendi temel sloganına vefasızlık ve hatta yeni antidemokratik çabalar, onun bir gün iktidardan atılmasının baş sebebi olacaktır.

Birinci Kongreden sonra hava, daha da sertleşti. Memleket içi geziler ve gövde gösterileri daha da sıklaştı. Meselâ nisan başında Bayar'ın İzmir'e varışında muazzam kalabalıklar tarafından karşılanışı, aynı gün İzmir'e varan Peker'i kızdırdı. Onu, «İstiklâl Mahkemeleri Kanununun henüz kaldırılmadığını» hatırlatmaya sevketti. Ama, zamanında çok önemli ve verimli bir buluş ve teşekkül olan İstiklâl Mahkemelerinin karşısına, meselâ Doğu vilâyetlerindeki isyancılar gibi, İzmir'de bir Liderin karşılanmasına katılan on binlerce vatandaşı çıkarmak, elbette ki mümkün değildi.

Bu arada hükümet Meclise, Menderes, Aldoğan, Emin Sazak ve Fuat Köprülü'nün dokunulmazlıklarının kaldırılması tezkeresini gönderdi. Durum, daha da keskinleşti. İnönü'ye, gene bir sıra temaslar yapmak ve uzlaşma yolları aramak gayretleri düştü. Başvekil Recep Peker ise, artık yıpranmıştı. Bu devrin ve şartlarının Başvekili değildi. Bayar açıkça:

«Recep Peker kabinesi ile demokrasi yapılamaz»

diye konuştu. O devre ait olaylar ve gelişmeler arasında İnönü'nün, 12 Temmuz Beyannamesi olarak adlandırılan bildirisi, bu sırada yayınlandı.

12 temmuz bildirisinde İnönü kamu oyuna, iktidar hükümeti ve muhalefet arasında, normal bir ilişki ve ahenk kurabilmek için yaptığı çalışmaları anlatır. Bütün gayreti; hükümetin, muhalefeti tasfiye etmeyi düşünmediğine, muhalefetin de mevcut kanunlar dışına çıkmadan, normal bir Parlamento nizamı içinde çalışmak istediğine, iki tarafın inanacağı bir hava yaratmaktır. İki tarafın da bu teminata ihtiyacı vardı. Gene temaslar, arabuluculuklar başlar.

Muhalefet merkezi bu bildiriye evvelâ bir bayrak gibi sarıldı. Ama iş bir defa alevlenmiştir. Hele taşralarda parti elemanları, ruh-

larını, neredeyse bir iç savaşa hazırlamışlardır. Zaten adına Hürriyet Misakı (yemini) denilen takrir maddesi de, kavganın Meclis dışına çıkarılabileceğini ilân etmiyor muydu? Taşralar, daha çok o günü bekler gibidirler. Onun için merkezin uysallığını, Halk Partisi karşısında bir nevi teslimiyet gibi sayarlar ve benimsemezler. Âdeta merkeze karşı cephe alınır.

Bunun üzerine, Parti Merkezi Ankara'da, daha dar bir toplantı tertipler. Vilâyetlerden gelen temsilcilerle beraber 150 Partili, durumu konuşurlar. İşte bu toplantı sonunda yayınlanan bildiri, hiç de yumuşak değildir.

Halk Partisi cephesinde de işler iyi gitmez. Peker'in son günleri gelmiştir. 26 ağustosta Peker, Parti Grubundan güvenoyu ve kabinesini yeniden kurmak yetkisi ister. Ama Grupta, 35 kişilik sert bir muhalefetle karşılaşır. 4 eylül Grup toplantısında, Peker'e karşı çıkanların sayısı 47'ye yükselir.

8 eylülde kabine toplantısında İnönü Başkanlık eder ve 9 eylülde, Recep Peker istifasını Cumhurreisine sunar. Böylece, Demokrat Parti muhalefeti karşısında, sert bir mücadele yürütmek ve iktidarı bu yoldan sürdürmek devresi de sona erer. Ve görünür ki halk, artık hükümetle ve Halk Partisi ile pek beraber değildir. Gerçi taşra teşkilâtı henüz sarsılmamıştır. İhtimal ki yeni seçimlerde de önemli oy toplanacaktır. Ama, bellidir ki halk efkârı, süratle değişmektedir.

Peker'in yerine yeni kabineyi kurmaya, Hasan Saka memur edilir. Hasan Saka ne mücadele, hatta ne de iş ve hareket adamıdır. Eski bir politikacıdır. İnönü'nün Lozan Konferansı'ndan arkadaşı ve eski Vekillerdendir. Ama yumuşak, renksiz bir şahsiyettir. Muhalefet onun gelişinden tabiî memnun olur. Yeni bir Seçim Kanunu hazırlamak işi, evvelâ bu kabine zamanında ele alınır. Ortada, siyasî bir bahar havası, partiler arasında, kardeşçe bir münasebet rüzgârları eser. Ama bu da geçici olacaktır. Çünkü Demokrat Parti'nin bir defa şahlandırdığı Kırat'ı, merkezde değilse bile, taşralarda dizginlemek, frenlemek kabil değildir. Ve Merkez Kurulu taşraların, artık önemli surette etkisi, hatta biraz da kumandası altındadır. Bu yüzden Demokrat Parti de, iç çekişmeler içindedir. Hele Istanbul teşkilâtı ile Merkezin arası açılmıştır. O zaman adı çok işitilen ve Istanbul'un ağır basan avukatlarından Kenan Öner, Partiden istifa eder.

Grupta da durum karışıktır. Dengeli bir politikacıdan ziyade, oynak mizaçlı, kaygusuz bir zat olan Fuat Köprülü'ye karşı grup cephe almıştır. Bayar Grup Başkanlığından çekilir. Mart ayında da tasfiyeler, ihraçlar başlar. Evvelâ 5 tanınmış kişi Demokrat Parti'den ihraç edilir. Fakat Genel İdare Kurulundan 6 kişi, ihraç edilenlerle beraberliklerini açığa vururlar. Ve Grup ihraçları tanımaz. Fakat Genel Merkez daha başka ihraçlara gider. Genel İdare Kurulundan istifa edenler de partiden ihraç edilirler. Grup aslında, üyelerinin yarısını kaybeder ve bir aralık, Demokrat Parti'nin varlığı tehlikeye girer. Çünkü Grup azasının o yarısı, Kongreye kadar Gruba katılmama kararı alırlar. Artık İkinci Kongre beklenmektedir. Fakat göze çarpan şudur ki, bütün bu çekişmelere, didişmelere, ihraçlara daha ziyade çekememezlik, kıskançlık gibi ruhî haller hâkimdir. Ve bu şekilde ayrılanlar, Parti Genel Kurulundan memnun olmayanlar, 1948 mayısından itibaren, hatta yeni bir örgütlenme çabası içindedirler. Ortada, bir Müstakil Demokratlar Grubu halinde görünürler. Onlar da Kongreyi beklemektedirler. Bu arada memlekette, hatta vilâyetlerde, hiç biri siyasî bir varlık haline gelemeyen birçok Partiler de kurulur. Bunlardan ve gene Demokratlardan ayrılan bazı politikacıların kurduğu Millet Partisi'nin Başkanlığını Fevzi Çakmak bu sıralarda, temmuz 1948'de kabul eder. Gerek Bayar, gerek Menderes, kendisine karşı hemen çıkışlar yaparlar. 8 kasım 1948'de Başvekil Hasan Saka istifa ederek, ikinci kabinesini kurar. Nihat Erim, ilk defa bu kabinede yer aldı. Ama iktisadî hayat iyi gitmiyor, bu da halk efkârında yeni memnuniyetsizlikler yaratıyordu. Demokrat Parti sözcüleri ise durmadan memleketi dolaşıyorlar, halkı gelecek seçimlere hazırlıyorlardı. Konuşmaların esas konusu tekti: Halk Partisi tükenmiştir, âcizdir. Ne idare, ne de karar gücü kalmıştır. Bazı Halkçılar için «Siyasî meyyit» yani «siyaseten ölü» tabirleri de o devrede yerleşmişti. Ara seçimlere Demokratlar katılmıyorlardı. Onlar, perakendeci değil, toptan alıcı görünüyorlardı. Artık kendilerinden emindiler. Çünkü o sene kasımda Meclis açıldığı zaman Hükümet hakikaten yıpranmıştı. Bayar, aralık 1948'de, Edirne'deki nutkunda «İktidarın artık, hareket ve tedbir alma kabiliyetini dahi kaybettiğini» haykırıyordu.

14 ocak 1949'da ikinci Hasan Saka hükümeti de istifa etti. Ka-

bineyi teşkile, Şemsettin Günaltay görevlendirildi. Güvenoyu aldığı nutkunda şöyle konuşuyordu:

«Bir Tarihçi sıfatı ile size temin ederim ki, bu milletin geleceği için tek çare, sağlam esaslara dayanan bir Demokrasinin kurulması ve işlemesidir.»

Evet, bu böyleydi. Ve Demokrat Parti de bu ad ve bayrak altında Kıratını meydana salmıştı. Ama, acaba bu sağlam esaslara dayanan Demokrasiden bu azgın Kırat, ne anlıyordu? Söz onun olunca, siyasetinin mutfağında hangi aşlar kotarılacaktı? İşte bu sorunun tereddütleri o devrede, hele aydınlar arasında, daima konuşuluyordu. Çünkü Demokrat Parti içindeki çekişmeler, kıskançlıklar, ihraçlar, Diktaya kaçan çabalar, bu tereddütleri güçlendiren görünüşlerdi. Bilhassa Adnan Menderes'in, biraz demagojiye kaçan ölçüsüz çıkışları, halk kalabalığında değilse bile, aydınlar arasında hoş görülmüyordu.

Günaltay kabinesi, esas olarak, yeni bir Seçim kanunu hazırlamak işini ele aldı. Nihat Erim'in Başkanlığında bir bilim Komisyonu kuruldu. Bir Pembe Kitap yayınlandı. Demokratlar, bu hazırlığın getirdiklerini de yetersiz buluyorlardı. Demokrat Parti'nin İkinci Kongresi, 20 haziran 1949'da Ankara'da, bu hava içinde toplandı. Açılış sahnesi dikkati çekiciydi. Çünkü Birinci Kongrede, coşkun bir heyecan içinde alkışlarla seçilen Parti İdare Kurulunun azalarının üçte biri Partiden ihraç edilmiş bulunuyorlardı. Grup, üyelerinin sayısını kaybetmişti. Geriye kalan İdare Kurulu ise, kendi eseri olan Hürriyet misakını uygulamamış, Meclisten çekilmiş değildi.

İkinci Kongre toplandığı zaman, şu vaziyet kesin olarak belirmişti: İktidar yolu artık görünüyordu. İktidar yakındı. Onun için, çekişmelerle vakit kaybetmekten ise, Kongreyi oluruna bağlayıp, yarına, gelecek seçimlere hazırlanmak, en doğrusuydu. Öyle de oldu. Halk içinde heyecanı zinde tutmak için de bir formül bulundu: Husumet andı! Husumetin Hedefi gene iktidardı. Bu hedef yolunda, yani Partiye iktidarı sağlayacak seçimlerde Partinin yolunu kesmeye çalışacaklara, daha şimdiden ve topyekûn *Husumet,* düşmanlık ilân ediliyordu. Bu ant, Kongrenin 25 haziran 1949 tarihli oturumunda kabul edilen 2 maddelik «Ana davalar» komisyonu raporunda ifadesini buldu. Hükümet bu kararları, bir Beyanname ile cevaplandırdı.

Sonraki gelişmelerin ana konusu, artık yeni Seçim Kanununun hazırlanmasıdır. Bunun için, yerli ve yabancı bilginlerin de görüş ve tavsiyelerini toplayan, ciddî, devamlı çalışmalar yapıldı. Siyasî Partilerin görüşleri derlendi. Demokrat Parti, ne getirilmişse, gene yetersiz buluyordu. Memleket içinde geziler, sert nutuklar ve havanın yatışmasını önleyecek her türlü çıkışlar devam ediyordu.

Temmuzda Menderes'in İzmir - Ege gezisi ve 9 ağustosta, İnönü'nün İzmir'de bulunduğu bir sırada Bayar'ın gene İzmir'de tertiplettiği 60.000 kişilik gövde gösterisi, İnönü üzerinde de etkilerini yapmıştır. Nitekim 10 gün sonra, Ege yolculuğundan Ankara'ya dönmek üzere olan İnönü, "Halk Partisi serbest seçimi kaybedince, İktidarda kalmamanın mukadder olduğunu" anlamıştı (1).

Hulâsa artık teşebbüs gücü, Demokrat Parti'nin eline geçmişti. 1949 aralık ayında Halk Partisi, Seçimin adlî teminata bağlanması prensibini de kabul etti. Bu prensip, Demokratların savunduğu büyük hedeflerden biriydi. Çünkü bu suretle Seçimlerin kontrolü, artık idare makamlarının elinden ve yetkisinden çıkıyor, hâkimlerin eline geçiyordu.

1950 ocak ayında, Erim - Menderes çatışmaları ve her tarafta alevlenen çekişmelerle, Seçim mücadelesi fiilen başladı. 7 şubatta, yeni Seçim kanununun Mecliste görüşülmesine geçildi. 16 şubatta tasarı oya konuldu. Zaten muhalefetin istediğinden ve ümit edebileceğinden fazlası, tasarıda yer almıştı. Her iki Parti lehte oy verdi. İş, artık yeni seçimlere kaldı. Seçim tarihi, 14 mayıs olarak tespit ve ilân edildi...

Seçim, her tarafta büyük heves ve ilgiyle karşılandı. Meselâ Elâzığ'da, 600'den fazla vatandaş, Milletvekili adayı olarak baş vurdular. Diğer İllerde de istekler çok hareketliydi...

Nisanda, Demokratların aday listeleri ilân olundu. İnönü, daha mart sonunda, fiilen seçim mücadelesine girmişti.

Fevzi Çakmak 10 nisanda öldüğü ve Millet Partisi de zaten tutunamadığı için mücadele, iki parti arasında geçecekti. 10 mayıs

(1) Ulus gazetesi, 22 ağustos 1949.

akşamına kadar memlekette, daha önceki seçimlerde görülmemiş bir siyasî hareketlilik yaşandı. Halk artık, siyasetin, bütünü ile içindeydi.

Demokratların vaatleri sistemsiz, sınırsızdı. Hiç bir ölçü tanımadan, halkın hoşuna gidecek her şeyi, fazlası ile vaadediyorlardı. Halk Partisi'nin ise, hiç bir sloganı yoktu. İş, idare, iktisat, inşa ve kalkınma alanlarından da hiç bir dava savunulmuyordu. Bu hareketli mücadele içinde Halk Partisi, bütün şansını, sanki yalnız Şef'inin adı ve şöhreti ile, halk arasındaki bölüntüye, Demokratlara oy vermeyecek olanların desteğine bağlamış gibiydi. Halbuki İnönü, artık Millî Şef İnönü değildi.

Nihayet 14 mayıs günü, Seçmenler sandık başlarına koştular. Memlekette ilk defa olarak, idare seçim alanından silinmişti. Tanzim ve kontrol yetkisi artık, tamamen hâkimlere geçmişti. Gizli oy ve açık tasnif, tam olarak yürüdü. Akşam ilk ve mahallî neticeler radyolardan ilân edilmeye başlandı. Her yerde Demokratların zaferi, kendilerinin de tahmin edebileceklerini aşıyordu: Son tasnifler bitince, neticeler şöyle ilân olundu:

487 Milletvekilliğinden Demokrat Parti 408 üyelik alarak, iktidara geliyordu. Halk Partisi ancak 69 Milletvekili çıkarabilmişti. 27 yıllık iktidar, artık el değiştiriyordu. 1 milletvekili de, Millet Partisi çıkarabilmişti... Bu, tarihî bir gündü.

BİR SEÇİM KANUNUNUN AZİZLİĞİ!

Her Seçim Kanunu'nun prensipleri, hatta doktriner prensipleri vardır. Ama bir de uygulama ile ilgili teknik usuller var. Seçimlerde halk iradesinin en doğru şekilde işlemesi; Müdahalesiz seçim, Adlî teminat, gizli oy, açık tasnif gibi esaslar, bu siyasî prensipler arasında yer alırlar. Oyların nasıl hesap edileceği, Çoğunluk sistemi, Nispî temsil gibi usuller ve bu arada nispî temsilde de bir sıra matematik usuller, seçimlerin teknik yönlerine girer.

1950 seçimleri, çoğunluk sistemi dediğimiz hesap şekline dayanıyordu. Bu hesap tarzının başka şekilleri de vardır. Meselâ Türkiye, 1950'den bugüne kadar geçen kısa zamanda, tam dört türlü hesap şeklini denemiştir. Bu satırların yazıldığı günlerde 1973 seçim arife-

siydi. Ve Parlamentoda bir komisyon, genc bir seçim tekniği aramakla meşguldü.

1950'de Halk Partisi'nin, yerli ve yabancı bilim adamlarının da görüşleri ile hazırladığı seçim kanunu, aslî prensipleri itibariyle ilericiydi. Dikkatle işlenmişti. Fakat seçimde oyların tasnifi ve etkileri bakımından, çoğunluk usulüne bağlı kalınmıştı. Meselâ bir İl, 10 Milletvekili çıkaracaksa ve tasnif edilen oylara göre, seçime katılan iki partiden biri oyların % 49'unu, diğeri de % 51'ini almışlarsa, bu 10 Milletvekilinin hepsini de, bu sonuncu parti kazanmış oluyordu. Böylece halk oylarının % 49'u Mecliste temsil edilemiyor demekti. Nitekim 1950 seçimlerinde de, tüm oyların % 54.91'ini alan Demokrat Parti, Meclisteki 487 Milletvekilliğinden 408'ini, yani tüm Milletvekillerinin % 84.4'ünü kazanmış oldu. Çünkü vilâyetlerde oylar öyle belirmişti ki, bazı vilâyetlerde Halk Partisi, ancak pek küçük farklarla yenildiği halde, vilâyetin Milletvekilleri kadrosuna, kendi adaylarından hiç bir temsilci veremiyordu. İşte bu netice, Halk Partisi'nin o kadar heves ve titizlikle hazırladığı yeni Seçim Kanunu'nun, onu hazırlayan Halk Partisine karşı, matematik bir azizliği oldu. Ve Halk Partisi bunun acısını, bütün yapısında derin ıstıraplarla hissetti. Hatta bu hayal kırıcı netice, parti saflarında, çözülmelere, ayrılmalara da yol açtı...

14 Mayıs 1950 seçimlerinin oy dökümünden bazı özetler vermekte fayda vardır. 1950 seçimlerinde seçmen sayısı 8.908.824'tü. Seçime katılanlar 7.934.449 yani Oy hakkı olanların % 89.06'sıydı. En yüksek katılma oranları Ağrı (% 92.61), Adıyaman (% 90.26), Amasya (% 93.24), Aydın (% 91.56), Balıkesir (% 93.09), Bilecik (% 94.15), Bingöl (% 92.19), Burdur (% 91.71), Bursa (% 92.19) oldu. Doğu vilâyetlerinde seçime karşı geniş bir ilgi görüldü. Zonguldak İli de % 95.74'le başta geliyordu. Genel olarak katılma oranı % 89.06'ydı. Ve bu, cidden yüksek bir katılma payı idi. Oylardan faydalanma konusundaki şekil aksaklığını daha önce kaydetmiştik. Meselâ Trabzon İlinde oyların % 48.41'ini alan Halk Partisi, oradan hiç bir Milletvekili çıkaramamıştı. Aynı hal, Urfa (% 48.11), Sıvas (% 45.83), Ordu (% 49.72), Samsun (% 41.04), Kırklareli (% 45.84), Bilecik (% 45.89) gibi diğer illerde de görüldü.

Demokrat Parti, seçime katılanların 4.274.933'ünün, Halk Partisi 3.195.618'ini, Millet Partisi de 265.980'inin oylarını almışlardı (3%.41). Sair partilere ve bağımsızlara da 47.860 (% 0.61) oy çıkmıştı.

Seçim hikâyesi de, böylece bitmiş oldu. Şimdi iş, Demokrat Partinin kendi kolları arasına koşan iktidarı almasına, yani Hükümeti teşkil ederek memleketin kaderini yönetmesine gelmişti. 22 mayıs 1950'de toplanan yeni Meclisle bu işlem de tamamlandı. Celâl Bayar Cumhurbaşkanlığına seçildi. Ve kabineyi teşkil eden Adnan Menderes, hem Partinin Başkanı, hem Hükümetin Başı oldu.

Ama şu da bir gerçekti ki, şimdi Demokrat Partinin yöneteceği, yalnız memleketin idare ve kaderi değildi. Teraziye atılan, Demokrat Parti Sözcü ve Önderlerinin idare ve kaderi değildi. Teraziye atılan, bizzat Demokrat Partinin yarınki alınyazılarıydı. Çünkü rejimin adı Demokrasi ve iktidar Partisinin adı Demokrat'tı. Ama, bu iktidar göreceğiz ki, daha ilk adımlarından başlayarak, kendisine, *Totaliter* bir iktidar yolunu ve sistemini, yahut bir nevi Tek Parti buyrukluğunu, fiilî bir idare tarzı ve rejim olarak seçecektir. Böylece de, kaçınılmaz bir akıbetin basamak taşlarını, daha ilk günlerden dizmeye başlayacaktır.

HALBUKİ?..

Halbuki tarihî aşama, artık Demokrasiye idi. Kurtuluş Savaşı ve onu takibeden otoriter Reformlar, inkılâplar devri, artık arkada kalmıştı. Demokrat Parti iktidarının tarihî rolü ve tarihî misyonu, işte bu çok partili Demokrasiyle işletmekti. Devrimci bir iktidardan sonra Evrimci bir çağdaş gelişme, böyle tahakkuk edecekti. Kısacası toplumun özlemi, toplum tarafından ifade edilmiş veya edilmemiş olsun, bu evrimci aşamayaydı. Her vesile ile değindiğimiz ve daha ileride de yeri geldikçe tekrarlayacağımız bu aşamanın başarılması şarttı.

İşte, bu bahsimizi takibedecek kısımda, bu tarihî zorunluğun, bu özlemin, Demokrat Parti'ye düşen bu önemli misyonun, kavranılıp kavranılmadığını, başarılıp başarılamadığını izlemeye çalışacağız. Bu izleyişimizde gene, yalnız olayları sıralamakla kalmayarak, bu olayları doğuran Siyasî-Ruhî şartları belirtmeye gayret edeceğiz. Ama bu-

rada ve bu bahse son verip, yeni bir bahse girerken, bir konuyu da kısaca işlemekte fayda buluyoruz. Bu konu şudur: Demokrasi ve Demokratik Hükümet şekilleri nelerdir? Bunları da formülleştirmeye çalışalım ki, Türk toplumunun özlemi, daha doğrusu tarihî aşaması olarak vasıflandırdığımız Çok Partili Demokratik Parlamentarizmin, diğer Demokratik görünüşlü rejimler arasındaki yeri belli olsun.

DEMOKRASİ NEDİR?

Demokrasiyi kısaca; halk iradesinin idareye hâkimiyeti veya iştiraki olarak tanımlayabiliriz. İnsanoğlunun bu nizam üzerinde, en az 2500 yıldan beri tartışma, araştırma, özlem ve eylem içinde olduğunu biliyoruz. Bu kitabın birinci kısmında bunu yansıtan, ilginç sahneler vardır. Kaldı ki, hele eski Ege - Yunan uygarlığında, Devlet nizamları ile Siyaset sanatının, nasıl derin araştırmalar konusu olduğu, bir kısmı bize kadar erişebilmiş olan eserlerle ortaya serilmektedir. Öyle ki biz bu eserlerden, bugün de, halk denilen ulu kaynaşma ve kamulaşmanın tarihini kavrarız.

İşte insanoğlunun, asırlar boyunca nakledilen ve ebediyete kadar da nakledilecek olan macerası içinde, soy bir sanatı da vardır. Bu sanat insanın, kendisini de aşan, kendisini de büyük yığınların potasında eriten, toplum haline gelmek ve devlet yaratmak sanatıdır. Toplum yığınlaşıp devlet yaratılınca da, elbette ki koşullar doğacaktır. Kanunlar, kaideler olacaktır. Bu koşul, yahut kaideler, elbette ki o devletin doğduğu coğrafî bölgeye, jeopolitik şartlara ve toplumun gelişme kademelerine göre değişik olacaktır.

Fakat bütün bu devlet ve idare şekilleri içinde halkın, ülkenin idaresine katılmak ve buna uygun kanunlar yaratmak özlemi, hiç değilse düşünürler arasında, bütün uygarlık yüzyılları boyunca, bazen deney, bazen özlem halinde daima yaşamıştır. Bütün bu özlem ve deneylerin temelinde insanın, daha doğrusu toplumun, kendi kendisini, kendi yararına, en iyi idare etmek çabası yatar. Siyaset denilen sanat da, işte budur.

Halk iradesinin devlet idaresine hâkimiyeti veya iştiraki olarak tanımladığımız Demokrasi üzerinde, elbette ki pek çok tartışmalar yapılabilir. Çünkü Demokrasinin, gerek Doktrin, gerek yapı ve uy-

gulama bakımından, birbirini tutmayan, birbirinden ayrı nice şekilleri vardır. Ve bunlar, tarihî gelişmelerin birer eseridir.

Bu gelişmeler ve müesseseler, ya sosyal yapıda evrimsel (Tekâmülcü) bir oluşum içinde şekilleşmişlerdir. Meselâ İngiltere, İskandinavya ve benzeri ülkelerde olduğu gibi. Yahut da Sınıflar Mücadelesi, ihtilâller ve dikta örgütleri yolu ile tahakkuk ettirilmek yollarına gidilmiştir. Ama hepsinin temelinde yatan, nihayet, topluma bir Devlet Nizamı bulmak gayretidir.

Bu kısa değinmeden sonra, gene asıl konumuza, yani demokratik rejim ve düzenlerin çok çeşitliliği bahsine dönebiliriz. Bu çeşitliliğin; yapıları ve rejimleri birbirine zıt, birbirine karşı olan ülkelerin, nasıl hepsinin de *Demokrasi* ve *Demokratik* rejim adı veya bayrağı altında bulunmaları hakikaten çelişkili bir görünüş arzeder.

O halde, bütün bu birbirine karşı, birbirlerine zıt rejimler arasında nasıl bir asgari müşterek vardır ki, bu ülkeler kendilerini, aradaki zıtlıklara bakmayarak Demokrasi adı ve bayrağı altında sayabiliyorlar. İşte bu asgarî müşterek taraf veya müessese, Parlamento müessesesi ve Parlamentarizm cephesidir. Gerçi yukarda da işaret ettiğimiz gibi, bu Meclislerin seçilme, yetki ve çalışma şekilleri birbirlerinden ayrıdır.

Ama işi bu bakımdan aldığımız zaman Demokrasileri, çeşitli yapı ve kategorilere ayırmak kabildir:

— *Liberal Demokrasiler,*
— *Yarı Liberal Demokrasiler,*
— *Oligarşik Demokrasiler,*
— *Devlet Kapitalizmleri,*
— *Sosyalist Halk Demokrasileri,*
— *Totaliter, Diktatoryal Demokrasiler vb.*

Çağımızda başlıca, Liberal Demokrasilerle, Oligarşik veya Oligarşiye kaçan Demokrasiler ve Totaliter Demokrasiler dünyayı ellerinde tutarlar.

Avrupa'da İskandinav Krallıkları ile, Parlamentolu Cumhuriyet şeklinde idare olunan ülkeler, Liberal Demokrasi sahaları olarak gösterilebilir.

Oligarşiye gelince. Aslı eski Yunancada, *azlık* ve *hâkimiyet* anlamlı iki sözcükten kurulu bu kavram, bir toplumda Azlığın, Çokluğa hâkimiyeti manasına gelirdi. Meselâ Ege'de eski İyonien şehirlerin hepsi, Oligarşi ile yönetilen sitelerdi. Bu sitelerde ticaret ve serveti elinde tutan zümre, hâkimiyeti de elinde bulundururdu.

Zamanımızda Oligarşi kavramı, hem biraz daha genişletilmiş, hem biraz daha yumuşatılmıştır. Çünkü zamanımız Demokrasilerinde, bütün vatandaşların (bazı ülkelerde kadınlar hariç) serbest oy hakkı vardır. Ama çeşitli sebeplerle ki, bu sebeplerin başında halkın okuryazarlık oranı gelir. Böyle ülkelerde bu okuryazar olmayan insanların, gizli oylama da uygulansa, verdikleri oyun ve seçtikleri parti veya adayın bilincine varmamış oldukları da bir gerçektir. Bunun için, Yasama organında sandalyeleri, bütün halkın oyu ile gelmiş olmaları ile beraber, hakikatte, toplumun ancak üst kademelerinden gelen temsilciler paylaşıyorlar.

Yahut da bir ülkede seçim mekanizması, belirli ve fiiliyatta siyaseti tekelinde tutan, meselâ iki Partinin tertipleri içinde yürür. Bu seçimlere bir bakıma halk katılsa bile, seçim makinesi büyük paralarla partiler tarafından işletildiği için, Parlamentoda yer alacaklar hakikatte, ancak bu partilerin seçkin insanları olur. İşçiler, köylüler, esnaf, az gelirli zümreler, hulâsa toplumun, halkın temsili, yasama organlarında görülmez.

Hulâsa Oligarşi, çağımızın da, ayakta ve geçerli bir sosyo-politik nizamıdır. Oligarh, yani Oligarşiyi yürüten kudret birtakım Güney Amerika Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, bazen yalnız yüksek askerî güç olur. Bazen Asker-Kilise oligarşisi işler. Bazen siyasî oligarşi, yani Siyasî Partiler ve bunların arasındaki kombinezon ve koalisyonlar idareye hâkim olur. Bazen de, tek başına yüksek askerî zümre idareye hâkimdir. Yahut Kilise ile birlikte iktidarı yürütür. Siyasî Oligarşi, yani siyasî partiler, İktisadî Oligarşi, yani Devlet Planlama işleri ile Maliye (Bankalar) Sanayi ve Ticaret örgütleri ile Askerî Oligarşi, bir ülkede, bir Triomvira, yani *Üçlü* ittifak şeklinde de görülür. Çağımızda dünyaya baktığımız zaman, yüksek kademede bu menfaat birleşmelerini, çeşitli şekilleri ile görürüz.

Türkiye'ye gelince. Biz, 1876'da ve İmparatorluk sonunun en büyük devlet adamı olan Mithat Paşanın kendi devrini aşan ileri gö-

rüşlülüğü ile, çok kısa süren bir Parlamento hayatı yaşamış ve sonra, 33 yıl süren bir Abdülhamit karanlığına gömülmüştük. 1908'de Genç Türkler ihtilâli ile gelen İkinci Meşrutiyet, kopmalar, isyanlar, harpler ve nihayet İmparatorluğun parçalanması olayları içinde, tarihî misyonunu yerine getiremeden geçti. Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve yerleşme dava ve safhaları ise, elbette ki, Batı anlamında Demokrasiye dönük, ama arada uzunca bir geçiş devrinin yaşanmasını gerektiren, bir Şeflik sistemi ve otoriter devlet nizamı içinde geçti. Hatta bu devreye, Tek Parti devri demek bile, gerçeğin tam ifadesi değildir. Ama ne var ki, bir seçim mekanizması olarak Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 seçimlerine kadar, varlığını muhafaza etti.

İşte ve ancak 1950 seçimleri neticesidir ki, çok partili bir parlamento nizamına giriyorduk. Yani halkın idareye iştiraki ve idareyi denetlemesi, kanunların halk yararına düzenlenerek, halk içindeki çelişmelerin, toplum yararına yöneltilmesi demek olan Demokrasi nizamı, bu genel anlamı ile. artık bizde de başlayacak demekti. Bu geçiş ve nizam değişikliğinde, bir taraftan İnkılâplar devrinin hatıra ve fütuhatını, yahut kazançlarını muhafaza etmek, canlı tutmak, Demokrat Parti'nin tarihî vazifesi olacaktı. Diğer taraftan, elbette ki devrimci değil, ama çağın en ileri değer ve sistemlerini benimsemek suretiyle Evrimci bir gelişme nizamı, devlet ve toplum nizamının yapısı olacaktı. Kısacası, artık halka rağmen değil, ama halk için bir gelişme, ilerleme ve kalkınmanın, milletçe yolculuğu başlayacaktı. Ve bu yolculuğun böyle cereyan etmesi, hem arkada kalan Millî Kurtuluş devrinin devamı, hem yeni kalkınma mücadeleleri için şarttı. Yeni iktidarın tarihî vazifesi, işte bu ölçülere uyarak başarılmış olacaktı...

Bu özetlemelerden sonra, sanıyoruz ki, konuyu bıraktığımız yere, yani Türkiye'nin, bu çok partili Parlamentarizm nizamına geçişi demek olan, Demokrat Parti iktidarının hikâyesine bağlayabiliriz.

Eserimizin I. kısmını burada tamamlıyoruz. Bu kısımda konumuzun özü, ilgi çekici olsa gerektir. Bu konu, 27 Mayıs İhtilâlini kavrayabilmek için, bilimsel bir giriş tecrübesidir. Bu giriş iledir ki, İhtilâl kavramını, evvelâ İhtilâlin Mantığı ile işlemeye çalıştık. Bunun için de, Mantık ve İhtilâl kavramlarını ele alarak, İhtilâl ile Mantık arasında bir illiyet aramayı, yani, bir bağıntı kurabilmeyi ge-

rekli gördük çünkü, her ihtilâl denilen eylem veya özenti, ihtilâl değildir.

Bunun içindir ki bu kısımda gerek Mantık, gerek İhtilâl kavramlarına, gerekse, tarih içinde ihtilâllerin, her çağa ait bazı *karakteristik* misallerine yer verdik; konunun *yan bahisleri* olan, Devlet şekilleri, Rejimler, Jeopolitik ve saire gibi problemlere de, oldukça geniş yer vermekten çekinmedik. Görüş ve hükümlerimizi, aydınlatmaya çalıştık. İstedik ki bilhassa genç kuşaklar, İhtilâl ile macerayı ve *Fikir* ile İlluzyonu, yani hayal oyunlarını birbirlerinden ayırabilsinler. Kaldı ki bu son incelemeye, bu kitabın sonunda ayrıca ve tamamlayıcı olarak yer vereceğiz. İstiyoruz ki, *spekülasyon* ve kendimizi aldatışla, *bilimsel* kavrayış ve anlayış, birbirinden ayrılsın. Ve çağımızın bu kritik safhasında, vatan anamız, evlâtlarından tek bir tanesinin bile, aldanışa, vehm'e ve boşluğa kurban gidişinin ıstırabı ile yaralanmasın...

Gerçi her çağda, her aydın neslin ve yaratıcı insanın misyonu, toplumu yalnız izah etmek, yorumlamak değil, onu aynı zamanda, çağın ileri ve mutlu değer ve müesseseleri ile bezemektir. Ama işte bu çaba ve bezeyiş ise, hava, heves veya macera ile değil, her şeyden önce, Toplumun hayat, beka ve mutluluk kanuniyetlerini, bilimsel şekilde bilmek, kavramak ve böylece tabiata hâkim olmakla kabildir. Evet, tabiata hâkimiyet! İnsanoğlunun gerçek hürriyetinin temel ve dayanağı da budur...

İKİNCİ KISIM

Bir İktidarın Hikâyesi...

1950'deki iktidar değişikliği, aynı zamanda bir rejim değişikliğiydi; Tek Şef, Tek Parti ve otoriter devlet nizamından, çok partili parlamento sistemine geçiyorduk.

Bu geçiş, çağın Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları gelişmelerine de uyuyordu. Böylece, dünya milletleri arasındaki yerimizi ve nizamımızı seçmiş bulunuyorduk.

Memleketimiz için bu tarihî dönem, yeni iktidarın söz sahiplerine büyük sorumluluklar da yüklüyordu: Çağın, Batı anlamında Demokrasisinin, içeriye ve dışarıya karşı, bütün çağdaş emir ve icaplarını yerine getirmek. Bunun için de siyasette, kendini eski bencil Şark kaprisleri ile, her türlü sorumsuzluk zaaflarından kurtarmak gerekiyordu. Yeni iktidar adamları, acaba buna hazır mıydılar?..

VI

PERDE AÇILIYOR!

14 mayıs 1950 seçimlerinin, ezici bir çoğunlukla Demokrat Parti lehine sonuçlandığını kaydetmiştik. 23 mayıs 1950'de Büyük Millet Meclisi toplanıp hükümet de ilân edilince, yeni iktidar sahnedeydi. Ve perde açılmıştı. «İkinci Adam» isimli eserimizde, bu iktidar kadrosunu «yeni adamlar» olarak vasıflandırmıştık. Bu tabir, hem yanlış, hem doğru olarak alınabilir. Çünkü İktidar adamları aslında, yeni şahsiyetler değildir. Hemen hepsi de, birer suretle eski iktidardan kopmuş insanlardılar. Yeni iktidarın Cumhurbaşkanı olarak seçtiği Celâl Bayar, İlk Büyük Millet Meclisinden beri Milletvekili ve siyaset sahnesinde idi. Daha ilk Mecliste «İmar ve İskân Bakanı» olarak yer almıştı. Başvekilliğe kadar yükseldi. Atatürk'ün ölümü üzerine İsmet İnönü Cumhurreisi olunca, Başvekillik mevkiini muhafaza etti. Arada bir görüş ayrılığı görülmüyordu. Bayar, İnönü'ye karşı büyük takdir ve saygı hisleri ile doluydu:

«İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün itimatlarına mazhar olarak Başvekâlete tayin edildim.

İnkılâbın ve Atatürk rejiminin mümtaz siması ve Türk milletinin büyük evlâdı olan ikinci Cumhurreisimiz İnönü'nün Cumhurreislik devrinin, milletimiz için müteyemmen (uğurlu) ve mesut olmasını temenni ederim. Buna şahsen emin olduğumu ifade eylerim».

10 kasım 1938 *Celâl Bayar*

Yukardaki tarih, Atatürk'ün, fani hayata gözlerini yumduğu tarihtir. İnönü, Büyük Millet Meclisinde o gün hazır bulunan 384 Milletvekilinin 384 oyu ile Cumhurbaşkanlığına seçilmişti. İçeride ve dışarıda şahsiyeti biliniyordu. Bu seçiliş, içeride ve dışarıda tam ve yerinde bir intihap olarak tasvip gördü.

Bayar da bilinen, tanınan bir siyasî şahsiyetti. Başvekilliği, ba-

sında ve halk efkârında isabetli olarak karşılandı. Atatürk, o gün hayata gözlerini kapamıştı. Ve demek ki, onu izleyen devir, bir bocalama veya sarsıntı geçirmeden, genel bir gönül rahatlığı içinde başlıyordu. Daha sonra Demokrat Parti'nin bayrağını açacak olan önderlerden bir kısmı, meselâ Refik Koraltan ve Adnan Menderes de, aynı gün, aynı çatı altında bu seçilişleri ve yeni kabineyi alkışlamaktadırlar. Demek ki o günlerde ortada, siyasî bir çatlak yoktu. Yeni devrin sorumlulukları beraber taşınacaktı.

Gerçi millet yoksuldu. Yorgundu. Genel bir kalkınma sağlanamamıştı. Önümüzde ise, yeni bir dünya harbinin işaretleri, göklerde çakıyordu. Atatürk, bu gelecek harbi, hasta yatağında, kendini ziyaret eden Ali Fuat Cebesoy'a, yarını o günden görmüş gibi haber vermiştir. Kaldı ki Atatürk, bu patlayacak İkinci Dünya Harbinin, oluş şartlarını ve sonucunu da, daha 1932'de, Ankara'yı ziyaret eden ünlü Amerikan Generali Mc Arthur'a, sanki gaipten haber verir gibi, aynen nakletmiştir. Demek ki Türkiye, yeni bir dünya harbini, önceden beklemektedir. Ama ne var ki, dostsuzdur, müttefiksizdir...

Fakat Halk Partisi, memleketi bu harbin dışında tutabilmeyi ve bu yolda, güçlü müttefikler edinmeyi başardı. Demokrat Parti'ye, gerçi fakir, yoksul, ama harbi atlatmış ve şimdi artık çalışma ve refah bekleyen bir vatan devretti. Artık, iktidarı teslim alanların, büyük imtihanı başlayacaktı. Bu imtihan, ya sağduyu, öngörüşlülük ve dışarıya karşı haysiyetli, barışsever bir bağımsızlığı, içeriye karşı da, millî birliği ve karşılıklı işbirliğini sağlayacak olgun bir siyasetle verilecekti; yahut da, Şarklılık, şahsî kaprisler ve sokak kalabalıklarının etkileri altında «Ben'im, diğeri yok!» havası, yeni iktidara, bütün şanslarını er geç kaybettirecekti. Şimdi, şartların ve olayların gelişmesini izleyelim. Ama önce, küçük bir açıklama yapacağız...

BİR AÇIKLAMA

Demokrat Parti iktidarı demek, elbette, yalnız Adnan Menderes ve onun ruhî, siyasî etkileri, doğru veya yanlış icraatı demek değildir. Fakat bizim bu eserimizde görülecektir ki, gerek iktidara çıkan yolda, gerek ihtilâli hazırlayan şartlar bahsinde Adnan Menderes, hem bu iktidarın sözcüsü, hatta Lideri olarak, hem de iç âlemi, ruh yapısı,

siyasî çıkış, atılış ve davranışları ile en etkili ve âdeta Tek denilebilecek insanı olmuştur.

Bir Parti olarak Demokrat Parti'nin doğuşu, ilk muhalefet mücadeleleri, nihayet iktidara gelişi ve iktidardan tasfiyesi daha önce yayınlanan iki eserimizde (1) bütün ayrıntıları, şartları, şahsiyetleri ile, etraflı olarak işlenmiştir. Onun için bu eserimizde, bu ayrıntılara tekrar girilmeden, daha ziyade şartların mütalaası, değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bu değerlendirme ve incelemede ise, en önde görünen aktif şahsiyet olarak Adnan Menderes, izahatımızda, mihver şahsiyet olarak alınmıştır. Nitekim ve aynı suretle, karşı cephenin mihver şahsiyeti olarak da İsmet İnönü ve onun görüş, davranış, hareket ve müdahaleleri, aynı suretle işlenmiştir. Hulâsa bu eserde ve olaylarla şartların inceleme ve izlenmesinde, konuyu dağıtmamak ve ancak şartları kovalayabilmek için, çevre şahsiyetlerine, mümkün olduğu kadar değinilmemiştir.

Yukardaki açıklamayı tamamlayıcı olarak da şu ikinci hususu belirtebiliriz: İnsanlar olayların elbette ki canlı unsurlarıdır. Ama bunlar da, ancak, içinden geldikleri toplumun ve toplum şartlarının birer mahsulüdürler. Ve eğer bu şartlar üzerinde, yön tayin edici birer faktör veya aktif kudret değillerse, olayların akışında ancak bu yön tayin edici şahsiyetlerin, yani Liderlerin, çevre veya kütlelerini teşkil ederler. Bu böyle olunca da, bu şahısları, çevre ve kütleleri konu alacak eser, meselâ bizim bu eserimiz değildir. *Yön ve kader* tayin edici şahsiyetlerin hikâyesi, bu eserimizde, bu çevre ve kütlelerin de hikâyesi olacaktır.

Bu kısa açıklamamızın, bu eserimizde takip ettiğimiz usul bakımından önemi vardır. Çünkü, daha ziyade mihver şahsiyetler üzerinde duruşumuzun nedenini açıklar.

İLK HAYAL KIRIKLIKLARI

Yeni iktidarın; muhalefette ve memleketin sağduyulu insanlarında yarattığı ilk hayal kırıklığı, daha doğrusu bunun davet ettiği endişe, yeni Başvekil Adnan Menderes'in 20 mayıs 1950 de okuduğu hü-

(1) İkinci Adam Cilt III ve Menderes'in Dramı

kümet programı nutku ile başladı. Bu nutukta Atatürk'ün, bir defa olsun adı geçmiyordu. Demek ki karşılaşılan yalnız bir parti iktidarının değişmesi değildi. Yeni bir Parti iktidarının gelişi şeklinde bir siyasî değişiklik veya Çok partili rejime geçiş şeklinde bir rejim değişikliği karşısında değildik. Sanki geçmişin, millî gururu besleyen hatıralarına karşı da bir kopuş vardı. Menderes bu ruh halini, 14 mayıs inkılâbının, gelmiş, geçmiş bütün inkılâpların en önemlisi olduğunu ilân ederek açığa vuruyordu. Bu ruh hali, Menderes'in, Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar, bütün davranışlarına hâkim olacaktır.

Halbuki, bir bakışta önemsiz gördüğü o gelmiş geçmiş inkılâp kanunlarının altında, Celâl Bayar'ın ya imzası, ya Meclis Oy'u vardır. Şu halde Hükümet programına sokulan bu havaya, evvelâ Bayar, o inkılâplarda hak ve söz sahibi bir ön saf sorumlusu olarak karşı çıkabilirdi. Demek ki Demokrat Parti iktidarı daha ilk günden, geçmişin gerektiğinde millî ruhun dayanakları gibi sarılınabilecek olan değerlerine ve inkılâplara karşı bir inkâr jesti ile işe başlamış görünüyordu. Bu tür başlayış, bir hataydı. Yeni iktidarı; bilhassa ilerici ve kendilerini Atatürkçü olarak bilen aydınlardan, daha ilk gün koparıyordu. Nitekim bu aydınlar Demokrat Parti'ye karşı, hatta onun verimli icraat safhalarında da, daima kuşkulu kalmışlardır. Bu kopuşa meydan vermek, hakikaten yersizdi. Bu ve buna benzer dikkatsizlikler, adları sanları duyulmamış genç fakat enerjik subaylar kadrosu içinde de yankı uyandıracaktı. Nitekim, 27 mayıs ihtilâli yapılıp Demokrat Parti devrilince, aydınlar ve subaylar, hemen ilk anda, ihtilâli benimsediler, desteklediler.

Bu noktada bir yanlış anlayışa meydan vermemek için, hemen şunları kaydetmeliyiz: Atatürk'e ve hatırasına bağlılık, elbette ki Atatürk'ü putlaştırmak değildir. Kahraman, putlaştırıldığı zaman ölür. Gerçek hüviyetini, manasını kaybeder. Ve o zaman onun, gerçeğinden koparılan, gölgelendirilen şahsiyeti üstünde herkes, kendi ölçü veya ölçüsüzlüklerine göre, dilediği spekülasyonları yapabilir. Kahramanı putlaştırmanın, onun gerçek hatırasının dondurulması, daha doğrusu ölümü demek olduğunu, Atatürk'ün hayat ve faaliyetlerini anlatmaya çalıştığımız «Tek Adam» isimli üç ciltlik eserimizde de be-

lirtmişizdir. Atatürk elbette ki, bizden biriydi ve bizim en büyüğümüzdü.

Ve elbette ki, Atatürk devri ile, onu takip eden devrede de, yapılabilenler vardı. Yapılamayanlar, başarılar, başarısızlıklar, doğru olan hareketler ve hatalar vardı. Ama geriye bakınca, Atatürk'ün Önderliğine borçlu olduğumuz ve her başımız sıkılınca ona yönelebileceğimiz, öyle dünya görüşleri ve değerler vardı ki, millî hayatımızın her aşamasında, ona minnet ve saygılarımızı belirtmekte, hem zorunluk, hem fayda vardı.

Bunun için olacak ki, 27 Mayıs İhtilâlinde ihtilâlci kadronun, henüz neler getirecekleri belli olmadan, ilk ve en açık yönelişleri «Atatürk'e dönmek» sloganı oldu. Yeni iktidarın Başvekili Adnan Menderes'in daha iktidarın ilk günlerinde, belki de, geride kalan devir ve o devrin şahsiyetleriyle bağıntıları birden koparmak için giriştiği aceleci davranışlar, yalnız, Atatürk'ün adını yeni Hükümet programında unutmakla kalmadı. Diğer bir misali de aşağıda vereceğiz. Haldı ki Atatürk, tek parti yerine iki partili Parlamento sistemini istemiş, hatta denemişti. 1925'te «Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»ne, bu partinin ne kadar erken ve vakitsiz kurulduğu aşikâr olmakla beraber, başarı diledi. Aynı suretle ve 1930'da, kurulmasına kendisinin önder olduğu «Serbest Fırka» tecrübesi de vardır. Gerçi bunlar başarısızlıklarla sonuçlandı. Ama ne de olsa, artık vakti gelmiş olan ve genel bir benimseme ile kurulan Demokrat Partinin bu çıkışını ve iktidarı alışını da, Atatürk'ün bu özlemlerine bağlamak, Hükümet programında pekâlâ mümkündü.

Menderes'in, gene iktidarın ilk günlerinde, diğer ve akıl dışı bir davranışına gelince? Olay şudur:

Tarih 13 haziran 1950'dir. Yeni Hükümetin kuruluşu ve Menderes'in Başvekilliği üzerinden henüz 22 gün geçmiştir. İktidar, henüz ilk günlerini yaşamaktadır. Hatta denebilir ki yeni Milletvekilleri, henüz iktidar havasına alışamamışlardır. Menderes grupta birden söz alır. Şöyle konuşur:

«Muhterem arkadaşlarım,

Size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zarurî değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tah-

rik etmek yoluna sapmıştır. *Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde Demokrasiyi perçinleştirmeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları, havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasî iktidarı bozuk göstererek, bir polemiğe, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir...»*

Konuşmanın esası aynen budur. Pekiyi ama, ne olmuştur? Olan şudur ki, adı verilmeyen bir Albay, yeni Başbakan Menderes'e gelmiştir. Ona, İnönü'nün etrafında bazı kumandanların bir hükümet darbesi hazırladıklarını haber vermiştir. Menderes de buna, hemen inanmıştır.

Yani kim olduğu, ne olduğu, karakterinin ve ruhî dengesinin ne halde bulunduğu dahi araştırılmadan, bir Albayın söylediği bu akıl almaz sözlere Menderes hemen kanmıştır. Anlaşıldığına göre, şununla bununla da konuşarak, hemen kürsüye çıkmış ve yukardaki beyanatında verdiğimiz sözlerle, yeni iktidar Hükümetine İsmet Paşanın bir darbe hazırladığını, memlekete ve bütün dünyaya ilân etmiştir. Fazla olarak bir de teklif veya tehdidi vardır: Eğer Halk Partisi Mecliste çalışmak istiyorsa, başındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastalarının başında ise, ona göre, elbette ki İsmet İnönü vardır!

Menderes'in bu yersiz, köksüz, mantıksız ve biraz da iç âleminin zaaflarından nişan veren ölçüsüz aceleci çıkışından, meselâ Celâl Bayar'ın haberli olmadığını düşünmek güçtür. Yeni seçimin neticelerini kabul edip, iktidarı yeni sahiplerine devredeceğini daha seçimden önce ilân eden İnönü'nün, şimdi etrafına bazı askerleri toplayarak bir hükümet darbesi yapacağına, karakolları, hükümet dairelerini, Meclisi basıp, iktidarı zorla eline alacağına, sonra da Çankaya'ya oturup millete ve bütün dünyaya:

— *İşte ben geldim,*

diye hâkimiyet taslayacağına Bayar, her halde inanmazdı. Hele o bir İktidar hastasıdır, Suçüstü yakalanmıştır, şimdi geride kalan Halk Partililer eğer varlıklarını devam ettirmek istiyorlarsa, hemen bu Baş Hasta ile, diğer iktidar hastalarını, başlarından atmalıdırlar, gibi suçlamalara.

Bugün ve aradan 23 yıl geçtikten sonra, bu akıl almaz çıkışı, telâşı, aceleciliği ve ruhtan gelen sorumsuzluğu düşündüğümüz gibi, Menderes'in bu çıkışına kendi arkadaşlarının ve grubunun nasıl sessiz ve tepkisiz kalabildiğine de hayret ederiz. İsmet İnönü adının Ansiklopediden çıkarılması da, gene bir dengesizliktir. Ve şu da bir gerçektir ki Menderes'in bu tür çıkışları, iktidarının sonuna kadar sürmüştür. Bu tür çıkışlar, D.P. iktidarının yıpranmasında, muhakkak ki çok etkili olmuştur. Meselâ 27 Mayıs İhtilâlinden iki hafta kadar önce, Ege'deki bir kasaba pazarında toplanan kalabalık önünde onun, Üniversite Hocalarını «Kara cübbeliler» olarak ve garip bir hafiflikle teşhir eden sözleri ile, 13 haziran 1950'deki Meclis çıkışı arasında, ruhî itilişler ve parlayışlar bakımından, nitelik benzerliği vardır.

Sanıyorum ki, kendi kuşağının hareketli bir temsilcisi ve birçok meziyetleri olan Menderes'in, bu fevrîlik, yani anî çıkışlar ve parlayışlar tabiatı ile, kendi başına buyrukluk, daha doğrusu, disipline gelmez asî karakteri nizam ve güven altına alınabilseydi, iktidarının kaderi, daha başka türlü gelişebilirdi. Onun bu tür zaafları yanında, nice meziyet ve vasıflarını da, «Menderes'in Dramı» isimli eserimizde, etrafıyle belirtmişizdir.

Şimdi, gene işin başından hükümlerimizi aydınlatacak diğer bazı işaretler de verebiliriz:

Meselâ Menderes'e göre Halk Partisi devri ve nizamı, bir *müdahaleci kapitalizm* devri ve nizamıdır. Halbuki, Halk Partisi devrinin iktisadî nizamında bir aksaklık varsa, şu da bilinen bir şeydir ki, o nizamın kurucu ve uygulayıcılarından biri ve en etkili olan, yıllarca İktisat Vekili ve en sonra da Başvekil olarak, Celâl Bayar'dı. Bu arada, Celâl Bayar'ın o sırada Atatürk yatakta hasta olduğu için, bizzat hazırladığı veya müştereken hazırlanıp, Atatürk'e de arzedilen Program, Nutuk ve Direktif Nutuk, Halk Partisi iktisadiyatının açıkça savunmasıdır. Şu halde Menderes, geçmiş devre hakkında böyle bir hükme varırken, Celâl Bayar'la, bir görüş birliği içinde olup olmadığı, düşünülecek bir noktadır.

Sonra Menderes'in, Halk Partisi müesseselerinden olan ve kuruluşuna Atatürk'ün yön verip, kendisinin de katıldığı Halkevleri hak-

kındaki hükümleri de, acele, sübjektif ve insafsız Menderes'in bu yeni görüşüne göre Halkevleri «Faşist Gençlik teşekkülleri» idi.

Halbuki Menderes, yıllarca Halk Partisinin Halkevleri Müfettişi olarak çalışmıştır. Kendini bu işe, tam ve yürekten vermişti. Kendisi de Halkevleri kurmuş, bunların açılışında nutuklar vermişti. Bu hizmeti tam 15 yıl sürdü. Meselâ Aydın Halkevinin 1930'daki açılışında şöyle konuştu.

> *«Milletimizin yükselmesi yolunda her ihtiyacı gören ve sezen Büyük Gazi, içtimaî hayatımızda, kültür hayatımızda, çok derin bir boşluğu ve çok şiddetli bir ihtiyacı da görmüş, bu boşluğu dolduracak ve ihtiyaca cevap verecek bir tesis ve teşekkülün esasını kurmak, temellerini atmak şerefini de kazanmıştır.»*

Halk Partisi üyesi ve partinin Halkevleri Müfettişi iken, Menderes'in görüşü, inanışı buydu. Halbuki, Millet Meclisinde ve 4.V.1951'de, Başvekil olarak nutkunda Menderes, Halkevlerini şöyle vasıflandırıyordu:

> *«Halkevleri, Halk odaları kurmak, gençlik teşkilâtını ele almak, Faşistçe düşünce ve telakkilerin mahsulüdür. Bunlar, içtimaî bünyemiz içinde tamamiyle, abes, beyhude, geri ve yabancı uzuv halindedirler.»*

İKİ ŞAHSİYETLİLİK

Menderes'in sözleri; mantık açısından şaşırtıcı, ruhî çelişkiler açısından da dikkati çekicidir. Biz bu ve buna benzer nice çıkışları ve kendi kendisi ile çelişişleri «Menderes'in Dramı» isimli eserimizde naklettik. Bunları, kendisinin ruhî bir özelliğine, yani *İki şahsiyetliliği*'ne verdik. Menderes'te iki şahsiyetlilik, bazı müşahedelerimize de dayanarak söyleyebiliriz ki, ruhî karakterinin, onun davranışlarına hâkim bir vasfıydı.

İki şahsiyetli insan; bazen hatta yaratıcı da olabilir. Ama böyle bir insan, eğer bir milletin, bir toplumun, hatta bir örgütün yön, kader tayin edici mevkilerine gelirse ve onun çıkış ve davranışlarına müdahale edecek yakın ve güçlü bir otoritenin kontrolünden mahrum kalırsa, o zaman onun görüş ve davranışlarının, hangi sonuçlara va-

racağını önceden görmek, hakikaten imkânsız olur. Sanıyorum ki Menderes'in talihsizliği, böyle bir otoriteyi kabul etmeyişinde, yahut ondan yoksun kalışındadır. İki şahsiyetli insanda, iki insan birleşir: Cesur ve ürkek, duygulu ve katı, atılgan ve kararsız, büyük ölçülere sahip ve küçük hesaplar içinde, bencil ve başkalarını düşünen, iyimser ve kötümser, büyük ve küçük iki insan. Ama, daima bir şeyler isteyen, daima muhteris ve ihtirasının yönü ve şiddeti, o andaki ruh haline göre değişen iki insan! Sabit fikir ise, iki şahsiyetli insanın, ayırdedici vasıflarından biridir. Bu çok cepheli çelişki, iki şahsiyetli insanın samimiyetinde ve sözlerine bağlılığında, elbette ki etkiler yapar. Çevresine, ya aşırı bağlanır, ya onlardan kopar. Sabit fikri veya sabit fikirli görünüşü de, kendisinden bazen, hayatının manası ve gayesi haline gelir.

Meselâ İsmet Paşa *fobi*'si onda bir İsmet Paşa çengellenmesi haline geldi. Bu onda, iktidarı boyunca kurtulamadığı sabit fikir halindeydi. Ve Menderes'i çok yıprattı. Bütün iktidarı boyunca İsmet Paşa, onun için ve onun önünde, sanki mutlaka parçalanması gereken bir kayaydı. Menderes'te sanki, dinmeyen durulmayan bir dalgaydı. Ve bütün hızı ile bu kayayı aşacağım derken, kendini yordu. Halbuki elinde, dalgalandıracağı, nice bayraklar vardı...

Gerçek şudur ki, Demokrat Parti ikitidarı daha ilk günden, aslında Parlamento muhalefetinden başka bir şey olmayan ve zaten iktidarları boyunca, halka bağlanamamış olan İsmet Paşa partisi ile arasını açmak, iki parti arasında, resmî ve hususî her türlü selâm sabahı kesmek suretiyle, hakikatte, kendi kendini de tecrit etmiş oldu. Çünkü çok partili bir demokraside Partiler nizamı, ancak partilerin bütünü ile vardır. Bu bütünlük, yalnız kürsü ve sokak tartışmalarında değil, iki taraf liderlerinin ve elemanlarının, devamlı temas ve karşılaşmaları ile de yürür. Halbuki Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca, değil Menderes'le İsmet Paşa ve arkadaşları, hatta yeni Cumhurbaşkanı ile eski Cumhurbaşkanı yani 30 yıllık iki eski arkadaş arasında bile, tek bir samimî karşılaşma olmadı. O iki insan ki, bu 30 yıllık geçmişin, yeterli ve yetersiz, bütün muhasebe ve icratının altında, müşterek karar ve imzaları vardır. Bu yabancılaşmada, D.P. Şefinin hissesi büyüktür.

Çünkü Demokrat Partinin kuruluşundan ve 1946 seçimlerinden sonra D.P. bir parti grubu ile Mecliste yerini aldıktan sonra İnönü; gerek iki partinin liderleri, gerek kendisi ile Celâl Bayar ve arkadaşları arasında, zaman zaman toplantılar, açık tartışmalar yapmak ve bu temas ve tartışmaların sonuçlarını halka açıklamak usulünü getirmişti. Bu, güzel bir gelenek olabilirdi. Çok partili rejimi yerleştirirdi. Meselâ bir 12 temmuz beyannamesi yayınlandı ki, bu beyanname iki taraf arasında, bir bahar havası estirdi. Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca, bu temasları ve açıklamaları gerektiren, nice keskin, hatta milletin yaşantısı için tehlikeli vaziyetler hasıl olmuştur. Fakat, İnönü'nünküne benzer temas ve açıklama teşebbüsleri görülmemiştir. Yani, kamu vicdanının ve hele askerlerin hoş görmeyecekleri birtakım davranışların uyandırması tabiî olan ruh kırgınlığı, bunların etkisi altında kalan vatandaşların ruhunda, ilk vesilede uyanmaya ve patlamaya hazır şiddet malzemesi halinde birikmiştir.

Kamu vicdanında hoş görülmeyen ve kırgınlık yaratan bu gibi olaylarda, meselâ Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın da, daha önce İsmet İnönü'nün yaptığı gibi birtakım 12 temmuz bildirileri yayınlayarak olaylara açıklık ve uzlaşma imkânlarına yön vermek yoluna gitmediği bir gerçektir. O hadiseler sırasında, özellikle aydınlar ve orduda ruhî tepkiler yaratan bu tutum ve davranışların etkilerinin derinliği, kendini, özellikle 27 Mayıs olaylarında göstermiştir. O ihmal ve dikkatsizlik günlerinin ve olayların havası içinde de bazı söylentiler vardı ve çeşitliydi. Meselâ bu arada, Celâl Bayar'a atfedilen şu söylenti yaygındı:

> — *İsmet Paşanın, millete verecek hesabı olduğu için, beyanlar ve 12 temmuz bildirisi ile, bu hesabı vermeye çalışır. Benim ise, verecek hesabım yoktur!*

Celâl Bayar'a atfedilen bu sözler, ne kadar doğrudur? Ama eğer doğruysa, asıl doğru olan şudur ki, bu sözler, yanlış bir değerlendirmeye dayanmakta olsa gerektir.

Öyle sanıyorum ki Adnan Menderes, Demokrat iktidarın, hem kuvveti, hem zaafı olmuştur. Bu neticede iki ruhî birikim, birbirini tamamlar gibidir.

Bunun birincisi, Türk halkının, İkinci Dünya Harbi sonunda hızlı gelişmeler kaydeden, Sosyal, Ekonomik ve Psikolojik durumudur. İkincisi de, Menderes'in kendi ruh yapısı ve iç âlemidir. Bu iki faktör, aynı zamanda, yaratılan Politik hava veya siyasî atmosferle de beslenince, Türk Halkında, tarihimizin o zamana kadar kaydetmediği bir kımıldama, bir sesini duyurma eğilimi uyanmış, şahlanmıştır. Bu uyanışta bir taraftan, Türkiye'nin İkinci Dünya Harbine sürüklenmemiş olması ile beraber, asırlarca geri kalmışlığından gelen ve İkinci Dünya Harbi yılları içinde çekilen yokluklar, kısıntılar etkili olmuştur. Milletin üstünde, bütün muharebe zamanlarında olduğu gibi sertleşen hükümet idaresine karşı açığa vurulamayan tepki, ruhî bıkkınlık ve ferahlık özlemi, halkı daha başka şeyler beklemeye, biraz başına buyrukluk, biraz başıboşluk özlemlerine sürüklemiştir. Ve Menderes, halkın ruhunda biriken bu özlem ve bunalıma, muhakkak ki, güçlü, yenilmez bir sözcü olmuştur...

Halkta bu ruh hali, bu özlem, sanki ufuklardan, bir başka türlü idareciler, bir başka idare havası ve bir başka insanlar bekler gibi gelişiyordu. İkinci Dünya Harbi yılları içinde, halktan ve bilhassa köylüden, atların, arabaların, toprak mahsullerinin gene alındığı ve iyi kullanılmadığı, çoğunun, halkın gözleri önünde çarçur edildiği, köylerde jandarmanın, sert ve kırıcı davrandığı örnek ve kanaatları da yaygındı. Onun içindir ki, halk, daha önce de değindiğimiz bu sıkıntıların hiç olmazsa dünyayı saran harpler bitince, artık biraz ferahlığa açılmasını bekliyordu. Kendilerine hitabeden büyük küçük hükümet adamlarının bir başka dil konuşmalarını istiyordu. Kendilerine, hiç değilse bir şeyler vaadedilmesini, dar boğazların, açmazların artık açılmasını bekliyordu. Bu beklenen, kabul etmeliyiz ki, olmadı. Gene halka yukardan konuşuldu. O konuşma tarzı ki asırlardan beri süregelen bu seslerden halk, artık bıkkındı. Evet, kendisine hiç bir şey vaadedilmedi. Değişen bir şey yoktu. Harp yılları içinde ve harp sonrası için yapılan hazırlıklar, hazırlanan iş ve inşa programları bile, bilinmez köşelere atıldı.

O halde, bu gidişe, bir ses, bir insan, yahut başka dil konuşan insanlar, artık «Dur!» demeliydi:

«Artık yeter!»

demeliydi. Ve denildi de...

Burada, bu cevabın üzerinde, biraz durmalıyız...

ARTIK YETER!

Demokrat Partinin, 1950 seçimlerinden önce duvarlara yapıştırttığı seçim afişlerinden biri, bir elin beş parmağı ile havaya kaldırılıp üzerinde «Artık yeter!» sözlerinin yazıldığı afişti. Bu afişi her vesilede hatırlarım. Bence bu işaret, Türkiye'de artık istenmeyen bir iktidara karşı, bütün tarihimiz boyunca ilk defa kaldırılan bir bayrak gibiydi. Bir isyan bayrağı değil, aşağıdan gelen ve yukarıya doğru dalgalandırılan bir protesto ve ihtar bayrağı! Sanıyorum ki bu afiş, olağanüstü bir buluştu. Bu afişte dile gelen ses, belki bilerek, belki bilmeyerek, yalnız yıllardan değil, hatta asırlardan beri halkın iç âleminde biriken bir özlemin, basit, sade, ama nice kale duvarları gücünde, bir direnişti, bir haykırıştı. Bütün haklılık ve haksızlık payları hesaba katılsa dahi...

Bu haykırışta belki daha ziyade, halkın bilinçaltında birikmiş öfke ve özlemler harekete geliyordu. Bu öfke ve özlemler harekete gelirken halk belki de bu Cumhuriyetin, hangi yollardan başlayıp nerelere geldiğini, bu yolculukta ödenen bedeli, ona önder olanların çektikleri çileleri, kısacası, babalarının, kardaşlarının bugünlere ulaşabilmek için döktükleri kanları, akıtılan göz yaşlarını ve yaşadıkları uykusuz geceleri belki düşünemiyorlardı.

Hatta daha dün denecek günler olan İkinci Dünya Harbi yıllarında, sadece bu harbe sürüklenmemek için bile katlanılan insanüstü sıkıntıların gerçek hikâyesi unutulmuş gibiydi. Bu çaresizliklerin ve kapılarımıza dayanan tehlike günlerinde geçirilen o kâbuslu gecelerin ne demek olduğunu, belki de düşünemiyorlardı. O sabahı gelmez geceler ki, belki de doğan güneşi selâmlarken, ya Batı, ya Doğu sınırlarımızla, yurdumuzun havalarından birden, kanlı akınlar karşısında kalabilirdik. Bizim en güçlü müttefiklerimiz bile bir gün, hem de harplerin, darpların sona erip de, rahatça nefes alınacağını sandığımız bir anda, bizden toprak istendiği, üs istendiği gün bizi idare edenlere:

— Efendiler, başınızın çaresine bakınız, bizim artık açabileceğimiz bir cephe ve dökebileceğimiz kan kalmamıştır,

diyebilmişlerdi. O zaman, gelmiş bütün yoklukların, bütün sıkıntıların tek sorumlusu sayılan ve hemen bütün dayanaklarını kaybeden İnönü'nün:

— *Bizim kimseye, ne hak, ne de toprak borcumuz yoktur,*

diye direnirken, başında dolaşan ihtimalleri Halk, elbette bilemezdi.

Hem sonra bu sıkıntılar nedendi? Atalarımız bize, yol mu, mektep mi, fabrika mı, bakımlı tarlalar, kurutulmuş bataklıklar, barajlar, kanallar, silolar, dolu hazineler mi bırakmışlardı? Acaba asıl sorumlular, şimdi bu çaresizlikler içinde bulunan ve nereden tutup nereye çıkacaklarını şaşıran, fazla olarak da, şu Halk denilen ve ancak kendi dilini konuşan, kendi ruhunun rüzgârlarında, kendi ölçüleri ile kendini dokuyan, homurtular deryasının karşısında, acaba İsmet Paşa mı, yoksa, son yüzlerce yıllık tarihimiz ve atalarımız mı idiler?

Ama ne var ki tarih, bazen mantık tanımaz. Tarihin dili, kim bilir hangi başlangıçlardan gelen sert, insafsız şartlardır. İşte şimdi bu şartlar Türkiye'de birikmiş ve iç âlemden gelen bıkkınlık ve kırgınlık sellerini dile getirecek sözcülerini bulmuşlardı. İşte Demokrat Parti, bu şartları kullanacaktır ki memlekete:

«— *Artık Yeter!*»

diye aykırıyor ve bu haykırış memleket ufuklarında, gittikçe dalgalanan yankılar buluyordu... Gerçi bu «Artık yeter!» diye haykıranların ve artık gelecekten sorumlu olacakların saflarında, daha düna kadar, oyları ile imzaları ile, o güne kadar sorumlu olanlar da vardı!

BEKLENEN SÖZCÜ

Ama Tarih, nasıl her zaman Mantık demek değilse, Toplumlar da her zaman, akıl veya kalpler demek değildir. İnsanlar; daima dalgalanacaktır. Ya birilerine kendilerini verecek, ya birilerini inkâr edeceklerdir. İşte o günlerde Türkiye, yeni bir geçidi aşıyordu. Kabuller ve inkârlar arasında kendine, yeni *sözcüler* seçiyordu. Ve sözcülerini de buldu. Adnan Menderes bu sözcülerin, en kayıtsız şartsız konuşanı, en başına buyruk olanı, ama halkın beklediği dili bileni ve dile getireniydi. Ve eteklerinde halka, halkın istediklerini getiriyordu. Bizim tarihimizde, Menderes kadar çekici ve sürükleyici, başka bir icra adamı yoktur.

Menderes, meselâ Roma tarihindeki bir Katiline miydi? Bu soruya birden «Hayır!» denilemez. Bir Katilina'ydı, veya değildi. Ama muhakkak ki, halkın beklediğiydi. Hem yalnız, idare edilen Halkın mı? Hayır! Nice icra adamları da onda, yılların dar ölçülerinden kendilerini kurtaran, küçük ölçülere ve dar hesaplara kendini bağlamayan, geniş hayalli bir insanın zuhurunu görüyordu. Birtakım dar çerçeveleri parçalayan bir insanın heyecanını buluyorlardı. Vatan gazetesinde, Ahmet Emin'le karşılaştığımız bir polemik sırasında, hem Menderes artık her şeyini kaybetmişken yazdığım bir yazıda Adnan Menderes'in, şu iki *vasfı* bakımından, bizim gençlik yaşlarımızda beklenilen bir Başvekil olduğunu kaydetmişimdir. Bu iki vasfın biri, onun büyük rakamlardan korkmaması, ikincisi de, büyük rakamlara varan geniş inşa işleri ve projeleri için, süratle karar verebilmesiydi. Evet, onun bu iki vasfı ama iki şahsiyetliliği ve bu yüzden de, devamlı, istikrarlı bir Sosyal - Ekonomik siyasetten ziyade, meselâ sokağın kalabalığına, yahut meselâ İsmet Paşa Fobisi gibi sabit fikirlerin rüzgârlarına kendini verişi, ne çare ki, bir talihsizliğiydi. Evet, ne çare ki bu talihsizlik, yahut heyecanının zekâsından daha taşkın oluşu ve sistematik bir kültür yetersizliği ile, daha önce tecrübe fırsatı bulamadığı Devlet ve İdare görev ve sorumluluklarına karşı kayıtsızlığı, onun kara talihinin başlıca etkenleri oldu.

Ama biz şimdi burada, Demokrat Parti iktidarının, bütün bu şartların da etkili olduğu ve bu iktidarı bir ihtilâle sürükleyen serüvenine girmeden önce, 1950 - 1960 arasında, gidişatı bilhassa etkileyenlerden Menderes de dahil olmak üzere, üç şahsiyetin karakteristikleri üzerinde, ayrıca ve kısaca durmalıyız. Bu üç şahsiyet, İnönü, Celâl Bayar ve Menderes'tir...

Üç Şahıs ve Üç Şahsiyet

Her Şahsiyet, bedenin ve ruhun bir terkibidir. Her Tarihî Şahsiyet de, zamanının ve toplumunun koşulları içinde kendini yoğurur. Onun içindir ki Tarihî Şahsiyetler, standart insanlar değillerdir. Ve birbirlerine benzemezler. İşte bu benzemeyiş onların, Şahsiyet özelliklerinden ve ruhî vasıflarından biridir.

VII

HALK DERYASINDAN GELENLER

Niteliklerini özetleyeceğimiz üç şahıs ve şahsiyetin, tartışma kabul etmeyecek tek ve bütünü ile müşterek tarafları, her üçünün de, Halk Çocukları oluşudur. Her üçünün de, Halk denilen doğurgan, tükenmez deryanın bağrından kopup gelişleridir.

Zaten bu kaynak ve bu vasıf, bizim bütün devlet tarihimiz boyunca, tarihî akışımıza damgasını vuran bir özelliğimizdir. Tarihimizde; soyluluk köklerine, aile şecerelerinde dayanarak sivrilen, iktidarlarını sürdüren hüküm ve icra adamlarının yerleri yoktur.

Bu tarihî özelliğimiz, saltanat hanedanlarımız için de az çok doğrudur. Çünkü bizim tarihimizde, hanedanlar için dahi, soyluluk geleneği yoktur. Bizde bütün Şehzadeler, Sultanlar ve Padişahlar, hele fütuhat devrimiz boyunca, hepsi de, yabancı köle kadınlardan doğmuşlardı. Bu annelerin de hiç birinin, bir Soyluluk ilişkisi yoktur. Fütuhat devrimiz sona erince Hanedanın devamlılığı, Çerkez, Abaza köylerinden toplanan köylü kızları ile beslenmiştir. Bu sebeple de Tarihimizde, taht kavgaları değilse de, Hanedan kavgaları görülmez. Devletin, gerek orduda, gerek dinî ve idarî makamlarından baştan beri, ırk farkı gözetilmeksizin, hep adı sanı duyulmamış ailelerden gelen insanlar, hem de yalnız kendi görevleri boyunca vazife almışlardır (1).

Bu bilinen gerçeği bu vesile ile de işaret ettikten sonra biz gene, konumuzu teşkil eden tarihî şahsiyetlerin hikâyesine devam edebiliriz.

---

(1) Bizde yalnız Sadrazam Köprülü Mehmet Paşayı, ölümü sırasında babasının tavsiyesiyle, oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Sadrazam olarak takip etmiş, fakat aile silsilesi aynı vazifede, daha sonra devam edememiştir.

İnönü, 1884'te İzmir'de, Malatya'lı bir Sorgu Yargıcının oğlu olarak dünyaya geldi (1). Baba soyu, asıl Bitlislidir. Bitlis'te Kürümoğulları'ndan gelir. Kürüm, Türkçesinde, omca, yani üzüm kütüğü manasınadır. Eskiden bu bölgeye göçmüş, yerleşmiş oldukları anlaşılan Kürümoğulları, Bitlis'te, kalabalık bir aile, hatta bir mahalle teşkil ediyorlardı. Ailede, tüccar, çiftçi, idareci, memur, hatta ulemadan sayılan Çelebiler vardı. Aile kolları, Anadolu'nun çok yerlerine yayıldılar. Bugün de mahallinde derlenen bilgilere göre, Türkiye'de Kürümoğlu ailesi ülkede yaygın olarak yaşamaktadır.

Babasının memuriyet yerlerine göre oğlu Mustafa İsmet'in tahsili de çeşitli merkezlere bölündü. Sıvas'ta evvelâ Mülkiye Rüştiyesine (sivil orta mektep) girdi. Sonra aynı şehirde Askerî Rüştiyeye (askerî ortaokul) geçti. Askerî İdâdi (Lise) tahsilini Istanbul'da, Halıcıoğlu'nda yaptı. Gene Orada Topçu Mühendishanesini (Harbokulu) birinci olarak tamamladı (1903). Harbiyede, Erkânıharbiye (Kurmay okulu) sınıflarına geçti ve 1906'da burasını da birinci olarak bitirerek, İkinci Ordu Merkezi olan Edirne'ye Topçu Yüzbaşısı olarak atandı. Böylece ordu hayatı başladı. 22 yaşındaydı (ekim 1906).

Şöyle anlatır:

> *«— Ama düşün, ben 22 yaşında Yüzbaşı İsmet. Fakat, mektebi bitirip Edirne'ye giderken yanımda, kocaman bir sandık Fransızca, Almanca kitap götürüyordum...»*

İnönü'yü düşünürken, bu sözleri hatırlamalıdır. Bir hayat yolculuğuna böyle çıkan bir adam bu yolda, her halde sıradan biri olmayacaktır. Çıktığı yoldan, her halde birtakım sesler getirecektir...

Evet, yakın tarihimizde bir dizi Kurmay Subay veya bir avuç seçkin subaylar vardır ki, bunlar, daha 1908 ihtilâli öncesinden başlayarak, ama asıl ondan sonra, adları daima duyulan, devletin ve milletin kaderinde daima müdahaleleri olan, aktif insanlar olarak yükseleceklerdir. 1906'nın Yüzbaşı Mustafa İsmet'i, işte bunlardan biridir.

---

(1) İnönü'nün hayat hikâyesi, üç ciltlik *İkinci Adam* isimli eserimizde verilmiştir.

Onun, Kurmay okulundan tanıştıkları Fethi Beyin Selânik'ten, Cemiyete dahil bir jandarma subayı eliyle gönderdiği mektubu üzerine, Gizli bir İhtilâl Partisi olan İttihat ve Terakki'ye girişi, 1907 yılının ilk aylarına rastlar. Ama bu 1907 yılının, o zamanki Rumeli için, ayrı bir önemi vardır. Çünkü 1907'de Rumeli, hatta genel isyan safhasına varan Çete savaşları, çarpışmalar, suikastler, ayaklanmalarla sarsılır. Bardak, artık taşmak üzeredir. Ve ordunun Enver (Paşa), Cemal (Paşa), Mustafa Kemal (Paşa), Kâzım Karabekir (Paşa) ve diğerleri gibi dinamik, aktif, hareketli kadrosu, sivil halk arasında da teşkilâtlarını yayarak, kesin mücadelelerine hazırlanmaktadırlar. Edirne'de Yüzbaşı İsmet, işte bu mücadelenin içinde ve kendi ordusunda, hatta başındadır. 1908'de rütbesi Kolağalığına (Önyüzbaşılığa) yükselecektir. 1907'de, bir vazife ile Selânik ve İzmir'e de gidip gelen Yüzbaşı İsmet Selânik'te İhtilâlci kadronun önde gelen adamlarını tanımıştır. Makedonya meseleleri üzerinde malümat almıştır. İzmir'de ise o sırada, Tütüncü Yakup Ağa olarak yerleşen, İttihat ve Terakki'nin Paris'teki Merkez Heyetinden Dr. Nazım'ı ve onun dükkânının üstündeki küçük odada toplanan İhtilâlci subayları tanımıştır. Zaten bu subaylardır ki 1908'de Cemiyet, Makedonya'da isyan bayrağını açarken, oradaki hareketi bastırmak üzere İzmir'den sevkolunan birlikleri, Selânik'te ihtilâle kazandıracaklardır.

İnönü'nün orduda başlayan siyasî stajları, önemli ve çeşitlidir. İkinci Orduda İttihat ve Terakki'nin gizli teşkilâtının, derhal Başı oldu. Kısa bir süre sonra, 11 temmuz 1908'de Edirne'de de Hürriyet ilân olununca, Edirne Vilâyetinde bütün askerî ve sivil kontrol yetkileri, birden onun eline geçti:

— *Düşün, henüz 22 yaşındaydım,*

diye konuşur. Ama 11 temmuzun ardından da, daha nefes almaya kalmadan, Edirne Ordu merkezi, Çarıklı Binbaşı diye anılan alaylı bir subayın uyandırdığı büyük bir ayaklanmayla çalkandı.

İnönü için o günler, bir genç Yüzbaşı ve aynı zamanda Ordusunda bir İhtilâl örgütünün de Başı olarak ihtilâlin ve karşı ihtilâlin, birbirlerini bu kadar yakından izleyebildiği sahneleri ile, ağır ve düşündürücü tecrübelerle geçmiştir.

Nitekim 1909 yılında Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki ikinci kongresinde Kolağası (Önyüzbaşı) Mustafa Kemal, Enver Bey (Paşa), Cemal Bey (Paşa) ve İttihat-Terakki'nin bütün asker yıldızlarına karşı, askerlerin siyasetten çekilmelerini, açık, kesin ifade ve nedenlerle savunurken, bu konuda fikri alınmak için Selânik'e çağrılan Yüzbaşı İsmet Bey de bu görüşe bütün gücü ile katılmıştı. Bu kongreden sonra, hem Mustafa Kemal, hem kendisi ve daha bazı subaylar aktif siyasetten ayrılmışlar, Kendilerini, yalnız orduya vermişlerdi. Kongre, Mustafa Kemal'in önerisini kabul etmekle beraber, ordu siyasetten büsbütün sıyrılamadı. Bu halin en acı sonuçları, 1912'de patlayan Balkan Harbindeki yenilgide, geniş etkilerini göstermişti (1).

İnönü'nün hemen bütün askerî hayatı, her safhada çeşitli sorumlulukları kabulü ile geçer. Bu arada ve hemen devamlı isyanlar içinde yaşayan Yemen'deki rütbesinin çok üstündeki görüş, tutum ve anlaşma başarıları, özellikle dikkati çekicidir. Yemen'deki askerî kuvvetler Kumandanı ve daha önce Osmanlı Orduları Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşaya da izah ve kabul ettirerek giriştiği bu anlaşma ve uzlaşma neticesindedir ki, Yemen'deki asırlık isyanlar durdu. Hatta Birinci Dünya Harbinde Yemen, İmparatorluğun diğer kısımlarından tamamıyle koptuğu halde, orada kalan asker ve sivil Osmanlı ordu ve idare adamları, eski asî İmam Yahya Hamidettin tarafından, saygıdeğer misafir ve müttefikler olarak kabul görmüş ve bu neticede, İsmet Beyin, orada vaktiyle yaptığı uzak görüşlü anlaşmaları, en güçlü etken olmuştur.

AKILCI ADAM İNÖNÜ...

Her tarihî şahsiyet, kendi devrinin kendi toplumunun mahsulüdür. Ve elbette ki, kendi devrinin hedef ve ölçüleri ile değerlendirilir. Ama bu tarihî şahsiyetin, kendi devrine ve kendi toplumuna bir müdahalesi varsa, bir müdahalesi olacaksa, o zaman bu etki ve müdahale-

(1) Bütün bu olayların ve gelişmelerin ayrıntılı hikâye ve sahneleri *Tek Adam* isimli üç ciltlik eserimizin birinci ve *İkinci Adam* isimli eserimizin, keza birinci ciltlerinde bulunur.

lerde, yahut onun fikir ve eylemlerinde, kendi ruh ve şahsiyetinin özellikleri de, ayrıca damgalarını işlerler.

Bu bakımdan meselâ İnönü, Akılcı'dır. İnönü, angaje olmaz. Hatta, kayıtsız şartsız olarak. Atatürk'e bile. İnönü, gerçi İkinci Adam'dır ama, biraz da, başına buyruk bir İkinci Adam'dır... Çevresine karşı ise, İnönü'nün dostları değil, arkadaşları vardır. Bu arkadaşları ile kendi arasında, daima bir mesafe bırakır. Akrabaları ise, onun için yok'tur. Aslına bakılırsa, bütün siyasî hayatı boyunca sanki bir kaleye kapanmış, içeridekiler ve dışarıdakilerle olan münasebetlerini, bu kalenin duvarları ardından yürütmüş gibidir.

Gerçi gerek İstiklâl Savaşı günlerinde, gerek sonraki siyasî hayatında, yerini, yetkilerini, ilk planda, elbette ki Atatürk'e borçludur. Hatta:

«Ben Atatürk değilim, ondan beklediklerinizi, benden bekleyemezsiniz»

diyerek, kendini, kendi kararı ile de, İkinci Adam planına çeker. Ama, aldıkları ile verdikleri arasında, daima ve kendince, Akıl'ın hesaplarını da soğukkanlılığı ile işletir: Eğer ona:

«— Paşam, Atatürk'le aranızda, gerek özel hayatınız, gerek tutum ve davranışlarınızla, çok mizaç farkı var. Bu kadar uzun yıllar boyunca, aranızda, hiç anlaşmazlıklar olmadı mı?»

diye sorulursa, hemen atılır:

«— Nasıl olmaz, nasıl olmadı? Elbette oldu?»

«— O halde?..»

«— Mesele basit, biz birbirimize muhtaçtık...»

Ama, Atatürk'ün realizmi, İnönü'nün Akıl ve Mantık adamlığı, normal şartlar altında bu görüş ayrılıklarını, her ikisinin lehine yönlendirmiştir. Normal şartlar altında diyorum ve burada bu sözün bir manası vardır.

Meselâ şimdi önümde bir fotokopi var. Bu fotokopide okunan en önemli sözler, daima ağızdan ağıza dolaşır. Başınız sıkılırsa, İnönü'ye baş vurun, danışın şeklinde. Ama bu ağızlarda dolaşan sözlerin yazılı metnini, ben de sonradan buldum. Ve İkinci Adam isimli eserimizin, birinci cildinin üçüncü baskısına koydum. Fakat fotoko-

pisi orada yayınlanmış olmakla beraber, Atatürk'ün bu yazısının, I. ve 4. paragraflarını burada da nakletmek, konu bakımından faydalı olacaktır:

«1 — Müşküllerinizin hallinde daima Başvekil İsmet Paşaya müracaat edeceksiniz, başka kimseye değil,

4 — Çünkü her büyük işin ehli ve faili olduğu gibi bu işin de yüksek amili İsmet Paşadır».

Falih Rıfkı Atay "Çankaya" eserinde, Atatürk'e ait olan şu sözleri de nakleder:

«— Çocuklar! Eğer Çankaya'da rahat edebiliyorsam, İsmet'in sayesindedir».

Görülüyor ki görevinde İsmet Paşa, pasif bir icracı değildir. Aynı zamanda, davayı yürütücü bir şahsiyet olarak işin başındadır. Ortada elbette ki, kendi de kararlar verebilen, kendisine güvenilen bir İkinci Adam var. İşte İnönü'nün bu vasfı onun, ruh ve mizaç itibarıyle, karakteristiklerinden biridir. Her güvenilen adamda olduğu gibi, onda da bu vasıf, bir Akıl ve Mantık Adamı oluşunun yarattığı bir güvenlik vasfıdır. Hem de bu Akıl ve Mantık Adamlığı, Atatürk ve İnönü arasında, zaten müşterek olan bir vasıftır.

İkinci Adam isimli eserimde, İsmet İnönü için beş vasfı belirtmişimdir:

(a) *Hayat yolunda daima kendisine, rütbelerinin üstünde görev ve vazifeler emanet edildi. Bu bir,* güvenilirlik *vasfıdır.*

(b) *Hiç kimseye angaje olmadı. Üst ve alt kademelerle çevresi ve kendisi arasında, daima bir mesafe bıraktı. Bu bir başına buyrukluk halidir.*

(c) *Büyük sorumluluklar kabulünden çekinmedi. Bu sorumluluklarında kendine, icabında bunların yükünü ve cevabını paylaşacak eşler aramadı. Bu, bir kendine güveniş vasfıydı.*

(d) *Kanunlara, şekillere ve meşruluk müesseselerine dayanış da İnönü'nün vasfıydı. Bu onun, hareket istiklâlini ve başına buyrukluk seciyesini düzenleyen bir güç oldu.*

(e) *İnönü, kendinde eksikliğini hissettiği şeyleri, tamamlamaya çalışır. Bu, insanın, kendi kendini* yenilemek vasfıdır. Ve *zamanla beraber yürüyebilmek için şarttır.*

LİDER VE VEFALILIK BAHSİ

İnönü'deki bütün bu vasıflar onu, Politikada siyasî bir uydu olmaktan korumuştur.

Vefa bahsine gelince? Vefa, Liderlik vasfı değildir. Lider, kendi mihveri etrafında bir insandır. Kendisi de başkalarının mihveri etrafında olamaz dersek, bu hükümde hata etmiş olmayız. Nitekim, fırtınalı denizlerde yol alan bir gemide de aslolan, elbette ki geminin ve içindekilerin kurtarılması olmakla beraber, Kaptan manevrasını, ancak kendi tecrübe ve ölçülerine göre düzenler. Vefa, bir duygululuk halidir. Halbuki Lider, duygulu bir insan olmaktan ziyade, ilişkilerini şartlara göre düzenler. Hulâsa, hiç bir Lider vefalı değildir. Liderin çevresinde, ancak günün ve şartların gereğine göre "dost" lar vardır. Bu bir Makyavel'cilik midir? Belki evet, belki hayır! Ama ne var ki, şartlar içinde gerçek olan da budur. Lider, kendini, milletine, topluma ve davalarına bağlar ama, çevresindekilere bağlanış derecesi ile kendi arasında, mutlaka bir mesafe kalır. Bu hal onu, başkalarının hareketlerinden sorumlu olmaktan da kurtarır. Liderin sorumluluğu, ancak, kendi davaları, inançları, icraatı, bunların neticeleri içindir. Ve orada kalır...

Nitekim İnönü, Atatürk'ün emrinde ve karşısında sorumluluklarını da, ancak böyle bir çerçeve içinde tuttu. İnönü, karşısındakileri ile "müşterek"leri az olan bir insandır. Atatürk'le müşterekleri ise, elbette ki bir millî mücadele ve inkılâplarla devlet idaresinde işbirliği idi. Arada, mizaç birliği ve iç *benlikte* bir olmak başka bir şeydir. Ve bu, siyasî hayatta şart değildir. Siyasî hayatta şartsız bir *birlik*'tir. Zaman ile inşa olunur ama, zaman içinde dağılmaz. İşbirliği ise, zamanın şartları ile kayıtlıdır. Meselâ Parlamento içinde guruplar, daima değişir. Ve bugünün ayrılmaz mücahitleri yarın, bambaşka saflarda görünebilirler. Kısacası, siyasette işbirliği başka, hayat boyunca, ruh ve mizaç birliği, gene başkadır...

İnönü vesilesi ile, yukardan beri verdiğimiz ve bir kısmı dumanlı gibi görünen karakter ve mizaç özelliklerini burada, bu kadarla kesmek şimdi ele aldığımız üç şahsiyetten Celâl Bayar üstünde duralım.

CELÂL BAYAR: MESLEKTEN BİR POLİTİKACI...

Siyasî edebiyatta Profesyonel Politikacı tabiri kullanılır. Manası, Politikacılığı *meslek edinmiş* adam demektir. Fakat bizde bu söz, pek yaygın değildir. Bunun için Profesyonel deyimini bir tarafa bırakarak, Celâl Bayar için, Meslekten politikacı sözlerini alıyoruz. Ve öyle sanıyoruz ki, bu sözlerin anlamı, burada ifade etmek istediğimiz hal ile daha uygun düşüyor.

Evet, meslekten bir Politikacı. Çünkü Mahmut Celâl (Bayar) bütün hayatını, baştan sona politikacılığa vakfetmiştir. Hatta kendi anlattıklarına dayanarak diyebiliriz ki, Celâl Bey, daha 12 yaşından başlayarak, siyasî havanın içindedir. Bu hikâyesi, kendisinden dinlediğim biyografisini verirken «Menderes'in Dramı» isimli eserimizde özetlemiştik (1). Bayar 24 eylül 1884'te doğan İnönü'den bir yıl yaşlı sayılır. 16 mayıs 1883 yılında, Gemlik'in Umurbey köyünde doğdu (2). Bu köy, Anadolu'nun fatihleri olan ilk Oğuz oymakları ve anlaşıldığına göre, Oğuz-Kayı Türkleri tarafından kurulmuştur. Çünkü Umurbey, İlk Osmanlıların Rumeli fetihlerini yürüten, Edirne'yi Bizanslılardan alan Lala Şahin Paşanın torunudur. Kabri de Umurbey'dedir. Çevrede, eski oymak Obalarını hatırlatan köy isimleri vardır.

Fakat Bayar'ın babası Abdullah Fehmi Efendi, Rumeli'nin Tuna havalisinde, Deliorman göçmenlerindendi. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde (93 Harbi) Tuna boyundan bu topraklara göç eden bir aileye mensuptu. Abdullah Fehmi Efendi bir medreseli, ama aydın, anlayışlı bir Hocaydı. Gemlik kasabası hemen tamamıyle Rumluktu. Türk köyleri Gemlik'in, daha ziyade çevresindeydi. Kasabaya 3 kilometre kadar bir sırtta yer alan köy, zeytincilikle geçiniyordu. Güzel bir köydü. Ama köyün Hoca, Mektep tarafı zayıftı. İşte Abdullah Efendi, işin bu tarafını ele alır. Köye yerleşince, önce bir ilkokul meydana getirir. Çevre köylerinden ilgi görür. Sonra bunu Rüştiye (ortaokul) derecesine çıkarır. Köyde ve çevrede saygı yaratır. Bu say-

(1) Ş. S. Aydemir: *Menderes'in Dramı*, s. 167-177.
(2) 3 mayıs 1299.

gıyı, köyün, mektebin gelişmesine harcar. Küçük Celâl, bu mektepte tahsiline başlar. Mektebi bitirir. Onun mektep arkadaşlarından köyde, hâlâ yaşayanlar vardır. Bayar da, şimdi benim de yerleştiğim, bu sayfaları yazdığım bu güzel ve halkı bozulmamış olan köyü ile alâkasını, daima sürdürmüştür (1). Yalnız ne yazık ki mektep 1 yıl evvel yanar.

Küçük Celâl Politika havasına, daha 12 yaşlarında katıldı demiştik. Bu şöyle olur: Bayar'ın dayısı gizli siyasete kendini vermiştir. Genç Osmanlılardan Ali Suavi'yi tanımıştır. Kendisine içerden ve dışardan yayınlar gönderilir. Bunlar Gemlik'te bakkal Nuri Efendiye gelir. Onları oradan alan, köye, dayısına getiren küçük Celâl'dir. Dayısının da, tesir ve telkinleri altındadır. Köydeki mektepte biraz Fransızca da öğrenir. Delikanlılık çağında Bursa'dadır. Ziraat Bankası'na girer. O zaman Bursa'da, bir de siyasî sürgünler vardır. Onların çevresine katılır. Böylece İnönü'nün Edirne'de gizli İttihat ve Terakki örgütüne girdiği yıl olan 1907'de, o da Bursa'da aynı teşkilâta dahil olur. Kendini yetiştirir. Ne bulursa okur. Ziraat Bankası'ndan Doyçe Bank'a geçer. 1908 temmuzunda Hürriyet ilân olunup Meşrutiyet rejimine girilince, o da çevresinde sivrilir. Fırkanın Bursa İdare Heyetine alınır. Fakat Cemiyet tarafından asıl İzmir Mesul Kâtipliğine atanması ile, siyasette ilk önemli yerini almış olur. Hürriyet ilân olunduğu zaman, henüz 24 yaşındaydı. Bir süre sonra, İttihat ve Terakki'nin İzmir Mesul Kâtipliği gibi önemli bir Parti kademesine yükselişi de, ondaki siyasî istidadın, elbette ki önemli bir belirtisidir. O görev hayatı, tâ 1918 sonuna, yani Birinci Dünya Harbinin kaybedilip, İttihat ve Terakki'nin de kendisini resmen feshedişine kadar devam eder.

Bu gelişmeler sırasında, sistemli bir Üniversite öğrenimi izlemesine, tabiî imkân yoktur. Ama siyasî stajı ona, çok şeyler öğretir. Çe-

(1) Bu yakın ilişki, doğduğu, ilk çocukluğunu yaşadığı yere karşı bağlılık, tarihimizin ihtişam devrinde bazı örnekleri görülen, fakat son devirlerde başka bir örneği görülmeyen, maddî ve manevî bir vefalılık halinde bugün de sürmektedir. Bayar, Umurbey'deki maddî varlığını da vakfederek köye ayrıca önemli yatırım yapmış, müze, kitaplık, sinema gibi tesisler kurarak, bunları ve gelirini Bayar Vakfı'na bağışlamıştır. Kendisine verilen bütün kıymetli eşya da, şimdi bu müzenin malıdır.

şitli vasıflar ve tecrübeler kazandırır. Bunun içindir ki Celâl Bayar:

«— Benim Üniversitem, İttihat ve Terakki'dir».

diye konuşur. Hatırasında İttihat ve Terakki, İdealist bir vatanseverliğin mektebi ve timsali olarak yaşar. O kadar ki, İttihat ve Terakki son Kongresiyle kendisini feshettikten sonra o, devrin karışıklıkları içinde, bu fesih işini bile, Partinin sonu olarak saymaz. Bu kanaat ve tutumu, Anadolu'da Millî Mücadelenin; artık Şefini ve mihverini bulduğu günlere kadar sürer. Ondan sonra Celâl Bey, kendini ve kaderini, kayıtsız şartsız bu Şefe ve Millî Kurtuluş davasına, hiç bir zaman sarsılmayacak şekilde bağlar. Birinci Millet Meclisinde Mebustur ve İmar-İskân Vekilliğine de seçilir. Daha sonra İktisat Vekili olur. Aynı Mecliste yer alan, fakat Meclis içinde ve Meclis dışında, maskeli faaliyetlere kayan eski İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarının bu tür tertiplerinin, tamamen dışında kalır. Bunlarla son ve katî münasebet kesme safhasını, sanıyorum ki, Çerkez Etem olayının son tasfiye günlerine rastlaştırmak mümkündür. Yani onun, daha baştan başlayan ve kaderini, Millî Mücadeleye ve bu mücadelenin Şefine bağlamak öngörüşlülüğü, bu son olaylarda, daha da pekişir.

Bu karar ve davranışı Celâl Beyin lehine, kader tayin edici bir aşama olarak kaydetmek yerinde olur.

Evet, Bayar, meslekten bir Politikacıdır ve daima da öyle kalmıştır. Bir Politikacı için ise, şartlar ve olayların akışı içinde Kombinezonlarla karşılaşmak, kombinezonlara karışmak, hatta kombinezonların aktif öncüsü olmak mukadderdir.

Eğer işi bu yönden alırsak, İsmet İnönü'ye, «Akılcıdır» dediğimiz gibi, Celâl Bayar'a da ayrıca «Kombinezoncudur» demekte, pek bir hata payı olmasa gerektir.

Kombinezon ve Kombinezonculuk nedir? Bu soruyu şöyle cevaplandırabiliriz: Kombinezon; gelişleri daha ziyade *Politika* yolundan olan insanların, hele çıktıkları yolda aktif birer şahsiyet olmak vasfını ve imkânlarını kendilerinde gördükleri zaman, içine karıştıkları çapraşık yolun zikzakları içinde, şartların değişimine göre, baş vurdukları çıkış yollarını aramak tertibidir. Yani, durmadan yön değiştiren siyasî rüzgârlar içinde ve olaylara ağırlığını koyan çeşitli şahsiyetler karşısında, kendileri ve taraftarları için, en uygun tertibi ve çıkış yolunu bulmak sanatıdır.

O halde, Kombinezon, tek başına insanın işi olmaktan ziyade, bir siyasî grupçuluk eylemidir. Bu çabalarda, kim daha ileriyi görüyor ve olayları kim daha iyi değerlendiriyorsa, o, diğerlerine hükmeder. Ve böylece siyaset alanında hem kendi yerini yapar, hem arkasında, taraftar güçler yaratır. Toplumun arzu ve emellerine, kendini öncü ve sözcü kılar...

Atatürk'ün hayatında Kombinezonculuk Türk siyasetinde, elbette ki fazla etkili olamıyordu. Çünkü bütün kombinezonların ipuçları, nihayet onun elinde ve sofrasında toplanıyordu. Onun çevresinde yarattığı saygı, bütün tertiplerden güçlüydü. Bunun etkisi, Atatürk'ün ölümünden sonra bile, uzun süre devam etti.

Çünkü İkinci Dünya Harbinin sonu görünüp, bütün ülkelerde kozlar artık açık oynanmaya başlandığı ve her kendine güvenen politikacının veya politikacı grupların kendi kozlarını siyasî sahaya sürdükleri devrede, Türkiye'de de ihtiraslar artık kabarmıştı. İktidar ise yorgunluğun, tam nefessizliği içindeydi. İşte o günlerde, bizde de yeni bir Siyasî Partinin, ilk taşları oynanmaya başladı. Etrafındakiler bu harekette, Bayar'ı öne sürmek istiyorlardı. Ama Bayar, sanıyorum ki, kararsızdı. Ne İttihat ve Terakki ekolünde, ne de Atatürk geçmişinde, bir ikinci gücün, kendi Partisinin karşısına çıkışının misali yoktu.

Bu sebeple ve karşı hareketin, çıkışın en belirgin hale geldiği günlerde bile Bayar, böyle bir çıkışa kararlı görünmüyordu. Ama şartlar da artık onu bir yerlere itmekteydi. İşte o günlerdedir ki İsmet İnönü ile bir konuşması oldu. Zaten artık hareket belirmişti. Bir gün Başvekil Şemsettin Günaltay kendisine:

«— Halk Partisinden istifa edin, yeni bir Parti kurun,»

teklifinde bulunur. Fakat Celâl Beyin reaksiyonu başkadır:

«— Ben, bir Miralay Sadık Bey olamam...»

Miralay (Albay) Sadık Bey, İttihat ve Terakki'nin 1908'den önce, Manastır Gizli Merkezinin Başıdır. O devrede tutum ve davranışları dürüst, güçlü ve olgundur. Zaten Manastır Merkezi de kendini «Umumî Merkez» olarak sayar. En güçlü örgüt odur. Istanbul sarayının, Manastır bölgesinden adamları ile beraber dağlara çıkan ve merkeze bağlı olan Kolağası (Önyüzbaşı) Niyazi Beyin üzerine harekete

sevkettiği Arnavut Şemsi Paşa, tam harekete geçeccği sırada Manastırda, gene bu merkeze bağlı Mülazim (Teğmen) Atıf isminde bir fedai tarafından vurulup öldürülür. Zaten bu darbedir ki Sarayı dize getirir ve Hürriyet ilân olunur.

Ama ne var ki Selânik merkezinde birleşenler, Binbaşı Enver Beyi de (Paşa) kendilerine bağlayarak, Manastır Merkez Heyetini, âdeta ihmal ederler. İttihat ve Terakki'nin, birden ve her şey olan bu Selânik Merkez Heyeti, diğer eski İttihatçılara olduğu gibi, Manastır'a ve Sadık Beye de sırt çevirir. Nihayet her şeyin kaybolduğunu gören Albay Sadık Bey «Hürriyet ve İtilâf Fıkrası» adında yeni bir Partinin kurulmasına Önder olur.

İşte Bayar'ın bahsettiği ve ona benzemeyeceğini söylediği Sadık Bey budur. Kurduğu Parti de, İttihat ve Terakki'nin, az zamanda lânetleyip ortadan sildiği Hürriyet ve İtilâf Partisi'dir.

Ama, 1940-1945 Ankara'sında şartlar başkadır. Olaylar başka türlü gelişir. Cumhuriyet Halk Partisinin karşısına, artık yeni bir Parti çıkmalıdır. Hatta onun yerini almalıdır. Tarihin emri budur. Nitekim öyle de olur. Bayar ve arkadaşları, Demokrat Parti'yi kurarlar. Bayar Partinin başına geçer. Ve ilk tecrübe demek olan, zaten biraz da pürüzlü geçen 1946 seçimlerini takibeden 1950 seçimlerinde Parti, Büyük Millet Meclisinde çoğunluğu kazanarak iktidarı devralır.

Celâl Bayar'ın bir taraftan da:

«— Ben bir Komiteciyim,»

şeklinde konuştuğu da bilinir.

Ama Bayar acaba hakikaten bir Komiteci midir? Elbette ki hayır!

Komite sözü,, aslında, aşırı bir mana taşımaz. Gerek halk ve devlet örgütlerinde, gerekse hatta milletlerarası meselelerde, daima *Komite*'ler kurulur. Fakat bizim yakın tarihimizde Komite ve Komitecilik, başka bir mana almıştır. Özellikle İttihat ve Terakki edebiyatında ve siyasî lehçesinde. Çünkü o çevre bu kelimeleri, Balkanlardaki siyasî mücadelelerden almıştır. Balkanlarda ise Komite ve Komitecilik, gizli veya açık, silahlı mücadele örgütlerinin ve bu örgütlerin mücadele şekillerinin adıdır. Bu mücadeleler de, sert, kanlı, kıyasıyaydı.

Nitekim 1890'lardan başlayarak ve Türklere karşı, Makedonya'nın kurtarılması için savaşan Bulgar Komiteleri ve Komiteciliği, en kanlı, en ateşli olaylar yaratarak, Balkanları titretti. 1908 öncesinde, Makedonya'daki Komite, Çete savaşlarına, İttihat ve Terakki'nin o zamanki genç subayları hararetle katıldılar. Meselâ Binbaşı Enver Bey (Paşa) 1908 temmuzunda Hürriyetin ilânına kadarki hayat hikâyesini nakleden hatıralarında, kendi arzusu ile seçildiği Komitecileri takip savaşlarında komitecilerle, 56 çarpışmaya katıldığını ve bunların birinde de yaralandığını anlatır (1).

Böylece Komite ve Komitecilik o neslin hayatında; hareketin, cesaretin, dayanıklılığın, bağlandığı şeylere ölesiye inanış ve bağlanışın bir misali gibi, biraz da kutsal bir yiğitlik manası almıştı. O nesilde ve kendi aralarında «Komiteci Adam» denildiği zaman, gizli teşkilâtçılık dahil olmak üzere, bütün bu vasıfları kendisinde toplayan gözüpek insanların evsafı hatıra gelirdi. İttihat ve Terakki, Balkan kavgalarından miras aldığı bu terimi, kendi iktidarı devrinde de yaşattı. İhtilâlden önceki gizli çalışma devrinde, gerçi bazı terör hareketlerine girişmiş, bazı zararlı saydıklarını öldürtmüştü. 1909 Kongresinde Askerlerin siyasetten ayrılmaları prensip olarak kabul edilince, kendi taraflarından bazı gözü pek subayları, sivile nakledecek, terörist komiteciler olarak kullandı. Bazı gazetecilerin öldürülmesi ve benzeri hareketler, bunların eseri idiler. Umumî Harpte bunlar, Enver Paşanın emrindeki gizli «Teşkilât-ı Mahsusa»nın yürütücüleri ve mensupları olarak, her türlü işe sevkedildiler.

Mahmut Celâl Bayar'a gelince. Fikirlerine ve arkadaşlarına sadakat ifadesi ve olayların karşısındaki direniş gücünü ifade bakımından «Ben bir Komiteciyim» demiş olsa bile, bu ifadenin, İttihat ve Terakki'nin şiddet kombinezonları ve kadroları ile ilişkisi olmadığı aşikârdır. Çünkü Bayar, bu tür hizmet yerlerinde ve örgütlerinde zaten bulunmadı. Mizacı itibarıyle de Centilmen ve vekarlı bir şahsiyet olan Celâl Beyden, bu tür işler istendiği de düşünülemez.

Bayar, bir gün Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile değişen vaziyetine kadarki siyasî hayatında daima, daha üst kademe veya oto-

(1) Ş. S. Aydemir: *Makedonya'dan Ortaasya'ya - Enver Paşa*. Cilt I.

ritelere bağlı, yani Direktif verici olmaktan ziyade, direktif alıcı bir Politikacı olarak görünür. Atatürk'ün bütün hayatı boyunca, bunun başka türlü olmasına da imkân yoktu. Aynı imkânsızlık, arasındaki köprüler yıkılıncaya kadar, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı süresince de devam etti. Yani İsmet İnönü'nün; hayatı boyunca, kimseye kayıtsız şartsız angaje olmaması ve bir hadde kadar başına buyrukluk vasfı, Mahmut Celâl Beyde teşekkül edememişti. Demokrat Parti'nin önce Başkanı, sonra da Bazı aşamalardan sonraki Bayar-Menderes ikilisi devresi ise, sanıyorum ki gem almaz ve dizgine gelmez bir Kıratın idaresindeki zorluklar içinde geçti. Buna biraz, Menderes'in şahsiyetini tebarüz ettirirken değineceğiz.

Bana öyle gelir ki, Celâl Bayar, ne böyle sert başlı bir Kırat süvariliğine, yani idaresi çetin bir Parti Şefliğine, ne de bu yoldan bir Devlet Başkanlığına hazırlanmış değildi. Ama kaderini bütünü ile teraziye attıktan sonra bu dizginleri, Kıratın asıl Süvarisi görünen Adnan Menderes'e teslim edip, kendi sakin köşesine de artık çekilemezdi. Çünkü kendisine bir devlet teslim edilecek olan oynak ve istikrarsız tabiatlı Menderes'in, bu devleti nerelere sürükleyeceği, hakikaten düşünülmeye değerdi.

Ama ne var ki, uğursuz bir son'un kapıları çaldığının artık belli olduğu günlerde Bayar. *Büyük karar adamı* olarak, terazideki ağırlık dengesini normale çevirmek gücünü, muhakkak ki gösteremedi. Sertleşen olayları ve iktidarın düşmek üzere olan grafiğini, değerlendirmekte gecikti. Halbuki önünde, artık ürken ve teslim olma vaziyetine gelmiş görünen, bir Adnan Menderes vardı. Ona artık:

— *Adnan, hava karardı, yıldırımlar çatlamak üzere, sen biraz meydanı terket, bari Kıratı kurtarmaya bakalım,*

diyebilirdi. Liderliğin, *son emri* buydu... Evet, sadece bir istifa! Ama bazen, o kadar sade görünen, Fakat hayatî olan çıkış yollarını görebilmekte insanlar, tarih boyunca, öyle yanılmışlardır ki?..

O halde, pek çok şeyleri halledecek ve hatta kanaatımca 27 Mayıs İhtilâli girişimini dahi suya düşürecek olan bu istifayı, Menderes'ten beklemeye gelince? Bugün artık açıkça bilinmektedir ki, bir iki defa ağzından dökülmesine rağmen Menderes, istifa etmeyi ciddî olarak, bir an bile düşünmemiştir. Zaten bunu isteseydi, istifasını yazar

ve Cumhurbaşkanına gönderip, çekilir gidebilirdi. Bu istifa bahsinde galiba bunun içindir ki bazı eski Demokratlar:

«— Eğer kabinenin istifası her şeyi halledecek idiyse ve bunun yapılmaması için de meselâ bir mesul aranıyorsa, bunun, bir değil, iki mesulü vardır»,

gibi konuşurlar...

ADNAN MENDERES'E GELİNCE?..

İnönü'yü, Akıl'cı bir adam, Bayar'ı, Meslekten bir Politikacı olarak tanımlamıştık. Adnan Menderes'e gelince? O, Romantik bir vatanperver ama muhakkak ki iki şahsiyetli ve birikmiş ihtirasların sınır tanımaz insanıdır. Ama bu kadar mı? Hayır! «Menderes'in Dramı» isimli eserimizde onu, Soy ilişkilerinden, doğuşundan, özel ve siyasî hayatı boyunca son nefesine kadar, bütün ruh, karakter ve eylem açılarından gereği kadar anlatmış olduğumu sanıyorum. Bunların tekrarı, elbette ki yersizdir. Ama ne var ki, hem Demokrat Parti'nin, hem 1950-1960 iktidarı devrinin, bence asıl söz sahibi odur: Adnan Menderes, yani şu gem, dizgin tanımaz Kıratın asi süvarisi... O halde onun için anlatılanlar, anlatılabilecek olanların sonu değildir.

Eğer bu iktidarın sonu bir ihtilâle çıkmışsa bunda, Adnan Menderes'in, kader tayin edici rölü ve müdahalesi büyüktür.

Menderes, 1899'da Aydın'da doğdu. Kendisi İzmir'deki bir nutkunda, İzmir'de doğduğundan bahseder. Aydın'da ve Menderes'in hayatı ile ilgili araştırmalar, bana, onun doğum yerinin Aydın olduğu kanısını vermiştir. Tabiî dediği doğru olabilir. Ana tarafından, Tireli Ali Paşa denilen ve Abdülhamit devrinde, kendilerine «Mir-i Mirân» fermanı verilip, bölgelerinde bir nevi Padişaha sadık insanlar olarak tanınan yerli taşra Paşalarından birine bağlanır. Bu dedenin hayatı biraz maceralı geçmiş görünür. Ali Paşa aslında, galiba bir Tatar göçmeniydi. Eskişehir taraflarına yerleşmişti. Fakat yerinde duracak adam olmasa gerektir. Kısmetini Ege topraklarında arar. Bir aralık bir çiftliğe kapılanır. Ve çiftlik sahibi Ağa ölünce, dul kalan hanım, o zamanlar böyle hallerde çok görüldüğü gibi, çiftlikte sivrilen en acar tatarla evlenir. İşlerin başına geçen Ali, işini bilen adamdır. Öyle olur ki az zamanda, Tire ve Küçük Menderes taraflarından başka, Büyük

Menderes havzasında da büyük topraklar edinir. 1911'de Tire civarında, genc böylc toprak kapatma çabaları yüzünden ve oralarda dolaşan Rum eşkiyası tarafından öldürüldüğü zaman, bıraktığı miras, geniş çiftlikler ve topraklardı. Nitekim o zaman sınırlarının içinde 60-70 bin dönüm kadar toprağı birleştiren ve Menderes ailesine kalan Çakırbeyli çiftliği de, bu mirasın bir parçasıydı. Ali Paşanın kızı olan annesi tarafından Adnan Menderes'e geçen Çakırbeyli Çiftliği, bu toprakların bir parçasıdır (Şimdi çiftlik sahası 4.500 dönüm kadar).

Adnan Menderes ailesinin asıl büyük düşmanı verem'di. Annesi ve bir hükümet görevlisi olan babası, kız kardeşi, hep bu hastalıktan gittiler. (Celâl Bayar'ın iki ağabeyleri de veremden ölmüşlerdi). Menderes küçük yaşta, halası Fitnat Hanımın eline kaldı. Ama daha sonra Menderes de, her biri ölümle neticelenebilecek dört hastalık geçirecek vc bunların biri verem şüphesi gösterince, Adnan'ın zaten veremden ürperti halinde olan ruhu, ona çok tedirgin günler yaşatacaktır.

Menderes, tahsilini muntazam geçiremedi. Halasıyle gerçi İzmir'de yerleşmişlerdi. Ama, ilkokuldan sonra, kısmen İzmir İdadisinde (Lise) kısmen Kızılçullu Amerikan kolejinde geçen mektep günleri, evvelâ Birinci Dünya Harbi ve terhisten sonra da, İzmir'in işgal altına girişi ile aksadı. Nitekim yüksek öğrenimini ancak 1930'da Mebus olduktan sonra, o zamanki Ankara Hukuk mektebinde tamamlamış oldu.

Menderes'in siyasî hayatı, 1930'da ve sunî bir zemin üstünde kurulan Serbest Fırka ile başlar. Fırkanın ömrü, ancak birkaç ay sürdürülebilir ve Parti kapanır. Bu onun siyasî hayatının hem başlangıcı, hem sonu olabilirdi. Ama, Atatürk'ün bu kapanıştan sonraki bir yurt gezisinde Aydın'a uğrayışı, Menderes'in Halk Partisi'ne dönmüş oluşu ve nazik şartlar içinde Atatürk'le karşılaşması, onun hayatına başka bir akış sağlar. Menderes, 1930'daki ilk seçimde, Atatürk'ün tavsiyesi ile Aydın Mebusu seçilir. Menderes bu olayı:

«— Beni keşfeden Atatürk'tür,»

şeklinde değerlendirmiştir. Nihayet, 1930-1950 arasında ve kendi tabirince pasif geçen bir Mebusluk hayatı. 1946'da Demokrat Parti'nin teşkili, 1950'de İktidar ve Başvekillik. Ama ilk okuduğu Hükümet

Nutkunda, kendini keşfeden Atatürk'ün adının anılmayışı! Kendisinin de, kuruluşlarına katıldığı Halkevlerinin, Faşist Gençlik Teşekkülleri olarak ilân edilişi?

Evet, önceden belki de hayal edilemeyen yere gelinmişti. Bu sahneye, daha önce de değinmiştik. Şimdi, daha önce de ele almış olmakla beraber, biraz da, Menderes'in şahsiyeti üzerinde duralım. Hem bir şeyler söylemeye çalışarak, hem kendisini dinleyerek...

Daha önceki bir bahsimizde:

«— Menderes, Demokrat iktidarının, hem kuvvet, hem zaafıdır,»

demiştik. Bu sözlere, daha ileride tekrar değineceğiz. Bu sözleri, Adnan Menderes Demokrat iktidarın, hem *Şansı,* hem *Şanssızlığı*'dır şeklinde de güçlendirebiliriz.

Menderes'in Demokrat iktidar için bir kuvvet, bir şans oluşu, halkın Menderes'te, belki ifade edemediği, ama beklediği adamı buluşundandı. Bunun içindir ki Menderes'in, iktidarın gerçek *Sözcüsü* oluşu ve halkın onun dilini anlayışı, Demokrat Parti'nin büyük gücüydü. Menderes'e kadar kimse, halka halkın dili ile ve halkın ruhunda yankılar yaratacak bir hava ile hitap etmemiştir diyebiliriz. Menderes halka büyük davalar, yahut karışık problemler değil, onun günlük yaşantısı için gerekli olanları getiriyordu. Halktan *fedakârlık* istemiyor, devleti, halka fedakârlığa zorluyordu. Onun vaatleri, günlük yaşantının meseleleriydi. Gerçi, yollara, barajlara, fabrikalar tesisine girişiyordu ve bunlar çok cepheli davalardı, ama o bu karışık ve bazen de uzun vadeli işleri halka, halkın günlük istek ve ihtiyaçlarına bağlayarak sunmasını biliyordu. Halkı ve sokakların, yolların, meydanların kalabalığını gördüğü zaman, kendinden geçer gibi olurdu. Bu yığınlara karışmak, onların arasında ezilmek, hırpalanmak ihtirası gibi coşkular, kendisinin de mukavemet edemediği iç atılışlar halinde varlığını sarsardı. Onun yanındaki yol arkadaşları, yahut resmî karşılayıcılarla bağıntısı, ancak, karşısında halkın dalgalandığını gördüğü ana kadar sürerdi.

O gittikçe kükreyen, kabaran, uğuldaya uğuldaya bağıran, haykıran büyük dalgalanma karşısında, artık yalnız kendisi ve halk vardı. O andan sonraki Menderes, artık başka bir Menderes'ti. Bu iki

dalga, yani Menderes'in harekete gelen ruhî coşkusu ile, halkın önüne durulmaz dalgalanması birbirine karıştığı zaman, kendi yol arkadaşlarına ve resmî karşılayıcılara düşen, sokağın ayakları altında ezilmemek için bir tarafa çekilmek olurdu. Bu sahneler, elbette ki her günkü sahneler değildi. Ama, bu sahnelerden en sonuncusu, İhtilâlden az önce, 14 mayıs 1960'ta, İzmir rıhtımı ile anıt meydanı arasında da, aynıyle yaşanmıştır.

Kalabalıklarla, kalabalığa kendini vermenin sırrını bilenlerin aralarındaki bu kaynaşmanın kanunlarının, Sosyal Psikoloji veya ruhiyatın Psiko-Somatik kanunlarla izahı ne olursa olsun, gerçek şuydu ki Menderes, halk için yıllarca, Kıratı ile göklerde dolaşan, bir efsane yaratığı haline gelmiştir. Hatta, ona Oy verenler ve vermeyenler için de...

Ama Menderes'in bu kuvveti, iktidar sorumluları için, aynı zamanda bir zaaftı da. Çünkü bir taraftan halkın onu kayıtsız şartsız yüceltişi, diğer taraftan, aslında mantıkları ile değil, içgüdüleri ile dalgalanan bu kalabalıkların aşırı bağlılık gösterileri karşısında, kendi iç muvazenesini kaybeden Menderes, Partisi için artık, gittikçe idaresi güç, asi, azgın bir yaratık haline geliyordu. Buna bir de, onun *iki şahsiyetliliği*'ni, yani aslında güvenilmez olan çelişkili ruhunu eklersek, bu dizgin kabul etmez Kıratın, Partiyi nerelere sürükleyebileceği, bazı soğukkanlılar arasında, gittikçe endişe konusu oluyordu. Evet, bir şeyler oluyordu. Her işe el atılmıştı. Ama bu olup bitenlerde, bir Alman kalkınmasının, hatta mutedil bir Plancılığın dahi hesaplılığı yoktu. Millî Ekonomi, hızla bir Enflasyonun bunalımına sürükleniyordu. Dış ödemeler gittikçe sıkışıyordu. Ve o yıllarda Menderes'in elinde, şu işçi dövizleri kaynağı da yoktu...

EVET, BİR MENDERES VARDI?

Ama Adnan Menderes'e bakılırsa, muhalefet de artık can çekişiyordu. İsmet Paşa yerlere serilmişti. Onlara radyoda söz hakkı bile tanınmaya değmezdi. Halk kendisine tapıyordu. Ve bu yeterdi. Bu, her şey demekti. Orduya gelince? Onu, galiba düşünmüyordu. Ve bu ruh halini izah mümkündür. Bu yanlış hesaplara nefsini inandırmak için

kendine yaptığı telkinler, bu garip ruhun iç âlemini göstermek bakımından, çok dikkati çekicidir.

Evet, Demokrat Parti, elbette ki, halkın oyları ile gelmişti. Ama Oylar, aynı zamanda, bin başlı bir dev gibidir. Oy kendini verir. Ama karşılığını da ister. Ve isteğinde çok defa, mantık değil, kalabalığın derinlere itilmiş, ama artık su yüzüne çıkan, fakat karşılanması kabil olmayan istekleri, özlemleri de vardır. Bunlar her vesilede kendini duyuracaktır:

«— Söz senin! Ama biz de varız, biz de söz sahibiyiz, isteriz,»

diyecektir. Eğer bu bin başlı devle senin kendinde olan, kendinden getirdiklerin, verebileceklerin arasında aydınlık bir hesaplaşmaya varamamışsan, yürüdüğün yol bir gün, bir uçuruma varabilir. Sonra bir de, daha yukarısı var. Olup bitenler, Çankaya köşkünden de gözlenir. Çünkü oranın da Kıratın süvarisine şunları söylemek hakkıdır:

«— Sen benim emrimde bir şövalyesin. Kumanda benim! Eğer, elimi omuzundan çekersem, o anda tökezlersin.»

Zaten daha Parti kurulurken Bayar'a:

«— Menderes'ten sakınınız, Menderes sizin en kuvvetli, fakat, en tehlikeli adamınızdır,

diyen de olmuştur (1). Bu, önemli bir teşhistir...

Menderes hakkında ayrıca, bazı yakın, fakat isimlerinin verilmesini istemeyen arkadaşlarından dinlediklerimiz öyle değerlendirmeler vardır ki, bunlar, yukarda değindiğimiz durumları, şu veya bu yönden açıklarlar. Meselâ şu mütalaaları verelim:

«— Menderes bir piyondu. Onunla Bayar oynardı. Menderes'e, ya emredilirdi ya telkin edilirdi. Telkinlere, emirlerden daha çok yatkındı. Hatta denebilir ki, etrafının telkinleri ile hareket eden bir adamdı. Formasyonu, genel kültürü, dünya görüşü yoktu. Yahut da, kendini heyecan ve ihtiraslarına kaptırarak sahneye atılırdı. Hulâsa, aslında basit ve biraz da benlik gururuna kapılmış, şımarık bir eşraf çocuğuydu».

---

(1) *Menderes'in Dramı*, s. 159. (Ahmet Hamdi Başar'dan).

Bu teşhis, Menderes hakkında, benim uzun süre ve yakınları ile tanıyanları arasında yaptığım araştırmalar arasında, onun için verilmiş en sert ve galiba biraz da doğru hükümdür. Gerçi bu görüş, onun iktidardaki etki ve müdahalelerinin çok daha şahsî ve güçlü olduğu, onun iktidarda tek söz sahibi bulunduğu hakkındaki görüşlerimize uymaz. Ama, şahsen katılmamakla beraber, öyle geliyor ki, yukardaki değerlendirme, gerçekçi bir müşahede ve teşhis gücüne dayanmaktadır...

Genç Menderes'in yakınlarından ve isminin açıklanmasını istemeyen diğer bir zatın görüşleri ise şöyledir:

«— Bir Menderes vardı. Ve Menderes, aslında her şeydi. Böyle olacağı beklenmiyordu. Ama oldu. Bizce Bayar, ikinci planda bir adamdır. Olmayabilirdi. Hatta olmasaydı belki daha iyi olurdu. Çünkü o zaman ortada, uzlaşma kabul etmez iki insan, yani İnönü ile Bayar değil, yeni politikacılarla, eski politikacılar karşılaşırdı.

Menderes'in, böyle birden ön plana çıkışı, hakikaten anlaşılması güç bir vakıadır. Ama daha Partinin ilk gününden başlayarak öyle istidatlar ortaya koydu ki, bunlara şaşmamak da kabil değildir. Meselâ onun, bazı Devlet Reislerinin kabul salonlarındaki davranışlarını görmüşümdür. Bu salonlarda o, köyden, kasabadan gelen bir halk çocuğu değil, eski boylardan, soy bir asılzade gibiydi...» (1)

Bu sözler, yukardan beri yürüttüğümüz teşhislere daha çok uyar. Hele onun 1945'ten önceki silik, uysal, şahsiyetsiz görünüşü üzerindeki müşahedeler çok doğrudur. Ama bunda pek şaşacak bir şey de yok. Çünkü bazı insanlar aslında, iki şahsiyet varlığından oluşur. Bu iki şahsiyet varlığının birincisi, onun görünen hali, davranışıdır. Ama bir de onun iç âleminde, durmadan başka bir potansiyel birikmektedir. Bilinçaltına itilen hesapsız depresyonlarla, hesapsız arzular, ihtiraslar, ümitler, ümitsizlikler, orada yığılır. Ve o insanın zaman zaman, kendi iç âleminde beslediği, büyüttüğü bu ruh malzemesi, onun,

(1) Bu iki parça *Menderes'in Dramı* eserimizde de verilmiştir. s. 178-179.

görünen, ama gölge şahsiyetini canlandırır, terkip eder. Onu, benliğine hâkim kılar. Tabiî yalnız kendi içinde.

Fakat bir gün şartlar öyle gelişir ki, bu iç âlemde beslenen, büyütülen, okşanan iç şahsiyet, şu veya bu olaylar sonucunda, su yüzüne çıkar. O zaman bu şahsiyetin sahibi çevresinde beklenmeyen, bilinmeyen bir insan olarak harekete geçer, canlanır. Çok kısa bir staj süresinden sonra da, biz bu gölge şahsiyeti, bambaşka bir insan olarak karşımızda buluruz. Ondan sonra söz ve hüküm, onundur. Adnan Menderes'te daha önce de işaret ettiğimiz iki şahsiyetlilik de sahnede, zaman zaman böyle harekete geldi. Ona bu iki şahsiyetten, bazen biri, bazen diğeri hâkim oldu. Bu iki ayrı insan, birbirlerinden, hakikaten ayrı iki insandı. İstersek bunlara birer isim de takalım: Küçük Menderes ve Büyük Menderes! Evet, bir Küçük Menderes vardı. Uysal, zebun, mahviyetli, yahut yarım kalan kültürünün, yalnız, düzensiz geçen gençliğinin, disiplinsiz hayatının, bazen yetersizliğini, bazen de bütünü ile eksiklerini, zaaflarını ortaya koyan bir Küçük Menderes! Bazen de, yıllar yılı iç âlemde beslenen, büyütülen, süslenen, zenginleştirilen, üstün vasıflar sahibi bir Büyük Menderes harekete gelirdi.

Tarih boyunca şu görülmüştür ki, toplumlar bu iki şahsiyetli insanlara karşı, daima dikkatli olmalı, hatta onları başa geçirmekten sakınmalıdırlar. Bu dualiteye, bu ikiliğe biz, hatta Menderes misalimize uymamakla beraber, Alkibyad kompleksi de diyebiliriz. Alkibyad, bir sokak çocuğu muydu, yoksa bir üstün vatandaş mı? Bir Kahraman mıydı, yoksa bir suçlu mu? Düşünürler; eski Yunandan beri bu muammayı çözmekle uğraşırlar. Bize göre Alkibyad, hem sokağın, hem kürsülerin adamıydı. Hem Kahraman, hem suçluydu. Çünkü kısacası, iki şahsiyetliydi... (1)

Ama Menderes, muhakkak ki, romantik bir vatanperverdi. Vatan onun kabıydı. Vatan sathı da mekânı. Küçük Menderes bir hiçti

(1) Alkibyad, eski Atina vatandaşlarından biriydi. İsa'dan önce ve Sokrat-Eflâtun asrında yaşadı. Gençliğinde Atina'nın en yakışıklı delikanlılarından biri sayılırdı. Sonra büyük macerelara atıldı. Bazen millî kahraman, bazen vatan suçlusu sayılırdı. Eflâtun ondan, Ziyafet-Şölen isimli eserinde bahseder.

ama, Büyük Menderes Vatan ufuklarına baktığı zaman bu, ufukları bazen, kendine dar gören insanlardan biriydi... Hele toprağa bağlılığı ve toprak anlayışı ile.

Bu bahsi işlerken, İsmet İnönü'ye *Akıl*'cı, realist, Celâl Bayar'a da, Meslekten Politikacı ve Kombinezonlar adamı demiştik. Böyle bir vasıflandırmada Menderes'i de hem bir heyecan, hem bir ihtiras adamı olarak saymak mümkündür. Ama şahlandığı zaman, zaptolunmaz ihtirasların Adamı! Heyecan ve ihtiraslarını sınırlandırmayan bir insan. Taşkın, fakat çelişmeli bir ruhun sahibi... Hem güçlü, hem bir zayıf şahsiyet... Fakat yakın tarihimizin dikkate değer bir insanı...

GÖKTANRISINI BOĞMAK İSTEYEN ADAM

Meselâ, onun iç âleminden nişan veren, biraz da şu Büyük Menderes'i dinleyelim. Şu sözler onundur:

«— İçimde birtakım gizli su hazinelerinin çağıldadığını duyar, ama bu çağlayanları açığa ulaştıramazdım...»

Bu sözler, iç âlemde, bir ikinci Menderes'in oluşum sahnelerinden haber veren sözlerdir. İktidarda olan Menderes'ten de bir şeyler dinleyelim:

«— Neler yapacağız? Onu bu toprak haykırıyor bize! Medenî bir ülkede olanlardan, bizde eksik ne varsa hepsini, hepsini sırasıyle yapacağız. Köye su, yol götüreceğiz. Toprak verimsiz. Arttırma çarelerini arayacağız. Topraksız köylüye toprak vereceğiz! Ev yok. Çimento sanayii ve gıda yok. Başta şeker sanayii kuracağız. Giyecek az. Mensucat fabrikalarını genişleteceğiz. Elektrik yok. Santraller yükselteceğiz. Okul yok, yapacağız. İşçinin, geleceğine güvenle bakmasını sağlayacağız...»

Bütün bunları yapabilir miydi? Elbette! Hatta niçin yalnız bunları? Daha nicelerini ve nicelerini yapabilirdi. O büyük rakamlardan korkmamak ve büyük hayallere dalıp, büyük kararlar vermek bakımından, beklenen insandı. Çünkü toprağı, tabiatı ve onun sertliğini yaşamış insandı. Tıpkı ondan öncekilerin, Anadolu'nun yolsuzluğunu, harplerin sefaletini, isyanları, bozgunları, çileleri, yaşamış oldukları gibi. Onun şu sözlerinde, Anadolu tabiatının şiddeti ne kadar doğru dile gelir:

«— O Çine Çayı ne zalimdi? Altı asır, bu Çine çayı, nizam altına alınamamıştır. Hem yalnız Çine çayı mı? Ya Menderes ırmağı?..

Öyle anlar oldu ki, dişlerimle tırnaklarımı yedim. Sabah kalkmıştım. Her şey hazırdı. Pamuk toplanacaktı. Ortalık günlük, güneşlik... Bir yıldır beklediğin visale (sevişmeye) tam kavuşacaksın...

Ama baktım. Şu dağın ardından bir şeyler geliyor. Gökte bir kara bulut. Sonra bir bora, bir dolu, bir fırtına! Şimşeklerse, ışıl ışıl çakarlar. Bora, dolu olmasa, Menderes'in taşkını da olabilirdi...

Bir ağacın arkasına büzüldüm. O anda sıktığım yumruklarımla, elime geçse, gök Tanrısını boğabilirdim...

Evet, bu çiftçinin kaderidir. İlâhi bir zulümdür. Ama inan ki bana, değme insan buna dayanamaz...»

Menderes'in, Dr. Mükerrem Sarol'dan alınan bu içten isyanına, Doktorun, gene ondan dinlediği şu sözleri de ekleyelim:

«— Türkiye'de, büyük adamlar yetişmiştir. Ama, toprağını tanıyan bir insan gelmemiştir...»

Evet, Menderes, yani Büyük Menderes, toprağı tanıyan insandı. Yukarda daha önce saydıklarını, yapacağız dediklerini de, fazlası ile yapabilirdi. Ama o içindeki şeytan, o Küçük Menderes, ikide bir ellerine, kollarına, gırtlağına sarılmasaydı. Onu, şahsî kaprislere, yersiz fobilere, sabit fikirlere sürüklemeseydi. Meselâ bir taraftan, şu yukardaki büyük duyguları aksettiren, büyük hedeflerden, vatan ve millet ölçüsünde yeni bir uygarlıktan nişan veren sözlerini düşünelim. Ama diğer taraftan, şu sözler de onundur ve Büyük Millet Meclisi kürsüsünden söylenmiştir.

«— Muhterem arkadaşlar! Heyecan zirve noktasına varmıştır. Demin buraya, bu kürsüye, yaşlı bir zat çıktı. Bütün görünüşüyle saygıdeğer. Fakat bütün vaziyet ve hareketleri ile, kelimeyi söyleyemeyeceğim, neye lâyık olduğunu siz takdir edersiniz.

Sözleri, bir tiyatro sahnesinde aktörlük yapan bir aktör gibi, kendi hürriyetinin dışına çıkarak, büsbütün başka insanmış

gibi, sizin karşınızda inerken, yine evvelce prova yapılmış olduğu şekilde, hepsi birden ayağa kalkıyorlar, Meclisi terkedip gidiyorlar».

Bu bahsedilen zat, bu aktör kimdir? İsmet İnönü! Ne yapmıştır? Yaptığı şudur ki, iktidardakilere:

«— Suçluların telâşı içindesiniz!»

demiştir. Halbuki kendisi İsmet Paşadan:

«Biçareliğin, aczin, zavallılığın güzel bir manzarası»

olarak bahsetmiştir. Onu, yerlere yıkılmış, elindeki kılıcı kırılmış, tükenmiş bir ihtiyar olarak takdim etmiştir. Yalan söylüyor, diye, tekrar tekrar haykırmıştır. Yukarda nakledilen sahnenin devamını, ciddî bir Yazar, Menderes'in Meclisteki odasında takip eder. Ve onun şu haykırışlarını da anlatır:

«— Atacaksınız bu adamı dışarı! Kovacaksınız Meclisten! Sözlerini zabıttan çıkaracaksınız!..»

Ama niçin? Şunun için ki, Menderes, İsmet Paşa fobisi içindedir. Kendini bundan bir türlü kurtaramaz. Halbuki fobi, küçük adamın korkusu, ruh tedirginliğidir. Ne çare ki, iç âlemde bir Küçük Menderes, büyük hayallerin, büyük karar ve inşa işlerinin adamı olan, toprağı ve onun beklediklerini o kadar açık ve ihtişamlı bir idealizmle dile getiren Büyük Menderes'i, ne çare ki zaman zaman pençesine alır. Onu birden, Mantığın, ölçülerin, dengenin dışarısına çeker. İşte yukarda nakledilen Meclis sözleri ve sonra Meclisin resmî Başvekillik odasında çılgınca haykıran, işte bu Küçük Menderes'tir. Ama ne çare ki Büyük Menderes, yakasını onun elinden bir türlü kurtaramaz...

Bu çelişkiye, bu kendini kaybedişlere bir gem vurulamaz mıydı? Sanıyorum ki hayır! Yahut biz, onu böyle bir nizam altına çekişin işaretlerini bulamıyoruz.

Bunun için bize öyle geliyor ki Menderes'in, onu böyle kendinden geçiren yersiz bir İsmet Paşa fobisi, kendi içinde, kendi mantığını esir eden bir tutku ve ruh zincirlenmesi, hakikaten, hem kendisinin, hem iktidarının şanssızlığı olmuştur. İki şahsiyetliliğin, ona bazen ruhî esarete kadar götüren çelişkisi ve etkisi, bu şanssızlığın temelidir.

Bize gene öyle geliyor ki, bu beklenilen adamı, bu toprağa bütünü ile verebileceklerinden alıkoyan, onun bu ruhî zincirlenmesidir. Hatta denebilir ki Menderes'i, yalnız bu verebileceklerinden alıkoyan değil iktidarını yıkan, partisini çökerten ve onu ölüme sürükleyen de, bu ruhî komplekstir...

İhtilâli Hazırlayan Şartlar

Her ihtilâl, onu yapanlar kadar, onun şartlarını hazırlayanların da eseridir. 27 Mayıs İhtilâli için Demokrat Parti, bu şartları hazırlamak bakımından, çok cömertçe davrandı.

Bu şartlara göre İhtilâl, kendilerini iktidarın, her gün biraz daha isyana ittiği Halk Partisi tarafından gelmeliydi. Ama, Muhalefetin başında, İhtilâlin ne olduğunu bilen İsmet İnönü vardı. O, gidişatın, bir kardeş kavgasına doğru gittiğini görmek pahasına da olsa, ihtilâle yanaşamazdı. Yalnız

«— Şartlar tamam olunca, ihtilâl olur»

diye haber verdi.

Evet, şartlar tamam oluyordu. Ve bir gün, bu şartları bayrak gibi kullanıp, kendilerini ortaya atan insanlar, ergeç çıkacaktı.

Tarihinde bir ORDU MİLLET olan biz Türklerin geleneğimize göre ise, bu bayraktarlar, ancak Ordudan gelebilirdi. Öyle de oldu...

VIII

BİR HESAP SİSTEMİNİN AZİZLİĞİ

Şimdi konumuza, yani 14 mayıs 1950 seçimleri ile, iktidarı devraldığı günlere dönelim.

14 mayıs 1960 zaferinden sonra, Demokrat Parti iktidara ne kadar hazır değilse, Halk Partisi de Muhalefete o kadar hazır değildi.

Şurası bilinen bir şeydir ki, Halk Partisi kadrosu, böyle bir iktidar değişikliği beklemiyordu. Demokrat Parti yöneticileri ise, bir iktidar beklemiş olsalar bile, bunun böyle bir Meclis çoğunluğu ile geleceğini düşünmemiş olsalar gerekti. Onun içindir ki, 14 mayısı takip eden günlerde, iki tarafa da biraz şaşkınlık hâkimdi.

Nihayet, gerçeklerin kabulü havası esmeye başladı. Artık Mecliste Halk Partisi bir Muhalefet olarak çalışacaktı. Demokrat Parti, iktidar vazifesini yerine getirecekti. İş, Mecliste, değişikliğin, Batı anlamında demokratik usullerle yürütülmesine kalıyordu. Bu işte asıl anlayış elbette ki, Meclisteki ezici bir çoğunlukla yer alacak olan Demokrat Parti'ye son onun şereflerine düşüyordu. Bu ise, hakikaten güç ve ileri görüşlü bir siyasî idare isteyen işti. Eğer arada, bu Batı anlamında Partilerarası ahenk kurulamazsa, geleceğin neler getireceği bilinmezdi. Bu ahengin kurulup işlemesinde, asıl anlayışlılık ve karşılıklı hoşgörü, Liderlere, yani Bayar ve İnönü'ye düşüyordu. Gerçi Bayar, artık taraf tutmamak durumundaydı. Ama Halk efkârı Bayar'ı tanıyordu. Daha seçimlerden önce Demokrat Parti Başkanlığına getirilmiş ve şimdi de Başvekil olan Menderes, kamu efkârı için, henüz pekçok kadar tanınmış değildi.

Kaldı ki Seçim sonuçları, daha önce de belirttiğimiz gibi, yürürlüğe giren Seçim Kanununun teknik neticesi olarak Meclise, ezici bir Demokrat Parti çoğunluğu ve onun karşısına, zayıf bir Halk Partisi kadrosu getirmişti. Ama memlekette seçim oylarının dağılışı bakı-

mından, iki Partiyi tutanların sayıları arasındaki fark, aynı derecede geniş değildi. Gerçi Büyük Millet Meclisi'ni 1950 nüfusumuza göre teşkil etmesi gereken 487 Milletvekilinden, Halk Partisi ancak 67 ve Demokrat Parti 416 Milletvekilliği kazanmışlardı. Bu netice, o zamanki Seçim kanuna göre yürütülen «Basit haric-i kısmet» usulü denilen bir hesaplama tarzına göre doğruydu. Ama bu usul uygulanmayıp, meselâ daha sonraları kabul edilen D. Honot sistemi yürütülseydi, seçimler sonunda Halk Partisi'nin 210 ve D.P.'nin de 270 Milletvekili çıkarması gerekecekti. Demekki 1950'nin Baş döndürücü neticeleri, aslında, bir teknik hesap tarzının yarattığı neticelerdi. Halk Partisi, 1950 seçiminde, kendisinin o kadar dürüst bir titizlikle hazırlayıp getirdiği, kendi seçim kanunun oyununa gelmişti.

Zaten Oyların dağılışı da bu hesap tarzının azizliğini belli etmekteydi:

C.H. Partisine Oy verenler	:	*3.195.618*	*% 41.05*
Demokrat Parti	:	*4.394.893*	*% 54.91*

Demek ki, Mecliste ne kadar zayıf düşmüş olsa da, halkın içinde ve her şeye rağmen, seçmenlerin yarısına yakın bir kısmı hâlâ Halk Partisi'ne Oy vermiş durumdaydı. O halde bu yaralı kütleye saygı göstermek, yeni Mecliste Yeni İnsanların, çok dikkat edecekleri bir husus olmalıydı. İleride, iktidar kendini beğendirir ve bir gün D.P. Oylarını da arttırır, sesini ona göre yükseltebilirdi. Gerçi 1950 seçimleri sonunda her iki Parti de, Meclis çalışmala ı başlarken, yürütecekleri davranışları, halka, taraftarlarına, az çok sükûnet verici ifadelerle anlatmışlardı.

C.H.P.'nin organı olan Ulus Gazetesinin 18 mayıs tarihli sayısında «Muhalefete Geçerken» başlıklı yazıdan şu parçalar dikkati çekicidir:

> *«İktidara karşı daima dostluk eli uzatarak, bununla övüneceğiz. İktidarı kaybetmiş olmamız, hiç bir kimseye karşı küskünlük göstermemize hak vermeyecektir. Şahsiyetle uğraşmayacağız. Şahsiyetle uğraşmak, programımızın da, prensiplerimizin de dışındadır...»*

Demokrat Parti'nin 17 mayısta yayınladığı bildiri, kazanılan zaferin heyecan ifadelerini taşımakla beraber, karşı tarafa, az çok teminat vericiydi:

«Halk Partisi'nin nihayet kaderini millet iradesine terketmiş olmasını belirtmek yerinde olur. İktidara tek başına hâkim olmak üzere kurulmuş olan bu partinin, sonunda bu karara varmış olmasını, memleket hesabına, büyük memnunlukla karşılamaktayız. Azınlıkta kalan siyasî kuvvet ve kanaatların muhalefet kadroları içinde, kendilerini kanunların katî teminatı altında hissetmeleri hususunda Partimiz, elden gelen hiç bir şeyi esirgememiştir...»

Fakat bu bahsi ilerletmeden önce, burada, kısa bir iç hesaplaşma veya nefs muhasebesi yapmak istiyoruz.

BİR NEFS MUHASEBESİ

İşte, 15 mayıs 1950'nin hemen ardından, Partilerin ilişkileri böyle açıklanıyordu. Bu başlangıç, elbette ki ümit verici olmalıydı. Daha önce de verdiğimiz şu hususları, tekrar özetleyelim:

Yeni Cumhurbaşkanı, 22 mayısta seçildi. Yeni Hükümet aynı tarihte kurularak işe başlamıştı. Şimdi beklenen, yeni Hükümetin programıydı. Bu Program, 29 mayıs 1950'de hazırdı. O gün Adnan Menderes, Millet Meclisi Kürsüsünden ilk defa, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Başvekili olarak Konuştu. 51 yaşındaydı. 21 yıldan beri Milletvekiliydi. Bu Milletvekilliğinin 16 yılı, Halk Partisi saflarında geçmişti. Demek ki tecrübeli ve siyasî formasyonu tamdı. Kendisini keşfedenin Atatürk olduğunu daima söylerdi. Ona saygı ve minnetini, yıllarca gizlememişti. Halk Partisi'nde aktif görevler almıştır. Şimdi de önünde Menderes için, yeni mevkiinde, pürüzsüz ufuklar açılıyordu. Bu görevde ve bu kürsüde, hem kendini keşfedene lâyık olmanın ilk imtihanını verecekti, hem de yeni Partisine ve kendisine düşen büyük tarihî şansın, Türkiye'de yeni olan çok partili Demokrasinin bir Misyoneri olmak gibi müstesna bir talihin sahibi, lâyıklısı olarak, tarihimizde yer alacaktı. Öyle ki, bir gün gözlerini bu dünyaya kaparken arkasında, iyi kavranmış ve iyi başarılmış bir vazifenin, mü-

tevazı, sivil, çalışkan bir kahramanı olarak millet onun ardında, halkı ve ordusu ile el bağlayacaktı.

Hulâsa yeni bir nizama giriliyordu. Bu nizama; aklın, sağduyunun ve dengenin emrinde yürüyecek Önderler, sözcükler ve kahramanlar lâzımdı. Yoksa aslı, tezatlardan, sosyal farklılıklardan ve sosyal mücadelelerden örülen bu demokrasi makinesi, eğer ters çalıştırılırsa, bir gün ve ona hâkimim zannedenlerin elinde, belki de parçalanabilirdi...

İşte Burada şimdi, daha önce de değindiğimiz ilk Hükümet nutkunun bazı beklenmeyen çıkışları ile, ilk iktidar günlerinin bazı olaylarına artık dönebiliriz.

Ama bir noktaya değinmek istiyoruz. Bu değinme belki de gereksiz. Ama biz, gene de bir şeyler söyleyelim:

Bu eserimiz de, ne bir övgü, ne bir yergi eseridir. İnceleme, tahlil ve hükümlerinde elbette, doğruluk ve yanlışlık payları olacaktır. Kaldı ki tarihimizin, son ve yaşanmış bir safhası üstündeyiz. Yaşanan olayların hatıraları ile, bu olaylarda, ayrı saflarda yer almış insanların çoğu, henüz hayattadırlar. Sempatiler, antipatiler, hak veya haksızlık sayılan ölçü farklarının etkileri henüz zindedir. O günleri yaşayan herkes ve hepimiz, bunların, henüz tesirleri altında sayılabiliriz.

Tahlil ve hükümlerimiz de, elbette ki kendi görüşlerimize göredir. Bu görüşlerde, mümkün olduğu kadar tarafsız olmak, her bağımsız Yazarın, hem vasfı, hem de çabası olmalıdır. Ama şartlar o kadar çok yönlü, olaylar o kadar çok cepheden değerlendirilebilir, ruh ve duygu âlemimizin rüzgârları da o kadar çok yönde esebilir ki, bütün bu çokluk ve çok yönlülük içinde insan, kendi doğrultusunu tayinde, ister istemez tereddütler yaşayabilir.

Kaldı ki, ele aldığımız olayların içinde, ön safta yer alan şahsiyetlerle, dün, yahut bugün elbette ki karşı karşıya, yan yana veya diz dize yakınlıklarımız, konuşmalarımız, tartışmalarımız olmuştur (1).

---

(1) Bu noktada bir hususu da, galiba açıklamalıyım: 1945'te ve Demokrat Parti'nin kuruluş çalışmalarına girişildiği, fakat Partinin henüz kurulmadığı günlerde, Kuruculardan ve kendisi ile eskiden tanıştığımız Sayın Refik Koraltan, Başkanı bulunduğum

Çünkü biz, aşağı yukarı aynı neslin insanlarıyız. Aynı tarih, aynı şartlar, aynı olaylar bizi, aynı veya ayrı yönde etkilemişlerdir. Aslında bizim neslimiz, bu rüzgârların, olduğu gibi içinde savrulmuştur. Bu savruluş bugün de, ister istemez, hayatta olanları sarmaktadır.

Hulâsa bu tür konularda, bu tür tahlil ve hükümlere girişmek bir yazar için, aslında çetin bir iştir. Bunun içindir ki böyle inceleme ve araştırmalarda çok defa «yazılacak vakit gelmedi» denilir...

Ama biz, bütünü ile bu fikirde değiliz. Toplum hayatında yer almış insanların, toplum hayatına müdahaleleri olmuş veya olmakta olan şahsiyetlerin serüvenini, gerekli gördüğümüz yönleri ile ele almalıyız. Bu şahsiyetleri zaafları ve meziyetleri ile hükümler sahasına çıkarmalıyız ki, bu ortaya serilecek neticeler, toplumun tecrübelerine malolsun. Ve yarınki nesillere de bir şeyler nakletsin. Ve tabiî bu açıklayışlar biraz sınırlı da olacaktır.

Nitekim Türkiye bugün de, Parlamenter bir Demokrasi yerleşmesinin, ağrıları içindedir. Elbette ki bütün sosyal nizamlar gibi, Demokratik Parlamentarizmin de, çözülmüş veya henüz çözülememiş problemleri var. Gene elbette ki, bütün nizamlar gibi Demokratik Parlamentarizm de, durmadan yeni aşamalar kaydedecektir. Toplumun bütün meselelerine cevap verecek, toplumun bütün davalarını çözüp, topluma ebedî mutluluk getirecek bir nizamı ise insanoğlu, henüz keşfetmiş değildir.

O halde çağdaş insana düşen; Mantığın, sağduyunun ve ileri görüşün çağdaş ölçüleri nispetinde, hatalardan mümkün olduğu kadar çekinmek, bunun için de, daha önce yaşanmış hataları, aklın ve bilimsel metotların terazisine vurarak, onlardan mümkün olduğu kadar

---

dairede, iki defa ziyaretime gelerek ve gerekiyorsa görevimden ayrılarak, Partilerine katılmam teklifinde bulunmuştur. Hatta İkinci ziyaretinde, o gece mutlaka çalıştıkları eve gelmemi ve arkadaşlarının da bunu arzu ettiklerini söylemiştir. Her iki ziyaretinde, teşekkür ve nezaketle itiraz ettim. Koraltan, çok daha sonra da ziyaretlerini esirgemedi. Nazik yakınlığını daima dostça hatırlarım. Bunları şunun için kaydediyorum ki, kurulan bir millî parti içinde, pekâlâ, hepimiz de bulunabilirdik.

kaçınmanın yollarını aramaktır. Bu eserimize hâkim olan ruh da budur. «İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli» böyle bir görüş açısından ve böyle bir gayeye hizmet edebilir düşüncesi ile yazılmıştır. Gelişigüzel övgü ve sübjektif yergi, eserimizin, sınırları dışındadır...

Kitabımızın yapısı, ele alınan Plana göre şimdi bizi, «İhtilâli hazırlayan şartlar» gibi, çok yönlerden alınabilecek ve çeşitli yönlere çekilmesi mümkün bir bahse getirdiği için, arada biraz da «nefis muhasebesi» niteliği taşıyan bu kısa açıklamayı yapmakta fayda gördük. Ama elbette ki, bu satırların Yazarı gibi, bu sayfaların okuyucuları da hüküm ve muhakemelerinde, özgür ve bağımsız kalacaklardır.

Şimdi, konumuza devam edebiliriz...

İMTİHAN NASIL GEÇTİ?

Yeni Meclisin açıldığını, iktidar sözcüsünün Hükümet nutkunu okuduğunu kaydetmiştik. Nutukta dikkati çeken bir şeyi de belirtmiştik: Başvekilin nutkunda, Atatürk'ün adı geçmiyordu. Gerçi şekil bakımından böyle bir zorunluluk yoktu. Ama Atatürk hatırasının, millî hayatımızda ve siyasî geleneğimizde bir özelliği vardı. Onu, İstiklâl Savaşımızın düzenleyicisi, Cumhuriyetin Baş Kurucusu, Türk Millî Kuruluş hareketinin Önderi ve timsali olarak alıyorduk. Milletlerin böyle hatıralara değer vermesi, onları yaşatması, onlara dayanması ancak milletin lehine olabilirdi. Kaldı ki yeni İktidarın önde gelenleri, Atatürk'ün, ya arkadaşları, ya yakınları, yahut Partisinin eski üyeleri ve hiç değilse onun hayranları idiler.

Nutuk üzerinde açılan konuşmalarda Başvekil, bu davranışın, unutkanlık değil, bilerek yapılan bir davranış olduğunu gösteren işaretler vermiştir. Adnan Menderes şöyle konuşur:

> *«— Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz, Millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde, millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyorsunuz».*

Bu sözlerde bir gerçek vardır. Çünkü arada, bir staj olan 1946 seçimlerini saymazsak, bütün Halk Partisi iktidarı boyunca seçimler, nihayet Halk Partisi merkezinin tertibine göre tekemmül ediyordu. Çünkü nizam, Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet nizamı idi.

Bunun böyle olması da, bu nizam için zarurî ve tabiiydi. Bunu Menderes de biliyordu. Kendisi ve arkadaşları da, böyle seçimlerle Meclise gelmişlerdi. Ama yeni Meclisin açılış günü, bu şartları değerlendirmesi başkaydı:

«Memleketimizin geniş imkânları ile, milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa, uzun yılların beyhude israf edilmiş ve hatta memleketin tabiî inkişaf seyrinin, hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icabeder.

«Millî ve siyasî murakabeden (denetimden) mahrum bir idarenin, çok uzun yıllar sürüp gitmesi, birçok hataların irtikabına; müdahaleci, kapitalist, bürokratik ve inhisarcı (tekelci) bir devlet tipi ortaya çıkmıştır...»

Bu sözlerde, *suçlanan* bir mazi vardı. Yeni iktidarın önde gelen insanları, bu mazinin, bu suçlanan geçmiş devrin sorumlularından olmasalardı, bu suçlamayı yadırgamak, belki doğru değildi. Fakat?..

Menderes'in bu konuşmaları, daha tecrübeli ve olgun bir insan olan Celâl Bayar'ı da, daha ilk günden, müşkül duruma düşürüyordu. Çünkü Bayar, hem de Demokrat Parti'nin Başı ve Muhalefet Lideri olduğu 1946 günlerinde, başka türlü konuşmuştu:

«Şerefleri ve mesuliyetleri ile mazi *hepimizindir. Ne yapılmışsa, iyi niyetle yapılmıştır. Ve bence, zamanın, en iyi tedbirleri alınmıştır».*

Demek ki Bayar'la Menderes, bütün tutum ve icraatı yıllarca benimseyip, bütün kararlara Oy veren Halk Partililerdi. Şimdi elbette ki yadırganamayacak bir kararla bu defa, yeni bir Partide, müşterek yolculuklarına çıkmışlardı. Ama daha yolun başında düşündürücü çıkışlarla karşılaşıyorduk.

GEÇTİĞİ YOLLAR İZLENMEZSE?

Yeni Hükümet nutkunun vaat ve program maddeleri üstünde burada ayrıntıları ile durmayacağız. Fakat bu programda, Grev hakkı tanımaktan, irticaa hayat hakkı vermemekten, devlet borçlarını arttırmamaktan, Altın ihtiyatını korumaktan, hayat pahalılığını önlemekten,

devlet bütçelerinde açığa meydan vermeyip devleti borçlandırmamaya çalışılacağından, masraflarda tasarruftan, Adlî Teminat tesis etmekten, Basını hür kılmaktan, Layikliğe bağlı kalmaktan, millete malolmuş inkılâpları korumaktan ve Antidemokratik kanunları *süratle* kaldırmaktan bahsedilir. Yani yeni idarenin, millete ve Cumhuriyete karşı esas taahhütleri bunlardır...

1950-1960 arasında bu taahhütlerin blançosu ise malumdur. Bunlara ileride, çeşitli vesilelerle değinilecektir. Ama, gerek bütçe, gerek malî siyaset ve ödemeler, gerekse Hayat pahalılığı ve Fiyat hareketleri üzerindeki tutumların 1958'de ülkeyi bir enflasyona sürüklediği de bilinmektedir. Öyle bir malî acz içine düşülmüştü ki Türkiye, ancak 300.000.000 dolardan ibaret bir kredi talebinin, Birleşik Amerika tarafından, haşin bir şekilde reddedilmesi ile karşılaşmış, Amerika'nın dikte ettiği istekleri ise daima kabul zorunda kalmıştı.

Yukarda sayılan ve Grev hakkından, Antidemokratik kanunların kaldırılması vaadine kadar varan taahhütlerden hiç birinin, yalnız ele alınmaması değil, tamamen aksi yönde işletilmesi, Demokrat Parti iktidarının itibarını zedeleyen, hatta bu iktidarı, ihtilâl ile tasfiyeye sürükleyen faktörler arasında zikredilebilir.

Bu arada Halk Partisi ise, 1954 seçimlerinden daha da yenik çıkmasına rağmen, 1957 seçimlerine doğru, artık mücadele formül ve sloganlarını bulacaktır. Demokrat Parti'nin 1957'deki oy kaybına gelince? Bu netice, Demokrat Parti için, silkinme vesilesi olamayacak ve Parti, kaçınılmaz bir akıbete doğru, hızla sürüklenecektir.

Bu oluşları, safha safha izleyeceğiz. Şimdi, başlıca ve karakteristik olay ve aşamaları ile, bu gelişmeleri belirtmeye çalışalım. Çünkü o kadar büyük şanslarla iktidara gelen bir Partinin, bu kadar trajik bir akıbete sürüklenmesi için geçtiği yolları izlemeden, 27 mayıs ihtilâlinin izahı kabil değildir. Biz de bu bahsimizde Demokrat iktidarı, işte bu yolların üzerinde izleyeceğiz...

Menderes'in program nutkunun tartışılmasında da, ilgi çekici çıkışlarla karşılaşırız. Meselâ Menderes, daha önce de kısaca değindiğimiz bir görüşünü, bu tartışmanın son sözlerinde açıklamıştır:

> *«14 mayıs seçimleri ile memlekette, şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek ehemmiyette mühim bir inkılâbın, en mü-*

hüm merhalesi aşılmıştır. Anlaşılıyor ki Halk Partisi, olan bitenin lâyıkiyle farkında değildir...»

Partiler arası ilişkilerin, daha ilk günlerden sertleştiği ve gittikçe sertleşeceği görünüyordu. İnönü, gidişatı iyi görmüyordu. Meselâ 3 temmuzda toplanan Parti VIII. Kurultayında, şöyle konuşacaktır:

«Mücadele ettiğimiz cereyanlar hesapsızdır.

İktidarla Muhalefet arasındaki münasebet, şuursuz bir çekişme ve dalaşma halinde soysuzlaşırsa, Demokratik Rejimin atisi (geleceği) yoktur.

İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize de verilmesidir.

Bir aylık hadiseler, iyi hadiseler değildir. Hükümet Programı, yapacağı işlerden ziyade, Seçim Propagandası gibi, bizi ithamla meşgul oldu. Ve bize Meclis kürsüsünde, mütevazı şekilde müdafaa imkânı dahi verilmedi...»

Evet, İnönü gidişatı iyi görmüyordu. Menderes'in; 13 haziran 1950'de, yani Demokrat Parti Hükümetinin kuruluşundan henüz 21 gün sonra İnönü'yü, Demokrat Parti grubunda, işin mahiyetini dahi bilmeden, nasıl Hükümet Darbesi tertibi ile suçladığını biliyoruz. Karakteri ve maksadı belirsiz bir Albayın ihbarına dayanılarak yapılan çıkış dayanaksızdı. Ama buna rağmen bir kısım yüksek rütbeli Ordu büyüklerinin; yerleri değiştirilerek, daha pasif hizmetlere atanmaları, 15 generalle, 150 albayın da kısa zamanda emekliye sevkedilişleri, Menderes'in, orduda iyi tesir yapmayan ilk müdahalesi oldu. İnönü'nün mukabelesi, şuydu:

«— Orduyu kendinin zanneden, kendi kendini aldatır. Ordu, kendi kanunları içinde yaşar...»

Bir süre sonra Millî Savunma Bakanlığına getirilecek olan ve Kurmay Yarbaylıktan gelen Seyfi Kurtbek, Ordu hakkında özel görüşlere sahipti:

«Millî Savunmayı her şeyden önce, siyasî olarak teşkilâtlandırmalıdır».

Bu görüş onundur. Hazırladığı ve Cumhurbaşkanına sunduğu Rapor, ilk önce büyük ilgi gördü. Seyfi Kurtbek, bu Planı hakkında Bayar'ın şu sözlerini nakleder:

«Bu, bir katî operasyon Planıdır. Muhalefet eden olsa da, bu Plan muvaffak kılınmalıdır.

Bu bir İkinci Nizam-ı Cedit *Planıdır. Tahakkuk ettirmek iktidarımızın şerefi olacaktır...»*

Fakat, Menderes'le Seyfi Kurtbek, aynı kabinede uzun müddet kalamazlardı. Çünkü Menderes; Kabinesinde ve ön planda *şerik* (ortak) kabul edecek insan değildi. Nitekim öyle oldu. Seyfi Kurtbek feda edilince, İkinci Nizam-ı Cedit Planı da kaldı...

Görülüyor ki, iki kardeş Parti arasındaki hendek, gittikçe açılıyor, uçurumlaşıyordu. Arada, Menderes Kabinesinde bazı değişikliklere gidildi de, Menderes ikinci Kabinesini kurdu. 1951 yılı Parlamentoda, çok Partili Rejimin başarısı lehine ümit verici hiç bir alâmet kaydedilmeden sona erdi. 1951 başlarında artık, yerlerine ısınan ve seslerini yükseltmek zamanının geldiğini sanan bazı sorumsuz D.P. Milletvekilleri, hiç de kayıt şart tanımayan çıkışlara giriştiler. Bu arada, henüz Meclise gelmeyen, fakat siyasî yatırım zamanının da geldiğini anlayan taşra politikacıları da harekete gelmiş bulunuyorlardı. Meselâ bir ara, ismi bazı garip işlere de karışan, hatta bir süre ortalardan kaybolan, fakat daha sonra da Mecliste yerini alacak bulunan Rauf Onursal isminde biri, İzmir'de şöyle konuşuyordu:

«Rejim aleyhindeki hareketler, yalnız, düşük Şefin başı altından çıkmaktadır. Bundan dolayı ve rejimin selâmeti için, eski düşük Halife gibi, eski millî Şef de, memleket dışı edilmelidir...»

Ankara'da çıkan ve Partiye bağlı Zafer gazetesi de:

«Huzursuzluğun, sadece İnönü'nün şahsından geldiğini»

yazıyordu. Demek ki suçlu bulunmuştu. Ama, bu suçlunun suçlarının ne olduğu, bir türlü sayılamıyordu. Fakat İnönü Fobisi, artık beliriyordu...

Yukardaki görüş veya çıkışlar, o devre hakkında bugün de yazı yazan eski iktidar partisi mensuplarınca, her vesilede tekrar edilir. Fakat, bu görüşleri doğrulayan ciddî, etkili olay ve belgeler, ortaya konulamaz. Ama, daha 1950 sonunda artık şu gerçek meydana çıkmış bulunuyordu ki, çok Partili rejimin bu ilk 1950 ve sonrası devri, bu rejimin de, iktidarın da geleceği için, iyi şeyler vaadetmemekteydi... O halde gidiş nereye varabilirdi? Arada açılan hendek gittikçe genişlerse, yani İnönü,nün, hiç olmazsa 1950'den önce Muhalefete gösterdiği ilgi ve çalışma emniyeti sağlanamazsa iş nereye varırdı? Muhalefet Önderleri ile sık sık temaslar sağlanamazsa, Parlamentodaki ayrılık havası, hızla kentlere, kasabalara, köylere de yayılırsa, işler nerelere sürüklenirdi?..

Bu sorular, bir kısım aydın ve sağduyulu vatandaşları, daha yeni iktidarın ilk yılında, hakikaten düşündürüyordu. Çünkü bu gidiş bu hali ile nihayet, elbette ki, birtakım çıkmazlarda düğümlenecekti...

KÜTLELERLE RUHAN BÜTÜNLEŞMEK

1950-1954 arası, İktidar ve Muhalefet arasındaki ilişkilerin, daha da sertleşmesi ile geçti. Normal ilişkilerin kopması da diyebiliriz bu gelişmelere.

Kaldı ki karşılaştığımız sahneler, yalnız *siyasî* değildi. Olanlar daha ziyade; hareketli bir iş âlemin kendi iç yapısını ortaya serdiği reaksiyonlarıydı. Ve bunları, bütün bir milletin görüşleri haline getirmek gayretinin, garip bir misaliydi. Kısacası, kürsülerde konuşan, gerçi o günlerin Menderes'iydi, ama onun sözlerinde dile gelen, nice nice yıllardan beri kendi bilinçaltında beslenip geliştirilen kendine özgü kanaat, görüş ve inanışların, şimdi geniş kütlelere, yayılması, maledilmesi çabasıydı. Doğru olduğunu sandığım bu yorum eğer hakikaten böyleyse, onun elbette ki biraz dumanlı ama çekici olan, gerçi bize garip gelen, mantık dışı gelen bu çabada, kendi iç âlemini, kütlelerin şuuru veya duygusu haline getirmek, kütlelerin ihtirasları ile *bütünleşmek* gibi bir yöneliş vardır. Ki, her halk liderinin yapmak istediği de budur. Bu gayret ise bu takdirde, enteresan bir ifade alır ve yabana atılamaz. Kaldı ki Demokrat Parti saflarında, bu vasfı

gösteren, bu vasıfta bir çaba harcayan başka bir şahsiyet de yoktur. Bu durum, Menderes'in kendi iktidarında Tek Söz Sahibi ve Lider olduğu görüşümüzü de, ayrıca doğrular...

Ama burada bir soru kendiliğinden ortaya çıkar:

«— Eğer bu böyleyse, yani Adnan Menderes'te, kendi iç âlemini, kendi ihtirasını, milletin vicdanı ile değilse bile, kütlelerin içgüdüleri ile bütünleştirmek gibi güçlü bir çaba varsa, hulâsa onda, bir Teksöz sahipliği, bir Liderlik gibi üstün bir vasıf mevcutsa, nasıl olur da, siyasetin gerçeklerini bu kadar kötüye kullanır ve nasıl olur da başına geçtiği kervanı, bu kadar trajik bir Son'a, yani bir uçuruma sürükler?..»

Bu sorunun cevabı basittir:

«— Liderlerin tarih boyunca kaderi, odur ki eğer itici güçleri ile yöneldikleri hedefleri, şartlara uygunluktan, yani Akıl ve Mantığın icaplarına uyan bir uzak görüşlülükten değil de, yalnız iç âlemlerinin ihtirasından ve kalabalıkların alkışlarından alıyorlarsa, akıbetleri, daima hüsranla biter. Çünkü inkâr edilen, hesap edilemeyen gerçeklerin intikamı zalim ve kalabalıklar ise vefasızdır...»

Şimdi, Menderes'in üstünde bir başka açıdan biraz daha duracağız. Çünkü ele aldığımız konunun hem gelişmesinde, hem yarattığı neticelerde onun, hem aktif müdahaleleri, hem mizaç ve karakteri ile kader tayin edici etkisi vardır.

BİR İNKÂRCI MIYDI, YOKSA KENDİNİ ARAYAN ADAM MI?..

Adnan Menderes kimdi? Buraya kadar naklettiğimiz sözlerine, uzlaşmaz çıkışlarına, saldırılarına, kendine özgü mizaç ve karakter taşkınlıklarına göre, acaba, sadece bir inkârcı mıydı? Yoksa kendini arayan bir adam mı?

Menderes'in hayat hikâyesini, doğuşundan son dakikalarına kadar «Menderes'in Dramı» isimli eserimizde verdiğimizi kaydetmiştim. Ama bu yeterli mi? Acaba, 1950'de Büyük Millet Meclisinde zuhur

eden Menderes'i, gereğince ifade edebildik mi? Bir Menderes ki kürsüde, hiç de beklenmeyen bir dille konuşuyordu. Bazen bir inkârcı, bazen bir misyon adamı, bazen de cezbeli bir derviş gibi...

O halde bu Menderes, daha önce hemen hiç göze çarpmadığı o yirmi yıllık uysal, sessiz mebusluk hayatında, demek ki kendi kendisi ile boğuşmuş, kendi kendisi ile durmadan yoğurulmuştu. Kendi şahsında, Atatürk'ün keşfettiği taşra gencinin yerine, bu keşfolunmak minnetinden de kurtulmak, hatta onu ve onun devamı olan devrin gölgesinde yaşadığı her şeyi arkada bırakmak isteyen, bambaşka bir ihtiras adamı yaratmıştı. Tabiî, tarih ve zaman imkân verirse? Ne var ki işte bu imkân artık ona kucağını açmıştı.

O halde bu yeni insanın, üzerinde, daha da durulmaya değer. Bu insan bir Fenomen'dir. Artık yalnız kendinin değil, başkalarının ve hatta devletin kaderi üstünde oynamaktadır. Bu talih ve kader oyuncusu, ya yolunu açarak, kendisini ve kafilesini, şanların, zaferlerin kusvâsına, zirvesine ulaştıracaktır, yahut da, kendi kendisini anlamak ve değerlendirmekte hesap hataları yaparsa, meselâ kendi değerini, olduğundan fazla hesabederse, kendisi de, kafilesi de yenilecektir. Menderes'in, kendi dilinden kendisini anlatan, bir Belge vardır. Bu belge, öyle anlaşılıyor ki, son yıllarında, kendini, bazı özelliklerini, hatta malını mülkünü anlatmak lüzumunu duyduğu, her nevi savunma ve açıklama ihtiyacıyle, onun tarafından dikte edilen bir yazıdır. Aynı belgenin bir kenarına, bunları işleyecek yazar tarafından, kendisi hakkında kullanılmak üzere, bazı perakende notlar da kaydettirmiştir. Bu yazı, Demokrat iktidarın son seçimlerinde, Milletvekili olarak da Meclise giren yazar Burhan Belge'nin evrakı arasında bulunmuştur. Burhan Belge, genel ve klasik kültürü sağlam, yabancı diller bilgisi zengin, güçlü, üstün zekâlı bir aydındı. Kendine inanan, fakat malik olduğu imkân ve değerleri, belki de kullanmayan biriydi. Ama, inandığı şeylere, bağlandığı kimselere, kayıtsız şartsız bağlanırdı. Menderes'e, iktidarının en kritik günlerinde de, bağlı kaldı.

Bu dikte edilmiş notlardan da anlıyoruz ki, Mendêres bir ara kendini anlatmak ihtiyacını duymuştur (1). Menderes, gerçi bir yazı

(1) Bu notlar, *Menderes'in Dramı* isimli eserimizde verilmiştir.

adamı değildi. Ama, hayatı Trajik bir Son'la bitmeseydi, belki bir gün kendi hikâyesini, kendisi yazardı. Madem ki bu olmamıştır, bugüne kadar olduğu gibi, bugün de, yarın da onu ilginç bulanlar, onun serüvenini, kendi görüş ve değerlendirme açısından yazacaklardır. Biz de bunlardan biriyiz.

Menderes bu tartışmalar sırasında, eski iktidar devri, daha doğrusu kendi siyasî geçmişi ile de hesaplaşmayı, daima ve bilerek yürüttü. Meselâ kendisi, 20 yıldan beri Halk Partisi'nde, hem de Partinin bazı teşkilât-Propaganda işlerinin başında değil miydi? Gençlik ve Spor İşleri Müfettişliği, Halkevleri Müfettişliği gibi işleri, aktif olarak yürütmemiş miydi? O halde bu mazi ile ilgisini, en şaşırtıcı sözlerle de olsa, en kesin şekilde kesmeliydi. Gene Hükümet Programının tartışılması sırasında, 5 mayıs 1950 tarihindeki konuşmalarındaki sözleri, bu maziden alâkayı kesmenin çabalarından biriydi:

> *«Halkevleri, Halkodaları kurmak, Gençlik teşkilâtını ele almak, Faşistvari telâkki (Anlayış) ve düşüncelerin mahsulüdür».*

Bu sözler pervasızca haykırılırken, hemen hepsi de eski Halk Partisi üyeleri ve belki de Halkevleri mensupları olan Demokrat Parti Mebusları kendisini, heyecanla alkışlarlar. Menderes devam eder:

> *«Bunlar, içtimaî bünyemiz (Sosyal yapımız) içinde, tamamiyle abes (uygunsuz, yakışıksız) geri ve yabancı uzuv halindedirler».*

Gene sürekli alkışlar! Bu sözler siyasî olmaktan ziyade, ruhî boşalmalar, ruhî hesaplaşmalardı. Bu sözler, hem kendisinin, hem Halk Partisi'nin geçmişi ve hatıraları ile hesaplaşmayı, maziden tamamen koparak, yeni bir siyasî hüviyet içinde, başka bir insan olarak yeniden doğmak, yeniden işe başlamak içgüdüsünü ifade eden sözlerdi. Daha o günlerde kafasında vardığı nice tasfiye ve sıyrılış kararlarından nişan veriyordu. Nitekim daha sonra Halkevleri, yalnız kapatılmakla kalmayacak, kitaplıkları, varlıkları ile, kaybolup gideceklerdir. Bunların Parti malı olanlarının binaları Maliyeye devrolunurken, bu binalar artık boş birer harabe halindeydiler denilebilir. Çünkü Menderes, Halkevlerini düşündükçe, Halkevleri Müfettişi olarak,

Halk Partisi'nin merkez çevresinden sürülmüş, uzaklaştırılmış günlerini, hele taşra Halkevlerinin, biraz da bakımsız ıssız odalarında geçirdiği kimsesiz geceleri, yani ihmal ve inkâr edildiğini hatırlıyordu. Nitekim o, yıllarca süren böyle gecelerin hüznünden, elemlerinden bahsetmiştir. Nitekim bu tasfiye kanununu çıkartırken de Halkevlerini Meclis kürsüsünden daha da hırpalamıştı (1955):

«Halkevleri, içi boşalmış, tarihe karışmış, maksatsız birer varlık halinde idiler. Bunlar, Partileri için, birer utanma konusu *teşkil ediyorlardı...»*

Halkevleri eski Müfettişi bu sözlerle, Halkevleri ile beraber, kendi mazisini de tasfiye ediyordu.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Adnan Menderes Halk Partisi ve orada geçen hayatı dahil, geride bıraktığı her siyasî takıntı ile ilgilerini cidden şaşılacak bir kesinlikle kesip atıyordu:

«Bütün bir milletin, Halk Partisi içinde muhtevi ve mündemiç bulunduğunu (Yani millet demek, Halk Partisi demek) farz ve hayal etmekle başlayan enaniyet (Benlik davası) ve gafletler onları, hakikatleri bir türlü görmeyecek hale getirmiştir...»

Millet ve Halk Partisi Birliği, 1923'te bu Parti kurulurken, Gazi Mustafa Kemal tarafından bu şekilde formülleştirilmişti. Bu ifade, elbette ki o günkü şartlar içinde anlamlı ve yerindeydi. Ama bu Birlik hali, zaten, sadece, moral bakımından bir mana taşıyordu. Temsilî idi ve geçiciydi. Ama, millî gelişmede, saf bir hatıraydı.

Bu arada, İnönü'yü de, şöyle anlatıyordu:

«Daima Atatürk'ün kanadı altında ve gölgesinde yaşamış olan bir siyaset adamı...»

Aynı konuşmasında kullandığı:

«Atatürk'ün, Halk Partisi denilen bir siyasî teşekküle ihtiyacı yoktur»

sözleri de onundur.

Yukardaki beyanlar, onun, müzakeresi 4.V.1951'de başlayan Atatürk Kanunu münasebeti ile yaptığı Meclis konuşmalarından alın-

mıştır. Kaldı ki diğer bir konuşmasında, Atatürk de, onun açısından şöyle anlatılır:

> *«Biz, Atatürk inkılâplarını konuşabiliriz, Tek Parti, Tek Şef vecizesi varsa, tatbikatta varsa, elbette bunları müdafaa etmekte, kendileri ile beraber değiliz.*
>
> *Biz, kayıtsız şartsız, ne varsa, onların hepsini müdafaa etmek durumunda değiliz. Fakat hepiniz bilirsiniz ki, Atatürk, müspet (olumlu), menfî (olumsuz) ileri, geri, bütün hayatının muhasebesi yapıldıktan sonra büyük adamdır...»*

Bu sözler onun, 4.V.1951 tarihli Meclis konuşmasından alınmıştır. Ve zaman zaman verdiği beyanlarla öyle görünüyordu ki, Menderes kafasında bu muhasebeyi yapmıştır. Meselâ şu sözlerini verelim:

> *«— İstiklâl Savaşı diyorsunuz. İstiklâl Savaşı pekâlâ, üç ayda da bitebilirdi...»*

Tabiî bitmezdi. Hatta silahlı ve ağırlığını hissettirecek mücadele şeklinde başlayamazdı bile. Ama bu sözler Menderes'in, kendi iç âleminde kurduğu değerlendirmeler ve hükümler binasının, ne kadar yüzeyde ve gerçek dışı malzemeye dayandığını göstermek bakımından önemlidir. O halde Menderes, bu tür zayıf ve köksüz kanaatlarla bir gün, her halde tökezleyecekti...

İLK VE SON ARKADAŞI

Görülüyor ki, artık Adnan Menderes, derinliğine tanınması gereken bir insandır. Bir Fenomen'dir. Kader tayin edici yoğuruluşlar, atılışlar içindedir. Mademki bir zamanın zayıf, narin, renksiz ve hiç bir şey vaadetmeyen çocuğu, hayatın potasında kendini öyle yoğurmuştur ki, şimdi nice halk kalabalıklarının tapılan kahramanı olmuştur. Mademki onun şahsında Sosyal Psikolojinin bir başka mahsulü karşısındayız. Ve bahsimizin daha ilerdeki açılışları içinde de hep onunla karşılaşacağız. O halde onu biraz daha yakından tanımak için, gene biraz geri dönelim.

İlk ve son arkadaşı Etem Menderes'tir. Onun da hayat şartları aynıdır. Her ikisi de, Birinci Dünya Harbi bittikten sonra, o her gün

biraz daha yıpranan, partallaşan eski yedek subay elbiseleri içindedirler, hüviyetlerini; artık sona eren, artık taşımaya hakları kalmayan bu eski elbiselerden alırlar. Ne olacakları belirsizdir. Gene kendileri gibi, diğer iki arkadaşları ile İzmir'de, sokak arasında bir kiralık binanın, tercihan tavan arasındaki yer yataklarına yerleşmişlerdir. Kirayı da pek ödeyemezler.

İzmir'in işgali bu gençleri, işte bu şartlar içinde yakalayacaktır. Fakat biraz atik davranırlar. Adnan ve Etem, Aydın treninin bir üçüncü mevki vagonunda, İzmir'den ayrılırlar. O bakımsız, sahipsiz kalmış Çakırbeyi çiftliğinin yolunu tutarlar. Çiftliğin artık kağsamış, harap bir çatısı altına sığınırlar. Adnan henüz 19 yaşındadır. Zayıf, narin, dal gibi bir çocuk...

Aradan işgal yılları, yedek subaylık, zafer, hastalıklar ve nice maceralar geçer (1). Ama Adnan artık hayatını değiştirmelidir. Eğer çiftliğine ve hayatına sahip olmak istiyorsa, Etem'in istediği onun artık evlenmesidir. Ve 1926'da Adnan, İzmirli Evliyazade ailesinin kızlarından Berrin Hanımla evlenir. Eşler arasında gerçi yetişme, mizaç ve çevre farkları vardır. Ama ondan sonra Adnan, artık kendini işlerine verir. 1930'da Mebus seçilir. Çevresinde benimsenen Etem Bey de, Aydın Belediye Reisi olacaktır. İşte bu Mebusluk yıllarındadır ki Adnan Menderes, artık kendi iç âlemine dalar. Ve kendi kendini işlemeye başlar. Çünkü Ankara'da, aradıklarını bulamamıştır. Küçük görülmüştür:

«— İyisin, hoşsun ama, bir de yüksek tahsilin olsa?..»

Bu sözler, yüzüne karşı söylenmiştir. Ankara Hukuk Fakültesinde, o günün havasına göre, bir Mebus-Öğrenci olarak tahsil yapışı, bir diploma alışı, ondan sonradır...

İşte artık elinde bir Hukuk Diploması da vardır. Ama hiç bir şey değişmez. Ankara'da Cumhuriyet Halk Partisi Merkezi, bir kapalı kutu gibidir. Orada, bir klik hayatı yaşanır. Söz, akşamları Atatürk'ün sofrasına davet edilen Parti idarecilerinindir. Adnan Bey, bunların arasında değildir. Parti hiyerarşisi, sert ve soğuk sınırlar

(1) Bunlar ayrıntıları ile «Menderes'in Dramı» eserimizde verilmiştir.

içindedir. Onu şuraya buraya koştururlar ama, yukarıya doğru desteklemezler. Her seçim devresi, krizler geçirir gibidir. Ya seçilmezse?

Bir zaman, hiç olmazsa Kabineye girmek, meselâ Ziraat Vekili olmak hayaline kendisini verir. Şefin gözüne çarpmak, kendini hatırlatmak için, her şeylere katlanır. Ama bütün çabaları boşa çıkar daha çok içine kapanır. Büsbütün kendi içine gömülür. Son ümit de suya düşmüştür...

İnönü'den, Adnan Menderes hakkında hatırasını rica etmişimdir. Onu ve o günleri tabiî hatırlar:

«— Adnan Menderes Ziraat Vekili olabilir miydi Paşam?»

«— Elbette olabilirdi. Niçin olmasın? Ama, üzerinde durulmadı işte...»

İşte Menderes, yıllar boyu, bütün bu içeriye atılan ve anlayabildiğimize göre, onda yalnız ruh kırgınlıkları değil, belki aşağılık duyguları da yaratan birikimleri, bir gün, o Meclisteki aşırı çıkışları, saldırıları ile boşaltacaktı. İnönü'yü yerlere serilmiş, elinden kılıcı düşmüş, perişan ve aczin deryasında bocalayan bir ak saçlı ihtiyar olarak Meclise teşhir eden jestlerde, bir ruhî tatmin arayacaktır.

HALK, SİYASETE AÇILIYOR

Halbuki ona ve iktidarına, memlekette uyandırılabilecek nice imkânlar kucak açıyordu. Halk denebilir ki, ilk defa siyasete karışacak ve memlekette yeni bir İş ve İnşa hamlesi, halkın uyuyan, yahut yorgun kıymet yaratıcı gücünü harekete getirecekti.

Nitekim bu alanda 1950-1955 yılları arası, hatta 1957 öncesindeki ilk yıllar önemli değişiklikler sağlamıştır. Bunların bir kısmını halkın ruhî ve siyasî havası, diğer kısmını da, iktisadî bir hareketliliğin uyanışı olarak, başlıca konuları ile, şöyle sıralayabiliriz:

Ruhi ve siyasî alanda:

(a) Siyaset, ilk defa, halka götürülmüştür.

(b) Devlet ve halk ilişkileri, yukardan aşağıya inen direktifler, emirler yerine, aşağıdan yukarıya ulaştırılan istekler, dilekler şeklinde yürümeye başlamıştır.

(c) İdare, zabıta ve jandarmanın, özellikle köylerdeki ağırlığı, baskısı ve kanun dışı şiddet hareketleri, birden silinmiştir.

(ç) Köy, kendi içinden liderler, söz sahipleri yaratmıştır. İdarî alanda bunlar, köy ve kasaba halkı ile hükümet cihazları arasında, bir nevi yakınlaşma ve bağıntı meydana getirmişlerdir. Böylelikle Halk, kendini bir nevi Siyasî İnsan olarak hissetmiştir. Höylerdeki Muhtarlık teşkilâtı, idarî olmaktan başka, siyasî bir nitelik de almıştır.

(d) Seçimin artık, müdahalesiz ve güçlü bir nizam olarak işleyişi, seçilmek isteyenlerin, halkın ayağına gidişi, bu arada Siyasî Partilerin, halkla bağıntılar kurmak zorunluğu «Vatandaş-Seçim-Parti» mekanizmasını, bütün yetersizliklerine rağmen, işler hale getirmiştir.

(e) Gerçi bu sistem, şimdi olduğu gibi o devrede de, meselâ, kasabalı, köylü, esnaf, işçi çoğunluğunun ve kendilerinden temsilcilerin, Meclise kadar girmelerine, Meclis kürsülerinde söz sahibi olmalarına imkân vermemiştir. Profesyonel siyasetçiler, gene ipuçlarını ellerinde tutmuşlardır. Ama, ne de olsa, bir aşama kaydedilmiştir.

(f) Hulâsa ülkede Halka ve Halkın ağırlığına doğru bir siyasî eğilim meydana gelmiştir. Bu da, halk içinde eğitim ilerledikçe ve okuryazarlar sayısı arttıkça, Batı anlamında Halkçı bir Demokrasiye doğru bir yönelimi elbette güçlendirecekti.

Böyle olunca da, Adnan Menderes'in Mecliste ve memlekette, daima İsmet İnönü'yü hedef alarak, onu yıkacağım diye kendini yıpratması hakikaten anlamsızdı. Çünkü, Millî Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet hatırası, hele köylerden başlayarak, zaten silinmişti. İşe bu açıdan bakılınca, Adnan Menderes'in, iktidarının sonuna kadar kendini kurtaramadığı İsmet Paşa kavgasına dahi lüzum kalmadan, nasıl hızla eridiğini görmemek kabil değildir. Kesinlikle denilebilir ki, Menderes, lüzumsuz saldırılarıyle gecesini, gündüzünü harcarken, bu saldırılarına aldığı hedef, zaten artık normal rayına oturmuştu. Onun bu, kendini yiyip bitirircesine didinmeleri, yıpranmaları hem

yersiz, hem hedefsizdi. Hatta denebilir ki, bir vehimdi. Ve mücadelesi, rüyada bir Devlet ordusuna Hücum kâbusunu hatırlatıyordu.

Fakat Menderes'in, yılların birikimi ile iç âleminden gelen bu artık yersiz zaafının, nasıl olup da, çevresince iktidarının sonuna kadar önlenmek istenmediğine, şaşmamak kabil değildir. Nazik bir kabulü sırasında kendisine, bu konuyu işaret ederek başka türlü konuşurken, yüzünde, ancak doğrulayıcı, kabul edici ifadeler okumuşumdur:

> *«— Sizin diyagramınız düşmedi. Ama bir anda düşebilir. Dere geçilmiştir, ama kumda boğulabilirsiniz. Sizin bayrağınız, İş ve İnşa olmalıdır. Yollar, barajlar, fabrikalar, mektepler ve bütün bunlar. İsmet Paşa kayası ile boğuşmak niçin?»*

Memleketin Hidrolik potansiyelinin (Göl ve nehir kaynaklarından Enerji üretimi gücünün) ancak yüzde yarımını kullandığımızı (1959'da), eldeki projelere göre ise, 1975'te de, ancak % 15'ini kullanabileceğimizi, Batı ülkelerinde kendi potansiyellerinin % 70-90 kısmının kullanıldığını dinlerken, yüzünün aldığı mutlu ifadeyi hatırlarım. Bu izahat ona, sanki masalların, eldokunulmamış hazinelerini açıyordu...

Evet, büyük rakamlardan ve büyük projelerden korkmayan insandı. Öyle kalabilseydi, tarihî misyonunu yerine getirmiş olacaktı. Ama enerjisinin çoğunu, küçük ve değersiz kavgalarla, bir türlü kurtulamadığı sabit fikirler içinde harcıyordu...

İKTİSADÎ HAREKETLİLİK BAŞLIYOR

Demokrat Parti iktidarı, her vesile ile tekrar ettiğimiz gibi, çeşitli yönlerden şanslıydı. Halk Partisi'nin içinde bocaladığı çemberler, artık parçalanıyordu. Dünya harbi bitmişti. Gerçi bir Soğuk Harp başlamıştı ama, bu Soğuk Harp, Batı Avrupa'nın ve bilhassa Amerika'nın yardımlarını, bize daha geniş ölçülerle açabilirdi. Zaten dünya harbi sonrasının belirsizlik, kararsızlık devresi de 1945-1950 arasında, yani Halk Partisi'nin son iktidar döneminde aşılmıştı. Kaldı ki Halk Partisi'nin elini ayağını bağlayan geleneksel kararsızlıklar, Batıya karşı çekingenlik, Lozan Antlaşmasına imza koyan ve Batıyı Ka-

pitülasyon imtiyazlarından mahrum bırakan rejime karşı Batının duyduğu gurur yarası, artık arkada kalmıştı.

Truman Doktrini artık ilân olunmuştu. Marşal yardımları yeterince başlamıştı. Halk Partisi iktidarı, bu yardım başlangıcı karşısında, anlayışsız kalmıştı. Halbuki şimdi bu mekanizma, geniş ölçüde işletilebilirdi. Ordunun, yeni ihtiyaçlara göre donatılması, cihazlandırılması işi, artık yalnız devlet bütçesine yük olmaktan çıkıyordu. Askerî yardım ve bu alanda müşterek çalışmalar başlamıştı. Önde bir de «Atlantik İttifakı»na katılma imkânı da vardı. Stalin rejiminin, belki en büyük hatası, yani 1925 tarihli Dostluk Antlaşmasının 1939'da tek taraflı kaldırılması ve Avrupa harbi sona erince de, bu Antlaşmanın yenilenmesi için Türkiye'den toprak ve üs istemesi, artık Batıya doğru fazla yaklaşmayı tabiî kılıyordu. Batı yardımına göre bir ordu donatımında, ne kadar ileri gidilirse gidilsin, yeni iktidar haklı görünccekti. Buna karşı itirazlar, meselâ daha sonra, 1952'de katıldığımız NATO'dan çıkalım gibi istekler, yersiz, imkânsız isteklerdi. Ve havada kalmaya mahkûmdu.

O halde Türkiye, artık sınırlarını, gümrüklerini ve dış mübadelelerle, yabancı sermayeyle işbirliği mekanizmasını harekete getirebilirdi. Özellikle Sanayileşmeyi yeni bir hızla başlatmak kabildi. Öyle de oldu. Bütün bunların neticesi olarak, ülke içinde, hızlı bir altyapı kuruluşu ile, ilk yatırımlar, mal, üretim hareketi başladı.

Bu başlayan canlılık, iyi, bilgili, kösteklemeyici bir doğrultuda yürütülürse, ülkenin ekonomik manzarası hızla değişebilirdi. Aksi halde başıboş, plansız bırakılır ve bilhassa uyandıracağı neticeler önceden hesaplanamazsa, bu gelişmenin, gene hızla bir enflasyona ve kredi tıkanmalarına saplanacağı da tabiî idi.

Demokrat Parti bu gelişmeyi, ekonomik hareketliliği uyandırdı, başlattı. Fakat bu hareketliliği iyi yönlendiremedi. Yukarda belirttiğimiz enflasyondan, bunalımlardan, kendini kurtarmak yeteneğini gösteremedi.

Devletin yüksek siyaseti demek olan planla, düzenleme ve denetim işi, şahsî karar ve müdahalelerle, gizli - aşikâr menfaat kombinezonları ağına kaptırıldı. Gerçi halk, bu birden uyanan iktisadî hareketliliği benimsedi. Ülkenin havasında estirilen bu canlılık, geniş halk kütlelerini, Demokrat Parti'nin etrafında, geniş ölçüde top-

ladı. Ve bunun neticesi olarak, 1954 seçimlerinde Demokrat Parti, Mecliste daha ağır bir çoğunluk sağlayacak ve Halk Partisi'ni, bir küçük grupçuk halinde, bir köşeye sıkıştıracaktı...

Bunalım ve hızlı yıpranma devresini daha sonraya bırakarak, ilk hamlede uyandırılan bu hareketliliğin, bazı gelişmelerini işaret edebiliriz:

(a) Alt yapı, hızla geliştiriliyor. Yollar, barajlar, elektrifikasyon işleri, geniş ölçüde ele alınıyor. Bu da ülke dahilinde, önemli bir iş ve istihdam hacmi yaratıyor.

(b) Sulama işleri, geniş ölçüde devlet çalışması haline geliyor. Bataklıklara, zaten daha önceden başlamış olan hücum, devam ettiriliyor.

(c) Doğuya yöneliş, yolların, demiryollarının doğuya yürüyüşü, doğuda Parti lehine, önemli etkiler yapıyor (1).

(ç) Ama Devlet ormancılığı aleyhine bir müsamaha, ormanlar bölgesine yayılıyor. Bunun neticesi, Ormanlar aleyhine, fakat parti lehine hareketler yaratılıyor.

(d) Halk Partisi devrinde ülkede, ancak 4.000 kadar olan Traktör sayısı, Demokrat Parti'nin, Ziraat Bankası'na uygulattırdığı yeni bir borçlanma usulü ile, birden fırlıyor. Köylünün kolayca traktör sahibi olması, köylerde traktör

---

(1) Doğu illerinde, 1925'te patlayan Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından sonra, bu bölgenin problemlerinin, yapıcı ve kaynaştırıcı bir uzgörürlükle, tam olarak ele alındığını ifade etmek, elbette ki mümkün değildir. Hele, eski Derebeylik, Ağalık, Şeyhlik döküntülerinin direnişleriyle, onların etkisinden, örneğin küçük toprak mülkiyetini getirmek suretiyle, kolaylıkla kurtarabileceğimiz, köylüler için gerekenlerin yapılmaması, Ağalar, Beyler, Derebeyi kalıntılarının direnişini köylünün bize düşmanlığı saymamız, bu görüşle de yürütülen çok ağır baskı ve tedbirler, hatta Atatürk'ün ölümü sırasında bile yürürlükteydi. Bu hal, daha sonra da sürmüştür. Fakat Demokrat Parti iktidarında, bu kalıntılarla anlaşma şeklinde olmakla beraber, Doğuda şiddet tedbirlerinin silinişi, halkta, Demokrat Parti lehine bir eğilim uyandırmıştır.

sahibi olmak yarışı, çeşitli zararlarına rağmen, üretimi ve ekimi birden genişletiyor. Tesis kredileri, hayvancılık kredileri ve benzeri krediler, köylerde yeni hareketlere yol açıyor.

(e) Köye sunî gübre ve çeşitli üretim araçları giriyor.

(f) Bataklıkların kurutulması, sulama ve yeni fiyatlar, Pamuk istihsalini birden, birkaç misline çıkarıyor. Çay üreticiliği, hatta çay ziraatının yayılmaması gereken elverişsiz sahaları da içine alarak, birden genişliyor. Fındık Kooperatifleri güçleniyor. Çeşitli kötü kullanmalar pahasına da olsa, genişleyen satın alma usulleri ve Karadeniz kıyılarının şoselere kavuşması, bu bölgelerde büyük bir hareketlilik yaratıyor.

(g) Karayolları ile beraber, kara nakil vasıtalarının da artışı, memlekette iç pazarı genişletiyor. Yurtta bir iktisadî bütünleşme *görünüyor. Yolcu hareketliliği artıyor. Yeni iş, emek ve ticaret sahaları açılıyor.*

(ğ) Sanayie, plansız da olsa yöneliş, iktidarın önemli başarılarından biri oluyor. Evvelâ Şeker ve Çimento sanayiini genişletmek, yeni üniteler kurmak şeklinde başlayan bu hareket önemli neticeler veriyor... Bu sanayi üniteleri, memleketin iç bölgelerinde kurulmak zaruretinde olduğu için, halk arasında, büyük kabul görüyor. Halk Partisi iktidarının, meselâ Şeker Sanayii sahasında bir türlü kendini kurtaramadığı «yalnız 4 şeker fabrikası» şeklindeki tıkızlık ve kısırlık açılıyor. Demokrat Parti bu fabrikaların sayısını, 15-16'ya kadar çıkaracaktır. Bundan da, hem şeker fabrikaları sahibi olarak, hem de bu fabrikaların ziraatta uyandırdığı olumlu yan etkiler dolayısıyle ziraî bölgeler, büyük ölçüde faydalanıyorlardı.

Çimento fabrikalarının tesisi, inşa sanayiini büyük ölçüde harekete getiriyor. Bu da, yeni istihdam imkânları yaratıyor. Bu sanayileşme hareketinin, dokuma ve diğer sanayi kollarına yayıldığını, düşünmeliyiz. Bu arada dokuma sanayii önemli hamleler kaydediyor. Neticede elbette ki,

üretim, tüketim ve istihdam artışları, milletin günlük yaşantısında büyük değişiklikler yaratıyor ve Millî Gelir artıyor (1).

Bu diziyi daha da sıralayabiliriz. Bütün bunlar şunu göstermektedir ki, Demokrat Parti'nin elinde, normal siyasî ve iktisadî gelişmeyi sürdürmek, bu suretle de, dengeli bir Parlamento hayatı içinde iktidarını, belki daha birkaç seçim uzatmak imkânı vardı. Bu zaman içinde de ülkede, spekülatif, lüzumsuz, hatalı kaymalara sapmadan, daha geniş eserler bırakılabilirdi.

Hele şu nokta, kesin olarak görünmektedir ki, Bir İnönü Fobisi ve didinmesi için, vakit, zekâ ve itibar kaybına, hakikaten lüzum yoktu. Çünkü memlekette uyandırılacak her iktisadî hareket, halka sağlanan her imkân, mazinin yokluklar, kısıntılar içindeki günlerini, zaten unutturuyordu. Kimsede, o günlere dönmek hasreti hissedilmiyordu. Ne köylü, eli sopalı jandarmanın tekrar köye dönüşünü bekleyebilirdi, ne de, yolsuz, köprüsüz, sanayisiz, parasız, alışverişsiz günlerin hasretini çekerdi.

Eğer bu normal gelişmeyi rayına oturtup, iç ve dış kaynakları harekete getirerek, ülkede aşırı ikilik, parçalanış, düşmanlık ve irtica salgınları yerine, normal bir siyasî hava yerleştirmek kabil olsaydı, rejimi bir İhtilâle sürükleyen şartlar, elbette ki belirmeyecekti. Halbuki, iki tarafın şefleri, sorumluları arasındaki kopmuşluk, inanılmaz derecede mutlaktı. 1946-1950 arasının zirve temasları, tarihe karışmıştı. İç düşmanlık tamdı. O kardeş kavgası zemini, o alabildiğine ve yersiz meydan okuyuşların yarattığı *bıkkınlık*, elbette ki doğru değildi. Şunu da ifade edebiliriz ki, iki taraf arasındaki bu ilişki kopukluğunu önlemek, resmî ve özel ilişkiler düzenlemek işinde teşebbüs, elbette ki iktidar Liderlerine düşüyordu. Kaldı ki, bir ihtilâlle, onun, eski iktidar mensupları üzerindeki bu kadar mihnet ve meşakkatlardan sonra kendileri tarafından yazılan eserlerin hiç birinde, o sürdürülen zararlı akımı ve uygulamaları haklı gösterebilecek bir iddia ve belgeye rastlanmamıştır.

Şimdi, biraz da karşı cepheye, yani şu Muhalefet cephesindeki oluş ve gelişmelere bakalım.

---

(1) Bu konuda rakamlar *Menderes'in Dramı* eserimizde verilmiştir.

MUHALEFET, FORMÜLLERİNİ BULUYOR!

Demokrat Parti İktidarının ilk Hükümet nutkundaki vaatlerini evvelce vermiştik: Adlî teminat, Antidemokratik kanunların kaldırılması, Grev hakkı, Anayasa teminatı, Basın hürriyeti, Dini siyasete alet etmemek, İktidarla muhalefet arasında normal Parlamento münasebetlerinin kurulması!..

Fakat, ne 1950 seçimlerinden sonra, ne de daha sonraki iktidar devresinde, Demokrat Parti bu alanlarda herhangi bir teşebbüse geçmedi. Halbuki istenen ve beklenen, Demokratik düzen ve Parlamento hayatının, yahut da çok partili rejimin yerleşebilmesiydi. Bunun için de, en azdan bu müesseselerin yerleştirilmesi şarttı. Demokrat iktidar bu fırsatı da kaçırdı. Bu temel müesseselerin, hem sözcüsü, hem kurucu ve yerleştiricisi, hem de uygulayıcısı olmak misyonunu yürütmedi.

Bu böyle olunca da, Muhalefet cephesini teşkil eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bu hedef ve sloganları benimseyerek, milletin karşısına, bunların savunucusu ve bayraktarı gibi çıkması, elbette ki mümkündür. Nitekim öyle oldu. 1946 ve 1950 seçim konuşmaları sırasında, ne söyleyeceğini, ne vaadedeceğini pek derleyip toparlamayan İnönü, İktidarın bu ihmal ve unutkanlığını yerinde kullanarak, aynı prensipleri kendisinin hedefleri olarak benimsedi. Muhalefet, kendi Formüllerini biraz da Demokrat Parti'nin yardımı ile buldu.

Bu buluş ve benimseyiş, kolay ve çabuk olmadı. Ama daha ziyade 1954 ve hatta 1957 seçimlerinden sonra İnönü'nün, güçlü hücum davaları haline gelen bu sloganlar, yavaş yavaş da olsa formülleştirildiler.

Gerçi 2 mayıs 1954'te yapılan seçimler de Halk Partisi'nin kazandığı mebus sayısı bakımından tam yenilgi ile neticelenmişti. Meclise ancak, 31 Mebus sokabilmişti (% 5.52). Demokrat Parti ise 541 koltuktan 503'ünü kazandı (% 92.28). Aslına bakılırsa, Halk Partisi, Oy kaybetmiş değildi:

Demokrat Partinin oyları	:	*4.100.000*
C. Halk Partisinin oyları	:	*3.500.000*

Bu rakamlara göre Halk Partisi, 1950 seçimlerine bakarak, hatta 304.000 oy fazla almıştı. Ama 1950 seçimlerinden önce, Kendi hazırlattığı Seçim Kanununun çoğunluk sistemine göre Oy hesaplama tekniği, gene onun elini kolunu bağlamıştı. Halbuki Demokrat Parti, 1950 seçimlerine bakarak, 175.000 oy kaybetmiş bulunuyordu.

Eğer meselâ, şu D'hont sistemi denilen hesaplama tekniği uygulansaydı. Halk Partisinin 31 Mebus yerine Meclise 195 Mebus sokması lâzım gelecekti. Hulâsa Meclis, bu Seçim neticelerini değerlendirme usul ve tekniği yüzünden, yeniden, Tek Parti Meclisi haline gelmiş bulunuyordu. Bunun da yarattığı hava, Demokrat iktidarın ve onun önderlerinin, tutum ve davranışlarında görülecekti: Artık «söz bizim, Devlet bizim!» anlayışı, gittikçe ruhları saracaktı. Ve bu anlayış, hele taşralarda, kim bilir ne taşkınlıklara yol açacaktı. Bu netice ise, gerçek bir gaflet olarak Parti yöneticilerini, elbette ki birçok hatalı değerlendirmelere sürükleyecekti. 1954 kasımındaki Muhtar seçimleri Demokratların gururunu daha da arttırmış bulunuyordu. Demokratlar 33.000, Halkçılar, ancak 7.000 Muhtarlık kazanmışlardı.

Bu hava içindedir ki Menderes, taşkınlıklarını artık ölçüsüzlüğe çıkarıyordu. Bunun olumsuz yankılarını 1957 seçimleri sonunda alacaktı. Meselâ 15 kasım 1954'te ve Muhtar seçimleri konuşulurken, Menderes'in nutkundan şu sözlerini verelim:

> *«— İsmet İnönü, kâh melekâne, kâh peygamberâne bir üslupla, kâh profesyonel bir* cani*'nin soğukkanlılığı ile konuşuyor. Fakat İnönü'nün şu kürsüye çıkarak Demokrasiden bahsetmesi, sadece, ilâhi adaletin tecellisinden ibarettir. Türk milletinin 1950'deki sillesi, dünkü müstebidi, bugün hürriyet müdafi yapıyor...»*

İnönü'nün yerinde müdahalesi, Menderes'e daha da ölçüyü kaybettiriyor:

> *«— Gözüme bak Paşa, gözüme bak!.. Senin yalancı şöhretinden çekinecek, korkacak kimse yok burada!.. 1946'daki cinayetinin cezasını çekeceksin...»*

Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden bir gün, hem de Garp Cephesi Kumandanı, Hariciye Vekili, Lozan Başmurahhası, Başvekil ve nihayet Cumhurbaşkanı İnönü'nün, böyle bir konuşmaya muhatap olacağı, düşünülemezdi.

«— Başvekilin ne kadar mustarip olduğunu görüyor, acıyorum. Istırabının sebebi, sinirlerinin bozulmuş olmasıdır. Düşmanlık politikasını bırakırsa, huzura kavuşacaktır. Bu vehimlerden kurtulması lâzımdır.

Demokrat Parti'nin serüvenini, Demokrat Parti açısından da olsa izleyen bir Doktorumuz, Dr. Cem Eroğul, eserinde, (Demokrat Parti Tarihi) Meclis zabıtlarına geçmiş olan bu tartışmadan bahsederken, olayı şöyle mütalaa eder:

«Bu polemik, Menderes'in İnönü'ye karşı duyduğu kompleksin iyi bir örneği olduğu gibi, on yıl boyunca İnönü'nün, Menderes'i yıkmak için kullandığı taktiği de gayet güzel gösterir: Tahrik edip çileden çıkarmak, çileden çıkarıp hata işletmek, hataları amansızca yüzüne vurmak, daha çok hata işletmek... Tâ, hatalarının içinde boğulana kadar...»

Ve Dr. Eroğul, bu tahliline, şunları da ekler:

«Muhalefetin mücadelesi sertleştikçe, Demokrat Parti hırçınlığını arttırıyordu. Bu yolda, elindeki iktidar gücünü kullanmaktan, hiç çekinmiyordu...»

BİR, SÖZCÜK, NELERİ KAPSAR?

Burada ve bu vesile ile bir sözcük üzerinde biraz durmalıyız. Bu sözcük, şu *tahrik* kelimesidir. Menderesle İnönü'nün o karşılaşmaları günlerinde olduğu gibi, aradan geçen bu kadar zamandan sonra da, İnönü'ye yüklenen büyük suç, Tahrik ve Tahrikçiliktir. Onlarca bu sözcük, öyle bir belgedir ki, Menderes'in ve iktidarının taşkınlıklarını, kanun ve Anayasa dışı sayılabilen bütün davranışlarını haklı gösterir. Tahrik? Evet, bütün çıkışların, bütün saldırıların, bütün mantık dışı uygulamaların, yol kesmelerin, Lider taşlatmaların ve en sonunda, ihtilâl işareti saydıkları Gençlik hareketlerinin, Tahkikat kanun ve komisyonlarının sebepleri, hep bu *tahrik* sözünde, yahut belgesinde toplanır?

Acaba tahrik nedir, nerede başlar, nerede biter? Bu tahrik, söz müdür, yazı mıdır, davranış mıdır? Bir savunma mıdır, yoksa bir saldırı mı? Hem nerede, ne zaman, ne kadar işlemiştir? Kimi, ne kadar ve hangi tutum ve uygulamalarında mukabeleye haklı gösterir?

Meselâ bir Uşak olayında, şuradan buradan derlenmiş yığınlarla sokak adamlarının İnönü'yü taşlamaları, yaralamaları, bu tahrik sözcüğü ile mi temize çıkacaktır? Bir Topkapı olayında, hatta uzak yerlerden getirilmiş sokak kabadayılarının, yol kesip, etrafı sarıp, içinde İnönü ile arkadaşını (Kasım Gülek) taşıyan bir otomobilin üzerine çullanmaları, taşlarla, sopalarla, belki de bıçaklar, tabancalarla bir şeylere girişmeleri, şu garip *Tahrik* sözcüğü ile mi haklı gösterilecektir? O dakikalar ki, eğer orada tesadüfen bulunan Kahraman isminde bir Binbaşı (emekliye sevkedilmiştir) seyirci vaziyeti takınan görevli askerlerin başına geçip, bu saldırganları dağıtmasaydı, tarihimiz, yüz kızartıcı bir Linç olayı ile lekelenebilirdi.

Demokrat Parti'nin iktidar devri üzerinde yazı yazan ve eser verenlerin, hangi eğilimde olurlarsa olsunlar, sanıyorum ki şimdiye kadar, itiraz götürmez Belge haline getirdikleri bu anlamsız *tahrik* sözcüğü yerine artık daha ciddî tahlillere ve şartlara eğilmelerinin, vakti gelmiştir.

Konumuza devam edelim. Artık, 1954'ü aşmış bulunuyoruz. 1954-1957 arası ise, aşağıda kısaca sayacağımız karar ve uygulamalarla, Demokrat Parti'nin yalnız tarafsız kamu efkârında değil, kendi taraftarları arasında da, güven ve itibar kaybediş devridir. 1957 sonrasına gelince? Bir taraftan hırçınlığın son haddine varışı, bir taraftan memleketin Enflasyon ve iktisadî dar boğazlar içine sürülüşü ve Demokrat Parti'nin, sağduyulu halktan ve taraftarlarından da koparak, kalabalık içinde yalnızlığa gömülüşü devridir. Bir devre ki o yıllarda, Partinin mi bir seçim kaybı ile iktidardan çekilmesinin, yoksa bir ihtilâlin mi partiyi topyekûn bir tasfiyeye sürüklemesinin daha yakın olduğu bahsi, aydınlar çevresinde, artık konuşulmaya başlanmıştır.

Çünkü Parti bütün kozlarını oynamıştır. Kendini yeni elemanlarla ve makul hareketlerle yenilemek kabiliyetini gösteremediğine göre, artık, bu yollardan birine itilmekten başka, seçeceği yol kalmamış gibidir.

Öyle ki, artık bir gün gelmiş meselâ Ordunun, aklı başında bir insanı sayılan Kara Kuvvetleri Kumandanı, hem de iktidarın Millî Savunma Bakanı ve Menderes'in ilk ve son arkadaşı Etem Mende-

res'e, Devlet Başkanının artık çekilmesini ve bütün «fenalıklardan» onun sorumlu tutulduğunu, açıkça ve yazı ile bildirmiştir. Hem de Menderes'e, Cumhurbaşkanlığı gibi büyük bir Şans tanıyarak ve tabiî yeni seçimlere kadar...

Şimdi, 1954-1957 arasında iktidarın bazı Kanunlaştırma, icra ve teşebbüslerini sıralayarak, gene iktidarın prestij kaybına malolan bazı davranışlarını özetleyelim. Öyle davranışlar ki, çoğunu, hiç bir mantık ölçüleri ile izah kabil değildir. Bu bakımdan meselâ ve 1954 seçim zaferini takip eden 1955 yılı, iktidarın dönüm noktası ve en kritik yılı olarak vasıflandırılabilir.

Ağustos 1954'te alevlenen Kıbrıs meselesi, 1955 yılında, şiddetli bir patlamaya yol açtı. Bu meselenin üzerine burada eğilmeyeceğiz. Çünkü konumuz bu değildir. Ve Kıbrıs'ın tarihi, coğrafyası, Demografik durumu ve ekonomik problemleri ile, bu dava üstünde siyasî gelişmeler, geniş rakam malzemesine de dayanarak, İkinci Adam isimli eserimizin III. cildinde, etrafıyle verilmiştir (1).

Oldukça genişçe işlenen o bahisteki işaretlerimize de dayanarak burada yalnız şu kadarını kaydedeceğiz ki, bizde Kıbrıs meselesi, o devrede olduğu gibi bugün de ve bu meselenin aktüel olarak siyasetimize girdiği bütün süre içinde, Realist ve sağduyunun mantığı içinde ele alınmış değildir. Zaten bunun içindir ki, ilk patlama günlerinde olduğu gibi, bugün de, bu davada herhangi ömürlü bir anlaşmaya varılamamıştır. Günü gün etmekten ibaret görünen ve maalesef her geçen gün, Kıbrıs'taki Türk halkının aleyhine ve karşı tarafın lehine işleyen zaman, bir gün bir süprizle bizi karşılaştırdığı vakit, sanıyorum ki, yapılabilecek bir şey de kalmayacaktır.

Aradaki bu birkaç satırlık sapmayı burada keserek, gene Demokrat Parti'nin hikâyesine gelelim. İşte bu Kıbrıs davasına bağlanaraktır ki, 6 eylül 1955'te, o güne kadar pek de adı duyulmayan "Istanbul Ekspres" gazetesi, Selânik'te Atatürk'ün doğduğu eve bir bomba atıldığı haberini heyecan uyarıcı manşetlerle yaydı. Evet, bu evin bahçesinde bir bomba patlamış, eve zararı dokunmamıştı. Bu olayın gerçek yönü ise, hiç bir zaman aydınlanamadı. Hatta Binadaki

(1) Ş. S. Aydemir: *İkinci Adam*, Cilt III, s. 183-217.

Türk Bekçi ile, Selânik konsolosluğumuzdaki genç bir görevlimiz, Türkiye'de, sanıklık havası içinde yargılandılar. Ama, sonra bu görevli, ülkede resmî vazifeler aldı ve bazı maddî imkânlara yol açıldı.

Dikkati çeken şuydu ki, Ekspres gazetesinin heyecan verici haberi üzerine ve hemen aynı günün akşamı, Istanbul, İzmir, hatta Ankara'da birden ve bir düğmeye basılarak harekete getirilmiş gibi, ya geniş tahrip, yahut gösteri kütlelerinin harekete geldiği görüldü. Bayar ve Menderes Istanbul'daydılar. Ankara'ya yola çıktılar. Fakat Kargaşalık haddi aştı. Hıristiyanlara karşı, meselâ Istanbul'daki ölçüsüz mağaza tahripleri ile yetinilmeyerek, iş, birtakım kanlı olaylar istikametinde genişlemek istidadı gösterdi. Kiliseler yakıldı.

Hükümet, inzibat kuvvetleri, hem şaşkın, hem tereddütlü durumdaydılar. Askerler, tanklar harekete geçirildi. Istanbul'dan kara yolu ile hareket etmiş olan Bayar ve Menderes, yoldan geri döndüler. Ama verdikleri emirler, icra edilemiyordu. İş, her an kanlı bir faciaya dönmek istidadındaydı:

«— Nümayişçilere ateş ediniz,»

emrini, hiç bir görevli dinlemedi. Hulâsa, belki elaltından tertiplenen, çünkü başka türlü izahı kabil olmayan, bu birden yaygınlaşan karanlık hareket, hükümetin de istifasını gerektirecek şekiller alıyordu. Ve bir sorumlu bulunmalıydı. Meclis tartışmaları safhasında Reis Refik Koraltan, kendi naklettiğine göre ve hükümeti kurtarmak için, nihayet sorumluyu da bulmuştu:

«Bu karışıklıkları, Komünistlerin çıkardığı anlaşılmıştır!»

İş atlatıldı. Sorumlu bulunmuştu ama, ortada Komünistler yoktu! Olayın yankıları kolay unutulmadı. Gerek kamu efkârında, gerek ordu çevresinde şüphe ve güvensizlik yerleşti. Hele «Bu işi komünistler yaptı» şeklindeki formülün bu vesile ile, ondan sonraki olaylarda, meselâ 1960'ın Istanbul ve Ankara öğrenci olaylarında ve benzeri hadiselerde hazır formül haline getirilişi, iç siyasetimizin bir zaafı olarak yerleşti... Çünkü bu formüle her vesile baş vurularak, bu tür olayların, Sosyo-Psikolojik nedenlerine, yani gerçek faktörlere inilmek yerine, bu kolay, ama yüzeyde hükümlerle yetinmek geleneği D.P. İktidarında yerleşti...

Şimdi biraz da, başlıca kronolojik olayları izleyelim:

1956 yılının mayıs başında, (3 mayıs) yani Adalet teminatı ile iktidara gelen iktidarın ikinci döneminde, Adalet Bakanlığının bir kararı ile, 16 hâkim, gösterişli bir şekilde ve birden, emekliye sevkedildi. İkisi daire Başkanı olmak üzere, bunların üçü Yargıtay Üyesi idi. Halbuki Menderes, daha altı ay önce ve Meclis konuşmasında, bu tür tasfiyeleri kınamış ve bu tür tasfiyelerden vazgeçileceğini ifade etmişti. Olayın tepkisi büyük oldu. C.H.P. Meclis tahkikatı istedi. Ankara Barosu bir toplantı düzenledi. Ama Hükümet, bu toplantıyı da yasakladı. Hâkimler çevresinde ise, iktidara güvensizlik yayılıyordu. 12 haziran 1956'da, 7 Hâkim daha emekliye çıkarıldılar. Yargıtay Başkanı, Yargıtay Birinci ve İkinci Daire Başkanları, Cumhuriyet Başsavcısı bunlar arasındaydı. Diğerleri Yargıtay üyesiydiler. Meslek hayatlarının sonunda, her halde başka türlü bir hava bekliyorlardı. Adliye Bakanı, sadece, Bakanlığın tasarruf hakkından bahsediyordu. Yargıtay Başkanı ise, bir vesile ile konuşmasında, bu kararı öğrendiği zaman mevcut parasının, altı liradan ibaret olduğunu açıklamıştı.

Basına gelince? Mevcut Basın kanunu, Antidemokratik bazı hükümler taşıyordu. Demokrat Parti ise iktidara, Antidemokratik kanunları kaldıracağını vaadederek gelmişti. İlk Hükümet nutkunda bu vaat tekrarlandı. Bu mühim bir noktaydı. Çünkü İstibdada yönelen idareler, ilk tedbirlerini, Basın hürriyetini kısıtlamakla alırlar. Bu sefer de öyle oldu. Antidemokratik Basın hükümleri kaldırılacak yerde, Basına, yeni takyitler, kısıtlamalar, engeller getirildi. 7.6.1956 tarih, 6732 ve 7.6.1956 tarih 6733 sayılı kanunlarla Basın yeniden daha ağır kayıtlar altına alındı. Gazeteci tevkif ve hapisleri yoluna gidildi. Bunlara yeni kanunî mevzuat da eklendi. Böylece de, ciddî Basın, İktidara güvenini yitirdi.

Üniversite üzerine de kayıtlar getirildi. İktidar, temmuz 1954'te ve Memur hakkında çıkardığı bir kanunu, Üniversiteye de teşmil etmiş bulunuyordu. Aralık 1956'da, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinde Profesör ve Dekan olan ve o zaman, aydınlar arasında, tutum ve neşriyatı ile saygı toplamış bulunan Feyzioğlu'nun, öğrencilerine, ders yılını açış nutkunda söylediği:

«— Nabza göre şerbet vermeyin,»

gibi nasihat yollu sözlerini iktidar, büyük bir suç gibi aldı. Feyzioğlu Vekâlet emrine alındı. O zaman Feyzioğlu, tarafsız, gerçekçi bir ilim

adamı olarak tanınıyordu. Uğradığı muamele protesto edildi. Doçent Muammer Aksoy, Münci Kapani, Aydın Yalçın, Asistan Coşkun Kırca ve Şerif Mardin, görevlerinden istifa ettiler. Bütün bunlar da Üniversitelerde, iktidar aleyhine bir hava yarattılar.

Öğretmenler arasında teşvik gören ikilik üzerinde ayrıca durmayacağım.

1957 nisanında Demokrat iktidar, Sendikalara karşı «taarruza geçti». 20 nisanda İşçi Sendikaları Konfederasyonu kapatıldı. Arkasından, Istanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde ayrıca 5 Sendika Birliği daha aynı muameleye uğradı. Bunlar, Demokrat iktidarın, Mecliste fiilen kurduğu Tek Parti rejimi ile yetinmeyerek, Otoriter Devlet sistemine doğru da yönelmesinin bazı işaretleri gibiydi. Bu hareketlerden; demek ki, iktidar için faydalı olacağına inanan yöneticiler vardı. Bu ise eğer böyle ise, sanıyorum ki büyük gafletti. Menderes ve arkadaşları durmadan zemin kaybediyorlardı. Altlarındaki toprak kayıyordu. Bu kayıpların, gelecek seçimlerde etkilerini göstermemesi kabil değildi. Nitekim öyle olacaktı...

Halk arasında Particilik hareketlerine gelince? Memlekette iktidar, bir Demokrat Parti Hiyerarşisi ve Oligarşisi kurmuş gibiydi. İllerde, İlçelerde Parti sözcüleri, yahut belki de yetkileri olmadığı halde Parti adına Sözcü kesilenler, denebilir ki, Demokrat Parti üyeleri arasında bile hiddet, kırgınlık uyandıran bin bir kombinezon içindeydiler. Bir, havadan geçinenler, parazitler kalabalığı türemişti. Bunların etrafında, haklı veya haksız dönen söylentiler, çıkarılan rivayetler ve çoğu basit olan bu adamların, Parti menfaatlarını da düşünmeyerek uyandırdıkları antipati, hep iktidar aleyhine işliyordu. Köylerde, kasabalarda halk, biraz da bu türedi siyasetçilerin uyandırdıkları etkilerle, fiilen ikiye bölünmüştü. Kahvelerine ve bazen camilerine kadar... Bayilikler, tahsisler, krediler, artık partizanca yürüyordu. Bunların, hikâyelere, romanlara, hatta filmlere konu olan sahnelerini, belki çoğumuz izlemiştir.

HALBUKİ?..

Halbuki Demokrat Partinin bu tertiplere, hakikaten ihtiyacı yoktu. Çünkü 1950 - 1954 - 1957 aralarında, önemli işler yapılmıştı. Bu iş-

ler üzerindeki şu veya bu söylentilere bakmadan, bu yapılanların halka anlatılışı, çok şeyler ifade ederdi. Bankacılık alanlarındaki usulsüz tasarrufları, Parti lehine bir nevi mecburî teberru yolsuzluklarını, Devlet Plancılığına gidilmemesini, dış ticaret ve Ödemeler dengesizliklerini bir tarafa bırakıyorum. Ama Altyapıda, Tarımın makineleşmesinde, Sanayi alanında ve bütün bunların neticeleri olarak halkın yaşantısında, olumlu gelişmeler vardı.

Günlük hayat değişikliğini, her yerde görmemek kabil değildi. Fakat halkın ruhiyatı, siyaset, partizanlık bahsine girdikleri zaman kötüydü. Ülke, hakikaten bölünmüştü. En küçük köyden, Başkentte Parlamento sıralarına kadar havada, kin, hiddet ve yarın için dumanlı bir hesaplaşma ihtirası esiyordu. Halbuki, bu bölünmeyi körüklemeden, radyoları, iktidar gazetelerini lüzumsuz düşmanlık havası için seferber etmeden, hele bir İsmet Paşa düşmanlığını bayrak edinmeden, bu yapılabilenleri, istenildiği kadar heyecanla yaymak, elbette daha verimli olurdu. Halk ruhiyatına inen sistematik ve hatta bilimsel bir intizam içinde halka sunmak, pekâlâ mümkündü.

TERS KANUNLAR, KÖTÜ TEDBİRLER:

Gene iktidar-Muhalefet ilişkilerine dönersek, bu alanda akıbeti çabuklaştıran, normal münasebetlere dönüş ümidini büsbütün ortadan kaldıran hareketler görürüz. 27 haziran 1956'da kabul edilen bir kanunla, Siyasî Partilerin, Seçim propaganda devresi dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklandı. Toplantı, gösteri hakları zedelendi. Kapalı toplantılar da, mahallin en büyük Mülkiye Amirinin iznine bağlandı. Hedef, tabiî muhalefetti. Çünkü iktidar önderlerinin memleket gezileri zaten birer miting halini alıyordu. Kanunun 12. maddesi «nerede olursa olsun» toplantılara öyle kayıtlar koyuyordu ki, 13. madde, suç sayılan toplantının dağıtılması için «hedef gösterilmeksizin ateş açmak» yetkisini veriyordu. Mevzuatımızda, hiç bir devirde böyle kayıtlar görülmemişti. Kim kime ateş edecekti? Buna kim emir verebilirdi? Bu, nasıl göze alınabilirdi? Demokratik rejim bu mu olacaktı? Bu gibi yetkiler, ancak Faşist rejimlerde düşünülebilirdi. Acaba Demokrat Parti, askerî kudreti arkaya iterek ve onu ancak tedhiş gücü zannederek, sivil bir Faşizme mi gidiyordu? Bu

sorular o zaman aydın efkârı ve bu arada asker çevrelerini işgal ediyordu.

1956'da Ara Seçim yapılmaması da, Demokrat Milletvekillerinin oyları ile kabul edildi. Aynı yıl temmuzunun sonunda, C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Karadeniz gezisi, dramatik sahnelerle önlendi. Halk Partisi toplantıları zaten engellenmişti. Kasım Gülek'in Rize'de bazı Halk Partililerin ellerini sıkması da suç sayıldı. Genel sekreter 6 aya mahkûm oldu. Köylü-Millet Partisi ve Hürriyet Partisi mensupları da aynı muamelelere tabi tutuluyorlardı. 7 ağustos 1956'da, Hürriyet Partisi Başkanı ile İl Başkanlarının Anıtkabire çiçek koymaları yasaklandı. Gece de, Parti Başkanının evindeki ziyafet, Vali tarafından men edildi.

16 eylülde, Kırşehir'i ziyaret eden Bölükbaşı'yı karşılayanlar, coplarla dağıtıldılar. 1957 bütçe konuşmaları safhasında İnönü'nün, Menderes'e yaklaşmak teşebbüsü de netice vermedi. Ondan sonra durum, artık 27 Mayıs İhtilâline kadar hiç değişmedi. İki taraf, iki düşman karargâh halinde kaldılar. İktidar Muhalefetin varlığını, ancak ona saldırmak için kabul ediyor gibiydi.

Sanıyorum ki şu 1957'ye kadar anlatılanlar da, işlerin nereye varacağını düşündürmek bakımından manalıdır. 1957 ve sonrası, bu olup bitenleri tamamlamamış olsaydı bile, D.P. için ihtimal artık belirmişti: Ya hiç olmazsa Menderes ortadan çekilecek, Engellemeler kısıtlamalar, Anayasa haklarının bu kadar açık ihlâli önlenerek normale dönülecek, yahut, olağanüstü, bir müdahale, iktidarı tasfiye edecekti. Görülüyor ki, daha 1957 seçimlerinden önce bile bu akibetlerden biri veya diğeri için, şartlar birikmiş bulunuyordu.

Ama mademki bu daha da olmadı, o halde şimdi biz, olayların nasıl geliştiğini ve şartların nasıl tamamlandığını, 1957 seçimleri ve sonrası ile izleyelim...

Meselâ tekrara hacet olmamakla beraber, Başka Partiye oy verildi diye Kırşehir vilâyetinin kaza haline getirilişi, daha sonra da, İnönü oy topluyor diye Malatya Vilâyetinin parçalanışı, bu arada sayılabilir (1).

---

(1) 12 haziran 1957'de Kırşehir ilçesi, yeniden Vilâyet haline getirildi.

Bunlar, siyasî bir iktidarın doğru görmeyeceği hareketler olduğu halde, D.P. iktidarı saflarından, Menderes'in bu akıl dışı davranışlarına karşı:

«— Dur, artık yeter,»

denilememesi işin en düşündürücü tarafı idi. Bu, çok fena bir alâmetti. Demek yarın ve her istediği anda Menderes, partisinden engel görmeden, en akıl almaz kararlara varır ve en akıl almaz icraata girişebilirdi!

Böyle bir iktidar nizam ve muvazenesinin ise adı, elbette ki *Demokrasi* olamazdı. 14 mayıs 1950'de millet, her halde bu nizam için oy vermemişti. Beklenilen, elbette ki bu değildi. Bu yürütülen nizam böyle giderse ve bu nizamın da Millet Meclisinde, Meclisin bütünü denilecek kadar Temsilcileri varsa, bunların da bu tür icraata «Hayır!» demedikleri anlaşıldığına göre, o halde bu Partinin, bu Meclisten çıkaramayacağı kanun yoktur demekti.

Hulâsa; Atatürk'ün, 1925'teki, vakitsiz doğan «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» olayını bir tarafa bıraksak bile, 1930'da ve kendi insiyatifi ile kurmaya çalıştığı «Serbest Fırka» tecrübesi ve İnönü'nün, 1946'da teşvik ettiği Çok Partili Rejimin gelişmesi, iflâs etmiş demekti.

Bu yürütülen nizamın adı, artık *Demokrasi* değildi. Olamazdı. Heyecanlarına, şuuraltı birikimlerine, sokağın taşkınlıklarını, milletin iradesi sanmak zaafına ve romantik ruhunun onu sürüklediği:

«— Menem, dîğer nîst»

yani:

«— Benim, başkası yok»

çıkmazına göre Menderes'in, hem kendisi, hem Partisi, hem Memleket için, kendini kaptırmayacağı çıkmaz yok gibi görünüyordu.

Kısacası bu nizam, artık Demokrasi olmaktan çıkmıştı. Kendi partisinde de *denetim* yoksunluğu içindedir bir *Otokrasi*'ye dönüşüyordu. İktisadî *Oligarşi*'ye dayanan, siyasî bir Otokrasi'ye! Yani bir nevî şahsî hâkimiyete!

İşte 1957 seçimleri, bu noktadan da önemliydi: Acaba Seçimlerin sonuçları, bu gidişi destekleyecek şekilde mi çıkacaktı? Yoksa neticeler, bu Otokratik gidişe «Dur!» diyecek bir Parlamento'ya mı yön verecekti?.. Artık mesele buydu...

1957 VE SONRASI

Şu sözler ilgi çekicidir. Bunlar Menderes'in, 1 ağustos 1957'de Seçim Mücadelesini açan nutkundan alınmıştır:

«— Seçim güneşi, yakında doğacaktır».

Evet, Seçim Güneşi yakında doğacaktı. 1957 seçimleri, 27 ekim 1957'de yapılacaktı. Menderes, 22 ekim 1957 Ankara nutkunda da, şöyle konuşacaktır:

«— Paşam, gel seçimlere!.. İşte meydan, görelim seni!..»

Durumu bu akıbete götüren hareketlerin, daha nice misalleri verilebilir.

Bu seçimlerden önce bir aralık, iki Parti arasında ümit edilen yaklaşma, yahut bazen Bahar Havası gibi benzetişlerle canlandırılmaya çalışılan yumuşama havası, rüzgâr gibi geçmiş, hiç bir netice vermemişti. Halk Partisi, o devrede sahnede bulunan Millet Partisi ve Hürriyet Partisi gibi küçük örgütlerle güç Birliği teşebbüsüne girişti. Fakat iktidar, seçimlere gidilirken, bu teşebbüsü de önledi. Kısacası, 1957 seçimlerine, sert, kıran kırana bir hava içinde girilecekti. Celâl Bayar bu seçimlere, bir partili olarak katılacaktır.

13 eylül 1957'de, yeni bir Seçim Kanunu kabul edildi. Buna göre Partiler, bütün seçim bölgelerinde, tam teşkilâtla seçime katılabilirlerdi. Bu maddenin çıkarılmasından maksat, küçük partileri seçim dışı bırakmaktı. Halk Partisi 18 eylül 1957'de, düşünülen işbirliği tedbirlerinden hiç birinin uygulanmasına imkân kalmadığını açıkladı. Seçim kampanyası olağanüstü bir sertlik içinde başladı ve geçti. Meselâ Menderes, 13 ekim 1957'de Trabzon'da şöyle konuştu:

«— İsmet Paşa, buhran var diyor. Buhran, İsmet Paşanın, kendi kafasındadır. İsmet Paşa hastadır. Bir nevi hastalığa müptelâdır. Bu hastalığın adı da, iktidar hastalığıdır.

Canım Trabzonlular! Size hizmet etmek, size kul köle olmak hususunda, elimizden gelen, her şeyi yapmaya hazırız...»

İnönü'nün karşılıkları ise, sakin, ama ağırdı. Meselâ 13 ekimde şöyle konuştu:

«— Eğer D.P. nin şansı varsa, benim sağlığımda çekilmek lütfuna uğrar. Onları ileride müdafaa edecek tek adam, ben olacağım...»

Bu sözler, gelecek için, birtakım manalar taşıyordu. Görünüyor ki İnönü, D.P.den artık ümidini kesmiştir. Hasımlarının geleceğini iyi görmemektedir.

D.P.'nin içinde de parçalanmalar olmuştu. Meselâ Hürriyet Partisi öncüleri, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü gibi kimseler, Partiden çıkarılmışlardı. Köprülü şimdi şöyle konuşuyordu:

«— Bu seçim mücadelesi, Tek Parti, Tek Şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı, koca bir milletin mücadelesidir». (22 ekim 1957)

Nihayet seçimler yapıldı. Neticeler ilân edildi. Ve görüldü ki, Demokrat Parti gene iktidarda kalmıştı. Ama çok oy kaybetmiştir. C.H.P. ise Meclise, 1954 seçimlerinin 31 mebusu yerine, 178 Milletvekili ile girmiştir. Demek ki, Demokrat Parti iktidarının geleceği, eğer bütün taktiklerini ve Menderes de dahil olmak üzere, asıl söz sahibi yöneticilerini değiştirmezse, hakikaten ümitsizdir. Ya gelecek seçimlerde iktidardan silinecektir. Yahut da; kendini ve Menderes zihniyetini silerek yenileyemezse, ufuklarda sezilen olağanüstü bir darbe, bu Partiyi silip süpürecektir...

1957 sonrasını özetlemeden önce, seçimlerin daha ayrıntılı neticelerini verelim:

Seçmen sayısı 12.111.183'tü. Seçime 9.097.451 kişi, yani seçmenlerin % 77.15'i katıldı. Bu nispet, eskilere bakarak, az çok bir ilgisizlik ifade edebilirdi. Çünkü seçmenlerin, 1950'de % 89'06'sı, 1954'te % 88.75'i oylamaya iştirak etmişlerdi. Seçimde Demokrat Parti, oyların 4.384.893'ünü, yani % 47.91'ini almış ve kazancı, % 50'den aşağı düşmüştü. Halk Partisinin oyları 3.763.866, yani bütün oyların % 41.03'üydü. C. Millet Partisi 659.970 oyla % 7.19 oy almıştı. Diğer partilere ve bağımsızlara da 5.972 oyla, oyların % 0.06'sı düşmüştü.

Bu vaziyete göre ve C.H.P. 31'den 178'e çıkan Milletvekillerine karşılık D.P. Meclise, 504 Milletvekili yerine, 424 Milletvekili ile katılacaktı. C. Millet Partisi 4 ve Hürriyet Partisi de gene 4 Milletvekili çıkarmış ve Meclisin eski üyesi yerine, bu seçimde 610 üyeliği, bu şekilde paylaşılmıştı.

Netice, elbette ki D.P.'nin beklediği değildi. Seçim gecesi bu neticeler belli olmaya başlayınca, D.P. öncüleri arasında hasıl olan

ruh düşkünlüğünü Samet Ağaoğlu «Arkadaşım Menderes» isimli eserinde şöyle tasvir eder:

«— 1957 seçimlerinin sonuçları, başta Menderes, hepimiz için düşündürücü oldu. Demokrat Parti, önemli sayıda oy kaybetmişti. Mecliste Muhalefetin Milletvekili sayısı 178'e yükselmişti. Bu sonuçları aldığımız gece, siyasî hayatımın, heyecanlı saatleri ile doludur. Seçim sonuçlarını ve oyları belirten haberi sabaha kadar, kâh, Başbakanlıkta, Menderes'in, İçişleri Bakanlığında Namık Gedik'in odasında ve Halk Partililerin Ankara sokaklarındaki kızgın *yürüyüşlerinin havası içinde alıyorduk.*

Menderes'i, 7 yılda, o geceki kadar üzgün bir sinirlilik içinde görmemiştim.

Hükümet olarak, memleket düzeninin Başkanı *olarak, Demokrat Parti'nin büyük* sorumlusu *idi. Kendisini, her iki niteliği yüzünden, manen, biraz yenilmiş buluyordu. Kısık bir sesle:*

— Demokrasiyi bu hale getirmeye, ne hakkımız var? Kimin hakkı var?.. diye kendi kendine ve hepimize soruyordu. Saçları dağınıktı. Yüzü sararmıştı. Durmadan konuşuyordu. Fatin Rüştü Zorlu, bir aralık yanıma geldi:

— Bak Samet Bey, dedi. Adnan Bey mağlup bir kumandana ne kadar benziyor, üstünde sadece üniforması eksik...

Gün doğarken evlerimize dağıldık. Ama bu, 1950 ve 1954 zaferi değildi artık. Evet, Menderes de, hep o geceyi hatırlayarak değil midir ki:

— Allah bir daha, 27 ekim gecesini göstermesin, derdi. Bu sözlerini, daima hatırlarım».

Samet Ağaoğlu'nun, daha önce diğer bir eserime de aldığım bu satırlarını, buraya da, isteyerek naklettim. Çünkü bu satırlarda, önemli bir olay karşısında, duygulu bir insanın, olgun bir müşahedesinin, daima manalı kalacak değerlendirmeleri vardır. Bu satırlar bize, Adnan Menderes'in, hem kendi Partisindeki yerini, hem de onun, iktidar anlayışını canlandıran bazı ipuçları da vermektedir. O iktidar anlayışı ki, biz buraya kadar olan ve D.P. ile ilgili bulunan görüş ve hükümlerimizde, bu anlayışın karakteristik misallerini vermişizdir. Bunları eleştirmişizdir. Önce Samet Beyin, şu sözlerini tekrar edelim:

«— Hükümet olarak, memleket düzeninin Başkanı olarak, Demokrat Partinin büyük sorumlusu idi».

Kısmen altını çizdiğimiz bu sözlerde tasvir olunan durum, herhangi bir Batı Demokrasisindeki, herhangi bir Başvekil ve Parti Başkanına bakarak Menderes'e, daha sivri, daha seçkin ve hâkim bir otorite ifade eder şeklindedir.

Menderes'in iktidar anlayışına gelince? Bu bir anlayıştan ziyade, ölçüleri aşmış ve kayıtsız şartsız sahip çıkılan bir kudret benimseyişini açığa vurur:

«— Demokrasiyi bu hale getirmeye ne hakkımız var? Kimin hakkı var?»

sözlerinde dile gelen ruhî kompleks ne demektir? Bu sözler ne demektir? Demokrasiye ne olmuştur ki?

Olan şudur. Ve bu olanda, olağanüstü bir hal ve mana yoktur. Demokratik düzene de tamamen uygundur: Memlekette bir Parlamento nizamı vardır. Bu Parlamentoda, hepsi de söz, hak ve oy sahibi partiler yer almıştır. Bir seçime gidilmiştir. Bu seçimde, eski ve tarihî bir Parti, hem de değişen şartları kavrayarak, çok partili rejimi getiren parti, eski Milletvekili sayısına göre Parlamentoda, çok daha fazla yer kazanmıştır. Buna karşılık İktidar Partisi, gene normal olarak, oy ve sandalye kaybetmiştir. Ne seçimde haksızlık, ne seçim şikâyeti vardır ortada. O halde herşey normaldir. Hatta Demokrasinin artık yerleşmeye başladığının da işaretidir. Olan şudur ki, İktidar Partisi, eskisine bakarak daha az oy ve yer almıştır. Ama gene de iktidardadır... İşte bu durum karşısındadır ki Başvekil:

«— Demokrasi ne hallere geldi,»

sözleriyle yakınmaktadır.

Fakat, onun açığa vurduğu bu ruh hali, ilgi çekicidir ve bir şeyler ifade eder. Menderes'e göre demek ki, parlamento olmalı ama, Muhalefetin oy kazanacağı bir nizam olmamalıdır!

Şu halde, bu seçimler de onu, makule gerçekleri kabule, getirmemiş demektir. Demek ki, oluşlardan ders alınmamaktadır. Eğer diğer arkadaşları da aynı görüşlerde iseler ve Cumhurbaşkanı Menderes'e, gene Hükümet Başkanlığını verecekse, o güne kadar sürdürülen ve iktidara kayıplar getiren tutumlar, davranışlar, gene devam ede-

cek demekti. O zaman da olayların akışı, hangi neticelere varacaksa, oraya sürüklenilecekti. Yani, bir ihtilâlin şartlarını daha da yoğunlaştıracaktı. Nitekim öyle olacaktır. Yani, ya gelecek seçimler iktidarı devirecekti. Yahut da, bu seçimlere de varmadan birtakım olağanüstü müdahaleler, ülkede bazı ani değişikliklere yol açacaktı. O takdirde ise, İnönü'nün daha önce verdiğimiz sözleri de artık işleyemeyecek, yani iktidarı, o da kurtaramayacaktı. Nitekim az ileride onun, bu yönde, yeni ama gene tesirsiz bir uyarısını daha vereceğiz...

YENİ BİR İMTİHAN DEVRİ

S. Ağaoğlu, Demokrat Parti iktidarının hikâyesini; yükseliş devri, Duraklama devri, Çöküntü devri gibi bölüntüler içinde anlatır. Biz, bu bölümleri benimsemiyoruz. Bize göre, iktidarın kendi büyük şansını zedeleyişi, Menderes'in daha ilk Hükümet nutku ile başlamıştır. Gerçi D.P. iktidarı ile beraber ülkede, Politik, Ekonomik bir hareketlilik uyanmıştır. Siyaset, ilk defa, Halka inmiştir. Tek Parti ve Otoriter devlet rejiminin yerini, gerçek anlamda çok partili bir Parlamento nizamı almıştır.

Bunları çeşitli ayrıntıları ile, bu eserin ilgili bahsinde vermiş bulunuyoruz. Ama değişen; yalnız Türkiye'ye mahsus siyasî-iktisadî şartlar değildi. Dünyanın kendisi de büyük değişiklikler içindeydi. Milletlerarası İktisadî Entegrasyon hareketleri, Türkiye ve Yunanistan için Truman Doktrini, Marşal yardımları, İkinci Dünya Harbi sonrasının yarattığı mal ve mübadele açlığını silmek için bütün ülkelerde hızla gelişen kalkınma hamleleri, karşılıklı yardım planlamaları, Türkiye'yi de elbette ki, siyasî, iktisadî etkiler altına alacaktı. Bütün iktidarı boyunca önemli bir dış yardım görmeyen ve yukarda sayılan müsait şartlardan yoksun kalan Halk Partisi'nin çeşitli sıkıntılarına karşılık bu yeni imkânlar, elbette ki etkilerini gösterecekti. Hele harpler halinin artık sona ermesi ve Ordu teçhizat-donatım masraflarının, artık büyük dış yardım ve Tahsisler ile karşılanması, gene Demokrat iktidarın şansıydı. Sanayileşmeye gelince? İkinci Dünya Harbi sonunda ve yeni bağımsızlıklarına kavuşan geri Asya-Afrika ülkeleri de dahil olmak üzere dünyada, sanayileşmeyen memleket, artık yoktu.

O halde Demokrat Parti'ye düşen, bu imkânları propaganda malzemesi olarak az çok kullanmakla beraber, bu propagandada, pek

de ileri gitmeden memlekette, asıl beklenilen siyasî ahengi sağlamaktı. Demokrat Parti, işte bu tarihî görevini daha başta aksattı. Başvekilin, Meclis karşısındaki ilk konuşmasından başlayarak, beklenmeyen bir değerlendirme eksikliği gösterdi. Halbuki aynı Başvekil, henüz iktidarda değilken başka türlü konuşuyordu. Şu satırları okuyalım:

> *«Karşılıklı sevgi ve saygıyı insan, kendi terbiyesi için yapar. Onlar bize sevgi ve saygı göstermeseler bile biz bunu yapmaya mecburuz. Nizamnamemizin, karşılıklı sevgi ve saygı prensibine, riayet etmeye mecburuz...»*

Şimdi düşünülebilir: Yeni iktidar, daha ilk günden başlayan davranış ve hareketlerinde, bu prensibe bağlı kalmış mıdır? Bu soruya cevap verecek kadar, sahne ve malzemeyi, bu eserin buraya kadar olan İktidar Partisi hikâyesinde sanıyoruz ki, gereği kadar vermiş bulunuyoruz. O halde şimdi ümit, artık 1957 seçimlerinin sonrasındaydı. Bu devrede Mecliste ve memlekette, bir tutum ve davranış değişikliği olursa, arkada kalanlar pekâlâ unutabilirdi. Daha doğrusu, çok partili rejimin asıl imtihanı, şimdi başlıyordu!

SON ŞANS DA KAYBEDİLİYOR

1 kasım 1957'de yeni Meclis açıldı. Meclisin partilere göre kadrosunu, daha önce vermiştik. İktidar cephesinde, 1950 ve 1954 Meclis açılışlarının zindeliği ve heyecanı görülmüyordu. Bu cephede birtakım iç çatışmaların veya direnişlerin meydan aldığı şundan da hissolunuyordu ki 1950 ve 1954'te iktidar, kabinelerini hemen ilk günde kurabildiği halde, 1957'de bu kabine teşkili, bir aya yakın bir zaman aldı. Bu görüntü, iktidar hesabına iyi bir alâmetti ve ümit vericiydi. Demek ki iktidar safında, bir iç direniş veya denetim başlamıştı. Birtakım iç meseleler, iç güçler, Kabinenin nasıl kurulacağını, neler yapılmak istendiğini soran insanlar belirmiş demek olacaktı.

Nihayet kabinenin listesi tamamlandı. Menderes gene Başvekildi. Bunun başka türlü olabileceğini bekleyen yoktu. Ama, eğer Cumhurbaşkanı başka bir şahsiyeti Kabinenin başına getirseydi, sanıyorum ki bu kararı, Muhalefet açıkça, birçok Demokrat Mebuslar da pek açığa vurmadan tasvip edeceklerdi. Daha doğrusu, herkes memnun olacaktı.

Kabinenin programında yeni bir şeyler yoktu. Yalnız, diğer ileri sürülen tedbirler arasında «Manevî asayişi iade edecek tedbirlerin de beraber alınması» kaydı, dikkati çekiciydi. Demek ki yeni çalışma devresinde, Meclis içinde ve dışında, siyasî ve manevî asayişe yer verilecek, dikkat olunacak demekti. Bu sözler, ilk anda, ümit verici duygular uyandırıyordu.

Ama, bu dumanlı ümidin de ömrü, pek kısa oldu. Nutuk bitip de, bunun usulen müzakeresi üzerinde hazırlanmak için Muhalefet mühlet isteyince, bu istek, sert bir karşılık gördü. Muhalefete böyle bir mühlet vermeye, iktidar yanaşmıyordu. Halbuki bu istek, haklı ve masum bir dilekti. Hatta genellikle, Parlamentolar geleneği idi. Ama önlendi. Hükümetin yeni programı, aynı gün, aynı oturumda, iktidarın çoğunlukta olan Milletvekillerinin oyları ile kabul ve tasvip edildi. İşte bu, fena bir başlangıçtı. Ve yeni imtihan devri, daha ilk gün, fena bir puanla kapanıyordu.

Aynı ay içinde, 27 aralıkta, başka bir tedbir ortaya atıldı. İktidar, yeni bir İçtüzük getiriyordu. Daha ilk bakışta görünüyordu ki bu içtüzük, Muhalefetin Meclis denetimini kısıtlayıcı hükümler taşımaktadır. Meselâ sözlü sorulara Bakanlar, artık cevap vermek zorunluğunda olmayacaklardı. Muhalefet Milletvekillerini hedef tutan bir yeni usul olarak da kürsüde konuşulan sözlerden beğenilmeyenler, tutanaklardan çıkarılabilecekti. Böylece Muhalefet direnişlerinin ileride, tarihî tetkikler için de malzeme olmak vasfı kaldırılıyordu. Milletvekilliği dokunulmazlıklarının kaldırılması bahsinde de, yeni ve elbette ki muhalefet aleyhine kullanılabilecek hükümler getiriliyordu. Meclis Başkanının bir Milletvekilini Meclisten çıkarma hakkı, 3 oturum yerine, 12 oturuma çıkarılıyordu vb...

Gene iktidar Milletvekillerinin oyları ile bu İçtüzük de geçirildi. Prof. Hüseyin Naili Kubalı «Yeni İçtüzüğün birçok hükmünün hukuken, katmerli sakatlıklarla malul olduğunu» bir gazetecinin sorusuna cevap olarak bildiriyordu. Ama bu konuşmalarının bedelini de iktidar, ona ödetecekti...

Hulâsa işler iyi görünmüyordu. İktidar, son imtihan şansını ve sağduyulu vatandaşlar da, iktidardan son ümidini, hızla kaybediyorlardı. İşte tam bu safhada, bir de beklenmeyen olay karşısında kalındı.

ORDUDA KAYNAŞMA MI?

16 ocak 1958'de, orduda 9 subay tevkif olundu. Bunların üçü Albay, biri Yarbay, dördü Binbaşı ve biri Yüzbaşıydı. Tevkifler, bu subayların giriştikleri bir örgütlenme hareketine kendisini de dahil ettiklerini bildiren diğer bir Subay tarafından ihbar edilmişti.

Yargılama altı ay kadar sürdü. Daha sonra General olan Faruk Güventürk, hareketin teşkilâtçısı olarak görünüyordu. Tutukluluk şartları sert geçiyordu. Nihayet tutuklular beraat ettiler. Muhbir Samet Kuşçu, asılsız ihbar töhmeti ile hüküm giydi. Ama bu hareket, hükümeti ürküttüğü gibi, orduda da yankılar yaptı. Örgütlenme teşebbüsü doğruydu. Beraat muamelesinde, işi bir nevi yatıştırmak ve ordu içinde yeni tedirginlikleri önlemek endişesinin hâkim olduğu hissolunuyordu.

Orduda hakikaten bir tedirginlik var mıydı? Ordunun iktidara karşı görüş ve duyguları neydi? Bu konu üzerinde fazla bir şeyler yazılmamıştır. Halbuki yakın tarihimizde bütün siyasî müdahaleler ordudan gelmiştir. 1876'da Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi olayından beri bu gelenek, Prensip gücünde bir şekle dayanmaktadır. Bu prensip, Türkiye'de Ordunun, Siyaset dışı olduğu ve buna her iktidarın, ehemmiyetle dikkat etmesi esasıdır. İkinci nedeni teşkil eden şekil meselesine gelince? Bu da, yukarda belirtilen prensibin, kamu efkârında ve Basında, orduya karşı daima yürürlükte bulunan, bir nevi dokunulmazlık duygusudur. Yani, Ordunun siyaset dışı olması ve siyasete karışmaması nasıl bir Anayasa ve Devlet prensibi ise, Ordu hakkında yazmaktan, eleştiriden ve konuşmaktan kaçınılması da, bizde, kendiliğinden yerleşmiş millî bir gelenektir.

Bu prensip ve geleneğe, değil günlük yaşantıda ve millî hayatta, hatta meselâ, özel *Anı*'larda bile dikkat olunur. Birtakım haksızlıklara uğramış olsalar bile anılarını yazan askerler, meselâ cephelerde geçmiş askerî hareket hakkında savunmalarını yaparlar ama, ordunun havası, iç hayatı, sıkıntıları ve disiplinle ilgili yaşantısı hakkında, açıklamalara girişmezler...

Bu, biraz da, bizim tarihte bir *Ordu Millet* oluşumuzdan gelir. Orduyu, yalnız milletin bir parçası değil, bizzat millet bilişimizin, onu daima ümit ve dayanak sayışımızın bir neticesi olsa gerektir. Nitekim

devrimizde de, devlet nizamına olağanüstü hallerde müdahale yetkisi, kendi İç Hizmet Nizamnamesine göre, Orduya verilmiştir. Bu kuruluş ve hizmet geleneğine göredir ki, meselâ 27 mayıs 1960'ta olduğu gibi, Ordu zaman zaman devletin gidişine müdahale etmiştir. Hatta 1908'de ve 1960'ta olduğu gibi, ihtilâller yapmıştır. Ama bunların neticesinde kurulan yeni düzenlerin de ilk gayretleri daima, Orduyu bir an önce siyaset dışına çekmek kaygusu olmuştur.

Demokrat Parti iktidarı süresince, İktidar ve Ordu ilişki veya karşılıklı duyguları üzerinde, gerçi geniş ve ayrıntılı malzeme elbette yetersizdir. Ama her şey onu göstermektedir ki, bu karşılıklı ilişki, pek de hararetli değildi. Nitekim çeşitli yönden ve çeşitli sebeplerle biriken etkenlerin de tesiri iledir ki, Demokrat Parti İktidarı, 27 mayıs 1960'ta, Ordu mensupları tarafından bir darbe ile devrilmiştir. Orduda tedirginlik bahsini, biraz aşağıda, ayrı bir başlık altında vereceğiz.

İktidar ve ordu arasındaki genel kaynaşma yetersizliğinde etkili şartlar üzerinde durmak belki de gereksizdir. Ama meselâ, Menderes'in ilk Başvekilliğinin üzerinden daha üç hafta geçmeden ve yersiz olduğunu belki kendisinin de bildiği bir telâş ve acelecilikle Parti Grubunun karşısına çıkarak, İnönü'nün orduyu ele alıp bir Hükümet darbesi tertibinde olduğunu ilân etmesi orduda, sanıyorum ki iyi karşılanmamıştır. Sonra da bunu vesile kılarak Ordu yüksek kademesinden, önemli sayıda Ordu mensuplarını kısa zamanda emekliye sevketmesi, Ordunun özellikle eski kadrosunda olumsuz etkiler yaratmış olabilir. Bu başlangıç, elbette ki soğukluk yaratıcıydı. Fevzi Çakmak'ın evvelâ Demokrat Parti tarafından bağımsız aday seçilip Meclise girdikten sonra, bu defa da Demokrat Partiye sırt çevirip başka bir partiye geçişi üzerine Menderes'in, rütbeleri, unvanları küçümseyen beyanatı da sertti. Daha sonraları, Menderes'e atfedilen:

«— Ben Orduyu, yedek subaylarla da idare ederim»

sözleri de yaygındı ve bazı tepkiler yaratmıştır.

Fakat öyle denilebilir ki Orduda; ordunun ihmal edildiği kanaati yerleşmiş olsa gerekti. Bu konuda, İhtilâli tertipleyenlerden General Sıtkı Ulay'ın bir hatırası dikkati çekicidir:

Ulay daha önce, merkezi Erzurum'da olan III. Ordu karargâhına mensuptu. Çevresinde, hükümetten memnuniyetsizlikler kuvvetlidir.

Orduya ilgisizlik bahsi, günlük konuşmalar halini alır. Bunun üzerine durumu, kendi açısından muhakeme eden Sıtkı Ulay, Hükümetin en mesul şahsiyeti ile bir temas ve ziyaret imkânı arar. Durumu ve havayı, bir Ordu mensubundan ziyade, bir iyi niyetli vatandaş olarak, Ankara'da yetkililere arzetmenin faydalı olacağı kanısına varır. Bir imkân sağlar, Ankara'ya gelir. Gene bir imkân sağlayarak Başvekili ziyaret fırsatına erişir. Saygıları ile beraber, durumu ve orduda tedirginlik havası yaratan şartları kendisine arzeder. Şahsen istediği bir şey yoktur. Kendisini dinlemek lüfundan dolayı Başvekile müteşekkirdi. Bütün dileği ve arzusu da, bu hususları, halisane arzetmekten ibarettir. Bu da olmuştur. Teşekkürlerini tekrarlar ve ayrılmak için müsaade ister.

Menderes, nazik ve iltifatlıdır. Ama bir ricası da vardır. Sayın Kurmay Albay, bu görüş ve mütalaalarını, bizzat Cumhurbaşkanına da arzetmelidir. Bunu bilhassa rica eder.

Ulay, o kadarını düşünmemişti. Ama mademki emir buyuruluyor, Reisicumhur da emir ve kabul ederlerse, bu maruzatını tekrarlamaya hazırdır. Hulâsa, kabul işini Başvekil düzenler. Gün ve saat tebliğ olunur. Bildirilen dakikada Ulay, Cumhurbaşkanının huzurundadır.

Maruzatını tekrar eder. Fakat bu defa hava, cesaret verici değildir. Görevi, Hizmet yeri, Birliği kaydedilir. Erzurum'a döner. Tevkif emrinin geldiğini öğrenir. Istanbul'a, Birinci Ordu Askerî Mahkemesine sevkedilecektir. Bunun üzerine ve muhafaza altında gitmektense, hemen Istanbul'a hareket eder. Mahkemeye baş vurur. Sorgular, soruşturmalar. Ve bu sırada, bazı sahneler cereyan eder. Aslında, kendine, açığa vurulmadan hak veren, yardım edenlerle karşılaşır.

Sonunda serbest kalır. Belki bu iyi niyetinin de karşılığı olarak İhtilâlden önce, Ankara'da Harpokulu Kumandanlığına atanmıştır. Generaldir. İhtilâlin hareket saatinin bu mektepte tertiplendiğini ve Ulay'ın, bu harekete katıldığını biliyoruz...

ORDUDA TEDİRGİNLİK

Bizde Ordu mensuplarının aslında, her türlü şartlara ve sıkıntılara rağmen ordudan şikâyetleri görülmez. Bu hal, daha önce değindiği-

miz gibi, bir gelenektir. Ordu, şikâyetlerini açıklamaz. C. Bayar'ın, Sıtkı Ulay'ın ne de olsa uyarı niteliği taşıyan maruzatını yadırgaması, belki bundandı. Bizim tarihimiz, Ordunun şikâyetlerini değil, reaksiyonlarını kaydeder. 1908 ve 1960 hareketlerinde olduğu gibi.

Ama burada ve bir süre sonra, bir Ordu müdahale ve ihtilâline gidileceğine göre, bu müdahale ve ihtilâlde elbette ki etkili olan ve Ordu içinde hissedilen tedirginlikler üzerinde kısaca durmalıyız. Zaten, Millî Birlik Komitesinin, daha ileride vereceğimiz «Direktifler ve temel prensipler» belgesinde de, orduda yaşantının bu bakımdan düzenlenmesi, aslî konulardan biri olarak ele alınmıştır.

Evvelâ bazı özelliklere değinelim:

Silahlı kuvvetlere subay yetiştiren kaynaklar bizde, geçmişte olduğu gibi, dün ve bugün de, geniş ölçüde halka dayalıdır. Bu sebeple, halktan gelen, halktan kopmayan, kısacası halkçı bir ruh, Türk ordusuna daima hâkim olmuştur. Askerî okulların genel kültür eğitiminden başka, bir de *disiplin* ruhu, Harp Okulu ve kurmay akademisinden yetişenlerde, kumandan ve sevk-idare bakımından, hazır bir hareket gücü halinde yaşamaktadır. Sivil okullarda ise bu ruhî seciye, elbette ki, asker okulları ile kıyaslanacak gibi değildir.

Sonra, Harp Okulu ve akademilerde bu disiplin ve sevk-idare eğitimi, oralardan yetişen ordu mensuplarında ve elbette ki ordu hiyerarşisi dahilinde, bir taraftan kumandaya tabi olmak, diğer taraftan, kumanda etmek şeklinde bir nizamı, ordu sanatı haline getirmektedir. Dolayısıyle orduda bir de, düşünce, görüş, muhakeme bakımından, aynı zamanda, bir ordu standardı şekilleştirilmektedir. Şu halde Ordu, fazla olarak, Ordu İç Hizmet Nizamnamesinin verdiği yetkiye dayanılarak, memleketin, Yasama, Yargı ve İcra güçlerinden meydana gelen Anayasal Devlet teşkilâtına, Anayasa düzeninden sapma halinde, İdareye müdahale yetkisini de haiz bulunmaktadır.

Ama ordu yetkisi bakımından bu şartlar işin Anayasal, yahut kanunî cephesidir. Fakat ordu da, nihayet insanlardan meydana gelir. Bu insanların ise, ordu eğitim ve hiyerarşisinin, disiplin ölçüleri dahilindeki standart karakterler dışında, bir de, her subayın veya subaylar kadrosunun kişisel ihtiyaçları, günlük yaşantı şartları aile ve geçim halleri ve nihayet toplumun bu tür meseleleri ile kendi aralarında kıyaslamalarda bulunmak durumları da vardır.

Neticeler ona yetersiz görünüyorsa, yani maddî yaşantı şartları, kendi sosyal seviyesine göre normal standartların altında gibi görünüyorsa, geçim, kira gibi unsurlar onu fazla düşündürüyorsa, o zaman bu meselelerin tümü, kişisel sınırları aşarak, genel sıkıntılar şeklinde ordunun ruhî havasına etkili olacaktır. Kaldı ki bu dertlerin aynı kadrolar içinde müşterek oluşu, bunların nedenleri konuşulduğu, tartışıldığı zaman, ister istemez, Hükümeti kayıtsız, ilgisiz görmek gibi neticelere varılacaktır. Ve işte bu bakımdan *Ordu tedirginliği,* kendine bir zemin bulacaktır.

Kaldı ki bunlar, işin tabiî cephesidir. Ordu kademe ve mensupları arasında ve her ülkede olduğu gibi, haklı veya haksız, elbette ki ruhî tepkiler yaratan muamele ve işlemler de olabilir ki, bunların burada araştırılması, tabiî, bu kitabın konusu dışındadır.

Sonra, genç subayın, vaktiyle askerî mekteplerde veya gençlik çağlarında Ordu havasında yaşadığı, benimsediği, tartışma kabul etmez bazı değer ve heyecanlar da vardır. Öyle ki, daha sonraları Subaylar, bu değer ve heyecanların, memleketin genel gidişatında ihmal edildiği, hatta inkâr edildiği gibi duygu, görüş ve kanaatlarla da *tedirgin* olabilirler. Meselâ Ordu ve Kadrosu için; Atatürk ve Atatürk'e ait hatıralarla, Onun kendilerinde uyandırdığı duygular bu çeşit duygulardır. 27 Mayıs İhtilâlinden önce ise Ordu mensuplarında, hükümetin bu alandaki bazı davranışlarından gelen, böyle ruh tedirginlikleri sezilmekteydi. Gerçi yollar yapılıyor, fabrikalar açılıyordu. Yani Atatürk'ün işaret ettiği teknik-Teknolojik gelişmeler kendilerini gösteriyordu. Ama, Atatürk'ün gereğince benimsenmediği, irticaa ödün verdiği bir hava da, ortada esmekteydi. İktidar bu meselelerde, gereğince hassas görünmüyordu. İktidarın bu konularda, millî bir şuur mücadelesini ihmal ettiği hakkındaki kanaat güçlüydü.

Hulâsa; mekteplerde alınan terbiyenin verdiği meslek gururu ile, günlük yaşantının güçlükleri, yetersizlikleri ve asker okullarında verilen millî duygulara, Atatürk bağlılığına karşı hükümetin kayıtsız, ihmalci kalışı, irticaa rüşvet verici görünen davranışları, ordudaki tedirginlik havasında, elbette ki etkiliydiler. İktisadî hayatta oligarşik gelişmenin güçlenmesi, sınırlı sosyal çevrelerde de olsa meydana dökülen kötü misaller, memleketin bölgeleri arasındaki düşündürücü büyük farklılıklar, ve vazifeleri dolayısıyle subayların bunları yakın-

dan görebilmek imkânları, Subay ruhiyatında, durumu düşünme eğilimlerini güçlendirmiş olsa gerektir.

Meselâ bir Kurmay Subay özel notlarında, şunları kaydetmektedir:

> *«Atatürk'ün ölümünden sonra bir şeylerin değişmeye başladığı ve toplumun geriye yöneldiği, onun ölümünden 4-5 yıl sonra, yaygınlaşmış yargıdır. İkinci Cihan Savaşı yıllarının ağır ekonomi durumu, gittikçe güçleşen geçinme koşulları, artan fiyatlar, karaborsa ve ihtikâr rezaletleri ve bunun sonucu elde edilen haksız kazançlar, tüm toplumu etkisi altına alırken, savaşa hazır beklemenin uzun yıllarını, muhtemel savaş yerlerinde, çok çetin şartlar altında, ailesinden ayrı, türlü yoksulluklar içinde geçiren ordu mensuplarının, bu etki dışında kalacağını düşünmek yanlış olur...»*

Bu subayın yukardaki satırlarında, iki husus dikkati çeker: Bunların birincisi bir ordu mensubu olarak, bir askerin vatan sınırlarındaki tabiî vazifesini en çetin şartlarda da, tereddütsüz ifa etmekte olmasıdır. İkincisi ise bu askerin, memleket gidişatı hakkında, kendi ruhunda yansıyan ve onu tedirgin eden düşüncelerdir.

Yukardaki satırların yazarı «Bunalım türleri» olarak adlandırdığı tedirginlikleri, üç grupta toplamaktadır:

> *(1) Orduya ilişkin sorunlar.*
> *(2) Ülke ve toplum sorunları.*
> *(3) Ordu personelinin yaşantı ve hayat standardı ile ilgili sorunlar.*

Şunu da kaydedelim ki, bu subay, çeşitli tedirginlikleri, Atatürk'ün ölüm sonrasına kadar uzatır ve bunun için de hatta, Demokrat Parti'nin gelişinin, ümit ve sevinçle karşılandığını da kaydeder. Meselâ şunları okuyalım:

> *«1950'nin genç subayları, Demokrat Parti ile iktidara gelen yeni yönetimi sevinçle ve umut içinde karşıladılar».*

Evet, bu doğrudur ve yeni iktidarın, bir başka şansıdır: Ordu tarafından benimsenmek, sevinçle karşılanmak, bu değişiklikten bir

şeyler ümit edilmek. İyi ama, sonra ne oldu? Ne oldu ki, bu iktidarın gelişini sevinçle karşılayan ordu, Demokrat iktidarın on yıl süren iktidarı devresinde, bütün sevinç ve ümidini kaybettikten başka, bir gün silâhına da sarılıp, bu iktidarı tasfiye etti. Onun söz sahibi olanlarını, bütünü ile yüksek hâkimler huzuruna çıkardı. İşte bu asker yazar, bu büyük değişikliğin nedenlerini, yukarda belirtilen üç grup içinde inceler. Bunların ayrıntılı olarak alınması ve işlenmesi, tabiî bu eserin sınırlarını aşar. Ama sevinçle karşılanan çok partili rejim, bilhassa 1954'ten sonra ve iktidarın davranışları ile, yukarda işaret edilen şansını kaybetmiştir. Ortada, artık bir de hürriyet bunalımı vardır. Yeniden Tek Parti eğilimlerine yönelinmiştir. Orduya ilişkin sorunlar üzerinde, tabiî durmayacağız. Bazı genel konulara daha değinelim:

«İktidarın başının, Orduyu yedek subaylarla da idare edebileceği sözü ve 1950 öncesi ordusunu, Battal Gazi ordusu olarak nitelendirdiği söylentisi» yaygındı ve ters tepkiler yaratıyordu. Şunlar da dikkati çekicidir:

> *«1950-1960 döneminde Ordu, iktidarca her yönü ile büyük ve sorumsuz bir ihmalin içinde tutulmuştur. İlk yıllarda orduya karşı umursamazlık içinde bulunan iktidar, son dönemde, artan iç politika ve ekonomik sorunlar altında bunalarak meselâ, bir Kış ayında Erzurum'a gelen devrin Cumhurbaşkanı, çeşitli yerlerde türlü temas ve ziyaretler yaptığı halde, bir tek birliği ziyaret etmemiş ve bir tek karargâha uğramak gereğini duymamıştır».*

Eğer bu böyleyse, bunun uyandıracağı ruhî tepkileri takdir etmek kabildir. Yalnız böyle bir misal bile, bazı şeylerin izahı için, çok manalar ifade eder. Ama biraz da ve kısaca ülke sorunlarından bir şeyler verelim. Aşağıdaki satırlar, daha yukardaki olayları da özetleyen, şimdi ordu safları dışında bulunan bir Kurmayın notlarından alınmıştır:

> *«1950'den birkaç yıl sonra, yeni iktidar haşinleşmiştir. Vaktiyle savaştığı yönetim anlayışına, bu defa kendisi sahip çıkmış ve sarsılmıştır. Demokrat Parti iktidarının ordu sorunları için bilinen ilgisizliğine rağmen iç politika, ekonomi, dış politika*

alanlarında canlı ve cüretli davranışları vardır. Ama ordu sorunlarına karşı ilgisizdir. 1954 seçimlerinden sonra iktidar, her alanda, 1950 öncesine yönelmek durumundadır. Haklar, hürriyetler kısıtlanma yolundadır. Yeni seçim kanunları ile, millî irade kayıtlanmaktadır.

Ekonomide, yatırımlarda cüretli adımlarla hızlı işler yapmakta, yeni iş alanları, yeni iş adamları piyasayı doldurmaktadır. Fakat yürütülen kalkınma modeli yüzünden, bir süre sonra ekonomi bunalım içine girmiştir. Enflasyonist politika, artan fiyatlar, büyük kütleleri rahatsız etmeye başlamıştır. İş alanlarında suistimal iddiaları yaygınlaşmıştır. Aşırı ve kontrolsüz kazançlar, vurgunlar gelişirken, ekonomik denge bozulmaktadır.

Dış politikadaki davranışların ise, kayıtsız şartsız Amerikan taraftarlığı olduğu, örnekleri ile ortada idi. Amerika ile, hepsi de gizli olan, ikili anlaşmalar yapılıyordu. Adlî kapitülasyonların geri geldiği kanısı misalleri ile yaygındı. Kayıtsız şartsız NATO emrindeydik...»

Bu notlarda ayrıca Ordu personelinin yaşantısı ve hayat standardı ile ilgili sorunlar da yer alır. Bunlar tabiî çok dikkati çekici ve ruhî tepkiler yaratıcıdır.

Şimdi konumuza devam edebiliriz...

IRAK İHTİLÂLİNİN TEPKİLERİ

Demokrat Parti'nin, doruğa varıp artık inişe geçişi, yahut virajı dönüp yıkılışa yönelişini, mayıs-haziran 1956 aylarına rastlatanlar vardır. Fakat 1957 seçimlerinden sonra, hele 1958'in temmuz-ağustos aylarında «İhtilâl, siyasî hayatımızın bir üçüncü şahsı haline geldi».

Çünkü o devrede önemli bir olay oldu. 14 temmuz 1958'de Irak İhtilâli patladı. Kral ailesi ve Nuri Sait Paşa gibi Irak'ın sicilli politikacıları, toptan temizlendiler. Halbuki Menderes ve arkadaşları son zamanda, hayatlarını kaybeden bütün bu Irak önderleri ile, içli dışlıydılar. İhtilâl patladığı gün de, Kral, Nuri Sait ve yakınları, Türkiye'ye hareket etmek üzere idiler. Hava meydanında uçak hazırdı. Menderes'in, Mısır Önderleri ve Nasır'la anlaşmak ve Mısır'a hareket etmek üzereyken birden «Bağdat Paktı» şeklinde bir anlaşmaya

girişi ve bir nevi Ortadoğu Lideri vaziyetleri takınması, izahı güç bir hareketti.

Bağdat'ta ihtilâl patladığı haberini alınca da, Kral ve taraftarlarını kurtarmak için Bağdat'a, hemen bir askerî uçak kaldırtmıştı. Ama uçak Ürdün'de Amman'dan daha ileri gidemedi. Çünkü Kralın da, eski Nâip Abdülilahın da, aile fertlerinin ve önde siyasetçilerin de öldürüldükleri haberi alınmıştı. Amerika bu ihtilâli, Ortadoğu'da bazı girişler için, kendi açısından değerlendirdi. Galiba Hükümetimize de haber vermeden, Adana İncirlik havaalanına askerî birlikler indirdi. Sonra bunlar, Lübnan'da Beyrut kıyılarına sevkedildi. Ve Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Amerikan birlikleri ile müşterek hareketlere girişeceğimiz düşüncelerini uyandıran beyanlarda bulundu. Hatta bir aralık Amerikan birliklerinin Diyarbakır'a da indirileceği söylentileri oldu. O şartlar altında bu girişimler, tabiî akıl almaz hareketler olurdu. Ne ise, bu ihtimaller tahakkuk etmedi. Zaten orada yapacak işi olmadığı anlaşılan Amerika da, birliklerini Beyrut'tan çekti. Eğer böyle bir şey olsaydı, sanıyorum ki, Çin Hindi'ndeki dramı Amerika ordu ve silah sanayii, Ortadoğu'da sahneye koyacaklar ve Türkiye, bunun içinde bulunacaktı...

Bu olaylar, hassas, romantik, vehimli ve artık oldukça yorgun olan Menderes'te, şok tesirleri yaptı. Bu sefer de bir İhtilâl Korkusu, onu ve yakınlarını, pençesine aldı. Bu Fobiden Menderes kendini, hiç bir zaman kurtaramadı. Bağdat Paktı ise, zaten ölü doğmuştu. Tabiatıyle yıkıldı. Onun yerine ve belki de Irak İhtilâlini yakından izleyen Amerika ve İngiltere politikacılarının aktif ve açık etkileri ile, CENTO denilen Anlaşmaya ve İkili Anlaşmalara kayıldı.

Bu gelişmelerin, bu dünya değişikliklerinin etkileri dışında kalınması kabil değildi. Ama Demokrat Parti'nin, Türkiye'nin yakın tarihi içinde asıl rolü, memleketin girdiği bu yeni oluşları pekiştirmek olacaktı: Çok Partili Parlamento Demokrasisini, bütün müesseseleri ile yerleştirmek...

Daha önceki bahislerde şu gerçek dikkati çekmiştir ki, Demokrat Parti bu yolda, olumlu adımlar atmamıştır. Olumlu mesafeler alamamıştır. Hatta, adına siyasetin halka inişi ve iktisadî gelişmeler denilen oluşumlarda bile, toplum içinde zararlı ve lüzumsuz bir parti-

zanlık, millet yapısında, neticeleri kolay silinemeyecek ruhi, siyasî, iktisadî çelişkilere yol açmıştır...

O halde ve 1957 seçimlerinin sonuçları karşısında Partinin, bu neticeleri sağduyu ile değerlendirerek, gerçekleri görmek gibi bir olgunluk imtihanı karşısında bulunduğu söylenebilir. İşte bu imtihana Parti, acaba hazır mıydı? Durumunu ve gidişatını, gerçekçi, ama derinliğine inen, soğukkanlı ölçülerle değerlendirecek, kaybetmekte olduklarını kazanmak yolunda bir siyasî anlayış gösterecek miydi? Yoksa bu olan bitenleri de, İnönü'nün, Halk Partisi'nin tahrikâtı gibi köksüz hükümlere bağlayarak, girdiği çıkmaz yolda, mukadder akıbetine doğru sürüklenecek miydi? Kısacası, normal Demokratik-Parlamento nizamına mı yönelecekti? Yoksa, gene bu güçlenen muhalefetle Halk Partisinin Mecliste artık güçlenen varlığı karşısında da hiddet ve şiddet taşkınlıklarının doğrusuna gidecek, son şansını ve imtihanınını da mı kaybedecekti?

Bu soruların cevapları, çok yazık ki menfi, yani olumsuzdur. Demokrat Parti, 1957 seçimlerinden sonra Meclis ve Hükümet yaşantısında da, sağduyunun, siyasî Mantık ve zaruretlerin doğrulamayacağı bir hatalar silsilesi içinde, sonuna kadar ve geçmişten hiç bir faydalanma eseri göstermeden yürümüştür. Halbuki artık memlekette, Demokrat Parti lehine işlemediği göze çarpan, iktidara gittikçe şüpheyle bakan, oldukça kırgın bir kamu efkârı vardı. Mecliste ise, Adnan Menderes'in, kendi Milletvekilleri ordusu karşısında, «Ancak bir tümen kadar» sözleri ile hafife aldığı Halk Partisi 31 Milletvekili yerine, 178 milletvekilinden meydana gelen, yani bütün seçmenlerin % 41.03'ünün oylarını temsil eden, bir Muhalefet ordusu doğmuştu. Zaten Demokrat Parti de oyların, ancak % 47.91'ini almış bulunuyordu. Ve bu oylar, sarsılmak istidadını gösteriyordu.

O halde, Demokrat Parti Liderlerine ve özetle Adnan Menderes'e düşen, artık, dikkatli ve *basiretli* olmaktı. Bu da ancak, Meclisteki havayı yumuşatmak, böylece de memleketin havasına ahenk getirmekle olabilirdi. Bu sağlanabildi mi? sorusuna, ancak Hayır! diye cevap verilebilir. O halde söz artik şaşmayan ve gecikmeyen mukadderatındı. Yani tarihin, bu gibi *hatada ısrar* hallerinde hükmünü yürüten, kanun ve zaruretlerinindi. Öyle de olacaktı. Yani Demokrat

Parti, safları arasında elbette ki bu gidişin nereye varacağını gören bazı insanlar da bulunmasına rağmen, bu imtihanı da kaydedecekti...

HATADA DİRENİŞ, HATANIN KENDİSİDİR!

1957 seçimlerinden sonra da gerçekleri değerlendiremeyen ve 1957-1960 arasında, hem iktidarın yıpranışını, hem yeni bir seçim yoluna gidilmezse, *İhtilâle* varacak şartları tamamlayan olayları göremeyen Demokrat Parti'nin davranışlarını, sadece özetlesek de olur:

Yeni seçimden sonra Meclis, 1 kasım 1957'de açıldı. Demokrat Parti saflarında artık, 1950 ve 1954 seçimlerinden sonraki heyecan ve canlılığın görülmediğini kaydetmiştik. Hem D.P. Milletvekillerine, hem Menderes'in kendisine, bir yıpranmışlık, bir yorgunluk gelmiş gibiydi.

Bu yıpranmışlığı ve yorgunluğu, hayat ve harekete çevirebilecek bir başka Başvekil de beklenmiyordu. Menderes Demokrat Parti'ye damgasını, silinmez şekilde vurmuştu. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, gene Adnan Menderes'i Hükümet teşkiline memur ederken, sanırım ki o da, bu Menderes tekelinin etkisi altında olsa gerekti.

Fakat, Parti içindeki mecalsizlik, hatta sarsıntı da göze çarpıyordu. Parti içinde, güçlenmek istidadında olan bir muhalefetin belirdiği seziliyordu. Eğer Devlet Reisi, bu muhalefet vesilesini de değerlendirerek, Başvekillikte bir nöbet değişikliğine gitseydi, öyle sanıyorum ki iktidar, kendisini az çok yenileyebilirdi.

25 kasımda ancak kurulabilen Kabine, Menderes'in beşinci Kabinesiydi. Program nutkunu da Başvekil, ancak 4 aralıkta okumuştu. Fakat iktidar için yeni bir imtihan ve son şansını değerlendirme imkânı olan bu 1957 devresinin de, daha yeni Hükümet Programının okunduğu ilk günden başlayarak, nasıl ümit kırıcı sahnelerle gelip geçtiğini, daha önce belirtmiştik. Muhalefetin, Program tartışmaları için istediği mühlet reddolunmuştu. Sonra da ardarda ve hepsi de Muhalefetin Meclis içi ve Meclis dışı çalışmalarını köstekleyici, bir sıra kanunlar, tadiller ve nizamlar geçirilmişti. Hulâsa yeni hatalar, daha ilk günden başlamış ve bu hatalar, birbirlerini takip etmişlerdi.

Fakat diğer taraftan asıl kötü giden, iktisadî hayattı. Denebilir ki 1958'de iktisadî hayat, bataktaydı. Para; yalnız değerinden kayıplar

vermekle kalmadı. Başta Birleşik Amerika parası olan dolara tabi olmak üzere, başka başka kurlara bağımlı olarak yürütülen Türk parasının değeri, fiyatından başka, itibar ve emniyetinden de kaybediyordu. Enflasyon, kaçınılmaz bir hal almıştı. Amerikalılar, yardıma yanaşmıyorlardı. Reisicumhur Celâl Bayar'ın Amerika seyahati de olumlu netice vermemişti. Şimdi Amerikalıların gayreti, ne tedbir alınacaksa bu tedbirden, kendi alacakları hesabına faydalar koparmaktı. Nitekim başka bir çıkar yol bulunmayınca, 4 ağustos 1958 kararları denilen devalüsyon kararı ilân olundu. Buna göre Türk parası, üç mislinden fazla düşürüldü. Amerikanın kontrolü altında ve diğer bazı Avrupa hükümetlerinin de iştirak ettirilmesi suretiyle bir «İstikrar Programı» tertiplendi. Temin edilecek 359 milyon dolarlık kredinin 92 milyonunu Amerika, peşinen ve kendi alacakları için alıkoydu. Bu zarurî bir çaresizlik neticesi olmakla beraber, bu tedbir de, hükümetin itibarı aleyhine işledi. Anlaşıldı ki hükümet bu muamelede, kendi itibarından da bir şeyler kaybetmiştir ve Amerikan desteği denilen hikâye, Demokrat Parti iktidarı için artık, o kadar da güvenilecek gibi değildir.

Kaldı ki, büyük iş hayatı ve büyük devlet ihaleleri alanında da Partizanlık, büyük işler için Partiye teberrular sağlamanın usul haline getirilişi gibi kanun veya usul dışı işlemlerin iktisadî hayata sokulması, yerleştirilmesi, o alanda da memleket çapında bölüntüler, tedirginlikler yaratıyordu. Teberrular, işin hacmine göre, peşinden ayarlanıyordu.

Devlet ihalelerine sokulan:

«— *Gizli ihale,*
— *Dilediğine ihale,*
— *Değişir bedelli ihale,*»

sistemi ise, hiç bir resmî kontrole tabi değildi. İktidarın getirdiği bu keyfî sisteme uymayan müteşebbisler için, iş sahasını, iş yapma şansını kapatıyordu. Aynı suretle, döviz temini işleri ile, muvakkat ihraç muamelelerinde de, pervasız usulsüzlükler göze çarpmaktaydı...

Adnan Menderes, işte bu hava içinde dikkatleri, Dış Politikaya çekmek ve kendi ismi etrafında, Ortadoğu bölgesi ile birtakım ba-

şarılar sağlamak tertiplerine girişti. Ve öyle görünüyor ki, kendisine Ortadoğu'da, güçlü ve feda edilemez bir *Lider* durumu ve itibarı sağlamak hevesindeydi. Bu tertibin kendisini, itimatlarının sarsıldığı hissedilen Amerikalılara karşı, yeniden kuvvetli adam göstermek gibi bir görünüşü vardı.

İş, evvelâ Mısır'la ve Nasır'la barışmak şeklinde başladı. Çünkü en güçlü, güvenilir Ortadoğu devleti Mısır'dı. Bu ülkenin en güçlü söz sahibi de Nasır'dı. Gerçi arada, bazı soğuk hatıralar vardı. Nasır İktidara gelince, Kahire'de Türkiye Büyükelçisinin, şahsen Nasır'a karşı bazı münasebetsiz davranışları olmuştu. Nasır'dan da, haklı bir küçümsenme görmüştü. Sefirimizin karısı, Mısır hanedanına mensuptu. Mısır ihtilâli ise, Krallık hanedanına karşı yapılmıştı ve hanedan mensuplarının, servetlerini dış ülkelere kaçırmamaları için bazı kayıtlar alınmıştı. Galiba buna rağmen, Elçi Beyin hanımının, havaalanından ayrılırken, usulsüz sayılan hareketine engel çıkarılınca, Büyükelçimiz tedirgin olmuştu. Aradaki soğukluğu, iki devlet arasında bir hava bozuluşuna kadar götürdü. Soğukluk devam etti.

1956'da Süveyş Kanalına saldıran İngiliz, Fransız kuvvetlerini, onlarla işbirliği yapan İsrail kuvvetlerinin Süveyş Kanalına saldırıları takip etti. Harekât netice vermeyince, Türkiye'ye de kanalda ve tehlike anında bir nevi müşterek kontrol hakkı isteyen müdahalelerimizi de Mısırlılar, tabiî iyi karşılamamışlardı... İşte bu mazinin üzerine bir dostluk perdesi çekmek yerindeydi. Mısırlılar da bunu istediler. Menderes'in Mısır'a seyahat programı tertibine girişildi. Bu arada ve öncü olarak Mısır'a gönderilen Türk Gazeteciler Heyetini Nasır, büyük bir samimilik içinde kabul etti. Bu kabulde Türk gazetecilerine, Atatürk'ün önderliği ve hizmetleri üzerindeki uzun beyanatı, bu alanda bir yabancının değerlendirmeleri olarak, denebilir ki eşsizdir. Menderes'in Mısır'da, bir Hükümdar gibi karşılanacağı da açıklandı. Hulâsa, herşey yolunda gidiyordu.

Fakat işte tam bu safhada Menderes, beklenilmeyen, ani bir cephe değişikliği yaptı. Ve Mısır'a seyahat için kararlaştırılan günlerde, Irak'la bir Pakt imzaladığımız ilân olundu. Bağdat paktı! Bu olayda Menderes'in, bir nevi Ortadoğu Liderliği hevesi, açığa çıkıyor gibiydi. Tabiî Mısır yakınlaşması ve seyahati suya düştü. Nasır, Menderes'e daveti iptal etti. Irak'la imzalanan Bağdat Paktına gelince? On-

dan sonra, Irak Kralı Prensi ve çevreleri ile Menderes ve Demokrat Parti ileri gelenleri arasında, her türlü resmî sınırları aşan, içli dışlı bir kaynaşmışlık görüldü. Ama 14 mayıs 1958'de Bağdat'ta patlayan askerî ihtilâl, Kral Hanedanını da, Irak Liderlerini de dünya sahnesinden sildi. Bu olaylarda pek de şaşılacak bir şey yoktu. Irak Halkı, hanedanı ve çevresini benimsememişti. Wander Wilkie «Tek Bir Dünya» isimli eserinde, Irak'ın bir ihtilâle gebe olduğunu ve sevilmeyen bu hanedanla adamlarının sürülüp gideceğini, nice yıllar önce eserinde yazıyordu.

Hulâsa bu işler Menderes'in iflâs eden bir Dış Politika oyunuydu. Gerçi bunu hazmedemiyordu. Hatta Irak'a müdahale hareketleri bile bahis konusu oldu. Fakat bu niyetler karşısında, Muhalefet Lideri İnönü'nün, 2 ağustos, 1959'daki beyanatı kesindi:

> *«Meselenin en ehemmiyetlisi, Türkiye'nin, sınır dışı bir askerî sefer macerasından alıkonulmasıdır. Hükümetin, böyle bir istikameti takip ettiği, Amerikan ve İngiliz Dışişleri Bakanlarına atfolunan, ihtar mahiyetindeki tavsiyelerle, dost ve müttefik memleketler neşriyatında bunu teyit eden haberler ve nihayet Mr. Dulles'in, Ürdün ve Türkiye'nin Irak'a sefer yapmasına niçin mani olunduğunu, Londra Konferansında izah edeceğinin ilân olunması ile sabit hakikattır».*

Bu olayların sonundadır ki Menderes, Ortadoğu'da Liderlik hevesinin köksüzlüğünü anlayacak ve bir süre sonra Londra Konferansı ile Amerika'nın Öncülüğünü kabul edip, CENTO teşkilâtına katılacak ve garip bir temel anlaşmasıyle, İkili Anlaşmalara teslim olacaktır.

İHTİLÂL FOBİSİ

Demokrat Parti'nin, virajı dönüp yıkılışa yönelişi, artık, her sağduyulu insanın görebileceği belirtiler veriyordu. Ama 1958 temmuz-ağustos aylarından, yani Bağdat Paktı ve bunun iflâsı macerasından sonra bu dönüş, artık her gözün görebileceği bir hal aldı. Çünkü 14 temmuzda Bağdat'ta meydana gelen ihtilâl, Kral ailesi ile iktidar önderlerinin toptan öldürülmeleri, yani Menderes'in en beklemediği, hatta Kral ile yakınlarını gene Istanbul'da karşılamak için hazırlanılan bir

günün sabahında gelen bu haber, onun hassas ve romantik ruhunda, olağanüstü etkiler yaptı. Sarsıntılar yarattı. Bir ihtilâl Fobisi, onu da sardı. Demek ki, bir İktidarın, kendini en güçlü sandığı bir anda, birden ve beklenmeyen bir askerî darbe, her şeyi silip süpürebiliyordu. Ondan sonradır ki Menderes de, bu İhtilâl sözünü dilinden düşürmedi ve kafasından atamadı. Şu sözler onundur:

«— Ben, bir Halk adamıyım. Başta Muhalefet ve baskı grupları olmak üzere karşımdakiler, benim de düşmanımdırlar. Ama bu azınlıklar, beni devirmek için, İhtilâl yolunu da deneyeceklerdir. Fakat benim de, her türlü vasıtayı kullanmak hakkımdır».

Fakat onu bu korkulara sürükleyen ve kendine göre dayanaklar aratan ruh halini izleyebilmek için, şu konuşmalarını da vermeliyiz. Aşağıdaki sözler Menderes'in, 6 eylül 1958 tarihindeki Balıkesir konuşmasından alınmıştır:

«— Onların niyeti, T.B.M.M. denen aziz kâbeyi itibardan düşürmek ve memlekete, işte Meclis de kalmamıştır diyerek... seçimlerin semtine dahi uğramadan, iktidara gelmektir... Irak'ı misal göstererek... âdeta bizleri öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı demektedirler. Biz, onların bu meşum maksadını seziyoruz.

Bir zamanlar, Atatürk'e dahi suikastler tertip edilmiştir. Ama, buna cüret edenlerin, idam sehpalarında can verdiklerini hatırlasınlar...»

21 eylül 1958 günü İzmir'deki konuşmasından da şu parçaları alalım:

«— Biz, öylesine bir Demokrasi, öylesine bir hürriyet rejimi bulup tatbik etmek mecburiyetindeyiz ki, bu rejimde, hürriyetin esasları muhafaza edilecek ve rejimin temelini teşkil eden bir Devlet nizamını muhtevi olacaktır. Fransa'da, bir hürriyet suistimali olmuştu. Şimdi Fransa'nın halkı hürriyete gitmek istiyordu».

Menderes burada, bir, De Gaulle'cülük özlemi içinde görünür ve devam eder:

«— Valiyi, Kaymakamı, Savcıyı tehdit ediyorlar. Kendilerine hatırlatayım. Bir daha Valiye, Kaymakama, Savcıya, şunu bunu yapacağız derlerse, Demokrasiye paydos!

Ben de, iktidar şimdi elimdeyken, yaparım, ederim. Çünkü milletimizi, memleketimizi, bunların şerrinden muhafaza etmek vazifemizdir...»

Menderes'in sözleri bunlardır. Bu sözlerde Mantık ve Kanunlar değil, artık, hiddet, korku ve çaresizlik dile gelir. Menderes bu sözlerle ne demek istiyordu? Şunu yapanlar, bunu yapanlar kimlerdir? Eğer böyle tehditler oluyorsa, bunlara karşı koyacak olan, Mahkemeler, Kanunlar değil midir?

Yoksa Menderes'in sözleri bir savaş ilânı mıydı? Fakat kimlere karşı ve niçin? Ya yeni bir Rejim getirmek iddiası? Yeni bir nizam? Garip bir hürriyet nizamı? Şu De Gaulle özlemi bir Führer'lik kompleksi miydi? Hem Hürriyete, Demokrasiye nasıl paydos denilecek? Getireceği hürriyet nedir? İyi ama, bütün bunlar bir anayasa meselesi değil midir? Menderes anayasaya da mı paydos diyecek? Niçin? Halbuki Demokrat Parti iktidara, hürriyet ve anayasa teminatı için gelmedi mi? Partisinin adı Demokrat Parti değil miydi?

Yoksa dile getirdikleri bunların hiç biri değil de, Menderes, karanlıkta ve yalnız yol almaya mecbur kalmış bir çocuğun, korkusunu dağıtmak için boşluğa haykırması gibi bir ruh halini mi açığa vurmaktadır? Ve bu korku, şu Balıkesir nutkunda da açığa vurduğu İhtilâl Fobisi midir? Irak ihtilâlinin, bir türlü kendini kurtaramadığı ruh sarsıntısı mı?..

Bütün bu sözler okunduğu zaman akla gelen en çözülmez mesele şu oluyor:

İyi ama, ya Demokrat Partinin Meclis Grubu nerede? Ya Devlet Başkanı? Bu ölçüsüz ve belli ki şahsî atılışları karşısında, hem Partilerinin Başkanı, hem hükümetin Reisi olan Menderes'in bu çıkışları için ne diyorlar? Ne düşünüyorlar? Menderes'in, Partide ve iktidarda Tek Söz sahibi göründüğü, gerçi baştan beri meydandadır. Ama ya Tek Söz sahibi, yukardaki sözlerinde olduğu gibi, bütün kanun bağlılığını ve mantık dengesini kaybeder ve hatta o kadar korktuğu Irak biçimi bir ihtilâle âdeta «Gel!» der gibi davet nidaları haykırırsa, Gruba ve arkadaşlarına, ona «Dur!» diyecek bir vazife düşmez mi?..

Menderes'in bu taşkın çıkışlarına karşı ise, Muhalefet Liderinin karşılığı kısadır:

«— Demokrat Parti Genel Başkanının demokrasiye paydos etmeye gücü yetmeyecektir. Farzımuhal, herhangi bir kimse, Demokrasiyi paydos etmek gibi bir harekete özenip, sabahleyin böyle bir teşebbüste bulunsa, akşama kadar kendisinin ve etrafındakilerin başlarına memleketin yıkılıp, kendilerinin zindana sokulduklarını göreceklerdir...» (1)

Orduya gelince? Bu sözler sert, fakat uyarıcıydı...

KADERİN CİLVESİ

Yukardaki sahneleri takip eden günler, hareketli günlerdir. Söz düelloları devam eder. Bu arada Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve diğer Meclis grupları ile işbirliği teşebbüslerine girişir. Seçimlerde birlikte hareket edilecektir. Fakat Menderes bu Birliği «Ehlisalîp» yani «Haçlılar cephesi» olarak vasıflandırır. Seçimlerde Birlikte hareketi önleyecek kanun engellemelerine baş vurur.

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar da, 29 kasım 1958'de Çorlu'da verdiği nutukta sert, töhmetleyici konuşur:

«— Millî kalkınmaya mani olmak isteyenler, millî irade karşısında, karınca gibi ezileceklerdir...»

Halk Partisi'nin diğer Muhaliflerle birleşerek kurmak istediği «Güç Birliği»ne karşı Menderes, ayrı bir «Vatan Cephesi» seferberliği ile karşı çıkar. İlk hedef; Demokrat Parti'nin içinde mi, dışında mı olduğu belli olmayan, fakat hedefi, partisiz vatandaşları, kadın erkek kendi cephesinde toplamak isteyen bir destekleyiciler grubu yaratmaktır. Anlaşıldığına göre ve ilk adımda, 700.000 vatandaşın bu cepheye katılması amaç edinilmiştir. Yaygın bir propaganda başlar. Radyo Menderes'in elindedir. Demokrat Parti sözcülerinden başka siyasî örgüt ve şahsiyetlerin, radyoya yaklaşmaları kabil değildir. Rad-

(1) Ş. S. Aydemir: *İkinci Adam*. s. 380. (Bu safhalara ait tafsilât, bu eserimizin 377-378. sayfalarında).

yoda, gece gündüz, Vatan cephesine katıldıkları söylenen, vatandaşların, ailelerinin sıra sıra isimleri yayınlanır. Ve radyo geçit resmi, ciddiyetini çabuk kaybeden bir hal alır.

Bu arada günün en önemli dış hadiseleri, Kıbrıs problemidir. Kıbrıs meselesi, Halk efkârına ve devlet siyasetine, sanıyorum ki, beklenmeyen bir şekilde girdi. Ondan sonra da, daima pürüzlü kaldı bugüne kadar. Bu girişte, 6/7 eylül olaylarını, başlangıç noktası olarak almak hatalı olmasa gerektir. İlk talep ve hedefler tamamen dumanlıydı: İlhak, taksim vb. Birtakım gelişmelerden sonra taraflar, 1959 başında nihayet, Kıbrıs'ta tarafsız bir Cumhuriyet kurmakta, prensip anlaşmasına varırlar. Bu karara uymakta, karşı tarafın ciddî bir inanışla taahhüde girmediğini, o gün gibi, bugün de ifade etmek mümkündür. Yunanlılarla Kıbrıs Rumlarının, artık vaktin geldiğine karar verdikleri anda, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını (Enosis) ilân edivermekle, bu anlaşmalar safhasının, nasıl olsa sona ereceğine inandıkları gizlenmemektedir. Çünkü, hem bu Cumhuriyetin başına gelecek olan Makariyos, hem Kıbrıs'ta İngilizlere karşı mücadelede sivrilen ve EOKA denilen ilhakçı cephenin Lideri olan General Grivas, Enosis bahsinde, açıktan mutabıktılar. Mesele, zamanın tayini meselesidir.

Hulâsa, açık bir oyalama sahnesi teşkil eden ilk anlaşma; 11 şubat 1959'da Zürih'te, önce Türk ve Yunan temsilcileri arasında imzalandı. Bir hafta sonra da Londra'da buluşup, esas Anlaşma imzalanacaktı. Zürih Anlaşmasının ve onu kesinleştiren Londra Anlaşmasının getirdiği hükümlerin, realiteye ve azınlıkta olan Müslüman halkın menfaatlarına uygunluğu ve tatbik kabiliyeti olmadığı, o günlerde de aşikârdır. Meselâ Kıbrıs'ın Başkenti olan Lefkoşe'nin, ortadan bir sınırla bölünerek Türk-Rum kesimlerine ayrılması, Rumlarla karışık bölgelerde yerleşmiş Türk köylerinden Türklerin ister istemez göçmeleri, yersiz, yurtsuz kalmaları ile neticelenen olaylar ve Kıbrıs'ta, ancak Türkiye bütçesinden yürütülecek şekillerin doğuşu, Müstahsil nice Türklerin, Müstehlik hale gelişi iyi şeyler değildi. Zürih'ten sonraki bir hafta ise geçmek üzereydi. Menderes, cidden lüzumsuz sayılacak kadar kalabalık bir maiyetle, 17 şubat 1959'da Londra'ya uçtu. Fakat Londra'nın 25 mil güneyinde, sis yüzünden uçak yere saplandı. Kaza çok kayıplı oldu. Pilotlarla Hostes de dahil olmak üzere 16 kişi can verdi. Diğerleri yaralandılar. Menderes kazayı, kaderin

düşündürücü bir cilvesi olarak, hafif berelerle atlattı. Hastaneye kaldırıldı. Anlaşmayı 19 şubatta, klinikte imzaladı. 27 şubatta Türkiye'ye dönüşü, olağanüstü gösterilerle karşılandı. Menderes'in, halk yığınları üzerindeki popüleritesi, bu karşılama törenlerinde kendini gösterdi. Menderes, kazadan kurtularak hayatta kalışını, Tanrının koruyuculuğuna bağlıyordu. 28 şubat 1959'da İnönü ve Menderes, çok nadir olaylardan biri olarak ve son defa el sıkıştılar.

Ondan sonra iç siyasette, pek uzun sürmeyen, nispî bir durakla-ma devri yaşandı. Fakat bu defa da İnönü ve Halk Partisi, son kozlarını oynamaya karar verdiler. İnönü, Menderes'in kazadan hayatta kalıp yurda dönüşündeki gösterilere rağmen, Demokrat Parti'nin gittikçe halktan koptuğuna ve gelecek seçimlerde muhakkak bir yenilgiye sürükleneceğine inanıyordu. O halde artık işe başlanmalıydı. Sokağı, sokak kalabalığını ve sokak kalabalıklarının vefasızlığını tanıyan bir insan olarak İnönü, Menderes gösterilerinin de güvenilir şeyler olmadığını biliyordu. Biliyordu ki, kendisi de sokaklarda, meydanlarda göründüğü zaman, aynı insanlar, gene sokaklara dökülecekler-dir. Ve hükümet, ne kadar önleyici tertipler alsa da, bu kalabalıkları, tek cephe halinde, yalnız bir yöne sevketmek, bir sevgiliye bağlamak mümkün değildir...

İKTİDARIN BÜYÜK HATASI

Halk Partililerin «büyük taarruz»u 29 nisan 1959'da başladı. İnönü, kalabalık bir Siyasiler ve Gazeteciler kafilesi ile seyahate çıktı. İlk durak, Uşak olacaktı. Uşak, Garp Cephesi Kumandanı iken İnönü'nün, Yunan Cephesi Başkumandanı Trikopis'i ve maiyetini esir aldığı yerdi. Bu cephede ve bu şehirde onun, büyük bir zafer hatırası vardı. O zafer günlerinde kaldığı ev, yani Garp Cephesi Karargâhı Uşak'taydı. Orada Başkumandan Gazi Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve diğer muzaffer kumandanlarla beraber sahneler vardı. İzmir'e akın eden ordunun zafer naraları, dağları taşları kaplayan düşman ölüleri veya esir kafileleri, yanan köyler, yanan şehirler ve sonra bütün bunların kanlı bir hınç rüzgârı içinde kurtarılışı, o günleri görmüş olan Sayın Uşaklıların, elbette ki hatıralarında yaşamalıydı. Bu şanlı hatıralar, onun Uşak'a ayak basması ile, elbette canlanacaktı. Uşaklılar, şimdi oylarını gene istedikleri partiye verebilir-

lerdi ama, o şanlı kanlı günlerde, kendilerini kurtaranların başlarından biri olan eski Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşayı, elbette ki hatırlayacaklardı. O eski günlerde, geçtiği yollara serilen saygı ve minnet hatıralarını elbette unutamazlardı. Hem bir arzusu da vardı İnönü'nün: Uşak'a vardığı zaman, vaktiyle karargâhının bulunduğu ve Yunan Başkumandanı Trikopis'le maiyetinin, kılıçlarını Muzaffer Türk kumandanlarına teslim ettikleri, fazla olarak nezaket ve himaye gördükleri evi, dünya gözü ile bir daha görmek istiyordu. Bu, masum bir arzuydu. Orada kendini, muzaffer gençliğini, hayatta olan ve olmayan eski silah arkadaşlarını düşünecekti. Onların ruhlarını ve hatıralarını bir daha duyup yaşayacaktı. Kendisi ile beraber milletin, hele Uşaklıların olan bir mutlu günün havasını, bir an için de olsa, teneffüs edecekti. Hem bu ziyarete, hiç de siyasî, yani günlük bir renk vermemek de olabilirdi. Gerekirse bu eve, yani eski karargâhına, tek başına da gidebilirdi...

Bu arzu ve hevesin manasını anlamak güç değildir. Fakat Demokrat Parti Şefleri, işte o günlerde ve ardı sonra da alınmamak üzere, siyasî iktidarlarının, belki en büyük hatasını işlediler. En büyük anlayışsızlıklarını, tahammülsüzlüklerini gösterdiler. Halbuki bilhassa bir ölüm tehlikesinden az önce kurtulmuş olan Menderes'ten, bu gibi hallerde yaşanan bir iç murakabe ile daha olgun bir anlayış beklenirdi. Küçük hınçlarından, hiddetlerinden, bilinçaltına itilmiş değersiz zaafları harekete getiren ilkel hislerden temizlenmiş olabilirdi. Ama olmadı.

Ankara'da Demokrat Şefler, Muhalefet gösterisine, gene siyasî propaganda alanlarında kalan seyahat ve nutuklarla cevap verebilirdi. Fakat sağduyu gene yenildi. İnönü'nün gezilerini önlemek, engellemek ve bu yolda girişilecek her taşkınlığı, hatta en tehlikeli saldırıları kışkırtmak gibi bir hava içinde, kararlar, tertipler alındı. Uşak'a mebuslar koşturuldu. Aynı neticeler, İnönü'nün, İzmir'de, Topkapı' da daha sonra Kayseri (Himmetdede) Yeşilhisar yollarında karşılaştığı ve her birinde ölüm tehlikeleri geçirdiği olaylarda görüldü. Bugün, artık her yönü ile aydınlanmış olan bu tertip ve teşebbüsler, hakikaten yersizdi. Büyük ve beklenmeyen hatalardı.

Nitekim şimdi aradan yeterli zaman ve iç murakabe imkânları geçtikten sonra, bugün hayatta olan Demokrat Partililerin hemen hep-

si, o zaman baş vurulmuş olan bu hareketleri doğru bulmamakta hatta yermektedirler. Bu sebeple biz, burada, bu olaylar üstünde fazla durmayacağız. Onları ancak özetlemekle yetineceğiz. Ancak şuna da işaret edeceğiz ki, İnönü'nün bu gezileri sırasında uğradığı saldırı ve hakaretler, Ankara ve Istanbul'da, Demokrat Parti iktidarının artık varlık şartlarını yitirdiği ve iktidarda geçecek her gününün, yeni felâketlere sebep olabileceği yolunda, 27 Mayıs İhtilâlinin icracısı olan genç Kurmayların, Subayların kanaatlarını kuvvetlendirmiştir. İhtilâlin hazırlık temposunu hızlandırmıştır. Aydınlar zümresinde, Besleme olmayan ciddî Basında ise, Demokrat iktidara karşı, son ümitleri de, denebilir ki, silmiş süpürmüştür. Tabiî halkın sağduyulu büyük vatandaş kütleleri, tarihî bir şahsiyete, bir eski devlet Başkanına ve Mecliste Muhalefet Reisi olarak yer alan bir yaşlı politikacıya karşı yapılan bu sokak saldırılarını hoş görmemişlerdi. 27 Mayıstan sonraki Yassıada Mahkemelerinde ise, bu işlere sevkedilenlerle, yapılan tertiplerin örgüsü, gereği kadar açığa çıkmıştır. İnönü Uşak olaylarını, yayınladığı bildiride şöyle anlatır:

> *«— Uşak olayları, meslek hayatımızda, en elemli hadise olarak kalacaktır. Anayasa ve İnsan Hakları Beyannamesinin, seyahat ve haber alma hürriyetinin garantisi altında çalışırken, vukubulan esef verici olayları tertipleyenlerin cezalandırılmalarını, umumî efkâr önünde talep ederiz».*

Bu bildiriye, en büyük gazetelere mensup 10 gazeteci de imza koymuşlardı. Ama ne var ki iktidar, bu olayların soruşturmasına, suçluların araştırılmasına dahi girişmedi. Bu hal, cidden endişe vericiydi.

Uşak'tan Manisa'ya geçen İnönü, 1 mayıs 1959'da, orada şöyle konuşur:

> *«— Uşak'ta; himaye altında İstasyonda toplanan müteca-vizler, benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir. Muhalefet aleyhine, Ehli Salip (Haçlılar) isnadı ve Muhalefeti, karınca gibi ezmek tavsiyesi, gece sabaha kadar Ankara'da tertiplenerek tatbikata konmuştur. Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak, vatandaşları, insan haklarından mahrum yaşatmaya karar vermiştir.*

Kanun yolundan çıkmış olanlar haklarını korumak kararında olan hür vatandaşlar karşısında, mutlaka mağlup olacaklardır.

Vatandaşlarımıza hizmet yolunda seve seve can vermeyi, hayatımızın yüksek ve şerefli son mükâfatı saymaktayız...

İnönü bu ahdini, daha önce de, 7.XII.1958'de, Gaziantep'teki nutkunda şöyle açıklamıştı:

«— Şiddet yoluna gidenler, ya gereken yola gelecekler, ya İnönü'nün canını alacaklardır».

Bu olup bitenler, öyle görünüyordu ki, İktidarın lehinde değildir. İktidar Uşak olaylarından açık olarak sorumluydu. İnönü'nün Uşak'a seyahatı anlaşılınca, D.P. merkezi oraya bir grup D.P. Milletvekili yetiştirmişti. Halbuki onlar, bu seyahatı kolayca geçiştirebilirlerdi. Hatta partinin müsamahası şeklinde işi idare ederek, kendi lehlerine hava yaratabilirlerdi. Ama ne oldu? Olan şuydu ki evvelâ, İnönü'yü Uşak'ta büyük bir dost kütlenin karşıladığı görüldü. Demek ki Uşak'ta İktidar, pek de sağlam bir zemin üstünde oturmuyordu. Bunun üzerine, İnönü'nün kaba kuvvet dediği insanlarla saldırıya geçildi. İnönü'ye zaten konuşma imkânı bırakılmamıştı. Sabah İstasyona giderken ise İstasyonun, geceden toplatılan yığınlar tarafından sarıldığı görüldü. Trene varmak için yol vermeyen bir kalabalık. Muhtemelen çoğu, köylerden getirilmişlerdi. Hücum ve haraketler başladı. İş azıtıldı. İnönü'yü taşlamaya geçildi. Bir taş onu alnından yaraladı. Yere yıkıldı. Üstüne çullanıldı. Ölümle kalım arasındaki mesafe, kıl kadar incelmişti. Ayağa kalkabildi. Alnından yüzüne kan sızıyordu.

O zaman eski asker harekete geldi. Eski ordu saflarındaymış gibi kumanda verircesine, saldırganların üstüne yürüdü. Suçlu, daima korkaktır. Onun bu şahlanışını gören çevre, iki tarafa açıldı. Kendi yolunu kendi böylece açtı. Ve trene ulaştı. Etrafındakiler orada toplanabildiler. Tren harekete geçti.

Öyle sanıyorum ki, eğer işler, Demokrat Parti'nin daha da devam edecek olan bu tür saldırıları ve hataları yüzünden kötüleşip, ihtilâli hazırlayan çarklar daha da hızlı dönmeseydi ve 27 Mayıs İhtilâli belki de zaruri olarak patlamasaydı, ilk yapılacak seçimde Demokrat Parti Uşak'tan, beklediği Oyları zaten alamazdı...

BİR ÖLÜM TEHLİKESİ DAHA

Uşak'ta alınan derslerden ve Uşak olaylarının, memleketteki sağduyulu insanlarda ve bilhassa Ordu saflarında yarattığı tepkilerden sonra da iktidarın aynı sakat tertiplerde devam edişi ve bu tertipleri, iktidarın hiç olmazsa Şefler safında olanlarının ve Parti sorumlularının, nasıl olup da önleyemedikleri, bugün bile, hakikaten izahı güç bir muammadır. Çünkü bu hareketlerin geniş halk tabakalarında, eski Muhariplerde, Ordu mensupları arasında, Aydınlar üzerinde ve bağımsız basında uyandırdığı ruhî tepkiler, görülmeyecek gibi değildi. Öyle sanıyorum ki, 27 Mayıs İhtilâlinin, 1961 seçimlerini bekleyemeden patlayışında, D.P.'nin bu şaşılacak gaflet ve taşkınlıklarının, çok büyük tesiri olmuştur. Yani D.P. kendi sonunu, kendi hazırlamıştır.

İnönü ve arkadaşları, aynı seyahatlerinde, Manisa'da, İzmir'de de bir şeylerle karşılaştılar. İnönü'nün demeçlerinin neşri de yasaklandı. İzmir'deki Ç.H.P. Kongresi önlendi. 3 mayıs 1959'da bağımsız gazeteler, ilk defa beyaz çıktılar. Radyo ise, gece gündüz aleyhte konuşuyordu. Bu, garip bir demokrasiydi. Ama asıl ölüm tehlikesi ile bu defa, Istanbul'un içinde, Topkapı'da karşılaşıldı. İnönü ve arkadaşları, İzmir'den Istanbul'a, havayolu ile geldiler. İnönü oradan otomobille, Taşlık'taki evine gitmek üzere hareket etti. Otomobilinde, Genel Sekreter Kasım Gülek vardı. Topkapı'ya vardıkları zaman, yolun gene kesildiği görüldü. Kalabalık, daha da saldırgandı. Daha kararlı görünüyordu. İhtilâlden sonra Yassıada Mahkemesi, diğer bu tür tertipler gibi, Topkapı'nın da içyüzünü açığa çıkarmıştır. Bu kalabalık, tertipli olarak derlenmişti. Beykoz gibi, Kartal gibi uzak semtlerden toplu getirilen kafileler vardı. Topkapı semtinden ise, kadınlı erkekli gönüllüler ön saftaydı.

Otomobilliler, tabiî ilerleyemedi. İnönü'nün arabasının etrafı, hemen çevrildi. Bir kısım külhanbeyler çamurluklara saldırdılar. Otomobilin üzerine çıkanlar oldu. Camların, kapıların kırılması, içeridekilerin dışarı alınması, belki de bir hamlede gerçekleştirilecek Linçler, an meselesiydi. İşin bir de garip tarafı vardı: Vaka yerine, polisler, hatta asker mangaları da yerleştirilmişti. Herhangi bir uygunsuzluğu önlemek için. Ama işte bu polis ve askerler, olup bitene sadece seyirci kalıyorlardı...

Bu safhada, yani son safhadadır ki, orada görevsiz olarak bulunanlardan Binbaşı Kahraman Bey, içinden gelen bir tepki ile derhal ortaya atıldı. Hareketsiz ve kararsız duran askerlerin başına geçti Kumandayı eline aldı. İnönü'nün otomobilinin kapısını, penceresini parçalamak için uğraşanlarla, çatısında tepinenlere saldırdı. Etraf genişledi. Yol açıldı. Öyle sanıyorum ki İnönü, burada muhakkak bir ölümden kurtuldu. Halbuki Vali yerindeydi Istanbul'da tabiî, askerî görevliler de vardı. Ve bütün bu başların, tarihimizde ebedî olarak leke kalacak ve iktidara ise, millî nefret ve husumetten başka bir şey sağlamayacak olan böyle bir neticeyi hoşgöreceklerini sanmak, korkunç bir şeydir. Ama bazı çevrelerde iradelerin felce uğradığını sezmemek de mümkün değildir.

Yalnız şunu ekliyoruz ki, gaflet ve hatalar, bu kadarla sonuçlanmamıştır. Bu sefer de İnönü'nün treni, Kayseri seyahatinde, Himmet Dede İstasyonunda durduruldu. İçinde kalabalık yolcuların da bulunduğu trenin normal seferine, bir türlü izin verilmiyordu. Ankara ile İstasyonda bulunan bazı emniyet görevlileri, sonu gelmez telgraf muhaberesi içindeydiler. Bütün bu muhaberelerin neticelerine göre, İnönü yoluna devam etmemeli, geri dönmeliydi. İnönü ise, Kayseri üzerinden Yeşilhisar'a kadar gitmek kararından caymıyordu. Bir devlet memuru olan Kayseri Valisi ise, aldığı emre göre, bunu önlemekte direniyordu. Fakat İnönü'ye yapılan engelleme Kayseri'de duyulmuştu. Civar köylerden de akın eden insanlarla Kayseri'de önemli çoğunluk, bu yapılanları hoş görmüyordu. Nitekim İnönü'nün geriye çevrilmesinin kabil olmayacağı anlaşılıp trene yol verilince, İnönü Kayseri'de, heyecanla karşılandı. Hiç bir kötü olay ve taşkınlık da olmadı. Ama Hükümet, bu sefer de Yeşilhisar yolunda pususunu kurmuştu. Hem de, Ordudan evvelce çıkarılmış, ama iktidara yanaşmış bir Albayın kumandasına verilen askerler, askerî vasıtalarla...

Ama burada iş başka türlü yürüdü. Albayın emrine verilen birlikteki subaylar, herhalde bu Albayla, yukardan emir verenler gibi düşünmüyorlardı. İnönü otomobilinden indi. Evvelâ bir küçük tepeye çıkarak Bozkırı ve bu Bozkır'da uzanan Yeşilhisar yollarını gözden geçirdi. Ondan sonra tepeden indi. Şoseyi kesen askerî vasıtalarla askerlere doğru yürüdü. İçinde yatan asker ve kumandan gene hare-

kete gelmişti. Yolu kesen üç sıra askerin başında bulunan genç bir Binbaşıya haykırdı:

«— Ateş emri verecek misin?»

Binbaşı selâm vaziyetini aldı:

«— Ne münasebet Paşam! Size ateş ettirmektense, kendime ateş edip intihar ederim... (1)»

Yolbağı çözülmüştü. İnönü, askerlerin arasına yürüdü. Askerler, selâm vaziyeti aldılar. İnönü bozkır boyunca uzanan Yeşilhisar yolunda yürümeye başladı. 3 nisan 1960'tayız. İnönü 74 yaşındadır. Yaya, Yeşilhisar yollarına düşmüştür. Fakat tâ Himmet Dede İstasyonundan beri yaşanan hava, gergin olayların, Anadolu bozkırının çıplak ağırlığı, yorgunluk ve omuzlarına yüklendiği sorumlulukların ağırlığı altında, gittikçe halsizleşti. Bir ara sarsılır. Zaman zaman geçirdiği krizlerden biri daha gelmiştir. Yere çöker. Arkasındakiler koşarlar. İnönü baygındır. Kucaklanır, bir köylü evine sokulur. Bir köylü yatağına uzatılır. Bu yolculuk da böyle biter...

Fakat, olanlar dikkati çekicidir. Demek askerler, artık başka türlü düşünüp, başka türlü konuşmaktadırlar. Ankara ve Istanbul'da ise İhtilâlci subaylar, son tertiplerini almaktadırlar. İktidarın ömrü, sona ermek üzeredir. Şartlar tamam olmakta ve sosyal birikimler, patlama noktasına gelmek üzeredir.

Öyle sanıyorum ki İktidar, hiç olmazsa şu Yeşilhisar yolu sahnesini değerlendirmeyi başarsaydı, zaten artık azgın bir küheylan olmaktan çıkıp, çoktan ürkek ve sinirli bir at eskisi haline gelen kıratın dizginlerini kısar, çıkmaz yollardan yüzgeri ederdi. Ve meselâ, sadece bir Başvekil veya Cumhurbaşkanı istifasıyle, hem artık manasını kaybeden şu Demokrat Parti Demokrasisini Anayasadaki rayına oturtabilirdi. Hem de belki, ihtilâli büsbütün önler ve öne alınacak seçimlerle, Parlamento rejiminde bir İhtilâl gediği açılmadan, zaten kullanamadığı tarihî şansını, normal bir siyasî nizamın akışına teslim edebilirdi...

---

(1) Bu son sayfalarda verilen olayların daha ayrıntılı hikâyesi *İkinci Adam* isimli eserimizin üçüncü cildinin 377-399. sayfalarında verilmiştir.

Şartlar Tamam Olunca?

Şartlar tamam olunca, ihtilâl olur. Bu eserimize girerken belirttiğimiz bu sosyal birikiml, sanıyorum kl oldukça işleyebildik. O halde şimdi, bu tamamlanan şartların, kaçınılmaz neticesi olan 27 Mayıs İhtilâlinin hikâyesine girebiliriz.

Aynı başlangıçta, diğer bir sosyal kanunu da işaret etmiştik: Bir ihtilâlin patlamasında, yalnız o ihtilâli yapanların müdahalesi yoktur. Onlar kadar, kendi hataları, sübjektif görüşleri ve olayları gerçek anlamlarıyle değerlendirip, onlara bir ileri görüşlükle yön tayin etmekteki başarısızlıkları ile zemin hazırlayanların da, bu ihtilâlde ayrıca hisseleri ve müdahaleleri vardır.

İşte bizim tarihimizde 27 Mayıs 1960 İhtilâli, böyle müşterek bir hazırlığın ve sorumluluğun eseri olarak yer alır...

IX

KAOS NEDİR?

Kaos, *boşluk* demektir. Ama bu anlam, toplum yaşantısına uygulanınca, çok daha geniş ifadelere bürünür. Toplumda *kaos,* toplum düzeninin, dengesini kaybedişidir. Bu düzen bozuluşunda, kanunlara ve devlet otoritesine güvensizlik, başta gelen işaretlerden biridir. Bu otorite ve güven buhranı bazen, iktidarın sokağa düşmesine, yani devlet müessesesinin tam zaafına ve itibarsızlaşmasına kadar varır. O zaman, tabiatta herhangi bir hava boşluğunu, çevredeki hava akımlarının doldurması gibi, toplum içinde de, yararlı ve yararsız güçler, kendi otoritelerini topluma hâkim kılmak peşinde harekete gelirler. Günlük dilde, bazen bunalım, bazen anarşi gibi çeşitli sözcüklerle ifadeye çalışılan bu hal, eğer toplumun bütün sosyal tabakasını ve bütün bünyesini sararsa, işte o zaman, *Kaos* tam demektir.

Her ülkenin tarihinde bunun misalleri yaşanmıştır. Özellikle, büyük harplerden sonraki yenilgiler, orduların dağılışı, devlete ve geleceğe güvenin kayboluşu şeklinde beliren otorite iflâsı, bazen tarihte, nizamın yeniden kuruluşu yolunda, uzun süren iç savaşlara ve hesapsız kanlara bile malolmuştur.

Tarihte iç isyanlar da, şu veya bu genişlikte kaos havzaları veya alanları yaratırlar. Bizim tarihimiz, bu tür sahneler bakımından, çeşitli misaller verir.

Bir de iktidar yolundaki siyasî mücadeleler bazen öyle gergin şekiller alır ki, bu gerginlik kopmaya yaklaşınca, bir taraftan iktidarın her ne pahasına olursa olsun direnişi, diğer taraftan, artık varlığının hikmeti sarsılan bu iktidara karşı savaşan muhalefetin çıkışları da, ülkenin tüm yaşantısında değilse de, siyasetin zirve alanlarında, daha doğrusu iktidar çevresinde, *kaotik,* yani *kaos* niteliğinde boşluklar, güvensizlikler yaratır.

Bu hava, özellikle ve eğer *şartlar birikmişse,* ihtilâl öncelerinde, daima böyledir. Çünkü iktidara güven, çok defa, hatta iktidarın ken-

di safhalarında bile sarsılmıştır. Nice müesseseler itibarlarını yitirmiş gibidir. Ama iktidarı yönetenler, yahut da iktidar mekanizmasında sivrilmiş, iktidarda *tek söz sahibi* haline gelmiş bir *Baş*, her ne pahasına olursa olsun, hâkimiyetini sürdürmek, sözünü yürütmek sabit fikrine saplanırsa, o zaman, memleket, bu tür ihtilâl öncesi, *siyasi kaos* havasına bürünür. Yani, varlığının hikmeti artık silindiği halde; orduları hâlâ emrinde, Mahkemeleri hâlâ hizmetinde ve aslında otomatik icra teşkilâtı olan emniyet kuvvetlerini de, kendisinin sayan her iktidar, eğer şartlar hazırsa, her ihtilâl öncesinde ülkede, az çok bir *kaos* havası yaratır.

27 mayıs 1960 ihtilâli öncesinde de memlekette esen rüzgâr buydu. Halbuki iktidar partisi artık, varlığının hikmetini kaybetmişti. Anayasayı önemsemeyiş, kanunsuzluk, kanlı neticeler verebilecek olan kararlar, müdahaleler, hulâsa, bir parlayışla iç savaşa dönebilecek olan bütün şartlar, bir ihtilâlin zorunluğundan haber veriyordu. İktidarın ise, ya hükümetin yeniden teşkili, ya seçimlerin öne alınması, yahut da Muhalefete hiç olmazsa, demokratik emniyet sağlanması bahsinde, hiç bir iyi niyet belirtisi yoktu. İhtilâl sözü de artık günlük hayatın malzemesi olmuştu. Yani bu söz, artık sokağa düşmüştü. Başta söz sahibi olanlardan başka, her düşünen insan, hiç olmazsa ana şehirlerimizde, günlerin bir şeylere gebe olduğunu sezebiliyordu.

27 nisan ve onu izleyen günlerde, Istanbul ve Ankara Üniversitelerinde patlak veren öğrenci hareketleri, artık ihtilâl gongunun çalmasına çok bir şey kalmadığını gösteren yeni işaretlerdi. 21 mayıs 1960'ta, beklenmeyen bir şey oldu. Ankara'da Harp Okulu Öğrencileri, Atatürk Bulvarında, muntazam, manalı bir protesto yürüyüşü yaptılar. Halk bunları, çılgınca alkışladı. Gösteriye çeşitli rütbeden subaylar da katıldı. Hatta Veteriner General Burhanettin Uluç, dışarıdan kafilenin başına geçerek, göstericileri intizam içinde yönetti.

İktidarın Istanbul ve Ankara'daki Üniversite gösterilerine karşı tepkisi de anlayışsız oldu. Istanbul'da Üniversiteye giren polis ve bunların başında veya içinde isimleri daima kötü davranışları ile geçenler, Istanbul Üniversitesi Rektörünü yerlerde sürüklediler. Hırpaladılar, yaraladılar. Ateş de açıldı. Ölen oldu. Yaralananlar da vardı. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi ateş altına alındı. Istanbul ve Ankara'da galeyan son haddine vardı. Sıkıyönetim itibarını kaybediyor-

du. Basına, yasaklar üstüne yasaklar konuyordu. Konulan yasakların neler olduğunun ilânı bile yasaklanıyordu! Kaos ve şaşkınlık işte budur.

Istanbul'da, Ankara'daki Kızılay Meydanında sokaklar, tanklarla donatılmıştı. Ama bunlara, ne kimse «ateş!» emri verebiliyordu, ne de bu emirlere uyulup uyulamayacağı belliydi. İşte bu hava içinde Istanbul'da, bir de NATO Bakanlar toplantısı düzenlenmişti. Ama Dışişleri Bakanı müşkül durumdaydı. Çünkü Istanbul'da, sokağa çıkma yasağı konulmuştu. Ve yabancı Delegelerle yabancı gazeteciler, toplantı yerine Hilton'dan, ortalıkta in cin görülmeyen sokaklardan geçirilerek getirildiler. Dışişleri Bakanının misafirlere, aceleci ve telâşlı cümlelerle, bu durum için yaptığı açıklamalar, çok manasız kalıyordu...

MECLİS KÜRSÜSÜNDE İHTİLÂL BAHSİ

Meclis, artık Meclis olmaktan çıkmıştı denilebilir. Demokrat Parti Grubu da sinirliydi. Ama kesin bir çıkışla olayların artık nereye varacağı belli olan akışını önlemekte yetersizdi. Menderes'i durduramıyordu. Durumu ve gidişatı açık olarak görenler, azınlıktaydı. Yukarının baskısı ve çoğunluk üzerindeki korku ise meydandaydı. Halbuki ipin ucu kaçmak üzereydi. Ilımlı bir kabine değişikliği, vaziyeti belki de kurtaracaktı. Ama, ne Başvekil samimî bir çekilme kararındaydı, ne Devlet Reisi böyle bir eğilim gösteriyordu...

O sırada Istanbul Üniversitesinden danışmak için davet edilen Anayasa Hocası Ali Fuat Başgil'in, Çankaya'daki toplantıda tavsiyesi, kabinenin istifası olmuştu. Ama, bu tavsiye hoşgörülmemişti. Bu haberin, kendisine naklediği İnönü'nün cevabı ise, arkadaşlarını da şaşırttı:

> *«— Niçin istifa? İstifaya ne lüzum var? Başvekil yarın Meclisteki kürsüye çıksın. Önümüzdeki seçimlerin tam vaktinde ve gününde yapılacağını söylesin. Ben hemen arkasından kürsüye çıkar ve onu destekleyeceğimi beyan ederim...*

Sanıyorum ki, başı son haddine kadar sıkılmış olan ve artık sonunun geldiği belli olan hiç bir iktidar, Parlamentoda, Muhalefetin başı tarafından böyle anlayışlı bir davranışa şahit olmamıştır.

Menderes'e ulaştırılan bu teklifi, Menderes'in tasviple karşıladığı bilinir. Ama ne var ki, ne ertesi gün Mecliste böyle bir çıkış yapmıştır, ne de istifa yolunda işten bir karar verebilmiştir. Zaten İnönü'nün, ihtilâl değil seçimi beklediği, yani seçimi daima tercih ettiği, muhalifleri tarafından da bilinirdi sanıyorum. Nitekim İhtilâlden 40 gün kadar önce de İnönü'nün beyanatı buydu:

«— 27 ekim 1961 akşamı güneş batarken, yeni seçimi yapmamışlarsa, gayri meşru olacaklardır. Ve bunu millete, ben ilân edeceğim...»

İnönü bunları söylerken, iktidarın o tarihe kadar ve o günlerdeki davranışları ile dayanabileceğine inanıyor muydu? Sanırım ki hayır!

İktidar ise, işi normale yönelteceği yerde, olağanüstü müdahalelere girişti. 2 mayıs 1960'ta, Demokrat Parti Grup Toplantısında konuşmalar çok sert oldu. Ama gene ters neticeler alındı. Nitekim 18 nisan 1960'ta İktidar, olağanüstü bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına ait kanunu çıkardı. Bunu, bir de Salahiyetler kanunu izledi. İnönü Mecliste söz aldığı zaman, karşı tarafın çılgınca bağırışları arasında, siyasî hayatının belki de en yoğun konuşmalarından birini yaptı:

«— Bir insan, hem davacı, aynı zamanda hükümcü, aynı zamanda tatbikatçı olamaz»

diye devam eden konuşmalarını, Meclisteki İktidar Milletvekilleri, duyulmamaları, işitilmemeleri için, Meclisi inleten gürültüler içinde boğmaya çalışıyorlardı. Sözlerinin ise, dinlenmesinde fayda olsa gerekti:

«— Bu teşkil edilen encümenin bir karakteri vardır: Bu encümen, Hükümetin üstünde, Büyük Millet Meclisinin üstünde, bir baskı rejiminin bünyesi olacaktır. Bu talep gerçekleşirse memlekette bir dehşet idaresi, fiilen kurulacaktır...»

İktidar ise Muhalefeti, hep ihtilâl töhmetleri ile vasıflandırıyordu. İnönü'nün bu konuda şu sözleri çok dikkati çekicidir:

«— Şimdi İhtilâl, iktidarı bir defa ellerine geçirmiş olanlar tarafından yapılıyor. Son zamanların modası budur. Seçimle

iktidara geliniyor. Devletin vasıtalarına el konuluyor. Fakat seçimle gitmek ihtimali ufukta görüldü mü:

— Ben buradan gitmem telâşına düşülüyor...»

İktidar Milletvekilleri, çılgın hareketler içindedir. İnönü haykırır:

«— Telâşınız ne?

Şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların, milletleri ihtilâle nasıl hazırladıkları, İnsan Hakları Beyannamesine girmiştir.

Eğer insan hakları tanınmaz, vatandaş hakları zorlanırsa, ihtilâl behemehal olur...»

Ve devam eder:

«— Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız. Bulunamayız. Böyle bir ihtilâl, dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır...»

İnönü bu cümleleri ile, galiba son sözlerini söylemiş oluyordu. Karşı cephede hiç bir anlayış belirtisi görünmüyordu. İktidar Milletvekillerindeki taşkınlık, akıl yolunun tersine olarak son haddine varmıştı. O zaman İnönü Meclise, son defa göz gezdirdi. Biraz düşündü ve en son sözlerini söyledi:

«— Arkadaşlar! Şartlar tamam olduğu zaman, milletler için, ihtilâl meşru bir haktır. Eğer bu yolda devam ederseniz, artık sizi, ben de kurtaramam...»

İnönü'nün, Mecliste gürültülerle boğulan bu konuşmaları, daha o gün, gizlice basılarak, galiba, dağılacağı kadar dağıldı...

Bu meydan savaşında, artık söylenecek her şey söylenmişti. Şimdi söz, artık Savaş Tanrısının da değil, toplum kanunlarının, yahut, toplumsal Mantık Tanrısınındı. Öyle de oldu...

KAOS TAMDI!

Büyük Millet Meclisi'nin, 18 nisan 1960 tarihinde yapılan bu toplantısından sonra Meclis hareketi üzerinde, artık durmasak da olur. Gerek o gün kabul edilen Meclis Tahkikat encümeni kanunu, gerek 27

nisan 1960'ta bu encümen için kabul edilen Salahiyetler kanunu da, aslında yürütülemedi. Zaten bu salahiyetler Anayasaya aykırıydı. Kurulan Encümen de ne yapacağını bilmiyordu. Bazı encümen azaları, kanun veya mantıkla değil, akıl dışı dille konuşuyorlardı. Meselâ Encümen üyelerinden Bahadır Dülger'in, daha 7 nisan 1960 tarihli Grup toplantısındaki konuşmalarından şu cümleleri alalım:

«— İsmet Paşa ölür. Ama leşi kalır ortada. Onu da bertaraf etmeye mecbursunuz...»

Ona göre, seçimlere bile lüzum yoktu:

«— Ben illâ namuslu seçim yapacağım diye her türlü şeye katlanayım, böyle şey olmaz. Hadiseler bu şekilde devam ettikçe, Türkiye'de seçim yapılması ihtimali mevcut değildir...»

Bu zihniyette bir Encümen üyesi, aynı zamanda bu encümenin bir koluna da Başkan seçilirse, o encümenin devamına, elbette imkân yoktu. Nitekim Menderes bile çok kısa bir süre sonra, hem de Meclise danışmadan, bu encümenin kaldırıldığını açıklamak zorunda kalacaktı...

Meclis dışı olaylar, daha doğrusu oluşumlar ise, her gün daha da keskinleşerek sürüp gidiyordu. Sokak gösterilerinin, Üniversitelerde kaynaşmaların arkası kesilmiyordu. Ankara'da Kızılay Meydanı ve çevresi artık, her akşam üstü gösterilerden geçilmez hale gelmişti. Halbuki sokak başları tanklarla tutulmuştu.

Menderes'in uzun, ateşli, sinirli radyo konuşmaları da galiba, gereken etkiyi yapmıyordu. Zaten ümidi artık Istanbul'da, Ankara'da değil, Eskişehir ve asıl Konya'daydı. Konya'dan Ankara'ya akıtılacak hırçın bir halk selinin, Ankara'da yaratacakları bir kanlı cumadan, her tarafta bahsedilmeye başlamıştı. Daha önce Menderes'in:

«— Yarın Kızılay'da nümayişçilerin karşısına dikileceğim»

diyerek 30 nisan 1960'ta yaptığı tecrübe, hiç de iyi netice vermemişti.

«— İstifa Menderes, istifa!»

haykırışları ile etrafını saran kalabalığın elinden, bir gazetecinin onu, küçük otomobiline sokabilerek güçbelâ çekip kurtarabilmesi, denebilir ki bir mucize olmuştu.

Halbuki onun böyle ortaya atılışını ve uyandıracağı tesirleri görmek için devlet Reisi ile en yakın bir iki arkadaşı, uzaktan hareketi izliyorlardı. Gerçi bu fena sahneden sonra Başvekâlet odasında, evvelâ Menderes'e, sonra İçişleri Bakanı Namık Gedik'e verilen ve yerine getirilemeyen «Ateş ettirin» emirleri hakkında, görgü şahitlerinden ve o zaman Millî Savunma Bakanı olan Etem Menderes, hatıralarını nakleder. Ama şükredilmelidir ki kimse bu emri yerine getirmedi. Yoksa o gün, o şartlar altında, neticenin nerelere varacağını şimdi bile tahmin etmek mümkündür. Ve düşülebilecek sahneler, elbette ürperticidir.

EĞER BEŞ DAKİKA KAZANILSAYDI?

Adnan Menderes'in ilk ve son arkadaşı ve soğukkanlı, temkinli bir insan olan Etem Menderes'in, düşündürücü bir hatırasını burada özetlemek yerinde olacaktır:

O günün havası içindedir. İki Menderesler, aynı kabinede fakat birbirlerinden ayrı ve belki iki üç aydan beri birbirlerine küskündürler. Çünkü Etem Menderes'in Adnan Bey üzerindeki ısrarlı tazyikleri, hep istifa etmesi içindir. İşlerin fena gittiğini, neticenin fena olacağını ve bu yolda biraz daha böyle gidilirse, belki artık bu işin çok fena kapanmasının mümkün olduğunu ısrarla söylemektedir. Kendisi istifasını yazmıştır. Ama ne vakit Adnan Menderes'e bundan bahsetse, aldığı karşılık, hep aynıdır:

«— Sen de mi beni terkediyorsun kardaşım? Sen ki benim en eski, en yakın, en vefalı arkadaşımdın?..»

Ama o Kızılay olayının havası içinde Etem Menderes son kozunu oynamaya karar verir. Zaten o gün Başvekile verilen «Ateş ettir» emrini de o, henüz kendine bile gelemeyen Başvekilin önüne geçerek, şiddetle önlemiştir.

Ama gece ortalık biraz yatışınca Başvekille yalnız kalır. Son ve kesin kararını bildirir:

«— İstifa edeceksin Adnan, istifa edeceğiz. Bu işin sonu göründü. Bu son iyi değildir».

Nihayet Adnan teslim olur. Derhal bir istifa yazılacaktır. Kimseye haber vermeden bir taraftan bu istifa Devlet Reisine gönderilirken, diğer taraftan Radyo idaresine istifa haberi bildirilecektir. Haberin hemen okunması için emir verilecektir. Bu tebliğde, kararın kesin olduğu ayrıca belirtilecektir. Öyle ki, asıl istifa yazısı Devlet Başkanına sunulduğu zaman, radyoda bu iş, aynı zamanda ilân edilmiş olacaktır. Adnan Bey artık uysaldır.

Yazı hazırlanır. Tam radyoya telefon açılacaktır ki, salon kapısı aralanır. Refik Koraltan görünür. Adnan Bey kararını ona da açıklamış bulunur. Fakat pek de farkına varılmadan Koraltan ortadan silinir. Reisicumhurluk köşkü ile Başvekillik konağı kapı komşu gibidir. Otomobiline atlayan Koraltan, belki de 2 dakika sonra Cumhurbaşkanının yanındadır. Adnan ve Etem Menderesler yazıyı bir daha okuyup Telefona davranalım derken, Salonda telefon çalar. Cumhurbaşkanı acele Etem Menderes'i istemektedir. Tertip bozulmuştur. Çaresiz Etem Menderes'in gidip gelmesi beklenecektir. Etem Beye Cumhurbaşkanının emri veya ricası, derhal Adnan Beyin yanına dönüp, bu istifaden vazgeçmesi için onu ikna etmesidir.

Etem Bey, istifanın gerekli olduğuna inandığını, Adnan Bey üzerinde aksi telkinde bulunamayacağını, fakat Devlet Başkanının bu emrini de Başvekile, hemen dönüp tebliğ edeceğini arzeder. Öyle de olur. Adnan Menderes'in, değişmez mizacı olan iki şahsiyetlilikten gelen tereddüdü, bir anda etkisini gösterir. Etem Beye «hele biraz bekleyelim» der. İstifa kalır. Bu gecikilen, kazanılamayan 5 dakikanın bedeli ise malumdur.

Etem Beye göre, eğer Refik Koraltan ya hiç görünmeseydi, yahut da gelmesi hiç olmazsa *beş dakikacık* sonra olup da, istifa radyoya verilmiş olsaydı, elbette ki çok şey değişecekti...

İHTİLÂLİN MANTIĞI

İhtilâlci Subaylar cephesine gelince? Biliyoruz ki, 27 mayıs 1960 sabahı radyolardan, artık İhtilâlin gongu çalacak ve tok bir ses, Silahlı kuvvetlerin, iktidara el koyduğunu, Meclisin dağıtıldığını, Siyasî Parti faaliyetlerine son verildiğini ilân edecektir. Eski iktidar mensuplarının askerî birliklere teslim olmalarının gerekliliği, ayrıca yayınla-

nacaktır. Demek ki, 14 mayıs 1950'deki seçimler sonucu iktidara gelen Demokrat Parti'nin, artık defteri dürülmüştü. İktidarının sonu gelmişti.

Demek ki, artık şartlar tamam olmuş ve şartlar tamam olunca da, *ihtilâl*'in *gong*'u çalmıştı. Yani tarihimizin akışında beklenen, *aşama* olan bir iktidar, hem tarihî misyonunu başaramamış, hem tarihî şansını yitirmişti...

İhtilâl'in *Mantığı*, işte budur. Yani, eserimize girerken de işaret ettiğimiz gibi, İhtilâl, ne iyidir ne de fena. İhtilâl; sosyal yapıda bir *birikim*'in neticesi ve bu birikimin yarattığı gerginliğin, bir gün, birden patlayışıdır. Şartlar tamam olursa, ve bu şartlar, toplum yararına bir müdahaleyi gerektiriyorsa, toplumun yapısı, hatta yalnız zirve müesseselerde de olsa bir müdahaleyi bekliyorsa, toplum buna gebeyse, ihtilâl olur.

Eğer şartlar tamam değilse, toplum bünyesinde toplum yararına *olumlu, sıhhatli* bir birikim, bir müdahaleyi gerektirmiyorsa, kısacası toplum bir ihtilâle gebe değilse, o zaman ihtilâl atılımı, sadece bir *heves*, ancak sahibini aldatan bir *özlem* ve ihtilâl girişimi bir *macera* olur. Halbuki ihtilâl, macera demek değildir. Son yıllarda, hem 27 Mayıs İhtilâli gibi şartların birikiminden, gelen artık tehlikeli bir gerilimin toplum yararına çözülüşü olan bir ihtilâl yaşadık, hem de ancak şahsî heveslerin, özlemlerin, kaprislerin hasılası olan, gücünü ve zorunluğunu, sosyal şartların birikiminden almayan, macera niteliğinde teşebbüs ve atılımlarla karşılaştık.

Örneğin; 21 ekim 1961'de, başta bir Orgeneral olmak üzere, 10 General ve Amiralle 28 Albayın imzaladıkları, 21 ekim Protokolü olarak anılan (1) Kurucu Meclisin hazırladığı Anayasa dahilinde, 26 ekimde açılacak Millet Meclisini önlemek ve yeni Anayasayı sabote etmek amacı ile 25 ekim için hazırlanan *darbe*, tamamen yersiz, köksüz ve lüzumsuz bir teşebbüstü...

Aynı surette, Talat Aydemir'le bir kısım arkadaşlarının giriştikleri 22 şubat ve 21 mayıs 1961 atılımları da, hayal ve hatalarla bes-

(1) Bu konuda *İkinci Adam* isimli eserimizin üçüncü cildinde, yeterli bilgi vardır.

lenen bir ihtilâl Mani'sinin, havada kalmaya mahkûm teşebbüsleriydi...

Son birkaç yıldan beri, özellikle Üniversite gençleri arasında görülen, sosyal nedenleri ile eylem şekilleri arasında bir Mantık Bağıntısı bulunmayan *kavram karışıklıkları*'nı da, hem gençliğin hem toplumun yararına olmayan ruhî sürüklenişler olarak almak mümkündür. Çünkü bu eylemlerle, bu hareketlerde bağlanılan sloganlarda, benzerlik, yakınlık kurmak dahi mümkün değildir. Ve her şey onu göstermiştir ki, bir Kavram karışıklığı, bir kısım gençliğin coşkun hayatiyetini, yanlış doğrultularda sarmıştır...

Ama ne var ki, toplumun, binlerce yıldan beri yaşanagelen serüveninin tecrübesi demek olan sosyal kanunlar, toplum hayatında da, devlet yaşantısında da, fikir ve siyaset alanlarında da, hataları affetmez...

Bu son konuya, bu eserin sonunda, bir ek özetle ayrıca döneceğiz..

Bu noktaları da işaret ettikten sonra şimdi «27 Mayıs İhtilâli»nin, bu eserin planı çerçevesinde yer alan konularına artık girebiliriz.

ÜÇÜNCÜ KISIM

27 Mayıs İhtilâli

Bir Darbe miydi, bir ihtilâl mi? Eğer bir Darbeyse, bir İhtilâle dönüşebildi mi? Eğer bu Darbe, bir İhtilâle dönüşmüşse, bunun karakteristikleri, karakter tayin edici faktörleri nelerdir?

27 Mayıs İhtilâli, bir nizam getirmiş midir? Eğer getirmişse, tarihî gelişmemizde bu nizam, bir aşama mıdır?

Nihayet bu ihtilâl, bir Hukuk temeline oturdu mu, Müesseselerini ve çağdaş bir atmosferi yarattı mı, başarıya ulaştı mı, yoksa toplum hayatımızda, yeni çelişki tohumları mı belirdi?

X

DEVLET HAYATINA MÜDAHALE EDİCİ AKSİYON NEDİR?

İhtilâlin gongu çalmıştı. 27 Mayıs 1960 sabahı tok bir ses radyodan, İktidara Silahlı Kuvvetlerin el koyduğunu bildirmişti. Demek ki D.P. iktidarının sonu gelmişti. Bildirilen olay bir *Aksiyon*'du: Devlet hayatına müdahale edici bir *Aksiyon*...

Devlet hayatına müdahale edici aksiyon nedir? Devlet hayatına müdahale edici aksiyon; Devletin ve dolayısıyle toplumun, devam, bekâ ve güvenlik sorumluluğunu, cebir ve zor yolu ile kendi üzerine yüklenen hareket demektir. Bu *cebir* ve *zor* vasfı, bu tür müdahaleler, şu şekillerde belirir:

(a) Hükümet darbesi,

(b) İhtilâl,

(c) Yahut da, kurulu rejimi ve toplum nizamını bütünü ile değiştirmeyi, uzun sürecek bir zaman akışı içinde olsa da halkın yaşantısını ve ana toplum müesseselerini yeniden düzenlemeyi amaç edinen bir İnkılâp *hamlesi...*

Bu bölüntüleri verirken elbette ki, tarihin akışı içinde, toplum yapılarındaki gerilimlerle, şartların birikiminden gelen ciddî oluşumları kastediyoruz. Yoksa macera teşebbüsleri ile, meselâ bazı Ortadoğu ve Güney Amerika ülkelerinde ardı arkası kesilmeyen, çoğu da dışarıdan beslenen Generaller, Albaylar kavgaları, konularımızın dışındadır.

Biz; eserimizin birinci kısmında ve İhtilâllerin çeşitlerini özetlerken, bu aksiyonların veya bunların karakterlerini tanımlamışızdır. O halde, bu konuya tekrar girmeden, 27 Mayıs sabahı başlayan eylemin karakteristiği üstünde duralım. Ve şu soruyu cevaplandırmaya çalışalım:

— Acaba 27 Mayıs hareketi, bunlardan hangisiydi? Bir Hükümet darbesi miydi? Bir İhtilâl miydi? Yoksa Türkiye'de bir İnkılâp, yeni bir devrim mi başlıyordu?..

Bu noktada ve uzun tahlillere girmeden, ana karakteristiklere dayanarak, bu soruların cevaplarını, hemen verebiliriz: 27 Mayıs 1960 hareketi, o günün sabahında, bütün vasıfları ile, tam bir *Hükümet Darbesi*'ydi. Yani böyle başladı. Ama bu hareket, bir Hükümet Darbesi olarak mı kalacaktı? Yoksa bir İhtilâle dönüşebilir miydi? İşte bu sorunun cevabı, bugün, hakikate daha yakın olarak ifade edilebilir ki, 27 Mayıs 1960 sabahı bu hareket radyoda ilân edilirken, bu darbeyi gerçekleştirmiş olanlar da, hareketin tam niteliği ile açılabileceği istikametler üzerinde, tam mutabık olmasalar gerektir. Bazı *Seziler,* bazı özlem ve tasavvurlar, elbette ki vardı. Ama bu Darbe ve sonrası için, derlenmiş, tartışılmış, gelecek günlerin icra prensipleri ve amaçları hakkında hazırlanmış bir *Program,* henüz ortada yoktu. Tam bir merkezî örgüt kurulmamıştı. Çünkü müşterek bir fikir, ilkeler ve icra sistemine varmak için; ihtilâl öncesinde, Merkezî bir Komite halinde çalışan, hedefleri belli bir Aksiyon kadrosu yoktu. İlke, hedef ve emirlerini, uçlara kadar ulaştıran, seçilmiş, teşekkül etmiş, hiyerarşik disiplin altında çalışan bir İcra Komitesi mevcut değildi. Şef ve Lider de belirmemişti. Meselâ 26-27 Mayıs 1960 gecesi müdahaleci operasyon güçlerini, Harp Okulundan harekete getiren Tümgeneral Cemal Madanoğlu, bu gizli harekete, ancak 14 mayıs 1960'ta katılmış bulunuyordu. Ama, mizacından gelen ve kendini bütünü ile veren bir kararlılıkla, hareketin baş sorumluluğunu, son safhada üzerine alabilmişti...

Gerçek olan şudur ki, 27 Mayıs 1960 hareketinin kökleri aslında, pek de uzun bir geçmişe varmaz. Ancak, Ordu safları içinde, gidişattan memnun olmayan subaylar vardır. Bunların bir kısmı ayrıca, hem memlekette, hem vazife ile çalıştıkları dış ülkelerde gördükleri ile, dünyanın ahvali hakkında bazı fikirler edinmişler, bazı kanaatlara varmışlardır. Gözleri açılmış ve görüşlerini, çevrelerine de aktarabilmişlerdir. Bunlar gerçi az sayıdadırlar. Ama bütün bu tür büyük hareketler, tarihin her devrinde ve dünyanın her ülkesinde, az sayıda öncülerin, zaten olgunlaşan millî gelişmeleri doğru değerlendirebil-

mekten gelen teşebbüs ve karar güçlerine dayanırlar. 27 Mayıs hareketi de, şartları, zaten iktidarın nice hata ve gafletleri ile hazırlanan bir gerilimin, bu genç subayların, cüretli bir teşebbüs ve atılışları ile, birden çözülmesidir. Zaten bunun içindir ki bu eserimizde vesile düştükçe, ihtilâli yapanlarla, ihtilâlin şartlarını hazırlayanların, bu ihtilâlin patlamasında, aynı suretle payları olduğunu belirtmişizdir. Ama ve şahsî görüşüme göre, 27 Mayıs İhtilâlinin patlamasında ve yaşanmasında Demokrat iktidarın hissesi, ihtilâli yapanlardan, galiba daha fazladır...

27 Mayıs hareketine karışan Kurmayların, Subayların, hepsi de gençti. Hepsi de Ordunun merkez kademelerinde yetkili Büro veya kumanda mevkilerinde yer almış seçkin insanlardı. Hepsinin önünde, hiç bir şeye katılmasalar dahi, ilerleme, yükselme yolları açıktı. Her biri için kısa bir süre sonra, genç Generaller olmak şansları belliydi. Kendilerinin 27 Mayıs öncesi veya gecesi, eğer haber alınırlarsa, hayatlarını kaybetmek veya ömürlerini cezaevlerinde, hem kendileri, hem aileleri için sefaletler içinde geçirmek ihtimalleri, açık ve kesindi. Hele meselâ General Madanoğlu için, böyle bir ihtimalde, hiç kurtuluş ümidi yoktu. O halde bu genç ve normal meslek hayatlarında yolları açık, seçkin insanlar, kendilerini bütünü ile, nasıl bu tehlikeye atabiliyorlardı? Gerçi yakın tarihimizde böyle atılımlar olmuştu. Meselâ bunların hareketleri ile, o zaman 28 yaşındaki Kurmay Binbaşı Enver Beyin (Enver Paşa) evvelâ gizli bir ihtilâl örgütüne girip, 1908 ihtilâlinden 26 gün önce de, sırtından üniformalarını atarak, omuzlarından apoletlerini sökerek, Padişaha baş kaldıran bir isyancı olarak Makedonya dağlarına çıkışı arasında bir benzerlik var mıydı? Üç noktada evet!

Birinci nokta şuydu ki; Enver Paşa, yürürlükten kaldırılmış olan Mithat Paşa Kanun-u Esasî'sinin (Anayasa) yeniden yürürlüğe girmesini istiyordu. 27 Mayısçılar da iktidarın, Anayasa dışı hareketler içinde olduğu ve Anayasanın ihlâl edildiği kanısındaydılar. İkinci nokta şuydu ki, Enver Paşa İdarenin kötü yürüdüğüne, sivil ve askerî idarede yolsuzluklar olduğuna inanıyordu (1). 27 Mayısçılar da, aşırı

(1) Bu konuda da, «*İkinci Adam*» isimli eserimizin III. cildî ile «*Menderes'in Dramı*» eserimizde, ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

partizanlığın zararlı gelişmeleri, İnönü'ye karşı davranışlar, hele Meclisteki Tahkikat Encümeni ile kastedilen hedeflerin yaratacağı ihtimaller ve genellikle, memleketin sürüklendiği kardeş kavgası havasından tedirgindiler. Nihayet Enver Paşa, Orduda ıslahat istiyordu. 27 Mayısçıların da bu alanda, önemli şikâyetleri vardı.

Ama, sadece tarihî karşılaştırmalar açısından yürütülen bu mukayeseleri, hiçe saysak da olur. Oluşların akışında bir şey değişmez. Kaldı ki arada bir temel ayrılık, yani büyük bir rejim farkı da vardır. Enver Paşanın özlemi Mithat Paşa Anayasasına, yani Meşrutiyet idaresine dönüş içindi. Halbuki 1960 Türkiyesi, Cumhuriyet rejiminde yaşıyordu. Buna kimsenin karşı çıktığı yoktu. Ama bu genç subayların yetiştiği Atatürk devri havasına dönüş arzusu ve Atatürk ilkelerine bağlılık, hepsinin de ruhî ihtirasıydı. O halde 27 Mayısçılar kendilerini, bu özlem ve dayanağa yaslayacaklardı. Nitekim öyle oldu...

Bu konuya ileride, ayrıca değineceğiz. Ve göreceğiz ki, 27 Mayıs sabahı kendilerini birden İhtilâlin arenasında bulan genç ihtilâlciler, nispeten kolay kazanılan bir zaferin de, o baş dönmesi içinde muzaffer, ama Lidersiz, teşkilâtsız ve programsızdılar. Böyle olunca da, en sağlam dayanak olarak kendilerine, arkada kalan, fakat her başı sıkılan kadronun kolayca sırtını dayayabileceği, en emniyetli dayanağı seçeceklerdi: Atatürk'e dönüş...

Evet, Atatürk'e dönülecekti. Fakat niçin? Nasıl? İşte bu noktada iş biraz dumanlıydı. Ama Atatürk'e bağlılık ve Atatürk'ü özleyiş, hele kendilerini ilk ve kayıtsız şartsız destekleyen Gençlik ile, Aydınlar nice bozulmamış insanlar için, en itiraz götürmez kudretti. Demokrat Parti iktidarının, Atatürk hatırasını ve devrini gereksiz ihmaline karşı bu dönüş, ruhen kendini buluş gibi sayılıyordu...

Ama, 27 Mayısın bu problemlerine girmeden önce, biraz da şu konular üstünde duralım...

GENEL ŞARTLAR VE UNSURLAR

Konumuz, artık 27 Mayıs İhtilâli olduğu için, şimdi biraz da, İhtilâl denilen eylem veya kavramın, genel kanunları üzerinde durmalıyız. Çünkü, serüvenlerini ele aldığımız genç ihtilâlciler kadrosu da, şimdi bu konularla karşı karşıya idiler.

Her ihtilâl öncesinde topluma, az veya çok bir *Kaos* havası çöker demiştik. Fakat, her Kaos, bir ihtilâle inkılâbeder mi? Hayır!

Gerçi Kaos, toplumda bir gevşeme, bir çözülüş halidir. Toplum kendi içinde, bir istikrar ve emniyet buhranına sürüklenmiştir. Kanunlar yürümez, uygulanamaz olur. Yahut da, şu veya bu güçlerin veya soysuzlaşmış bir iktidarın, arzu ve müdahalelerine göre yürütülür. Toplumda mücsseseler itibarsızlaşırlar. Değer hükümleri yozlaşır. Kutsal haklar ve anlamlar inkâr edilir. Hürriyet ve hak kavramları, manalarını kaybederler.

İktidara ve söz sahiplerine güven azalır. Bunlarla, halk kütleleri arasındaki bağlar gevşer, yahut kopar. Bu hava içinde, gidişatın nereye varacağı, yarının neler getireceği bilinmez. Endişeler, kamu efkârını sarar. Devletin; Devlet olmak vasfı, istikrar ve itibar dayanakları sarsılır. Yahut da Devlet, şu veya bu iktidar veya siyaset zümresinin tekelci tasarrufları yüzünden, özellikle aydınların güvenini kaybeder. Anayasayı koruma gücünü yitirir. Böylece, ülkeyi öyle bir hava sarar ki, herkes, artık bir şeylerin olacağını, olması lâzım geldiğini bekler hale gelir...

Ama bu beklenen, bu gelmesi kaçınılmaz olan, *Anarşi* değil de, şartların hazırladığı bir ihtilâl ise ve bu ihtilâl, sosyal yapıda gerçek birikmelerin bir hasılası olarak geliyorsa, yani, nizamı bozulan topluma, toplum yararına bir şeyler getiriyorsa, o halde, bu sosyal birikmelerin ve oluşların, artık sonuçlarını vermeleri, sosyal yapının icaplarına da uygundur demektir.

Ama *Kaos*'tan çıkışta da, bu yeni toplum nizamına sıçrayış için de, gene birtakım şartların olgunlaşması ve birtakım unsur, zihniyet veya kategorilerin kendilerini tamamlamaları gerekir ki, toplum gebe olduğu nizamı, arızasız ve sıhhatli doğurabilsin. Bunun büyük misali, yakın tarihimizde vardır.

İşte konuyu *Kaos* halinden veya noktasından alırsak, bu unsur, zikniyet ve kategorileri, kısaca, şöyle sıralayabiliriz:

(a) Kaos *(Sosyal ve dolayısıyle siyasî değer, müessese, güvenlik ve istikrarda boşluk.)*

(b) Bu Kaotik gidişat içinde, arayış ve sezişlerin doğuşu (Kaosa karşı ruhî ve fikrî reaksiyon. Kaostan çıkış ve kurtuluş

noktalarının aranışı. İlk sözcülerin, Yazarların, ilk yorumcu ve girişimcilerin belirtisi).

(c) *İlk Formüllerin teşekkülü ve ortaya atılışı. (Yön arayan araştırmalar ve bu ilk görüşlerle, ilk formüllerin sistemleştirilmesi çabaları).*

(d) Sloganlar'ın *doğuşu (Hedeflerin belirişi ve bu hedefler doğrultusunda direniş prensipleri. Mücadelenin başlangıcı).*

(e) Lider *(Önder otorite. Merkezî ve uç örgütlenmeler. Direktif fikirler, Program fikirlerin teşekkülü. Eylem denilen müdahale).*

Eğer Lider, gerçek Lider vasıflarını haizse, bu vasıfları geliştirme ve olayların akışı içinde, hem kendine, hem çevresine yön tayin etme kudretini nefsinde taşıyorsa, Kaostan çıkışın şartları ve imkânları da tamam olmuş gibidir. İşte o zaman *Sıçrama* veya *Aksiyon* safhası başlayabilir. Ama bunun için Lider'in, şu vasıfları, nefsinde toplamış veya geliştirmekte olması şarttır:

(a) *Olayları ve şartları, en iyi ve en doğru değerlendirmek. Olayları ve şartları görmek, izlemek ve izah edebilmek.*

(b) *En ileriyi görüş (Öngörürlük ve aksiyonun, gerçek zaruret ve dayanakları ile, Ân'ını tam seçebilmek kudreti).*

(c) *Yön tayin edebilmek vasfı. Yani Önderliğin büyük şartı... Otorite ve prestij yaratabilmek.* Önder *olmak, fakat* insanüstü *olmamak. Topluma esir olmadan, toplumun adamı olmak ve toplumdan kopmamak...*

İşte, işaret etmek istediğimiz unsurlar bunlardır...

ÇAĞIMIZIN EN MUHTEŞEM MİSALİ

Bizim yakın tarihimizde, bu şartları arayacağımız ve izleyebileceğimiz en problemli ortam veya devir, Birinci Dünya Harbinin yenilgi ile sona ermesini takip eden *mütareke* devridir. Devlet çökmüştür, parçalanmıştır. Elde kalan topraklarda hükümet, bir gölgedir. Bu topraklar yer yer, düşman işgali altına girmiştir. Kaleler, tersaneler, düşman eline geçmiştir. Yorgunluk, bitkinlik, yokluk ve moral düşüklü-

ğü, ülkeyi sarmıştır. Yaralar, açık olarak sızlar. Çünkü 1908 Genç Türkler ihtilâlinden beri, devam ve bekâ şartlarını zaten kaybetmiş bir imparatorluk üzerinde, 10 yıldır ardı arası kesilmeyen kopmalar, iç isyanlar, harpler, hele Birinci Dünya Harbi, son tahribatını yapmıştır. Sadece bu harbin Osmanlı ülkesine kaydettirdiği insan sayısı, üç milyon kadardır (1).

Yenilgi, parçalanmalar, işgaller ise, bu yorgun topraklarda, son yorgun insanları da, hem haysiyet ve gurur yaralarıyle hırpalar, hem Devletin aczi, çaresizlik ve ümitsizlik öylesinedir ki, yarın için bir ışık, hiç bir yandan görülmez. Zaten elde kalabilen bütün nüfus, çoğu işgal bölgelerinde olmak üzere, ancak 12 milyon kadardı. Yolsuz, parasız, aç, çıplak ve hepsinin üstünde de Hükümetsiz denilebilecek bir harabe ülke üzerinde, hepsini de hesaba katarsak, 12 milyon bitkin ve silahsız insan...

Denebilir ki artık, hiç bir değere de inan kalmamıştır. Havada esen inilti şudur: Hangi el, hangi demir el, uzanıp kurtaracak, bu perişan yığını! Hulâsa *Kaos*, tamdır.

Evet, Kaos tamdı. Ama bu ışıksız ve ümitsiz ortam da bir şeylere gebe olmalıydı. Yoksa, Türklerin *son*'u gelmiş olamazdı. Tekrar sürülerin peşinde göçebeleşip yayla yollarına düşemez ve başka ülkelere de göçemezdik. Son topraklar üstünde, son Türklerdik. Ve artık, her yan kapalıydı...

İşte o zaman, bu *Kaos* noktasından hareket edip, yeni ve başka bir toplum nizamına varmak ve son topraklarda egemen ve yerleşik kalmak mücadelesinin çarkları işlemeye başladı. Bu çarkların neler olması gerektiğini, yani çevrilecek yaprakları, az yukarda saymıştık:

Arayışlar ve sezişler başladı. İlk yön aramalar, ilk kurtuluş formülleri ve ilk Önderler belirdi. Sonra, Hedefler belli oldu. Ve ilk aksiyon prensipleri formülleşti. Böylece, kurtuluşun sloganları doğdu. 23 temmuzda açılan Erzurum Kongresinin, 1919 temmuz - ağustosunda, artık işlenen, kesinleşen «İrade-i Milliyeyi hâkim ve Kuva-yı Mil-

(1) Ş. S. Aydemir: *Makedonya'dan Ortaasya'ya - Enver Paşa*, Cilt. III.

liyeyi âmil kılmak» sloganını, daha doğrusu aksiyon ilkesini düşünelim. Bu, ne güçlü bir buluştu. Bir esir kavim, tek başına ve yalnız bu ilkeyi bulup mücadelesine mihver kıldığı ve kendini ona verdiği gün, mücadelesinin yarısını kazanmış demektir. Bunların arkasından ne geldi? Derlenme çabaları, örgütlenmeler, ilk öncülerin belirişi. Meselâ bir «Müdafaa-i Hukuk» teşkilâtı ve bunun temsil Heyeti ki, mücadeleyi milletin içine götürmek ve yerleştirmek için şarttı. Hem İçeriye, hem Dışarıya karşı Cephe, böyle teşekkül etti. Ve nihayet bir Lider. Evet, çağımızın en ileriyi gören, en ilginç adamlarından biri. Şartları en iyi değerlendiren ve olaylara *Yön* Tayin eden bir önder insan...

Demek ki, Kaos sona ermişti. İsimsiz ve ümitsiz çöl aşılmıştı. Aksiyon başlıyordu. Aksiyon yayılacak, muzaffer olacaktı. Çünkü şartları bu kadar doğru değerlendiren ve her hamleyi bu kadar anında düzenleyebilen bir hareketin, dünyanın en büyük güçleri karşısında da olsa yenilişinin, çağımızda misali yoktur...

Bu misalde, Kaostan Aksiyona geçen ve unsurları tamam olunca sonu muhakkak ve devamlı bir zafere bir başarıya ulaşan bir *şartlar* ve *kanuniyetler* zincirlemesinin yürüyüşünü, şekilleşmesini izledik. Öyle bir kanuniyetler zincirlemesi, yahut Sosyal Determinizm'in bir sahnesi ki, onda, sübjektif olan hava ve heves kaprislerinin, macera atılışının, zerrece hissesi yoktur.

İşte, tarihî zaruretlerin emri olan, şartları tamamlanan, toplumun yararına olan gerçek sosyal hareketlerde veya millî ihtilâllerde de, bu unsurlar böyle tamamlanır. Ve böyle yürürse, tarihin akışına, şuurla (bilinçle) adım uydurulabilmiş olur. Eylemin gelişmelerinde, artık bunalımlardan korkulmaz.

Fakat, bu şartlar ve unsurlar eksik kalırsa, o zaman, İhtilâlciler ihtilâlin akışına değil, İhtilâl İhtilâlcilerin kaderine hâkim olur. Ve ihtilâlin akıbeti, ihtilâlcilerin de şuuru ve iradesi dışında, asî bir seyir alır. Toplumun içine oturtulduğu ihtilâl gemisi, umulan ve istenen limanlara değil, rüzgârların çizdiği rotaya göre, beklenmeyen kıyılara sürüklenebilir.

Acaba, 27 Mayıs 1960 ihtilâli, bu bakımlardan, hangi doğrultuda gelişti? Yahut ve daha doğrusu, bu ihtilâlin yukardan beri saydığımız unsurlar, şartlar ve kategoriler bakımından karakteristikleri nedir?

Şimdi artık bu bahse girebiliriz.

DARBE'DEN İHTİLÂL'E

Eserimizin bu kısmının mihver konusu olan 27 Mayıs atılımının; şartların tamam olması bakımından tarihî şansını, baştan beri belirtmiş bulunuyoruz. D.P. iktidarının, bu şartları bilerek veya bilmeyerek hazırlayan etki ve müdahalelerini de, yeterince belirttik kanısındayız. Demokrat Parti de, büyük bir şansla iktidara gelmişti. Ama bu tarihî şans, daha ilk günlerden başlayarak, haydi şahsî kaprislerin demeyelim, ama kendine aşırı güvenin, ileriyi düşünmemenin, olayları iyi değerlendirememenin, şartları iyi değerlendirememenin rüzgârları içinde, hem şans olma vasfını, hem hedeflerini hızla kaybetti. Ve işi, bir misyon, bir hedef ve program doğrultusundan kaydırarak, kişisel kaprisler, İsmet Paşa Fobisi ve Muhalefet düşmanlığı içinde, tarihî istikametinden saptırdı.

Acaba bu bakımdan ve genellikle yukardan beri özetlemeye çalıştığımız kategoriler açısından 27 Mayıs İhtilâlinin karakteristikleri nasıl değerlendirilebilir? Şimdi bunları belirtmeye çalışalım. Önce, İlk seziler bahsine değinelim:

27 Mayıs İhtilâli, ne bir doktrin ve İdeoloji hareketidir, ne de herhangi *teorik* bağıntılara dayanan bir *fikir atılımı*'dır. Zaten öyle bir davası da yoktur.

27 Mayıs atılımının bir *Darbe* hareketi olduğunu, kaydetmiştik. Bu darbe kısa süre içinde ve *hızla* bir ihtilâle dönüştü. Bu dönüşme onun tarihî vasfının, ilk karakteristiğidir. Bu dönüş bekleniyor muydu? Yani 27 Mayıs atılımını başaranlar, hakikatte, sadece darbeciler miydi, yoksa İhtilâlciler miydi? Bu sorulara, hem Evet, hem Hayır, diye cevap vermek mümkündür. Yani bu atılımı yapanlar, daha kararlarını uygulamadan önce, giriştikleri hareketin karakteri, niteliği, yarını ve daha ilerisi için, önceden tasarlanmış belirli fikirlere, belirli *taktik* ve *Stratejik* hedeflere sahip miydiler? Yoksa, Darbe işlesin ve ardından, şartların, olayların alacakları şekle, belirecek akımlara göre, hareketimiz kendi istikametini kendi tayin etsin mi diyorlardı?

Bu sorulara şu noktada, gerçi birer kelime ile de cevaplar bulunabilir. Ama biz öyle yapmayalım da, daha önce ve bir ihtilâlin ka-

rakteri ile kaderini tayin edici olarak verdiğimiz *unsurlar* üzerinde yürüyerek, hem atılımın vasfına, hem Darbe'nin İhtilâle dönüşüne etkili karakteristikleri belirtmeye çalışalım. Çünkü konu veya dava nihayet, yalnız dünün ve bugünün bir olay ve gelişmesi değildir. 27 Mayıs, yakın tarihimizle yaşadığımız devrin, yarın da üzerinde ve sanıyorum ki daha dikkatle durulacak, önemli bir *aşaması*'dır.

Nitekim, 27 Mayıs 1960'ın her yıldönümü, ülkemizde, kanunlara göre kutlanan bir Bayramdır: Anayasa Bayramı! Gerçi bugün bu bayramlarda, bu atılımı başaranlarla, bu Anyasayı getirenlerin seslerini duyamayız. Gerçi onlar, toplumumuzda ve Meclisimizde, bir nevi inkâr edilenler gibidir. Getirdikleri Anayasaya bekçilik etmek güçleri de yoktur. *Gus* çalmış, *Mehter* sona ermiştir. Getirdikleri Anayasa ise, haydi devirdikleri zihniyetin demeyelim, ama zamanın, mukadder olanla kıyaslanamayacak kadar müdahalesine uğramıştır. Fakat, bütün bunları bir tarafa bıraksak bile, hata ve sevapları ile beraber inkâr edilmek, her sosyal harekete karışanın, kaçınılmaz nasibidir. Çünkü aynı zamanda, mihnetlerini beraber getirmeyen, inkârları göğsünde barındırmayan bir büyük atılımın, tarihte misali yoktur...

27 Mayıs öncesini saran siyasî Kaos devresinde, İlk *Arayış* ve *seziş*'lerin Mecliste, Basında ve aydınlar arasında belirdiğinin, yaygınlaştığının işaretleri çoktur. Bu konuda; hatta sadece Muhalefetin ve Muhalefet Başkanı olarak İnönü'nün, uyarı sınırlarını da aşan beyanlarını izlemek bile, bu gelişmeyi belirtmek için yeterlidir. Bu gelişmenin ana davaları, meselâ Halk Partisi'nin Anayasa teminatı, Seçim emniyeti, basın hürriyeti, Anayasa Mahkemesi gibi temel dileklerini, daha önce ortaya atması ile de belgelenebilir. Zaten İhtilâl Anayasası da, bunları benimseyecektir. Bunlar muhakkak ki, sağduyulu aydınlarla, ciddî basın organlarının da dileklerine tercüman oluyorlardı. Aynı zamanda bu dilekler, mevcut iktidara karşı fikrî reaksiyonlar olarak da, elbette ki, ülkeye ve bu arada ordu çevrelerine yayılıyordu. Nitekim orduda, Demokrat iktidara karşı ilk *örgütlenme* çaba ve tecrübeleri de, bu reaksiyonların yahut akımların neticesi olarak belirdi. Şu halde, Kaosa karşı ruhî ve fikrî reaksiyon, kaostan çıkış ve kurtuluş olarak daha önce kaydettiğimiz unsurların doğuşu, 27 Mayıstan önce, mevcuttu ve yoğunlaşıyordu. Meşru bir direniş ve ihtilâle doğru gidişin bu unsurları, artık doğmuş ve güçlenmişti.

Şimdi, gene daha önce verdiğimiz sıralamada yer alan İhtilâller öncesi diğer unsurların, 27 Mayıs açısından gene kısaca üzerinde duralım: Meselâ, İlk Formüllerin Teşekkülü ve ortaya atılışı ile, yön arayış ve formüllerin sistemleştirilmesi...

27 Mayıs ihtilâlcilerinin, daha sonraki tutum, davranış ve siyasetlerine de etkisi olan derin eksiklik, evvelâ ve bu safhada başlar. Bu da, daha aşağıda değineceğimiz *Lider yoksunluğu*'nun, tabiî bir neticesidir. Çünkü, İhtilâl öncesindeki siyasî kaos yaşanmış, görülmüştü. Buna karşı ilk reaksiyonlar tamdı. İlk seziler, ilk arayışlar, ilk aksiyon ve organizasyon ihtiyacı açığa vurulmuştu. Ama, bu aksiyonun dayanakları olacak formüller alanında, genç subayların müşterek görüşleri belirsizdi. Enerjik ruhî reaksiyonları, girişilecek işin, fikir ve icra formüllerini düzenleyecek kadar derine inemiyordu.

Çünkü onlar için galiba, eski bir askerî strateji kaidesi, o günler için de doğru görünüyordu. Bu kaideye göre, en yakın iş, en mühim işti. En yakın tehlike, en mühim tehlikeydi. O günlerde ise, en yakın iş, en yakın tehlike, İktidarın artık fiyaskoya varan durumuydu. Artık gem azıya alınmıştı. Anayasa teminatını da aşarak, baskılar, yol kesmeleri, cana kastedici derecelere varan tertipler, en karanlık sonuçlara yönelmek istidadını gösteriyordu. Olağanüstü Komisyonların ise, neler getireceği belli değildi. O halde en yakın iş, iktidarın bir an evvel tasfiyesi olarak görünüyordu. Çünkü en büyük tehlike, iktidarın sarıldığı ve giriştiği bu en yakın davranış ve tertiplerdeydi... Gerçi 27 Mayıs İhtilâli ile ilgili ve bu harekette müdahaleleri olanlar tarafından yayınlanan bazı anılar, girişimcilerin, ihtilâlden önce de bazı ihtilâl sonrası icra prensipleri düzenlediklerini, yahut böyle formüller ve prensipler üzerinde mutabık kaldıklarını naklederler (1). Fakat araştırmalar, bunları pek doğrulamamaktadır. Zaten ortada, merkezî bir İcra Komitesi de yoktur. Hele Lider mevcut değildir. Böyle olunca da, müşterek hazırlıktan veya müşterek prensiplerden bahsetmek mümkün olmasa gerektir.

Ama, bu kadar önemli bir eylem ve müdahale için kendilerini adayanlar, bazen aralarında, İhtilâl sonrası el atılabilecek işler üze-

(1) Orhan Erkanlı: *Anılar, Sorular, Sorumlular*, 1973.

rinde, elbette konuşmalar yapmış olabilirler. Fakat bunlar bir program niteliği taşımaz. Kaldı ki 27 Mayıs sabahı harekete geçilip, ilk Darbe başarıldıktan sonra, alınacak ilk tedbirler, girişilecek işler, hatta bir Komite ve Hükümet kurulup kurulmayacağı yolunda meydan alan tereddütler de, önceden derlenmiş, toparlanmış bir icra manzumesinin tespit edilmediğinin görünen delilleri olarak sayılabilir...

Sloganlar'a gelince? Aynı suretle ve ihtilâl öncesinde formülleştirilip, düşünülen *hedef*'leri, kısa, ama kesin ifadelerle yayacak, yansıtacak, bir uçtan bir uca yayılacak Sloganlar bahsinde de, durum aynıdır. Görünüyor ki girişimciler arasında ve çevresinde tek Slogan, iktidarın devrilişinden ibaretti. Ötesi, sonra gelecekti.

Evet, seziler, hedefler, güçlü olarak Sloganlarda canlanır. Ve bu canlanan özlem ve hedeflerdir ki, bir *örgütlenme*'nin harcını teşkil ederler. Gerçek teşebbüste, örgütlenme ile başlar. Örgütlenmeye ise; *Lider*'den, Merkez örgütünden, *uc* teşkilâtına kadar kademeler girerler. Sloganların yayımı, propaganda, şebekesi ve saire gibi aksiyon unsurları böyle harekete gelebilir. Acaba 27 Mayıs öncesinde bu bakımdan durum neydi? Ve ilkönce örgütlenme, organizasyon çabaları nasıl başladı?

Bu eserimizde bu konuda ayrıca durmayacağız. 27 Mayıs İhtilâlini de olayların kronolojik akışı içinde kapsayan diğer iki eserlerimizde, bu bahiste özet bilgiler verilmiştir (Menderes'in Dramı ve İkinci Adam. cilt. III). Ancak, çeşitli vesilelerle de değindiğimiz gibi, 27 Mayıs Hareketinin tarihi, pek derinlere gitmez. Gerçi Ordu safları içinde ve çeşitli tedirginliklerin etkisi altında, bunları eleştirici ve çareler araştırıcı grupçuklar yaygındı. Daha önce özetlediğimiz 9 subay grubu da bunlardan yüze çıkmış olanı ve belki en eskisiydi (16 ocak 1958). Ankara'da Kurmay Binbaşı Şefik Erensu ile, Istanbul'da Kurmay Albay Cavit Cevik'in evlerinde, devamlı örgütlere dönüşemeyen bazı toplantılar olmuştu. Bu arada Ankara'da Sadi Koçaş'ın evinde, kendisi görevle dışarıya gönderilmeden önce, çok dar çerçeveler içinde durumu ele alan toplantılar olmuştur ve bu elemanlardan, 27 Mayıs hareketinde aktif roller oynayanlar vardır. Ama, sözün tam anlamı ile ihtilâlci bir örgütlenme işleri elinde toplayabilen Bir Merkezden bahsetmek zordur.

Nitekim, 27 Mayısın aktif, hazırlayıcı ve icracı elemanlarından Kurmay Albay Suphi Karaman, Ankara'da 27 Mayıs derneğindeki bir konferansında, Darbeden ancak 8 ay önce bile, fiilî bir ihtilâl merkezinden bahsedilemeyeceğini belirtmiştir. Ama, gerçek anlamda bir merkezleşme şeklinde olmasa da, hareketin ilk belirişlerini ve meselâ Kara Ordusu merkez bürolarında hazırlık temas ve çalışmalarını, gene de 1958 ortalarından başlatmak mümkün görünmektedir. Bu arada, İstanbul'da Orhan Erkanlı, Ahmet Yıldız, Numan Esin, Ağaşi Şen gibi elemanlar, İhtilâlin icra safhasında, hakikaten önemli roller aldılar.

Bu konuya bu kadar değinmekle yetinerek, şimdi, *Kaos*'tan *İhtilâl*'e varan ve daha önce sıralanan kademeleşmenin, *Lider* bahsine de göz atalım.

LİDER

Şimdi, İhtilâl öncesi belirişlerin, önemli ve aktif bir unsuruna, yani *Lider* bahsine girebiliriz. Lider ki; 27 Mayıs İhtilâlinin, bir türlü şekilleşemeyen, şahsiyet ve hüviyetini bir türlü bulamayan, en zayıf unsurudur.

Lider kimdir? 27 Mayıs İhtilâli gibi, müdahale veya kütle hareketlerinde Lider; bu tür ihtilâllerin veya daha uzun vadeli İnkılâpların, şartları en iyi değerlendiren, ilerisini en iyi gören ve eyleme *yön tayin eden* Beyin'idir. Hazırlayıcı, itici ve sürükleyici güçtür. Düşünen insan olarak hareketin, ruhudur. İcra Adamı olarak, aksiyonun Önderidir. Lider; toplumun ifade edemediğini, ama toplumun beklediğini, kucağında taşıyan ve halka sunandır. Liderin çevresi ise, İhtilâl ve İnkılâpların getirdiklerini dile getiren Aktif Kadro'dur. Fikir ve harekette *birlik,* Liderde başlar ve Liderle devam eder. Eğer bu birlik, kütle ile, toplumun istek ve ihtiyaçları ile de bütünleşirse, İhtilâl veya İnkılâp, gerçek zeminini, temelini bulmuştur ve yaşayacaktır demektir...

Bizim yakın tarihimizde, iki büyük Lider vardır. Bunların birincisi, zamanın gidişatını en iyi gören, İmparatorluğun ihtiyaçlarını en iyi değerlendiren, Halkın beklediklerini, fakat ifade edemediklerini en iyi duyan, idealleri, çevresindeki gençlere de aşılamasını bilen Mit-

hat Paşadır. Rejim Padişahlıktı. Hedef Meşrutiyet nizamı idi. Gerek Türklerin çok olduğu, gerek başka ırkların yaşadığı Osmanlı topraklarında, çağdaş eğitim ve ekonomik teşebbüsleri düzenlemek gayesiydi. İlk adım, Parlamentoyu kurmaktı. Parlamento kurulmalı, yerleşmeliydi. Buna paralel olarak, Vilâyetler (İller) idaresini, ele almalıydı. Vilâyetlerde, mahallî halkla iş ve yetki birliği yaratacak kanun, İmparatorluğun Anayasa tasarısı ile, aynı zamanda hazırlanmıştı.

Parlamento (Mebusan ve Ayan Meclisleri) Padişahın despotizmini kısıtlayacaktı. Vilâyetler Meclisleri, birer mahallî Parlamento gibi, İllerle Merkezin bağlantısını sağlayacaklardı.

Bütün bunlar öyle bir zamanda düşünülmüş ve uygulamalara girişilmişti ki, meselâ o sırada, Avrupa karasının en büyük devleti olan Rusya'da, henüz Parlamento yoktu. Ve Rusya'da köleliğin kaldırılışı henüz 15 yıl kadar önce olmuştu. Mithat Paşa, Anayasayı hazırladı. Ondan önce Valilik ettiği geniş vilâyetlerde, zaten nice uygulamalara geçmişti. Meşrutiyet ilân edildi (1876). Ama Mithat Paşa, Meclislerin toplandığını göremedi. Padişah onu yurt dışına sürdü. Padişahın köleleri olan saray uşakları, Mithat Paşayı hatta, Cumhuriyet kurmak niyetleri ile de suçladılar. Nihayet birçok safhalardan sonra, Mithat Paşa Arabistan'da Taif kalesine sürüldü. Uzun mihnet ve sefaletlerden sonra orada, İkinci Abdülhamit'in emri ile boğduruldu (1884). Parlamentonun ömrü ise, zaten yaşını doldurmamıştı.

Yakın tarihimize gelince? Biz asırlar boyunca, bir Ordu Millet halinde yaşadık. Bu Ordu Millet'liğin ayırdedici nitelikleri, en göze çarpıcı olarak, tabiî Orduda görünüyordu. Osmanlı Devletinde Ordu, eski Aşiret Devletleri'mizin yapısından sıyrılarak, ayrı bir hiyerarşi ve Kanun zinciri içinde teşkilâtlandı. Ama istilâ devirleri, milleti ister istemez, devamlı bir seferberliğin içinde bulunduruyordu. Zaten devletin temel yapısı, yani toprak hukuku ile, ordunun teşkilâtı ve devamlılığı, birbirini tamamlamak üzere kurulmuştu.

Bu ordunun, özellikle XVI. yüzyıl ortasından başlayarak çürüdüğünü, soysuzlaşmaya yüz tuttuğunu biliyoruz. Tanzimat öncesinde bu soysuzlaşma son haddine vardı. 1826'da Mahmut II. eski orduyu tasfiye etti. Ama soysuzlaşmanın bir günde temizlenmesi, elbette ki kabil değildi.

III. Selim zamanında kanlı reaksiyonlar oldu. 1839 Tanzimat Fermanından sonra ise artık, Batıya dönük Ordu nizamına geçilmeye başlandı. Ve askerî güç, bilhassa Sultan Aziz devrinde, Kara ve Deniz ordularında, İmparatorluğun varlığına ağırlığını koymaya başladı. Eski Devşirme usulleri artık tarihe karışmış olduğu, Hıristiyanlar ise askere alınmadığı için, bu güçlenen Türk ordusu, devlet hayatına ilk müdahalesini, 1876'da, Sultan Aziz'i tahtından indirmek ve Meşrutiyetçi bir idareye yönelmekle yaptı.

Fakat, Birinci Meşrutiyetin ilk Padişahı olarak, V. Murat'ın üç aylık saltanatından sonra tahta geçen II. Abdülhamit hem kısa ömürlü Meşrutiyeti tasfiye etti, hem de Ordu ve Donanmayı tam anlamı ile çökertti. İmparatorluk, her an çökebilir hale geldi. Bunun üzerine, bir kısım genç subayların teşebbüsü ile 23 temmuz 1908'de, ordu ikinci müdahalesini yaptı. Çünkü ordu hayatı, Türkiye'de, ne de olsa devamlı ve teşkilâtlıydı. Daima, silah elde yaşıyordu. 1919'da ve İmparatorluk parçalandıktan sonra da İstiklâl Savaşının ve onu izleyen eylem ve inkılâpların yürütülüşünde Ordunun, gene aktif ve icracı rollerini biliyoruz.

27 Mayıs 1960 hareketi de bir Ordu müdahalesi olarak başladı. Nitekim daha sonra ve 12 mart 1971'de İdareye müdahale, gene Ordudan geldi.

Bu gelişmeler böyle olunca, yakın tarihimizdeki bütün bu hareketlerde Lider'ler, elbette ki Ordudan gelecekti. Diğer güçler ve aktif elemanlar, onların çevresinde teşkilâtlanacaktı. Nitekim öyle oldu. Ve tarihimizin, *Ordu Millet* olmak vasfı, bugüne kadar etkilerini sürdürdü. Bugün ise Türkiye elbette ki büyük ve hızlı bir yapı değişikliği içindedir. Parlamento nizamı ortaya, elbette ki kendi sözcülerini atacak ve toplumun kaderinde yeni sivil güçler, çağdaş etkilerini hissettireceklerdir. Bu Demokratik Parlamento ülkede olgunlaşan sosyal güçleri, ne kadar çabuk ve bütünü ile siyaset alanına çeker ve gerçek Demokratik dengeyi ne kadar çabuk sağlayabilirse, Parlamento nizamı da elbette ki, o kadar çabuk yerleşecek, askerî müdahale şartlarından, o kadar uzaklaşılmış olacaktır.

Ama şimdi biz, gene 27 Mayıs hareketine ve bu vesile ile ele aldığımız Lider bahsine dönelim...

Az yukarda, Fikri ve harekette birlik, Liderde başlar ve Liderde devam eder demiştik. Ve ilâve etmiştik: Eğer bu birlik, kütle ile, toplumun istek ve ihtiyaçları ile de bütünleşirse, ihtilâl veya inkılâp, gerçek zeminini bulmuştur ve yaşayacaktır demiştik.

Sanıyorum ki bu görüş, gerçekçi bir değerlendirmedir. Ama ne var ki, her hareketin başına geçen insan, yahut her Öncü ve Önder, Liderliğin bütün gerekli vasıflarını kendinde toplayamayabilir. Elbette yardımcıları da olacaktır. Hatta eylem muzaffer olunca, icrayı, elbette ki bir Komite veya Konsey ele alacaktır. Ama bu Komite veya Konseyin, kısa bir süre sonra, her kafadan bir başka sesin çıktığı ve dolayısıyle her gün biraz daha itibarını, gücünü yitirdiği, bir kavgalar arenası ve klikçilik (grupçuluk) merkezi haline gelmemesi için, gene de, otoriter bir Liderin sivrilmesi şarttır. Yani Lider veya Şef, gene de, Lider veya Şef olarak, teşebbüsü elinde toplayabilmelidir.

27 Mayıs darbesinde ve sonrasında, bu sivriliş pek görülmez. Gerçi bir Birlik Komitesi kurulur. Orgeneral Cemal Gürsel, İzmir'deki evinden Ankara'ya davet olunur. Bu komitenin başı olarak yer alır. Aynı zamanda, Başvekil, Devlet Başkanı olarak da atanır. Ama gerçek anlamda bir Şef, Bir Lider olarak sivrilemez. Komitede ancak, en yüksek rütbeli asker olarak kalır. Daha ilk günden, şöhretler yaratmamak, Komitede Otoriter Başkanlığa gitmemek gibi bir duygu, yahut endişe de herkese hâkimdir. Halbuki İhtilâli, şöhretler sürdürür.

Klikçilik, Grupçuluk ise, çok geçmeden belirmiştir. Gizli veya aşikâr direnişler, hissî davranışlar, hatta Komite dışında peyda olan bir veya birkaç askerî gupla bazı Komite üyelerinin temas ve yakınlıkları, Komiteyi fiilen bölmüş, parçalamıştır. Nihayet birkaç ay sonra ve Cemal Gürsel'in açıkladığına göre, Komite toplantıları, bir muharebe meydanına döner.

Hulâsa, 27 Mayıs ihtilâlcileri, bir Kumandan bulmuş, ama bir Lider bulamamışlardı. Bu Kumandanın; Rütbesi ile, Kumanda zincirinden gelen otorite ve Üst'lük yetkisi ise, muzaffer bir ihtilâlin daha ilk gününde, kendiliğinden siliniyordu. Cemal Gürsel *Üst*'tü, ama *üstün* değildi. Hele Komitenin aldığı bir kararla, toplantılarda bütün Üyelerin, sırayla oturumları yürütmek usulü, daha ilk oturumda bü-

yük hataydı. Çünkü bir Şef'in, devamlı yürütücülük ve dolayısıyle Şef'in sivrilişi ve icabında vaziyete bu sıfatla hâkim oluşu yolunu, peşinen kapatıyordu. Hulâsa 27 Mayıs İhtilâlinde, Zirvede Boşluk, Dorukta otorite yoksunluğu vardı. Ve bu hal, Komitenin Kısa zamanda parçalanmasının kaçınılmaz nedeni oldu.

Böylece de tarihî bir çıkışın, şekilleşmenin en önemli şartlarından olan İhtilâl öncesi bir Lider, 27 Mayıs hareketinde beliremedi. Böyle olunca da, merkezî ve otoriter bir karar ve eylem gücü gereğince teşekkül edemedi. İhtilâlden sonra da, böyle bir otoritenin yaratılmasına gidilemedi. İşte bu hallerdir ki, 27 Mayıs İhtilâli ve sonrasının yapısında, olumsuz, ama kader tayin edici bir eksiklik olarak sürdü, gitti...

Bu kısa, ama önemli açıklamadan sonra, artık İhtilâl öncesi şartlar ve problemlerden ayrılarak, ihtilâlin hikâyesine girebiliriz. Ama, biraz daha, Cemal Gürsel'in şahsiyeti üzerinde duralım. Çünkü bir süre sonra zaman gelecek ve bu iyi insan, fakat yumuşak Şef, karıştığı işlerden ve çıktığı yolculuktan, neredeyse pişmanlığını açığa vuracaktır. Ama bu sefer de, sürüklendiği akıntının veya kapıldığı rüzgârın, artık kendi iradesi dışında esen hızı, onun, bu yapıştığı koltuktan çıkıp kurtulmasını da önleyecektir. Çünkü olup bitenlerden baş sorumlu, artık odur. Halbuki bu olup bitenler, zaten onun iradesi haricinde yürür gibidir. Meselâ kısa zamanda ve Komitenin dışında, öyle bir Silahlı Kuvvetler Birliği veya merkezi teşekkül edecektir ki, bu Merkezin kimlerden kurulduğunu, niçin kurulduğunu, neler istediğini, galiba Cemal Gürsel de bilmeyecektir. Ama ne var ki, artık hem Komite vardır, hem Kurucu Meclis kurulmuştur, hem Silahlı Kuvvetler Birliği hükmünü yürütür. Kendisi ise, biraz da şekiller zorlanarak, hatta diğer Devlet Başkanlığı Adayı Ankara'dan ve Meclisten zorla uzaklaştırılarak, biraz da *tabanlar gölgesinde* Devlet Reisi seçilir. Onun umduğu ve beklediği, elbette ki bu netice değildi. Fakat artık bir durum yaratılmıştır. Ve olaylara artık Millî Birlik Komitesi değil, Millî Birlik Komitesine olaylar hâkim gibidir.

Ama biz, bu olaylara girmeden, gene Cemal Gürsel konusu üzerinde biraz daha duralım.

İHTİLÂLCİ OLMAYAN BİR ORGENERAL

Orgeneral Cemal Gürsel orduda, sert, dik başlı, direnici ve hele Hükümete karşı, İhtilâl taraflısı bir Kumandan değildi. Yumuşak huylu, Babacan dedikleri bir tip olarak popüler bir insandı. Zaten orduda kendisinin «Cemal Ağa» gibi tevazu ifade eden bir lâkapla anılışı da bunu gösterir.

Bir asker ailesindendi. Askerlik hayatı normal şekiller içinde geçti. Rütbe yükselişleri, normal yollarla ilerledi. Nihayet Orgeneralliğe kadar yükseldi. 1958'de Kara Kuvvetleri Kumandanlığına getirilmeden önce, Erzurum'da Ordu Kumandanıydı. Emeklilik günleri de yaklaşıyordu. Eğer bir ihtilâl hayatına müdahale etmeseydi, 1960'da ordudan ayrılacak ve o da, diğer bu tür ayrılışlarda olduğu gibi, bir köşede sahneden silinecekti.

Kendisini diğerlerinden ayıran belirli bir ihtirası yoktu. İzmir'in Karşıyaka semtinde, bahçeli, küçük bir ev edinmişti. Emeklilik günleri için gayesi ancak, bu küçük evin küçük bahçesine kadar erişiyordu. Bahçesinde güllerle uğraşacaktı. Akşam üzerleri, diğer vakti boş komşular veya emekli mahalle arkadaşları ile biraz biriç oynayacaktı. Önemsiz bir akşamcılık alışkanlığı da vardı. Kendi dozunda birkaç kadeh bir şeyler alacak, sonra odasına çekilecekti. Evliydi. Eşiyle evlendiği günü gösteren fotoğraf, bütün sıradan genç subaylarınki gibiydi: Beyazlar içinde fakat sade bir hanım önde, sandalyede, biraz yan oturuyordu. Arkasında, cüsselice, ama gene yüzünde pek bir özel ifade olmayan sakin bir Yüzbaşı, tören günleri üniforması içinde ayaktaydı. Hele bir sokak arası fotoğrafçısı, yüzleri öyle kaybetmiş, yüz hatlarını öyle silip süpürmüştü ki, bu yüzlerde bir şahsiyetlilik, özel bir heyecan, mana veya karakter çizgisi aramak yersizdi.

Özel hayatında da, bekâr Yüzbaşılık günlerinin, her an bir başka yere hareket emri beklenen sadeliği içindeydi. Sanki her an bir emir gelecekti ve bütün eşyası bir manevra sandığı ile bir denge, hurcuna sıkıştırabilecek kadar sadeydi. Bu sadeliğini, bütün askerlik hayatı boyunca devam ettirdiği, hatta Generalken bile kaldığı evde, icabında bir misafirini ağırlayacak, yedek birkaç tabağı, bir iki çatal bıçağı bulunmadığı bilinir. Zaten ömrünü daha çok, bir bekârlık alışkanlığı içinde geçirdiği söylenir. Cemal Gürsel, bu basitliğini ve sade-

liğini, kendince bir prensibe de bağlardı: Maddiyata kıymet vermemek! Bu prensibe o, yıllar yılı bağlı kaldı. Az ileride göreceğiz ki, bu bağlanışını, kritik anlarda emrindekilere de, bir baba nasihatı gibi aktarmıştır. Hulâsa, normal geçen askerlik hayatında 27 Mayıstan önce, hiç bir büyük olay yoktur... Dünya ile, dünyanın gidişi ile ilgisiz miydi? Meslek hayatının dışında, hiç mi bir şey okumuyordu, bu gök kubbe altında kalbi ve gözleri bağlı mı yaşıyordu? Bunlar söylenemez. Evvelâ, konuşabildiği aydın insanları dinlemeyi ve bu söylenenlerden bir şeyler bellemeyi bilirdi. Günlük yayınlardan veya bir şeyler anlatan ciddice eserlerden de, vakit buldukça faydalandığını gösteren işaretler vardır. Ama denebilir ki, 27 Mayıs İhtilâli işe müdahale etmeseydi hayatını, İzmir'in Karşıyaka'sındaki basit bir bahçe merakı ve komşuları ile hafif kâğıt oyunları ve nihayet, hakettiği şöyle böyle bir akşamcılıkla geçirmeye hazırdı. Zaten İhtilâl patladığı gün, onun hayatının kurdelesini, böyle dönerken buldu. Ve sonra bu kurdele, başka türlü dönmeye başladı.

Kısacası Cemal Gürsel buydu. Sade bir insandı. Bütün hayatı sadelik içinde geçmişti. Hayatının arta kalan safhasını da, sadelik içinde geçirecekti. İhtiras Adamı değildi. Hele İhtilâlci hiç değildi. Ama Kara Kuvvetleri Kumandanlığı zamanında gidişattan da memnun değildi. Bu sebepledir ki, çevresindeki genç ve aktif bazı Kurmaylarla dertleştiği oluyordu. İşte bu dertleşmelerdir ki onu, bir zaman geldi, bu hayatiyetleri taşan, gidişata ruhan isyan eden, yeni bir şeyler düşünen ve bir şeyler bekleyen Subayların, bir nevi *koruyucusu,* hatta bir hadde kadar da *yardımcısı* haline getirdi. Ama bunlar üzerinde fiilî bir Liderliği, hiç bir zaman benimsemedi. Olup bitenler ve etrafında kaynaşan hayat, yahut kendisine anlatılanlar karşısında en taşkın davranışı, nihayet, gözlerinden belli belirsiz süzülen birkaç damla yaş olurdu. Ona kalpsiz demek ise hata olur. Muhakkak ki duygulu insandı. İyiden, güzelden duygulanır ve bunlara kendini verebildiği zamanı, hayatın nimeti sayardı.

Fakat işte bu Cemal Gürsel'dir ki bir gün, bir ihtilâlin başına davet edilerek ve o, daveti kabul edecektir. Ondan sonra artık, İhtilâlin bütün sorumluluğunu yüklenen Millî Birlik Komitesi Başkanı, Devletin fiilen Reisi, aynı zamanda Başvekil ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanı olarak, millî tarihimize karışacaktır. 27 Mayıs İhtilâlinin

de, ileri geri, doğru yanlış, haklı haksız, başarılı ve başarısız neyi varsa, bütün bunların muhatabı ve Başsorumlusu da, bu aslında İhtilâlci olmayan, yumuşak huylu, ihtirassız Orgeneral olacaktır.

Şimdi onu kısaca, bu oluşa çıkan yolda izleyelim. Çünkü bu yolda yolculuk kısadır, ama beklenmeyen bazı çıkışlar taşımaktadır.

UYSALLIĞIN, İSYANCILIĞA DÖNÜŞÜ

Gürsel, 1958'de Kara Kuvvetleri Komutanı olmuştu. 1959 başlarından itibaren de çevresinde, ihtilâlciliğe kayan Subayların, aktif Şefi değilse de, el altından koruyucusu, destekleyicisi oldu. 1960 ortasında ise, askerlik hizmeti sona erecek, emekliye ayrılacaktı.

1960 nisanı, karışık bir aydır. Istanbul ve Ankara'da Üniversite gençliğinin nümayişleri bu ayın son günlerinde başlar. Bu hareketlere varan şartlar ve olaylar ise, daha önce birikmiştir.

4-6 nisan günlerinde Kara Kuvvetleri Kumandanı Gürsel, Istanbul'da tertiplenen bir Harp Oyununa katılır. Ankara'da ve kendi çevresinde, nelerin olup bittiğini sezer. Fakat Hükümetin de kulağına her halde biraz su kaçmış olacaktır ki, Hükümette de tedirginlik vardır. İşte bu hava içinde ve tam Harp Oyunları sırasında Ankara'dan bir emir alır: Hemen, Ankara'ya çağrılmaktadır.

Bu emir, Cemal Gürsel'in üzerinde, galiba biraz şok tesiri yapar. Ona göre bu davet, normal mana taşımaz. Çünkü kendisi, Harp Oyunları biter bitmez zaten Ankara'ya dönecekti. 15 temmuz 1960'da emekli olacaktı. Gürsel salondaki uygulamayı durdurur. Ve orada, hem hazin, hem manalı bir veda sahnesi yaşanır. Gürsel sözlerine:

«Arkadaşlar, bu benim artık, ilk ve son konuşmam olabilir».

diye başlar. Sonra tavsiyelerini sıralar. Parti politikacılarına alet olmamalarını, maddiyata önem vermemelerini sağlık verir. Hava hazin ve dokunaklıdır. Zaten herkes de bilir ki zaman, bir şeylere gebedir. Çok şeyler düşündürücü günler yaşanmaktadır.

Gürsel vedalaşır, Ankara'ya döner. Bir taraftan çevresindeki hareketlilik artmıştır. Bir taraftan da, yukarı kademelerde, kendisine karşı kuşku havası esmeye başlamıştır. 3 mayıs 1960'ta ise, masanın

üzerinde izin kâğıdını bulur. Yani istenilen, Ankara'yı terketmesi ve artık emeklilik muamelesini evinde beklemesidir. Kısacası, aktif askerlik hayatı artık bitmiştir.

Gürsel orduya, iki veda mesajı yayınlar. Bunun biri, normal ifadeler taşır. Diğerinin ise yayılması önlenir. Ama işte o zaman Cemal Gürsel, kendisinden beklenmeyen bir çıkışta bulunur. Millî Savunma Bakanı Etem Menderes'tir. Onunla evvelâ uzun bir konuşma yapar. Sonra 5 mayısta, bu konuşma veya tartışmaya konu olan düşünce ve önerilerini, bir mektupla Etem Menderes'e sunar. Teklifleri açık, kesin ve cesaretlidir. İlk madde de, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar hakkında ağır ifadeler kullanılmıştır. Bütün fenalıkların ondan geldiğinin umumî kanaat halini aldığını yazar. Ve Bayar'ın, Cumhurbaşkanlığından alınmasını önerir (1).

Bu hareket, düpedüz bir isyandır. Çünkü Gürsel henüz askerdir. Hatta bir serbest vatandaş bile olsa, Devlet Başkanına ağır suç yükleyip onun atılmasını istemek, gene bir suçtur. İşte bu mektubu iledir ki, uysal bir Orgeneral artık asî bir hüviyete bürünür. İş buraya vardıktan sonra ise, onun yapmayacağı iş yoktur. Sezdiği, koruduğu hazırlıklar yolunda... Gürsel bu mektubunu, kendi makam odasında, o zaman Kara Kuvvetleri NATO şubesinin başında bulunan Kurmay Albay Alparslan Türkeş'e dikte eder. Bu safhaları, Türkeş'ten dinlemişimdir: Mektuptan etrafın haberi olmayacaktır. Üç nüsha yazılacaktır. Bu üç imzalı nüshanın biri, Millî Savunma Bakanı Etem Menderes'e verilecektir. Bir nüshası Gürsel'de kalacaktır. Son nüshayı da Alparslan kendisinde muhafaza edecektir.

Anlaşıldığına göre, Gürsel, bir gece önce, Etem Menderes'le «Memleketin huzur ve istikrarı için» görüşmüştür. Bunun için, alınması lâzım gelen tedbir ve kararlar hakkındaki görüşlerini de, bu mektupla bildirmeyi bir «vazife» bilir. «Sayın Başvekilin son açıklamalarını okudum, dinledim» diye yazar. «Bunlarda, benim düşündüklerimin kabulüne müsait bir zeminin, henüz mevcut olmadığı, aşikâr olarak belliyse de, gene de düşüncelerimin sizlere iblâğının zaruretine inanıyorum» diye devam eder.

---

(1) Bu mektubun ayrıntılı hikâyesi ve tam metni «*Menderes'in Dramı*» isimli eserimizde verilmiştir. s. 425-432.

Son cümleden şu anlaşılır ki, muhatabı yalnız Etem Menderes değildir. «Sizlere» şeklinde yazdığına göre, demek ki, en azdan ve aynı zamanda, Adnan Menderes'in ve Reisicumhurun bu mektupla karşılaşmalarını göze almıştır.

Gürsel'e göre, İnönü'nün yollarını kesmek suretiyle başlayıp «Son kararla ve fecî olaylara kadar. varan sahneler, vatandaş ruhunda derin tesirler ve hükümete karşı, telâfisi kabil olmayan hoşnutsuzluklar yaratmıştır». «Bu haller küçümsenecek, cebir ve şiddetle değiştirilecek şeylerden değildir. Memleket, hükümet ve Partinizin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için, sükûnetli, fakat ciddî ve zecrî tedbirler almak lâzımdır».

Gürsel daha sonra, bu tedbirleri 12 madde halinde sıralar. İlk madde şudur:

«— Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların, bu zattan geldiği hakkında, umumî bir kanaat vardır».

Ondan sonraki talepler, zaten ihtilâlin benimsediği işlerdir. Bazı sorumluların değiştirilmesi, Tahkikat encümeninin kaldırılması, tutuklu talebelerin tahliyesi, çıkarılan bütün antidemokratik kanunların kaldırılması, Partizanlığa son verilmesi, vatandaşın hürriyet ve eşit muamele hakkına mutlak surette riayet, din simsarlığından vazgeçilmesi vb...

Bu maddeleri takip eden satırlarda Gürsel «Bu yazdıklarım, asla bir parti ve politika mülâhaza ve tesiri ile yazılmamıştır» teminatını verir. Yaptığı bu maruzatın, çok mühim ve hatta çok cüretkârane olduğunu da kaydeder. Demokrat iktidarın yaptığı veya yaptığını öne sürdüğü *işler* hakkındaki görüşü de şudur. «Bu yapılan işleri, sömürge idareleri de yapar. Asıl mühim olan, toplumun ruhunda, *yaşama aşk* ve *azm*'inin geliştirilmesi, *hak* ve *hürriyet aşkı*'nın *kökleştirilmesi* ve vatandaş idrakinin, yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır. Olaylar, bu yolda olmadığınızı göstermektedir...»

Bütün bu görüş, mütalaa ve teklifler, daha yukardan beri ruh yapısı ile mizaç ve karakterini belirtmeye çalıştığımız Cemal Gürsel'in, sade, basit, mütevekkil, orta çizgiyi hiç bir zaman aşmayan iç âlemi ve uysal şahsiyeti ile, hakikaten bağdaşamayan şeylerdir. Sonra bu önemli çıkışı, Emeklilik zamanı zaten geldiği, o da kendini buna ha-

zırladığı için, 3 mayısta masasında artık izinli olduğu, makamını terkedip gitmesi lâzım geldiği kararının uyandırdığı ve haksız sayabileceği bir tertibe de bağlamak mümkün değildir. Mektubun ve tekliflerin, başka yakınları ile istişare edilerek, fikir, görüş işbirliğine dayanılarak, yani başkalarının yardım ve katkıları ile yazıldığı hakkında da bir belirti tespit edilememiştir.

Halbuki tahliller, açık, kesin ve doğrudur. Durumun ve gidişatın değerlendirilmesi, İktidarı ellerinde bulunduranlardan, daha isabetlidir. Kısacası, bu mektubu ile Gürsel, bizim bu sayfalarda anlattığımız Gürsel'i, yani, kendi kendisini aşar...

O halde bu değerlendirme gücü, bu açık ve cüretli çıkış nasıl izah edilebilir? Gerçi Gürsel; etrafında bir şeylerin hazırlandığını, cüretli, kararlı bir genç subaylar kadrosunun, onun da bir nevi tasvibi ile kilit noktalarını tuttuklarını elbette ki seziyordu. Aslında, kendisinin yalnız olmadığını, iktidarın ise can çekiştiğini biliyordu. Meclis tedirgindi. Parti grubu endişeliydi. Hükümet sarsılmıştı. Nihayet Adnan Menderes bile, artık bir şeyleri sezmekteydi. Hatta çaresizliğini açıklamak zorunda da kalıyordu. Meselâ kendisinin Kızılay Meydanında fena durumda kaldığı şu 555 K. günü, konuşması, aslında bir acz ve teslimiyet havası taşıyacaktı. Hani şu 3 mayısta yazılan mektuptan iki gün sonra, yapılan kabine toplantısında şöyle konuşur:

> *«— Evet, kaderin sevki ile, bütün büyük, toplu ve kuvvetli teşekküller, iktidarın aleyhinde. Fakat biz de bu mevkiye, cebirle, zorla veya tazyikle gelmedik. Bizi buraya millet getirdi. O halde, bütün bu teşekküllerin karşısına biz de, bize oy veren milletle çıkarız. Ve hakikatları millete anlatırız. Milletin tepkisine bakarız. Eğer Halk da bizim aleyhimizdeyse, o zaman, yeni seçime gideriz, iktidarı millî iradenin emrine terkederiz...»*

Bu cümlelerde, gerçeklerden nişan veren bir şeyler vardır. Bunları konuşan Menderes, daha bir hafta önce İsmet İnönü'nün:

> *«— Başvekilin istifasına da lüzum yok, yarın Meclis kürsüsüne çıksın, önümüzdeki seçimlerin vaktinde yapılacağını bildirsin, ben hemen arkasından kürsüye çıkar ve kendisini destekleyeceğimi beyan ederim»*

sözlerine, cevap vermeyen Menderes değildir. Artık *kader*'den bahseder. Kadere teslim olmuş görünür. Sözlerindeki «Büyük, toplu, kuvvetli teşekküller»den, Orduyu kastetmesi mümkündür. O ordu ki, Cemal Gürsel'in mektubu ile, iki gün önce seslenmiştir. O mektup ki, Mendereslerin, kendi aralarında kalmıştır. Bayar'a aksettirilmemiştir.

Ama Adnan Menderes, gene de Adnan Menderes'tir. Karşısında kalabalıkları görünce, aklın ölçüleri derhal zaafa uğrar. Nitekim 14 mayısta çıktığı İzmir seyahatinde, vapur İzmir rıhtımına yaklaşırken, rıhtımın, meydanın bir insan deryası halinde kaynaştığını görünce kendisinden geçer. Dengesini kaybeder. Yanındakilerini de etrafa serperek, rıhtıma atladığı zaman, artık cezbeli bir derviş gibidir. Yahut, artık sokağın, kalabalıkların adamıdır. Arkadaşlarından hiç kimse ona yetişemez. İnsan deryasının dalgalarına kendini kaptırır. Bu dalgalarda kaybolur. Denilir ki rıhtımdan, meydandaki kürsüye kadar olan nihayet 100 metrelik mesafeyi, belki de bir saatte alabilmiştir. Gene söylendiğine göre, rıhtım, meydan ve sokaklar, 100.000 kişiyle dolmuştur. İşte o zaman onda, aklın ölçüleri değil, Adnan Menderes denilen, hem romantik, hem iç âleminde bin bir şeyler yaşayan fenomen canlanır. Son 10 yılın zirvelere yükselttiği, o güne kadar kalabalıklarda hiç kimsenin ulaşamadığı coşkular uyandıran cezbeli insan dile gelir. Kendine, ancak kendini eşit gören kıratlı süvari, çıktığı kürsüde şahlanır:

> *«— Yalanlar uydurulacak ki, arkasından asma, kesme teraneleri meydana atılacak ki, kurulmuş olan çeteler cesaretlenecekler. Ve işler yolundadır diye harekete geçme cesaretini bulacaklardır...»*

Bu yolculuğun tarihi 14 mayıs 1960'tır. Bu sözler İzmir Anıt Meydanında 14 mayıs 1960'ta konuşulur. Yani 14 mayıs 1950'de kazanılan iktidar zaferinin, yıldönümü kutlanmaktadır.

Ama ne var ki, ayaklarının altında zemin, artık kaymaktadır. Halk deryaları ise vefasızdır. Birkaç gün sonra aynı meydanda, İsmet İnönü konuşacak ve gökleri çınlatacak kadar alkışçı bulacaktır. Başvekil Adnan Menderes'e gelince? Tam 13 gün sonra, 27 mayıs 1960'ta İhtilâl patladığı zaman Eskişehir'dedir. Konya için planları vardır.

Ama Eskişehir'den nereye varacağı bilinmeyen kısa bir yolculuktan sonra Kütahya'dan daha ileri gidemez. Menderes ve yanındakiler oradan alınacaklar ve sonu bin bir ihtimalle dolu bir uçak yolculuğundan sonra Ankara'da Başvekil ve iktidar mensupları, kendilerini Harp Okulunda, tevkif edilmiş olarak bulacaklardır. Hem iktidar, hem Kıratın yolculuğu, hulâsa bu serüven artık sona ermiştir. Bu *son,* niçin böyle gelir? Bu sorunun cevabını, buraya kadar olan tahlillerimiz sanıyorum ki, gereği kadar açıklamıştır...

Artık, 27 Mayıs sonrasına geçebiliriz...

DARBE GERÇEKLEŞİYOR!

27 Mayıs 1960 sabahı, askerî darbe ilân edilmiştir. Meclis dağıtılmış, Siyasî Partiler faaliyetten alıkonulmuş, Silahlı Kuvvetler Memleketin idaresine el koymuşlardır. Dışa karşı bağlantılara, NATO'ya, CENTO'ya sadık kalınacağı ilân ediliyor ve Seçimlerin, en yakın zamanda yapılacağı bildiriliyordu. Ama Darbeden sonraki işler ve bu Darbe'nin yeni bir Anayasa, yeni kanunlar ve Müesseseler getirip getirmeyeceği hakkında, herhangi bir açıklama yoktu. Bir Hükümet teşkilinden de bahsedilmemişti. Hatta bu Darbeyi yapanların kimler olduğu, Şef veya Lider hakkında bir açıklama da yapılmadı. Darbe üzerindeki genel görüşme ve tartışmalar, tabiî en ziyade aydınlar arasında, işte bu noktalarda duruyor, karışıyordu. Halk ise, hareketsizdi...

Ordunun veya Orduların, Merkezdeki bu harekete karşı tutum ve davranışları da belli değildi. Tevkifler ise başlamıştı. Fakat bu tevkiflere kimlerin tabi tutulacağı, tevkiflerin genişlik alanı üzerinde belirsizlik, hatta kararsızlık vardı. Cumhurreisi Çankaya'dan alınmıştı. Adnan Menderes Ankara'da değildi. Eskişehir'de bulunuyordu. Durumu hakkında, ancak öğleden sonra bilgi alınabildi. Menderes Eskişehir'de, subaylar tarafından soğuk karşılanmıştı. 26 mayıs günü mitingi sabote edilmiş, hoparlör telleri kesilmişti. Kürsüde ancak şöyle birkaç cümle konuşabildi. Ve bu arada, tahkikat komisyonlarının kaldırıldığını bildirdi. Gece soğuk ve zoraki bir yemek verildi. Ama, etrafla telefon konuşmaları da engelleniyordu. Rahat değildi. Yemek sırasında havacı subay gruplarının davranışları dikkati çekiciydi. Kısacası, durumun gayri tabiîliği meydandaydı. Hatta Mende-

ies'e refakat eden gazetecilerden Vedat Refiioğlu, Menderes'in yakınlarından Muğla Milletvekili Burhan Belge'ye şöyle diyordu:

«— Burhan Bey, biz burada, misafir değil, nezaret altındayız!..

Bu sözlerin doğru bir tarafı vardı. Bu arada bir subayın, gizlice ve Başvekile ulaştırılmak üzere Burhan Belge'ye verdiği bir ihbar yazısını da, Belge değerlendiremedi. Ve bu ihbar, tutuklanmasından sonra, Belge'nin cebinde bulundu...

Menderes'in bütün gayreti, özellikle Ankara ve Istanbul'la telefon konuşması sağlayabilmekti. Ama istediklerini bulamıyordu. Istanbul'da bir ara, Sıkıyönetim Karargâh Kurmaylarından Ahmet Yıldız'la telefonda karşılaştı. Durum hakkında hiç bir bilgi alamadı. Yalnız, o gün Eskişehir'de ve zaten pek dinlenemeyen söylevinin, gazetelerde yayınlanmamasının teminini rica ediyordu. Ahmet Yıldız'ın karşılığı garipti:

«— Merak buyurmayın Beyefendi, Sizin bu söyleviniz Türkiye'de, hiç bir zaman yayınlanmayacaktır...»

Başvekilin bütün ümidi, ertesi gün hareket edeceği Konya'daydı. Konya'da çok geniş karşılama, hatta eylem tertipleri alınmış olduğu haberleri yaygındı. Konyalılar onun ziyaretini, emrini ve işaretini bekliyorlar sözleri yayılmıştı. Köylerden, Bucaklardan, İlçelerden, hatta daha uzak yerlerden, belki de 100.000 insanın Konya'ya akacağı söyleniyordu. Gene söylentilere göre, bu gövde gösterisi bu kadarla da kalmayacaktı. Menderes'i gören ve dinleyen bu yığınlar, sonra Partiye sadakatlarını hareket halinde göstermek için, Vilâyetin belki bütün vasıtaları ile Ankara üzerine akacaklardı. Hatta hazırlanan bir Kanlı Cumadan bahsolunuyordu. Bu söylentiler, başka türlü bir hava yaratmak için miydi? Yoksa gerçekten bir tertip var mıydı? Elde bu söylentileri aydınlatacak güvenilir belgeler yoktur. Onun için, bu konuyu sadece o günkü havayı aksettirmek için yazıyoruz. Ama Menderes'in, Konya seyahatine büyük ümitler bağladığı, yakınları tarafından da doğrulanmaktadır. Gece Ankara ile bütün temas gayretlerinde Konya ziyaretinin ağırlık teşkil ettiği hissolunuyordu. Hem zaten 5 mayıstaki Vekiller Heyeti toplantısında:

«— Biz de onların karşısına, milletle çıkarız»,

dememiş miydi?..

Ne ise gece yemeği, başladığı gibi bitti. Herkes odalarına çekildi. Adnan Menderes tedirgindi. Öyle anlaşılıyor ki, Ankara'da olup bitenleri o gece saat üç sıralarında haber almıştır. Yanındaki Milletvekillerini, diğer arkadaşlarını o saatte Şeker Fabrikası misafirler dairesinde bırakarak, Maliye Vekili ve Eskişehir Mebusu Polatkan ve diğer bir Milletvekili ile Vilâyete gider. Ama öğrenmiştir ki, artık oralarda durması doğru değildir.

Havacıların karargâhına gelince? Istanbul'dan bir gün önce gelen Havacı Ağasi Şen, karargâhı kazanmıştır. Eylemciler, o sırada Albay olan Muhsin Batur'un emrinde, Ankara ve Istanbul'dan radyolarda yayınlanacak Darbe veya ihtilâl işaretini beklemektedirler. Saat 2'de, havaalanında Albay Ataklı'nın odasına gidilir. Istanbul'da Albay Orhan Erkanlı, Tank birliğini alarma geçirmiştir. Istanbul Radyoevi, tanklarla sarılmış haldedir.

Nihayet saat 4.30'da radyo beklenen sinyali verir. Ataklı'nın odası birden karışır. Tevkifçiler birbirleri ile kucaklaşırlar. Hemen harekete geçilir. Menderes'in ve arkadaşlarının kaldıkları misafirler dairesine koşan tevkif ekibi, Menderes'i bulamaz. Halbuki hava meydanında, Menderes tevkif edildikten sonra onu Ankara'ya götürecek uçak hazırdır. Ama Menderes daha önce Eskişehir'den otomobille ayrılmış, Uşak istikametinde hareket etmiştir. Ondan sonrası malum:

Eskişehir'den General Süleyman Tulga, Kütahya'da Hava Er Eğitim Tugay Kumandanı Albay Süleyman Mete'ye kesin emrini verir:

«— Eğer onu elinden kaçırırsan, seni kurşuna dizerim!..»

Menderes gerçi Kütahya'ya varır. Ama takip uçakları da havada izindedir. Kütahya Valiliğinde, ancak Vali Yardımcısını bulur. Ve orada, günün gerçeklerini öğrenir. Albay Süleyman Mete'nin, Eskişehir'de General Süleyman Tulga'ya bildirisi ise şudur:

«— Menderes'i derhal tevkif ettim. Emirleriniz?..»

Artık her şey bitmiş, perde kapanmıştır.

Menderes'in Eskişehir ve Ankara'ya getirilişi, Harp Okuluna gö-

türülüşü üzerinde ayrıca durmayacağız (1). Ama şimdi biraz da, Ankara'da olup bitenlere bakalım...

VAKİT TAMAM OLUYOR!

21 mayıs 1960 günü öğleden sonra, bir kısım Harp Okulu Öğrencilerinin yaptığı yürüyüşten ve bu yürüyüşe her rütbede subayların katılışından bahsetmiştik? Hareket, tabiî birtakım tahkikatı gerektiriyordu. Harp Okulu tedirgindi. Bu sebeple de, herhangi daha geniş bir işe, meselâ bir Hükümet Darbesine kolayca katılabilirdi.

İhtilâli hazırlayanlara gelince? Son zamanlarda bu cephenin şansı, Kara Orduları Karargâhı ile Genelkurmay Başkanlığında İhtilâlden önce en mühim iş, Harp Okulundaki bazı kilit noktaları ile, Ankara'daki zırhlı ve zırhsız bazı askerî birliklerin başına, Merkezde bu işlerle meşgul olanların güvendikleri kimselerin tayinini sağlamak olur. Bu servisin başında Suphi Karaman vardır. Meselâ Muhafız Alay Kumandanlığına Osman Köksal, bu suretle getirildi. Alparslan Türkeş, Sezai Okan, Mustafa Kaplan ve diğerleri, aynı zamanda Harp Okulunda da vazife aldılar. Orgeneral Cemal Gürsel'in bu atamalarda müsamahasının olumlu etkileri oluyordu. Binbaşı Hikmet Akıncı, Yüzbaşı Başaran, Harp Okulu Alay Kumandanı Albay Mücteba Özden gibi, okul içinden elemanlar da, harekete hazırdılar.

Darbenin günü ve saati, Harp Okulunda kararlaştırıldı. Harp Okulu son safhada, hareketin merkezi halini almaktaydı. Zaten ihtilâli hazırlayanların Ankara'da, belirli bir toplantı yerleri yoktu. İşe gireceklerin, mümkün olduğu kadar gizli kalmak ve birbirlerini az tanımak zorunluğu, belirli bir yerin, Merkez veya toplantı yeri olarak seçilmesini sakıncalı kılıyordu. Bu önemli ve çetin ilişkilerin tertip, tanzim ve idaresinde, soğukkanlı, dengeli bir Kurmay olan Sami Küçük, sanıyorum ki, en etkili şahsiyet olmuştur.

Nihayet, 24 mayısta, Sami Küçük, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Fazıl Akkoyunlu ve şimdi galiba Orduda vazifeli olan bazı asker şahsiyetler Harbiye'de toplanırlar. 25-26 gecesinde alınacak İhtilâl kararı

(1) Bu konuda «*Menderes'in Dramı*» isimli eserimizde, ayrıntılı bilgi verilmiştir.

da Harp Okulunda verilecektir. Okul Kumandanı General Sıtkı Ulay, bu safhada ihtilâle kazanılmıştı.

SAĞDUYU, GAFLETE YENİLİNCE?

O günlerde kısaca, iktidar çevresinin havasına da bakalım. Daha önce bahsettiğimiz Tahkikat Komisyonu ve bu Komisyonun kabul edilen yetki kanunu ile, Parti Grubundaki tedirginlik artmıştı. Bunun neticesi olarak, 23 mayısta 97 imzalı bir takrirle Parti Grubunun toplanması istenir. Bu hareketin başında, Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı görünür. Zirvedeki anlaşmazlık ve çatışmalar hızla gelişir. Grupta itidal fikri ve sağduyu, bazı elemanları daha kazanır. Menderes'in ayaklarının altındaki zemin, Parti içinde de kaymaktadır. Sıtkı Yırcalı, Rıfkı Salim Burçak, Mustafa Zeren, Salim Gündeş, tehlike çanlarını çalarlar. Halbuki Hükümet, yasaklar üzerine yasaklar çıkarır. Bu arada hatta, Meclis müzakerelerinin gazetelerde neşri bile yasaklanır. İş artık gülünç derecelere varır. Bazı yasaklamalar getiren kararların ilânı dahi yasaklar arasına girer. Hulâsa Hükümet şaşkındır. Hemen bütün prestijini yitirmiştir. Artık açıkça görülmektedir ki Menderes, hem korku, hem kararsızlık, hem de bütün alınan tedbirlere karşı güvensizlik, ümitsizlik içindedir. İstifanın zorunluğu ve ılımlı bir kabinenin vaziyete el koyması artık kesin zarurettir. Hatta bunun bile zamanı geçmek üzeredir. 23 mayıs akşamı Çankaya'da, Bayar'ın da katılmasıyle, Parti yöneticilerinin bir toplantısı yapılır. Sıtkı Yırcalı ve arkadaşları, açıkça son sözlerini söylerler: Kabine değişmelidir! Bu toplantı çok mühimdir. Ve Mantıkla Sağduyu, o gece, orada da gafleti yenemeyince, Demokrat Parti zaten artık belirmiş olan kendi Sonunu, kendisi tayin etmiş olur. Yırcalı ve arkadaşları, geniş açıklamalardan sonra, son görüşlerini, yani Kabinenin istifası gerektiğini söylerken, Menderes'in verdiği karşılık, çok gariptir:

«— Pekâlâ, yani Hükümet Başkanı da mı değişecek?»

Cevap normaldir:

«— Evet, değişebilir! Kim güveni sağlarsa, o hükümeti kurabilir. Burada hazır bulunanlardan her birimiz, Hükümette vazife almamaya hazırız...»

Demek ki Menderes, gene Başbakanlığının peşindedir. Ve ikide bir, Eskişehir'e Konya'ya seyahat tertiplerinden bahseder. Binlerin, on binlerin, kendisini nasıl alkışladıklarını, bu gafil arkadaşlarına gösterecektir! Halbuki karşısındakilere göre:

— *Alkış demek, tasvip demek değildir!*
— *Tedbirler netice vermemiştir.*
— *Komisyon yasakları kalkmalıdır...*
— *Seçimlerin tarihi ilân edilmelidir.*
— *Kanunlar, normal şartlarla yürütülmelidir.*

Evet, alkış, hiç kimseyi bağlamaz. Ve alkışçı, herkes alkış tutabilir. 23 mayıs gecesinin bu son toplantısında işler bu cereyanı alınca, son ümit artık Celâl Bayar'dadır. Ama Bayar da şöyle konuşur:

«— Kritik durumdayız. Bu devrede bir Hükümet değişikliğine gitmek, içeride ve dışarıda, fena tesir yapar!.....

Demek ki, bu ümit kapısı da kapanmıştır. Ve *şartların doğru değerlendirilmesi* demek olan Devlet Adamlığı ve Liderlik vasfı, 23 mayıs gecesi de kendini gösterememiştir. Her şey onu gösteriyor ki, Celâl Bayar'da, gafil avlanmayacağı ve bir kündeye gelmeyeceği kanısı, kesin olarak daima hâkim olmuştur:

«— Biz Gafil avlanmayız, biz gafil avlanmayacağız,»

sözleri, ona atfen ve bir sanatkâr hanımın hatıra serisinde yayınlanmıştır. Bu elbette ki bir aldanıştı. Sezar bile gafil avlanmıştır.

Hulâsa, o gecenin stratejik önemi, hem Bayar, hem Menderes tarafından iyi değerlendirildi denemez. Meselâ Menderes bir ara, kendisine karşı olanlara, kendisini istifaya davet edenlere şöyle haykırdı:

«— Siz, bir dehlizin içindesiniz, Çıkış yerini göremiyorsunuz. Ama ben, o dehlizin sonundaki ışıklı noktayı görüyorum. Sizi oradan çıkaracağım. Sizi ben kurtaracağım!»

«— Kurtaramazsınız!..»

«— Kurtaracağım....»

Ve odayı terkeder, çıkar. Sanılır ki kafası, hep Eskişehir'de onu bekleyen on binlerin alkışları ile, daha şimdiden sarhoştur... Artık,

baş vuracak son bir kapı kalmıştır. Aynı gün, yani 23 mayısta Parti Grubuna verilen 96 imzalı takririn, Grupta konuşulmasını sağlamak. Bu yönde harekete, hatta baskıya geçilir. Şimdi, 25 mayıs Çarşamba günündeyiz. Grup saat 10'da toplanır. Yönetici, Dr. Baha Akşit'tir. İşte bu toplantı artık, normal bir grup toplantısı değildir. Ne gündemi ne düzeni vardır. Ortada esen, bir rüzgâr da değil, karmakarışık bir fırtınadır. Halbuki bir takrir verilmişti. Takrirde istenilenleri daha önce kaydetmiştik. Bu istekler, pekâlâ bir gündem olabilirdi. Fakat, her kafadan bir ses çıkıyordu. Bu karışıklık içinde Başvekil de söz alır. Ama son sözü, sözlerinin bütünüdür:

«— Sizlere teessüf ederim!..»

Ve kürsüden hiddetle iner. Hışımla salonu terkeder. Sahne, bir fiyasko sahnesidir. Üyeler birbirlerine girerler. Reis, toplantıyı kapar. Müzakerelere öğleden sonra devam edilecektir. Ama işte bu öğleden sonraki toplantı da yapılmaz. Artık ortada, ne başvekil, ne Grup yöneticileri, ne de toplantı yapacaklar vardır. Grup salonunda esen bir boşluktur. Bir çaresizliktir, sahipsizliktir. Böylece de, 23 Mayıs akşamı Çankaya'daki Kurul toplantısında Demokrat Parti'nin, kendi kurtuluş yolunu kendisinin kapayışı, 25 Mayıstaki Grup fiyaskosunda büsbütün perçinlenmiştir. Gaflet, sağduyuyu bir daha yenmiştir. Ve iktidar için artık, kurtuluş yolu kalmamıştır. Başvekil, o ihtiraslı Eskişehir gezisine, yani mukadder akıbete doğru çıkmıştır. Eskişehir seyahatinin sonunu ise biliyoruz...

Ama, acaba, Çankaya Parti Kurulu toplantısında bir netice alınamamış olsa bile, Eğer Grup toplantısına normal devam edilip, Hükümetin istifasına karar verilseydi ne olurdu. Bu sorunun, o günkü şartlara göre cevabı, beni çok ilgilendirmiştir. Çünkü; Grup 25 mayıs günü toplanmıştı. Ankara'da ihtilâlciler ise, aynı gece Harp Okulunda, son kararlarını veriyorlardı. Ve 26-27 gecesi, her şey olup bitecekti.

Bu soruya, hem iktidar Partisi, hem ihtilâlciler cephesinden cevap aramışımdır. Meselâ, Kabinenin istifasının baş savunucusu Sıtkı Yırcalı ile, şu 23 mayıs gecesi Çankaya toplantısı ve 25 mayıs günü Grup fiyaskosu üzerinde, uzun konuşmalarım olmuştur. O da elbette ki, Bayar ve Menderes'in, Hükümet değişikliğine karşı çıkmalarını doğ-

ru bulmamaktadır. Ve, eğer istifaya gidip, Hükümet değişseydi, durumun ve gidişatın da, normal bir seçim istikametinde gelişeceğine inanmaktadır.

İhtilâlciler cephesindeki sondajlarım, daha açıktır. Meselâ az ileride, şahsiyeti üzerinde ayrıca duracağımız ve 26-27 mayıs gecesi eyleminin Şefi ve Kumandanı General Madanoğlu ile konuşmalarım, daha kesindir:

«— Paşam, eğer sizler, 25-26 mayıs gecesi Harp Okulunda, ertesi gece yapılacak Hükümet Darbesi hareketinin planlarını hazırlar ve vazifeleri taksim ederken, radyo birden anons verseydi de, Hükümetin istifa ettiğini bildirseydi ne yapardınız?

— Ne yapacaktık? Yapacak şuydu: Hemen şapkalarımızı alıp, evlerimize giderdik! Çünkü bizim de ertesi gün nelerle karşılaşacağımız, neler yapacağımız hakkında, pek bir fikrimiz, hazırlığımız yoktu ki?..»

Madanoğlu'nun, açık kalpli ve babacan mizacına uygun, bu sade cevabını, başka ihtilâlci şahsiyetlerden de, belki daha tertipli, ama aynı manada müşterek olarak dinlemişimdir...

Şimdi artık, Harp Okuluna gelebiliriz...

SİLAH BAŞINA!

Vaktin tamam oluş sahnelerini yeterince vermiş gulunuyoruz. Istanbul'da, iktidarın en güvendiği kale, yani Sıkıyönetim Karargâhı, fiilen ihtilâlin karargâhıdır. Ankara'da, Harp Okulu Kumandanı General Sıtkı Ulay, bütün tertiplerle, İhtilâlcilerin içindedir. Ve Okul subaylarından Binbaşı Hikmet Akıncı 27 mayıs günü ona şunu bildirir:

«— Paşam, bu gece burası, İhtilâl Karargâhı olacaktır...»

Öyle de olur. Bir gece önce, son kararlar verilmiş, son tertipler, ilgili Birliklere ulaştırılmıştır. İhtilâl günü için bir de Karargâh heyeti seçilmiştir. Kumandan: General Cemal Madanoğlu, sonra Kurmay Albay Ekrem Acuner, Kurmay Yarbay Sezai Oğan, Kurmay Yarbay Suphi Karaman, Kurmay Binbaşı Kadri Kaplan. Önde gelen Söz sahipleri, akşamla beraber, Harp Okuluna gelirler. *Kader gecesi*

başlamıştır. Dışarıyla irtibat kesilmiştir. Şimdi söz, Artık Madanoğlu'nundur. Madanoğlu, girdiği işi ve yüklendiği sorumluluğu bilir. Artık o ve arkadaşları, dönüşü olmayan bir yolun üzerindedirler.

Saat, gece 2'yi gösterir. Harp Okulu Alay Kumandanı ve şahsiyetli bir asker olan Albay Mücteba Özden (General), daha önce Alayını silahlandırmış, cephaneleri dağıtmıştır. Öğrencileri istirahata çekmiştir. Vakti gelince «Silah Başına!» kumandasını verir. Saat 2'de alay, İhtilâl Kumandanı General Madanoğlu'nun karşısındadır. Paşa ileriye çıkar. Kısa nutkuna başlar. İlk cümlesi ile, etraftaki kaynaşmaları durdurur:

«— Arkadaşlar!

Telâşeyi bırakın da, yerlerinizi alın.

Bu müdahaleyi, mecburî olarak yapıyoruz. Ve kararımızın doğruluğuna inanıyoruz. Şu anda vazgeçsek bile, artık çok geçtir. Çayın üzerinde at değiştirilmezmiş...

Bu işi, ne Sefirlik, ne Vekillik için yapıyoruz. Yurdun yüksek menfaatları için yapıyoruz. Kalanlar, ölenlerin bıraktıklarına, sonuna kadar bakacaklardır. Bunlar için yemin ediyor musunuz?

— Yemin ediyoruz...

— Tanrı yardımcımız olsun!..»

Kumanda verilmiş, hareket başlamıştır...

Madanoğlu'nun bu konuşması gösteriyor ki, bu bir heyecan nutku değildir. Ve belli ki, böyle bir konuşma için önceden hazırlanmamıştır da. O anda içinden ne gelmişse onları söylemiştir. Ve sanıyorum ki, hiç bir ihtilâl eyleminin başında böyle bir harekete Önder olanlarca, hem Harp Okulu öğrencileri gibi aydın, genç, hayatiyetli ve hepsi de bütün meslekî geleceklerini ortaya atan bir silahşörler alayına, bu kadar sade, basit bir dille hitabedilmemiştir...

Madanoğlu, o geceye ait hatıralarını bir gazeteciler grubuna anlatırken ve bu konuşmanın ardından, şu sözleri söylediğini de kaydeder:

«— Eh... Oldu bir kere...»

SON HESAPLAŞMA

Evet, 27 Mayıs sabahı ile beraber, Türk devlet yapısında bir patlama oldu: Bir iktidar sona erdi. Bunun nedenlerini ve İhtilâli, İhtilâlcilerden ziyade değilse de, hiç olmazsa onlar kadar hazırlayan iktidarın yarattığı şartları artık biliyoruz. Bir iktidar ki, 14 mayıs 1950'de gene kendisinden öncekilerin hazırladığı şartlarla iktidara gelmişti. Çok elverişli bir atmosfer vaadeden imkânlar ve olumlu bir tarihî misyonla, bir ülkenin kaderini eline alıyordu. Ve o zaman, göklerimizde yazılan ve sadece aydınların seçebildikleri sorular, ancak şunlardı:

> *«— Yeni Parti, yani ezici çoğunlukla gelen bu iktidar, tarihin kendisine lâyık gördüğü bu misyonu nasıl başaracaktı? Bu misyon ve sorumluluklara, alınan emanetin önemine lâyık olacak şekilde sahip olacak mıydı? Yoksa kolay kazanılan yani kendilerinin değil, tarihî şartların ve birikimlerin, hatta biraz da İnönü'nün hamurunu ve çamurunu yoğurarak kendilerine takdim ettikleri bu iktidar ekmeğinin lezzeti ile sarhoş olarak, birden, bir zafer şaşkınlığı içinde kendilerini, aklın* hikmet'*lerine değil de, sokağın rüzgârlarına mı bırakacaklardı? O zaman, İnönü'nün ve toplayabileceği son arkadaşlarının, Parlamentoda tutumları ne olacaktı?»*

Evet, Demokrat Parti'nin kurucu, öncü ve söz sahiplerinin başlarında, kader tayin edici sorunlar taşıyan bulutlar dolaşıyordu. Ya olgun, ileriyi gören, toplumun ruh ve hareket kanunlarını kavramayı ve onlara yön tayin etmeyi bilen üstün insanlar olacaklardı. Sokağı, köy kahvelerini kucaklayarak, ama onlara teslim olmayarak, onların artık açığa vuran ilkel taşkınlıklarını, kinlerini, garazlarını yatıştırarak, halkın heyecanını, inşacı hamleler halinde harekete getireceklerdi. Böylece de, Mustafa Kemal'in evvelâ sezdiği, sonra önderi ve icracısı olduğu, hatta bütün bize benzer memleketlere de, bir Millî Kurtuluş mücadelesi örneği açtığı yolları izleyerek, başlanılan işi soysuzlaştırmadan daha ilerilere götüreceklerdi. Yahut da bu iş, bir zafer sarhoşluğu içinde soysuzlaşacaktı...

Evet, bu tür bir anlayış, zor bir anlayıştı. Bu tür bir davranış, kaprisler, başına buyruklar demek değildi. Bu tür devlet adamlığı, çe-

tin bir vasıf ve imtihandı. Ama içinden yüz aklığı ile çıkılırsa, daha sonra geleceklere de *örnek* olacaktı. Memleketin yarınki çocuklarına, daha ileri adımlar atarak, daha büyük sorumluluklara girerlerken, ders olacak bir imtihandı.

Gerçi D.P.'nin bu neticede, yıllar yılı süren Muhalefet, gayret ve mihnetlerinin pek payı yoktu. Ama acaba Demokrat Parti öncüleri, sözcüleri, en uçlara kadar yayılan Demirkırat'lara binmiş süvariler, bu tarihî misyona, ne dereceye kadar sahip oldular? Tarihin, kendilerine açtığı, hem talih, hem imtihan sahnesinde, ne dereceye kadar başarı gösterdiler? Bu soruların cevapları nihaî hesaplaşmaya göre, olumsuz olmuştur.

Gördük ki, bu tarihî misyon, gereği gibi değerlendirilememiştir. Ve gördük ki yeni iktidar, tarihî vazifesinin iç âleminin birikmiş ve dizgin kabul etmez şahlanışlarını, kalabalıkların içgüdülerini harekete getirerek, hem kendini, hem kafilesini çıkmazlara sürüklemiştir. Böyle olunca da, kendilerini yükselten çarklar, elbette ki er geç ters dönmeye başlayacaktı. Bunun sonunda ise, evvelâ, aslında vefasız bir sevgili olan sokak ve köy-kent kalabalıkları kendilerinden kopmaya başlayacaktı. Sonra da hiddet ve şiddet, her şeyi altüst edecekti.

Böylece de, kütlenin ümidi ile, kütle ve hele Ordu nazarında itibarını kaybeden iktidar, ya bir seçim sonucu, yahut da bir askerî darbeyle, birden devrilebilecekti. Bu iki ihtimalden ikincisi oldu.

Çünkü D.P. iktidarı artık, hem çevresinde ve memleketin her bucağında, kendisini itibarsızlaştıran ve sağduyulu halkın gözünden düşüren haysiyetsiz menfaat oyuncularının düzenlerine hâkim olamıyordu, hem de Parlamento kadrosundaki iç ihtilâflar yüzünden yıpranıyordu. Ülke içinde iktidar, her gün biraz daha sarsılıyordu. Sokağın kaypak gösterilerini, halkın bağlılığı sanarak aldanan Menderes, aslında, kendi yakın çevresinde de artık yalnızdı. Denebilir ki, terkedilmişti. Ordunun bağlılığı diye kendisine iletilen haberler, politikacılığa kaymış bir Genelkurmay Başkanı ile, bazı hafif düşünceli sözcülerin verdikleri teminattan ibaretti. Çünkü, İhtilâl, Genelkurmay Başkanlığı ile, Millî Savunma Bakanlığının odalarında, koridorlarında, hem pek de gizlenmeye lüzum görülmeden hazırlanıyordu.

Dışarıya gelince? Şimdi daha belgeli olarak biliniyor ki, tek dış dayanak olan Amerika, Demokrat Parti iktidarından, yüz çevirmişti:

«— Menderes'in günleri artık sayılıdır».

sözlerini Birleşik Amerika'nın, hem Hükümetine, hem gizli bir Amerikan Devleti olan CIA'ya nakleden rapor, artık açıklanmıştır. İktidar Cumhurbaşkanının, Menderes'çe «Tarihî bir yolculuk» olarak adlandırılan başarısız Amerika seyahatinden de, gereken manayı çıkaramamıştı. Halbuki bu seyahatinde Celâl Bayar, Amerikan Parlamentosu önünde, o güne kadar belki hiç bir Devlet Başkanına tanınmayan bir zaman müsaadesi içinde, uzun ve dikkati çekici bir konuşma yapmıştı. Fakat, şartları ve olayları; vefa duygusu ve hissî yönlerden değil, siyaset ve iş pragmatizmi açısından değerlendiren Amerikan siyasetçileri ile iş adamları üzerinde bu nutuk, ümit edilen etkiyi yapmamıştı...

Cumhurbaşkanının Amerika'dan istediği ise, Amerika için, günlük bir havale niteliğinden ibaret olan 300.000.000 dolardı. Ve bu istek sonunda reddedilecektir. Enflasyona gelince? O, memleketin gırtlağına yapışmıştı.

Hulâsa, Demokrat Parti'nin doğuş, yükseliş ve devriliş hikâyesi, yalnız bir Parti serüveni olarak alınmamalıdır. Bu serüvende aynı zamanda, yakın tarihimizle, yaşadığımız günlerin ve belki de ileride yaşanabilecek dönemlerin çok cepheli ve düşündürücü bazı mana ve işaretleri bulunmaktadır. Öyle mana ve işaretler ki, hem hadisenin hayatta bulunan kahramanları, hem günün politikacıları, hem yarınki sosyal yaşantımız için, ders niteliğinde sahneler arz ederler.

Bunun içindir ki, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli* adını verdiğimiz bu eserimizde, daha önce yayınladığımız *Menderes'in Dramı* kitabımızda da ana gelişmeleri ile işlediğimiz Demokrat Parti devrinin ve hadisesinin bazı problemlerine tekrar değiniyoruz (1).

Kaldı ki bir ülkenin, şu veya bu devrede, şu veya bu şartlar altında yaşadığı olaylardan, daha sonraki kuşağa aktarabileceği bazı

(1) *Menderes'in Dramı*, 1960, 560 sayfa Cumhuriyet gazetesinde de tefrika edilen bu eserimiz, Menderes'in hayatını, soy ilişkileri ve çocukluk hayatından alarak, ölümüne kadar izler. Bu arada onun siyasî hayatı, Halk Partisi ve Demokrat Parti'deki yaşantısı, şahsiyeti, ruh ve mizaç özellikleri, etrafıyle işlenir.

gerçek işaretler varsa, onlar nakledilmelidir. Çünkü onlar, yeni neslin yaşantısında, ona, adımlarını ayarlayabileceği bazı mantık ölçüleri de verebilirler.

1950-1960 arasında da öyle olaylar yaşandı ki, onların perdesi arkasında, yalnız siyasetin ve siyasetçinin değil, memleketin ve devletin ilerideki ahenk ve nizamı da bir soru işareti halinde yatıyordu.

BİR AÇIKLAMA

Eyleme geçildi. Darbe muvaffak oldu. Hareketi uygulama safha ve detayları üzerinde durmayacağız. İcra, bu eserin konusu değildir. Bu eserde biz, ancak şartları, şartların birikimini, bu şartların gelişmesinde rol alan ve neticelere müdahalesi olan başlıca şahsiyetlerin, tabiat mizaç ve ruhî karakteristiklerini izleyerek, hadisatı takibe çalışıyoruz. Çünkü eserimizin konusu, olayların hikâyesi değildir. Şartların oluşumudur. Ve bu oluşumda etkili olan Politik ve Sosyo-Psikolojik faktörlerin, Diyalektik, yani hareket Mantığı açısından izlenmesidir. Olaylar ve olaylarla bağıntılı bazı detaylar bu eserde, ancak tamamlayıcı malzeme olarak kullanılmıştır. Kısacası bu kitap «İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli»dir. Konuyu, yukardaki hareket noktalarına bağlı kalınarak süslemek, sürükleyici kılmak, elbette ki zordu. Ama eserimizde, tarihimizin, kritik bir aşamasını ele almışızdır. Bu gerçek. Kahramanlarının çoğu hâlâ hayattadır ve bunların her biri, karıştıkları, yahut akışında rol aldıkları olayları, ister istemez, kendi açılarından anlatacak, değerlendireceklerdir.

Ama, bağımsız bir yazar olarak bizim vazifemiz, mümkün olduğu kadar objektif kalmak ve oluşumlar ile bunların başlıca kahramanlarını, elbette ki kendi açımızdan, ama gerçek bir determinizmin, *Hareket Mantığı*'nın kanuniyetleri içinde değerlendirmeye çalışmaktır. Bu hareket noktasına, sanıyorum ki, dikkatle bağlı kaldık. Ve tabiî, ele aldığımız olayların rüzgârları içinde yuvarlanan bir insanın duyarlık sınırları içinde. Çünkü ele aldığımız devrin akışı içinde, en büyüğünden devrin müdahalelerine karışmış kahramanlarına ve nice aktif insanlarına kadar, yakın karşılaşmalarımız, dostluk, yakınlık, tanışıklık ve temas derecelerinin şu veya bu şekline giren ilişkilerimiz olmuştur. Devrin ve oluşların akışında fikir ve görüşlerini almayı faydalı bul-

duğum ve hepsinden iyi kabul gördüğüm ön plandaki veya daha tali derecedeki insanlarla olan uzun konuşma veya tartışmalarım, incelemelerim için daima aydınlatıcı neticeler vermiştir. Bu duyduklarımın, dinlediklerimin, yazılacak, kamu efkârına açıklanabilecek olanları ile, böyle olmayanları vardır. Bu alanda ortaya çıkan belgelerle, bu belgelerde adı geçenlerin isimlerinden, açıklanabilecek veya açıklanamayacak olanları ayırmakta, daima titiz davrandım. Hele ölmüşlerin ruhlarına karşı, onları mümkün olduğu kadar zedelememek, daima prensibim oldu. Tabiî, tarihin de hakkını, tarihe vermek kaydı ile...

Bu endişe, bütün eserlerimde, meselâ «Makedonya'dan Ortaasya'ya - Enver Paşa» isimli eserime kadar, beni titizlikle meşgul etmiştir. Çünkü bu alanda, şimdi hemen hepsi de Tarih Kurumuna intikal ettirilmiş olan 10.000 yaprak kadar orijinal belgenin içinde çalışmak imkânını sağladıktan başka, olayların geçtiği ve meselâ Enver Paşanın son günlerini yaşadığı Ortaasya ve son nefesini verdiği Pamir dağları eteklerine kadar, onun izlerini izledim. Hayallerini, ümitlerini, hayal kırıklıklarını, ümitsizliklerini nefs murakabelerini, şu defterçik kıyısı, şu kâğıt parçası veya çay paketi artıklarına yazılmış öz ve cidden gizlemeye lüzum görmediği, cesur duyguları ile okumam kabil oldu. 1920 eylülünde Bakû'da toplanan «Şark Milletleri Kurultayı»nda ise onu, aynı çatı altında yakından gördükten başka, Kurultayın son günü, bir evin çıplak bir odasında ve bir masanın ucunda, ayrıca ve bir saatten fazla, baş başa konuşmak fırsatı da hasıl oldu. Ama bunları anlatan «Suyu Arayan Adam» isimli eserim vesilesi ile de konuştuğumuz Enver Paşanın Eniştesi ve Birinci Dünya Harbi boyunca Kurmay Başyaveri ve en güvendiği kimse olan rahmetli Kâzım Orbay'ın, bütün bu yazdıklarımı doğrulayan, destekleyen nazik mektubunu neşretmedim.

Bu açıklamaları sadece, bu eserimize de hâkim olmasına gayret ettiğim ruhu ve güdülen gayreti belirtmek için yapıyorum.

Bu kitabın konusuna gelince? Aynı endişelerin, burada da hâkim kılınmasına çalışılmıştır. Meselâ rahmetli Menderes'le, iktidar devresi sonlarında yakın konuşmalarım, onu ve onun mümkün olduğu kadar iç özlemini tanımak bakımından çok uyarıcı, aydınlatıcı olmuştur. O hayattan çekilip de, ben «Menderes'in Dramı» isimli eserimi yazmaya başlarken, Ege Bölgesinde, iki defada toplamı bir buçuk ay ka-

dar süren araştırmalarım ve Çakırbeyli çiftliğinde çalışmış Çoban, kâhya gibi elemanlarla, Çakırbeyli köyü halkı, komşuları, her kademedeki tanıyanları ile, çevrenin atmosferi üzerindeki temaslarım, cidden fikir verici oldu. Bu arada Adnan Menderes'in ilk ve son arkadaşı ve dengeli bir şahsiyet olan Etem Menderes'e, geniş bilgi yardımları için ayrıca medyun ve müteşekkirim. Şuna da inanıyorum ki, gençlik yıllarında Adnan'ı birkaç defa ölümlerden kurtaran bu soğukkanlı, vefalı insanın etki ve telkinleri işletilseydi, gidişat, galiba trajik sonuçlara varmazdı...

Eserimizin bundan sonraki kısmında da, sahnede, elbette ki, gene şahıslar kaynaşacak, olaylar cereyan edecektir. *Şartlar* birikecek, sentezlerini yaratacaktır. Gene elbette ki, bunlar üzerinde görüşlerimiz, mütalaalarımız, hükümlerimiz olacaktır. Bunlar üzerinde de, daha önce naklettiğimiz prensiplerimize bağlı kalacağız. Gerekli gördüğüm bu açıklamadan sonra, konumuza devam edebiliriz...

KENDİNE BENZEYEN BİR PAŞA: CEMAL MADANOĞLU!

Madanoğlu 22 mart 1907'de Eşme'de doğdu. Babası Eşmeli ve yerli bir ağaydı... Fakat Madanoğlu doğduğu zaman, Annesi eşinden ayrılmış bulunuyordu. Bu sebeple Madanoğlu babasını tanımadı. Üzerinde babasının hiç bir etkisi olmadı. O Annesinin etkisi ve olgun ilgisi altında çocukluk yaşlarını geçirdi.

İlköğrenimini Kartal'da yaptı. Sonra bir süre, Kadıköy Sultanisinde (Lise) okudu (1920 - 1923). Oradan Kuleli Askerî Lisesine geçti (1923). Askerlik mesleğine böylece girmiş oluyordu. 1924'te bu mektebi bitirdi, Harp Okuluna geçti. 1926'da oradan mezun oldu. Piyade sınıfındandı. İlk askerî görevini Muğla'da aldı. Çeşitli birliklerde çalıştı. 1939'da Harp Akademisine girdi. Çeşitli kademeleri ile bu mektebi de bitirdi (1941).

Orduda Zırhlı tümenlerde Kurmay Başkanlığı, Piyadede Zırhlı Tugay Komutanlığı gibi kumanda görevlerinde bulundu. Kore Harbine katıldı. Amerika'da müşahede eğitimi gördü. İhtilâl sırasında, Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanıydı. İhtilâlden az sonra ve normal safhası ile Korgeneral oldu. Bu rütbeden 1961'de emekliye ayrıldı.

Madanoğlu ve kuşağı, Atatürk barışı dediğimiz, şimdi de 50. yılını tamamlayan bir sulh devrinin çocuklarıdır. Gelmiş geçmiş Türk devletlerinin tarihinde böyle sürekli bir barış yoktur. Onun için, Madanoğlu ve arkadaşlarının da askerlik hayatlarında, dış düşmanlara karşı bir savaşın stajı ve hatırası yoktur. Yalnız, Madanoğlu da, yakın tarihimizin, unutulması gereken gölgeli olayları diyebileceğimiz, Doğu İlleri askerî harekâtına katıldı. Bu, aslında bir rejim kavgasıydı. Doğu İllerinde asırlardan beri yaşayan cismanî ve ruhanî Derebeylik kalıntılarına karşı, çağdaş nizamın savaşı! Aşiret çemberleri içindeki halk, ister istemez Aşiret Ağaları, Şeyhleri, Efendileri ne derlerse yapmak zorunda olan kölelerdi. Ve konu, savaştan ziyade, bu toprak ve mezhep köleliğinin, gerçek, kesin ve bilgili tasfiyesiydi. Bu, yapılamadı. Ve olan; zekî, sadık, istidatlı ve her iyi harekete yatkın halk'a oldu. Hareketlerin, unutulması gereken gölgeliliği, bu neticelerden gelir. Ankara'da, bir kısım idareci ve sorumluların tutum ve davranışları, ne yazık ki, ya anlayışsız, ya çelişkili kaldı.

Görülüyor ki Madanoğlu, geçmişinde büyük olaylar olmayan, yani neslinin bütün benzerleri gibi, normal kademeleri aşarak ilerleyen Generallerimizden biridir. Harp Okulu ve Kurmay Akademisi öğrenimi ise, askerlik dışında Genel Kültür ve dünyayı tanımak açısından sınırlı bir çerçeve içinde geçerdi.

Madanoğlu'nun, kendine benzer ve ayırdedici yönleri asıl, mizaç ve iç âleminden gelir. Ne İnönü gibi Akılcı, ne Bayar gibi Politikacı, ne Menderes gibi heyecan ve ihtiras adamıdır. Tabiîlik, sadelik ve gerek orduda, gerek ordu dışındaki yaşantısında herkese karşı açık kalpli ve babacanlık bakımından ise, biraz Cemal Gürsel'e benzer. Yalnız, herkese inanış, erkesin iyi insan olduğu ve herkesin iyi niyetli, dost ve temiz insan olacağının tabiî bulunduğu yolundaki değişmez hoşgörüsü ise, Cemal Gürsel'i de aşarak, onu ancak kendine benzeten vasıflarından birini teşkil eder.

Eski yılların potasında pişmiş tecrübeli kişilere, hele, genç veya yaşlı aydın, yahut öyle kabul ettiği insanlara karşı hayranlığı ve kendini verişi, ayrı bir özelliğidir. Bu tecrübeli veya aydın insanlarla konuşmayı, ders ve hatta ibadet gibi kutsal sayan bir ruh hali vardır. Tabiî, hayal kırıklıkları ile de karşılaşır. Ve bu Hayal kırıklıkları,

bazen onun için, sanıyorum ki çok derin mihnetlere, ruh zedelenmelerine de mal olmuştur.

Kısacası, şunu da ekleyelim ki, bütün bu aydın hayranlığı, tecrübeli ve bilgili insanları görmek, dinlemek ihtirası, bu arada, dinlediklerini değerlendirme uğraşılarındaki içten çırpınışları Madanoğlu'nun, başkalarının açığa vuramadıkları, ama kendisinin ise apaçık işleyen soylu bir cephesidir. Yetersizliklerini aramak ve *kendini tamamlamak* gibi, hiç durmayan çabasının, asîl belgelerinden biridir.

Madanoğlu da ihtilâl öncesinde, kendi çerçevesi içinde yaşıyor ve her halde o da genel gidişattan memnun görünmüyordu. Ama, bir eylem, bir ihtilâl düşündüğünü sanmam. Şikâyetler, Kışla sohbetleri diyebileceğimiz, açık ve normal arkadaşlar arası dertleşme ve tartışmalar ile sınırlı geçse gerekti. İhtilâl Kadrosuna katılışı da, birtakım klasik tecrübe ve sondajlar yolu ile olmadı. Bir gün, eylemin içinde olanlarla karşılaştı ve onlara katıldı. Madanoğlu «katılıyorum» deyince de, ona inanmak gerekti. Sözüne güvenilen insandı. Vakti gelince de, çekinmedi. Ortaya atıldı. Ve bütün sorumlulukları yüklenerek, haydi arkadaşlar yürüyelim diyebildi. O kısa, basit, heyecansız konuşmasını yaptı. Çünkü Madanoğlu içli insandır ama, heyecan adamı değildir. Bu konuşmayı daha önce vermiştik.

DARBE SABAHI ?

Gerçi ortada bir Şef, sözün tam anlamı ile otoriter bir merkezî Komite, taşra merkezleri teşkilâtı (Uç teşkilât), Hücreler ve gözü doyuracak kadar İhtilâlci Üyeler, militan gönüllüler yoktu. Ama Darbe, başarılmıştı. Gerçek olan buydu. En beklenilmeyeni de Ankara, Istanbul gibi merkezlerde, her yaşta, kadın, erkek çok sayıda insanların, sanki bu Darbeyi çoktan bekliyorlarmış gibi, kendilerini heyecan içinde sokaklara atmalarıydı. Gerçi bir nevi sokağa çıkma yasağı da vardı. Ama, hiç olmazsa mahallelerde, semtlerde, kalabalık kütleler, gene de sokağa dökülmüşlerdi. Çocuklara ise, kimsenin yasak uyguladığı yoktu. Kadınlar, evlerden evlere koşuyorlardı. Sokaklardan geçen görevli devriyelere, hele Harp Okulu öğrencilerine, yardım ve yakınlık gösteriyorlardı. Bu coşkunluğun nasıl günlerce sürdüğü, hele meselâ Ankara'da, Kızılay Meydanının akşam üzerleri nasıl bir mah-

şer kalabalığı içinde kaynaştığı birtakım taşkınlık sözleri bulunan şarkılar, danslar türeyivermişti. Öyle ki, bir süre sonra Cemal Gürsel, bu gösterilere son verilmesini radyolarla, biraz da sert, kesin ricalarla halktan veya göstericilerden istemek zorunda kaldı.

Üzerlerine keder çökmüş evler de, tabiî vardı. Taşra şehir ve kasabalarında gösteriler, fazla dalgalanmadan yatıştı. Halkın orta tabakalarında, esnaf, tüccar çevrelerinde, renksiz bir sükût hissolunuyordu. Ama ihtilâlden önce kasabalarda, köylerde; kahvelerini, camilerini birbirinden ayıracak kadar yoğunlaşan, Vatan Cephesi taşkınlıkları ile güçlenen halk arası düşmanlık ve bu arada, ya din, ya nüfuz ticaretini tekelleştiren sokak politikacılarının yarattıkları hava da, elbette ki kolay silinmiyordu. İhbarlar, şikâyetler almış yürümüştü. Ama, çok isabetli bir davranış olarak Darbeciler karargâhı ve mesul makamlar, günümüzde geçer akçe haline gelen bu ihbarlar salgınını çabuk önlediler ve akına, iltifat etmediler. Bu davranışta, Ankara Kumandanı General Cemal Madanoğlu'nun, sağduyudan gelen kesin emir ve müdahalesi, en başta müessir olmuştu.

Fakat Darbe sabahı, en müşkül, hatta biraz da şaşırmış durumda olan, gene darbeciler karargâhıydı. Evet, Darbe başarılmıştır. Vilâyetlerden, ordulardan ters tepkiler görülmedi. Sivil, asker makamlar, merkezin emrine giriyorlardı. Meselâ bir aralık ve erken saatlerde kendisinden beklenen cevap alınamayan Erzurum III. Ordu Kumandanı Ragıp Gümüşpala'dan da kısa süre sonra, beklenen tel yazısı geldi. Bu yıldırım, tel, Erzurum'dan saat 7.47'de çekilmiş, Ankara'da, 8.10'da alınmıştı. O gün ve o saat içinde büyük önem taşıyan ve Ankara'daki eylemcileri, cevap geciktikçe, oldukça kıvrandırmış olan bu tel yazısının metnini buraya, aynen alıyoruz:

Yıldırım Kara Kuvvetler Kumandanlığına
A n k a r a

3 - Erzurum. 3754 50. 27/5 B/ saat 7.45. Alındığı saat 8.10

«— Sükûnetin muhafazası için gerekli tedbirler alınmış ve emirler verilmiştir. Ordu ve vatandaş sakindir. Bu ana kadar Radya neşriyatından başka emir alınmamıştır. Durumun açıklanmasını ve emir-Kumanda vaziyetinin bildirilmesini arzederim. 27 mayıs 960 Or. 3 1401 5/4/50.»

Kl. Yıldırım. *Orgeneral Gümüşpala - Ordu Kumandanı*

Valiliklere, zaten silahlı kuvvetler el koymuşlardı. Yeni asker Valilerden de neticeleri bildiren telgraflar geliyordu. Bunlardan da misal verelim. Mesclâ Kayseri'de, İnönü'nün seyahatlerini önlemek işlerinde, Devlet görevlisinden ziyade Parti Valisi gibi hareket ettiği hissini veren eski Vali Ahmet Bey yerinden alınmıştı. Görevi alan Kumandandan alınan telgraf şuydu:

Gelen: Açık, acele.

Kayseri Garnizon Komutanlığı
Kara Kuvvetleri Kumandanlığına

İNFO: 2. Ordu K. Konya Tsg: 270800. B. Mayıs 60

«Açıktır: Saat 07.00'den itibaren mülkî ve askerî idare Garnizon Kumandanlığınca ele alınmıştır. Arzederim.»

14/27 3/3994. Alındığı saat: 270910. B.

İmza: M. Ali Pekman. Tuğg. Garnizon K.

Teller işliyor, İşler arzolunuyordu. Ama Ankara'da ne oluyordu? Bu belli değildi. Kara Kuvvetleri Kumandanı kimdi? Bu teller kime arzedilir? Hatta darbeyi yapanlar kimlerdir? Darbe ne için yapılmıştır? Hele Başta kim vardır? İşin bu tarafları meçhuldü.

İnönü'ye gelince? Onun, gece yatmadan önce, düşünceli ve dalgın olduğu anlaşılıyor. Damadına «İyi geceler!» derken:

«— İhtilâl kapımızda!»

diye de konuşmuştu. Zaten 27 Mayıstan önceki günlerde bunu sezmişti:

«— Asker ihtilâle hazırlanıyor. Bunu görmemek imkânsız. Fakat hareketi, Mehmetçiği kullanmadan yapmak lâzım. Bakalım onu nasıl tertipleyecekler?..» (1).

27 mayıs sabahı saat 4.30'da, İnönü'yü, ihtilâlin başladığı haberi ile uyandırdılar. Haber onda nasıl tepkiler yarattı? Sevindi mi? Üzüldü mü? Gelecek için düşünce, endişe veya ümitleri neydi? Bu soruları, bazı işaretlere göre cevaplandırmak mümkündür: Elbette ki

(1) Metin Toker: *İnönü İle 10 Sene.*

sevinmedi. O, iktidarın ülkeyi kaçınılmaz bir müdahaleye sürüklediğini görüyordu. Bu müdahale ancak, askerden gelebilirdi. İnönü'nün, İhtilâl gecesi yatağına çekilirken damadına:

«— İhtilâl kapımızda!»

diye konuşması, bu sezginin ifadesidir. Evet, o günlerde bir ihtilâl olacağını Ankara'da, sezinlemeyen kalmamıştı. İhtilâl olacak sözleri, Ankara'nın az çok seçkin mahallelerinde, ev kadınlarının bile günlük konuşmalarına girmişti. Bu söylentilerin dışında kalan, bütün bunları duymayan ve patlamayı önleyecek, Meclisi normal çalışma nizamına sokacak, Demokrat Parti'yi deviren asıl hastalığı, yani *Aşırı Particiliği* bir tarafa itecek tedbirler yerine inanılmaz bir gafletin, her saat biraz daha hıncın çamuruna gömülen Demokrat Parti Şeflerinden başka herkes, bunu duymuştu. Devrin İstihbarat ve Emniyet Teşkilâtı ise, belliydi ki suskundu...

Ama İnönü, İhtilâli değil, 1961 seçimlerini bekliyordu. Onu tercih ediyordu. İhtilâlin kapısını çaldığını sezdiği halde... Bunun çeşitli nedenleri ve icapları arasında, yarım asırlık tecrübelerinin hasılalaları da etkiliydi. Nitekim, İhtilâl günü İzmir'de bulunan, fakat ertesi sabah Ankara'ya dönen Yakup Kadri Karaosmanoğlu, hemen İnönü'yü ziyarete gittiği zaman, Paşayı pek sevinçli bulmadı. Tersine olarak, yüzü asık ve kendisi endişeliydi. Halbuki Yakup Kadri onu heyecanlı ve sevinçli bulacağını sanmıştı. Kendisi de ona göre, tatlı, ümitli sözler konuşmaya çalışıyordu. Nihayet Paşa, onun sözlerini kesti:

«— Yakup, Kurmayları, Kurmay Albayları bilirim. Bunlar, gelirler, ama gitmesini bilmezler...»

Evet, gerçek olan buydu. Çünkü İsmet Paşa da, bu gerçeklerin içinden gelmişti ...

İnönü ile İhtilâl karargâhının ilk ve yetkili teması, 28 mayısta ve günün erken saatlerinde oldu. Bu bir telefon konuşmasıdır. Telefonun öte başında Cemal Gürsel vardır:

«— Sayın Paşam,
— Buyurun Paşa hazretleri,

— Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi, size önceden haber vermedik. Fakat haber verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak, başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima, Peygamber buyruğudur Sayın Paşam...»

İnönü'nün karşılığı da içten oldu. Dinlediklerinden çok duygulanmıştı:

«— Memleket ve Millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Başarınız için, asıl ben sizin emrinizdeyim. Paşa hazretleri, sizi anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim...»

İnönü bu konuşmadan sonra Kahvaltı sofrasına döner. Konuşmanın, kendinde uyandırdığı etkileri şöyle özetler:

«— Gayet saygılıydı. Nasıl bir havada olduklarına teşhis koymak henüz güç. Hem benim desteğime kendilerini muhtaç görüyorlar, hem, benimle açık münasebetleri olsun istemiyorlar. Bakalım? Göreceğiz!.. Fakat kendilerine bütün yardımı yapacağım. İşlerinin güçleştirilmemesi lâzım.»

İnönü'nün, daha bu ilk konuşmasındaki sezişleri doğru çıkacaktır. Ve İhtilâl Karargâhı ile kendisi arasında, sonuna kadar, samimî ilişkiler kurulamayacaktır (1). Şimdi biz, gene İhtilâl Karargâhına ve İhtilâl sabahına dönelim.

OTORİTE BOŞLUĞU

Darbe gecesi Madanoğlu, bütün sorumlulukları omuzunda taşımıştı. Darbenin sabahı ortada Şef, fiilen odur. Ama Karargâhtaki kaynaşmalara, hatta karışıklıklara hâkim değildir. Çünkü bu harekette yalnız bir Liderin yokluğu değil, bir Merkez Komitesinin bulunmamasının aksaklıkları da daha ilk adımda kendini hissettirmiştir. Denebilir ki, ortada birçok üniformalı subaylar sağa sola koşuşurlar, kaynaşır-

(1) Daha ayrıntılı bilgi için: *İkinci Adam*, cilt III, bahis XIV.

lar. Ama, sivil şahıs veya çevrelere *heybetli* görünen bu perdenin arkasında bir Otorite boşluğu, bütün sıkıntıları ile meydandadır.

Bu niçin böyledir? Sorunun cevabı basittir. Çünkü ortada Darbenin, devamlı olacağı hissini veren bir Lider'i ve başında bu Lider'in bulunduğu, fakat Darbeden çok daha öncelerden belirmiş, Otoriter bir Merkezî Yönetim Komitesi yoktur. Ama, daimî bir teşkilât demek olan ordu gücü, buna, tabiî bir çare bulacaktır...

Lider'in ne olduğu hakkındaki yorum ve tanımlarımızı daha önce vermiştik. Şimdi de, yönetici Komite hakkında tanımlamalarımızı kısaca belirtelim. Çünkü bu ortamda merkezî otorite boşluğu, ancak böyle bir komite ile doldurulabilirdi.

27 Mayısta Merkez Yönetim Komitesi; Darbelerden önce, elbette ki gizli olacaktı. Bu komite, bu hareketlerin gerekliliğini ilk sezen, bu gerekliliği hazırlayan şartları en iyi değerlendiren, sonra da baş vurulacak yönleri, en gerçekçi ölçülerle formülleştiren birtakım *vasıflı* insanların, zaman içinde ve *elenişler* sonunda belirerek, bir Otorite altında toplanması, seçilmesiyle doğacaktı.

Bir Otorite altında dedik. Halbuki Merkez Komitesi, aynı zamanda, *kollektif*, yahut *müşterek* bir Otoritedir. Meselâ İttihat ve Terakki'nin, 1906-1908 arasındaki Selânik Merkez Heyeti, yahut, Erzurum Kongresinin vücut verdiği «Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi» birer Merkez Heyetinin, vasıflarını taşırlar. Yalnız bunlardan, Selânik'teki önce gizli, Temsil Heyeti ise, bir Kongrenin kararı ile kurulduğu için, maskesiz ve açıktı. Zaten onun şansı, Erzurum'da, çağ ölçüsünde yeni bir şeyler düşünen, yeni bir şeyler getiren, Mustafa Kemal gibi bir Liderin belirişiydi. Temsil Heyetinde *üstün irade*'yi, baskı ve zor yolu ile değil, beklenmeyen ölçüdeki uzak görüşlülükleri ile onun, kendinde toplayabilmesiydi. 27 Mayıs Darbe'cilerine gelince? Hepsi de genç, temiz, iyi niyetli, dinamik ve bozulmamış insanlar olan bu bir avuç girişimcinin, daha önceden böyle ve gerçek anlamda merkezî bir otoriteyi tesis edemedikleri, bir gerçektir. Otorite boşluğu da buradan geliyordu.

Buna rağmen, 27 Mayıs sabahı, birkaç saat içinde duruma hâkim olunabilmiştir. Öyle sanıyorum ki, Darbe haberinin her tarafta, zaten beklenen bir olup bitti olarak kabul edilişinin bunda etkisi vardır. Yoksa, Istanbul hariç olmak üzere Ordularla ciddî bağıntıların

kurulmamış olması ve *Uç Teşkilâtı*'nın bulunmaması, ciddî bir meseleydi. Zaten Darbeciler, kendilerinin kim olduklarını, rütbelerini, adlarını Radyoda derhal açıklamaktan galiba bunun için kaçındılar. Başa, daha yüksek rütbeli biri, meselâ bir Orgeneral, bunun için aranıyordu. Akla gelen tabiî Cemal Gürsel oldu. Ama kendisine Darbe haberi ilk ulaştırıldığı zaman, o da kararsız göründü. Yoksa bu safhada, meselâ Erzurum'da (III. Ordu) veya Konya'da (II. Ordu) bir Orgeneral bu olaya karşı çıkıp, en hızlı vasıtalarla Ankara'da işe müdahale etseydi, netice ne olurdu sorusuna verilecek cevap sanıyorum ki bellidir. Çünkü, adı geçen orduların hareketine, elbette ki, Politik, yahut genellikle Sosyal etken ve değerlendirmelerden ziyade, duygusal faktörler etkili olacaktı. Meselâ, Ankara'da, Tuğgeneral rütbesinde bir ordu mensubunun üstünlüğünü, bu orduların başında bulunan Orgeneraller, Kumanda zinciri bakımından her halde hoş görmeyeceklerdi. Bu noktaları belirttikten sonra, İhtilâl günü ve sabahında Darbe veya İhtilâl Karargâhının havasını biraz da, o sabahın en yetkili askerinden dinleyelim. Bu asker, 26-27 Mayıs gecesi fiilen hareketin başına geçen, Cemal Madanoğlu'dur.

KARARGÂH KAYNAŞIYOR

Madanoğlu'nun kişiliği hakkında, daha önceki bahiste, yeteri kadar bilgi verilmiştir. Madanoğlu, böyle bir harekete, çok daha öncelerden hazır mıydı? Elbette ki değil. Ama, eylem artık bir gerçek haline gelip, o da kendini bu eylemin, o safhada başında görünce, yalnız sorumluluğunun bilincinde olmak değil, artık harekete geçmiş olan birliklere, etrafında kaynaşan ve her biri bir şeyler isteyip, bir şeyler bekleyen, hem de her an biraz daha kabaran bu dalgalara, şekil ve yön tayin etmek, büyük, önemli ve çok cepheli bir vazife halini almıştı. Az sonra göreceğiz ki Madanoğlu bu mahşer içinde, soğukkanlılığını kaybetmemiştir. Gene daha aşağıda göreceğimiz gibi, Darbenin ihtilâle dönüşünde, sanıyorum ki, etkili bir karar adamı olarak sivrilmiştir.

Madanoğlu'nun, Karargâhın o gününü ve o sabahını, daha sonra ve Millî Birlik Komitesi içinde, 13 kasım 1960'ta cereyan eden tasfiye hareketinden sonra, bir gazeteciler topluluğuna anlatmış olduğunu

daha önce kaydetmiştik. Her zamanki sade, gösterişsiz ve içten hali ile, sohbet şeklinde yayınlanmamak üzere verilen bu beyanat, daha sonra yayımlanmıştır (1). Bu sohbetin havasında da, Madanoğlu'nun sade, teklifsiz ve içinden geldiği gibi konuşmalarının havası eser. O tür konuşma ve hasbihaller günün birinde, ona ıstıraplı zamanlar yaşatacaktır...

Biz bu beyanatın burada, sadece, bazı önemli noktalarını özetleyeceğiz. Çünkü ancak bu nakilledir ki, 26-27 mayıs sabahı İhtilâl karargâhında esen havayı anlatmak kabil olacaktır. Ve Madanoğlu'nun, bir bakışta, 27 Mayıs İhtilâline, daha ilk saatlerde, beklenmeyen ve *yön tayin edici* ağırlığı, bu özetlemelerde belirecektir. Zaten onun, ancak bu vaktinde ve olayların akışını değiştirici müdahalesi iledir ki *Darbe,* artık *İhtilâle* dönüşecektir...

Darbe sabahı Karargâhta, başlıca şu meseleler ilgilileri düşündürüyordu:

(1) Darbe, gerçi başarıldı. Ama, nerelere kadar gidecek? Nerelerde bitecek?

(2) Girişilen hareket, nasıl temsil edilecek? Karargâhı saran, dolduran kaynaşan kalabalık ne olacak? Asıl girişimciler ve sorumlular kimdir? Bunlar, bu hepsi de hareket, iş, görev, yetki isteyenler arasında nasıl seçilecek?

(3) Devleti kim temsil edecek? Eski İktidar ve Hükümet artık ortadan kalktığına göre, yeni Hükümet mi kurulacak? Hem kimlerden ve nasıl kurulacak?

(4) Eski İktidar ve İdare mensupları ile, eski Parlamento (Büyük Millet Meclisi) ne olacak? Demokrat Partililer ne olacak?

Bu arada, Yabancılarla temaslar, Maliye işleri, Yasama, İcra, hatta Yargı işlerinin nasıl yürütüleceği de, elbette ki önemli meselelerdi. Fakat, bütün bunları kim veya kimler düzenleyeceklerdi. Parlamento ve eski Hükümet dağıtılmıştı. Siyasî Partilerin faaliyetleri fiilen önlenmişti. Ama bunlarla iş bitmiyordu ki?..

---

(1) Gazeteci Cevat Oktay tarafından broşür halinde yayınlandı.

Madanoğlu sohbet konuşmasında, o sabahki hali şu şekilde nakleder:

«— Harp Okulu talebeleri şehre sevkedildikten sonra, Harp Okuluna yüzlerce kişinin getirildiğini haber aldım. Bizim kararımız, Kabine Üyeleri ile, Mahut takrire imza atan dört Mebus dışında, kimseyi tevkif etmemekti. Fakat Halk, büyüğü küçüğü, çoluğu çocuğu ile, bu hareketi o kadar candan bekliyormuş ki, penceresini açan, eline telefon rehberini alan;

— Şu evde falanca var, onu da götürün, şu adam da onlardandır,

diye, hemen bütün Mebusları ve yakınlarını toplatmışlardı...

Durum büyüyordu. Derhal Harp Okuluna gittim. Ortalık, ana baba günüydü. Kabine Azaları hariç, diğerlerini bırakmalarını söyledim. 150 kişi kadar bıraktılar...»

Hakikaten de ve öyle anlaşılıyor ki, kimin tutulup, kimin tutulmayacağı belli değildi. Nitekim daha aşağıda vereceğimiz tevkif listeleri, bu alandaki tereddüt ve gelişmeleri açığa vururlar. Bu listelerin orijinallerinden fotokopileri mevcuttur.

BEKLENMEYEN BİR ÇIKIŞ

Madanoğlu'nun ikinci ve önemli neticeler verecek olan hareketi, Şoförüne verdiği bir emirdir. Bu karışıklık arasında, sonu, Darbeyi aşan, bir İhtilâlin, açılışına varacak olan bu emri nasıl hatırladığını kendisi şöyle anlatır:

Şoför Hamdi otomobile atlar. Gaza basar. Paşanın Bahçelievler'de tarif ettiği bir evi bulur. Karşısına çıkan yaşlı bir zattır. Paşanın emrini bildirir. Karşısındaki zat şaşırmış, sarsılmıştır. Ama, emre uyar. Otomobile yerleşir. Paşa şöyle anlatır:

«— Ben işe dalmıştım. Bir ara odada iki sivil gördüm. Ne bekliyor bunlar dedim. Alın götürün Harbiyeye!»

Meğer ki bunlar, Bahçelievler'de bir defa gördüğüm ihtiyar bir Profesörle, üst katta oturan genç adammış. Gönüllerini aldım:

«— Rica ederim baba, Bana birkaç Profesör adı yazıverin!»

Evet, iş böyle başlar. Ortaya bir liste çıkar. Hepsi de Istanbul Üniversitesi Profesörlerinden. Madanoğlu bunların, derhal ve uçakla Ankara'ya getirilmelerini emreder. Şöyle anlatmıştır:

«— Niyetimiz, o birkaç Profesörün yanına, Askerî Temyizden, Danıştay Azalarından da katıp, Büyük Millet Meclisi'ne sokmaktı. Güvendiğimiz adamları Meclis kapısına dikip, gelen Mebuslardan temiz olanları içeriye almak, Olmayanları da:

— Senin adın şu hadiseye karışmış. Sen, filan meseleye Oy vermişsin, diyerek onları sokmamaktı!

Sonra içeridekilerin üstüne Meclis kapısını kapayıp:

— Çabuk bize bir Anayasa yapın, derhal seçimlere gideceğiz, demekti...

Fakat Istanbul'dan beklenen Profesörler uçakla yetişip:

— Böyle şey olmaz, deyince iş değişti. Siz Mebusları serbest bırakırsanız, kendiniz de gayri meşru olursunuz...»

Yeni bir Anayasa yapılması arzusu, daha doğrusu sezisi ile, Eski İktidar mensuplarını tutuklama ve dolayısıyle daha sonra Yargılama şeklinde, biraz da beklenmeden beliren hareketler, 27 Mayıs Darbesinin büyümesine, genişlemesine, daha doğrusu, Darbe'nin İhtilâle dönüşmesine doğru, isteyerek veya istemeyerek atılan ilk adımlar oldular. Ama şimdi biz, bu noktaya gene dönmek ve işin nasıl ve gene beklenmedik bir Hukuk safhasına vardığını izlemek üzere evvelâ, İhtilâlin *Millî Birlik Komitesi* üzerinde duralım...

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ

Millî Birlik Komitesi sözünü bize, Mısır İhtilâlinin hatırlatmış ve benimsetmiş olması ihtimal dahilindedir. Çünkü, eserin birinci kısmında hikâyesini özetlediğimiz bu ihtilâlin 1952 temmuzunda patladığı günlerde, General Sıtkı Ulay, Görevli olarak Kahire'de bulunuyordu. Bu patlama safhalarında Mısır İhtilâlini başaran «Genç Subaylar»la olan dostluğunu, yakınlığını, bir hatıra yazısında yayınlamıştır. Sıtkı Ulay, 27 Mayıs İhtilâlinde de, Harp Okulu Komutanı olarak harekete karıştı. Kurulan Millî Birlik Komitesinde, hatta daha sonra Kabinede yer aldı. Fakat «Millî Birlik Komitesi» sözünün, baş-

ka yoldan veya başka üyeler tarafından hatırlanmış olması da mümkündür.

Darbe sabahı Karargâhın havasına biraz değinmiştik. O gün, Karargâh Komutanı olarak görev alan Em. Yarbay İbrahim Göktürk de bir yazısında bu havayı anlatmıştır. Gerçi bir bakışta her şey; karışık, kararsız gibi görünür. Ama şu da vardı ki, Karargâhı dolduran veya kendilerine düşen işerin ve hareketlerin başında bulunanlar içinde, hareket hazırlığına, daha önceden katılmış, yani işe önceden ve bilerek baş koymuş bilinçli Subaylar, elemanlar da vardı. Meselâ, Kara Kuvvetleri Karargâhında aktif, hazırlayıcı, dinamik bir şahsiyet olan Kurmay Albay Suphi Karaman, gene aynı merkezde, sessiz, sakin görünüşlü, iç âlemini açığa vurmayan, ama kurduğu düğüm noktası ile, işlerin şuurlu bir takipçisi olan Kurmay Albay Sami Küçük, bu arkadaşlarının tertipleri ile Muhafız Alayının başına getirilen ve 27 Mayıs sabahı Çankaya'nın teslim alınışında kesin müdahalesi olan Kurmay Albay Osman Köksal, bunlar arasında ve ön planda görünürler. Aynı suretle soğukkanlı, dengeli bir kişiliği olan Hava Generali Mucip Ataklı, aydın bir asker olan Haydar Tunçkanat, Kurmay Albaylardan Sezai Okan, Alparslan Türkeş ve diğerleri, Madanoğlu'nun çevresinde, giriştikleri işin ağırlığını, yüklendikleri sorumluluğun manasını bilen insanlar olarak elbette ki, harekete bir yön tayini için uğraşıyorlardı. Istanbul'dan ve orada gerçekten cüretli karar ve eylem güçleri ile, hatta Ankara Radyosu henüz anonslara geçmeden harekete geçen Kurmay Albay Orhan Erkanlı ve Ahmet Yıldız, ilk safhada, büyük destek güçleri olarak işlerinin başındaydılar...

O halde ortada ve önceden kadrolaşmış olmasalar da, gelişecek olayların aktif elemanları oldukları anlaşılan küçük bir öncüler topluluğu vardı. Tabiî bunlara, gerek Harp Okulu Alayının başında ve saflarında, gerekse Ankara, Istanbul ve Eskişehir'de harekâta geçen birliklerin başındaki silah ve Kumanda adamları ile, daha nice eylemci ve yardımcı insanları da katmalıyız. Ama, o sabahın meseleleri ve fırtınaları içinde, işin, nasıl bir sevk ve İdare mekanizmasına bağlanacağı, pek de aydınlık değildi. Madanoğlu şöyle nakleder:

«— Önüne gelen odaya giriyordu. Kapı aralığında bekleyenler de vardı. Herkes bizimle çalışmak istiyordu. Öteki odada

işa başlayan İlim Heyeti, bir Komite kurulmasına karar vermiş. Beride, rastgele bir Komite Listesi yapılmış. Bu Komitenin fazla bir iş görmeyeceğini düşünerek, üzerinde durmadık. Zira o zaman, geniş bir salahiyet bahis konusu değildi.

Aradan biraz zaman daha geçti. İzmir'den Gürsel Paşa geldi. İlk mesajını yayınladı. Bu mesajda, ilk aldığımız karar, üç ay içinde seçimlerin yapılmasıydı...

Sonra, içeride çalışan İlim Heyeti, bir de Hükümet kurulmasını istemiş.

— Gürsel Paşaya sorun, dedim. Sormuşlar. Bir de Hükümet kuruldu. Türkeş'i de, Başvekâlet Müsteşarı yapmışlar. Doğrusu, ben o vakit Müsteşarlığı, basit bir memuriyet sanıyordum...

Bir Komite Listesi de yapmış arkadaşlar. Kimler yok ki? Ne ise, bu liste de ilân edilsin dediler. Edildi.»

Aslı daha uzunca ve ayrıntılı olan bu kısaltılmış hikâyede, çok şeyler vardır. Hepsi de, bu eserimizde esas tezimiz olan, Lider, İhtilâlden önce Merkez Komitesi, İhtilâl safhasında icraat ve İhtilâl sonrası programı gibi esaslarla; Sloganlar, ileri görüş ve yön tayini bahislerinde, 27 Mayıs Hareketi ile ilgili görüşlerimizi doğrulayıcı işaretler verirler.

DARBE, İHTİLÂLE DÖNÜŞÜYOR!

Gürsel'in İzmir'den getirilişi, Kabine teşkili, Gürsel'in Başvekil ve Millî Müdafaa Vekili olarak Kabinede yer alışı ve fiilen Millî Birlik Komitesi Başkanlığına yükselişi şeklindeki gelişmeler malumdur.

Istanbul'dan hareket ettirilen askerî bir uçağın İzmir'e uçuşu, İzmir Havaalanına inerken, meydanda görülen subay ve askerlerin, uçaktakilerde uyandırdıkları endişeler, Alanda nasıl karşılaşılanacakları hakkındaki tereddütler, belki de tevkif edilip, ihtimal ki aynı uçakla Ankara'ya sevkedilme ihtimalleri, hep yaşanır. Sonra, gördükleri iyi kabul, coşkun kucaklaşmalar, o zaman ordu mensubu olan bir askerin, yayınladığı geniş hatıra eserinde anlatılmıştır. Evet, karşılama dostça olur. Demek ki, İzmir de harekete katılmıştır. Hava meydanından Cemal Gürsel'in, Karşıyaka'daki evine gidilir. Kendisi

ayaktadır. Ankara'nın daveti arzedilir. Fakat Gürsel'de pek açığa vuran bir heyecan yoktur. Bazı yerlerle telefon konuşmaları yapar. Haberler alır. Nihayet Ankara'ya hareket kararı. Ve bu sefer havaalanında, askerî törenle bir uğurlama yapılır. Hava yolculuğu sırasındaki konuşmaları, hatıra sahibi etrafıyle yazar. Hulâsa Ankara'ya inilir. Gürsel artık işbaşındadır. Ve İhtilâlin artık, Orgeneral rütbesinde bir Şef'i vardır. Ama biz şimdi asıl, 27 Mayıs Darbesini, 27 Mayıs İhtilâline dönüştüren ve beklenmeyen gelişme ile, bunun Hukukî Dayanağını teşkil eden İlim Heyeti Rapor veya Fermanı üzerinde duralım...

Istanbul Üniversitesinden gelen ve İhtilâl Karargâhı çevresinde «İlim Heyeti» olarak çalışan insanlar, seçkin Hocalardı. Üniversite Rektörü Sıddık Sami Onar, Heyetin Başkanı olarak vazife görüyordu. Hepsi de Hukuk Fakültesinden olmak üzere, Medenî Hukuk Hocası Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anayasa Hocası Hüseyin Nail Kubalı, İdare Hukuku Hocası Ragıp Sarıca, gene Anayasa Hocası Tarık Zafer Tunaya, İdare Hukuku Doçenti İsmet Giritli, kendilerinden istenen iş için, tam yetkiliydiler. İstenen ise, yeni bir Anayasaydı.

Cemal Gürsel de kendilerini, nazik ve cesaretlendirici sözlerle işlerinde destekleyeceğini bildirdi. Ancak Anayasa, devlete el koyanların ilkönce sandıkları gibi, hemen yapılabilecek bir şey değildi. Anayasa Hukukta, Akademik konuların, hem en karışık, hem en dikkatle uğraşılmaya ihtiyaç göstereni idi.

İlim Heyetinin ilk tavsiyelerini daha önce kaydetmiştik: Bir Komite teşkili, bir Hükümet teşkili ve nihayet, işlerinin bir Yargı organına intikal ettirileceği eski Sorumluların gözaltına alınması ve yüksek bir Yargı organının teşkili...

Ama Bilim Heyetinin bu arada en önemli çalışma eseri «Anayasa Komisyonunun Raporu» başlığını taşıyan, çok dikkati çekici ve Darbeyi, Hukuk açısından da doğrulayan, meşru kılan, önemli bir *Belge*'nin tanzimi ve yayınlanması oldu. Bu Belge, 28 mayıs 1960 tarihini ve Bilim Heyetinin bütün üyelerinin imzalarını taşır. Bu Belge bir dayanaktır ki, ona İhtilâlin *Berat*'ı, veya meşruluğunun *Fermanı* da diyebiliriz. Öyle sanıyorum ki, hiç bir İhtilâlin tarihinde, hemen ertesi günü ve hepsi de tarafsız Hukukçuların düzenlediği böyle bir Beratın misali yoktur. Gerçi her ihtilâlin beyannameleri vardır. Ve bunlarda o ihtilâlin Mantık ve sebepleri, ama İhtilâli yapanlar tara-

fından, etrafıyle sayılır, açıklanabilir. Ama bu meşrutiyetin, bir Hukuk kurulu ve hepsi de Üniversite otoriteleri olan bilginler tarafından, böylesine doğrulandığının, İhtilâller tarihinde misali, sanıyorum ki yoktur.

İşte 27 Mayıs 1960 Darbesi, evvelâ:

(a) Yeni bir Anayasanın düzenlenmesi kararı ile,

Sonra da:

(b) Darbenin meşruluğunun, eski iktidarın, meşruluğunu kaybetmiş olduğunun, tarafsız sayılan bir Üniversite Heyetinin, müşterek görüş, tasvip ve imzaları ile,

daha Darbenin arkasından, yani *hızla* bir İhtilâle dönüşmüş ve tarihimizde, böylece yer almıştır. Çünkü bu Hukuk Belgesi ile, bilhassa yeni bir Anayasa iledir ki artık, milletin ve ülkenin sosyal yapısında, bir eski nitelikten, bir yeni niteliğe intikalin, devamlı akışı içine giriliyor ve Darbe, İhtilâle dönüşüyordu...

Demek ki olan hareket, Ortadoğu veya Güney Amerika ülkelerinde sık sık görülen Hükümet değişikliklerinden ibaret bir hal değildi. Demek ki yeni bir Anayasa, Devletin yapısını şu veya bu oranda değiştirecekti. Yeni müesseseler, yeni kanunlar gelecekti. Belki de çift Meclis, Anayasa Mahkemesi, belki de yeni Yargı organları, İş Hukuku, Anayasaya aykırı sayılan kanunların tasfiyesi, kısacası çoğu, C.H.P.'nin de Anayasada değişiklikler olarak, ne kadar zamandan beri istediği şeyler, nizamımıza katılacaktı. Biz, Darbe ile İhtilâl arasındaki nitelik farklarını, bu eserimizin I. kısmında, oldukça işlemiş bulunuyoruz. Burada aynı konulara, elbette ki girmeyeceğiz. Ama olan şuydu ki, artık bir İhtilâl yaşanacaktı...

Evet, Darbe artık geride kalıyordu. İş genişliyordu. Darbe sabahı karışıklığından, belirsizliğinden, şimdi yeni bir yöne, yeni eylemlere kayılıyordu. Ve bu kayılan yolda, kim bilir nelerle karşılaşılacaktı?..

İHTİLÂLİN HUKUK DAYANAĞI

Anayasa Komisyonu raporu, 27 Mayısın Hukuk Dayanağıdır. Ama, İhtilâl günlerinde; ne İhtilâlcilerin, ne de Basının ve hele Aydınların,

bunun üzerinde gereği gibi durmadıklarını işaret etmekte, bir hata olmasa gerektir. Türk mizacının; Türk tarihine, tarihimizin hatıra ve şahsiyetlerine, hulâsa genellikle tarihin akışına karşı, bir gelenek haline gelen ihmal ve ilgisizliği, bu alanlara giren her şeyde olduğu gibi, yakın tarihimizin, olumlu veya olumsuz, ama üzerinde durulması gereken belgesi için de aynen görülmektedir.

Halbuki aslı aranırsa, 27 Mayıs olayı üzerinde *polemik,* lehte veya aleyhte, evvelâ bu *dayanak belge* üzerinde yürütülecekti. Fakat bugüne kadar görülen şudur ki, 27 Mayıs üzerinde eleştiri, olay ve tedbirler üzerinde bir şeyler yazılmaktan ibaret kalmıştır. Doğru veya yanlış, İhtilâlin bu temel Belgesi, en yetkili kalemlerin hatıra veya eleştirilerinde dahi, gölgede bırakılmıştır.

Darbenin hemen ertesi günü yayınlanan ve bu Darbeyi, sanıyorum ki bütün mana ve niteliği ile *İhtilâl'e* dönüştüren Anayasa Komisyonunun bu Raporu, küçük harflerle, dört buçuk kitap sayfası yer tutar (1). Kendilerinden istenen ve uzunca bir zaman üzerinde uğraşılan *Anayasa* tasarısı, gerçi oy birliği ile tamamlanamamıştır. Fakat raporda, görüş birliği tamdır.

Raporun ilk cümlesi «içinde bulunduğumuz durumu, adî ve siyasî bir Hükümet Darbesi saymak doğru değildir» görüşünü belirtir. Ve D.P. iktidarı hakkındaki hüküm, hemen bu cümleyi takibeder:

> *«Devlet, Hukuk, Adalet, Ahlâk, Amme menfaatı ve Amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve Amme haklarını koruması gereken siyasî kudret, maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsî nüfuz ve ihtiraslarla, zümre menfaatını temsil eden, maddî bir kuvvet haline gelmiştir».*

Bu satırlar, başlı başına, Komisyona hâkim olan müşterek kanaat kadar, eski iktidarın Sosyal ve Politik değerlendirilmesini de verir. Burada belirtilen Zümre menfaatının iktidara damgasını vuruşu görüşü, D.P. iktidarının, *Oligarşik* yapısını ve düzenini de yansıtır. Biz de, Demokrasimizin gelişmesinde, bu Demokratik-Oligarşik yapıya daima işaret etmişizdir. Rapor, bu müşterek görüşlerini şöyle yürütür:

---

(1) Bu raporun tam metni için: *İkinci Adam,* cilt III, s. 468-472.

«Her şeyden evvel, Hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lâzım gelen Devlet kudreti, bu ihtiras ve nüfuzun, tahakkuku vasıtası haline getirilmiştir. Bunun içindir ki siyasî kudret, asıl devlet kuvveti ile, ordusu ile, Adliyesi ve Baroları ile, vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurları ile, Üniversitesi ile, umumî efkârın mümessili olan Basını ve öteki sosyal müessese ve kuvvetleri ile, her türlü manevî bağlantısını kaybederek, Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin, bütün dünya devletleri camiasında, medenî bir Devlet olarak lâyık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından, olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılâplarına karşı yapılan tazyikle, Üniversite gençliğine ve Üniversitenin 30, hatta 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş eski Hocalarına ve büyük bir istikbal vaadederek yetişmiş veya yetişmekte olan yeni Öğretim Üyelerine ve Yardımcılarına ve talebelerine karşı harekete geçmiştir...»

Eski İktidarın, Anayasa Komisyonunca genel değerlendirmeleri bu ruh ve ölçülerle devam eder. Biraz da, Raporun daha aşağıdaki kısımlarından bazı parçalar alalım:

«Hak ve Hukukla, Devlet fikri ile hiç bir alâkası olmayan bu hareketleri yaparken bu zümre, artık sosyal müessese vasfını kaybetmiş bulunuyordu. Bu vakıa (olay) Hükümetin sosyal ve millî bir müessese olmaktan çıkarak, şahsî bir nüfuz ve ihtiras aleti haline gelmiş bulunduğunu göstermektedir.

Meşruiyet *bakımından da durum aynıdır: Bir Hükümetin meşruiyeti, sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değildir. İktidarın da kendisini bu mevkie getiren Anayasaya riayeti ve millet efkârı, Ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak, Hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündür. Halbuki Hükümet ve siyasî iktidar, bir taraftan Anayasayı ihlâl etmiştir. Kanunsuz icraatta bulunmuştur. Diğer taraftan, Hükümetin bir muvazene, sükun ve huzur amili olması gerekli olduğu halde Hükümet, devlet müesseselerini, politik ve sosyal müesseseleri ve hatta bunların içinde yaşayan insanları birbirlerine düşürmek, halka ve dış âleme karşı bunları kötüle-*

yerek bir Anarşi *amili yapmak suretiyle,* meşruiyetini kaybetmiş' *tir...»*

Sanıyorum ki, sadece bu alınan parçalar da, Anayasa Komisyonu Raporunun ana görüş ve hükümleri hakkında bir fikir vermek için yeterlidir. Zaten netice hüküm, Komisyonun şu temel kanaatını toplamaktadır:

«— İktidar, meşruiyetini kaybetmiştir...»

Bu böyle olunca da, Darbe, tabiatıyle, *meşruluk* kazanmış oluyordu. Hem yukarda verdiğimiz parçaların ilk cümlesine göre bu Darbe, sadece adî ve siyasî bir Hükümet Darbesi olarak alınmıyordu. Zaten Komisyonun kabul ettiği vazife de, memlekete yeni bir Anayasa hazırlamak, dolayısıyle, sosyal yapımıza, yeni haklar ve yeni müesseseler getirmekti. Yeni haklar ve yeni müesseseler ise, adi bir hükümet darbesinin sınırlarını aşar. O halde Darbe, artık bir İhtilâle dönüşüyordu. Nitekim öyle oldu. Yani 27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesi, artık bir ihtilâl halini ve niteliğini alıyordu. Biz de, bu safhadan sonra bu olayı ve sıçramayı, artık bir *İhtilâl* olarak alacağız. Ve öyle izleyeceğiz...

Bu noktada şunu da kayıt, daha doğrusu tekrar edelim: Eski iktidarın mensuplarından, Yazarlarından, hatıra nakledenlerinden veya bu iktidara karşı olup biten, uygulanan muameleleri ele alanlarından hiç kimse, bahis konusu ettiğimiz rapordaki hüküm veya suçlamaları, aynı hukuk düzeyi ve ölçüleri içinde şimdiye kadar eleştirmiş, cevaplandırmış değildir. Bu suretle de bu rapor, aynı gerçeklik ölçüleri ile reddedilebilmiş olmadığı için, Komisyonun görüş ve kanaatları, bugün de, sarsılamamış olarak ağırlığını muhafaza ediyor demektir...

Şimdi gene, İhtilâl sabahına ve bıraktığımız yerden girebiliriz...

TEVKİFLER, TUTUKLAMALAR

Darbe sırasında bu işe girişenlerin, Demokrat Parti şahsiyetlerini ne yapacakları hakkında açık bir fikir ve kararları olmadığını ve nihayet, Kabine azaları ile, şu Tahkikat Komisyonu teklifine imza koyan dört kişinin tevkifi üzerinde durduklarını, General Cemal Madanoğlu

nun, daha önceki beyanlarından izlemiştik. Fakat Darbe başarılı görününce, şehrin her tarafından, ya ihbarlar, yahut da şehri dolaşan postaların kendi girişimleri ile, pek çok insanın tutuklanarak Harp Okuluna sevkedilmiş olduklarını da biliyoruz. Hatta, kendisinin de bilgisi haricinde toplanan bu insanlardan 150 kadarını Madanoğlu'nun bir aralık serbest bıraktığını da hatırlatalım.

Fakat, her geçen dakika iş değişiyordu. İpin ucu kaçmış gibiydi. Ve bu işe bir ölçü bulmak gerekiyordu. İlim Heyeti Ankara'ya gelip, Millî Birlik isminde bir Komite de belirince, tevkifler, tutuklamalar çeşitli safhalar geçirdi. Listeler durmadan kabardı. İşte bu listelerin elde bazı fotokopileri vardır. Bunların gösterdiği gerçek, bu gözaltına almalar, yahut tevkifler, tutuklamalar bahsinde, önceden verilmiş açık kararlar olmadığıdır. Ve gelişigüzel denebilecek şartlar altında, listelerin durmadan kabardığıdır. Nihayet, yüzleri aşan insanın veya grupların, Harp Okuluna toplattırıldığıdır. Bu suretledir ki, başta Celâl Bayar ve Menderes'le Meclis Reis ve Reis vekilleri olmak üzere, bütün D.P. Milletvekilleri, çeşitli idare, emniyet ve ordu mensupları, tevkif edilmiş oldular.

Elde bulunan ilk tevkif listesi ise şöyleydi:

(A) Kabine üyeleri: *19 kişi*

(1) Adnan Menderes
(2) Başvekil Y. Medeni Berk
(3) Devlet Vekili İzzet Akçal
(4) Adliye V. Celâl Yardımcı
(5) M.M.V. Etem Menderes
(6) Dahiliye V. Dr. Namık Gedik
(7) Hariciye V. Fatin Rüştü Zorlu
(8) Maliye V. Hasan Polatkan
(9) Maarif V. Atıf Benderlioğlu
(10) Nafia V. Tevfik İleri
(11) Ticaret V. Hayrettin Erkmen
(12) Sağlık V. Dr. Lütfü Kırdar
(13) Gümrük ve İnhisarlar V. Hadi Hüsmen
(14) Ziraat V. Nadi Ökmen
(15) Ulaştırma V. Şemi Ergin

(16) *Çalışma V. Halûk Şaman*
(17) *Sanayi V. Sebati Ataman*
(18) *Koordinasyon V. Abdullah Aker*
(19) *Samet Ağaoğlu.*

(B) Meclis Tahkikat Komisyonu üyeleri: 15 kişi

(1) *Hamdi Sancar*
(2) *Osman Kavuncu*
(3) *Himmet Ölçmen*
(4) *Nusret Kirişçioğlu*
(5) *Ekrem Anıt*
(6) *Hilmi Duru*
(7) *Kemal Özer*
(8) *Turan Biberoğlu*
(10) *Nüzhet Ulusoy*
(11) *Selâmi Dinçer*
(12) *Sait Bilgiç*
(13) *Vacit Asena*
(14) *Necmettin Önder*
(15) *Bahadır Dülger*

(C) Tahkik Komisyonu teşkili hakkında kanun teklif edenler:

(1) *Mazlum Kayalar*
(2) *Baha Akşit*

(D) Komisyonun yetkileri hakkında kanun teklif edenler:

(1) *Saffet Erenot*
(2) *Reşat Akşemsettinoğlu*
(3) *Muzaffer Ünal*
(4) *Hüseyin Ortakçıoğlu*

Bunlardan başka, Milletvekillerinden de, yalnız şunlar tevkif edilecekti:

(1) *Yakup Karabulut*
(İçel)
(2) *Süleyman Kuranel*
(Gaziantep)

(3) Hulusi Timur
(Zonguldak)

(4) Burhan Belge
(Listede seçim bölgesi yok. Fakat Muğla olacak)

Bu listenin altında, el yazısı ile bir de şu kayıt var:

«Altemur Kılıç. Namık Kemal Mahallesi, B. tipi evler, No. 3/8».

Cumhurbaşkanı, Meclis Reisi, zaten Harp Okuluna alınmışlardı...

Vekiller ve seçilen Milletvekilleri dışında ayrıca ismi işaretlenerek tevkifi cihetine gidilen Basın-Yayın Genel Müdürü Altemur Kılıç'tan başka, Millî İstihbarat işlerini gören daire Başkanı Celâl Karasaban da tevkif edilmişti. Fakat Başvekil ve Millî Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in özel bir emri ile ve Dairesinde yapılan kontrolden sonra kendisi, evinde kalmak üzere serbest bırakılmıştı.

Yukarda verdiğimiz ilk listeden gayrı ve başkaca, yeni listeler de tertiplenmiştir. Bunların birisi, yukarda verilenlerden gayrı, asker-sivil, meselâ şu isimleri verir:

(1) General Şehap Mete
(2) General Hilmi Giray
(3) General Kemal Çakın
(4) Jandarma Binbaşısı Vedat (Namık Gedik'in kayınbiraderi)
(5) General Şefik İlter
(6) Ahmet Salih Korur (Dikkat: Silahlıdır)
(7) Vali Dilaver Argun
(8) Ankara Emniyet Müdürü Şinasi Paftalı
(9) Em. Um. Müdürü Cemal Gürtan
(10) Millî Emniyet Başkanı
(11) Muğla Milletvekili Turan
(12) Nevşehir Milletvekili Necmi Önder
(13) Istanbul Merkez Kumandanı

(14) Hâkim General Arif Onat
(15) Anadolu Ajansı Umum Müdürü Füruzan Tekil
(16) General Salih Coşkun
(17) Ömer Başeğmez
(18) Fikri Apaydın
(19) Kâmil Gündeş
(20) İbrahim Kirazoğlu
(21) Hüsnü Yaman
(22) Feyzi Uçaner
(23) Behçet Uz
(24) Basri Aktaş (Demokrat Parti Genel Sekreteri)
(25) Süleyman Çağlar
(26) Hadi Tan
(27) Necdet İncekara
(28) Nuriye Pınar
(29) Rauf Onursal (D.P. Gn. İdare Kurulundan)
(30) Kemal Serdaroğlu
(31) Namık Taysı
(32) Enver Dündar Başar
(33) Behzat Bilgin
(34) Muammer Çavuşoğlu
(35) Selim Ragıp Emeç
(36) Osman Kapani
(37) Necmi Nuri Yücel
(38) Mahmut Yüksel
(39) Sebati Acun
(40) Danyal Akbal
(41) Selahattin Ayçiçek
(42) Selahattin Kaptan

Ayrıca ve el yazısı ile eklenen:

— *İhtiyat subay İnzibat subayı 38. bnb. Refik*
— *İnzibat subayı Yüzbaşı Ekrem*
— *Emniyet amiri Eşref*

Bu listeleri bu sayfalara, ilk andaki durumu ve akla gelen tertipleri canlandırmak için aldık. Zaten daha aynı gün, olayların sel

gibi, önüne gelcni sürüklediğini ve artık kontrolün biraz da kaybolduğunu biliyoruz. Ama bu akış, gelişigüzel liste yapmaktan daha şekle uygun bir çerçeveye girmiştir. Böylece de, doğru veya yanlış, bütün Demokrat Parti Milletvekillerinin toplanması Ankara, Istanbul Üniversite olaylarıyle, İnönü'nün seyahatlerinde olay ve engelleme çıkaranların ve ayrıca, Çanakkale olayı gibi, seyahat hakkının kösteklenmesi gibi olaylara karışanların ve Ordu ile bilhassa Emniyet mensuplarından, aşırı işlere karışmış olanların toplanması şeklini almıştır. Bunlardan başka, Demokrat Parti iktidarı devrinde, isimleri şu veya bu uygunsuzluklara karıştıkları sayılanların da, ayrıca toplanmasına gidilmiştir. Bütün bu toplanan veya tutuklananların, daha sonra, Yassıada'da çalışmaya başlayan yüksek Yargı organı karşısına çıkarıldıkları malumdur. Bu organ üzerinde ileride gereği kadar durulacaktır...

27 Mayıs Darbesinden önce, bu işe öncü olanların, gerçek anlamda, merkezî bir Heyet veya Komitesi olmadığı için, Darbe sırasında ve Darbeden sonra neler yapılacağı hakkında önceden ve bittabiî gizli bazı kararlara, sarih olarak varamamış oldukları, her vesilede işaret edilmiştir. Ama hiç şüphe yok ki, bazı ana meseleler üzerinde, şu veya bu şekilde konuşmalar geçmiştir. Bu konuşmaların, gene tam anlamı ile Komite kararları değilse bile, ileri gelen girişimcilerin fikir karşılaşmaları şeklinde yürütülmüş olacakları tabiîdir.

Bu konudaki sondajlar ve araştırmalarımız, bu durumu az çok aydınlatıcı neticeler vermiştir. Gerçi, hareketin Istanbul teşkilâtçısı ve girişimcisi durumunda görünen ve Ankara öncüleri ile son şahsî temasını, 27 Mayıstan 4 ay kadar önce yapmış olan Orhan Erkanlı «Anılar, Sorunlar, Sorumlular» isimli eserinde, İhtilâl öncesinde, üzerinde mutabık kalınmış olarak gösterdiği 20 maddelik kadar bir hedefler listesi vermektedir. Fakat araştırmacılarımıza göre, Ankara'da faal ve icracı olan hareket öncüleri böyle bir liste üstünde aynen malumat ve muvafakat birliği içinde görünmektedirler. Gerçi bu listede yer alan ve hedef teşkil etmesi gereken bazı maddelerde, bunlar müşterek çalışma mahsulü olmasa da, yakınlık veya birlik vardır. Ama toplu hedefler ve İhtilâl sonrası için Program mahiyetindeki esaslar üzerinde, önceden bir müşterek çalışma ve beraberlik görülmemektedir...

Fakat biz, geniş bir sıralama arzusu ile, Ankara ve Istanbul öncü veya girişimcilerinin, karara bağlanmamış olsa da, fikirlerde beliren ve yerleşen hedefler üzerindeki ön düşüncelerini bir tertibe sokmaya ve belirtmeye çalışacağız. Evvelâ Ankara'daki Öncülerin İhtilâl bahsinde ve kendi aralarında, belirgin hale gelen esasları verelim. Ondan sonra da, Orhan Erkanlı'nın da açıkladığı maddelerden, keza iki tarafın paylaşmış göründüklerini kaydedelim. Daha sonra da, Ankara'nın, tamamen malumatı haricinde kalan, fakat Orhan Erkanlı'nın, yahut Istanbul öncülerinin, önceden varılmış hedefler gibi naklettikleri maddeleri kaydedelim.

Ankara'daki girişimcilerce, Darbeden önce, yazılı esaslar halinde olmasa da, fikir-hedef'ler olarak beliren esaslar şunlardır:

(5) İnkılâp Meclisi teşkili
(7) Dinin Politikaya alet edilmemesi, dinin istisnası
(8) Planlama teşkilâtı kurulması
(10) Üniversite ve Basının, devlet örgütünde organizasyonu
(11) Sosyal ve Ekonomik konularda Reformlar
(12) İdarî Reform
(13) Millet Birliğini, Kültür ve ülkü alanlarında sağlayacak tedbirler alınması
(14) Millî servet ve kaynakların harekete geçirilmesi
(15) Sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirleri. İşsizlik, İhtiyarlık ve sağlık sigortası kurulması
(16) Dış politikada, mevcut anlaşmalara sadık kalınması, fakat daha bağımsız bir Politika
(17) Özel teşebbüs ve Devletçilik bakımından izlenecek ekonomik politika...

Bir bakıma biraz müphem gibi görünen maddeler olsa da, yukardaki hedeflerde, Planlama işinin ele alınması, dinin siyasetten ayrılması gibi önemli noktalar vardır. Kaldı ki bu tablo, şunu da açığa vurmaktadır. Bu esas veya hedefler düşünüldüğü zaman C.H.P. kendi hedef ve mücadele prensiplerini, çoktan yaymış ve açıklamış bulunuyordu. Bunlar, gerek «İkinci Adam» isimli eserimizin III. cildi, gerekse «Menderes'in Dramı» kitabımızda, olduğu gibi verilmektedir. Yukardaki maddeler ise şunu gösteriyor ki, bu maddeleri düşü-

nen veya tertipleyenler, C.H.P.'nin bu açık ve sınırları belli mücadele esasları üstünde, ya habersiz kalmışlar, yahut bunları kenarda bırakmışlardır. Bu hal ise, İhtilâli yapanlarla, C.H.P. hareket ve teşkilâtı arasında, önceden bir ilişki, hatta beraberlik iddiasında bulunanların bu düşüncelerinin esassız ve köksüzlüğünü ortaya koyan, ayrı bir delil teşkil etmektedir.

Şimdi de, Ankara'daki Öncü ve Girişimcilerin, Orhan Erkanlı'nın ortaya koyduğu 20 maddelik listesinde yer alan ve kendilerince de *doğru* ve *müşterek* sayılan esaslarını verelim. Bu maddeler şunlardır:

(1) İhtilâl kansız olacak, suçlular özel *Mahkemeye verilecek,*
(2) Meclis dağıtılacak,
(6) Yeni bir Anayasa,
(9) Atatürk devrimlerine dönülmesi,
(10) Silahlı Kuvvetlerde reorganizasyon,
(20) Seçimlere gidilmesi.

Yapılacak Darbe veya İhtilâl için düşünülen önemli maddeler, bu listede yer almaktadır. Nitekim, Meclisin dağılışı ve bu arada tabiî, Hükümetin de tasfiyesi, yeni bir Anayasa gibi karar ve hareketler, daha İhtilâlin ilk gününde de ele alınmışlardır. Ancak bu Yeni Anayasa fikrinin, 27 Mayısta Ankara'da mı ortaya atıldığı, yoksa iki şehrin girişimcileri arasında daha önceden mi düşünüldüğü bahsinde, ifade ayrılığı vardır.

Şimdi de, Istanbul hareketini yürütenlerden Orhan Erkanlı'nın eserinde yer alan ve hareketin önceden mutabık kalınmış esasları gibi gösterilen, fakat Ankara'daki girişimcilerin, malumat ve mutabakat dışı saydıkları maddeleri verelim:

(3) Bütün Partiler kapatılacak,
(4) Askerî bir idare kurulacak,
(7) İslâm Konferansı toplanarak, Dinde Reforma gidilecek,
(9) Kemalizm, ilmî bir Doktrin haline getirileçek,
(18) Ağalığa son verilmesi, Doğu ile Batı arasında insan mübadelesi
(19) Aşırı cereyanları önleyici tedbirler...

Bu listede, meselâ 7. ve 18. maddelerde olduğu gibi *platonik* görüşlere yer verildiği gibi, meselâ 18. maddenin Doğu ve Batı bahsinde

yer alan ve sarih olarak anlaşılamayan, sınırları belli olmayan maddeler de vardır. Fakat biz bu bahiste ve hedefler açısından tarihî bir oluş denemesi saydığımız bu konu üzerinde daha fazla durmayacağız. Şimdi 27 Mayıs Darbesini, artık ihtilâle yönelen gelişmeleri üzerinde izleyelim. Sanıyorum ki bu noktada, önemle durulması ve tahlile çalışılması gereken ilk eğilim, İhtilâlcilerin hepsinin de, fikir, eylem veya özlem olarak bir sığınak gibi yöneldikleri, Atatürk'e dönüş ve ona bağlanış içgüdüsüdür. Şimdi, bu ruh halini biraz inceleyelim.

ATATÜRK'E DÖNÜŞ ?

Bir Atatürk devri vardır. Atatürk; *sezi*'leri, *özlem*'leri ve *eylem*'leri (aksiyonları) ile, bu devre damgasını vuran insandır. Tarihte bütün büyük Önderlerin, Nebî'lerin, Düşünürlerin, Kahramanların kaçınılmaz kaderi olan akıbet onun da başına geldi. Hatta ölümünden çok geçmeden, Atatürk'ün getirdiği ve savunduğu değerler, fikir ve aksiyon hedefleri, herkesin mizaç, eğilim, kavrayış ölçülerine göre, ama hepsi de Atatürkçülük denilen kalıplar içinde dondurularak aslından uzaklaştırılmışlardı. Ama ne var ki gene de, her darda kalan toplum adamı, yahut her politikacı, işine geldikçe, Atatürkçülük adı verilen, manası ve sınırları belirsiz sözgelişlerine baş vurmakta, bir kolaylık buluyordu.

Halbuki; bir Atatürk olduğu gibi, Atatürk'ün çağımıza ve milletimize getirdiği bir dünya görüşü ve fikirler malzemesi de vardır. Fakat bu görüş ve malzemenin, bilimsel ve sistematik çalışmalarla, İdeolojik ve Doktriner bir doğrultuda derlenmiş, düzenlenmiş olmadığını da, bu eserimizde ve özetle «İnkılâbımızın Gençlik Çağı» bahsinde açıklamaya çalışmışızdır. İnkılâbımızın fikrî esaslarına ait bu araştırma ve derleme eksikliğinde, Atatürk'ün kendisinin de:

«— Doktrinleştirirsek, hareketi dondururuz,»

görüşünün etkili olması da mümkündür. Ama gene Atatürk'ün, özetle 1930'larda, kendi eseri üzerindeki İdeolojik ve Doktriner derleme ve araştırmaları yakından ve dikkatle izlediğini de biliyoruz. Eğer bu uğraşılar tam sonuç vermemiş ve onun yerine, sistemsiz bir kelime Atatürkçülüğü vatanımızda yerleşmişse, bunun sorumluluğunun, Türk

aydınına, Türk fikir hayatına ait olduğunu belirtmekte, hata olmasa gerektir.

Bu neticede, Türk inkılâbının, gerçek bir Önder Kadro, İdealist bir Parti yaratamaması, 1923-1938 devrinin, hiç şüphe yok ki önemli bir eksikliğidir. O devrede Halk Partisi, gölge ve pasif bir şekil örgütü halinde kalmıştır. Hem şuura (Bilinç) hem heyecana hitabeden, ama, belirli, güçlü bir fikir sistemine dayanan bir inkılâp edebiyatı da, belirememiştir. Bunun etkileri zamanımıza kadar süren zaaflara yol açmıştır.

Bunun içindir ki bugün de, Atatürkçülük olarak her vesile ile konuşulan, ama kelime Atatürkçülüğünden ileri geçmeyen kavram, Atatürk ve onun getirdiği değerlerle aramızda, iki tarafı birbirinden ayıran bir duvar gibi yükselmektedir.

Bu belirsizliğin, izahsızlığın ve sistemsizliğin Cumhuriyetin 50. yılında bile en belirgin işareti şudur ki, Atatürk'ü fikir ve aksiyonları ile izaha çalışmak için, hem de özel bir kanunla, bir «Atatürk Akademisi»nin kurulması kararına varılmıştır. Aynı suretle, «Halkevleri Genel Merkezi»nin bir «Atatürk Enstitüsü» kurmuş olması da meydandadır. Demek ki biz Atatürk'ü, henüz ve gereğince, bir fikir ve aksiyon temeline oturtabilmiş değiliz.

İşte, 27 Mayıs Hareketine önder olup, onu başaranlar da daha ilk günlerde, içten gelen, samimi bir:

«— Atatürk'e dönüş,»

eğilim ve özlemini açığa vurmuşlardır. Gerçi bu eğilim ve özlem, olayların baş döndürücü akışı içinde tahakkuk ettirilememiş, ama ifade edilmiştir. O halde bu bahiste konumuz 27 Mayıs İhtilâli ve onun havası ve problemleri olduğuna göre, bu konuda da, kısaca duralım...

Daha önceki sayfalarımızda, 27 Mayıs İhtilâlini hazırlayanların, ihtilâl öncesinde üzerlerinde mutabık göründükleri bazı ilkeleri vermiştik. Bunlardan, gerek Ankara, gerek Istanbul gruplarının «Atatürk İnkılâplarına Dönüş» bahsinde görüş birliği içinde olduklarını görmüştük. Bu Atatürk inkılâpları neydi? Bunlara nasıl dönülecekti? Bu konularda, bir müşterek çalışma yapılmış değildir. Az önce kaydettiğimiz gibi, olayların akışı içinde bu çalışmalara girilemedi. Ama bir Atatürk devri ve inkılâpları özleminde, elbette ki, ruhlar aynı inanç-

la çarpıyordu. İhtilâlciler, Atatürk inkılâplarını ve devrini bu özleyişte, kendilerine bazı ruhî dayanaklar buluyorlardı. Yahut bu dayanakları seziyorlardı. Ona benzemek, onun gibi olmak, hiç değilse ondan esen havayı yaşamak, ruhları saran bir tutkuydu. Bir tutku ki, kendileri için, giriştikleri ölüm-kalım mücadelesinde, hem güçlendirici bir ihtiras olarak canlıydı, hem aynı yola çıkan bu yolcuları, çıktıkları yolda birbirleri ile kaynaştıran müşterek bir bağ olarak, birliği sürdürür, güçlendirirdi...

Çünkü iş bu safhaya gelip, bu doğrultuya yönelince, ihtilâlciler kadrosu içinde, elbette ki bu heyecanlı akımın daha hararetli sözcüleri belireecekti. Bu sözcüler veya öncüler, elbette ki birtakım aksiyon sloganları, formülleri de bulacaklardı. Bu formüller, hem hedefleri, hem aksiyonu birleştirecek ve sonunda bir programa da inkılâbedebilecekti. Meselâ ve hiç değilse Mısır İhtilâlinde olduğu gibi.

Ama ne var ki, böyle bir fikir ve heyecan örgüsüne de gidilemezdi. Bunlar böylece birbirlerine bağlanamayınca, o zaman ister istemez, kişisel sempati veya antipatiler, Komite içi klikçilik, grupçuluk belirtileri meydan aldı. Ve Millî Birlik Komitesi, evvelâ kendi içinde birliğini kaybetti. Nihayet kısa zamanda parçalanış, kaçınılmaz olarak hükmünü yürüttü. Komite içinde güçlü bir Liderin, herkesin kabule mecbur kalacağı bir otoritenin beliremeyişiyle Cemal Gürsel'in, askerlik rütbesi ile üstün, fakat İhtilâl kademesinde kendini kabul ettiremeyen şahsiyeti de, bu tavsayış ve çözülüşte, ayrıca etkili oldu.

Rüzgârlar Sürüklüyor?

Şartların tamam olduğu, sosyal birikimlerin hazırladığı bir ihtilâle katılan, kaderlerini bu ihtilâle bağlayan ve ihtilâlin sorumluluklarını yüklenen insanların, müşterek kaderleri şudur: İhtilâl, hatta hedeflerine ulaşsa bile, onların artık evlerine veya kışlalarına çekilip birer adsız kahraman olmalarının, tarihte pek örneği yoktur.

İhtilâlcinin kaderi, ihtilâlin kaderidir...

27 mayıs 1960'ta, askerî bir Darbe ile Parlamentonun kapanışından, 26 ekim 1961'de, yeniden Parlamentolu reiime girilinceye kadar geçen 26 aylık zaman, Millî Birlik Komitesi devri olarak adlandırılabilir. Ama bu devir, bütünü ile, bir İhtilâl Devri değildir.

Zaman olmuş, İhtilâlin otoritesi işlemiştir. Zaman olmuş, görünür veya görünmez kör kuvvetler, İhtilâlciyi kendi rüzgârları önünde sürüklemiş gitmişlerdir...

XI

ÇARKLAR DÖNMEYE BAŞLIYOR?

Anayasa Komisyonu çalışmaya başlamıştı. Millî Birlik Komitesi kurulmuştu. Daha ziyade sivil bir Hükümet teşkil edildi. Millî Birlik Komitesi 1 numaradan başlayarak yeni kanunlar çıkarmaya başladı. Bu kanunların birincisi, 1924 Anayasasında değişiklikler yapan kanundu. Böylece Millî Birlik Komitesi, 12 haziran 1960 tarihinden itibaren Kanun koymak, yeni *Yasama yetkisi*'ni benimsemişti. Komitenin I numaralı kanunu 27 maddelikti: «1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun» ismini taşır. Genel hükümler, İhtilâlin gerekçesi ile, yeni ve geçici idarenin kurulması zorunluğunu şöyle dile getiriyordu:

> *«İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek, Tek Parti Diktatoryası kurulması suretiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir Parti Grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti.*
>
> *Ordu dahilî hizmet kanununun 34. maddesine göre Türk yurdunu ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini korumak ve kollamak vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşı birbirine düşürmemek suretiyle, Türk vatanını ve millî varlığı tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanunî vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, milleti temsil sıfatını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı geçici olarak Millî Birlik Komitesine emanet etmiştir...»*

Görülüyor ki, bu kanunla artık, İhtilâlin çarkları dönmeye başlıyordu. İhtilâli yapanlar, kendi hareketlerinin kanunî dayanağını, bu

sefer de, Türk Anayasasına göre çıkarılan Ordu Dahilî Hizmet Kanunu'ndan alıyorlardı. Meclis dağılıyordu. İktidar, Millî Birlik Komitesine geçiyordu. İşte bu hakka dayanılaraktır ki şimdi de, Meclisin Yasama yetkileri dahilinde olan «Anayasayı değiştirmek» hakkını, geçici olarak kullanıyordu.

Hulâsa İhtilâlin çarkları, artık işlemeye başlıyordu. 27 Mayıs Hareketinin *Darbe* olmak vasfı, artık arkada kalıyordu. İhtilâl, kanunlarını vermeye, işlemeye başlıyordu...

1 numaralı kanunun 6. maddesi, eski Cumhurreisini, Başvekili, Vekilleri ve İktidar mensuplarını yargılamak üzere, bir «Yüksek Adalet Divanı» kurulması kararını da alıyordu. Demek ki, her Hükümet Darbesinin, iktidardaki Parti veya Partileri veya iktidarın aktif mensuplarını bir kenara itip, hükümeti, yeni elemanlarla ve organlarla yürütmekten ibaret olan teamülü bu noktada da aşılıyordu. Çünkü böylece, eski iktidarın yalnız icradan sorumlu insanlarını değil, ayrıca «İktidar mensuplarını» da Yüksek Adalet Divanına sevketmek suretiyle, hem ilk günlerin «kimi tutup, kimi bırakalım» karışıklığı arkada kalıyordu, hem de, geniş ölçüde tasfiyeci olacağı anlaşılan bir ihtilâl, artık Yasama, Yargı ve İcra alanlarına el koyuyordu... Şu halde, İhtilâlin ilk günlerinde yaygın olan ve İhtilâlcilere maledilen:

«— Ayağımızın tozu ile geldik, ayağımızın tozu ile gideceğiz»,

gibi sözlerin yerine getirilmesine, ihtilâllerin, bütün tarih boyunca hüküm süren kanunu, bu defa da mani oluyordu. Evet, İhtilâlci Kadro, ya ölür, ya yıpranır ve tasfiye edilir, yahut da el koyduğu kudreti, kendince, sonuna kadar kullanırdı. Bu kanunun, işleyebildiği kadar, bu defa da işlemesi mukadderdi...

Millî Birlik Komitesinin getirdiği Geçici Anayasa hükümleri, 10. maddesi ile, Millî Birlik Komitesi üyelerinin, kendi arzuları ile Komiteden çekilebileceklerini, fakat yeminlerine ihanetleri Mahkeme kararı ile doğrulanmadıkça, Komiteden çıkarılamayacakları hükmünü getiriyordu. Daha ileride göreceğiz ki, bu esas yürütülemeyecektir. Ve İhtilâl içinde İhtilâl sayılması gereken bir Komite içi Darbe ile, Komite parçalanacaktır. Bu Komiteden 14 Üye, yalnız Komite dışına değil, Yurt dışına da çıkarılacaklardır. 17. madde, bir Devlet Başkan-

lığı tesis ediyordu. Bu maddeye göre Komite Başkanı, yani Cemal Gürsel, hem Bakanlar Kurulunun, hem de Devletin Başkanı oluyordu...

16.VI.1960'ta «Yüksek Adalet Divanı»nın, Muhakeme (Yargılama) usulüne ait geçici kanun kabul edildi. Bu kanun da, 26 maddelik bir esas teşkil ediyordu. Buna göre her sanık müdafaada, isterse üçe kadar avukat tutabilecekti. Bu arada ve 26.VIII.1960'ta bir de 62 maddelik «İnkılâp Kanunu» çıkarıldı. Bu kanunun adı «İnkılâbın korunmasına ait geçici kanun»du. Bu kanun, gözaltına alınmış olanlar hakkında yetkiler getiriyordu. Ama kanun diğer hususlarda, işleyemeyecek haldeydi. Çünkü meselâ bu kanuna göre ve İnkılâbı korumak için gerekli görülecek tedbir ve müdahaleleri, Hükümet teklif edecekti. Halbuki Hükümet, İhtilâlci ve İnkılâpçı bir Hükümet değildi. Günün normal ihtiyaçlarına cevap vermek üzere kurulmuştu. Pasif, sivil ve renksiz ve Hükümetti. Nitekim İnkılâp kanunu, işletilmedi. Halbuki Komitenin elinde bu kanun, önemli bir yetki sistemi olabilirdi. Ve şimdi 27 Mayıstan bahsedilirken «Yapılabilecek çok şeyler vardı, yapamadık» şeklindeki yakınmalara yer kalmayabilirdi. Bu kanunları sayarken burada biraz duracağız.

YÜKSEK ADALET DİVANI, BİR İHTİLÂL MAHKEMESİ MİYDİ?

Bu ara başlıktaki soru yerindedir ve işlenmeye değer. Fakat biz konuya tabiî kısaca değineceğiz. Çünkü bu soru önümüze, çeşitli akademik problemler serer. Bu eserin konusu ise, akademik araştırma ve eleştirmelere girmek değildir. Ve kısaca durum şudur:

Yukarda kaydettiğimiz gibi, 16.VI.1960 tarihli kanunla, bir «Yüksek Adalet Divanı» kurulmuştur. Her mahkeme veya Divan, bu *soruşturma* kademesinin sevkettiği dava dosyalarını, usullere göre işleyebilecektir. O halde, hem Soruşturma Yüksek makam veya Kurulunun, hem Yüksek Divanın çalışabilmesi için, bir Muhakeme Usul kanununa ihtiyaç vardır.

Fakat İhtilâller, cebir ve zor yolu ile iktidarı ele almış ve dolayısıyle, mutlak otoriteye dayanan geçici kudretler olduğu için, gerekirse ve çok defa, normal yahut klasik Yargı şekil ve müesseselerini

bir tarafa iterek, kendilerine özgü yargılama ve infaz şekilleri getirirler. Meselâ Fransız İhtilâlinde olduğu gibi olağanüstü halk komiteleri, Rus İhtilâlinde olduğu gibi Halk Mahkemeleri, hatta tamamen Mahkemesiz icra sistemleri veya Harp divanları, Sıkıyönetim organları; tutuklama, Yargı ve infaz yetkilerini Meclis adına kullanıyordu. İstiklâl Mahkemeleri gibi...

Acaba Yüksek Adalet Divanı da, bir İhtilâl Mahkemesi miydi? Çünkü bu Divanı, bir İhtilâl Komitesi kurmuştu. Ölüm cezalarının infaz karar yetkisi de, Komitenin elindeydi. Yoksa bu Divan, bir İhtilâl Yargı Organı değil de, normal bir Yargı müessesesi miydi? Meselâ Parlamento nizamımızdaki «Âli Divan» gibi. İşte bu soru, çok yönden, çok cepheli tartışılabilecek ve dolayısıyle, çeşitli görüşlerin ortaya çıkacağı, Akademik tartışmalara konu olacak, kısacası *problematik* bir konudur.

Biz; bu ağır konunun derinliğine incelenip değerlendirilmesi işini, planımızın ve yetkimizin dışında tutmakla beraber, bu konuda, meselâ Yüksek Adalet Divanı Başkanı da dahil olmak üzere, muhtelif Hukuk şahsiyetlerinin görüşlerini öğrenmeye çalışmışızdır. Soru, tabiatıyle şöyle konuyordu:

«— Yüksek Adalet Divanı, bir İhtilâl Mahkemesi midir, Yoksa, normal bir Yargı organı mı sayılır?»

Bu sorunun çeşitli şahsiyet veya otoritelerden alınan cevaplarını, burada vermeyeceğiz. Ama bir Fikir vermek üzere de, Divan Başkanı Salim Başol'un görüşünü, aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

«— Yüksek Adalet Divanı bir İhtilâl Mahkemesi midir?

— Yüksek Adalet Divanı, normal bir yargı organıdır.

— Fakat bu Divanı teşkil eden, bir İhtilâl Komitesiydi.

— Evet ama, bir Mahkemeye niteliğini veren, onun işlemesine damgasını vuran Muhakemat usul kanunudur. Bizim Divanımızı teşkil eden kanunun ilgili maddesine göre ise, Divanın, normal ceza hukuku ve Muhakemat usul kanunu dahilinde çalışacağı hükme bağlanmıştır. Demek ki biz, normal usullerle çalışan bir Mahkemedeydik.

Sayın Başkanın, Divanı teşkil eden kanun koyucunun, ölüm cezalarının, Millî Birlik Komitesi tarafından infaz kararına bağ-

lanması, yani Divan hükümlerinin tekemmülü şekli bakımından da durumun özelliği sorulduğu zaman, genel mütalaaları şöyle özetlenebilir:

«— Bunlar, Divanın niteliğini tayin eden unsurlar değildir. Bizim Dava görmek vazifemiz, Soruşturma organının sevkettiği dosyalarla başlar. Usulümüz normal Muhakeme usulü olduğu için, ancak bu dosyalarla Mahkemeye sevkedilen sanıklarla, o dosyalarda gösterilen tanıkları dinleyebiliriz. Yeniden sanık yaratmadığımız gibi, bu tanıklar dışında da tanık aramayız. Bunları tayin, Soruşturmanın işidir. Müdafaa hakkı da, kanunla korunmuştur. Nitekim Avukatlar Mahkemeye kabul edildi ve Müdafaa vazifesi yapıldı. Hükümler de kanuna uygun olarak verildi.

Divanın iştigal konusu Anayasayı ihlâl olduğu noktasındaki genel beyanlar da şöyledir:

«— Davalara girerken, yani Mahkeme faaliyete geçerken, Millî Birlik Komitesinin, önceden gereğince hazırlıklı olmadığı da görüldü. Esas Dava, Anayasanın ihlâli. Bu konuda dosyalar tekemmül etmemişti. Halbuki, Divanın başlama gününün Millî Birlikçe ilân edildiğini radyodan öğrendik. Bunun üzerine, o zaman Birliğin Genel Sekreteri olarak çalışan Orhan Erkanlı'yı gördüm. Ama dava dosyalarının henüz işe başlayacak safhada olmadığını söyledim. Onun cevabı «açılış günü ilân edilmiştir, eldeki daha tâli dosyalarla başlayabilirsiniz» şeklinde oldu. Divanın ilk Davalarının, önemsiz görünen konular üstünde açılmasının, kamu efkârında bazı yadırgamalara yolaçmış olması, bu durumdan ileri geldi...»

Bu özetlememizde konumuzla ilgili bazı açıklamalar vardır. Şimdi bu olayların akışına geçmeden önce, Millî Birlik Komitesinin genel tutum ve davranışları ile ilgili ve bittabiî neticelere de müessir olan bir bahis üzerinde biraz durmalıyız. Bu bahis, İhtilâlin Taktiği ve Stratejisi bahsidir...

STRATEJİ VE TAKTİK

İhtilâllerde, cebir ve zor, yahut başka deyimle, bir tarafın iradesinin, diğer tarafın iradesine geçici de olsa hâkim olması tabiîdir. Gaye ve-

ya hedef, toplumun, bütünü ile sosyal, yahut hiç değilse siyasî yapısını, bu nitelikten, diğer bir niteliğe çevirmektir...

Bunun içindir ki, muharebe meydanlarında olduğu gibi, İhtilâl safhasında da bu sevk ve idare, bu eyleme girişenlerin çeşitli tutum ve davranışları ile olumlu veya olumsuz yönde işletilecektir. İşte bu sevk ve idarede, yahut tutum ve davranışlarda yahut da daha geniş bir deyimle, *eylem* ve *gaye* arasında, ister istemez, çeşitli yönlerde kararlar, zikzaklar, manevralar, olayların akışına müdahale edecektir. Çünkü *Darbe* bir an'dır. İhtilâl bir safhadır. Ama, her ikisi de gaye değil vasıtadır. Gaye ise, *kısa* veya *uzak* vadeli hedeflere varıştır. Buna ancak, kısa veya uzak vadeli siyaset, eylem, tutum ve davranışlarla ulaşılacaktır. Eğer bu Darbe veya İhtilâl, şartların birikiminden gelen, toplumun hayrına yönelen, toplum içindeki çelişmeleri, toplum yararına düzenleyen, istikametlendiren bir sosyal aşama ise, bu hamle toplumu, bir adım daha ileriye ulaştıracaktır.

İşte böyle bir ihtilâlin siyaset, tutum ve davranışlarında, yahut eylem Politikasında, bazen günlük, bazen kısa vadeli veya kısa zaman için gerekli karar, hareket veya ileri geri dalgalanmaları, Taktik, hareket ve tedbirler olarak adlandırmak mümkündür. Buna karşılık, uzun vadeli, ama hareketin temel problemlerini kapsayan, onların doğrultusunda taktik dalgalanmalar yapılsa bile, ricatlar yapılamayan, kısacası, hareketin aslî niteliğini teşkil eden inanç, karar ve aksiyonları ise, Stratejik hedefler ve aşamalar olarak adlandırabiliriz.

Uzak stratejik hedefler bazen öyle eğilim ve gayeler halini alırlar ki, belki hiç bir zaman tahakkuk etmeyeceklerdir. Bunlar, toplumların, milletlerin veya insanlığın rüyalarını teşkil eden ideallerdir. Uzak ve hatta biraz da dumanlı hedef veya zirvelerdir. Dinlerin vadettiği rüya cennetlerinden, mutlak adalete, mutlak ahlâka, milletlerin içinde ve aralarında mutlak ahenge kadar, ulaşılamayacak bütün idealler, bunlar arasındadır.

Bu ulaşılamayacak veya çağımızın göremeyeceği idealler yanında, bir de uzak, ama erişilmesi için mücadele edilen hedefler olacaktır ki, girişimin Stratejik hedefleri de bunlardır. Taktikler ise, bu uzak vadeli stratejik hedeflere ulaşmak yolundaki, kısa vadeli hareket, tedbir ve davranışları teşkil ederler...

27 Mayıs Hareketi, daha ilk günlerinde, üç ay sonra yeni seçimler sloganı ile geldiği için, bu hareketin *uzun vadeli* stratejik hedeflerinden ve bu dar zaman çerçevesine göre bahsetmek, elbette ki güçtür. Çünkü sadece bu slogan bile 27 Mayıs İhtilâlini, ancak üç aylık dar bir çerçeve içinde hapsediyordu. O halde, taktik ve stratejik bütün Sosyal-Politik yapı hareketleri, ancak bu dar zaman ve dar çerçeve içinde işleyeccektir. Ama acaba 27 Mayıs İhtilâli, üç ay sonra ve bir seçim şenliği ile, sahneden silinebilir miydi? Elbette hayır!

Gerçi, eski iktidarın önde gelen şahsiyetleri ile aktif politikacıları, herhangi bir yargılama kaydı ile bu seçimlerin dışında tutulabilirdi. Başka bir Parti de olmadığına göre, Halk Partisi sahneye çıkarak, biraz da destekleyici bir hava içinde Millet Meclisine yerleşir ve ihtilâlin perdesi de kapanmış olurdu. Ama o zaman da bu ihtilâl ordunun değil, Halk Partisi'nin ihtilâli olurdu.

Yani, bu üç ay içinde, sözün tam anlamı ile yeni bir Anayasanın düzenlenebilmesi de şüpheli olacağı için, Anayasada geçici İhtilâl kanunları ile bazı tadillere gidilir ve bu netice, belki alınabilirdi.

Ama, o zaman da, ister istemez şu soru, fikirleri işgal ederdi:

«— Pekiyi ama, o halde bu askerî darbe veya müdahale niçin yapıldı? Bir siyasî Partiyi iktidardan çekip, diğer bir siyasî Partiyi iktidara getirmek için mi?»

Cevaplar elbette ki, bu Darbeye girişenlerin aleyhine olacaktı. Hatta, hızla gelişebilecek böyle bir hava içinde seçimlerin sonu, Şefleri seçim dışı tutulmuş bir Demokrat Parti'nin, bu defa kendisini tazeleyerek, yeniden İktidara gelişi ile de sonuçlanabilirdi!..

O halde İhtilâlcilerin, «Üç ay sonra seçim» gibi dar bir çerçeve yerine, her halde, uzak vadeli bazı Stratejik hedefleri ile bu hedeflere yönelen, kısa vadeli Taktik uygulamaları olmalıydı.

Çağımızda, örneğin Ortadoğu ülkelerinde, bu Dar Çerçeveden kurtulmak için seçilen yol, İhtilâlci Kadronun, evvelâ kendi içinde Partileşmesi olmaktadır. Sonra da bu Dar Parti örgütü, bir Millî Cephe şeklinde geliştirilmekte, bazı sosyal zümre veya sınıflar, bu cephe etrafında ve uzunvadeli hedefler için toplanmaktadır. Meselâ Mısır' da olduğu gibi. Suriye ve Irak'taki «Baas» tipi hareketleri de, onlara özgü olarak, böyle yürütülmüştür.

İş bu şekle dönünce, meselâ Toprak Reformu, yeniden yerleşme meseleleri, Sulama politikası, eğitim ve halkın yeni bir hayat nizamına açılışı ile İş hukukunda sağlanan gelişmeler için, uzun vadeli teşebbüslere girişilerek, İhtilâli bir İnkılâba çevirmeye, zemin hazırlanmaktadır...

Bizdeki harekete, evvelâ ihtilâl öncesi bir Programın işlenmemiş olmasından, sonra da Millî Komitede, gerçek anlamda otoriter, ileri görüşlü bir Önderin beliememesinden gelen boşluklar, yalnız Stratejik alanlarda değil, günlük veya kısa vadeli taktik davranışlarda da, büyük çatışmalar yaratmıştır. Bu durumun, Komitenin kendi içinde yıpranmasında, nihayet parçalanmasında, büyük etkileri olmuştur. Bu hali Cemal Gürsel, 14'lerin kadro dışı edilişinden sonra:

> *«— Millî Birlik Komitesi çatışmaları bazen, muharebe meydanını andırıyordu,*

gibi benzetişlerle ifade etmeye çalışmıştır. Bir Millî Birlik Komitesinin böyle bir duruma sürüklenmesinde, Stratejik ve taktik yetersizlikler ile, hedeflerde belirsizlik, önemli amillerdir. Bu neticeyi kaçınılmaz kılan nedenleri, daha çeşitli yönlerden aydınlatmak kabildir. Fakat biz konuyu, gene bıraktığımız noktadan yürütmeye çalışalım...

OLAYLARIN AKIŞI

Bıraktığımız noktaya dönünce de, şunları tespit etmiş olacağız: Darbe İhtilâle dönmüştür. Anayasa Komisyonu çalışmaya başlamıştır. İlk adımda, yürürlükte olan 1924 Anayasasını geçici olarak tadil etmek cihetine gidilmiştir. Millî Birlik Komitesi teşekkül etmiş, bu Komitenin Reisi aynı zamanda Devlet Reisi de olarak ayrıca Başvekilliği, Millî Savunma Bakanlığını ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığını kendinde toplamıştır.

Yeni ve geçici Anayasaya göre bir «Türk Adalet Divanı» ve «Yüksek Soruşturma Kurulu» teşkil edilmiştir. Eski İktidarın Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanları, Kabine üyeleri ve bütün Meclis üyeleri ile eski iktidar devrinde çeşitli ilişki ve hareketleri ile sanık sayılan kimseler topyekûn tutuklanmıştır. Marmara'da Yassıada, bir tutuklama yeri olarak seçilmiş ve Adalet Divanı orada çalışmak üzere tertip alınmıştır.

Bir Hükümet kurulmuştur. Hükümetin İhtilâlci vasfı ve yetkisi yoktur. Millî Birlik Komitesi, gerek sivil güçlerden seçtiği Hükümetten gerek Komite çevresinde, memleketin sivil aydınlarından kurduğu çok sayıda heyetlerden memnun değildir. Nitekim bu Hükümetle davet ettiği yan ve sivil Komisyonlardan, beklediği yardımları göremeyecek, umduğu neticeleri alamayacak, genellikle hayal kırıklığına uğrayacaktır. Hatta bu hava içindedir ki bir defasında, Millî Birlik Komitesinde garip bir oylama ile Hükümet üyelerinden 10 kişiyi, haberleri de olmadan Kabineden çıkaracaktır. Hatta anlaşılacaktır ki, eğer oylamaya devam edilseydi, Kabinede Sivil Bakanlardan kimse kalmayacaktı. Halbuki bu neticede, Komitenin, kendi seçtiği Bakanlara, Hükümet politikası olarak pratik bilgiler verememesinin, hatta onları, samimî olarak kazanamamasının payı olsa gerektir. Nitekim daha sonra, böyle bir Muhtıra hazırlanacaktır. Yeri gelince işleyeceğiz.

Kabine içinde Alparslan Türkeş'in, galiba biraz da olup bitti ile ilk adımda Başvekil Yardımcısı oluşu, bazı Komite üyeleri üzerinde güvensizlikler yaratmış görünür. Bu gelişmeler içindedir ki Yassıada Mahkemeleri başlayacak ve bu Mahkemeler, gerek gazeteler, gerek radyolar kanalından, halk arasında büyük ilgiyle izlenecektir. Fakat ele alınan ilk konuların, köpek davası, bebek davası gibi yadırganıcı ve galiba adî Mahkemelere dahi aksetmemesi gereken meseleler oluşu, İhtilâlin ve İhtilâli yapanların halk nazarında itibar kayıplarına müessir olmuştur.

Kanaatımca, İhtilâl ve Millî Birlik Komitesi, ihtilâlin üçüncü ay ortalarından, yani ağustos 1960 ortasından başlayarak bocalama havası vermeye başlamıştır. O sıralarda, Ankara'da yayınlanan «Ankara Telgrafı» gazetesinin Başyazılarında bu görüşümü belirtmeye çalışmış ve kendi açımdan bazı eleştirmelerde bulunmuştum.

Öyle görünüyordu ki, İhtilâl, zemin kaybetmektedir. Kalabalık sanıklı ve topyekûn bir Mahkeme ise, İhtilâlin gayesi değildi. Aslolan, bozulmuş bir düzeni yeni temellere oturtmaktı. Bunu da, yeni Anayasa yapacaktı. Yani, eksiklikleri artık açığa vuran ve Demokrat Parti iktidarının, sanki Tek Parti, Tek Şef havasına döndürdüğü, Oligarşik nüfuzlar içine attığı genç Demokrasiyi, olumlu bir tekâmülün (evrimin) yollarına çıkarmaktı. Bu da, gene Anayasanın getireceği yeni müesseselerle olacaktı. İhtilâlin meşruluğu buna bağlıydı. Bu müesse-

selere ve uygulamalara dayandırılacaktı. İhtilâlin şanı ve hatırası, bu müesseselerle yaşayacaktı. Yani Cemal Gürsel'in, 27 Mayıs günü İzmir'den gelip işe el koyduktan sonra, Yeni Anayasa Komisyonu üyelerine, şu sözlerle anlattığı Anayasa:,

> *«— Sizden istediğim yeni Anayasa, Türk milletinin, yaradılışı ve karakteri ile, ilerleyen zamanın icaplarına uygun olmalı ve bu Anayasayı bir daha, hiç bir Hükümetin istismar edip, millet kaderini oyuncak edemeyeceği bir şekilde yapılmalıdır».*

Evet, yeni Anayasanın, böyle olması isteniyordu. İnsanların hazırladığı hiç bir kanun ebedî değildir ama, Gürsel'in bu sözlerinde, gene de, dile gelen önemli özlem ve gerçekler vardı. Bu Anayasa ve sonra da nice ve nice tadiller hikâyesini ise biliyoruz... Yassıada ve Balmumcu'yu, suçlarının sınırları da güç tayin edilen yüzlerce sanıkla doldurmak yerine, önde gelen şahsiyetlerle, onların icra vasıtalarını, kısa zamanda yargılayacak ve ihtilâlin, *Beyaz İhtilâl* olmak vasfını zedelemeyecek bir Yargı Organı, bu tür sanıklarla aktif elemanların, belki siyasî haklarını da birkaç yıl kayıt altına alacaktı. Ama asıl gayretini, Anayasa ve getirecekleri üstünde toplayabilirdi. Bütün bunlar ise, tabiî, üç ay sonra seçim vaadi ile olmazdı. Hatta Komite, örneğin Toprak meselesi gibi alanlarda, 40 yıldan beri el atılamayan, bugün de gerçek anlamı ile el atılamamış kalan bazı meseleler üstünde, bazı girişimlere girebilirdi. Elbette ve ilkönce, Komite içi disiplini kurabilmek kaydı ile.

Yassıada Mahkemelerinin safahatı üzerinde durmak, bu eserimizin konusu değildir. Bu konuyu kapsayan diğer iki eserimizde, bu davalar ve neticeleri üzerinde, gereği kadar durulmuştur. Yargılamalar, 14 ekim 1960'ta başladı. 5 eylül 1961'e kadar sürdü. Neticeler malumdur. Bizim burada işaret etmek istediğimiz, İhtilâlin gayesi olmayan, hukuk bakımından teşekkül tarzı tartışılabilir olan bu Mahkemelerin, ihtilâlin verimli olması mümkün olan önemli bir devresini, lüzumsuz denebilecek şekilde işgal etmiş olmasıdır. Zaten bu gelişmeler oluşurken Komite, kendi iç birliğini kaybetmiş, parçalanmıştır. Bu parçalanmadan sonraki devrede ise, Komitenin, aynı zamanda Ordu ile ilişkileri de zayıflamıştı.

Zaten Ordu içi durum da sihhatli görünmüyordu. Cemal Gürsel'in, önce değindiğimiz sözlerine göre «Ordu hasta»ydı. Nitekim Gürsel'in İhtilâlden ancak iki ay sonra, temmuz 1960 sonlarında, Istanbul'daki Harp Akademisinde diploma törenindeki kısa nutku, bu gerçeği şöyle aksettirir:

«— Ordu hastadır»

Yeni çıkan Kurmayların bu hasta ordunun hizmetine yetişmelerini söylüyordu. Ordunun siyasete karışmaması esasının önemini belirtiyor ve 27 Mayısta, siyasî-askerî icaplarla İhtilâlde vazife alanların, bu vazifeleri bitince, arkalarına bakmadan ve yaptıkları hizmetleri unutarak, kışlalarına dönmelerini tavsiye ediyordu. Şu sözler de onundur:

«— Arkanıza bakmayacaksınız. Yaptığınızı unutacaksınız. İhtilâle ait her şeyi, her hizmeti, arkanızda bırakarak, yalnız şerefinizle, kışlalarınıza ve vazifelerinize döneceksiniz. Çünkü askerin siyasetle uğraştığı bir ülkede, hatta inkıraz (yıkılıp mahvolmak) mukadderdir».

Bu konuşmanın üstünden birkaç gün geçmeden, 3 ağustos 1960'ta çıkarılan 42 numaralı kanunla, 235 General ve ertesi gün de en çokları yüksek rütbeli olmak üzere 5.000 kadar subay, birden emekliye sevkedildiler. Bu iş, Millî Birlik Komitesinin 26 ağustos gecesi ve emeklilik kanununda yapılan bir tadil teklifi ile tezgâhlanmıştı. Ama uygulama üzerinde söylentiler, günümüze kadar sürer. Bu tertibin de, kimler tarafından, hangi ölçülere göre hazırlandığının gerçekleri de aydınlanamadı. Ama bir gerçek vardı ki, o gerçek de, Ordudaki şişkinlikti. Orduda şişkinliğin, eğer orduda, hareketli bir iş yoğunluğu haline getirilemezse, Orduda İşsizlik haline girdiği, Ortadoğu ve Güney Amerika ordularında, açıkça görülmektedir. Orduda hem şişkinlik, hem işsizlik ise, meslek aşkı, vazife bağlılığı, moral ve disiplin bakımından, cidden önemli bir hal olarak ifade edilmelidir.

Orduda yapılan bu geniş tasfiyeden sonra, bu sefer de, Üniversitenin hasta olduğu kanaatına varıldı. 28 ekim 1960 sabahı Resmî Gazetede çıkan 114 sayılı kanunla, Üniversite bünyesinden 147 Hocanın birden görev dışı bırakıldığı anlaşıldı. Bunların içinde, Ordi-

naryüs Profesörlerden, henüz asistanlık hayatına başlamış genç elemanlara kadar, çeşitli derecede Hocalar yer alıyorlardı.

Millî Birlik Komitesi gibi askerlerden kurulu bir teşekkülün, ordudaki 5-6 binlik bir tasfiye hakkında bazı bilgi ve ölçülere sahip oldukları kabul edilse bile, Üniversite Hocalığı gibi bilim kolları ve meslekleri üzerinde, kimin, kimlerin, hangi sevk ve kanaatlarla hareket ettikleri, hakikaten bilinemedi. Buna göre çıkarılan kanun ve alınan karar, geniş ölçüde şaşkınlık ve ruh tepkileri uyandırdı. Meselâ bu tasfiye edilen Profesörler arasında, İhtilâl sabahı Komitenin Ankara'ya davet edip, kendilerinden yeni bir Anayasa istediği Bilim Heyetinden Prof. Tarık Zafer Tunaya da vardı. Üniversitenin de, Ordu gibi, bazı tasfiyelere ihtiyacı olduğu söylenebilir. Ama gene, listeyi hazırlayanlarla, onların Üniversite yetkileri üzerindeki tereddütler yaygındı. Nitekim daha sonra bir gün gelecek ve bu tasfiyeler yanlış görünecektir. Fakat çok geçmedi, asıl dikkati çeken tasfiye, Millî Birlik Komitesinin kendi içinde oldu. Millî Birlik Komitesi parçalandı. Yani İhtilâli yapan ve bütün yetkileri kendi elinde toplayan kadro, kendi içinde bölünmüştü. Bu önemli bir olaydı. Ama bu olayı ele almadan önce, Komitenin, bütün iktidarı boyunca, özellikle stratejik konularda esaslar getiren ve *tek* denilebilecek ayrıntılı bir belge üzerinde ayrıntılı olarak durmazsak, 27 Mayıs Hareketinin ve dolayısıyla Millî Birlik Komitesinin ciddî ve manalı bir çalışma eserini değerlendirememiş oluruz. Bu, program niteliğindeki belge «Millî Birlik Komitesi Direktifi»dir.

KULLANILAMAYAN BELGELER

27 Mayıs İhtilâlinin ardından ve bu İhtilâlin ilk nefes almalarını verirken, yeni bir Anayasaya yönelişin önemini belirtmiştik. Fakat bu hareketin dışında, gerek girişilen tasfiyelerde hâkim olan ölçülerin belirsizliği, gerek Yassıada Mahkemeleri için soruşturmalar ve sonra da Mahkemelerin fazla, hatta biraz da lüzumsuz görünen uzayışı, komitenin durumunu oldukça yıpratıyordu. Stratejik önemdeki uzun vadeli hedefler üzerinde, önceden ve ihtilâl hazırlığına girişenlerin fikir faaliyetlerinin işlenmemiş olduğu da, ayrıca ve çeşitli vesilelerle kaydolunmuştu. Bunlardan başka, Darbenin başarılışından ve hare-

ketin bir İhtilâle dönüşünden sonra da, Komitenin teşkil ettiği, sivil ve aydın kişilerin katıldığı komisyonların, bazı yönlerden ve verim bakımından hayal kırıcı olduğunu da kaydetmiştik.

Ama bu arada gene de, önemli ve uzun vadeli görülen bir esaslar ve hedefler belgesi (Programı) meydana getirilmiştir. Komitenin o zaman, gereği gibi yayamadığı, tanıtamadığı, devamlı ve sistematik bir propaganda konusu kılamadığı ve dolayısıyle kendisi için bu ihmallerin büyük bir kayıp teşkil ettiği bu program, Resmî Gazetenin, 16 eylül 1960 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Ama, daha yukarda da kaydettiğimiz sebeplerle bu belge, gerek basında, gerek kamu efkârında, gereğince yankılar uyandırmamıştır. Bu böyle olunca da daha sonra şeklini alacak 1961 Anayasasına da az çok bir şeyler veren bu belge, denebilir ki, meçhul ve yankısız kalmıştır.

Belge, iki kısımdan teşekkül etmektedir:

(1) Millî Birlik Komitesi direktifi,

(2) Millî Birlik Komitesinin, memleket meseleleri hakkında temel görüşleri...

Bu vesikayı, Komitenin, sadece Hükümete materyel olsun diye hazırladığı bir Program olarak alsak bile, onun basına, kamu efkârına, devamlı surette açıklanıp yayımlanmamasındaki ihmali, bir daha belirttikten sonra, yukardaki kısımlar üzerinde, bazı parçalar verelim.

Direktif bahsinde I. madde, Ana Fikir'dir. Ve bu Ana Fikir, şöyle ifade edilmiştir:

«Millî Birlik Hareketinin gayesi, Türkiye'yi ve Türk Milletini bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılâplarına dayanan tarafsız, faziletli bir idare kurmak, günümüzün kısa vadeli meselelerini halletmek, uzun vadeli meselelerin esaslarını tespit ederek, imkân ve zaman nispetinde tatbikatına girişmek ve idareyi, hazırlıkları ile beraber, en geç, 1961 yılı sonbaharında yeni iktidara devreylemektir...»

2. Maddede, Bu esas fikir, bazı ayrıntılı «Tatbikata ait temel esasları» da verir:

(a) Devletin bünyesi:

Devletin, Demokratik Hukuk nizamı ve rasyonel usul ve esaslara göre bünyemize en uygun şekilde yeniden teşkilâtlandırılması için mevzuat hazırlanacak ve esaslar kurulacaktır.

(b) Devlet ve diğer amme müesseseleri:
Mevcut müesseselerin bünye ve idareleri, adalet, ahlâk ve randıman esaslarına göre, en kısa zamanda düzenlenecektir.

Madde 3. — Millî Savunma işleri:

(a) Millî Savunma politikası, millî politikaya uygun stratejik konsepti tahakkuk ettirecek şekilde tespit edilecek ve yürütülecektir.

(b) Silahlı kuvvetlerin, modern harbin icaplarına göre yeniden organize edilmesine süratle başlanacaktır.

(c) Silahlı kuvvetler bünyesinin, tarihimize yakışacak ve devletin istikbalini tam emniyet altına alabilecek şekilde daima zinde ve kuvvetli kalabilmesini sağlayacak mevzuat ve tedbirler en kısa zamanda ele alınarak bunların tatbikine geçilecektir.

(d) Silahlı kuvvetler personelinin sosyal imkânları geliştirilecek ve ihtiyaçları tatminkâr bir şekilde giderilecektir.

Silahlı Kuvvetler maddesini, Millî Eğitim işleri maddesi izlemektedir:

Madde 4. — Millî Eğitim işleri:

Millî Eğitimin hedefi; memleket ihtiyaçlarını çağdaş gelişmelere uygun olarak karşılamak ve öğrenciyi hayata hazırlamaktır.

(a) Halk Eğitimi işleri:
Halk eğitimi ve ilköğretim seferberliği, birinci planda, ele alınarak bunun tahakkuku için ordu, gençlik ve aydın vatandaşların her türlü yardım ve desteğinden faydalanılacak ve bu sahada devletin azamî desteği sağlanacaktır.

(b) Meslek ve teknik okullar millî kalkınmamızın ihtiyacına cevap verecek şekilde tevsi ve islah edilecektir.

(c) Üniversite ve yüksek okul öğrencilerinin öğrenimlerine sıkıntısızca devamını sağlayacak lüzumlu sosyal ve ekonomik tedbirler süratle alınacaktır.

(ç) Öğretmenlerin, toplumdaki mevkilerine uygun bir statüye sahip kılınmaları tahakkuk ettirilecektir.

Tarım işlerindeki hedefleri de belirtmek yerinde olacaktır.

Madde 5. — Tarım işleri:

(a) Ferdî mülkiyet esaslarına riayet edilmek şartıyle, topraksız vatandaşların toprak sahibi kılınması ve mevcut arazinin en verimli bir şekilde işletilmesi için gerekli tedbirler alınacak ve bu gibi sahalardaki yatırımlara önem verilerek, şahsî teşebbüsler teşvik edilecektir.

(b) Mevcut ormanların korunması ve geliştirilmesi için en radikal tedbirler süratle alınıp tahakkuk ettirilecek ve orman bölgelerinde yaşayan vatandaşlara daha iyi sosyal imkânlar ve geçim vasıtaları teminine çalışılacaktır.

(c) Çıplak mahallerin ağaçlandırılması, ciddî şekilde ele alınacaktır.

(e) Faydalı ve zararlı, istihlâk ve ihraç vasfını haiz hayvan neslinin tespit, ıslah ve teşviki, zayiatın önlenmesi, canlı veya fennî olarak hazırlanmış bir şekilde sevki işleri öncelikle düzene sokulacaktır. Bu meyanda balıkçılığın ucuz istihlâk ve zengin ihraç mevzuu haline getirilmesi mutlaka sağlanacaktır...

Direktiflerden, yukardaki maddeleri aynen ve bu programın yapısı hakkında bir fikir vermek için aktardık. Direktiflerin, daha ziyade *genel* ve uygulama bakımından biraz da Platonik nitelikleri elbette ki dikkati çekmiştir. Kaldı ki bu esas veya temel prensiplerin, iktidarı 1961 sonbaharında fiilen devredeceğini önceden taahhüt eden bir askerî Komiteye ait olduklarının da unutulmaması gerekir. Bu böyle olunca da, bu esas ve temellerin, aslında geleceğe bağlı olduğu yani İhtilâl Komitesinin karar ve uygulama imkânları dışında kaldı-

ğı ve geleceğin neler getireceği belli olmadığına göre, az çok havada prensipler niteliği taşıdıkları da bir gerçektir. Ama ne var ki, bir taraftan yeni Anayasa çalışmaları yürürken, bu çalışmaları yapanlara malzeme vermesi, diğer taraftan, geçici hükümetlere Komitenin direktifleri olan prensipler manzumesi olarak, Komitece benimsenip, resmî gazetede yayınlanmış olması, gece de önem taşımaktadır.

Yukarda aynen verilen direktifleri, diğer kısımlar izlemektedir. Meselâ:

Madde 6. — İskân işleri ve mesken problemleri:

(a) Mesken davası, ticarî bir mevzu olmaktan çıkarılacak, büyük vatandaş kütlesinin ihtiyacını karşılayacak, mütevazı, kollektif ve rasyonel inşaata ve zarurî ferdî teşebbüslere, diğerlerine nazaran öncelik tanınacaktır.

Madde 7:

(a) Bütün memleket sathının, koruyucu hekimliğe olan ihtiyaçlarına ve sosyal adalet prensiplerine uygun olarak müdahaleye imkân verecek şekilde hekimlik organize edilecek,

(b) İşçiye iş sahaları açmak ve devam ettirmek, İşçinin emeğini sosyal adalete uygun şekilde değerlendirmek, istikbalini emniyet altına almak için gerekli mevzuat konulacak,

kayıtları vardır.

(c) Din adamlarının toplumda hakikî yeri ve değeri tahakkuk ettirilecek, Dinî müesseseler, vatandaşın dinî terbiyesi için en iyi şekilde ve vicdan hürriyeti prensiplerine uygun olarak geliştirilecek ve dinin siyasete alet edilmesi, katî surette önlenecektir».

Malî işlerde «Vergiler âdil ve umum Türk milletinin ve yurdunun, istikrarlı bir şekilde kalkındırılmasını temin edecek yeterli bir sisteme eriştirilecek»tir. Ticaret ve sanayi sahalarında «Her çeşit teşebbüslerin, ekonomimizin, müdahale ile yol göstericilik, teşvik ve yardım vasıflarını cemetmiş, muvazeneli bir Devletçilik anlamı içinde kabul edilmesi, değerlendirilmesi ve imkânlar sağlanması için mevcut mevzuat yeterli bir hale getirilecektir».

Bayındırlık faaliyeti, sosyal ve kültürel imkânları gelişmeye muhtaç sahalara da teşmil edilecektir. Köy kalkınması için, köy kalkınma merkezleri kurulacaktır. «Köylünün toprağa, köyün mera, içme suyu ve zarurî yola kavuşturulması için, gerekken esaslar tespit ve kısa zamanda tatbik edilecektir».

Dış siyaset «Millî menfaatler, milletlerarası barış, emniyet, huzur ve hürriyet gerçeği ve inancı içerisinde tanzim edilecek ve mevcut anlaşmalara, samimî olarak riayet olunacaktır».

Millî Birlik anlamı «direktifler»de şöyle yer almıştır:

«Madde 15. — Türk Milletinin, millî bütünlüğünün, ırk, dil, din ve mezhep farkı gözetmeyip, ancak millî istiklâl, hürriyet ve inanç unsurlarından doğduğu görüşüne sadık kalınarak, bu bütünlüğü ayırıcı ve zedeleyici her türlü faaliyetlerle şiddetle mücadele edilecektir».

Nihayet Direktiflerin 16. maddesi bu prensipleri, Hükümet Programına şöyle mal etmektedir:

«Hükümet Programı, bu direktif esaslarına sadık kalınarak ve Millî Birlik Komitesinin memleket meseleleri hakkındaki temel görüşleri nazara alınarak, mevzuat, müesseseler, Planlar ve Planların zaman, yer, imkân faktörlerine göre tatbik şekillerini havi konularla tanzim ve çerçevelenecektir».

Millî Birlik Komitesinin, Hükümete ve kendi zamanındaki hükümetlere yol gösterici olan direktiflerinin esasları bunlardır. Burada görünüyor ki Millî Birlik Komitesinin bu direktifleri, Reformlar denebilecek icraat esasları getirmemektedir. Son maddede de değinilen Temel görüşlere gelince, bunları da ayrıca özetlemeliyiz.

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİNİN TEMEL GÖRÜŞLERİ

Millî Birlik Komitesinin, daha belirli hedefleri, temel görüşler kısmında görülür. Çeşitli ayrıntıları ile temel görüşler, 15 madde halinde derlenmiştir.

İlk madde «Devletin istikbaldeki (gelecekteki) bünyesi ve mevcut müesseseler» hakkındadır. Bu madde devlet yapısında, bir yeniden teşkilâtlanmayı hedef alır.

«Devletin demokratik hukuk ve nizamı ve rasyonel usul ve esaslara göre yeniden teşkilâtlandırılması ve bununla muvazeneli olarak faziletli bir idarenin tesisi için:

(a) Bünyemize uygun bir Anayasa hazırlanmalıdır,

(b) Millî iradeyi en iyi şekilde tecelli ettirecek bir Seçim Kanunu meydana getirilmelidir,

(c) Antidemokratik kanunlar kaldırılmalıdır,

(ç) Amme hizmetlerinde vazife, salâhiyet ve mesuliyetleri açık ve kesin olarak gösterecek şekilde teşkilât kurulmalıdır.

(d) Vazifelerin ifa edilmemesi veya tesis edilecek normlara uygun olarak yapılmaması halinde mesulleri derhal ortaya çıkarılmalı ve süratle cezalandırılmalıdır...»

Devletin gelecekteki şekli ve müesseseler hakkında Millî Birlik Komitesinin temel görüşleri bunlardır. Gerçi ilk bakışta göze çarpan; geniş, samimî ve sınırsız bir iyi niyettir. Ama, fazilet gibi, rasyonel gibi, nerede başladıklarının ve nerede bittiklerinin tayini güç olan biraz da platonik kavramlar, bu maddede, temel prensipler arasında yer alır. Vazifelerin ifâsında «Tesis edilecek normlar» gibi aslında teknik-teknolojik alanlarda uygulanan, fakat devlet idaresinde sınır ve kapsamı belli olmayan ölçüler de, bu ana maddede yer alır. Böylece de; saf, fakat gerçekleştirilmesi imkânsız görünen, temenni mahiyetindeki özlem ve dileklerin, yeni bir devletin teşkilâtlandırılması bahsinde kullanılmış olması, elbette ki dikkati çekicidir.

Kaldı ki bu esasları «Temel görüşleri» olarak kabul eden Millî Birlik Komitesi, 1961 sonbaharında idareyi, serbest seçimlerle gelecek bir iktidara devredeceğini peşinen taahhüt ettiğine göre de, bu temennilerin, yeni iktidar için ne dereceye kadar «temel esaslar» teşkil edebileceği, ayrıca düşündürücüdür. Bu esaslar ve görüşler, niçin böyledir? Niçin platonik ve genel temenni mahiyetinde görünmektedir? Bu konuda, çeşitli yorumlara girişilebilir. Ama işin esasında, adına *Hükümet* denilen ve aslında ağır işleyen mekanizmanın içinden gelmeyen genç subayların, bu esasların hazırlanmasında bir kısım idarecilerden faydalanmış olması mümkün olmakla beraber, bilimsel, *sistematik* ve çağın da tecrübelerine dayanan terkipçi bir çalışmaya gi-

rişememiş ve böyle bir çalışmaya yön verebilecek hâkim bir otoriteden de yoksun bulunmuş olmasını ön planda saymak gerekir sanıyorum.

İkinci madde Millî Savunma işlerini kapsar. Silahlı kuvvetlerin yeniden organize edilmesi, temel prensipler arasında da yer alır. Ayrıca Millî Savunmanın, millî politikamızı müessir bir şekilde destekleyebilmesi için:

(a) Siyasî bir direktif hazırlanmalıdır,

(b) Bu siyasî direktife dayanarak silahlı kuvvetlerin kullanılma ve teşkilini de içine almak üzere stratejik konsept hazırlanmalı ve buna uygun olarak:

(1) Asgarî kuvvet ihtiyacı tespit edilmelidir.

(2) Yukardaki esaslara göre silahlı kuvvetlerin yeniden organize edilmesi temin olunmalıdır.

(c) Silahlı kuvvetlerin sosyal problemlerinin halli meyanında da, barem, mesken ve lojman ihtiyacı, sigorta yapı ve istihlâk kooperatifleri, nakil vasıtası ihtiyaçları dikkate alınmalıdır».

Bu esas veya temennilerden C bendinde yer alan dileklerin isabet payı büyüktür. Bunun nedenini, bu eserimizin daha öncelerdeki «Orduda tedirginlik» bahsinde değindiğimiz gerçekler açık olarak doğrular. Nitekim bugün, Millî Birlik Komitesinin direktif ve temennileri neticesi olsa da, olmasa da bu alanda büyük ve Ordu lehinde değişiklikler olmuştur. Mevzuat ve müesseseler meydana getirilmiştir.

Ama bu konuda da, gerek devlet idaresi, gerek Ordu ihtiyacı bakımından ana ve temel prensibin mana ve tatbikatı bahsinde, çok titiz ve hassas olmak zarureti, çağdaş orduların varlık siyasetinde büyük rol oynamaktadır. Şu altı prensibin üçü, çağdaş ordu düzenlerinde, üç sakıncalı, ama temel esası teşkil eder. Bu sakıncalı ve kaçınılması gereken prensipler şunlardır:

(1) Ordu şişkinliği,

(2) Ordu işsizliği ve görevlerin, rütbelerle ayarlı ve ahenkli olmayacak şekilde verilmesi. Meselâ bir Yüzbaşının normal görevi olması lâzım gelen yerlerde, Yarbayların, Albayların kullanılması gibi.

Ordunun, ordu aksamının veya mensuplarının, sorumsuz baskı ve terör işlerinin dışında tutulması...

(3) Ülkenin sivil personel mevzuatı ve Barem kanunları, emeklilik maaş tazminat ve yan faydaları ile, Ordunun aynı usul ve mevzuatı arasında büyük farklılıklardan kaçınılması.

Bu sakıncaların, hem maddî hem moral etkileri, hem ordu içinde, hem ordu hakkında, elverişsiz bir hava yaratabilir. İkinci Dünya Harbinden sonra İngiliz Mareşali Montgomeri'nin, ilk defa bu konulardaki önerileri ve yeni bir Ordu anlayışı, o zaman çok dikkati çekmişti. Ordu şişkinliğinin ve Ordu hizmetlerinde rütbelerin göreve göre ve icabınca korunamamasının çarelerinden biri olarak, Yedek Ordu Sisteminin bazı ülkelerde kullanıldığı malumdur. İhtiyaç halinde ise, gerek barış, gerek harp halinde sivil uzman veya bilginlerin, küçük rütbelerle ordu hizmetine alınmasının yerine, yaşlarına ve sosyal mevkilerine uyan yüksek rütbelerle ve hatta mukavele ile geçici olarak çalıştırılma usulünün, müttefikimiz Amerika'da dahi uygulandığı malumdur. Bütün bunların gayesinin, Ordu şişkinliği denilen hakikaten zararlı hal ile, Ordu işsizliğinin ve irrasyonel hizmet dağılışının önlenmesi olduğu aşikârdır.

İşte yukarda kaydedilen üç esas sakınca yanında, bu denge unsurları bugün bizim de askerî hayatımızı sanıyorum ki ilgilendiren konuları ihtiva etmektedir. Daha yukarda da kısmen değindiğimiz diğer üç ayarlama hipotezlerini de, şöyle sayabiliriz:

(1) Orduda şişkinliği ve işsizliği önlemek için yedek ordu kadrosu sistemi,

(2) Sivil şahsiyet ve ihtisas unsurlarının, klasik rütbe baremine göre değil, sosyal mevkilerine ve görecekleri işlere göre yüksek rütbelerle, hatta mukavele ile orduda geçici olarak kullanılmaları,

(3) Ordunun bütün kademelerine ve mekteplerle üst eğitim devre veya kurslarına ek olarak, çağdaş sosyal ve o meyanda politik bilgiler verecek mecburî konferanslar, seminerler, kurslar sisteminin teşkilâtlanması. Bunlar bittabiî, yetkili sivil uzmanlardan da faydalanmak su-

retiyle yürütülür. Meselâ bu seminerler Çin'de, Hindistan'da, Arap ülkelerinde ve diğer yerlerde vazife görmüş büyükelçilerle, uzman hukukçular, iktisatçılar tarafından, ama ciddî bir hazırlıkla ve o memleketlerin realitelerini, ordu yüksek kadrosuna tanıtmak için düzenlenebilirler.

Gene Millî Birlik Komitesinin temel esaslarına dönelim:

Temel esaslarda Millî Eğitim işleri Üçüncü maddede yer alır. Bu maddede, umumî arzu ve temennileri geçen esaslar yoktur.

Dördüncü maddedeki Tarım işleri, daha önceki Direktifler bahsinde yer alanların biraz daha genişletilmişidir. Yalnız C bendinde «Orman suçlarına ait cezalar arttırılmalı ve öncelikle neticelendirilmeli» gibi önemli bir kayıt vardır. Fakat Orman işlerinin temelden düzenlenmesi bahsi yüzeydedir. İskân bahsinde, Direktiflerdeki temenniler tekrarlanır. Ama ülkede yerleşme, şehirlerin hasta bir şişkinlik alışı, köylerin boşalması, Sanayiin mahdut şehirler etrafında yığınlaşarak, buraların, gelecekteki patlama merkezleri halinde kanserleşmesi, kıyıların, nehir ve göl sahilleri ile Turistik alanların kurtarılması ve benzeri hususlara yer verilmemiştir. Halbuki Millî Birlik Komitesi, iktidarı sırasında, yalnız bu işleri kesin kanunlara ve uygulamalara bağlayarak, harcıâlem partilerin ele almadığı ve el atamayacağı ciddî girişimlere gidebilseydi, yalnız temel esaslar değil, temel işler de getirmiş olabilirdi.

Yedinci maddeyi teşkil eden İşçi meselelerinde, meselâ «Grev hakkı problemi dikkatle etüt edilmelidir» gibi havada bir temenni vardır. Ama takdir edilecek olan şudur ki, ilk Anayasa Komisyonunun karar birliği ile tamamlayamadığı Anayasayı daha sonra ele alan ve aktif unsurların bir kısmı bugün tutuklu veya Mahkemelerde olan Komisyon, 1961 Anayasasında, bu konularda, geniş esaslar getirmiştir.

Temel Esasların diğer kısımlarında, daha önce özetlediğimiz «Direktifler ve görüşler»i aşan daha ayrıntılı madde ve noktalar yoktur...

İHTİLÂL VE İNKILÂPLARIN ALIN YAZISI

Gerçi, devlet yapısının yenilenmesi ve devlete yeni müesseseler getirilmesi gibi, idealist bir noktadan hareket edecek beyanlar ve prensipler, elbette ki bir *Nizamname* gibi ayrıntılı uygulama maddeleri getirmez. Yenileştirilecek devletin yapısına hâkim olacak temel prensipler, daha ziyade, stratejik gaye ve hedeflerle belirtilirler...

Meselâ Fransız İhtilâlinin İnsan Hakları Beyannamesine giren ve Amerikan istiklâl beyannamesinden de esinlenen «İnsan hür doğar, hür ölür» manasındaki ifadeler, İş Hürriyeti, Basın, Hürriyeti, Konut Dokunulmazlığı, İnançlar Hürriyeti şeklindeki prensipler —ki, bugün bile ve memleketimiz de dahil olduğu halde nice ülkelerde hâlâ yerleşmiş değildirler— o zaman onları okuyan, dinleyen insanlara da elbette ki, havada, hissî, Platonik görünmüştü. Hele III. Selim devrinin Dışişleri Bakanı mevkiindeki Atıf Efendi için bu esaslar, daha önce ve «İhtilâller, Rejimler» bahsinde aktardığımız gibi, düpedüz, kâfirlik, zındıklık olarak görünmüştü. Bu tür anlayışlar, ilk adımlarında, bütün ihtilâllerin, inkılâpların alın yazısıdır. Çünkü gerçek ihtilâl ve inkılâplar bir aşamadır ki, bu aşama her şeyden önce, evvelâ kendi kapsadıkları toplumların anlayış ve kavrayış düzeyini aşarlar. Ve bu düzeyi aşarak gelirler. Meselâ yeni Türkiye'de Padişahlığın kaldırılması kararının, evvelâ devrin Başvekili Rauf Beye (Orbay) inanılmaz, kabul edilmez, akıl dışı bir iş olarak görünüşü gibi. Çünkü Rauf Bey, bu kararın Meclise getirilişinden ancak 16 gün önce ve yakın arkadaşlarıyle Mustafa Kemal Paşanın katıldığı bir gece toplantısında, bunu açıkça ve bu ruh içinde savunmuş, ifade etmişti.

Ama 16 gün sonra da iş Meclise getirilince, Başvekil Rauf Beyin iman ufku, orada sona erdi. Ve kürsüye çıkarak, o günün Millî Bayram olarak kabulünü teklif etmek gibi bir ruh ve hareket çelişkisi içinde da kaldı (1). Çünkü aslında vatansever bir insan olan Rauf Beyin, başlayan devrin İnkılâp ölçü ve ideallerinde görüş ufku, böyle bir konuda, demek ki, 16 günlük bir zaman ölçüsünün gerisinde kalıyordu...

---

(1) Bu konu «Tek Adam» isimli eserimizin III. cildinde, ayrıntıları ile verilmiştir. s. 50-60.

Fakat Millî Birlik Komitesinin, konu, temel prensip ve hedefleri, elbette ki daha belirli şeylerdi. Meselâ Grev ve dolayısıyle Lokavt hakkı, zaten artık günün meselesiydi. Ve onun «Grev hakkı problemi dikkatle etüt edilmeli» şeklinde bir tereddüde bağlanması, gidişatın arkasında kalmaktı. Nitekim bütün bu dumanlı görüşler, 1961 Anayasasını yapanlar tarafından, çok daha realist, açık ve ileri mevzuat esaslarına bağlanacaktır...

Yeni devletin kuruluşu ve bu devletin temel prensipleri üzerinde Millî Birlik Komitesinin, gelecek Anayasadan önce, *tek* diyebileceğimiz ana belgesini ve bazı düşüncelerimizi, özetle vermiş bulunuyoruz. Bu direktiflerle Temel prensipler belgesi, 16 eylül 1960'ta yayınlanmıştı. Halbuki aynı tarihlerde Millî Birlik Komitesi, kendi içinde fiilen bölünmüş gibiydi. Klikler teşekkül etmişti. Bir ara, Başvekil Yardımcılığı vazifesini gören Alparslan Türkeş'in, bir kliğin başı ve kafasında başka tertiplerin, ciddî bir Şeflik görüşünün olup olmadığı ve gerek Şeflik vasfı, gerek tasarlanan işler bakımından değeri, henüz açık ve belli değildi. Fakat şimdi, bir özel görünüşlü toplantıdan bahsedelim:

Direktifler ve Temel esasların resmî Gazetede yayımlanmasından 4 gün sonra, Alparslan Türkeş'in Ankara Palas'ta yemekli bir toplantı düzenlediğini görüyoruz. Bu toplantıya, bir süre sonra ekarte edilecek olan 14'lerin, bazı önde görünenleri ile, Istanbul'dan ve Anayasa Komisyonundan 3 Profesör davet edilmişlerdi. Öyle bir zamanda ki, bu Anayasa Komisyonu da kendi içinde bir görüş birliğine ulaşamamıştı. Parçalanmak, yahut sahneden çekilmek üzereydi. Davet edilen Hocalar şunlardı: Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu...

Ankara'da gidişat iyi değildi. Karışıktı, her şey onu gösteriyordu ki yakında, önemli olaylar cereyan edecektir. Bu arada belki, Millî Birlik Komitesi bile, eğer ipin ucunu tutamazsa, tasfiye olunabilecektir. Çünkü Silahlı kuvvetlerin kendi içinde, hem de Millî Birlik Komitesini ya tasfiye etmek, ya aşmak isteyen güçler ve örgütler belirmiştir.

20 eylül gecesi yapılan yemekli toplantı, anlaşılıyordu ki Türkeş'in bir nabız yoklamasıdır. Eğer bazı girişimlere yönelirse, acaba nasıl karşılanacaktır. Ve iyi kötü yürüyen Anayasa çalışmaları, meselâ

bir Kurucu Meclis'e götürülecekse, buna lüzum var mıdır? Türkeş'e göre, ortaya bu Kurucu Meclis lafları çıkmıştı ama, öyle bir Meclise hakikaten lüzum var mıydı?

Onar ve Velidedeoğlu'nun, buna lüzum görmedikleri söylenir. Daha toplu bir vaziyet muhakemesini Prof. Hüseyin Nail Kubalı yapar:

> *«Bence, Yassıada duruşmaları sonuçlanmadan ve hükümler infaz edilmeden, idareyi sivil bir iktidara bırakmanız doğru değildir. Bu itibarla daha, en az bir buçuk yıl iktidarda kalmanız gerekecek. Bu müddet zarfında, birtakım esaslı işlere giriştiğinizi anlıyorum. Bunları yalnız başınıza yapmaya kalkarsanız, Komite olarak kolay ve çabuk yıpranırsınız. Fakat eğer maksadınız devamlı bir askerî idare kurmaksa, o takdirde bu mesele...»*

İNÖNÜ KONUŞUYOR

Evet, havada nice ihtimaller esmektedir. Ama ne var ki İnönü de tetiktedir. İzmir'in Kurtuluş günü 9 eylülde, açık ve önemli bir basın toplantısı tertiplemiştir. Siyasî faaliyetler yasak olduğu için, bu toplantı, İzmir kurtuluşunun yıldönümüne rastlatılmıştı. Ama, İnönü'nün beyanatı, bu konuyu, oldukça aşıyordu. İnönü'nün beyanatında, Komiteyi de hedef tutan, hatta onu vaatlerini yerine getirmeye çağıran ciddî uyarılar vardır:

> *«— 3 ay zarfında, 27 Mayıstan evvelki cemiyet ve siyaset hayatımızı, artık hatırlamaz olmuş gibi bir halimiz var. Geçen iktidar başındakiler, yeni usul marifetlerle, seçimi hiç bir zaman kaybetmemek hayaline kapılmışlardı. Polis ve jandarma elde bulunursa, adalet tesir altında olursa, söz söyleyebilecek vatandaşlar nimetle veya kahır ile susturulursa ve serbest fikir söylemek, basında ve mecliste imkânsız hale getirilirse, halk kıpırdayamaz ve âciz kalır sanılmıştı. İdareciler, her milletin bu yola sapmış idarecileri gibi, halkın hakikî düşüncesini, halkın potansiyel kuvvetini anlamaz ve görmez hale gelmişlerdi. 27 Mayıs, böyle bir devre nihayet vermiştir.*
>
> *Şimdi hepimiz için mühim olan tek mesele, içinde bulunduğumuz inkılâp devrinin, başladığı başarı ile ve şerefle sona*

ermesinin, memleketimiz bakımından başlıca selâmet yolu olduğu üzerinde, vatandaşların anlayışını toplamaktır. İnkılâp devri, 1961 ekiminde, Büyük Millet Meclisi'ne vazifenin devri suretiyle sona erecektir».

Görülüyor ki İnönü'nün bu beyanatında, İzmir'in kurtuluş gününün anılmasından başka şeyler vardır. Bunlar, ihtarlar ve ciddî uyarılardır. Onun bu açık ve bunlar dışında her gelişmeye rest çeken beyanatında, Alparslan Türkeş'in Kurucu Meclisin söylentisine bile tahammül etmeyen ve ardında, birbirinden dumanlı ve oluşmamış tasavvurları ile de, tam bir karşıtlık vardır. Hele Askerî idare ve benzeri tasavvurlar, İnönü'nün tamamen görüşleri dışındadır. Türkeş'in, O geceki özel yemek toplantısını, bu beyanatın da uyandırdığı hava içindedir ki, bir nabız yoklaması şeklinde tertiplemiş olması mümkündür.

Istanbul'dan gelen Anayasa Komisyonu üyeleri, geceki yemekten sonra Gürsel'den de bir randevu alınarak, ertesi gün onunla da görüşmeye imkân verilmez. Zaten Anayasa Komisyonu da artık birlik halinde değildir. Nitekim daha 25 ağustosta, Komisyon azasından Prof. Tarık Zafer Tunaya ile Doçent İsmet Giritli'ye şu tebliğler yapılmıştır:

«Millî Birlik Komitesince, Anayasa Komisyonunda vazifeye devamınız uygun görülmemiştir. Bu emri alır almaz, Komisyonla ilginizi kesmenizi rica ederim. 2540 sayılıdır».

Tebliğ, sertti, hırpalayıcıydı ve bu üslup, elbette ki yersizdi...

Hulâsa anlaşılıyordu ki, Anayasa Komisyonunun da devamına artık imkân kalmamıştır. O halde, Millî Birlik içindeki parçalanmalar, Türkeş'in ard tasavvurları, Komitenin gizlenemeyen yıpranışı, Orduda beliren «Silahlı Kuvvetler Birliği»nin, Millî Birliğin bazı azaları ile olan gizli işbirliği ve dolayısıyle Komite üzerindeki baskıları, İnönü'nün, artık açığa vuran cephe alışları, Yassıada'nın ne getireceğindeki belirsizlik, artık bu gidişatın, başka türlü bir şeylere gebe olduğu gerçeğini açığa vurmuş oluyordu. Nihayet beklenen bir şeyler oldu: Millî Birlik Komitesi parçalandı. Hatta tamamen dağılabilirdi. Ve o zaman ne ihtilâl kalırdı, ne de Anayasa ve Yassıada Mahkeme-

leri! Bu kaos içinde, belki «Silahlı Kuvvetler Birliği» sahnede görünürdü. Ama, onun resmen Başkanı olan, fakat sosyal-siyasî görüşleri bakımından niteliği bilinmeyen Cevdet Sunay'ın himayesi altında fiilen faal olan Talât Aydemir'in, işleri nerelere sürükleyeceği de, hakikaten bilinemezdi...

İKİNCİ İHTİLÂL

27 Mayıs İhtilâlinden sonra İnönü'nün Cemal Gürsel'le özel karşılaşma denebilecek iki teması olmuştu. Bunun birincisi, ilgili bahiste kaydettiğimiz gibi, ihtilâlin ikinci günü yapılan bir telefon konuşmasıdır. Bu konuşmada Cemal Gürsel'in İnönü'ye:

«— Sizin sözleriniz, bizim için peygamber buyruğu gibidir»,

demesine rağmen konuşma, İnönü'de olumlu etki bırakmamıştı. Telefondan dönen İnönü'nün algısı şuydu:

«— Gayet saygılıydı. Nasıl bir havada olduklarına teşhis koymak henüz güç. Hem benim desteğime kendilerini muhtaç görüyorlar, hem benimle açık münasebetleri olsun istemiyorlar. Bakalım, göreceğiz?..»

Bu konuşmadan iki gün sonra, 29 mayıs saat 10'da İnönü'nün bu konuşmaya ziyaret iadesi niteliğindeki karşılıklı konuşmada ise önemli tavsiyeleri şunlardır:

«— Orduya hâkim olun. Kendi içinizde parçalanmayın!..»

Fakat daha eylül sonlarında bile Millî Birlik Komitesi, denebilir ki artık, orduya hâkim değildi. Ve kaçınılmaz görünen parçalanma da, 13 kasım 1960'ta patladı.

Bu bir tasfiye midir? Bir İkinci İhtilâl midir? Sanıyorum ki bu son teşhis daha doğrudur. Çünkü 27 Mayıs İhtilâlinin getirdiği ve kurulan Millî Birlik Komitesinin durumunu ifade eden 1 numaralı geçici Anayasa maddesine göre, Millî Birlik Komitesinden istifa edilebilirdi. Ama ağır bir suçla suçlanmadan ve Mahkeme kararı bu suçu doğrulayıp hükme bağlamadan, kimse azil ve ihraç olunamazdı. Halbuki şimdi Komite Gürsel'in, bir ara muharebe meydanına benzettiği

çatışma ve çekişmeler arasında, Madanoğlu'nun destek ve tavsiyesi sonunda, lâğvedilmiştir. Gürsel tarafından 14 üye ihraç edilmiştir. Komite ise gene Gürsel'in Başkanlığında, yeniden teşkil edilmiştir. Bu müdahale ve tertip, geçici Anayasaya aykırıydı. Ama yapılacak başka bir şey de yoktu.

Eğer bu taraf daha çabuk davranmasa idi, diğer taraf, Gürsel'i de, onu destekleyenleri de Komite dışı bırakacaklardı. Komiteden çıkarılanlar, nazik bir şekilde gözaltına alındılar ve vakit geçirilmeden, hariçteki Büyükelçilikler nezdine, Müşavir gibi gönderildiler. Alparslan Türkeş, Hindistan'a Yeni Delhi'deki Elçiliğimize gönderilmişti. Gürsel olup biteni Komiteden çıkarılanlara, bir tebliğ ile şöyle bildirir:

> *«Memleketin menfaatları gözönünde bulundurularak, Millî Birlik Komitesi lağvedilmiştir. Ve aşağıda adları yazılı kimseler tarafından yeniden kurulmuştur. Bu andan itibaren emeklisiniz vs...»*

Bu arada Kamuoyuna da, ayrıca bir tebliğle iş açıklanmıştı...

O halde 27 Mayıs İhtilâlini yapan Millî Birlik Komitesi artık yoktur. Yeni bir müdahale yapılmıştır. Ve bu müdahalede, Millî Birlik Komitesinin getirdiği geçici Anayasa, elbette ki ya değiştirilmeli, ya yeni bir kanunla yürürlükte sayılmalıydı. Ama yeni Komite, Millî Birlik Komitesi kanunlarının, aynı kanun numaraları devam ettirilerek yürütülmesi cihetine gitti. Ve bu kanunlar serisinde de, yeni değişikliğe ait bir «Komite kurucu kanun»a gidilmedi. Tabiî 27 Mayıstan sonraki kuruluşlar ve bu meyanda Yüksek Soruşturma Kurulu ile, Yüksek Adalet Divanı da vazifelerine devam ettiler. Hükümler ve Neticeler, eski 1 numaralı kanuna göre yürütüldü...

Millî Birlik Komitesinde bu parçalanma üzerinde, ayrıca ve ayrıntıları ile durmasak da olur (1). Şimdi İhtilâlin devamı olarak iki müessese yürümeye devam ediyordu:

---

(1) Bu konular, İkinci Adam isimli eserimizin III. cildi ile, Menderes'in Dramı eserimizde, gereği kadar işlenmiştir.

(1) *İkinci ihtilâlin yenilediği Millî Birlik Komitesi ve eski Komitenin çıkardığı kanunların,* müstemirren, *yani değişmeden devam halinde sayılması,*

(2) *Yüksek Adalet Divanı ile, Yüksek Soruşturma Kurulu görev ve yetkilerinin devam etmesi. Bu arada infazlar hakkını yeni Komite, eski Millî Birlik Komitesinin getirdiği Geçici Anayasanın, Millî Birlik Komitesine verdiği yetkiye göre, kendi vazifesi olarak benimseyecektir...»*

Bunlar dışında, Ordudaki Silahlı Kuvvetler Birliğinin varlığı devam edecek ve baskısı artacaktır. Yeni, yahut eskisinin devamı olarak çalışan Millî Birlik Komitesinde, bu Silahlı Kuvvetler Birliği ile perde arkasında temas kuranlar, iki cepheli çalışacaklardır. Fakat artık bir an önce bütün bu işlerin normal iktidara devri ve yeni bir Anayasa ile Kurucu Meclise gidilmesi de, kaçınılmaz bir zaruret halini alacaktır.

Parlamento Öncesi Devre
ve
İhtilâlin Sonu

İhtilâl, olayların akışına, sonuna kadar hâkim olamamıştır. Daha 1960 nihayetlerinden başlayarak, teşebbüs gücü ihtilâlcinin elinden çıkmış, olayların akışına kapılmıştır. Fakat gene de, bir dikta rejimine veya anarşi'ye kayılmadan, başlanan iş son etapta, daha ilk günün bayrağı olan yeni bir Anayasa ile, sona erdirilebilmiştir...

XII

İHTİLÂLCİ OTORİTENİN SİLİNİŞİ

13 kasım 1960'ta, İkinci İhtilâl ile başlayan devre, 27 Mayıs İhtilâlinin gerçi bir devamıdır. Fakat bu devre artık, otoriter ve ümitlere hitabeden bir devre değildir. Sahnede kalan ihtilâlcilerin iç âleminde oluşan, fakat pek de açığa vurulmayan ruhî gayret, sanıyorum ki, bir an önce *son*'un alınmasıdır. Halbuki Yassıada yargılamaları, her gün biraz daha uzamaktadır. Hem biraz da ayak bağı olmaktadır. Gerçi Hâkim haklıdır. Ona verilen «Yüksek Adalet Divanının Mahkeme usulüne ait kanun» bu yargılamaların, alabildiğine uzatılmasına müsaittir. Yüksek Soruşturma Kurulu da, Anayasayı ihlâl olan esas dava dışında, nice dosyaları Adalet Divanına sevketmiştir. Bütün bunların, yukarda değinilen Usul kanunu ile işlenmesi, araştırılması, soruşturulması, ihtilâl öncesinde düşünülmeyen, akla gelmeyen bir nevi yargı kösteklenmesi yaratmış gibidir. Kanun bakımından doğru olmakla beraber, ihtilâlin elini, ayağını bağlayan bir kösteklenme... Meselâ bu davalar arasında, Çanakkale ilinde geziye çıkan iki C.H.P milletvekilinin yollarının kesilmesi, seyahatlerinin önlenmesi gibi bir olay, Yüksek Adalet Divanında, 29 (yahut 32) oturuma konu olmuştu...

Halbuki Komite yorgundu. Ordudaki şişkinlik ve bunun tabiî neticesi olan işsizlik dolayısıyla, bir tasfiye haklı olmakla beraber, 3 ağustos 1960'ta 235 sayılı kanunla, 235 General ve 5.000 kadar subayın emekliye ayrılması, orduda endişeler yaratmıştır. Dolayısıyle Millî Birlik Komitesi ile ordu arasında, bir nevi soğukluk ve kopuntu meydana gelmişti. Üniversite de kendini geriye çekmişti. Nereden bakılsa Komite zayıflamış, hedeflerini de pek bulamamış gibidir. Tek ve toplayıcı hedef olan ve ihtilâlin hemen ertesi günü ele alınan Yeni Anayasa çalışmaları, Bilim Heyetinin de parçalanması ile aksamıştı. İşte, bu hava içinde daha Millî Birliğin Parçalanmasından önce zaten söylentileri yayılan Kurucu Meclis teşkili ve yeni Anayasanın bu Meclisce kurulacak bir Komisyonda ele alınması sözleri, artık yaygındır.

Öyle ya, bir Bilim Komisyonu tarafından hazırlanıp, Birlik Komitesinin tastik edeceği bir Anayasa yerine, az çok millî temsil yetkisi olacak bir Kurucu Meclisin teşkili niçin olmasın? Hem, Anayasanın bu Meclisce kabulü, hatta belki de bir referandumla milletin oyuna arzedilmesi, elbette daha geniş bir hukukilik taşıyacaktı. Ama bir Kurucu Meclis mekanizması içinde, Millî Birlik Komitesinin, müstakil otorite ve karar yetkisinin artık arka plana itileceği de tabiî idi. Şimdi, olayları izleyelim:

KURUCU MECLİS

13 aralık 1960'ta, 157 sayılı kanunla, Kurucu Meclis teşkili kabul edildi. Bu kanun, Millî Birlik Komitesinin, kendi müstakil yetkileri ile çıkardığı son önemli kanundur denilebilir. Bu kanun iledir ki, Parlamento öncesi devre başlar. Kurucu Meclis kanunu ile beraber çıkarılan «Temsilciler Meclisi» kanunu ile de, Komitenin otoriter hüviyeti, artık ve fiilen sona erer. Çünkü Kurucu Mecliste Millî Birlik Komitesi, Temsilciler Meclisi ile beraber ve müştereken yer alıyordu. Millî Temsilciler Meclisi'ne seçilen üyeler ise, meslek kollarından gelmekte ve ihtilâlin, ne ruhu, ne de sorumlulukları ile bağlı bulunmamakta idiler. Onların varlıkları, hazırlanan Kurucu Mecliste kabul edilecek Anayasa dışında, herhangi bir bağıntı da ifade etmiyordu...

Kurucu Meclis Kanunu 44 maddeden ibaretti. İlk üç madde «Umumî Hükümler» kısmı idi ki, yeni teşekkülün genel yapı ve yetkisi de bu maddelerde toplanıyordu. Bunlardan 1. maddeye göre: Kurucu Meclis, Millî Birlik Komitesi üyeleri ile, Temsilciler Meclisi Kanununa göre seçilecek üyelerden kurulacaktı. 2. madde Demokrasi ve Hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına almaktı. Yeni Anayasa ile, yeni Seçim kanunu en kısa zamanda tamamlanarak, en geç 29 ekim 1961 tarihinde iktidar, yeni kurulacak «Türkiye Büyük Millet Meclisi»ne devredilecekti. O güne kadar yasama ve yürütme organını denetlemek yetkileri, Kurucu Meclisin olacaktı. Yani bu madde ile Millî Birlik Komitesi, artık müstakilen kanun çıkarma ve yürütme organını denetleme yetkisini artık kaybediyordu. Yeni Anayasa aynı zamanda milletin tasvibine sunulacak, yani Referandum'a arzedilecekti. 3. Maddede, Kurucu Meclis üyelerinin, hiç bir yer ve-

ya kurulun temsilcisi, vekili sıfatında olmadan, Kurucu Meclis azası olarak çalışacakları kaydı vardı. Devlet Başkanı ile Millî Birlik Komitesi de Kurucu Meclise, ancak belirli miktarda aza seçebileceklerdi. Bunlardan başka; Vilâyetler, Siyasî Partiler, Kurumlar, Barolar, Basın, eski muharipler, esnaf teşekkülleri, gençlik teşkilâtları, Sendikalar, Üniversite, Yargı organları, Odalar, Öğretmen teşekkülleri, tarım teşekkülleri adına, ama bu teşekküllerin temsilcisi sayılmaksızın üyeler Mecliste yer alacaklardı. Böylece de Meclise, Millî Birlikçilerden başka 256 üye katılıyordu. Seçimler, umumî seçim mahiyeti ile olmayacaktı.

İHTİLÂLİN SONU!

Kurucu Meclis, 6 ocak 1961'de, yeni Meclis binasında açıldı. Ve böylece, Parlamento öncesi devre, hem havasını, hem organını bulmuş oldu... Bu arada ve gelecek normal siyasî devre için, bazı çalışmalar ve siyasî teşekküller de sahnede görünmeye başladı. 1 şubat 1961'de Adalet Partisi kuruldu. Bu Parti ilk safhada, eski Demokrat Parti'nin, bir başka isimle yeniden siyaset alanına çıkışı kanısını uyandırdı. Halbuki bu kanaat yanlıştı. Adalet Partisi ile, eski Demokrat Parti yeniden doğarak, işleri bıraktığı yerden ele alacak değildi. Adalet Partisi'nde ilkönce göze çarpmamakla beraber yeni insanlar, yeni ve tamamen kendi hesapları içindeydiler. Parti başına geçirilen ve anlaşıldığına göre Cemal Gürsel'den teşvik ve yardım gören Orgeneral Ragıp Gümüşpala, bir Şef değil, geçici bir Parti Reisiydi, nitekim öyle oldu. 13 şubat 1961'de «Yeni Türkiye Partisi» kuruldu. Parti bir şey vaadetmiyordu. Ve vakti gelince de, bir iz bırakmadan silindi, gitti. Hiç bir zaman halka inemedi ve halka inen sözcüleri bulamadı.

Kurucu Mecliste çalışmalar, normal devam etti. Yeni Seçim Kanunu 25 mayıs 1961'de tamamlandı, kabul edildi. Anayasa Komisyonunda ise, genç, istikbal vaadeden, bilgili ve değerli insanlar çalışıyordu. Denebilir ki, 27 Mayıs İhtilâlinin *Temel eseri* bu kanunla şekilleşiyordu. Bütün zikzaklarına rağmen ihtilâl, bu kanunla yeni müesseseler getiriyordu. Ülkede, o güne kadar görülmeyen bir fikir, edebiyat ve düşünce zenginliğine yol açan bu yeni Anayasa da tamamlanarak, 9 temmuz 1961'de, halkın oyuna sunuldu. Neticeler, şöyle belirdi:

11.735.000 seçmenden, 10.282.561 seçmen Oy'a katıldı. ve şöyle tasnif edildi:

6.348.191	*evet!*
3.934.370	*hayır!*

Demek ki halkın çoğunluğu, Anayasayı kabul ve tasvip ediyordu. Bu neticede, daha 27 Mayıs 1960 günü ve tarihî bir meşruluk beratı ile ihtilâli halka arzeden Bilim Heyetinin de, elbette ki, teşebbüs ve fikir payı vardır. Bu son Anayasa tasarısını, kendileri hazırlamamış olmalarına rağmen...

Yeni Anayasa Kurucu Mecliste, 9 temmuz 1961 tarihinde oya sunulmuştu. 10 geçici madde ile 157 maddeden teşekkül eden kanun 334 sayı ile kabul olundu. 4 eylül 1961 kanunu ile de, Kurucu Meclis lağvedildi. Yeni Anayasa Türkiye'ye, İki Meclisli bir Parlamento getiriyordu. 15 ekim 1961'de Genel seçimlere gidildi. 25 ekim 1961'de, Meclis açılarak normal çalışmalarına başladı. Artık demokratik siyasî hayata geçilmiş ve *İhtilâl* sona ermişti...

İHTİLÂLİN TABİATI

İhtilâller, İnkılâplar gibi değildir. İnkılâplar başlar, ama bitmezler. Demokratik rejimlerde ihtilâllerin belirli bir sonu vardır. İnkılâp ise, hatta ihtilâlci bir patlama ile başlamış olsa bile, eğer topluma yeni değerler ve müesseseler getiriyorsa, eğer toplum yapısının yeniden ve bütünü ile düzenlenmesi inkılâbın mahiyetinden geliyorsa, İnkılâp durmaz, devam eder. Tasfiyelerini, zikzaklarını, sıçramalarını yapar. Taktiklerini yürütür. Ama stratejik hedeflerinden sapmadan, bu alanlarda, temel kayıplar vermeden, inkılâpçı dinamizmini, evrimci oluşlar içinde eriterek, gene de kendini sürdürür. Meselâ, Millî Kurtuluş hareketimiz şeklinde başlayan inkılâbımızın, her şeye, hatta inkârlara, ricatlara, sapmalara rağmen, stratejik hedeflerini, tamamen kaybetmemesi gibi...

İhtilâllerin başlayışı ve sonu vardır demiştik. Nitekim 27 Mayıs İhtilâlinde de, eski iktidarın tasfiyesi ve Parlamento rejiminin, geçici olarak yürürlükten kaldırılması ile başlayan hareket, yeni bir Anayasanın hazırlanışı ve parlamento nizamına dönüşle sona erdi... Bu-

nun, millî yaşantımıza getirdiği, yalnız bir Anayasa ve onun yeni müesseselerinden mi ibaretti? Elbette ki hayır!

14 mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile, Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter rejim nizamından Oligarşik de olsa çok partili Parlamento nizamına geçiş, bir aşamaydı. Bu iktidarın, yeni girilen çok partili parlamento denetimine tahammül edemeyerek, fiilen bir Tek Parti eğilimine sapışına karşı bir Darbe ile başlayıp, hızla ihtilâlleşen 27 mayıs müdahalesi de, sadece bu hali ile dahi, millî tarihimizin önemli bir aşaması oldu. Kaldı ki, ihtilâl süresince şuradan buradan gelen, meselâ Alparslan Türkeş'in «Ülkü Birliği» gibi, nereden başlayıp, nereye varacağı bilinmeyen, sübjektif ve irrasyonel çabaları önleyebilmesi de, 27 Mayıs İhtilâlinin, Mantık hanesine kaydedilmesi gereken önemli bir cephesidir. Aynı suretle ve en zayıfladığı devrede bile «Silahlı Kuvvetler Birliği» olarak beliren, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın da üzerine kanat gerip, bir tebliğ ile de benimsediği harekete yerini terketmeyerek direnişi, gene komitenin lehinedir. Çünkü bu hareketin, daha sonraki olaylarla asıl tertipçisi olduğu anlaşılan Talât Aydemir'in, 22 şubat ve 21 mayıs 1961 teşebbüslerinin, nasıl hem Ordu dışı, hem halkın hiç bir bekleyişine cevap vermeyen, havada kalan çıkışlar olduğu, artık bilinen bir şeydir. Nihayet, Kurucu Meclise geçiş ve yeni Anayasanın getirdiği hak ve müesseseler ise malumdur. Haldı ki, bu yeni Anayasa ve getirilen nizama karşı, hem de yeni Meclislerin açılışından dört gün önce, Istanbul'da ve Başta I. Ordu Kumandanı Cemal Tural'ın da katılması ve imzası ile düzenlenen cebir ve müdahale protokolü bile, normal Parlamento nizamına geçilinceye kadar, ne yolların aşıldığını gösterir (1). Hulâsa 27 Mayısla, yeni Parlamento hayatına dönüldüğü 25 ekim 1961 arasında, Millî Birlik Komitesi, ya önemli aşamalar, ya kritik günler yaşamıştır... Yeni Anayasanın getirdiği değerler, başta «Sosyal Hukuk Devleti» prensibi olmak üzere, Anayasa Mahkemesi, İş Hukuku, Üniversite özerkliği, Basın hürriyeti ve diğer sahalardaki müesseseleri ile 1961 Anayasasını, yarınki nesiller, sanıyorum ki daima savunacaktır.

(1) Emekli Albay Emin Aytekin'in eserinde, bütün ayrıntılarla protokol ve imzalar vardır.

1969 - 1970'lerdeki asıl Üniversiteler arasında başlayan hareketlerle, kültür yayınları üzerindeki çoğu ters yorum ve değerlendirmeleri, 1961 Anayasasının davet ettiği neticeler olarak kabul etmek ve bu suretle de bunların nedenlerine eğilmek yerine, Anayasanın tadiline, veya onu, bizim için *«lüks»* sayacak surette tahribine gitmek, elbette ki, şartların ve olayların, yanlış bir değerlendirilmesidir.

Ama bu konunun, bu açıdan ele alınması, bu eserin esas planı dışındadır. 27 Mayıs İhtilâli ile Millî Birlik Komitesi'nin, bu arada ve kendi yetkileri devrinde veya üzerinde hataları yok muydu? Elbette vardı. Ve nerede, iyi niyetle de olsa birtakım *işler* yapılıyorsa, orada mutlaka hatalar da olacaktır. Bu netice, bütün toplum hareketlerinin, değişmez kanunlarından biridir. Çünkü her toplum ve bu toplumdaki her tarihî şahsiyet, muhakkak, birbirleri ile daima çelişen akımların, değer hükümlerinin, mizaç karakter özelliklerinin ve nihayet, hayat ve dünya görüşlerinin, birbirleri ile çarpışan çarkları arasında yaşayacaklardır. İyi veya fena, doğru veya eğri, nasıl parçalandıkları ve geride kalanların ise, hemen bir meselede, nasıl ayrı görüşler içinde bocaladıkları bilinmektedir. Nitekim, bu eserimizin ilk bahsini teşkil eden ve Mantık kavramlarının işlendiği sayfalarımızda da, bu zıtlıklara, önemle işaret edilmiştir.

Yalnız Millî Birlik Komitesi'nde değil, tarihin bütün ihtilâllerinde, ihtilâlcilerin, birbirleri ile çelişip, birbirlerini tasfiye ettikleri ve bu arada İhtilâl dediğimiz *Dev*'in, kendi evlâtlarını da yediği, gene değişmez bir toplum kanunudur. 27 Mayısta ve aynı safta yola çıkanların da, evvelâ aralarında nasıl parçalandıkları ve geride kalanların ise meselâ İnfazlar oturumunda, nasıl ayrı görüşler içinde bocaladıkları bilinmektedir. Öyle bir safha ki, hele artık Kurucu Meclisin işlere el koyuşundan sonra, gerçi ilk geçici Anayasa kanunu Millî Birliğe hak vermiş olsa bile, Birlik meselâ infazlar yetkisini, pekâlâ hafiften alabilirdi. Ve şu ölüm cezalarını, elbette ki daha başka türlü mahkûmiyetlerle değiştirebilirdi. O infaz celsesi ki, zabıt tutulmamasına rağmen, öyle görülüyor ki, bugün artık bir sır değildir...

Bu konuda, İnönü'nün ısrarlı aracılık teşebbüslerinin muameleye dahi konulmaması, sanıyorum ki doğru değildi (1).

---

(1) Tafsilât ve yazılı belge: İkinci Adam, Cilt: III.

1961 Anayasasında yer alan ve esası İnönü'nün görüşüne dayanan Tabiî Senatörlük müessesesini biz, bütün kayıt ve şartları ile destekleriz. Bir İhtilâle baş koyan ve getirdiği devlet şekli, aslında kendi hayatını teraziye atarak yaptığı mücadelelerin eseri bulunan bir genç subaylar kadrosunun, hatta «biz kışlalarımıza döneceğiz» demiş olsalar bile, kendi sorumlu oldukları eserlerinde, hiç bir söz ve denetim hakkı olmadan, şapkalarını alıp sahneden silinmelerinin, tarihte misali yoktur. Gerçi inkâr edilmek, yerilmek, hatıralarına saldırılıp heykelleri kırılmak, Atatürk de dahil olduğu halde, her büyük eylem öncüsünün kaçınılmaz kaderidir. Fakat bu kaderin, hiç olmazsa şu 27 Mayıs hareketi misalinde bu kadarcıkla korunması, sanıyorum ki siyasî bir adaletin nişanesi olsa gerektir. Bugün konuştukları kürsülere, onların açtıkları yoldan gelen insanların, her günkü hücum ve töhmetlerine de dayanmak kaydı ile...

«İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli» adını verdiğimiz bu eserimize, burada son veriyoruz. Gerek Mantık ve İhtilâl kavramlarını, gerekse yakın tarihimizden bir örnek olarak aldığımız 27 Mayıs İhtilâlini bu eserimizde, gereği kadar işlediğimizi sanıyorum. Genç ve henüz öğrenim veya yetişme safhasında olan yeni nesil ile, daha yaşlıca aydınlarımız ve genellikle, okuma ve araştırma çağında olanlarımız için bu eserin, bazı şeyler söylediği kanısındayım. Hele son birkaç yıldan beri, baş döndürücü *kavram karışıklıkları* içinde yuvarlanan genç dimağlara bu eserimizin, bazı konuları açıklamak ve düşüncelere az çok ışık tutmak bakımından, faydalı olacağını sanmaktayım.

Çünkü bu eserin yazarı genç yaşında ve vatanımızın sınırlarında dört harp yılını da yaşadıktan sonra, Dünya ihtilâlinin, bayraklarını en hırsla dalgalandırdığı bir ülkenin bu havası içinde ve onun Üniversite ve Parti saflarında aynı havayı teneffüs ederek bugünlere gelmiştir. 1927'de ve güçlü denilebilecek bir fikir ve teorik formasyonu ile beraber ve bugün nice gençlerimizin çıkarıldığı Mahkemeler, uğradıkları mahkûmiyetler sahnelerinden de geçerek, kendi fikrî varışları ile, Millî Kurtuluş Hareketimizin saflarında, kendi yerini almıştır (1). Bu

(1) Bütün bu hayat hikâyemiz «Suyu Arayan Adam» isimli eserimizde verilmiştir.

harcketin çağımıza getirdiği değerleri araştırarak bunları işlemiş ve dolayısıyle toplumda sosyal mücadelelerin tarih ve kanunlarını, kendi açısından, izaha ve derlemeye çalışmıştır (2). Şu halde bu eser, bir yazı heveslisinin değil, mihnetli bir hayat ve oluş zincirlemesinin eseridir denilebilir. İşte bu durumdan da esinlenerektir ki, burada sona eren bu eserimize içten gelen nedenlerle, ayrıca ve kısa bir *Ek* kısım ilâve edilmiştir. Bu Ek kısımda, bilhassa gençlik arasında yaygınlığı aşikâr olan kavram eğilim ve karışıklıklarından da esinlenilerek bunlar üzerinde, bazı açıklamalarda bulunulmuştur. Bu Ek bahsin başlığı şudur: «İhtilâl Macera Değildir!» Doğruluk ve yanlışlık payı, elbette ki, Yazarın kendisine aittir. Bu noktayı da işaret ettikten sonra, bu kitaba şu sözlerle son veriyorum:

> *— Eğer; topluma, söyleyebileceğimiz bir şeyler varsa, bunları söylemeliyiz. Çünkü tecrübelerimiz, aslında bizim kendi malımız ve sermayemiz gibi sayılır ama, hakikatte bunlar, toplumun ve toplum rüzgârları içindeki serüvenimizin bize kazandırdığı değerlerdir. Yani aslında bunlar, toplumun malıdır ve toplumun bunlar üzerinde hakkı vardır.*
>
> *Bunları doğru, tam veya yanlış değerlendirmiş olabiliriz. Ama biz onları gene de topluma nakil ve iade etmeliyiz ki, onların değerleri veya değersizlikleri üzerinde, toplum kararını versin.*

Sanıyorum ki, insanoğullarının fikir hayatında, değerli veya değersiz, her düşünce ve yazı adamının, eserleri ile yaptığı ve yapmak istediği de budur.

---

(2) Millî Kurtuluş Hareketimizin prensipleri «İnkılâp ve Kadro - İnkılâbımızın İdeolojisi» isimli eserimizde işlenmiştir.

İhtilâl Macera Demek Değildir!

Toplumlar homogen değildirler. Yani her toplumu teşkil eden sosyal tabakalar, bu tabakalar arasındaki ilişkiler, toplumun temel şartları ile müesseseler ve nihayet topluma hâkim olan değer ölçüleri, diğer toplumlarla aynı değildir. Ama bütün toplumların yapılarında, kendi aralarında çatışan çelişkiler mutlaka vardır.

Fakat, bütün toplumlar için bu çelişkilerin, mutlaka ihtilâller yolu ile çözümlenmesi, şart mıdır, kaçınılmaz mıdır? Yahut ihtilâl, toplumsal bir kader ve bütün toplumlar için mukadder midir? Hayır!

EVREN, EVRİM VE DEVRİM :

Tabiatta oluşum, sonu gelmeyen zıtlaşmalar içinde yürür. Bu çelişme ve çatışmalar, bir atom'u teşkil eden hareketli unsurlar arasındaki kuvvet çelişmelerinden başlayarak, evreni (kâinatı) kapsayan büyük varlığa kadar, tabiî bir kanun halinde işler. Bu ebedî hareket, kâinatın, yaradılışından gelen ve onun varlığını sürdüren, değişmez ahenk ve kanunudur.

Topluma gelince? O da tabiat (doğa) denilen küllî, yani bütünsel varlığın bir parçasıdır. Biz de, yalnız fiziksel yapımızla değil, sosyal düzenlerimizle de, evrenin (kâinatın) hareket ve çelişmeler kanunlarına tabiiyiz.

Ama şu da var:

Evet, gerek evrende, gerek onun bir zerresi olan şu yeryüzü yuvarlağında ve onun üzerinde binlerce yıldır birbirlerini kovalayan insan toplumlarında, maddenin hareketi ve dolayısıyle kuvvet zıtlıkları esastır, değişmez bir kanundur. Ama bu hareketler kanunun hasılasını biz, çok defa bir *evrim* (tekâmül) şeklinde izleriz.

Çünkü evvelâ, insan kendisi bir tekâmülün, evrimin eseridir. Tarihöncesinin mağara yaratığından bugünkü düşünen ve yaratan insana varış, elbette ki bir evrimin mucizesidir. Ama onun bu hale gelebilmesi için insanoğlunun, bir taraftan tabiatla, diğer taraftan kendi cinsleri ile mücadelesinin bir hikâyesi de var. Onun hem fiziksel yapısında, hem tecrübe, akıl ve ruh âlemlerinde, nice sonsuz çelişkiler, çarpışmalar, dramlar yaşandı? Biz insana bakınca, bunları düşünmeyiz. Bize göre aslolan, binlerce, on binlerce yıldan beri sürüp gelen *evrim*'in, bu yaratığı bu hale getiriş mucizesini, olduğu gibi almaktır.

Hatta toplumun yarattığı sosyal müesseseler için de iş böyle görünür. Meselâ dillerin, dinlerin, hak, hukuk kategorilerinin ve nihayet devletin vücut buluşu gibi. Bunlar da elbette, zamanın akışı içinde gelişen evrimsel terakkilerdir.

Ama ya eski dinler ne oldu? Eski kavimler, eski müesseseler, ebedî sayılan, değişmez sayılan eski değerler ne oldu? Sümer, Asur,

Hitit, Mısır, Knosos, Aztek, Maya uygarlıkları nerede? Ya o unutulan diller? O diller ki onlarla kim bilir ne hikmetler, ne hakikatler söylenmiştir. Ya İnancalar? Meselâ çok Tanrılı inancalardan, tek Tanrılı dinlere geçiş? Bütün bunlar, bir günde, sessiz sadasız, gönül rızaları ile mi ortadan silindiler? Elbette ki hayır! İnsanlar vardı. İnsanlar, gene insanlarla çarpıştılar. Asırlar boyunca seller gibi kanlar ve göz yaşları aktı. Sonunda, eski dillerin, dinlerin, müesseselerin, toplumların, devletlerin yerlerini yenileri aldılar. Bu asırlar boyu süren gelişme ve oluşumlara biz insanlar, *Evrim* dedik. Ama evrim içinde devrimler, elbette, sona ermiş olamazlar. Mademki gene insanlar vardır, uygarlık, hükümet şekilleri, dinler, kanunlar vardır, dokunulmaz ve ebedî sayılan değerler, elbette gene değişeceklerdir. Ya devrimler yolu ile, ya evrimsel gelişmeler içinde. Ama hepsinin de temelinde bu değişmelerin, gizli veya aşikâr, çelişkiler yatacaktır. Ve asırlar sonraki insanlar bunlara, gene, Evrimin Mucizesi diyecekler, fakat hem bu çelişkiler, hem evrimsel oluşlar, durmadan sürüp gideceklerdir.

İHTİLÂL VE EVRİM

Şimdi şu suali sorabiliriz:

> *«— Mademki bütün toplumlarda, sosyal ilişkilerle müesseseler ve temel değerler, daimî değişmeler içindedirler, mademki bu değişmelerin temellerinde, hep* zıtlıklar *yatar ve zıtlıklarla çelişkilerin* birikmeleri *iledir ki bir hal diğer hale, bir düzen diğer düzene, bir nitelik, diğer niteliğe inkılâp eder, sonra da bu yeni hal ve düzenin yerleşmesi için, evrimsel görünüşte bir istikrar devri başlar, mademki İhtilâller de, bu tabiî ve sosyal kanunların oluşumudur, o halde şu soru sorulabilir:*
>
> *— İhtilâl, bütün toplumlar için kaçınılmaz mıdır? Yahut ihtilâl, toplumsal bir kader ve bütün toplumlar için mukadder midir?*

Çağımızın bugünkü şartları ve her toplumun kendi yapı ve özellikleri elbette hesaba katılmak şartı ile, cevabımız şudur:

— *Hayır!..*

Gerçi ihtilâller, sosyal zıtlıkların hasılasıdır demiştik. Bu sosyal

zıtlıklar, gerçi bütün toplumların yapısında yaşarlar. Daima kendi özelliklerine göre oluşarak devam ederler. Fakat bu zıtlıkların mutlaka ihtilâller yolu ile çözülüşü diye bir hükmü savunmak mümkün değildir. Yani bu zıtlıklar, toplumlarına göre, ihtilâl yolu ile sıçramalar yaparak evrimsel cereyanlarına ulaşırlar. Yahut da, o toplumun şartlarına göre, devamlı düzenlemelerin, Reformların durmayan akışı içinde, gelişirler. Bu ülkede ihtilâle varan zıtlıklar, bir diğer ülkede, sakin geçer. Bu neticede, Jeopolitik durumun, toplumun tarihinin, halkın mizaç ve karakterinin aydınların fikir ve değer ölçülerinin, halkın alıştığı yaşantının, siyasî-iktisadî emniyet unsurlarının ve daha nice şartların ve özelliklerin rol oynamaları tabiîdir.

Meselâ Rusya'nın tarihinde, sosyal tabakaların bin yıllık oluşumundan biriken zıtlıklar, nice isyan ve ihtilâller yolu ile, toplumun yapı değiştirmesinde etkilerini göstermişlerdir. Halbuki, Rusya'nın komşusu olan Skandinav ülkelerinde, meselâ İsveç'te, Reformlar ve evrimler yolu ile toplumun düzenlenme ve ayarlanması, daha yerleşmiş bir şekildir. Ve İsveç muhtemelen, bu evrimsel düzenleme ve ayarlamasını, daima da yürütecektir. Eğer dünyada, İsveç'in de iradesine rağmen bu ülkeyi de kapsamına alan büyük harpler, katastroflar olmazsa?..

O halde, bütün ülkeler ve toplumlar için ihtilâller şart değildir. Eğer oralarda ihtilâl, kişisel heveslerin, yahut başıboş grupların, toplumun durumunu yanlış değerlendirmelerinden gelen çıkış ve kapris-lerin bir girişimi ise, böyle bir atılış, sadece bir macera olur. Toplumda böyle bir davranış kadar zararlı başka bir macera ise tasavvur olunamaz. Çünkü böyle yersiz ve köksüz atılışlar, yalnız neticesiz bir girişim olmak ve yalnız bu girişimcileri eritmekle kalmaz, toplum yapısındaki tutucu, reaksiyoner eylem ve akımları da güçlendirerek, toplumdaki normal, ilerici gelişmeleri de engeller.

Hulâsa ve kısacası, İhtilâl demek, macera demek değildir. O halde, şimdi sorabiliriz:

«— Macera nedir?»

Ama bu soruyu da özetle cevaplandırmaya geçmeden önce kendi tarihimize, bu tür çalkalanmalar bakımından, kısaca göz atmalıyız.

TARİHİMİZDE DALGALANMALAR

Tarihimizde ve çağdaş anlamda ihtilâl vasfına uyan hareketler olmuştur. Bunların bazılarını, özetle şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Yeniçeri isyanları (Fatih'in ölümü ile beraber ilk misalini vermiş ve sonra çeşitli kazan kaldırmalarla, 1826'ya kadar devam etmiştir. Bunlar ihtilâl değil, askerî karışıklık vasfını taşırlar).

2. Dinî mahiyetli görünmekle beraber, sosyal özü ve sloganları olan hareketler. En tipik misali, Simavneli Şeyh Bedrettin ve taraftarlarının hareketidir.

Fakat din maskesine bürünmüş ve aslında sosyal yapıda muhafazakâr, hatta Feodal karakterli isyanlar, şu veya bu Şeyhin adı ve bayrağı altında, Cumhuriyet devrine, (1925 Şeyh Sait İsyanı) hatta daha sonralara kadar (Şeyh Rıza direnişi gibi) sürmüştür. Bunlar da, ihtilâl niteliği taşımayan ve temellerinde doğu feodalizminin direnişlerinden gelen karışıklıklardır.

3. Saltanat kavgaları ve Şehzadelerin isyanı (İlk büyük örnekleri Yıldırım Beyazıt'ın Timurlenk'e yenilişi ile başlar (1402). Kanlı kavgalardan sonra saltanat Çelebi Mehmet'in elinde merkezleşti. Daha sonra, Sultan Cem ve Yavuz Selim hareketleri ile yeni saltanat savaşları görüldü. Fakat Osmanlı Devlet yapısında Feodal nizamın, Batıda olduğu gibi yerleşmemiş olması ve saray dışında Şehzadelerin, feodal haklara ve devamlı mülkiyet haklarına malik olmamaları, bizde bu mücadeleleri yaygın ve sürekli kılmamıştır. Bunlar da İhtilâl niteliğinde hareketler olmayıp, eski Osmanlıca'daki ifadeleri ile Fetret, *yani merkezî otoritenin sarsılışı gibi kelimelerle tasvif edilirler).*

4. Paşalar isyanları: Saltanat otoritesinin zayıfladığı devirlerde, özellikle Anadolu'da meydana gelen Paşalar isyanları, ordu büyüklüğünde maiyetler ile, hem merkeze, hem birbirlerine karşı savaşan soygunculuk dalgalarıydı. Bunlar da çağdaş anlamda ihtilâller değildi. Eski Osmanlıcada «Gulüv ve tugyan» gibi tabirlerle anlatılan bu ayaklanmalarda, bazen şehirler ve vilâyetler de isyancıların ellerine düşerdi. Bunlar ya kendi araların-

da çarpışmalarla erirlerdi, yahut merkez ordularınca yenilirler veya Padişah tarafından af şeklinde uzlaştırmalara gidilip, kendilerine Valilikler, Kumandanlıklar verilirdi.

5. Celâlî isyanları: Bunlar düpedüz anarşi salgınlarıydı. Halkın, daha ziyade asilerin şerlerinden korunmak veya kendileri soygun yapabilmek için karıştıkları bu isyanlar, iki asır kadar Anadolu'yu sarsmıştır. Bunların hemen hepsi de, merkezî iktidara karşıydı. İçlerinde Kalenderoğlu gibi, devleti ve ülkeyi paylaşmak davasına kadar çıkanlar olmakla beraber iç savaşlar da aslında «fitne ve şuriş» kelimeleri ile adlandırılan, merkezî otoritenin zaafından gelen hareketlerdi. Bu arada, gerek Paşalar isyanlarına, gerek Celâli dalgalarına, medreselerini bırakıp dağlarda, köylerde yağmacılığa çıkan Sohteler (softalar) çetelerini de katmalıdır.

6. Âyanların isyanı: Âyanlar, taşralarda, vilâyetlerde, merkezin daha önceki karışıklıklarından ve itibar kaybından faydalanarak sivrilen, kendi bölgelerinde hükümetleşen büyük toprak sahipleridir. Osmanlı imparatorluğunda, batı anlamında Feodal zümreler ve Feodal mülkiyet şekli olmadığını, şehzadelere, vezirlere, askerlere verilen Hâs, Zeâmet, Timar gibi toprakların, mülklerin aslında bir nevi kamu mülkiyeti olduğunu, sahipliğinin devamlı olmadığını elden ele geçtiğini biliyoruz. Fakat merkezin nüfuz ve kudreti sarsılınca, bilhassa Yeniçeriliğin de silinmesi sıralarında, taşralarda sivrilen ve Ayân denilen sergerdeler, bulundukları bölgelere sahip çıkarak, âdeta küçük hükümetler, devletler kurdular. Bilhassa Yeniçeriliğin tasfiyesi ile büsbütün ordusuz kalan Mahmut II. saltanatında Ayânlığın kudret ve istiklâli zirve noktasına çıktı. Ve Ayânlarla merkez arasında, daha önceden başlayan iç savaşlar, Anadolu ve Rumeli'de, ciddî muharebeler halini aldılar. Rumeli'de Pasbanoğlu, Yılıkoğlu, Anadolu'da Çapanoğlu ve diğerleri gibi kudretler, işi, devletin parçalanması derecelerine kadar getirdiler. Bunlar, toprağı kamu, yahut Padişah mülkiyeti sayan, fakat Yeniçeriliğin de tasfiyesi ile artık tatbik kabiliyeti kalmayan Osmanlı Toprak Hukuku karşısında, bir nevi Feodalizmin filizlenmesi, yerleştirilmesi çabasıydı. Kavgalar uzun sürdü. 1853 Toprak Mülkiyeti

Kanunundan sonra da Ayânlar, tutunabildikleri kadar tutundular. Fakat, yeni usul ordunun kuvvetlendirilmesi nispetinde, silahlı mücadele, yerini evvelâ bir yerleşmeye, sonra da yavaş yavaş tasfiyeye bıraktı.

XVII. asrın ikinci yarısında, Istanbul'da Patrona Halil, XIX. yüzyılın başlarında, gene Istanbul'da Kabakçı Mustafa gibi ayaklanmaları da eski Osmanlıcadaki Igtişaşlar olarak sayabiliriz.

Bu arada Arap Yarımadasında, ardı arası kesilmeyen ve Şeyhlik-Aşiretlik nizamının devamı için yapılan mücadelelerle, Doğu Anadolu'da zaman zaman patlayan Şeyhlik-Ağalık kavgalarını da, tarihimizin serüvenleri arasında saymalıyız.

MEŞRUTİYET YOLU

İmparatorlukta ve çağdaş anlamda İhtilâl hareketleri, Balkan milletleri arasındaki Milliyetçilik cereyanları ile başlar. Bu milliyetçilik hareketleri, ilkel sivrilişler olan Ayânlık, Voyvodalık karakterlerini de ortadan silerek, Sırbistan'da, Yunanistan'da, Romanya'da ve nihayet 1877-1878 Osmanlı-Rus harbindeki yenilgimizle Bulgaristan'da, müstakil devletlerin teşekkülüne vardılar. Bulgarların Makedonya üstündeki iddiaları ve sona ermeyen Makedonya Komitesi kanlı mücadeleleri ise, Balkan Harbi sonunda, Makedonya ve Batı Trakya'dan çekilişimize kadar devam etti.

Osmanlı aydınları arasında idareye karşı ilk hareketi, Sultan Abdülmecit'in israfları ile gevşek idaresine karşı, küçük, gizli bir örgütte birleşen, Kafkasyalı Hüseyin Dim Paşa ve arkadaşlarında görürüz. Fakat örgüt haber alındı. Dava bir Harp divanına verildi. İdam hükümleri, devamlı kalebentliğe çevrilerek, üyeler çeşitli kalelere dağıtıldılar. Yakın tarihimizde «Kuleli vakası» olarak adlandırılan olay budur (1859).

1860'te tahta çıkan Sultan Aziz saltanatında, 1862-1865'lerde beliren «Yeni Osmanlılar» veya «Genç Osmanlılar» hareketi ise, Padişahın mutlak idaresi yerine bir Parlamento rejimini isteyen harekettir. Bu hareket de bir ihbar sonucu meydana çıktı. Bir kısım üyeleri Avrupa'ya kaçabildiler. 1876'da Sultan Aziz'i tahtından indiren

Mithat Paşa - Süleyman Paşa operasyonunda, Genç Osmanlılık akımının etkileri görünür.

1908 temmuzunda Rumeli'de patlayan İttihat ve Terakki, yahut Genç Türk hareketinin tarihi, hem gizli bir ihtilâl örgütünün, hem başarılı bir ihtilâlin şartlarını taşır (1). Bizim yakın tarihimizde, çağdaş anlamda ilk ihtilâl hareketi budur. İttihat ve Terakki iktidarı zamanında karıştığımız Birinci Dünya Harbi sonunda İmparatorluk parçalanınca, Anadolu'da başlayan İstiklâl Savaşını ve Millî Kurtuluş Hareketini ise, bir İhtilâl olarak değil, bütün anlamları ile, tam bir İnkılâp olarak vasıflandırmak, sanıyorum ki en doğrusudur. Biz de, bu konuyu kapsayan üç ciltlik «Tek Adam» ve gene üç ciltlik «İkinci Adam» isimli eserlerimizde, bu büyük hareketi, böyle değerlendirdik...

Eldeki eserimizin konularından biri olan 27 Mayıs İhtilâlini ise, bu bahsimizin başlangıcından beri, kaçınılmaz olan, şartları tamam olan bir askerî Darbe ile başlayıp hızla ihtilâle dönüşen bir hareket olarak, Ana hatları ile incelemiş bulunuyoruz.

Onu izleyen ve tatmin edilmemiş birtakım kimselerin, ne sosyal, politik, hatta sosyolojik şartları, değil değerlendirmeye, hatta incelemeye bile lüzum görmeden giriştikleri 21 mayıs ve 22 şubat çıkışlarını ise, sadece ve bütün vasıfları ile, boşlukta bir atılımın tipik örneği olarak almakta, sanırım ki hata yoktur. Gerekli saydığımız bu özetlemelerden sonra şimdi, *Macera* kavramına artık girebiliriz.

MACERA NEDİR?

Macera bir itiliştir. Bu itilişin temelinde, şartların iyi değerlendirilmemesi yatar. Maceraya, hissî (duygusal) unsur hâkimdir. Macerada, aklın ve mantığın sınırları yerine dumanlı duyguların, heves ve özlemlerin itici güçleri rol oynar. Ciddî temellere dayanmayan, köksüz, yahut aşırı bir *benlik* gururu, çevrenin bu gururu besleyen etki ve telkinleri, maceracıyı, kendini bilmek, kendini tanımak gerçeği yerine,

(1) Bu konular «Makedonya'dan Ortaasya'ya - Enver Paşa» isimli eserimizin I. cildinde, etrafıyle verilmiştir.

onu, gerçekten kopan bir sabit fikrin rüzgârlarıyle beslenen biri haline getirir. Hayal, gerçeğin, imkânların yerini alır.

Maceracılık, bir talih oyunu bile değildir. Talih oyunlarında, meselâ bir piyango işinde, yahut da, vaktiyle olduğu gibi, Misisipi'nin uzak vadilerinde altın aramak gibi, gerçekleşmesi mümkün ümitler vardır. Yahut, bugün Türkiye'de olduğu gibi, memleketin her biri birer tarihî kalıntı saklaması mümkün olan binlerce köşe bucağında define aramaya girişenin gene bir talih şansı vardır. Bunlarda işin akıbeti, ancak arayıcıyı ilgilendirir. Ama sosyal alanda macera, hele birçoklarını içine alan bir sürükleniş halini alırsa, bundan toplum hayatı da etkilenir. O zaman, kişisel benlik duygu veya ihtirasları, kollektif bir dalga halinde yayılabilir.

Maceranın bin bir çeşidi ve tabiî bin bir tarifi vardır. Ama hepsinde, şartları iyi hesaba almayan gerçek dışı iç ve dış telkinlerle, dumanlı hayal ve ümitler, aşırı bir *benlik* gururu, maceracıların müşterek vasıflarıdır. Toplu macera girişimlerinde bu hal, kollektif şuura (bilince) değil, kollektif karşılıklı telkinlere ve gerçeklere dayanmayan bir ruhî atmosfere dayanır. Böyle bir örgüt veya grubun, yahut kitlenin içinden Şefler sivrilebilir. Cüretli girişimciler belirir. Bir iç disiplin, iç otorite ve kendilerince sloganlar meydana gelir. Ama temelde şartlar değil özlem ve gerçek dışı değerlendirmelerle çeşitli kaprisler işlediği için, neticeler, daima macera adamlarının aleyhlerinde olur.

Böyle macera girişimlerinden ise, yalnız bunlara sürüklenenler değil, toplumdaki ilerici, olumlu ve çağın şartlarına cevap veren gelişmeler de zarar görür. Bizde bunun misalleri yaşanmıştır...

Meselâ, son yıllarda ve dünya gençliği arasında, her ülkede dalgalanmalar olmuştur. Ama bu dalgalanmaların şartları, kökleri, nedenleri, taktikleri ve hedeflerinin, hepsi birbirinden ayrıdır. Bu sebeple, bu dalgalanmaları, evvelâ Jeopolitik şartlar açısından nitelendirmek, en doğru hareket olur.

Meselâ Avrupa kıtasında, hemen bütün gençlik hareketlerinin görünüşünde, pek de ifade edilmeyen Sosyo-Psikolojik bir faktör vardır. O da, bütün bu ülkelerin, tarihin benzerini kaydetmediği bir dünya savaşına katılmış olmalarıdır. Bu bir ateşten seldi ki, yalnız insanları kitleler halinde eritmek, köyleri, şehirleri, mamureleri yakıp yıkmakla

kalmamıştır. Aynı zamanda, aile otoritesini hiçe indirmiştir. Kiliseyi sarsmıştır. En önemlisi olarak da, bilhassa gençler üzerinde, bütün değer hükümlerini silip süpürmüş, değersizleştirmiştir. Eğitim sistemlerini aksatmış, Devlet itibarını hiçe indirmiştir. İçimizdeki şeytanı, yani bütün kuralları inkâr etmek, bütün kurallara karşı çıkmak, kutsal hiç bir şey tanımamak ve cennetteki Âdem'le Havva'yı baştan çıkaran yılan olarak Seks'i ve çılgın bir başıboşluğu her şeyin esası saymak salgınını, gençliğin her şeyi haline getirmiştir.

Bu çocuklar bunda haklı mıydılar? Elbette! Çünkü bunlar, İkinci Dünya Harbinde, yahut onu takip eden karışıklıklar içinde doğan, hayata gözlerini açan çocuklardı. Bu karışıklıklar içinde, bütün değerler iflâs etmişti. Yıllarca kanların seller gibi aktığı, mamurelerin harabelere döndüğü bir dünyaya gözlerini açıyorlardı. Toplumda ilk hatıralarını edinmeye başladıkları zaman, dinledikleri hikâyelerin hiç biri, onları hayata gönülden bağlayacak şeyler değildi. Evet, neye bağlanacaklardı ve ne için bağlanacaklardı? Kendilerinde hiç bir saygı yaratmayan toplum davaları içinde büyüdüler. Meselâ Almanya'da, bir taraftan Volga'ya, diğer taraftan Atlantik kıyılarına, Kuzey Afrika'ya, Mısır sınırına, Girit'e kadar yayılan genç Alman ordularına:

— *Size, bin yıllık bir tarih yapıyorum,*

diye haykıran ve ülkesinde gurur fırtınaları estiren Hitler'in hatırası şimdi, birkaç teneke benzinle cesedinin yakıldığı, çirkin bir iskeletten ibaretti.

Fransa ise, artık bir İmparatorluk değildi. Tarihlerinde savaşkanlığın ve bir büyük harbin hatırası bulunmayan Çin Hindi köylüleri, 500.000 kişiye kadar yükselen bir Fransız ordusunu, topları, tüfekleri uçakları ile beraber, Çin Hindi'nden süpürüp atmışlardı. Cezayir'de altı yıl süren kanlı bir savaşta, gene o Fransa'nın yarım milyonluk ordusu, De Gaulle'ün «Algeri Française» hayalleri içinde silinip süpürülmüştü. İngiltere'de Çörçil «Ben imparatorluğu parçalatmam» gibilerden haykırmıştı ama, harbin sonunda, artık bir İngiltere İmparatorluğu kalmamıştı.

Birleşik Amerika ise, harpten muzaffer çıkmıştı ve bir nevi dünya jandarmalığını da benimsemişti. Fakat, Amerika da, artık Amerika değildi. MAFYA haydut teşkilâtı, devletten daha kuvvetliydi. CİA de-

nilen ve Amerikan hazinesi, askerleri, hava kuvvetleriyle dilediği ülkede ihtilâller çıkaran ajanlar ordusu ve meselâ, Anadolu'nun dağ köylerine kadar sokulan barış gönüllüleri adındaki casus sürüleri ile sorumsuz bir örgüt, dünyaya, bir «Çirkin Amerikalı» tipi çıkarmıştı... Amerikan askerleri, ne dil, ne din, ne ırk, ne vatan birliği olan denizaşırı ülkelerde, kan, fuhuş ve uyuşturucu maddeler furyası içinde eritiliyorlardı. Amerikalı genç, haklı olarak soruyordu: Bütün bunlar niçin? Waşington'da devlet arşivlerinden çalınıp Amerikan gazetelerinde yayınlanan belgeler ise, bu işlerin içyüzünü, yüz kızartacak bütün yönleri ile açığa vuruyorlardı...

Orta ve Güney Amerika ülkelerinde, coğrafî alanlar şeklinde devletler vardı ama, Milletler yoktu. Bu ülkeler hatta, Milletleşme yolunda bile henüz geriydiler. Her ülkede birkaç yüz aile ile, birkaç düzine parazit General, arkalarını Kuzey Amerika'ya vererek, zenginleşme yarışı içindeydiler. Bütün millî kaynaklar, Amerikalıların ellerindeydi...

Bütün bunlar böyle olunca da, Avrupa'da, Güneydoğu Asya'da, Afrika'da, Amerika'da, bütün değer ve müesseselerin iflâsı, daha doğrusu bütün bu ülkeleri saran sesli veya sessiz ihtilâller, bu ülkelerin gençlerinde, çeşitli bunalımlarla çeşitli ruhî çöküntü veya isyan sahneleri yaratıyordu.

Gerçi nedenler ayrı olduğu için, reaksiyonları da farklıydı. Kendini sadece fuhşa, pisliğe hippi serseriliklerine vermekten, Güney Amerika'da insan kaçırmalarına kadar varan ve bu ülkeler gençliğinin elbette ki ancak bir kısmını saran taşkınlıklar, hatta bazen ihtilâlci teori ve kavramlarla da karışarak, nice sahneler yaratıyordu.

Her ülkenin ayrı nedenlerine ve bu sahnelerin bin bir çeşitliliğine girmeyeceğiz. Ama bu hareketlerde etkili olan faktörleri şöylece özetleyebiliriz:

a) Ülkeler halklarının tarihlerinden gelen etkiler.

b) Ülkelerin coğrafyasından gelen etkiler, jeopolitik şartlar.

c) Ülkelerin sosyal yapılarından gelen etkiler.

d) İkinci Dünya Harbinin yarattığı sarsıntı ve parçalanmaların doğurduğu iç ve dış mücadeleler (Çin Hindi'nde, Cezayir ve Kuzey Afrika ülkelerinde, Ortadoğu'da, Orta Avrupa'daki olaylarda bu faktör, özellikle etkilidir).

e) Daha ziyade Üniversite gençliklerini saran gayesizlik, ümitsizlik, işsizlik korkusu ve ruh düşkünlüklerinin yarattığı reaksiyonlar, (bu gençlerin psikolojileri).

f) İdarecilerin *psikolojileri...*

Bu faktörleri daha da sıralayabiliriz. Fakat sanıyorum ki, başlıcalarını işaret etmiş bulunuyoruz. Bugün de çeşitli şekillerde sürüp giden ve daha da karışık şekiller alacağı sanılan bu etkenlerle, onların belirti neticeleri üzerinde durmak, bu bahsin konusu değildir. Biz daha ziyade, son birkaç yıldan beri, bizde de çeşitli misallerini veren hareketlere, günün imkânları nispetinde değineceğiz.

Durum şudur: Türkiye'de ve bir kısım Üniversite çevrelerinde, özellikle 1970'ten başlayarak veya 1970'te güçlenerek, çeşitli öğrenci dalgalanmaları olmuştur. Bu dalgalanmaların hepsi aslında, normal öğrenci hareketleri ve Üniversite içi meseleler olarak başlamıştır. Fakat normal öğrenci örgütleri etrafında gelişen bu hareketler hızla yön değiştirmiş, bazıları, silahlı mücadele örgütleri haline getirilmiştir. Bu silahlı mücadele tabiî, kendilerine karşı olan örgütleri de tahrik etmiştir. Böylece, ilk başta hepsi normal Üniversite meseleleri üzerinde uğraşan bu örgütler, kısa zamanda, kuruluş şart ve maksatlarını kendileri de kaybeden yığınlaşmalar haline gelmişlerdir.

Bu arada bazı dış ilişkiler de türemiş ve bilhassa Suriye - Ürdün' de çalışan ve onların hedefleri ile bizim Üniversite ve gençlik davalarımız arasında hiç bir benzerlik bulunmayan çeşitli örgütler meydana gelmiştir. Bu dış güçlerle, Üniversitelerimiz çevresi öğrenci önder veya hareketleri arasında, silah ve gerilla eğitimi alışverişine kadar varan ilişkiler kurulmuştur. Halbuki yurt dışında yabancı ve aşırı zengin Arap veya Aramco kaynaklarından beslendikleri daima açıklanan bu Arap teşekkül veya gerillalarının kendi aralarında da, ayrıca iç düşmanlıklar sürüp gitmektedir.

Şu halde Türkiye'de ve önce masum Üniversite meseleleri üzerinde başlayıp, hızla evvelâ kendi aralarında zıtlıklara, sonra da, dışardan alınan silâhlarla, toplum içinde silahlı baskın veya terör olaylarına kayan bu gençlik hareketlerinin bir kısmı, kapıldıkları selleri yenemeyerek, işlere, kendilerince manalar vermiş ve kavramlar kat-

mışlardır. İşte, biz bu sayfalarımızda kısaca, bu *kavram karışıklığını* nitelendireceğiz.

Fakat halen, bu olayları gereğince ele alarak değerlendirebilmek için, kısıtlayıcı kayıtlar içindeyiz. Ayrıca, bu davalar üzerinde, gazetelere intikal eden haber mahiyetinde özetlemeler ise elbette ki, bu türlü incelemeler için yeterli değildir.

İKİ FAKTÖR

Gerek eyleme karışan gençlerin ve örgütlerin, gerekse, bunlara karşı çıkan devlet organlarının, ortaya dökülebilen materyele göre, eylemlere hâkim olan görüş ve akımlarını özetlemeden önce, şu noktayı belirtelim:

Daha yukarıdaki bahiste, çeşitli gençlik hareketlerine sahne olan ülkelerde, bu hareketlere etkisi olan çeşitli faktörleri, yahut hareketi saran ve onun karakterini tayin eden çeşitli etkenlerin başlıcalarını sıralamıştık. Ve görmüştük ki, bu faktörler hem çeşitlidir, hem de bir ülkede gençlik gruplarını harekete geçiren ana etkenler, diğer ülkelerinkilerine uymazlar. Meselâ Güney Amerika ülkelerinden Bolivya'da, Kır gerillacılığı yolu ile bir ihtilâl eylemine giren ve kırlarda dayanak istediği köylüler tarafından İçişleri Bakanlığı kuvvetlerine ihbar edilip ele verilen, öldürülen Che Guevara'nın davaları ile, diğer ülkelerdeki hareketler arasında çok fark vardır. Hele meselâ İngiltere'deki Hippi'lik, *başıboşluk*, esrar alışkanlığı, arasıra bomba patlatmak gibi şeyler birbirlerinden ayrıdır. Birincide bir hedef, ikincide ruhî çürüyüş vardır. Londra'nın merkezinde büyük bir binayı işgal edip, orada bir pislik karargâhı kurma yolundaki çıkışlarla, idealist çıkışlar arasında, hiç benzerlik yoktur (1). Bu arada, İngiltere İçişleri Bakanı ile, Bolivya İçişleri Bakanı arasında da benzerlik olmasa gerek. Çünkü Guevara'yı tasfiye eden Bolivya İçişleri Bakanı bir süre sonra, kendisinin hem Bolivya hazinesinden, hem de Amerikan casus ve tahrik teşkilâtı olan CİA'dan (2) maaş aldığını, dünya basınına açıklamak-

(1) Günlerce süren işgal ve direnişlerden sonra, polisler ve polis köpekleri tarafından boşalttırılan bu eski bina, hemen yıktırılmıştır.

(2) CİA hakkında, derin incelemelere dayanan çok ayrıntılı bilgi için, David Wise ve Thomas Ross tarafından yazılıp «Görün-

tan çekinmemişti. Birleşik Amerika'da her gün daha da koyulaşan ve etkileri bütün dünyayı saran çürüyüşün ise, üzerinde durmuyoruz. Günlük gazeteler bunun sahnelerini zaten ve yeterince vermektedirler. Bir aralık Fransa'da da yaygınlaşan ve Kızıl Roudy isimli bir gençlik Önderini dünyada ün sahibi yapan, fakat, ancak taşkınlık şeklinde gelişip sonra silinen gençlik dalgalanmaları ile, meselâ Uruguay'daki Topamaro gerilla hareketi arasında da hiç bir benzerlik yoktur. Çünkü Orta ve Güney Amerika ülkelerinde cereyan eden olaylar, oralarda *milletleşme*'nin doğum ağrılarıdır. Çağımızın son, ama en aşağılık Oligarşilerine karşı, her çareyi meşru gören terörist hareketlerdir. Bu uğurda tabiî çok kurbanlar verilecektir. Ama işleri dışardan idare eden gayri millî güçler de, bugünkü dış etkilerini bir gün, elbette kaybedeceklerdir.

Ortadoğu'da İsrail düşmanlığı şeklinde başlayıp, hem çeşitli örgütlerin kendi aralarında, hem karşı güçlerle boğuşularak yürütülen gerillacılıkla, İran'daki despotizme, aşırı israflara, millî servet ve hazinenin sorumsuz kullanılışına karşı yürütülen ve daima kanla bastırılan mücadele de, tabiî başka bir karakter taşır. Hicaz'da ise, hatta Kral ailesine mensup «hür Prensler» kendilerince bir mücadele yürütürler ve görünüşe göre, her iki taraf da, arkasını aynı dış güce dayamışlardır: Aramco Petrol İmparatorluğu.

Çin Hindi ülkelerinde, hem yabancı güçlere, hem iç Feodalizm-Oligarşi hâkimiyetine karşı, İkinci Dünya Harbi sonundan beri ve milyonlarca insanın kanı pahasına yürütülen gerçek Millî Kurtuluş Hareketinin ise, geçici hareketler ve macera niteliği ile hiç bir benzerliği yoktur. Bunlar çağımızın, en büyük millî kurtuluş hareketleri arasında yer alırlar.

TÜRKİYE'YE GELİNCE?

Türkiye'de ve Istanbul-Ankara gibi merkezlerin Üniversite çevrelerinde 1969-1970'ten başlayarak güçlenen, Öğrenciler arası örgütlenme ve

---

meyen Hükümet» ismi ile dilimize çevrilen eserde, çeşitli ülkelerdeki faaliyetler de verilmiştir. Ve ayrıca CİA İmparatorluğu ile, Mehmet Barlas'ın «CİA Herkesi Kiralamış» başlıklı derlemesi. (Cumhuriyet).

eylemler üzerinde, şöyle durabiliriz. Bu örgütlenme ve eylemlerde, daha yukarda sıraladığımız ana faktörlerden başlıca ikisi, önemle rol oynar. Bu iki faktör şunlardır:

1. Öğrencilerin psikolojik durumu,
2. İdarecilerin psikolojik durumu...

Bunları ayrı ayrı mütalaa edelim:

A. ÖĞRENCİLERİN PSİKOLOJİK DURUMU:

Öğrencilerin psikolojik durumunda rol oynayan ilk etken, köklerini yakın tarihimizden alır. Bu etken, Üniversitelerdeki geleneksizlik ile bilgi ve eğitim yetersizliğidir. Bu durum, Öğrencinin, Üniversiteye, Üniversitenin Öğretim kadrosuna ve Üniversitenin vaadettiği istikbale (geleceğe) olan ümit ve bağıntılarını sarsar. Bunun sebepleri basittir:

Evvelâ Üniversite demek, bir gelenek müessesesi demektir. Bu gelenek, asırlar içinde gelişir. Hatta her Üniversite her fakülte kendisinde, tarihinin eskiliğinden gelen birtakım özellik ve gelenekleri yaşatır. Meselâ Avrupa'da, bu Üniversite ve Fakülteler eskidir. Eski ve klasik Medreseler asırlar boyunca, zamanın bu akışına, yavaş yavaş ayak uydurarak bugünkü şekillerine varmışlardır. Bu ayak uydurmaya, hatta binalar da dahildir. Meselâ her İngiliz Üniversitesinde biz, en az 1000 yıl öncesinin hem, bina, hem kıyafetler, âdetler, gelenekler olarak, devamını takip ederiz. Kaldı ki, Üniversitelerin hepsi de, az çok muhafazakârdır.

Meselâ, şimdi Harvard Üniversitesinde Antropoloji Profesörü olan Nur Yalman, Üniversite tahsili için İngiltere'ye gittiği zaman, Cambridge Üniversitesinin, Sosyoloji ilmine «Bu ilim henüz yenidir, yerleşmemiştir» nedeni ile kürsü ayırmadığını anlatır (1). Üniversitelerde eskilik, gelenek, bütün Avrupa Üniversitelerinin iftihar sermayesidir. Moskova'da bile Büyük Üniversitenin önünde, Marx veya Lenin'in değil, Rus Çarlığında Üniversitenin ilk kurucusu olan Lomonosov'un heykeli yükselir. Halbuki bizde Üniversite yeni bir

(1) Prof. Nur Yalman'ın 24 eylül 1973 tarihli Milliyet Gazetesindeki geniş konuşması.

müessesedir. 1863'te bir odada, ancak bir haftalık (hatta bir günlük) bir teşebbüsten sonra kapatılan Darülfünun (Üniversite) ancak 1902'de teşkilâtlanma deneyine girmiştir. Fakat 1908 Genç Türkler ihtilâline kadar bir mevcudiyet gösterememişti. 1908 ihtilâlinden sonra ise, harpler, isyanlar ve nihayet Birinci Dünya Harbi ile İmparatorluğun çöküşü, sonra işgaller, İstiklâl Savaşı, millî inkılâplar içinde bu müessese, bir türlü kendini bulamadı.

O kadar ki, 1933'te Atatürk, o zaman yurdumuzda tek olan Istanbul Darülfünununu bir kanunla kapattırarak, yeni bir kanunla, Istanbul Üniversitesinin teşkiline girişti. Bu arada Almanya'dan Musevi asıllı oldukları için göç eden çok değerli Hocalar elinde, Istanbul'da dünyanın ilim merkezlerinden birinin yaratılacağı ümit ve heyecanını uyandırmıştı. Fakat bin bir türlü Şark oyunları ile bu hocalar dağılınca, Atatürk de kendi ifadesi ile, Üniversite deneyindeki başarısızlığı belirtmekten çekinmemiştir.

Avrupa'da olduğu gibi bizde de, eski Medreselerin, zamana ayak uydurarak, günümüz Üniversitelerine dönüşümü şansı ise, bir an bile belirmemiştir...

Hulâsa, bu kadar yeni, bu kadar dalgalı şartlar içinden gelen, tarihten ve gelenekten yoksun bir müessesenin, hele yarımyamalak sağa sola da kol attıktan, fakat hiç bir yerde şeklini bulamadıktan başka, 1960'tan sonra dahi öğrencilerine sağlam, yeterli ve kürsülerinin verimi ile kendisini saydıran müesseseler haline gelmesi mümkün olmadı. Hele Türkiye'de ve Üniversiteler çevresinde, Öğrencilerin içten gelen atılışları ile kendilerini dershanelerine bağlayacak bir itibar verimlilik ve faydalılık havası, genellikle kurulamadı. Bu arada en ümitli yeni kuruluşlardan biri gibi görünen ve öyle gelişen Ortadoğu Teknik Üniversitesi ise, maalesef, bu gelişmelerinde çeşitli engeller içinde, ümit ve özelliğini yitirdi...

Bu neticeye etkisi olan ve aralarında değerli şahsiyetler bulunmakla beraber, bir kısmı da yerini doldurmayan Hoca, kitap ve açılan yüksek okulların Hocalar kadrosundaki etkileri, bazı yüksek okullarda meydana çıkarılan yolsuzluklar ve Üniversitelere de hâkim olması gereken disiplin üzerindeki olumsuz şartlar önemli sayılabilir. Bunların üzerinde ayrıca durmayacağız. Ama netice şu oldu ki, bir Üniversitenin, Üniversite olmasından gelen, gurur verici üstünlük vasfı,

bizde sarsılmıştır. Böyle olunca da Öğrencilerde meslek'erine ve geleceğe emniyet duygusu zaafa uğramış, Toplumu saran kötü misaller de bu neticede etkili olmuştur.

Halbuki, 27 Mayısın getirdiği 1961 Anayasası, Üniversitelere sağladığı özerklikle, bunlara geniş bir gelişme imkânı veriyordu. Bu da iyi kullanılamadı. Hulâsa, Üniversite içi kültür, yetişme, öğrenme ve şahsiyetleşme ihtirası zayıflayınca, öğrencilerin psikolojisinde geleceğe emniyet sarsıldı.

B. KİTAP HAZİNESİNDEKİ BOŞLUK :

Bir diğer faktör daha var: Türkiye'de bütün XIX. yüzyıl boyunca, Batıya ve Batı ilmine yöneliş de gelişmedi. Hatta denebilir ki biz, ancak Cumhuriyet devrinde, hatta onun da son yıllarında Batıya açıldık. Bu böyle olunca da, XIX. yüzyılın kitap ve neşriyat hazinesi bizce meçhul kaldı. Her dalda olduğu gibi, Felsefe, Ekonomi-Politik, XIX. yüzyıl Avrupasındaki her türlü akımlar ve bu arada, Avrupa'da artık kitaplık raflarına kaldırılmış, günümüze göre biraz da arşiv malzemesi veya klasik temel bilgiler sırasına girmiş fikir eserleri de, ancak son zamanlarda dilimize aktarılmaya başlandılar. Öyle eserler ki, bazılarının yazılışının üstünden, hatta 140-150 yıl geçmiştir. Ama bunlar bizim için, bizim gençliğimiz için yeniydi. Meselâ Fransız düşünürü Baböf'ün eseri gibi. Fakat bunlarsız, bu akımlarsız da, çağı takip edemezdik. Bu arada 1789 ihtilâlini, 1848 devrini ve ihtilâllerini, 1871 Komün hareketlerini, fikir cereyanlarını yeni tanımak zorundaydık. Hatta Birinci Dünya Harbi sonunu işgal eden İhtilâllerin, inkılâpların ve bu arada meselâ Lenin'in, bugünkü Avrupa için artık arşivlerde yer alan çoğu polemik niteliğindeki eserleri, dilimize çevrilmeye başlandı. Çünkü ancak bunlarla, çağdaş Avrupa'nın geçtiği fikir yolu ile yaşadığı çok pahalı tecrübeleri izleyebilirdik. Kaldı ki bunların hepsi, şartları şartlarımıza hiç benzemeyen ülkelerin ve sosyal nizamların hikâyesiydi. Ve görüşler eskiydi.

Bir kısım gençler, bunların üstüne atıldılar. Çünkü Avrupa için artık hazmedilmiş, üstünden aşılmış olan bir kitaplar, onlar için yeniydi. Ama, onlar da bu yolu aşarak, çağın hata ve sevaplarını karşılaştırarak, çağdaş kervana nerede yetişebileceklerse orada yetişecek-

lerdi. Sonra da bu kervanla beraber yol alacaklardı. Kaldı ki, bugünkü Avrupa'da bu kervanın geçtiği, izlediği yol, demokratik bir reformizmdir. Bunun içindir ki bu çeviriler nasıl olsa, Üniversite içinde ve dışında, bazı tartışmalara konu olacaklardı.

Kaldı ki, bu tartışma ve okumalar, neredeyse artık bizde de, tabiî ve harcıâlem konuşmaların sınırlarını aşmayacak normal fikir malzemesi olmak istidadını gösteriyordu. Meselâ, Karl Marx'ın Kapital'ini alalım. Bu eseri en dikkatli okuyan 100 kişiden, sanıyorum ki, iki tanesi dahi onu sadakatla ve sonuna kadar okuyamamışlardır. Çünkü Kapital'in konuları, çok yerde, artık günümüzün konuları değildir. Çünkü meselâ, oradaki, Soyut Emek ve Reel Emek obstrüksiyonlarına, yahut Üretim (İstihsal) kıymeti ve değişim (mübadele) kıymeti teorilerinden fazla Kıymete ve nihayet işçinin çalınmış hakkı bahsine girelim. Bunları, bugünün, yani Elektrik-Elektronik devrinin kıymet yaratıcı unsurları arasında, sabır, tahammül ve kavrayışla izlemeye, hangi Üniversite Öğrencisi, hatta Hocası vakit bulabilir. Ve nasıl 1850'lerin ölçülerinden, zamanımızın Reel kanunlarına ulaşır? Ve bütün bunlardan ahkâm çıkarabilir? Halbuki bunlar Karl Marx'ın Kapital'inin, henüz ilk ve giriş bahisleridir... Ve düşünmeli ki, bugünkü işçi, artık dünkü işçi değildir. Ve ünlü Rejisör Fritz Lang'ın, sessiz sinema devrinde çevirdiği dev Metropolis filminin işçi sahneleri şimdi bizden, en az 100 yıl kadar uzakta kalmıştır... Diğer eski sol neşriyattan niceleri de, çoğunlukla çağımızın problemlerinin, oldukça gerilerinde kalırlar. Ama bunları alan, bunları elinde veya evinde bulunduran gençler kendilerini, Marksist, Leninist gibi akımların sahibi olarak şahsiyetleştirmekten, bir nevi benlik gururu duymuş olsalar gerektir. Bunlar üzerinde fikirleri dengeleştirmenin en doğru yolu sanıyorum ki, açık oturumlarıdır. Yetkili Hocaların önünde konuları, *zamanın akışı* içinde tartışmak ve fikirleri, zamanın törpülediği kesinliklerinden tecrit ederek, normal çerçevelerine oturtmak ancak bu yolla mümkün olabilirdi. Meselâ, Lenin'in «Komünizmin Çocukluk Hastalıkları» kitabında aşırı eylemcileri Lenin «Sol ve Solculuk» olarak yermektedir! Niçin? Hele Çin ve Küba gibi problemlere gelince, bunlar bize en az, Çin ve Küba kadar uzak şartlar temeline dayanır...

Hulâsa Marksizm, her üçü de dayanaklarını, kaynaklarını Marx'

tan öncekilerden alan üç ayaklı bir Doktrindir. Alman Filozofu Hegel'in Diyalektik Materyalizmine, İngiliz Rikardo'nun Ekonomi politiğine ve Fransız utopik Sosyalizmine dayanan, bunların tenkit ve tahlili suretiyle yeni terkiplere varan bir dünyayı görüş sistemi. Diyalektik Materyalizmden bir âlemi anlayış tarzı, Tarihî Materyalizmden bir Toplumu anlayış tarzı ve Ekonomi Politik esasları ile çağdaşı olan Kapitalizmin tenkidi ve nihayet sosyalist bir dünya görüşü... Bu kompleksin Felsefi varışları ile, çağın, teknik-Teknolojik gelişmelerine göre çok değişen İktisadî ilişkiler ve kıymet hükümleri üstüne, Marx hayatta olsaydı, belki de yeni görüşler koyacaktı. Çünkü bugün meselâ sorabiliriz:

«— Dünyanın yörüngesinde dolaşan bir uyduda, Emeğin mi, Fikrin ve entellektüel araştırmaların mı hissesi daha büyüktür?»

Hulâsa, kimisi 150 yıl önce yazılmış ve hatta Marx'ın da 125 yıl önce Manifestinde haber verdiği, fakat niceleri hipotez halinde kalan görüşlerine karşı en etkili davranış, açık tartışmalar olsa gerektir. Baskı, terör, işkence ve kitap yasaklamalarının, çağdaş akım ve oluşumlar karşısındaki etki derecesi ise, hakikaten ve yeniden gözden geçirilmeye değer...

C. İŞÇİ HAREKETLERİ İLE İLİŞKİ BAHSİ :

Bir kısım Üniversite gençliğinin son yıllardaki örgütlenme, eylem ve Doktrin arama hareketleri bahis konusu olurken, bazen fikir, bazen hareket alanında çabalar, elbette ki yeni girişilen, fakat hemen hepsi eski olan sosyalist neşriyatın da etkisi altında, ister istemez Sosyalizm kavram ve terimlerine yönelmektedir. Bu kavramlar bahsinde göze çarpan durumlar hakkındaki görüşlerimizi, az ileride özetleyeceğiz.

Fakat İş, Sosyalizm, Komünizm gibi sistem ifadelerine yönelince, İşçi sınıfı; İşçi meseleleri gibi konular, ister istemez bu gençlik hareketlerinin eylem özlemleri arasına girmektedir. Gerçi bu özlem gerçekleşmemiş ve bizde, öğrenci hareketleri ile işçi eylemleri arasında bir bağıntı kurulamamıştır. Fakat Klasik Sosyalist mücadelede Emek, ve emeğin sahibi olan İşçi, bu alanda, hem iktisadî, hem siyasî mü-

cadclenin daima canlı ordusu sayılmıştır. Bu sebeple ve çağdan eşinlenmekle beraber, gene Türkiye'deki Emekçi durumuna ve problemlerine de, kısaca değinmeliyiz...

Çağdaş anlamda İşçi, makinelerin sanayie uygulanması ile başlayan modern kapitalizmin, sosyal bir hasılasıdır. Çünkü, Makine, Teknik-Teknoloji ve bunların hem alt, hem üst yapılarda uygulanmasına geçilince, İşçi mutlaka olacaktır. Nitekim öyle oldu. Sanayiin mahdut ülkelerde (Metropollerde) yoğunlaşması, dolayısıyle İşçi sınıfının da orada çoğalması, kısacası Kapitalizmle Avrupa'nın dünyanın merkezi haline gelişi (Europasentrizme) Sermayedar-Proleter kavgalarının da, Avrupa'da gelişmesini zarurî kıldı. Böyle olunca da bu hareketin Yazarları, araştırıcıları, yorumcuları da, gene Avrupa'da yetişti. 1850 yıllarında artık en verimli zamanını yaşayan ve sistemini tekemmül ettiren Karl Marx, bunlardan biriydi.

Makineler, ilk defa asıl İngiltere'de sanayie uygulanmakla beraber, XIX. yüzyılda Avrupa sanayi mamulleri bütün dünyayı istilâ etti. Bu arada Türkiye de dahil olduğu halde, bütün diğer kıta ve ülkelerde, ama özellikle sömürge ve yarı sömürgelerde yerli el-tezgâh sanayii çökertildi. Böylece dünya, Avrupa kapitalizminin açık pazarı haline geldi. Bütün bu ülkeler ya eski kapitülasyonlar, ya yeni anlaşmalarla, Avrupa mamullerine açık pazar haline geldiler (1. Kapitalist sermaye birikimi Avrupa'da, bu safhada zirve noktasına vardı. Ve İşçi meseleleri ile, işçi edebiyatı, çeşitli teoriler ve bu arada Marx ve arkadaşı F. Engels'in araştırma ve tezleri de, kendi alanlarında, Sosyalizm ekol ve teorilerinin temellerini teşkil etti. Marx, 1847'de yayınladığı «Komünist Manifesti» ile, Komünizmin, Avrupa'nın üstünde bir hayalet gibi estiğini ve Avrupa'da komünist hâkimiyetinin pek yakın olduğunu müjdeledi. İşte İhtilâlci Marksist mücadele, bu hareketle başladı. Ve Marx, ilk Sosyalist Enternasyonal Dernek veya örgütünü de, milletlerarası nitelikte kurdu...

Hikâyenin kısaca özeti budur. Bu Sosyalizm de tek türlü değildi. Marx'ın karşısına pek çabuk, Reformist, yani İhtilâlci olmayan Sos-

(1) Bilhassa 1838 Osmanlı - İngiliz ticaret anlaşması ve daha sonra bu anlaşma hükümlerinden diğer Batı ülkelerinin de faydalanması, Osmanlı tezgâh sanayiini tamamen çökertti.

yalist ekolleri de çıktı ve hele, gene Reformcu olup İhtilâlci olmayan Sosyal-Demokrat akımlar, İhtilâlci Sosyalizmin karşısında, Kapitalist sınıf ve örgütlerden daha güçlü olarak belirdiler, Nitekim bugün Avrupa'da, İhtilâlci Sosyalizm (Komünizm) ile, Reformcu sosyalizm (Sosyal Demokrasi) kıtayı ikiye bölünmüş olarak taksim etmiş durumdadırlar ve Sosyal Demokrasi, bugünkü şartlar altında, ileri Batı ülkelerinin (Birleşik Amerika oligarşisi hariç) bir ana akım ve sistemi halinde yerleşmektedir. (İspanya yarımadası ile Yunanistan dışında). Bu sosyal Demokratik akım, eylem veya rejimlere, Parlamenter Sosyalizmler de denilebilir.

Marx ve Lenin'in zamanlarına göre ise bugün dünyada, hakikaten büyük değişiklikler olmuştur. Reformcu Sosyal Demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde, yani İhtilâlci Komünizmin hâkim olduğu ülkeler dışında kalan memleketlerde, geniş ölçüde dikkati çeken sosyal gelişmelerin, daha ziyade Reformcu istikametlerde oluşumlar kaydettiği görülmektedir. Kaldı ki İhtilâlci Komünist ülkelerde de Komünist nizamın, genel olarak *Memleket içi komünizmler* şeklinde bölündüğü malumdur. Bu arada bu bölüntü ve görüş ayrılıkları, meselâ Çin'le Sovyetler Birliği arasında olduğu gibi, hatta harplere varabilecek sert zıtlıklara doğru kaymaktadır. Ama biz bu konuyu, eserimizin haricinde sayarak, gene Türkiye açısından yorumlamalara dönelim.

Evet, Marx'ın, hatta Lenin'in zamanında, bugünkü İş Hukuku, Bugünkü Sendikalar, Kamu iktisadî teşekkülleri, Sağlık garantileri, devletçe kanunlaştırılan Grevler-Lokavtlar ve ihtilâflar üzerinde müzakere hakları, Genel Sigortaya doğru giden hayat garantileri, İşçi partileri, Sosyal Demokrat Reformlar ve bunların getirdiği İktisadî-Siyasî mücadele örgütleri yoktu. Nihayet Plan ve Millî planlarla, yatırımların izlenmesi, yabancı ülkelerde, yabancı işçilere sigorta - emeklilik hakları, işletmeler üstünde işçi örgütlerinin denetleme imkânları, Toplu sözleşmelerin sağladığı emniyet aşamaları mevcut değildi. Türkiye'de ise ve aslında henüz 10 yıllık bir süre içinde, bu haklar ve imkânlar, yeni fütühat yolları açmaktadır. 10 yıllık diyoruz. Çünkü 1937 İş Kanunu ile, 1946 Sendikalar Kanunlarının, hukukî müeyyideleri yoktu...

Şu halde, adına sınıf mücadelesi de desek, ki zaten Demkorasi, sınıflı toplumlarda bir ayarlama rejimidir, kendilerini sosyal dava-

lara vermek istcyenler için Türkiyc'dc, bazı yollar vc imkânlar açılmıştır. Meselâ başka memleketler işçilerin 150 yıllık mücadelelerinden beri kazanamadıkları bir üstün hakkı, yani, bütün Sendikaların bir merkezî örgüt etrafında toplaşmaları ve Toplu Sözleşmelerin, 800-900 arasındaki Sendikalarda değil 20-30 arasındaki iş kollarında yapılması hakkını, Türkiye'de, hem de reaksiyoner bir iktidarı devrinde, Hükümet kanunlaştırmak istemişti. Ama Devrimci olduğunu savunan bir İşçi teşkilâtı, yani DİSK bunu önlemişti. Sanıyorum ki dünyanın hiç bir yerinde sağduyulu bir işçi teşekkülü, böyle bir hataya düşmemiştir. Böyle bir imkânı kaçırmamıştır...

Aynı suretle, İşçi sınıfının iktisadî mücadelesini yürüten Sendikalar yanında, onun siyasî mücadelesini, Parlamentoda sürdürecek bir siyasî Partinin, meselâ Sosyal Demokrat Partinin teşekkülüne, Türkiş'in güçlü önderleri olan bazı Liderlerin engel oluşları da, bu Liderlerin akıl almaz hataları olmuştur. Bu iki hata ile de Türkiye'de İşçi hareketinin, millî ölçüde gelişmesi, en az birkaç yıllık bir kayba mal olmuştur. Yoksa 1973 seçimleri Parlamentoya, ön saflarda yer alabilecek kadar güçlü bir millî çalışma partisi getirebilirdi.

Bu konuda daha derinlere inmeye lüzum görmüyoruz. Konuyu ele almamızın sebebi de, aşağıda değineceğimiz gibi, Devrim mücadelesi yapan, fakat garip bir kavram karışıklığı ile birçokları kendilerini çıkmaz yolda bulan bazı gençlerin, bu tutumlarına, doğru veya yanlış sayılabilse de, kendi açımızdan bir göz atmaktı.

İDARECİLERİN PSİKOLOJİSİ

Böylece, Türkiye'deki talebe kaynaşmalarının doğuşunda ve gelişmesinde müessir olan iki faktörden, birincisini teşkil eden «Üniversite gençliğinin psikolojisi» bahsine, esas olarak üç kısımda, biraz değinmiş bulunuyoruz. Bu Psikolojide etkili olan konulardan üçü böylece özetlenmiş bulunuyor. Bunlara, ele alacağımız genel *Kavram Karışıklığı* bahsinde, gene dokunulacaktır. Şimdi biraz da, İdarecilerin psikolojisi üstünde duralım...

Cumhuriyet gazetesindeki pazartesi yazılarımızda, Üniversiteli gençlere hitabederken, «Üniversitelerde fikir mücadelesi, silahlı mücadelelerden daha güçlüdür» yahut «Anarşizm, en az 100 yıl geri kal-

mıştır» gibi başlıklarla, tarafsız bir Yazarın tabiî görev çerçevesi sınırları içinde, uyarılarımızı her vesile ile devam ettirmişizdir.

Askerî Cunta ve benzeri hareketlere özenen ve bunlardan, olumlu bir şeyler bekleyenlere karşı da «Faşizm nasıl filizlenir?» gibi yazılarımızla, olayları değerlendirmeden ibaret olan gazetecilik işimizl yerine getirmek gayreti içindeydik. Çünkü bu gelişmelerin nerelere varabileceğini, Irak, Endonezya ve Seylan gibi ülkelerdeki kan fırtınalarını da düşünerek, görmemek mümkün değildir.

Zira Adalet Partisi iktidarı tutumlarında, bu neticeleri tahrik eden ön kararlar vermiş gibi, bir hissizlik, uyuşukluk ve vurdumduymazlık içinde bulunuyordu. Bütün bu olup bitenlere, sanki koruyor, kışkırtıyor vaziyetinde görünüyordu. Gençler ise, ardı ardına öldürülüyorlardı. İrtica; açıkça Cihad-ı mukaddes (kutsal savaş) ilân etmişti. Cemaat-ı Kübrâ (Ulu Cemaat) namazlarının günleri, yerleri, tutucu yayın organları ile ilân ediliyordu. Bu ilânlarda, emirlerin, tebliğlerin beklenmesi, bildirilerin, hareket planlarının ayrıca açıklanacağı ilân olunuyordu. Bu gazeteler, camilerin avlularına da hükümetin gözü önünde yapıştırılıyordu.

Gene evvelden verilen kararlarla, Dolmabahçe Camii gibi tam göz önünde toplanan cemaata kıldırılan namazlardan, verilen vaızlardan, yapılan tembihlerden sonra, gene inzibat kuvvetlerinin gözleri önünde Dolmabahçe'den Taksim Meydanına yürütülen bir kalabalık, orada yalnız kanunları çiğnemek, adam öldürmekle kalmıyor, yarının büyük, kanlı hesaplaşmalarının da provalarını yapıyordu. Konya'da, hele Kayseri'de nice sahneler yaratılmıştı. Meselâ Kayseri'de normal kongrelerini yapan Öğretmenler Birliği delegeleri, yarım saat içinde ve pekâlâ, toptan öldürülebilirlerdi. Eğer onları sarıldıkları binadan, kendi teşebbüsleri ile hareket eden birkaç subay kurtarmasaydı...

Aynı suretle, Adıyaman vilâyeti merkezinde, Komünistlere karşı cihat toplantısı ilân edilmişti. Ve bir Ana evlâdına güya, herkesin önünde ve gösterişli bir şekilde «bir Komünist öldürmeden gelirsen, sana hakkımı helâl etmem» demiş oluyordu. Evet Adıyaman'da Komünistler? Buna gerçi kargalar bile gülerdi ama, emir asırlarca emrini yürütmüş bir kaynaktan, yani, cehaletten geliyordu. Hulâsa, eski bir

Milletvekilinin yazdığı ve kimsenin de arayıp sormadığı gibi «Edirne' den Erzurum'a kadar yeşil bayrakların dalgalanacağı günler yakındı».

Hükümetin ise, önleyici mi, koruyucu mu, teşvikçi mi, olduğu hakikaten belli değildi. Üniversite Öğrencisi bir Polis Ajanı, çok okunan bir gazetede, karışıklık çıkarmak için amirinden aldığı emir ve paralardan, açıkça bahsedebiliyordu. Kızılaydaki her karışıklıkta ortada türeyen «Milliyetçi Türk Gençleri» olarak tanıtılanlardan birinin resmi, her karışıklıktan sonra gazetelerde çıkardı. Bu resimde görülen adam, ızbandut gibi, pis bıyıklı ve her resmi çekilirken pis pis sırıtan, kaba saba bir herifti. Her karışıklığın sonunda Polisin, onu yakalayıp, ilk sokağın başında salıverdiği söylenirdi. Radyolarda, Televizyonda da, garip oturumlar tertiplenirdi. Bir defasında radyoda, daha yukarda sıralanan üç ana gençlik teşekkülünün Temsilcileri, bir açık oturumda konuşturulmuşlardı. Konuşmanın sonu, Dev-Genç Temsilcisinin, aralarındaki anlaşmazlığın ancak silah yolu ile çözümlenebileceği görüşü ile bitmişti. Pekiyi ama, kimler kimlerle harp edeceklerdi? Bunların hepsi de, aynı Üniversitelerin çocukları değil miydiler? Kan davası niçindi? Evet Hükümet, gerçi ölen gençlerin katillerini meydana çıkarmıyordu. İş, bir nefis müdafaası hali alıyor gibiydi. Ama nihayet bunların hepsi de, Türk gençleriydi. Ve Hükümetin şuurlu tedbirleri, çok şeyleri hallederdi.

Televizyondaki bir sahne de enteresandı. Konuşanların başında, devrin İçişleri Bakanı vardı. Sonra, yanılmıyorsam Emniyet Umum Müdürü, Ankara Emniyet Müdürü gibi yetkili sözcüler geliyordu. Konu, Siyasal Bilgiler Fakültesi Kızlar yurduna yapılan arama baskınıydı. Baskında, çirkin sahneler cereyan ettiği söylentileri yaygındı. Ve oturumda pek çabuk meydana çıktı ki, kimsenin sözü, diğerini tutmamaktadır. Bakan Emir verdim der, öteki almadım der, yahut ters cevaplar verilir.

Hulâsa, 12 Mart öncesindeki iktidarın ve idare edenlerin psikolojisi, sanıyorum ki yarınlarda, daha çok eleştirilecektir. Çünkü bunlar bir boşluk, gamsızlık, kaygusuzluk ve otorite buhranının açık sahneleriydi. Bunlarda Psikoloji bakımından, hastalık hali ifade eden, yani her ruh-beden hastalığında görülen Psiko-Somatik bir yetersizliğin, işaretleri vardı. Komünizm, sosyalizm, Anarşizm gibi sözler ise, Meclis kürsülerinden daha alt kademelere kadar, her yerde kullanılı-

yordu. Ve bunların hiç biri de, yerinde sarfolunmuyordu. Çünkü bir kısım gençliği saran kavram karışıklığı ve kavramları yanlış anlamlarda, gelişigüzel kullanmak hatası, idarecilerin dillerine de hâkimdi. Anlaşılıyordu ki, akımlar, terimler ve çağdaş eylemler üzerinde doğru yorumlara, değerlendirmelere, idareciler de hazırlıklı değildir.

HÜKÜMET VE PARLAMENTO SUÇLANIYOR

12 Mart müdahalesine yol açan ordu görüşü, açık olarak, bu müdahale Muhtırasında ifade edilmiştir. Sonra Sıkıyönetim ilân edilmiş ve bu idarelere bağlı olarak Sıkıyönetim askerî Mahkemeleri kurulmuştur. Bunlarda, olayların ele alınmaları ve eylemlerle delillerin değerlendirilmesine paralel olarak resmî görüş ve kanaatlar ortaya serilmiştir. Bu görüş ve kanaatlar, Mahkemelerin, parça parça basına akseden kısa, eksik ve kesik yansımalarından sonra nihayet bir *Beyaz kitap* şeklinde toplanmış, kamu efkârına yayınlanmıştır.

Böyle bir kitabın yayınlanacağı, daha mayıs 1972'de Istanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca Basına bildirilmişti. Nihayet ve Başbakanlığın emri ile bir yıl kadar süren Bakanlıklar arası çalışmalardan sonra Beyaz Kitap, «Türkiye gerçekleri ve Terörizm» başlığı ile, 1973 ortasında neşredilmiştir. Bu suretle şimdi biz, 12 mart müdahalesini takibeden Hükümet ve Askerî kesim, yahut Ordu görüş ve kanaatları ile, terörizme karşı alınan tedbirleri ve yargılamaları, bu esere göre izlemek durumundayız.

Aynı devrede 12 Mart sonrası Hükümetlerinin, 12 Mart 1971 - 12 Mart 1973 devresini gösteren diğer bir kitap da, gene Başbakanlığın emir ve tertibi ile ayrıca yayınlanmıştır. Şu halde elimizde, hem Ordu ve Sıkıyönetim, hem Hükümet kanalından, 1971 sonrasını o açılardan değerlendirmeye yarayacak resmî görüş ve belgeler mevcut bulunuyor demektir...

Burada bizim yapacağımız, Ordu da dahil olmak üzere «İdarecilerin Psikolojilerini» son Üniversite olayları ve Öğrenci hareketleri açısından özetlemek için, *Beyaz Kitap*'ı, temel materyel olarak almaktır. Bunun için de ilkönce, 12 mart 1971 müdahalesini canlandıracak olan *Muhtırayı* verelim.

12 Mart 1971'de, ordunun iktidara resmî müdahalesinin şekli şuydu: Başlarında Genelkurmay Başkanı bulunan Yüksek Kumanda

Heyeti, Cumhurbaşkanı ile Senato ve Büyük Millet Meclisi Başkanlarına aşağıdaki *Muhtıra*'yı verdiler:

(1) Parlamento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile, yurdumuzu, anarşi, kardeş kavgası, sosyal, ekonomik huzursuzluklar içine sokmuştur. Atatürk'ün bize hedef verdiği, Çağdaş Uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiştir. Ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyetinin geleceği, ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

(2) Türk Milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin, bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, Partilerüstü bir anlayışla, Meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak, kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin, demokratik kurallar içinde teşkili zarurî görülmektedir.

(3) Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu, Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

İmzalar:

Memduh Tağmaç : Orgeneral. Genelkurmay Başkanı ve Millî Güvenlik Kurulu Üyesi.

Faruk Gürler: Orgeneral. Kara Kuvvetleri Komutanı ve Millî Güvenlik Kurulu Üyesi.

Celâl Eyicioğlu: Oramiral. Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Millî Güvenlik Kurulu Üyesi.

Muhsin Batur: Orgeneral. Hava Kuvvetleri Komutanı ve Millî Güvenlik Kurulu Üyesi.

Muhtıra'nın dikkati çeken yanı, bu müdahalede aynı zamanda, hem Parlamentonun, hem Hükümetin tutum ve davranışlarının kesinlikle yerilmesidir.

Ama düşürülen iktidar, bu iktidarın Başvekili Süleyman Demirel'in hem seçimler öncesi beyanlarında, hem de seçim nutuklarında bu müdahaleyi, hiç bir zaman yerinde görmemiştir. Seçimle gelmeyen bir kudretin Parlamentoya müdahil olabileceğini kabul etmemiş, hatta bu müdahalesi ile Orduyu hükümetin emrinden çıkmış ve vazifesini aşmış olarak göstermiştir. Muhtıradaki suçlamalardan, ne Parlamentonun, ne de hükümetin sorumlu olamayacağını açıkça savunmak gibi bir davranış yolu seçmiştir. Ama bir taraftan da, 12 marttan sonra teşekkül eden Partiler üstü hükümetlere devamlı surette iştirak ederek, hem olup biteni kabul etmek gibi bir duruma düşmüş, hem bu Partilerüstü hükümetlerin bütün kararlarına, en güçlü kanat olarak katılmıştır. Böyle garip bir çelişkinin siyasî tarihte pek misali olmasa gerektir. Ama, siyasette, gününe göre hareket eden bir zat olan Demirel'in, yukarda özetlediğimiz beyanlarının, siyaset ve parlamento hayatımızda yarın, birtakım komplikasyonlara yol açması, her zaman mümkündür. Fakat biz gene 12 mart muhtırasına dönelim.

Gerçi, Muhtıra'nın verilişi ile beraber Hükümet çekilmiştir. Ve Cumhurbaşkanı, Kabinenin istifasının kabul edildiğini bildirmiştir.

Parti Liderlerini Çankaya'ya davet ederek istişarelerde bulunmuş, 16 mart 1971'de, Partilerüstü sayılan bir Kabine kurulmuştur. Bu kabineye, hariçten de Bakanlar alınmıştır. Parlamento ve Partiler ise, mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir.

Muhtıra'nın dikkati çeken yanı, bu müdahalede aynı zamanda, hem Parlamentonun, hem Hükümetin tutum ve davranışlarının kesinlikle yerilmesidir. Fakat az yukarda da kaydettiğimiz gibi, eski İktidar Başkanı Demirel'e göre, 12 mart öncesi olaylardan Hükümet ve Parlamento sorumlu değildir!.. (1)

Yüksek Kumanda Heyetinin bu davranışında, daha ileriye gitmek istemeyen bir iyi niyet belirtisinin varlığı şüphe götürmez. Fakat,

---

(1) Cumhuriyet gazetesindeki uzunca makalelerimizde, yukarda değindiğimiz olayların ve şartların inceleme ve değerlendirmelerine, daima yer verilmiştir. Daha 12 Mart'tan önce, gerek millî müesseselerin itibarsızlaştırılması, gerek iktidarın gamsızlığının doğurabileceği neticeler, gerek Üniversite Olayları bu yazılarda değerlendirilmiştir. Geleceğe ait tahminlerimiz ise, olayların akışıyle ne yazık ki doğrulanmıştır.

Parlamento ile Partilerin bu iyi niyeti, gereğince değerlendirip değerlendiremedikleri elbette tartışılabilir...

Muhtırayı ve birincisi Nihat Erim'in Başkanlığında kurulan Partilerüstü Hükümeti, 11 İlde Sıkıyönetimin ilânı izledi (26.IV.1971). Sıkıyönetim Mahkemeleri kuruldu. Çeşitli davalar açıldı. Sıkıyönetim idaresi 25.IX.1973 gecesine kadar 29 ay devam etti. Fakat, çıkarılmış olan Sıkıyönetim kanununa göre, bu kurulan Mahkemelerin çalışmaları, Sıkıyönetimin kaldırılışından sonra da devam edecekti. Bu arada «Güvenlik Mahkemeleri» denilen ve özel kanun ile çalışacak olan Asker-Sivil hâkimlerden kurulu Mahkemeler de vücuda getirildi. Hükümet bunları, dilediği İllerde kurmak yetkisine sahip bulunmaktaydı.

12 Mart Muhtırası ile başlayan nizamın mana ve mahiyetini Türkiye'de, kendilerini silahlı, bombalı işlere vermiş olanlardan başka, sanıyorum ki herkes anlamıştır. Halbuki bu gruplar, adam kaçırmak, haraç almak, adam öldürmek ve bu arada Istanbul İsrail konsolosunu, yahut Ünye'deki üç yabancı teknisyeni öldürmek gibi hiç mantık ve sağduyu ile izahı kabil olmayan, ne ihtilâlci, ne Reformcu sosyalizm hareketlerinin normal mücadele tarihlerinde misalleri bulunmayan hareketlerini devam ettirdiler. Aşikâr birer macera hüviyeti taşıyan bu hareketler ise, hem kendilerine, hem normal sosyal hareketlerin gelişmelerine zararlı oldu.

12 Mart Müdahalesinin, bu tür müdahaleler bakımından karakterini, rejimler ve müdahaleler bahsinde daha önce ve ilgili bahsimizde özetlediğimiz için, üzerinde ayrıca durmayarak, şimdi şu *Beyaz Kitap* konusuna geçebiliriz.

BEYAZ KİTAP

Başbakanlığın hazırlattığı ve Sıkıyönetim Mahkemelerinin yargılamalarına konu olan hareket ve davaları kapsayan konuları da ayrıntıları içine alan Beyaz Kitap'ın diğer bir ismi de:

«Türkiye Gerçekleri ve Terörizm»dir.

Eserde, 12 Mart öncesi ve sonrasının, ihtilâlci eylemlere katılmış görünen iç ve dış örgütleri ile, bunlara silah yardımı yapan güneydeki ve bilhassa Filistin'deki gerilla örgütlerinden ele geçirilen silah ve si-

lahlı mücadele vasıtaları ve bütün bu konularda, yerli ve yabancı basındaki bazı reaksiyonlar derlenmiş bulunmaktadır.

12 marttan önce Türkiye'de, kanun dışı yollarla ve silah zoru ile Demokratik rejimi yıkmak istedikleri ifade edilen örgüt ve gruplarla başlıca Liderler, Beyaz Kitaba göre, listede toplanmaktadır:

1. *Dev-Genç (Mahir Çayan grubu ve 8 isim).*
2. *THKO (Türk Halk Kurtuluş Ordusu. Deniz Gezmiş grubu ve 14 isim. Sinan Cemgil bunlar arasındadır).*
3. *Proleter Devrimci Aydınlık Dergisi (Doğu Perinçek) grubu ve 10 isim).*
4. *Ant Dergisi grubu (Doğan Özgüden. 2 isim).*
5. *Sosyalist Aydınlık Dergisi grubu (Mihri Belli. 3 isim).*
6. *Sosyalist Gazetesi grubu (Hikmet Kıvılcımlı, 1 isim).*
7. *TİP (Türkiye İşçi Partisi. Behice Boran. 13 isim).*

Bu sonuncu grubun altında suç olarak «Türk halkını bölme ve kamufle edilmiş kanun dışı faaliyetler» yazılıdır...

Yukardaki listelerde yer alan isimler, Beyaz Kitap tarafından, başlıca Liderler olarak kaydedilmektedir. 12 mart muhtırasından sonraki durumu gösteren tabloda, bazı değişiklikler yer almaktadır. Diğer bir tabloda da, Güney sınırlarında Filistin Gerilla örgütlerinden yurda sokulmuş olup ele geçirilen silah ve benzeri mücadele aletleri verilmektedir. Bu arada, takma isimler altında bu gerilla örgütlerinde eğitim gören bazı gençlerin fotoğrafları bulunmaktadır. Ve tabiî Yargılamalara ait tafsilât da verilmektedir.

Biz yalnız olayların tümü üzerinde göze çarpan bir Kavram Karışıklığını biraz belirtmekle yetineceğiz. Çünkü bu kavram karışıklık veya tereddütleri, Beyaz Kitabın da ifadelerinde göze çarpmaktadır. Şöyle ki:

Gerek Beyaz Kitapta, gerek eyleme karışan gençlerin ifade ve davranışlarında, terör hareketlerinin müşterek vasfı olarak «Marksist-Leninist» değerlendirmeleri kullanılmaktadır. Yargılamaların Basına akseden özetlerinde de bu eylemlere karışan gençlerin kendilerini Marksist-Leninist, yahut İhtilâlci Türk komünisti olarak vasıflandırdıkları anlaşılmaktadır.

Bu eserin konusu elbette ki, Marksizm ve Leninizmin doktrin yapılarını ele almak, işlemek değildir. Ama göze çarpan büyük kavram karışıklığı da şudur: Hedefi, Proletaryanın, yani işçi sınıfının iktidarı ve bu yoldan sınıfsız nizama intikal edişin teorisi olmakla beraber, Demokratik örgütlenme sahasında terörizmin, Marksist doktrinde yeri ve misali yoktur. Aynı suretle Leninizm denilen ve daha ziyade, normal örgütlenme safhasının prensip ve problemlerini, yahut ihtilâl öncesini işleyen teori ve eleştirilerde de keza terör, reddedilir. Ve bu tür terörlerin yeri ve misali, bu hareketlerde de görülmez. O halde ortada bir karışıklık var: Ya bizde, gerek 12 mart muhtırasından önce gerek sonra cereyan eden terör hareketlerinin, Marx ve Lenin ile ilişkileri yoktur. Ve bu suretle de bir kısım gençler kendilerini, kavranmamış, hazmedilmemiş, hele memleketimizin içinde yaşanılan Demokratik gelişme veya örgütlenme şartları ile hiç bir ilişkisi bulunmayan bir eylem biçimine kaptırmışlardır. Ve ortada bahis konusu olan hareketler, Marksist-Leninist, Komünist hareketler değillerdir. Yani konuya, tam bir kavram karışıklığı hâkimdir.

Yahut da, memleketimizde cereyan etmiş olan ve bir kısım gençlerin kendilerini verdikleri eylemlerin, şartları ve usulleri ancak Güney Amerika Oligarşilerinde geçerli sayılabilecek, veya Filistin-İsrail konularında, haklı veya haksız baş vurulan uçak kaçırma, bombacılık, adam öldürme gibi, mantık cephesi ancak onlarca izah edilebilecek hareket usullerinin Türkiye'ye uygulanmasıdır ki, bu, kavram karışıklığının, hem eylem gafletinin, cidden hazin misalleridir.

Bu bahiste konuyu bu kadarla keserek, diğer bir karışıklığın da yapısını kısaca verelim.

ANARŞİ BAŞKA, ANARŞİZM GENE BAŞKADIR

Anarşist; Anarşizm denilen akımın inanıcısı, bağlısı, mensubu olan insandır. Anarşizm ise, hem bir Felsefe okulu, hem de bir sosyal cereyandır. Meselâ Sosyalizm gibi.

Böyle olunca da, Anarşizmin; Filozofları, Bilginleri, Düşünürleri, savunucuları ve öncüleri elbette olacaktı. Meselâ Proudhon, bunlardan biridir. Hem de, Karl Marx'la çatışan, karşılaşan derin bir düşünür. Marx, «Felsefenin Sefaleti» isimli önemli eserini, onun «Sefa-

letin Felsefesi» isimli eserine karşılık, ilmî bir tartışma konusu olarak fikir kitaplığına vermiştir.

Anarşist ise, Anarşizmin fikirler alanındaki prensiplerinin etkisi altında bir uygulayıcıdır. Ve ona göre, toplumun zalim başları sayılan Krallar, Kraliçeler ve onların yakın yetkilileri suikastlarda öldürülürse, zulüm ürker. Zalim sahneden çekilir, yahut etkisini kaybeder. Ve Anarşizm, toplumun yeniden düzenlenmesi olan formüllerine uygulama sahası bulur. Meselâ Rusya İmparatoru II. Aleksandr, Avusturya-Macaristan İmparatoriçesi Elizabet, Rusya Başvekili Stolpin, Rus Grandükü Serj ve niceleri, böyle öldürülmüşlerdir. Eski İspanya Kralı Alfons, gene Anarşistler tarafından defalarca suikaste uğramış, fakat hayatını kurtarmıştır.

Ama şu da var ki, şimdi Anarşizm zamanımızdan, en az 100 yıl geride kalmıştır. Çünkü çağdaş teknik-teknoloji, toplum düzenini, tam bir ferdiyetçilik olan Anarşizmin başıboşluğu ile değil, Elektrik-Elektronik devrinin, ferdi kendi içinde eriten süper-organizasyonları ile yürütebilir. Ve bu organizasyonda Devlet, yani Anarşizmin en arka plana itmek istediği, hatta inkâr ettiği cihaz, varlığın ister istemez hem sürdürür, hem güçlendirir. Halbuki 100 yıl önce bir Anarşist şöyle diyebilirdi:

«— Anarşizmin tek kanunu vardır. O da şudur: Bütün kanunlar ilga edilmiştir!»

O bunları derken, kendince, bir nizam düşünmüş olabiliyordu.

Evet, Anarşizm, en az 100 yıl geride kalmıştır derken, bir akımın sonunu ve tarihî bir gerçeği ifade ediyoruz. O zaman, bilhassa Rusya'da ve Latin ülkelerinde Anarşistler vardı. Hatta Anarşizmin babalarından Kropotkin, Bakunin, birer Rus asılzadesi, prensi idiler. Ama sırtlarından Üniformalarını atıp, kendilerini, fikirlerinin emrine vermiş aktif ve üstün aydınlardır. Rusya'da Vera Zasuliç isimli asılzade kız, II. Aleksandr'dan sonra ve o ölünce tertiplenen III. Aleksandr suikast teşebbüsüne katılmaktan; tam 22 yıl, dünyanın en korkunç zindanı olan Petro-Pavlosk ve Şleslburg kalelerinde yaşadı. Ama 1917 İhtilâli ile zindandan çıkınca, gördü ki dünya, artık onun bildiği, anladığı ve özlediği dünya değildir.

Hulâsa şimdi, dünyada ve bizde, gerçek anlamı ile, hem Anarşizm, hem Anarşist yoktur. Bu akım ve bu tip insan, tarihin derinliklerinde ve en az 100 yıldan beri uyumaktadırlar. Halbuki bizde de şimdi, Anarşizm ve hele Anarşist sözleri, günlük yayınlarda, en' sık kullanılan sözler olmuşlardır. Falan Anarşist ve filah Anarşist gibi. Bu da, ayrıca bir kavram karışıklığıdır. Kaldı ki Türkiye'de Anarşizm akımı vc bu akımın savunucuları, hiç bir zaman olmadı. Olmaz da...

Evet, artık Anarşizm ve Anarşist yoktur. Ama, *Anarşi*, daima olmuştur. Ve bu, bir akım değil, bir haldir. Bir *Kaos*, karışıklık, otoritenin silinişi ve mevcut nizam ve düzenin bir yerde ve bir süre kenara itilişidir. Anarşi sahneleri çağımızda, bilhassa Endonezya, Seylan gibi ülkelerle bazı Güney Amerika ülkelerinde çok kanlı misallerini vermiştir. Bizde de ve 12 mart öncesinde, Konya, Kayseri, Kanlı Pazar karışıklıkları ve Adıyaman gösterileri, ülkemizin de kanlı bir Anarşiye, hazırlıklı olarak ve 12 mart öncesi iktidarının ya tertipleri, ya vurdumduymazlıkları ile nasıl kaymak üzere olduğunu göstermiştir. Eğer işler biraz daha gecikip de, artık zaten toplanma yerleri, günleri ilân edilmeye de başlanmış bulunan Cemaat-ı Kübrâ (ulu topluluk) namazları, Cihad-ı ekber (kutsal savaş) davetleri, bunları tertip edenlere, artık vaktin geldiği kararını verdirseydi acaba ne olurdu? Meselâ Taksim meydanındaki gösteri ve adam öldürme gibi bir sahne ile her şey başlatılabilirdi. Türkiye'de, söz ve heyecan eğilimli genç militanlar dışında Komünist var mıdır bilmiyorum. Ama derhal her tarafa sıçrayacak böyle bir mahşer içinde, Komünist olmayan komünist olanı değil, her canı isteyen, her canının istediğini, pekâlâ harcayabilirdi.

12 mart öncesi iktidarının Başvekili daha sonra gazetelerde çıkan beyanatında, her zaman olduğu gibi, 12 mart muhtırasının memleketi rejim buhranına götürdüğünü ilân etmiştir. İyi ama, bu rejim buhranının şartlarını hazırlayan kimdi?

12 mart müdahalesinin, yerinde ve zamanında bu hazırlıkları durduruşu, müdahalenin, en verimli safhası olmuştur sanıyorum. Genç eylemcilerin sürüklendikleri Kavram Karışıkları, Marksist, Leninist, Maoist gibi akımların *kelimeciliği* içinde, bütün bu eylemlere hâkim olan hazin yönsüzlük ise, cidden üzücü ve şaşırtıcıdır. Bazı sanıkların, bu eylemlerin yanlışlığını ve kavram karışıklığını, Mahkeme önünde açıklayan ifadeleri, bu bakımdan ve gençlik hayatiyetlerine mecra

arayan genç insanların kendilerini normal ve meslekî yetiştirme heyecanlarına yöneltememiş olmalarından ileri gelse gerektir.

İHTİLÂL, MACERA DEMEK DEĞİLDİR

Bu son kısmın kısa değinme ve işaretlerinden sonra, artık aynı kısmın başlığı ile, eserimizi bağlayabiliriz. Bu başlık şuydu: İhtilâl, macera demek değildir. Evet, İhtilâller de insanoğlunun tarihinde, en az 5000 yıldan beri yaşanmıştır. Zamanımızdan 4750 yıl kadar önce, Sümer devletinin Lagaş Başkentinde patlayan ve bu eserimizin, ilgili bahsinde özetlenen Urokagina İhtilâli bir macera değildi: Krallıkta reform, Hükümette reform, toprak reformu, malî reform, Mabetlerde reform, Orduda reform, hatta medenî kanunda reform, öyle stratejik hedeflerdi ki halktan biri olan Urokagina isyan bayrağını açtığı zaman, bütün bu artık birikmiş, gelişmiş, olgunlaşmış şartlar, sadece bir Baş ve bir öncüsünü bekliyordu. Yani İhtilâlin şartları tamamdı. Ve toplum, bu ihtilâle gebeydi. Onu bekliyordu. Ve Urokagina bayrağını açınca, bütün onu bekleyenleri, ama belki de bu şartları ifade edemeyenleri peşinde, bayrağının altında buldu. Çünkü gerçek ve toplumdaki çelişkileri toplumun yararına yönelten insan demek olan hakikî Önder, toplumun beklediklerini, onlar bile ifade edemeseler de, kendi eteklerinde topluma getirir.

O günlerden bugüne ise, nice toplumlarda, nice ihtilâller yaşanmıştır. Ve tarihlerinde, ihtilâl yaşamamış milletler yoktur. Biz bunların, tarih boyunca en karakteristik olanlarından, bu eserimizde nice misaller verdik: Sümer'de Urokagina'dan, İran İmparatorluğunda Darâ grubuna, Yunanistan'da Pizistratos'a Roma'da köle isyanlarına, Ortaçağda Serf (Toprak kölesi) ayaklanmalarına, Hicaz çöllerinde son Peygamberin zuhuruna, Avrupa'da Din Önderlerine, Fransız İhtilâlinin müjdecilerine ve zamanımızda da 27 Mayıs İhtilâline kadar...

Ve gördük ki, gerçek anlamda ve toplum yararına patlama denilen ihtilâl, ancak şartları tamam olursa, toplum ona gebeyse oluyor. Yoksa iş, bir maceraya dökülüyor ki, bu maceranın asıl kurbanları, o maceranın bayrağını kaldıranlar veya kaldırmak isteyenler oluyor. Meselâ bizde, 21 mayıs ve 22 şubatta Talât Aydemir ve arkadaşlarının, hatta işi kahve, gazino sohbetlerine döküp, bedelini hayatları ile ödedikleri köksüz girişimleri gibi...

12 Mart Muhtırası öncesi ile, bu Muhtıranın ortaya çıkışını dahi değerlendiremeyen ve güçlü bir gençliğin hayatiyetini, boşlukta esen hedef ve sloganlarla israf eden bir gençler kadrosunun serüvenleri de aynı şekilde vasıflandırılabilir. Halbuki o kanıdayım ki, Muhtıra biraz daha gecikip, 12 mart öncesi Hükümet, uykusunu, gamsızlığını, bilerek veya bilmeyerek vurdumduymazlığını biraz daha sürdürseydi, hem bu gençlik çıkışlarının maksatsız terör hareketleri vesile kılınarak, kim bilir ve nasıl kanlı, hınçlı bir insan kıyımı, galiba Türk topraklarını da kana boyayacaktı. Çünkü bunun hançerleri, artık açıkta bilenmekteydi. Ve suç kolayca, bu kanlı sahneleri yaratacak olanların değil, gene de gençlik eylemcilerinin üstünde kalacaktı. Ve korkulur ki toplumun çoğunluk masum halkı, bu oyunu kavramadan, bu akıbeti doğru bulacaktı...

Bugüne gelince? Bugün, reformcu bir parlamentarizmin güven verici hükümranlığı, elbette ki tam yerleşmiş sayılamaz. Zararlı işleyen, gayelerini birbirlerini kötülemekte bulan, hepsi de aynı cinsten bir Partiler manzumesi, maalesef demagojik çağını yaşamaktadır. Ama, bu havanın da, memleketçi bir reformculuğa er geç ayak uydurması, çoğunluğun ümididir.

Zaten, Demokratik denilen ülkelerde Reformculuk da itibarını kaybettiği zaman, ancak şiddet rejimleri konuşur. Yani, Parlamento itibarını bulamazsa, olaylar, bizi yeni 12 martlara sürükleyebilir. Ama bu defa gelecek bir 12 mart, korkulur ki, ülkeyi, zaten çok mesafe alınan ve Batıda, Polis rejimi olarak anılan nizamlara sürükleyebilir.

Ama Cumhuriyetimizin bu yaşlarında bu netice, her şeyden önce sanıyorum ki, Atatürk'ün ruhunu üzecektir, incitecektir. Onun bu ıstırabı ve hayal kırıklığı ise, kurduğu Cumhuriyetin, artık çok şeyler kaybetmiş olması ve biraz da *Kaos,* boşluk, ümitsizlik demektir...

Bu ise çok hazin bir sonuç olur. Hele Cumhuriyetin ellinci yıllarında...

Umurbey Köyü - GEMLİK

«İhtilâl, toplum yapısında biriken çelişmelerin bir gün patlayışıdır. İyi ya da kötü olduğuna göre değil, şartlar tamam olduğu için ihtilâl olur. İşte, şartların tamam oluşu ile ihtilâl arasındaki bu zaruret, bağıntı veya illiyettir ki, tarihî determinizm açısından, İhtilâlin Mantığını teşkil eder. Bu bakımdan 27 Mayıs İhtilâli, şartları tamam olan bir ihtilâldi».

«Her toplum nasıl kendi tarihinin ve jeopolitik ortamının koşulları içinde şekilleşiyorsa, her biri bir sosyal hareket ve yapı değişmesi olan ihtilâller de kendilerini doğuran koşulların hâsılası olarak kendilerine özgü nitelikler taşırlar.

«Toplumlar ise, homogen değildirler. Yani her toplumu oluşturan sosyal tabakalarla, bu tabakalar arasındaki ilişkiler ile müesseseler ve nihayet topluma hâkim olan değer ölçüleri diğer toplumlarla aynı değildir. Ama bütün toplumların yapılarında, kendi aralarında çatışan çelişkiler mutlaka vardır. Fakat bütün toplumlar için bu çelişkilerin mutlaka ihtilâller yolu ile çözümlenmesi şart mıdır, kaçınılmaz mıdır? Yahut ihtilâl toplumsal bir kader ve bütün toplumlar için mukadder midir? H a y ı r ! »

